

MÁTRAI TANULMÁNYOK

GYÖNGYÖS, 1995.

MÁTRAI TANULMÁNYOK
1995.

MÁTRA MÚZEUM TANULMÁNYKÖTETE

MÁTRAI TANULMÁNYOK 1995.

GYÖNGYÖS

A kötetet kiadja a MÁTRA MÚZEUM
Gyöngyös Város Önkormányzata
és a Heves Megyei Múzeumi Szervezet támogatásával

Szerkesztő – Redakteur:
Horváth László

ISSN 1219-1906
Felelős kiadó: *Dr. Fűkőh Levente*
Nyomta a Nagy-Gáspár Kft.

TARTALOM

Dénes József–Nováki Gyula: Őskori várak a Mátrában	7
B. Gál Edit–Szilcz Ágnes–Deák Endre: Életmód és temetkezési szokások Gyöngyösön a 18. század végén, 19. század elején	29
Szabó Jolán: Gyöngyös vásárai és piacai a 18. században	51
Horváth László: Adatok a gyöngyösi zsidóság újkori történetéhez	67
Hajagos József: Heves megyei nemzetőrök részvétele a bácskai harcokban	95
Hermann Róbert: Megtorlás Heves és Külső-Szolnok vármegyében, 1849–1851	121
Bakó Ferenc: A magyar parasztház középoszlopának néprajzi jelentősége az Országos Kérdőív válaszai alapján	161
Kriston Vízi József: Asszonyok farsangja – Parádsasvár, 1983.	181
Pálosné Nagy Rózsa: Vadászjegyek a Mátra Múzeum vadászattörténeti gyűjteményében	203
Molnár József: Adatok a gyöngyösi oktatás történetéhez 1945-ig, különös tekintettel a Sínház iskolára	215
Misóczki Lajos: Gyöngyösi egyházi műemlékek a 19–20. században	245
Tari Lujza: Rajeczky Benjamin mátravidéki népzene gyűjtő munkássága	255
Szecske Károly: Adalékok Bán Imre gyöngyösi éveire	291
Várallyainé Hatala Emese: A gyöngyösi Szeplőtelen Fogantatás Társulat története 1908–1950-ig	307
Kozári József: A gyöngyösi '56-os események a katonai források alapján	323
Fülöp Lajos: Regionális környelvi vizsgálatok Gyöngyösön és környékén	333
Lovász Béláné: Gyöngyös–Bibliográfia 1983–1994.	353

INHALT

József Dénes–Gyula Nováki: Burgen aus der Urzeit in der Mátra	7
Edit B. Gál–Ágnes Szilcz–Endre Deák: Lebensweise und Begrabungsbräuche in Gyöngyös Ende des 18 und des 19. Jahrhunderts	29
Jolán Szabó: Messen und Markt von Gyöngyös im 18. Jahrhundert	51
László Horváth: Angaben zu der Geschichte des Judentums in Gyöngyös	67
József Hajagos: Die Teilnahme der Nationalgardisten aus dem Komitat Heves in der Kämpfen in Bácska	95
Róbert Hermann: Vergeltung in dem Komitaten Heves und Külső-Szolnok 1849–1851	121
Ferenc Bakó: Die Bedeutung der mittleren Säule in den ungarischen Bauernhäusern	161
József Kriston Vízi: Frauenfasching – Parádsasvár 1983	181
Pálos-Nagy, Rózsa: Jagdscheine in der jagdgeschichtlicher Sammlung des Mátra Museums	203
József Molnár: Angaben zur Geschichte des Bildungswesens in Gyöngyös bis 1945 mit besonderer Rücksicht auf die Tätigkeit der Salzhaus-Schule	215
Lajos Misóczki: Der kirchliche Denkmalschutz in Gyöngyös im 19–20. Jahrhundert	245
Lujza Tari: Die volksmusikalische Sammeltätigkeit von Benjamin Rajeczky in der Gegend der Mátra-Gebirge	255
Károly Szecske: Beiträge zu Gyöngyöser Jahren Imre Bán's (1930–1952)	291
Várallyai-Hatala, Emese: Die Geschichte Vereins „Unbeflechte Empfangnis“ in Gyöngyös ab 1908 bis 1950	307
József Kozári: Die Geschichte der Gyöngyöser Gamison Zwischen 23. Oktober und 31. Dezember	323
Lajos Fülöp: Untersuchungen bezüglich der Umgangssprache in Gyöngyös und Umgebung.	333
Lovász-Danyi, Mária: Gyöngyöser Bibliographie (1983–1994)	353

CONTENTS

József Dénes–Gyula Nováki: Prehistoric castles in the Mátra	7
Edít B. Gál–Ágnes Szilcz–Endre Deák: Life style and burial costumes in Gyöngyös at the end of 18th and the beginning of the 19th century	29
Jolán Szabó: Fairs and markets in Gyöngyös in the 18th century	51
László Horváth: Facts about the modern history of the jewry residing in Gyöngyös	67
József Hajagos: The participation of the National Guard of Heves county in the battles in Bácska	95
Róbert Hermann: Retaliation in Heves and Outer-Szolnok counties (1849–1851)	121
Ferenc Bakó: The ethnographic importance of the mid-column in the Hungarian peasant house based on a national survey	161
József Kriston Vizi: Female Carnival in Parádsasvár in 1983	181
Pálos-Nagy, Rózsa: Hunting tickets in the hunting collection of the Mátra Museum	203
József Molnár: Facts about the history of education in Gyöngyös up to 1945, with special regard to the Sóház primary school	215
Lajos Misóczki: Protecting the ecclesiastical monuments in Gyöngyös in the 19th–20th centuries	245
Lujza Tari: Benjamin Rajeczky's research on folk music in the Mátra region	255
Károly Szecskó: Contributions to Imre Bán's years spent in Gyöngyös	291
Várallyai-Hatala, Emese: The history of the Immaculata Conception Society of Gyöngyös from 1908 to 1950	307
József Kozári: The history of the Gyöngyös garnison from octóber 23rd to december 31st 1956	323
Lajos Fülöp: The examination of the regional standard language in Gyöngyös and its environs	333
Lóvász-Danyi, Mária: Gyöngyös-bibliography (1983–1994)	353

Őskori várak a Mátrában

Dénes József–Nováki Gyula

ABSTRACT: *Prehistoric castles in the Mátra.* The authors have roved over and surveyed all prehistoric and medieval castles of the Mátra Hills. In the present essay they elaborate on earthworks. As the Mátra Hills are rich in stones, most earthworks were made of stone. Hardly any excavations have been carried out. Attempts have been made at age-estimation, based on the few potsherds and mainly surface phenomena. Dobogó and Somlyó fortifications are presumably from the Mid-Bronze Age, the others date back to the late Bronze Age.

Kutatástörténet

A Mátra hegység őskori és középkori várainak többségét csak a közelmúltban tudtuk először egymástól elválasztani. A korábbi kutatók még nem tettek különbséget közöttük, illetve gyakran téves korszakokba helyezték a várakat. Ezért a kutatástörténet áttekintése során az őskori és középkori várakkal egyaránt foglalkozunk.

A Mátra várainak kutatástörténete három szakaszra osztható. Az első időszakban Bél Mátyástól az 1880-as évekig tartott a munka. Ezeknek a célja még nem a Mátra várainak összegyűjtése, a várak számának, elhelyezkedésének, egymáshoz való kapcsolatainak tisztázása volt. Bél Mátyás művében érdekes legendát írt le Markaz várának építésével kapcsolatban.¹ Vályi András országleírásában is több mátrai várat megemlít.² Fáy András a Parád környékén ismert vármaradványokat sorolja fel 1819-ben.³ Sok adatot tartalmaz Fényes Elek összefoglaló műve is.⁴ A legtöbb, legérdekesebb adatot Pesty Frigyes helynévtárának helyi adatközlői szolgáltatták.⁵ Rómer Flóris is járt a Mátrában.⁶ A megye régi leírásaiban is találkozunk mátrai várakkal.⁷ Ethei Sebők László a gyöngyössolymosi Kishegy sáncáról emlékezik meg.⁸

Az 1880-as évek második felétől, nagyjából az első világháború kitöréséig tart a mátrai várkutatás legintenzívebb szakasza. Megkezdése Bartalos Gyula nevéhez fűződik. Őt első-sorban a hosszanti védővonalak kutatása vonzotta, elképzelése szerint a Mátra bővelkedett

1. BÉL Mátyás 1968
2. VÁLYI András 1796–1799
3. FÁY András 1819
4. FÉNYES Elek 1851
5. PESTY Frigyes 1864
6. RÓMER Flóris 1864
7. TAHY Gáspár 1837, IPOLYI Arnold–BALÁSSY Ferenc 1868
8. SEBŐK László 1880

ilyen „kőgarádokban”. A „védővonalakat” egységes elképzelés szerint építették volna. „1888 okt. 2-án akadt kezembe az ariadnefonal” – írja.⁹ Aznap a gyöngyössolymosi Kishegyen járt, itt figyelte fel a ma ismert egyetlen mátrai hosszanti „védővonal” kezdetére. Véleménye szerint a „kőgarádok” mindenütt „ősvárakra” támaszkodtak, egy egységes védelmi koncepció részeként. Bartalos a Mátra „ősvárainak” listáján csaknem az összes ma ismert késő bronz- és középkori várat felsorolta.¹⁰ Munkájához előbb Kandra Kabos,¹¹ majd egy gyöngyösi tanárokból (Pásztor József, Stiller János, Vargha Tivadar) álló csoport csatlakozott.¹² Bejárták a legtöbb mátrai várhelyet, azokról alaprajzokat, távlati rajzokat készítek. Levelezésben álltak Soós Elemérrrel is, aki országos várkutatószervezetében Benevárról¹³ és Gyöngyöspata váráról tett közzé dolgozatot.¹⁴ Pásztor „Heves megye várai” címmel 15 részes cikksorozatot írt a Gyöngyösi Újságban¹⁵, majd a gyöngyösi főgimnázium értesítőjében Gyöngyössolymos monográfiáján belül a várakkal is foglalkozott.¹⁶ Vargha Tivadar a mátrai várakról kezdett sorozatot a Turisták Lapjában.¹⁷ Összefoglalóan azt mondhatjuk erről az időszakról, hogy a sok terepmunkához képest sajnos igen kevés adatot publikáltak, és ezt a keveset is szinte kizárólag helyi kiadványokban. Ennek a fontos kutatástörténeti periódusnak sajátos utórezgése Pásztor kései munkái.¹⁸

A mátrai várkutatószervezet harmadik, napjainkig tartó időszakában először azok az ásatások hoztak új eredményeket, amelyeket Pámer Nóra Kismánán,¹⁹ Gádor Judit Szuhán,²⁰ Kovács Béla Gyöngyöspatán folytatott.²¹ A mátrai várak újabb utikatalógusokban is szerepelnek, de gyakran a korábbi irodalom tévedéseivel együtt.²² Legfrissebb fejleményként a Mátrafüred–Benevár 1982-ben kezdődött, Szabó J. József vezetésével végzett feltárást,²³ és Dénes József 1983. évi sáncátvágását említjük a mátrafüredi Muzsla-tetőn.²⁴

A mátrai várak kutatása tehát nagy múltra tekinthet vissza. Azonban a régi, többnyire csak futólagos leírások és a kormeghatározások igen sok bizonytalanságot rejtettek magukba. Nem volt más megoldás, újból be kellett járni valamennyi várat és a régészeti-történeti kutatások mai eredményei alapján ezek kiértékelését elvégezni. Ezt a munkát a szerzők közül Dénes József vállalta magára, aki 1981–1983 között Skerletz Ivánnal valamennyi őskori és középkori várat felkereste és vázlatos felmérésüket is elvégezték. Dénes József az eredményeket 1984-ben egyetemi szakdolgozatában írta le, a középkori várakról pedig két rövid közleménye jelent meg.²⁵

Hátra volt még a várak részletes geodéziai felmérése. Ezen a téren Sándorfi György tette

9. BARTALOS Gyula 1910. 117.

10. BARTALOS Gyula 1909. 436.

11. KANDRA Kabos 1890

12. PÁSZTOR József 1911. I.

13. SOÓS Elemér 1911/a

14. SOÓS Elemér 1911/b

15. PÁSZTOR József 1911

16. PÁSZTOR József 1913

17. VARGHA Tivadar 1913

18. PÁSZTOR József 1928, 1929, 1933

19. PÁMER Nóra 1967–1968, 1975

20. GÁDOR Judit 1970

21. KOVÁCS Béla 1974

22. Vártúrák 1975, FEHÉR Miklós 1978

23. SZABÓ J. József 1990

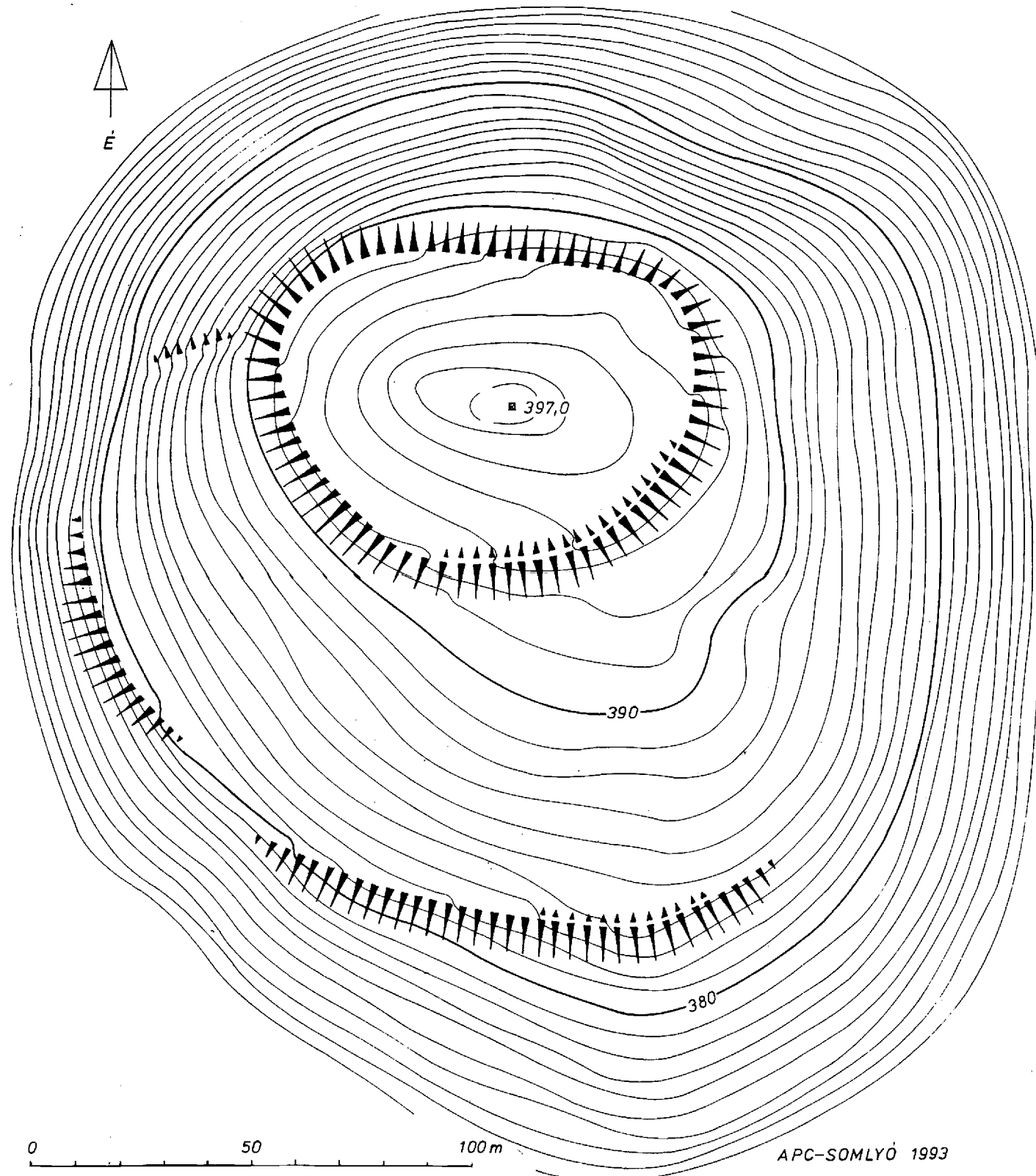
24. DÉNES József 1984

25. DÉNES József 1984, 1985, 1990

ABASÁR-HAJNÁCSKŐ 1991

2. Abasár-Hajnácskő

APC-SOMLYÓ 1993

I. Apc-Somlyó

meg az első lépéseket. 1973-ban Gyöngyöspata-Várhegyet,²⁶ 1982-ben Mátraszentimre-Óvárat, majd 1989-ben Szuha-Várbércet mérte fel. Ezt a munkát állandó munkatársa, Nováki Gyula folytatta, a Sándorfi által kidolgozott mérési módszerrel. Sándorfi másirányú elfoglaltságai és megromlott egészségi állapota miatt a továbbiakban a felmért pontok számitógépes feldolgozásával vett részt. Nováki Gyula 1990–1994 között 10 őskori és 15 középkori várat mért fel és szerkesztett meg a Mátrában, a Heves Megyei Múzeumi Szervezet (Eger), illetve a THUR Húsipari RT (Gyöngyös) támogatásával. Az alábbi közleményünkben az őskori várakat kívánjuk ismertetni.

Apc–Somlyó (1. kép)

A Somlyóhegy sáncvárat Bartalos Gyula említi először, a Csörszárkokkal kapcsolatban.²⁷ Pásztor József értesítése alapján Soós Elemér „háromrészes” földvárat, „csehvárat” jegyzett fel.²⁸ Pásztor József többször is megemlíti a sáncvárat és a rajta állott egykori kápolna maradványait, melyet „a régi vár köveiből” építettek.²⁹ Ezzel egyidőben egy mátrai útikalauzban is említik.³⁰ Magáról a kápolnáról csak annyit tudunk, hogy 1746-ban egy remete gondozásában állt, de 1766-ban már romladozó állapotban volt.³¹ Dénes József a felszínen található cserépek alapján a bronzkor eleji hatvani és a késő bronzkori pilinyi kultúrába sorolta.³²

A Somlyó (vagy Apci Nagyhegy) közvetlenül Apc község felett, keletre emelkedik (397,0 m). Teljesen csupasz hegy, északi és északnyugati oldala sűrű, járhatatlan bokros. Keleti oldalát bokros erdő fedi. Maga a vár teljesen tiszta, gyepes, csak az északi szélén kb. 50 m hosszú szakasz járhatatlan bokros.

A vár kétrészes. A felső várat teljesen körbeveszi a sánc. Csekély belső magassága csak a délkeleti oldalon van, mintegy 70 m hosszan, a többi részen inkább terasz. Az alsó vár sánca 8–12 méterrel alacsonyabb szinten, 60–85 méterrel távolabb következik, de ez nem veszi körbe a felsővárat. Két vége a keleti, illetve a nyugati meredek lejtőnél fejeződik be. A felső vár alatt a nyugati, északi és részben a keleti hegyoldal igen meredek, az alsóvár ezekre nem is terjed ki, félkörben csatlakozott a felső várhoz. A sánc részben kőből áll.

A felső vár átmérője 95×70 m, az alsó vár legnagyobb átmérője kb. 180 m. A föld kevés helyen meg van bolygatva, ott sok jellegtelen őskori cserép található, melyek leginkább a késő bronzkorba helyezhetők.

Abasár–Hajnácskő (2. kép)

Első ízben Hanák Kolos említi, hogy a Hajnácskőn „kézi gabona-örlőket” találni, de a sánckőről nem tesz említést.³³ Bartalos Gyula már „két kökerítéssel” körülvelt „győrvárat” említi és a belső vár hozzávetőleges méretét is megadja lépésben.³⁴ Pásztor József a következőket írja: „Tetején nagy terméskődarabok vannak felállítva, részint egymásra rakva.

26. A térképet lásd: NOVÁKI Gyula 1975. 53.

27. BARTALOS Gyula 1909. 439.

28. SOÓS Elemér IX. 60.

29. PÁSZTOR József 1929. 186., 1933. 5.

30. BARCZA Imre–VIGYÁZÓ József 1930. 47.

31. KOZÁK Károly 1969. 494.

32. DÉNES József 1984

33. HANÁK Kolos 1909. 62.

34. BARTALOS Gyula 1910. 121.

Emberi kéz műve, de eredeti célját meghatározni nem lehet”.³⁵ Az egy évvel később megjelent mátrai útikalauz felhívja a figyelmet a Hajnácskő trachit-kúpjára, a sziklákról rajzot is közöl, de a sáncokat nem említi.³⁶ Pásztor későbbi összefoglaló munkájában már csak a várak felsorolásában szerepel a Hajnácskő.³⁷ Két újabb útikalauz is megemlíti.³⁸ Dénes József röviden leírta a sáncokat, kapukat és a méreteket is megadta, régészeti leletet nem talált.³⁹ Az 1991. évi felmérésben Skerletz Iván is résztvett.

A Kékes csúcsától hosszan lenyúló déli, széles lejtőből dél-délkeletre 3,5 km-re szakad ki a Hajnácskő különálló gerince. Az összeekeskenyedő nyeregéből 4–5 méterre kiemelkedő, természetes eredetű, alig 5–6 m széles, keskeny sziklafokkal kezdődik, majd déli irányban fokozatosan kiszélesedik. Tőle nyugatra közvetlenül mellette van a Rónyakő-gerinc, melytől a mély Tekeres-völgy választja el.

A Hajnácskő-gerinc nyugati és keleti oldala egyaránt rendkívül meredek, sziklás, több helyen szakadékos. Ezért ezeken az oldalakon nem volt szükség sáncra. Az első kőszáncot az északi, keskeny sziklafoktól délre 160 méterre találjuk, amely kelet–nyugat irányban zárja le a gerincet, árok nélkül. A sánc hossza 70, szélessége 5 m, magassága helyenként eléri a 2 métert. A gerinc közepén 3 m széles kapunyílás szakítja meg. Ettől keletre, 17 m-re kb. fél méter szélességben a sánc felső részéből kövek hiányoznak, mintegy keskeny átjárót képezve, de ez bizonyára újkori bolygatás.

E felső vár nyugati oldalán egy rövid, 25 méteres szakaszon is találunk sáncot, de alig 2 m széles, magassága a fél métert sem éri el, külső oldala egybeolvad a kőgorgeteges meredekkel. A felső vár legmagasabb részén természetes eredetű sziklacsoport emelkedik ki, Pásztor József említett leírása valószínűleg erre vonatkozik. A felső vár hossza 160, legnagyobb szélessége a déli végében 75 méter.

A sánctól tovább déli irányban 140 méterre húzódik az alsó várat lezáró kőszánc, amely a két meredek hegyoldalat nagy ívben köti össze, ugyancsak árok nélkül. Hossza 145, szélessége 6–7 m, magassága itt is eléri helyenként a 2 métert. A gerinc nyugati széléhez közel 5 m széles kapunyílás szakítja meg.

Ezt az alsó sáncot a belső oldalon alacsony kősor kíséri, a nyugati oldalon 12–17 méterre, a keleti oldalon azonban alig 5 méternyire. A rövidebb, nyugati szakaszon a szélessége mindössze 3 m és magassága nem éri el a fél métert. A kapunyílásnak megfelelően ez is megszakad, de annál sokkal szélesebben, 20 m hosszan teljesen hiányzik. A hosszabb, keleti szakasz már alig 2 m szélességben követhető, egyre kevesebb kőből áll, de egészen a keleti meredek oldalig tart. Ennek a kőornak a rendeltetése kérdéses, de aligha tekinthető a mellette húzódó tekintélyes kőszánc belső védelmi vonalának. Az alsó vár hossza 140, legnagyobb szélessége 105 m.

A hegytető felső, sziklás része jól áttekinthető, füves, az alsó várat részben ritka erdő fedi. Régészeti leletet nem ismerünk e területről. A Kandra Kabos által említett őrlőköveket nem ismerjük. A Hajnácskő magas fekvése és a sáncvár viszonylag nagy kiterjedése alapján itt is a késő bronzkor jöhet számításba.

A sáncok teljesen épnek mondhatók. Újkori kőbányának nem használták, mert a kő elszállítására a meredek hegyoldal és a mai települések nagy távolsága miatt nehéz lett volna.

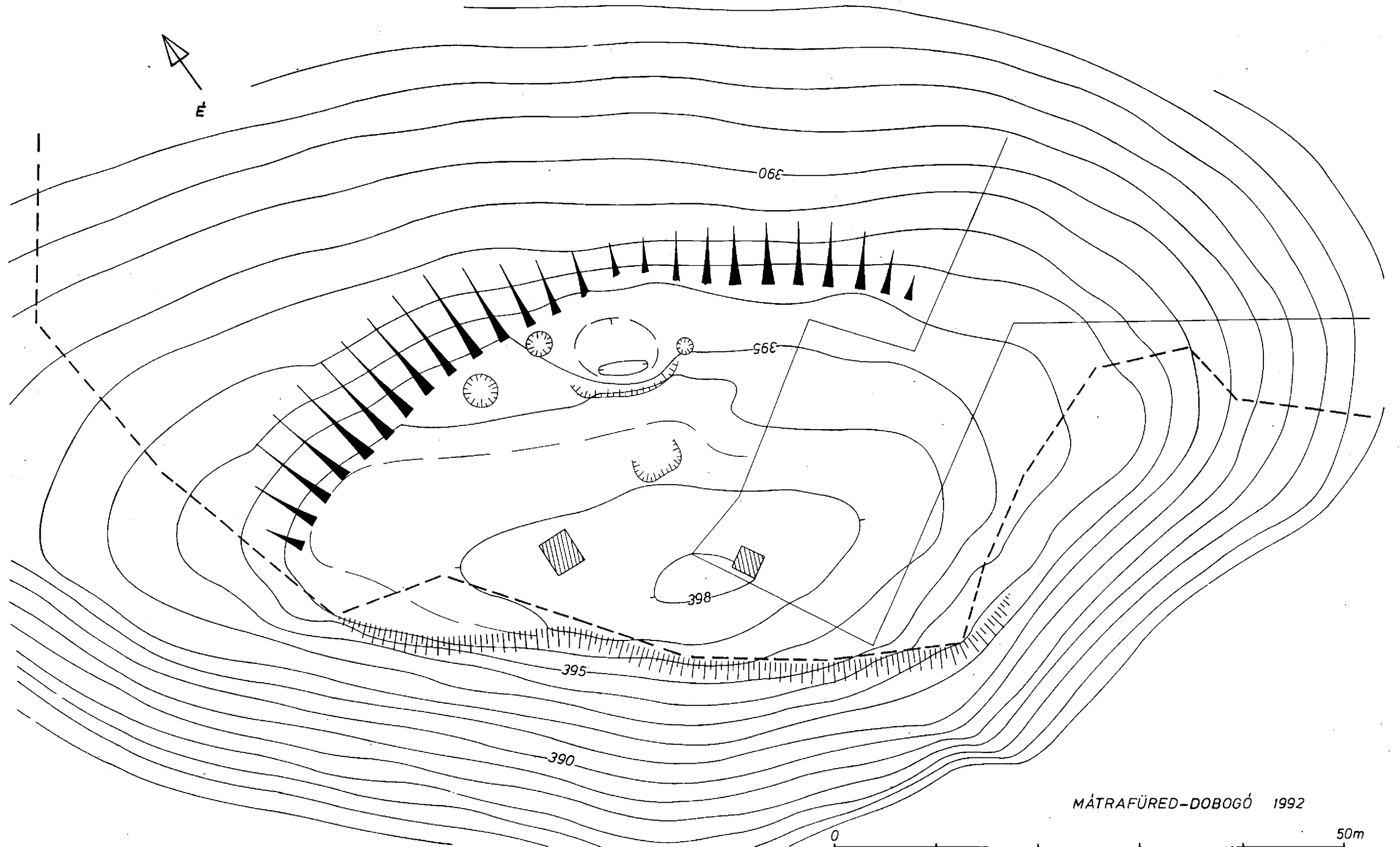
35. PÁSZTOR József 1929. 89.

36. BARCZA Imre–VIGYÁZÓ József 1930. 136–137.

37. PÁSZTOR József 1933. 5.

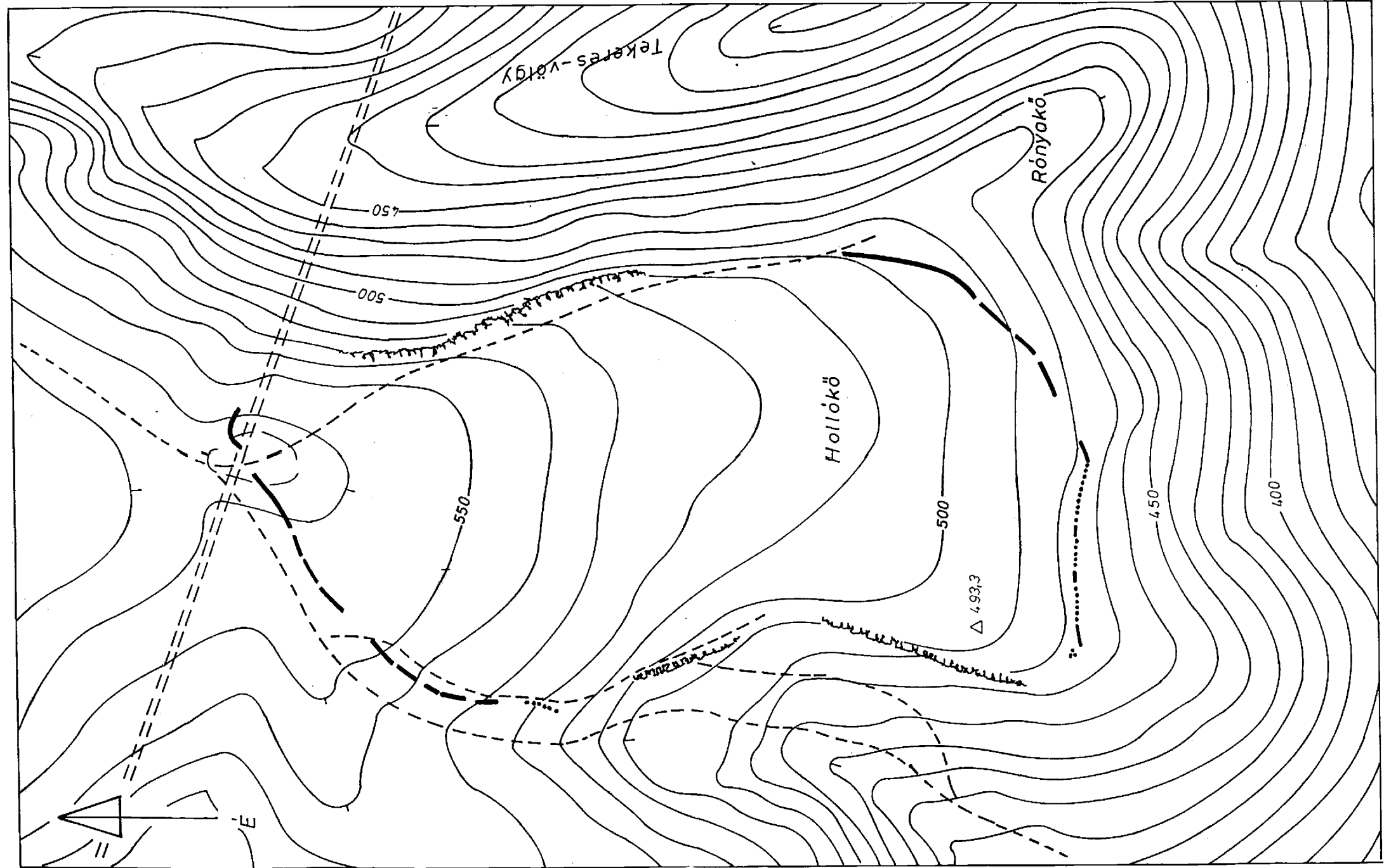
38. CSORBA Csaba 1977. 399., FEHÉR Miklós 1978. 289.

39. DÉNES József 1984

MÁTRAFÜRED-DOBÓ 1992

0 50m

— kősánc kevés kő 0 100 500m

ABASÁR-RÓNYAGERINC 1991

1:5000

3. Abasár-Rónyabérc

Ezzel ellentétben, mint a továbbiakban látni fogjuk, a jobban megközelíthető Rónyabérc és a mátrafüredi Benevár-bérc sáncait a közép- és újkorban kőbányának használták.

Abasár–Rónyabérc (3. kép)

Elsőnek Bartalos Gyula említi ezt a hegyet, mint „ősvárat”, melyet „négyeszeres vonalban sziklák és kőrakások kerítenek.” A „gyűrűn belül” két bő forrást is említ. A kőszáncokat, melyeket „kőrakások”-ként ismertet, helyesen ismerte fel. Azonban az általa említett „négyeszeres vonal” a sziklákra vonatkozik, amelyek több helyen valóban „vonalban” húzódnak⁴⁰, de természetesen eredetűek. Közülük legfeljebb a legkülső jelentette a védelmi vonalat ott, ahol nincs sánc. Ezt az őskori telepet egy, nem pedig négy sánc- illetve sziklavonal zárja körül. Pásztor József csak röviden említi, hogy „a szélén sáncszerű vonalakat képeznek a nagy szikladarabok”.⁴¹ Még további két említését ismerjük, de mindkettő közelebbi adatokat nélkülöz,⁴² utóbbi a török időből származtatja. Dénes József a felső sáncot járta be, régészeti leletet nem talált, de a sáncvárat már az őskorba helyezte.⁴³

A sáncvár alsó része Abasártól északra 3 km-re van. A Kékes hosszan lenyúló, déli, széles lejtőjéből, a csúcstól kb. 4 km-re, különálló hegygerinc szakad ki, a Rónya-gerinc (vagy Rónya-hegy). Keleti oldalát a Tekerés-völgy sziklás, igen meredek oldala határolja. Nyugat felé csak a déli végét határolja az előzőhöz hasonló hegyoldal, felső része azonban összeolvad a nyugat felé eső oldalgerinccel. Észak felé, a Kékes irányában széles, szintkülönbséggel alig kimutatható nyereg zárja le.

A sáncvár az egész, déli irányban lejtő, széles hegygerincet magába foglalja. Mivel a keleti és nyugati oldal nagy része sziklás-szakadékos hegyoldallal határolt, ezeken a részen nem volt szükség a sáncot körbeépíteni. Két nagy, de egymással közvetlenül össze nem függő sáncvonal van, a felső (északi-északnyugati) és az alsó (déli-délkeleti). Árok egyik mellett sincs.

A terület északi végében, a széles nyereg felett kezdődik a felső kőszánc. A meredek keleti oldaltól kiindulva 75 m után széles kapunyílás szakítja meg. Ennek délnyugati oldalán kétrészes, újkori kőház romjai vannak. Szemmel láthatóan az őskori kőszánc köveiből épült. Valószínű, hogy a kapunyílás azért ilyen szokatlanul széles, mert a köveket onnan hordták el a házépítéshez. A kapunyílás jelenleg 17 m széles.

Ettől kezdve a kőszánc jól követhető délnyugat, majd dél irányába, az egykori telep nyugati szélén. E felső sánc hossza, a kapunyílastól számítva 540 m. Közben azonban kisebb-nagyobb szakaszokon 4–15, egy helyen pedig 50 m hosszan teljesen hiányoznak a kövek, a sáncnak nyoma sincs. Déli végén közel 40 m hosszan ismét nem találjuk a sáncot, majd 50 m hosszan szétszórt kövek jelzik a sánc vonalát. Ezután déli irányban rendkívül meredek, többnyire sziklás hegyoldal következik, ahol már nem volt szükség mesterséges védővonalra. Ilyennek legalábbis a felszínen nincs nyoma, esetleges kerítés, cölöpsor csak ásátás révén kerülhet elő. A felső kőszánc szélessége 5–6 m. Eléggyé szétomlottnak látszik, de magassága néhol eléri az 1–1,5 métert.

A felső sánc déli végétől déli irányban kb. 635 métert haladunk lefelé a meredek, sziklás hegyoldal felett, amikor az alsó sáncot érjük el. Ez a sánc kelet irányában húzódik, de nehezen követhető, mert rövid, aránylag ép rész után csak kevés szétszórt kő jelzi az

40. BARTALOS Gyula 1910. 121.

41. PÁSZTOR József 1929. 89.

42. BARCZA Imre-VIGYÁZÓ József 1930. 136., PÁSZTOR József 1933. 9.

43. DÉNES József 1984

irányát. Több mint 200 m után érünk el egy rövid, ívben görbülő ép részhez, majd 70 m hosszán ismét teljesen hiányzik. Ezután azonban impozáns, ép kőszáncot kísérhetünk végig, további 350 m hosszán, míg ki nem érünk a sziklás, igen meredek keleti oldalhoz. Innen ismét nem volt szükség sánkra északi irányban. Az alsó sánc teljes hossza, a hiányzó részekkel együtt kb 620 m. A keleti oldal ép sáncának szélessége 6 m körüli, magassága néhol eléri a 2 métert.

Mindkét sánc hiányos részeiből bizonyára az újkorban hordták el a köveket. A legjobban mutatja ezt az alsó sánc, annak is a legalsó része, ahol az alatta lejtő oldalon könnyebben lehetett leszállítani a követ Abasár felé. A keleti oldalról ez már nehézségbe ütközött volna, ezért maradt meg ott épen a sánc. A felső sánc hiányzó szakaszai mellett ma is kocsíut vezet, tehát ott is adva volt a lehetőség a kő leszállítására.

A sáncvár területe részben bokros erdővel fedett, de a nyugati és déli része nagybára jól áttekinthető, füves tisztás. Régészeti leletet nem ismerünk innen. A Rónyabérc magas fekvése és a sánccal befogott terület nagy kiterjedése alapján a késő bronzkorba soroljuk ezt az őskori telepet.

Gyöngyös–Mátrafüred–Dobogó (4. kép)

A Dobogó, más néven Tarma- vagy Tarna-hegyen már a múlt század végén, 1889-ben tudunk egy kisebb ásatásról, Kandra Kabos és Magyary Kornél vezetésével.⁴⁴ Az ásatás két ízben folyt, mindkét alkalommal egy-egy négyzetméternyi területen 1,5 m mélységre ástak le. Mintegy 50 db „durván gyúrt sárga és vöröses agyagból” készült edénytöredéket gyűjtöttek, amelyek „bütykös vagy némi vonalas díszsel kezdetlegesen vannak ékítve.” Leírásuk szerint hamuval kevert földrétegekre is találtak. „Az alsó réteg salakhoz hasonló, de kissé súlyosabb anyagú volt.” Kandra Kabos 1890-ben „kincskeresőkötől minden részében feldúlt bronzkori, ősi kohókat” említ. „Itt öntötték bronz harci és házi szereiket, miként ez a töredékes és maradvány agyagmintákból még kivehető.”⁴⁵ Hanák Kolos 1909-ben a „kohókon” felül az itt talált „lyukas kerek köveket, kézi gabona őrlőket” említi.⁴⁶ Pásztor József 1913-ban röviden említi, mint bronzöntőműhely, bronz- és rézedények lelőhelyét, de nem csak mint telepet, hanem mint temetőt is.⁴⁷ Hosszú szünet után Kemenczei Tibor mint a késő bronzkori pilinyi kultúra lelőhelyét említi.⁴⁸ Dénes József a telep leírásában említi, hogy késő bronzkori cserepeket talált a sáncon kívül, a keleti és északkeleti lankásabb oldalban is, ércsalakkal együtt.^{49/a} 1987-ben Sz. Kállay Ágota egy, a középső bronzkorból származó paticsfalu ház részletét és egy gödröt tárt fel, utóbbiban sok állatsont is volt. Az itt előkerült cserepek feltehetően a füzesabonyi kultúra hagyatéka.^{49/b}

Mátrafüred nyugati széle felett emelkedik az önálló hegyet képező Dobogó, vagy más néven Tarma-hegy. Délnyugati oldala igen meredek, helyenként sziklás, többi oldala viszonylag enyhébb lejtésű. Délkelet felé kb. 20 méterrel alacsonyabban nyereg kőti össze egy kis oldalmagassalattal, amelyen a Kozmári-kilátótorony áll.

A vár területe a hegy alakjának megfelelően ovális, enyhén domborodik. Legmagasabb

44. MAGYARY Kornél 1889

45. KANDRA Kabos 1890. 14.

46. HANÁK Kolos 1909. 62.

47. PÁSZTOR József 1913. 40–41.

48. KEMENCZEI Tibor 1967. 260

49/a DÉNES József 1984

49/b SZ. KÁLLAY Ágota 1986

része a délnyugati meredek oldal felett van. Utóbbi oldalon nincs nyoma erődítésnek, de észak és kelet felől kőszánc védte, ennek szétomlott, igen elmosódott nyomait lehet követni. A sáncnyom vonala a hegy délkeleti oldalán igen sűrű, áttekinthetetlen bozótban, illetve fiatal fenyvesben kb. 25 m hosszan bizonytalanná válik. Ezután már a déli oldal meredekje következik, ez zárja le a telepet. A sánccal behatárolt telep hossza kb 80, szélessége 37 m körüli.

Az egész területet sűrű aljnövényzetű erdő fedi, legmagasabb része füves tisztás, ennek szélén esővédő faház áll. Keleti oldalán drótkerítéssel körülvárt telek vége nyúlik fel a hegytetőig, ennek nyugati sarkában kis romos téglapépület van. Az őskori telep északkeleti oldalán, a sáncnyom mellett nagyobb bolygatás gödrei feltehetően a korábbi kutatások helyeit jelzik. A telep korát az őskoron belül ma még nem határozhatjuk meg, az eddigi leletek a középső és késő bronzkorra vallanak.

Gyöngyös–Mátrafüred–Benevár-bérc (5–6. kép)

Ezt az őskori sáncvárat 1864-ben említik röviden.⁵⁰ Kandra Kabos 1890-ben már részletesen leírta a középkori Bene-várral kapcsolatban. Kis- és Nagy-Vaskaput különböztet meg. A „Nagy” bizonyára a felső, 650 m magasságban lévő, sok sziklából állót jelenti, a kisebbik pedig ettől lefelé 125 méterre lévő kőszánc kapuja. Mindkettőt természetes eredetűnek tartotta. Ezekről lefelé figyelte meg a hegygerinc két oldalán a „kiklopszfalakat”. A Vaskapu előtti tér (nem világos, hogy északi, vagy déli irányban?) három nevét ismerte: „Vár-piac”, „Vidék-vár” és „Törökök piaca.” Kiemeli a „kiklopszfalak” (tkp. a kőszáncok) óriási méretét. Már ő is megállapította, hogy az őskori vár a Vaskaputól északra lévő, kiszélesedő hegyhátra is kiterjedt, egészen a Nagy-nyakig. Ezt ugyan közelebbről nem indokolta meg, a felső rövid sánctól sem említi, de megállapítása helytálló. Ezt a felső nagy területet „Nagy Parlag” név alatt, 719 m magasságban említi, a mai térképeken „Remete-bérc”-nek jelölik. Neki is feltűnhetett a déli sánc feltűnően kevés kőből álló maradványa, mert megjegyzi, hogy „a kereszténykori benei várnak ez volt a kőbányája”. Néhány mesét is leírt a Vaskapuvál kapcsolatban.⁵¹

Később, Kandrára hivatkozva ugyanezt rövidebben említi Hanák Kolos.⁵² Pásztor József 1929. évi útikalauzában írja le ezt a „pogányvárat”, de ő is Kandrára hivatkozik. Egyúttal vázlatos, de megközelítően jó térképét is közli, a Nagy-nyak alatti sánc azonban ezen sem szerepel.⁵³ Rövid említését egy a következő évben megjelent útikalauzban is megtaláljuk.⁵⁴ Pásztor nem sokkal később ismét röviden leírta a Vaskapu alatti sánccokat, az általa megadott méretek azonban még megközelítően sem helytállóak. Véleménye szerint a honfoglalók megszállták és itt keletkezett Bene-város,⁵⁵ ezt azonban semmi sem támogatja. Végül Dénes József leírását emlíjtük a kétrészes várról, a Vaskaput ő is természetes eredetűnek tartja. A Remete-bérc közel 50 ha területű fennsíkját az őskori vár részének tartja és ő említi meg először a Nagy-nyak alatti kis kőszáncot.⁵⁶

A középkori Benevártól észak–északkeleti irányban, a gerincen felfelé haladva, kb. 1150 méterre érünk el az első kőszáncához, amely kelet-nyugat irányú egyenes vonalban zárja le a gerincet. A gerinc felfelé összekeskenyedik, a sánc minden oldalról behatárolja, árok nincs

50. PESTY Frigyes 1864. 113–114.

51. KANDRA Kabos 1890. 11–13.

52. HANÁK Kolos 1909. 60–62.

53. PÁSZTOR József 1929. 40, 72, 73.

54. BARCZA Imre–VIGYÁZÓ József 1930. 134.

55. PÁSZTOR József 1933. 15–16.

56. DÉNES József 1984

mellette. A kapunyílás a gerinc keleti szélén van. A kőszánc a nyugati oldalon épnek mondható, bár feltűnő, hogy a kövek nem képeznek magas sáncot, inkább úgy tűnik, mintha szándékosan szét volnának dobálva. Így a sánc jelenlegi magassága nem éri el a fél métert, ennél magasabb részt alig találunk.

A gerincet lezáró alsó, kelet-nyugat irányú sánc, valamint ennek rövid folytatása a gerinc keleti szélén, végig igen kevés, de feltűnően nagy kövekből áll. El kell fogadnunk Kandra Kabos azon megjegyzését, miszerint a középkori Benevár építéséhez innen szállíthatták a legkönnyebben a követ az enyhe lejtésű gerincen lefelé, alig több, mint 1 km távolságra. A déli egyenes sánc és a keleti szélén lévő volt a legjobban megközelíthető, ezért innen szállították a követ, csak az igen nagy sziklákat hagyták ott.

A sánccal és hegyperemmel körülzárt alsó vár hossza 155, szélessége alul 80, felül 55 m. A sánc jelenlegi szélessége 3–5 m között váltakozik.

A felső vár a gerinc még jobban összekeskenyedő részén húzódik felfelé. Nyugati és déli oldalát végig kőszánc zárja le, a keleti oldalon azonban csak 60 m hosszan követhetők a sánc egyre fogyó kövei, utána a hegy természetes pereme folytatódik. A sánc mellett itt sincs árok. Déli kapuja ugyancsak a gerinc keleti szélén van. Északi lezárását is kőszánc biztosítja, a kapunyílás azonban itt már a nyugati szélén van.

A felső várban is azt tapasztalhatjuk, hogy a sánc kövei mintha többnyire szándékosan szét lennének teregetve, felmagasodó sánc-alakot csak kevés helyen találunk. A sánc jelenlegi szélessége általában 6 m körüli, de a két kapunál 10–12 m szélességben vannak a kövek szétszóródva. A felső vár hossza 210, szélessége az alsó részen 58, a felső végében 25 m.

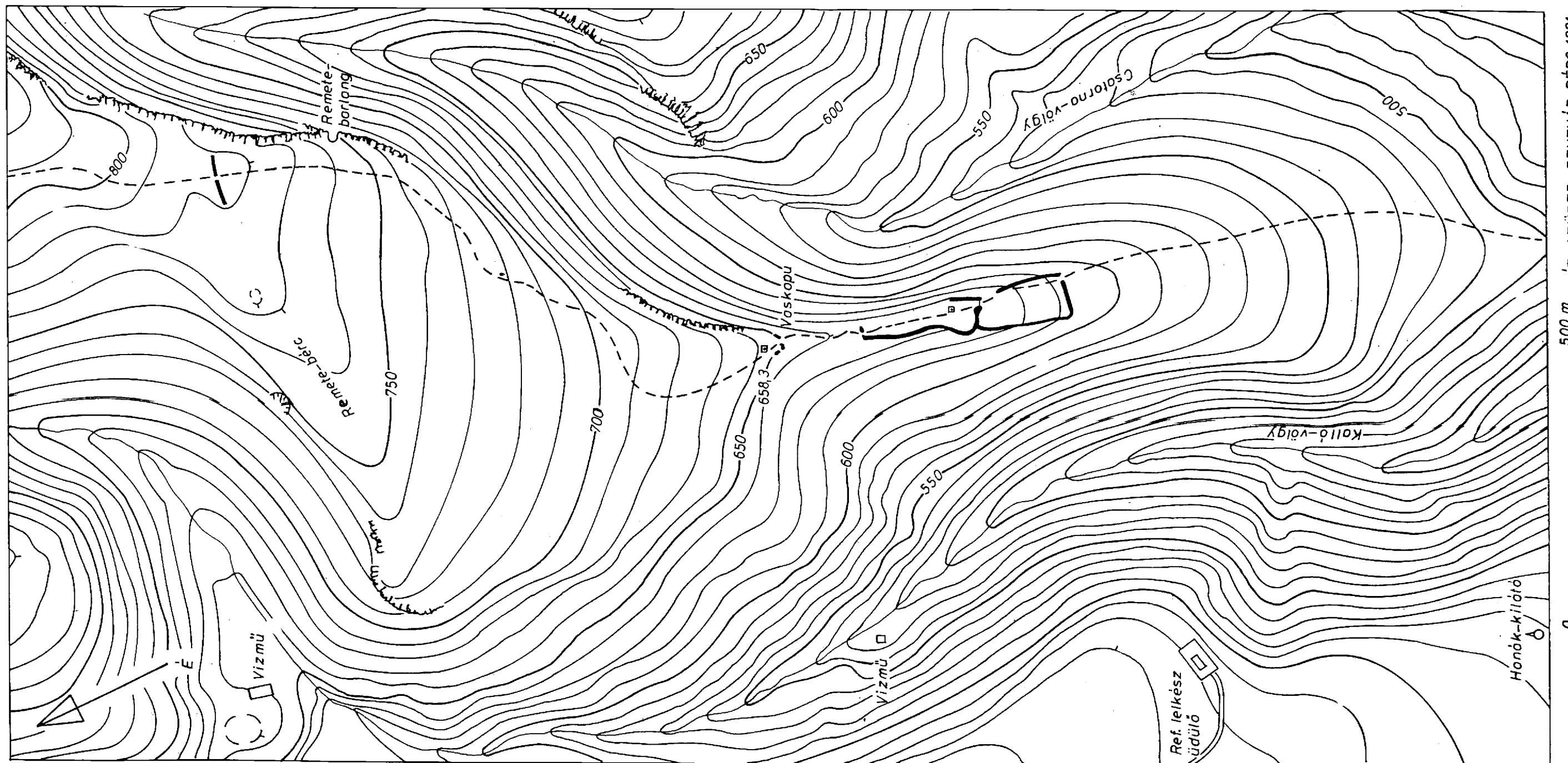
A felső kaput elhagyva 5–8 méterre összekeskenyedő, kissé görbülő gerincen haladunk felfelé és 125 m után érünk a Vaskapuhoz. Mint a korábbi kutatók is egyöntetűen megállapították, ez természetes sziklaperemet jelent. Középen út vágja át, ebben feltehetően mesterséges kialakítás is közrejátszott.

A Várbercen tehát egy kétrészes sánctörés van, mindkettőt kőszánc védi. A hegyoldal mindkét oldalon igen meredek, a nyugati oldal járhatatlan kőgörgötteg.

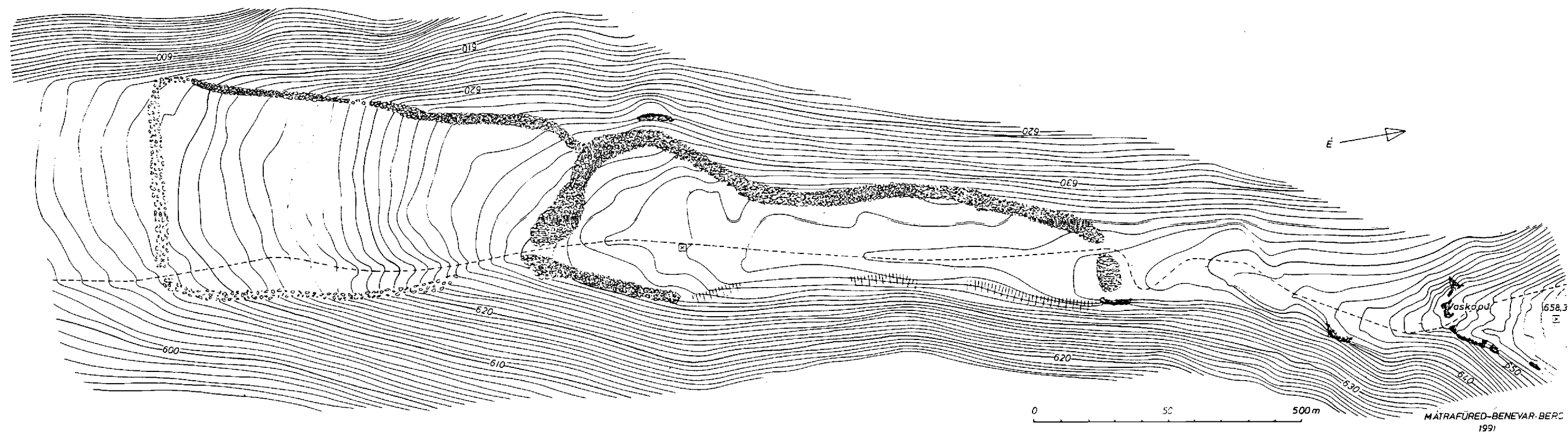
A Vaskapu után tovább felfelé haladva a hegygerinc hegyhátja szélesedik ki, észak felé egyenesen tovább emelkedve. Ezt jelölte Kandra Kabos „Nagy Parlag”-nak, a mai térképeken „Remete-bérc”. Oldala minden irányban igen meredek, nyugati, északnyugati és keleti széle sziklás, szakadékos. Mesterséges erődítésnek csak az északkeleti, összekeskenyedő részen találni nyomát. A sánc a Remete-barlangtól felfelé számított 200 méterre tűnik a szemünkbe. Kandra Kabos a Nagy-nyak nevű, rendkívül keskeny gerincet említi, mint ameddig az őskori vár terjedt. Az említett gerinc azonban az itteni sánctól felfelé, további 750 méterre húzódik a Kékes irányában, amely már messze az őskori telepen kívülre esik.

A kőszánc kelet-nyugat irányban zárja le az összekeskenyedő hegyhátat. Előtte, az északi oldalon, a hegyyereg kissé bemélyed, de a sáncot itt sem kíséri mesterséges árok. A sánc hossza kb. 92, szélessége 4–6 méter, magassága alig fél méter. Nyugati vége nem állapítható meg pontosan, szélesen elterülő természetes kőtengerben veszik el. A sánc végétől tovább nyugatra kb. 150 méterre kis, természetes dombocská van a meredek szélén. Elméletileg ez lehetett a védelmi vonal vége, de erre konkrét nyom a felszínen nem látszik.

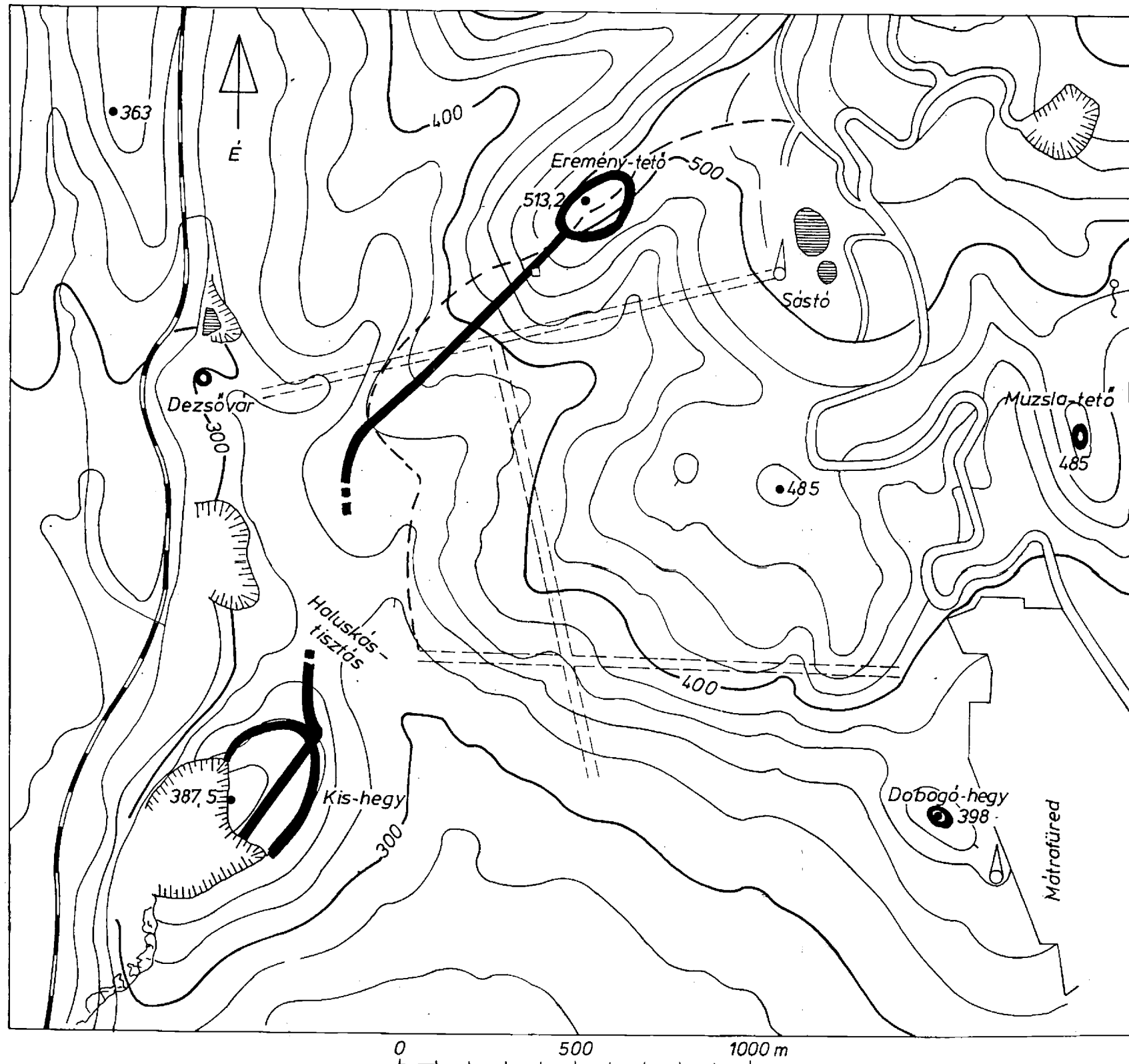
A Vaskapu feletti széles hegyhát hossza, a felső sánctörés mérve, kb. 1000 méter, legnagyobb szélessége kb. 600 méter. Ha a „Nagy-nyak” alatti rövid sánc nem létezne, a Vaskapu alatti kétrészes sánctörést önálló, erődített telepnek tekinthetnénk. Így azonban e nagy kiterjedésű, erősen emelkedő hegyhátat elővárnak kell tekintenünk. Régészeti leletről nincs tudomásunk, ezek keresését az egész területet beborító erdő is nehezíti. A sánctörés magas fekvése és különösen nagy kiterjedése alapján elsősorban késő bronzkorinak tarthatjuk.

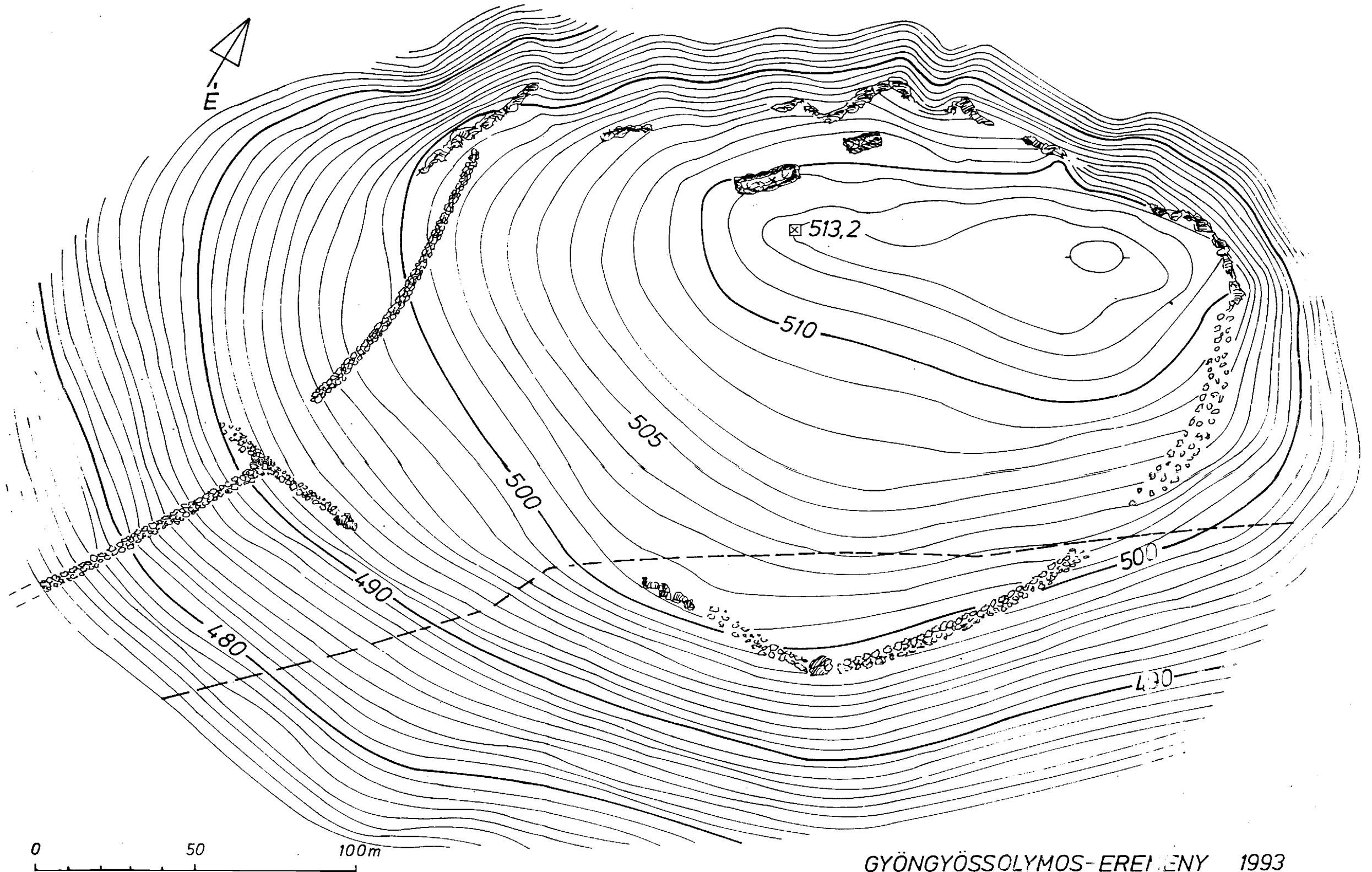
6. Gyöngyös-Mátrafüred-Benevár-bérc. A sáncvár teljes területe.

5. Gyöngyös-Mátrafüred-Benevár-bérc. A Vaskapu alatti sáncvár

8. Az Eremény- és Kis-hegy közötti legrövidebb útvonal

GYÖNGYÖSSOLYMOS-EREMENY 1993

Gyöngyössolymos–Eremény (7. kép)

Ezt a lelőhelyet korábban csak Pásztor József ismerte: „A rajta átvonuló avarsáncnak egyik támpontja volt, nyomai azonban már annak sem igen vehetők ki”,⁵⁷ majd később „sáncárkot” említ.⁵⁸ A lelőhely első szakszerű, rövid leírása Dénes Józseftől származik, aki leírásában a főbb méreteket is megadta.⁵⁹

Az Eremény nevű hegy a Mátrafüred feletti Sástótól nyugatra 600 méterre van (513,2 m). Északi és nyugati oldala igen meredek, dél és kelet irányában már enyhébb a lejtő. Északkelet felé a hegység folytatásától alacsony, széles nyereg választja el. A hegytető több helyen erősen sziklás. Az északnyugati és északi meredek oldal felé a hegytetőt természetes, többnyire több méter mély, függőlegesen leszakadó sziklafal határolja, ez zárja le részben az északkeleti nyereg felé is.

Az erődítést kősánc jelenti, ez azonban több helyen nehezen ismerhető fel és hosszú szakaszokon hiányzik is. A hegy nyugati oldalán két, mai állapotában közvetlenül nem összekapcsolódó sánc figyelhető meg. Az egyik az északnyugati meredek oldal feletti sziklaletörés elején kezdődik, gyenge ívben déli irányban halad a lejtőn lefelé, hossza 95 m. Ennek déli végétől 25 méterrel lejjebb van a másik kősánc, amely azonban az előzőre derékszögben, kelet-nyugat irányú. Utóbbinak hossza mindössze 45 m, keleti vége egy nagy természetes sziklatömbben végződik. E második kősáncból indul lefelé a meredek lejtőn délnyugat irányába egy hosszú „sánc”, amelyre később még visszatérünk.

Az említett két sánc, ha nem is kapcsolódnak közvetlenül össze, mégis lezárták a hegytetőt nyugat és kis részben dél felől. Az elsőnek ismertetett sánc északi végétől északkelet irányába az egykori telep szélét a természetes sziklaletörés jelentette és egyúttal védte is. Ez a sziklafal a hegytető északkeleti végén átkanyarodik a nyereg fölé is. Kb. 270 m hosszan követhetjük ezt a nagyjából egyenes vonalat. A természetes sziklafal a nyereg közepe felett azonban befejeződik. Tovább követve az irányt, szétszórva nagy köveket találunk a lejtőn, kb. 8 m szélességben. Ez jelzi a szétszóródott (az újkorban elhordott?) kősánc nyomvonalát. Így érünk le a mai is használatban lévő földúthoz.

E földúttól lefelé a hegyoldalban, tovább követve az eddigi irányt, ismét határozottan felismerhető kősánc következik, amely gyenge ívben halad dél-délnyugat irányába, majd egy természetes sziklacsoporthoz nyugati irányba vált át, egyre kevesebb kővel. Rövid szakasz után újabb természetes sziklacsoporthoz végleg eltűnik, tovább már nincs nyoma a kősáncnak. Ha az irányt tovább követjük, a szintvonalak jól jelzik a meredekebb hegyoldal kezdetét és így eljutunk a leírás elején ismertetett kelet-nyugat irányú, 45 m hosszú kősánchoz.

A kősáncokkal, illetve azok szétszórta maradványaival és a természetes sziklaletöréssel jól körülhatárolható belső terület hossza kb. 300, legnagyobb szélessége kb. 175 m. A belső területen nem figyeltünk meg földmunka nyomát. Az északnyugati szélétől 10–15 méterre, a HP-ponttól kissé lejjebb két, téglalap alakú kőrákást találunk. Szárazon rakott kőfal (ház?) szétomlott maradványai, bizonyára újkoriak.

Régészeti lelet egyelőre nincs e területről, a sáncok jellege, a védett terület nagy mérete és a hegy magas fekvése alapján ez is a késő bronzkori várak közé sorolható.

Külön kell foglalkoznunk azzal a, már fentebb említett és a Kishegynél később ismét szóba kerülő hosszú kősáncsal, amely az Eremény délnyugati oldalában a rövid kősáncról

57. PÁSZTOR József 1913. 34–35.

58. PÁSZTOR József 1928. 11.

59. DÉNES József 1984

indul lefelé délnyugat irányába. Ennek felderítésében Skerletz Iván mindkét szerzőnek segített, majd a térképbe való beazonosításában is közreműködött. A sánc meredeken tart lefelé, a szintvonalakra merőlegesen. 200 m után egy kis kunyhó romjai alatt halad tovább. Innen további 300 méterre keresztül halad egy erdőnyiladékon, majd lassan átkanyarodik déli irányba. A nyiladék után 3–400 méterre egyre bizonytalanabbá válik, végül teljesen eltűnik. Hossza, ameddig követhető, kb. 900 m (8. kép).

E hosszú sánc végig kőből készült. Többnyire erősen szétszórót kövek jelzik a nyomvonalát, épnek alig néhány részlete mondható. Egy-két rövid szakaszon csak a csupasz kövek látszanak, növénytakaró nélkül. Szélessége 4–8 m között váltakozik. Még jóval a Haluskásrét előtt eltűnik. Lent a réten sem sikerült a nyomát megtalálni, majd ismét feltűnik, de már a Kishegy északi aljában, felkanyarodik erre a hegyre és a hegytető közepén egyenes vonalban egészen a kőbányáig követhető, folytatását már lebányászták. Pásztor József vázlatos rajza szerint az ő idejében még egészen a Kishegy délnyugati lábáig, a Csákkőig tartott.⁶⁰ Kora és rendeltetése egyelőre ismeretlen, de igen valószínűtlen, hogy erődítés céljait szolgálta volna.

Gyöngyössolymos–Kishegy

Elsőnek Sebők László említi a hegy „üvegsáncát”.⁶¹ Bartalos Gyula a Mátrában általa feltételezett hosszú védvonalakkal kapcsolatban említi a Kishegy hosszúsáncát.⁶² Ugyanekkor Hanák Kolos mint „avargyűrűt” ismeri.⁶³ Pásztor József már részletesen foglalkozott a heggyel, részben Bartalos nyomán. Leírása szerint a hegy délnyugati aljában lévő Csákkő barlangjától indult a „kőgát”, amit „Ördögornyadulás”-nek neveznek. Pásztor is avarkorinak tartja, de megjegyzi, hogy ez nem vár, hanem határsánc volt, közelebbit azonban nem mond róla.⁶⁴ Ugyanezt később is említi és vázlatos, de szemléltető térképet is közöl róla. A térkép szerint a hegy közepén végig vonuló kősa nc a Csákkőtől indult és a hegy északi pereméig tart. E térképen a hegyperemet körülvevő kősa nc még nem szerepel. A leírás és a térkép szerint a Kishegy délkeleti aljában urnacserepeket, kővel beboltozott sírokat találtak, égett földdel.⁶⁵ 1933-ban megismétli az előbbieket, de ekkor a középső sáncot „kiközvezett kocsiút”-nak határozta meg, amelyen sem fa, sem fű nem terem.⁶⁶ Néhány újabb útikalauz is említi ugyanezeket az adatokat. Dénes József a középső sáncot összefüggésbe hozza az Ereményről induló hosszú sáncsal, de felismeri a hegytető peremén körbefutó kősa nc gyenge nyomait is és ezt azonosítja a korábbi kutatók által említett „üvegsáncsal”, az ott található égett kövek alapján.⁶⁷

Több, a terepen történt kutatás a legutóbbi évekig szünetelt. Kemenczei Tibor 1984-ben megjelent munkájában részletesen foglalkozik a Kishegy őskori bronzleleteivel. Négy bronzlelet került elő a kőbányában, valamennyi a késő bronzkori Kyjatice-kultúra hagyatéka. 1945-ben, az 1950-es évek végén, 1961-ben, majd 1975-ben kerültek napvilágra különböző bronztárgyak (balta, lándzsa, kés, sarló, kargyűrű, tű, stb.).⁶⁸

60. PÁSZTOR József 1913. 18., 1929. 210.

61. SEBŐK László 1880. 23.

62. BARTALOS Gyula 1909. 436.

63. HANÁK Kolos 1909. 63.

64. PÁSZTOR József 1913. 15, 18, 26, 28.

65. PÁSZTOR József 1929. 205, 210, 214.

66. PÁSZTOR József 1933. 57.

67. DÉNES József 1984

68. KEMENCZEI Tibor 1984

A Kishegy Gyöngyössolymos északi vége felett emelkedik. Déli oldala hosszú lejtővel ereszkedik le a községig. Nyugati aljában folyik a Gyöngyös-patak, mellette húzódik észak irányába a Lajosháza felé vezető erdei vasútvonala. Keleti oldala nagy legelőre ér le, északi és északkeleti aljában a Haluskás-tisztást találjuk.

A hegy déli oldalát teljesen, nyugati oldalát félig már lebányászták a jelenleg is működő kőbánya. Ezért a sáncvár eredeti kiterjedését ma már nem tudjuk meghatározni.

A hegy platója domború. Legmagasabb pontja a 387,5 m magasságú HP-ponttal még ép, de a kőbánya széle már 10–15 méterre megközelítette. Ahol a hegytetőt hirtelen átvált a meredek oldalba, ott találjuk a kősánc maradványát. Igen elmosódott, nehezen követhető, belső magassága sehol sincs. Csak a szétszóródott és többnyire a lejtőre gurult kövek alapján állapítható meg a vonala. Több ízben vörösre égett, néha elsalakosodott kövek is találhatóak.

A hegy nyugati oldalában, a kőbánya szélétől indulnak a nyomok, átkanyarodik az északi oldalra, majd közel egyenes vonalban halad a keleti oldalon. Ismét a kőbánya széléhez érve bizonytalanává válik a folytatása, főleg a bokros erdő miatt, de erősen zavarja a megfigyelést a kőbányából kitermelt és itt felhalmozott meddő is. A sáncvár déli és nyugati részét a kőbánya zárja le, eredeti kiterjedését nem ismerjük. A régebbi térkép szintvonalai alapján a jelenleg még ép résznek kb. 1/3 részével lehetett nagyobb a telep kiterjedése.

Az egykori telep jelenlegi, csonka területének hossza 380, szélessége 220 m. A kőbánya szélétől mérve a telep legalacsonyabb része 30 méterrel van alacsonyabb szinten.

A telep belsejében egy töltés vonul át, teljesen egyenes vonalban, mintegy ketté osztva a területet. Ezt említik a régebbi irodalomban. A kőbánya ennek is lebányászták már a déli folytatását. Délnyugat – északkelet irányban szeli át a hegytetőt, jelenlegi hossza az őskori sáncig mérve 350 m. A hegytető északkeleti oldalán áthalad a kősánc maradványán, majd irányt változtatva északi irányban halad lefelé a meredek oldalon, a Haluskás-tisztás felé. A hegyperemen lévő őskori sáncról 100 m hosszan nehezen, de még követhető lefelé, de ezután megszűnik. Folytatását az Ereménynél már ismertettük.

Ez a középső töltés egészen más jellegű, mint a hegytetőt körülvevő kősánc. Erre már Pásztor József is felfigyelt, aki hol „határsáncnak”, hol „kikövezett kocsiútnak” mondta. A kőbányától kiinduló délnyugati vége 100, a hegytető északi széléhez csatlakozó része pedig 60 m hosszan teljesen épnek tűnik. Ezek szerint a teteje lapos, egyenes, szélessége 8 m, magassága 50–80 cm körüli. Nem a megszokott sánc-alakot mutatja, inkább úttöltéshez hasonlít, amint erre Pásztor is célzott. Tisztán kőből áll, annyira, hogy a kőbánya felé eső része növényzettől mentes. A hegytető közepén azonban közel 200 m hosszan erősen rongált, szemmel láthatóan a kő legnagyobb részét felszedték, elhordták. E rongált kész közepén áthaladó jó állapotú földút a magyarázata annak, miért éppen ezt a részt hordták el az újkorban.

E töltés az északkeleti oldalon megváltozik, már nem mutat szabályos, úttöltésre emlékeztető alakot. Itt már inkább sánc-alakú, de több helyen ez is rongált.

A Kishegy északi oldalában egyenes vonalban tart lefelé egy kocsiút. Közel a hegy lábához, de még a Haluskás-tisztás felett, az őskori sáncról 170 méterre két, markánsan kiugró terasz húzódik egymás alatt párhuzamosan, nagyjából vízszintesen. Mindkettő lekanyarodik a hegyoldalra keleti irányban, lassan távolodva egymástól. Nyugati irányban nem tudtuk a folytatásukat tisztázni, a rendkívül sűrű bokros erdő miatt. Mindkettő mélyen a sánc alatt van, feltehetően újkori eredetűek, de rendeltetésüket egyelőre nem ismerjük.

A sáncvár területén cserepet egyelőre nem találtunk, de a telep magas fekvése és nagy kiterjedése, nem különben a sok bronzlelet egységesen a késő bronzkori Kyjatice-kultúrába sorolja a lelőhelyet. A középen húzódó hosszú-sánc kora és rendeltetése még megoldatlan.

Jobbágyi–Várhegy

A hegy jelenleg megközelíthetetlen, ezért részletes felmérésre egyelőre nincs lehetőség. Leírását Dénes József korábbi terepbejárása alapján a következőkben foglaljuk össze:

A Jobbágyi határában emelkedő, 221 m magas Várhegy 80 m relatív magassággal emelkedik a Zagyva-völgy fölé. Délkeleti irányban az 510 m magas Nagy-Hársas felé emelkedik a hegytető. A Várhegyet csak a délkeleti nyak felől kellett mesterségesen erősíteni, az összes többi oldalon, nyugaton a Zagyva, északon Szurdokpüspöki község, keleten a Mikó-völgy felől meredek lejtők határolják. A területet fiatal erdő borítja, korábban szőlőművelés folyt rajta.

A fennsík észak-dél irányban kb. 500 m hosszú, szélessége kb. 250 m. A Nagy-Hársas felé eső, összekeskenyedő déli végében két természetes horhost köt össze egy kb. 25 m széles, ma már alig kivehető, sekély árok. Ennek belső oldalán emelkedik ki az erősen lepusztult, széles, lapos sánc. A felszínen néhány őskori cserepet sikerült gyűjteni.

Mátraszentimre–Ágasvár (9. kép)

Az Ágasváron az őskorban készült az első vár, majd több mint 2000 év múlva ugyanott a középkorban is várfalak emelkedtek. Ásatás híján a két korszak maradványai még nem választhatók szét biztonsággal, ezért ezen a helyen a középkorral is foglalkozunk.

Ágasvár gyakran szerepel az irodalomban. Néhány korai említéstől eltekintve, elsőnek Bartalos Gyulát kell említenünk, aki bejárta a várat. Megállapította, hogy a középkori vár egy őskori sáncvár helyére épült. Bástyamaradványokat, beomlott kutat, durva edénydarabokat említ és a várat kétrészesnek határozta meg.⁶⁹ Pásztor József történeti adatokat is közöl, valamint egy régi rajzot – magasan álló falmaradványokkal – de ennek forrását nem jelölte meg.⁷⁰ A történeti adatokkal és a sáncok, illetve falmaradványok említésével később is találkozunk az irodalomban.⁷¹

A középkori vár 1264 előtt épült. 1265-ben a Rátót nembeli Porcs Istváné, ezután a XIV. században a Tariaké. A XV. században már rom volt.⁷²

Dénes József a vár rövid leírását és vázlatos rajzát közölte.⁷³ A megye, illetve községhatár éppen az Ágasvár gerincén húzódik, ezért több szomszédos községgel (Pásztó, Hasznos, Nagybátony, Mátraszentimre) kapcsolatban is említik a lelőhelyet. Legnagyobb része Mátraszentimre határába esik, e községtől északnyugatra 4 km-re, tszfm 788,6 m. Délnyugati lábánál, az Ágasvár és az Óvár közötti nyeregben van az ágasvári turistaház. Az Ágasvár a Mátraszentistvántól nyugati irányban húzódó, 3 km hosszú gerinc végén, magányosan kiemelkedő hegy. Az egész egy keskeny gerincet képez, amelyből két csúcs emelkedik ki, középen a legmagasabb pontot jelentő főcsúcs és ettől délnyugatra 90 méterre az alig 8 méterrel alacsonyabb mellécsúcs. A hegy északi és északnyugati oldala rendkívül meredek, helyenként szakadékos, sziklás, többnyire járhatatlan. Déli és délkeleti oldala ugyancsak meredek, de valamivel enyhébb lejtésű, egyedül ez jelenthette a településre alkalmas, bár erre a célra eléggé kedvezőtlen területet. A felszínen őskori és középkori cserepeket lehet találni, álló falat azonban ma már nem látni. A déli és délkeleti oldalon három védővonal

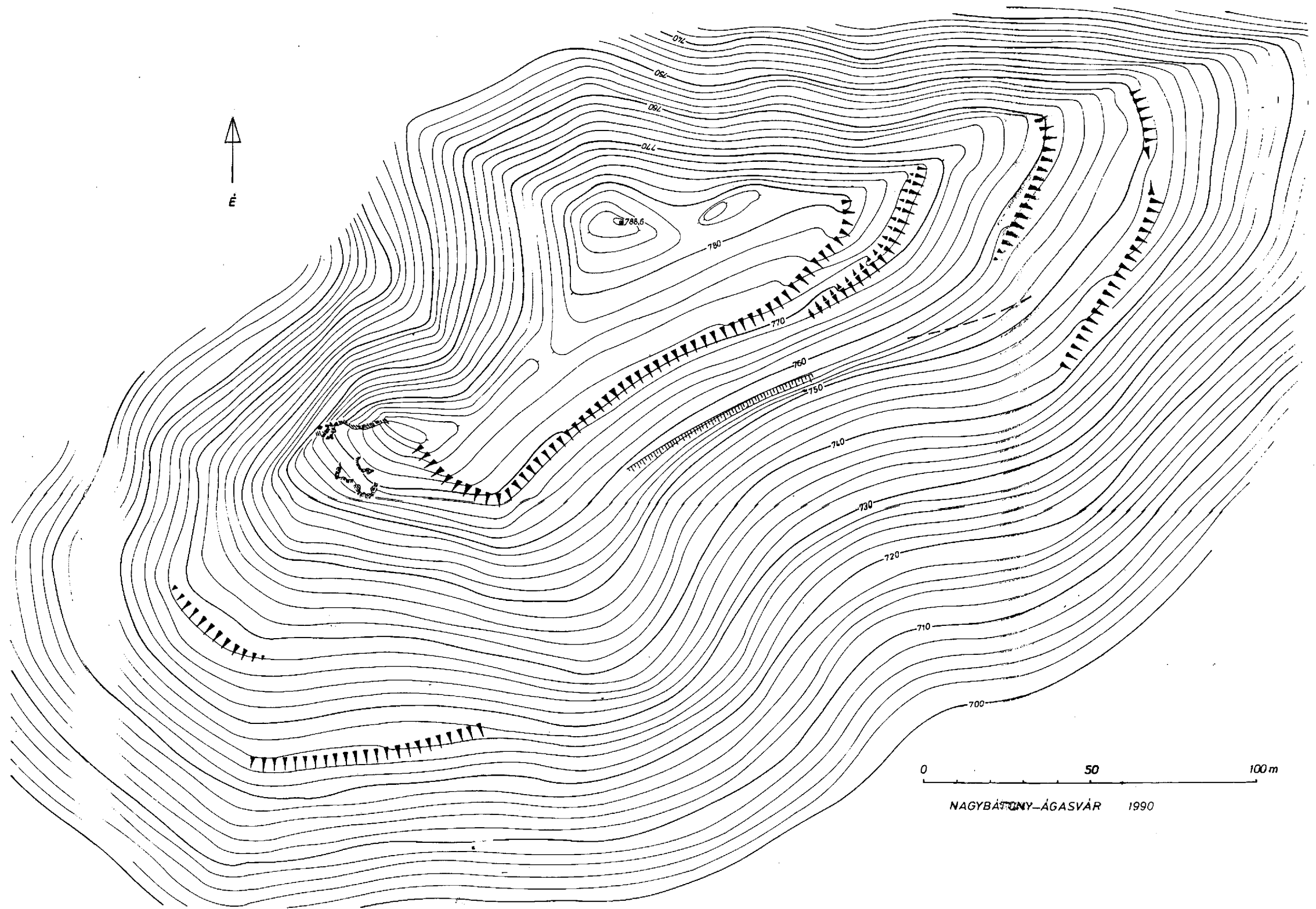
69. BARTALOS Gyula 1910. 119.

70. PÁSZTOR József 1929. 239, 244, 246–248.

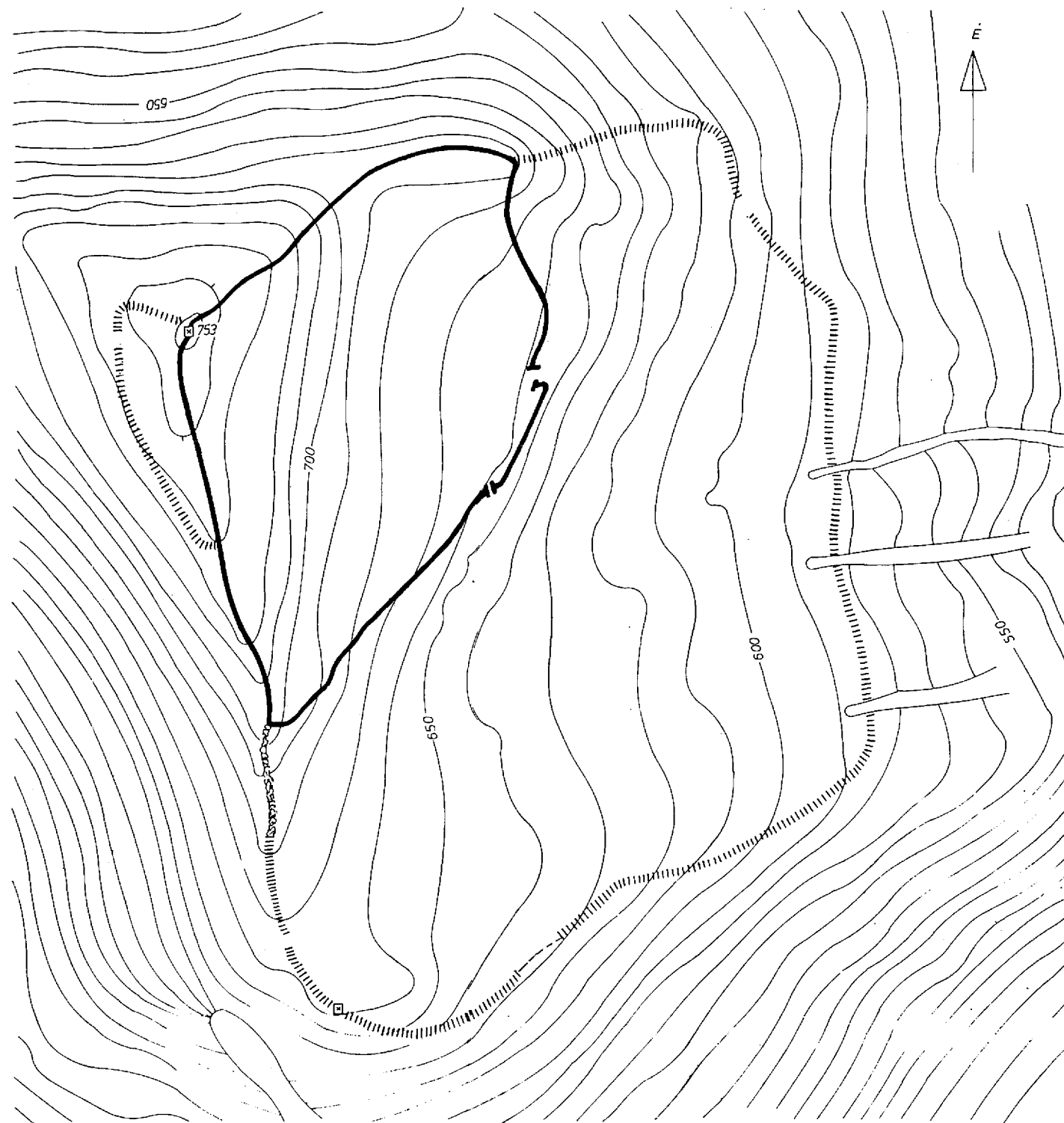
71. Vártúrák 1975. 86–87., KISS Gábor 1984. 281–282., NOVÁKI Gyula–SÁNDORFI György 1992/b 147–148.

72. FÜGEDI Erik 1977. 98., GYÖRFFY György 1987. 65–66.

73. DÉNES József 1990. 45.

9. Mátraszentimre-Ágasvár

MÁTRASZENTIMRE-ÓVÁR
Felmérte Sándorfi György 1982.

10. Mátraszentimre-Óvár

nyomát követhetjük. Ezek közül minden bizonnyal a legfelső tartozik a középkori várhoz, amely a főcsúcstól keletre – 70 méterre – a keskeny gerincen kezdődik és áthúzódik a hegy délnyugati mellécsúcsához. Ez a védelmi vonal mindössze egyenesen levágott perem (terasz) alakjában létezik. Keleti kezdete alatt 20 méterre, 4–5 méterrel alacsonyabb szinten, kőszánc kíséri, belső árokkal, 60 méter után azonban megszűnik, mert a hegyoldal meredekebbé, majd szakadékosává válik. A középkori vár északi és északnyugati oldalát maga a keskeny gerinc jelenti, ahol a rendkívül meredek hegyoldal felett mesterséges erődtésnek nincs nyoma a felszínen.

Az így körülhatárolható középkori vár tehát a hegy alakjához alkalmazkodva hosszan elnyúló alakot mutat. Középpontja a keskeny főcsúcs lehetett, délnyugat felé pedig a valamivel alacsonyabb mellécsúcsnál végződött. Hossza kb. 160, legnagyobb szélessége kb. 45 m volt. Keleti széle közelében két nagy gödör mutat bolygatást.

Az alsó két védelmi vonal feltehetően már az őskori telep védelmét szolgálta. Azonban mindkettő csak egy-egy rövid távolságon belül követhető mindkét végén, a hegyoldal középső szakaszán hiányoznak. Ugyanis a hegyoldal itt igen meredek, egy nagyobb sziklás szakadék is lehetetlenné tette a feljutást, tehát mesterséges védővonalra nem volt szükség. E két alsó védelmi vonal ma már csak terasz alakjában mutatkozik, helyenként erősen elmosódva. A keleti alsó teraszt találjuk viszonylag a legjobb állapotban, amelyet széles kapunyílás szakít meg. A legalsó teraszokat (sáncokat) figyelembe véve az őskori telep hossza kb. 330, legnagyobb szélessége (a főcsúcstól a délnyugati alsó sáncmaradványig) 150 m körüli.

A három védelmi vonal közül a legfelsőt a középkori, a két alsót az őskori várral hoztuk kapcsolatba. Ez azonban a felszínről nem állapítható meg teljes bizonyossággal. Későbbi ásítás dönti majd el az időbeli különbségeket.

A várba vezető egykori útnak is megtaláltuk a nyomát. Az Ágasvár keleti gerincén, a főcsúcstól számítva kb. 500 méterre van a „Szamárkövek” nevű sziklacsoport. Az innen kezdődő gerinc déli oldala alatt, néhány méterrel alacsonyabb szinten egykori út nyoma követhető nyugat irányában, egészen a legalsó terasz (sánc) kapuja közeléig. A kaputól délnyugatra, már az őskori telep belső területén, ismét megtaláljuk az út nyomát. Itt azonban alig észrevehető, a meredek oldal felől szinte teljesen betemetődött, alig 40 m hosszan sikerült azonosítani. Iránya alapján a legfelső terasz alatti sánc végéhez vezethetett. Ez az út feltehetően a középkori várba vezetett be.

A sáncokon belüli területen régészeti ásítás még nem volt. A legalsó sánctól lefelé 250 méterre 1983-ban erdészeti utat építettek és több helyen cserepek kerültek elő. A következő évben D. Matúz Edit és Sz. Kállay Ágota leletmentő ásítást végzett az út mentén több helyen is. Egy fapadlós ház kis részlete, egy sekély gödör, valamint még több hely szolgáltatott sok cserépedényt és töredékeiket a késő bronzkori Kyjatice-kultúra III., utolsó fázisából, az i.e. VIII. századból.⁷⁴ Az Ágasvár magas fekvése, a sáncokkal határolt terület nagy kiterjedése, és a sáncokon kívüli ásítás leletei az említett korszakba sorolják ezt az őskori telepet.

Mátraszentimre–Óvár (10. kép)

Az Óváron, akárcsak az Ágasváron, egyformán jelen van az őskor és középkor, ezért itt is együtt kell tárgyalnunk e két korszakot. A Mátra legismertebb sáncvárát már régóta

74. MATÚZ Edit–SZ. KÁLLAY Ágota 1994

említik az irodalomban.⁷⁵ Az első, aki a helyszíni vizsgálódás után le is írta, Bartalos Gyula volt: „Ha az eddig látott őskori műveken csodálkoztam, most az Óvár megtekintésénél elfogott egészen az ámulat. Az óriások műveként állt a hármassáncsal körülvevett nagy alkotmány”. Figyelt arra is, hogy „a legfelső fellegvárat rézsút fekvő fal veszi körül mészragaccsal összekötött kövekből építve”.⁷⁶ Pásztor József a Gyöngyössolymos-Kishegyhez hasonlítja és ezt is az avarok művének tartja, de a középkori várfalat, Bartalos nyomán, ő is említi, amely szerinte a tatárjárás alatt nagy szerepet játszott.⁷⁷ Röviden említik az újabb útikalauzok is.⁷⁸ Kemenczei Tibor a késő bronzkori Kyjatice-kultúra erődített telepei között említi és erre a korszakra jellemző edénytöredékeket ismertet az Óvárról.⁷⁹ A nagy kiterjedésű sáncvár első részletes leírását Dénes Józseftől ismerjük.⁸⁰

A jelenleg Mátraszentimre községhez tartozó Óvár korábban Hasznos határába esett, így a régebbi irodalomban hasznosi Óvárként is szerepel. Mátraszentimrétől és Hasznostól egyaránt 5 km-re található. A legközelebbi lakott település, közvetlenül az Óvár déli aljában, Mátrakeresztes. Környezetéből minden oldalon meredek lejtőkkel emelkedik ki a 753 m magas hegy. A Csörgő-patak mélyen bevágódott völgye 350 méterrel mélyebben húzódik a délkeleti aljában. Északkelet felé a „Két vár köze” nevű, 580 m magas nyereggel kapcsolódik a szomszédos Ágasvárhoz.

A hegyet részben erdő fedi, részben, a várrészek aránylag kiegyenlítettebb felszínű belső területén rét. A sáncon belül ma is több forrás fakad. A belső terület teraszainak, természetes és részben mesterséges víztárolóinak tanulmányozása még a jövő feladata.

A vár háromrészes. Egy kisebb felső, egy lényegesen nagyobb alsó és a nyugati oldalon egy még sokkal kisebb külső várrészből tevődik össze. A felső vár 1370 m hosszú sáncának koronájára a középkorban mészhabarccsal kötött kőfalat építettek. A várfal keleti szakaszában egy malomkő van befalazva. A többi sánc, úgy tűnik, kizárólag őskori eredetű. Az alsó vár sáncán több helyütt égésnyomokat figyeltünk meg.

A nagyjából háromszög alakú felső vár hossza 550, szélessége 320 m, a védett terület 11,1 ha. A nyugati oldalon ehhez egy kisebb, sáncsal elkerített, 220 m hosszú, átlagosan 50 m széles külső várrész kapcsolódik, területe 0,97 ha.

A felső várnál lényegesen mélyebb szinten csatlakozik a 28,1 ha területű alsó vár. A kettő közötti összeköttetést két sánckapu biztosítja. Az alsó vár legnagyobb átmérője 880 m, szélessége középpont eléri a 450 métert. Az alsó sánctól is két kapu szakítja meg. Az egyik az Ágasvár felé, a másik a déli lejtő felé nyílik. A keleti oldalon a várban fakadó források vize három helyen is átvágta a sánctól. A sánc vegyesen kőből és földből épült. Vonalvezetése kitérő stratégiai érzékre vall.

A három várrész együttes területe 40,2 ha, az egész sáncvár kerülete meghaladja a 2,5 km-t. Szép számmal találtunk a felszínen síkzott és behúzott talperemtöredékeket. Az Óváron régészeti ásatásra még nem került sor, de a hegy magas fekvése, a sáncsal kerített terület nagy kiterjedése, a felszínen talált és az irodalomban említett cserepek ezt a sáncvárat is a Kyjatice-kultúrába sorolják. A felső vár sánca, legalábbis részben, ugyancsak őskori eredetű lehet, de ennek koronájára a középkorban erős várfal épült. E középkori várra

75. VÁLYI András 1796–1799. II. 150., KÖNYÖKI József 1905., SZENDREY József 1908. 194, 197., HANÁK Kolos 1909. 66.

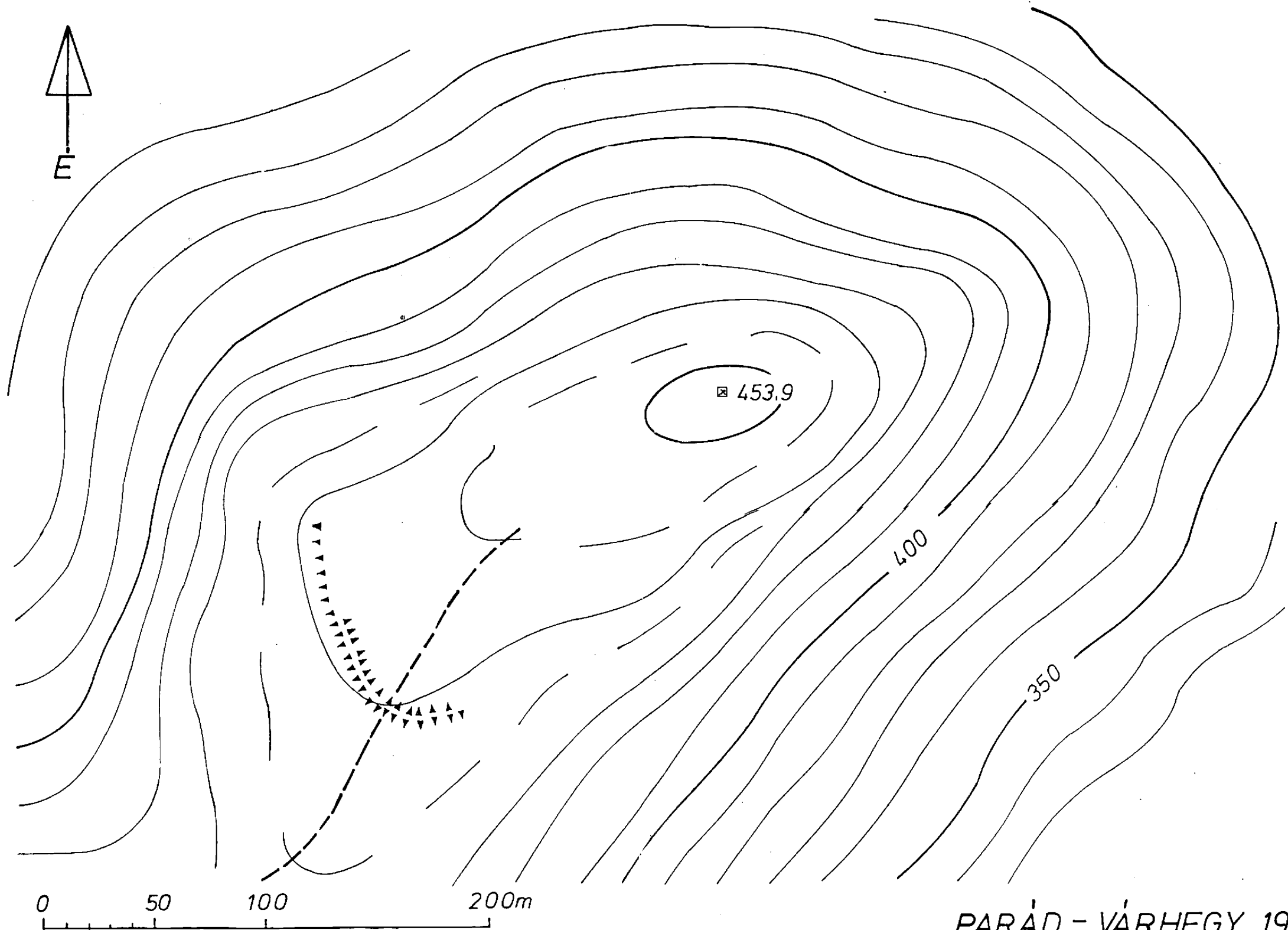
76. BARTALOS Gyula 1910. 119.

77. PÁSZTOR József 1911. IX. 1–2.

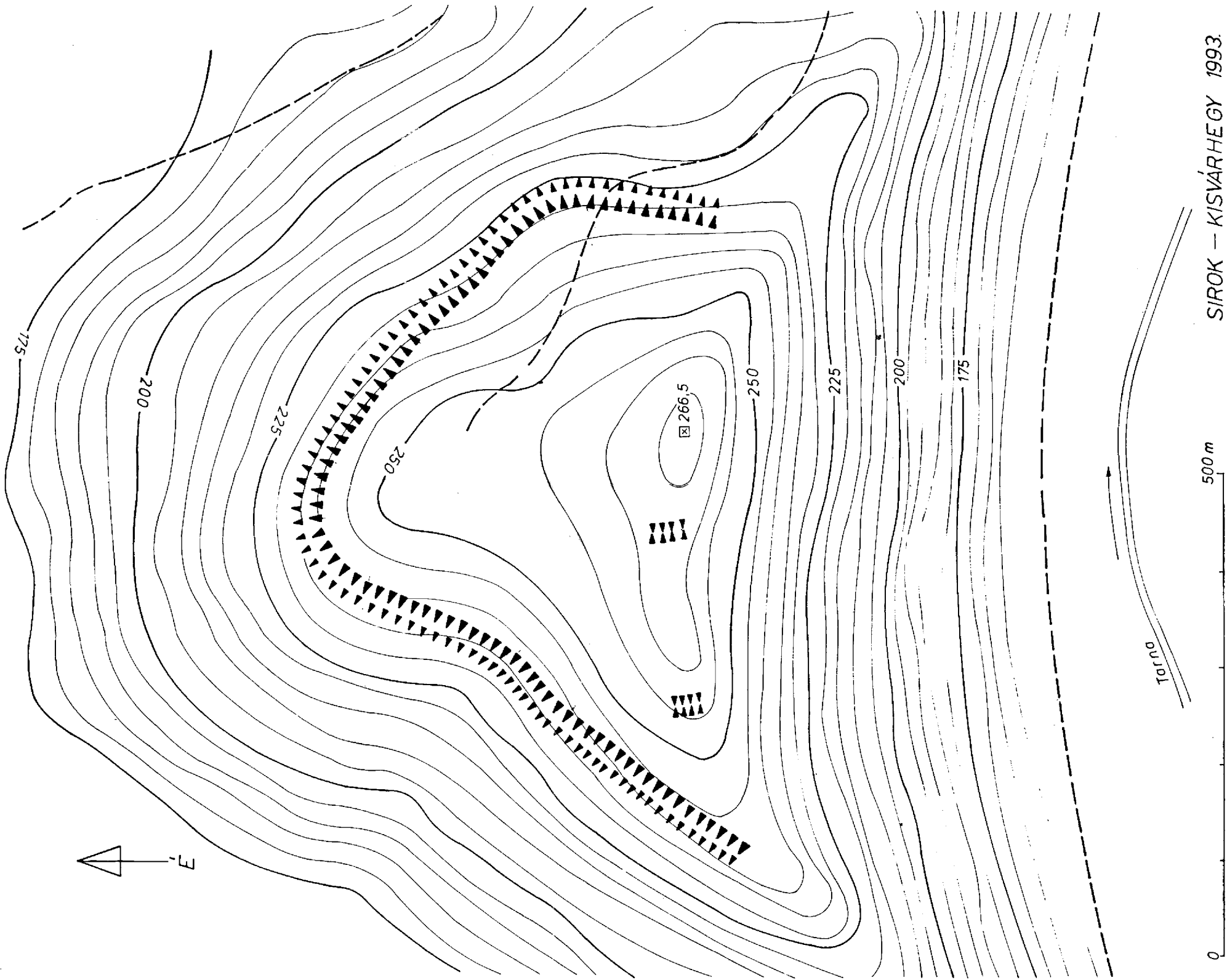
78. Vártúrák 1975. 87., KISS Gábor 1984. 284.

79. KEMENCZEI Tibor 1970. 18.

80. DÉNES József 1984.

PARÁD - VÁRHEGY 1993

SIROK — KISVÁRHEGY 1993.

semmi történeti adatunk sincs, de ki kell emelnünk, hogy ebből az időből az ország legnagyobb kiterjedésű várának számít.

Parád-Várhegy (11. kép)

Elsőként Fáy András említi 1819-ben,⁸¹ később Pesty Frigyes helynévgyűjteménye⁸², majd Bartalos Gyula.⁸³ Pásztor József több ízben „ősvárnak”, „őkori várnak” nevezi és a sánctól is tud,⁸⁴ később a csehek rablófészkének tartja.⁸⁵ Az 1930. évi mátrai útikalauz a hegy keleti sarkában középkori, épített bástyát, tornyot említ a „Várpince” nevű helyen.⁸⁶ Röviden ugyanezt ismétlik később is.⁸⁷ Dénes József terepbejárásával egyértelműen őskori sánctárnak határozta meg. Az irodalomban említett „Várpince” egy elhagyott kőbánya a hegytető keleti sarkában. Az itteni „középkori bástya és torony” a természetes kőzet félreismerésének a következménye, amely vízszintesen elváló lapokból áll, a résekben morzsalékos kötőrmelékkel.⁸⁸

A Várhegy (453,9 m) közvetlenül Parád nyugati vége felett emelkedik, a Parádsasvár felé vezető országúttól délre. Igen meredek oldalak övezik, csak déli irányban függ össze a nem sokkal alacsonyabb nyergen keresztül a többi heggyel. Mivel az egész hegytetőt és nagyrészt az oldalát is áthatolhatatlan sűrű bozót fedi, ezen a hegyen nem sikerült teljes értékű munkát végezni.

A hegytető nyugati és délnyugati végében, a nyereg felett sikerült a kőszánc maradványait követni. Eleinte néhány kő és a terep alakulása segítette ennek nyomvonalát megállapítani, a nyereg közepe felett azonban már jó állapotú kőszáncot találtunk. A hegytetőre felvezető, de ma már teljesen bebokrosodott kocsisútig 90 m hosszan lehetett követni. Innen azonban, délkeleti-keleti irányban áthatolhatatlan sűrű bozótban folytatódik. További megfigyelésre nem volt lehetőség. Ezért a sánc keleti folytatását nem ismerjük, nem tudjuk, pontosan meddig tart. A hegy északnyugati peremét, a meredek hegyoldal felett sikerült végigjárni, itt sáncnak, ároknak nincs nyoma. Ennek alapján valószínű, hogy az ugyancsak meredek délkeleti oldalon sincs.

A sűrű növényzetben leletanyagot nem találtunk. Mindenképpen őskori eredetű telepet védett a sánc, jellege alapján itt is a késő bronzkor jöhet elsősorban számításba. A telep hossza kb. 270, szélessége kb. 120 m.

Sirok-Kis-Várhegy (12. kép)

Sirok mellett a Kis- és Nagy-Várhegy, valamint a „Lisztkő-vár” többször szerepel az irodalomban. Gerecze Péter gyűjteményes munkájában „Lisztkő-vár” szerepel, amelynek lerombolását – adata szerint – 1471-ben rendelték el.⁸⁹ Pásztor József mindhárom „várat” említi, sőt a Kis- és Nagy-Várhegy alapján „kettős vagy ikervár”-ról beszél, a helyszínen

81. FÁY András 1819. 4.

82. PESTY Frigyes 1864. 207.

83. BARTALOS Gyula 1909. 436.

84. PÁSZTOR József 1911, 1913

85. PÁSZTOR József 1929. 169., 1933. 9.

86. BARCZA Imre-VIGYÁZÓ József 1930. 156.

87. GERŐ László 1968. 302., Vártúrák 1975. 129.

88. DÉNES József 1984

89. GERECEZÉ Péter 1906. 374.

azonban nem járt.⁹⁰ Dénes József a Kis-Várhegyet járta be és a csúcson a be nem fejezett árkokat figyelte meg.⁹¹

Történeti forrás e „várakkal” kapcsolatban nem ismeretes. A három közül a Kis-Várhegytel foglalkozunk, amely közvetlenül Sirok község déli vége felett emelkedik. Déli aljában a Tarna-patak folyik, a túloldalon a Nagy-Várhegy kezdődik, keleti oldalával szemben pedig a Nagy-hegy. A közismert siroki középkori várrom északra, 2 km-re van.

A Kis-Várhegy legmagasabb részét a kelet–nyugat irányú, lapos gerinc képezi, a csúcs (266,5 m) ennek keleti végében van. E gerincen két sáncárok-féle található. Az egyik a csúcstól nyugatra, 45 méterre mélyed a földbe, átvágva a gerincet. Hossza 15, szélessége 8, mélysége 2,5 m. A csúcs felé eső oldalán alacsony sánc is van. Feltűnő, hogy az árok mindkét vége befejezetlennek tűnik, a hegy oldalában nem folytatódik, amennyire a védelemhez szükséges lett volna. A sánc elhelyezkedése szerint a csúcs felé eső rész védelmére készült. E területen más erődítésnyomot nem látni, a gerincen nincs határozott perem sem, az egész terület kissé domború. Az árokkal védett terület hossza kb. 50, szélessége 10–15 m körüli.

Ettől az ároktól tovább nyugatra a gerincen 90 méterre újabb, az előzőhöz hasonló árok van, amely ugyancsak átvágja a gerincet. Hossza 15, szélessége 8,5, mélysége 2 m. Az árok szélétől nyugat felé már a hegy természetes lejtője következik. Az árok déli vége befejezetteknek tűnik, de az északi vége itt sincs befejezve.

E két árok kora, rendeltetése és befejezetlenségének oka ismeretlen. Jellegük alapján leginkább a középkori eredet tétélezhető fel. Leletet nem találtunk.

A Kis-Várhegy nyugati, északi és keleti oldalában, a csúcs alatt 20–25 méterrel alacsonyabb szinten őskori terasz (egykor árok) húzódik. Első pillanatra útnak tűnik, a 10 000-es térkép annak is jelöli. Nagyjából a 240 méteres szintvonalon halad, csak a keleti oldalon vonul lejjebb kb. 10 méterrel. Jelenlegi alakjában átlag 4,5 m széles terasz. Külső oldalán 7 méteres lejtő után, vele párhuzamosan újabb terasz van, de ez csak 1,5 m széles. Ezalatt már a hegy természetes lejtője következik. Mindkét vége a hegy déli, igen meredek oldalát elérve, határozott befejezés nélkül, lassan elmosódva végződik. A terasz (betemetett sánc) teljes hossza 470 m. Az általa befogott terület átmérője kelet-nyugat irányban kb. 200 m. A belső területen nem látszik földmunkának nyoma. Az északkeleti sáncrész mellett több helyen jellegtelen cserepeket találtunk az őskorból, valamint égetett paticsokat és földet. A sáncvár, magas fekvése, nagy kiterjedése alapján a késő bronzkorba sorolható.

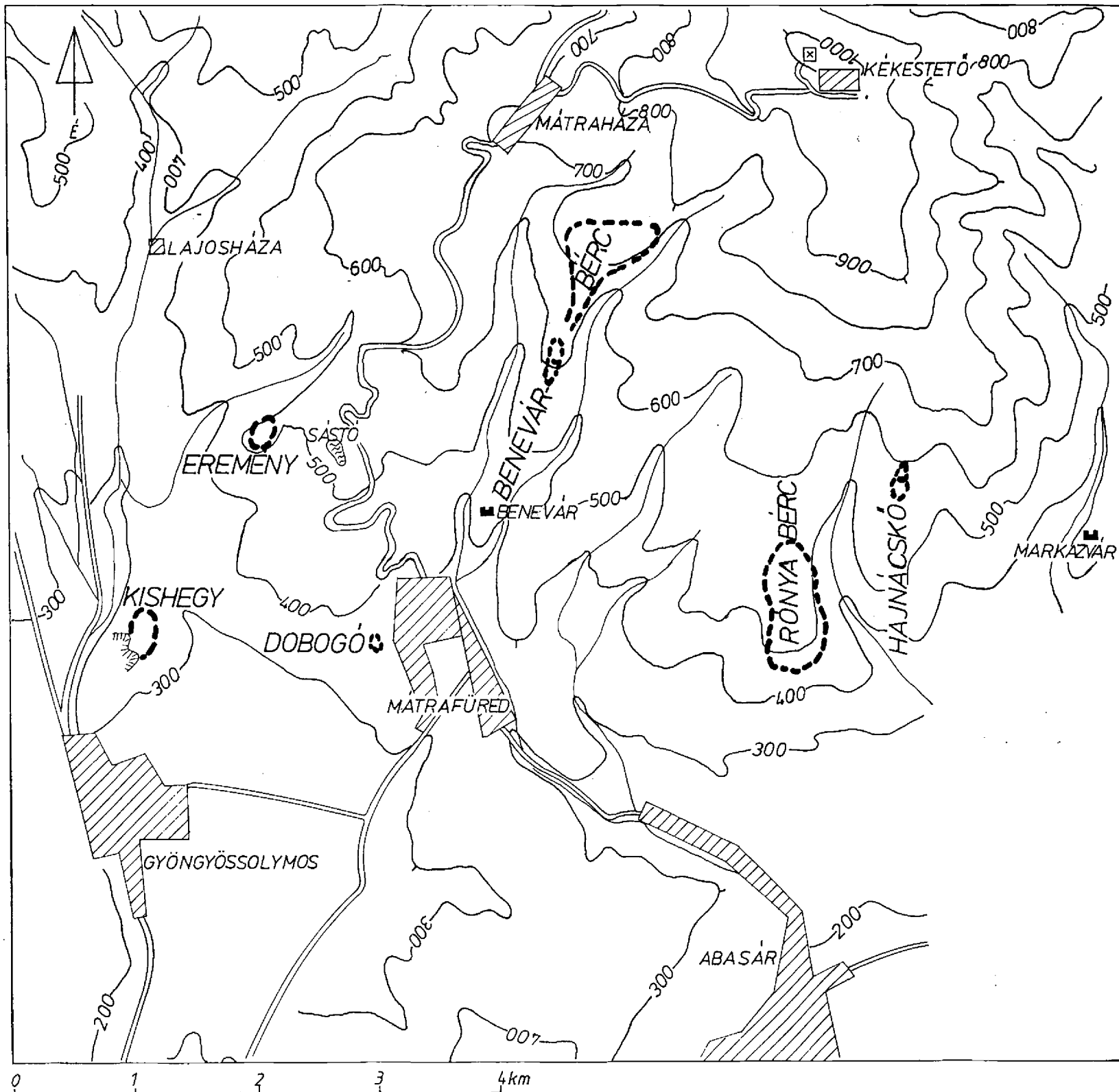
Összefoglalás

A Mátra sáncváraiban régészeti kutatás még alig folyt. Ami kevés régészeti leletet ismerünk ezek területéről, valamennyi szórvány leletnek számít, vagy a véletlen hozta felszínre. Legtöbbjükéről azonban ma még egyetlen korhatározó leletet sem ismerünk. Ezért ma még nagyon nehéz kiértékelést adni, erre jóformán csak a sáncvárak külső megjelenése (földrajzi fekvés, a telep kiterjedése, a sáncok jellege) alapján lehet kísérletet tenni.

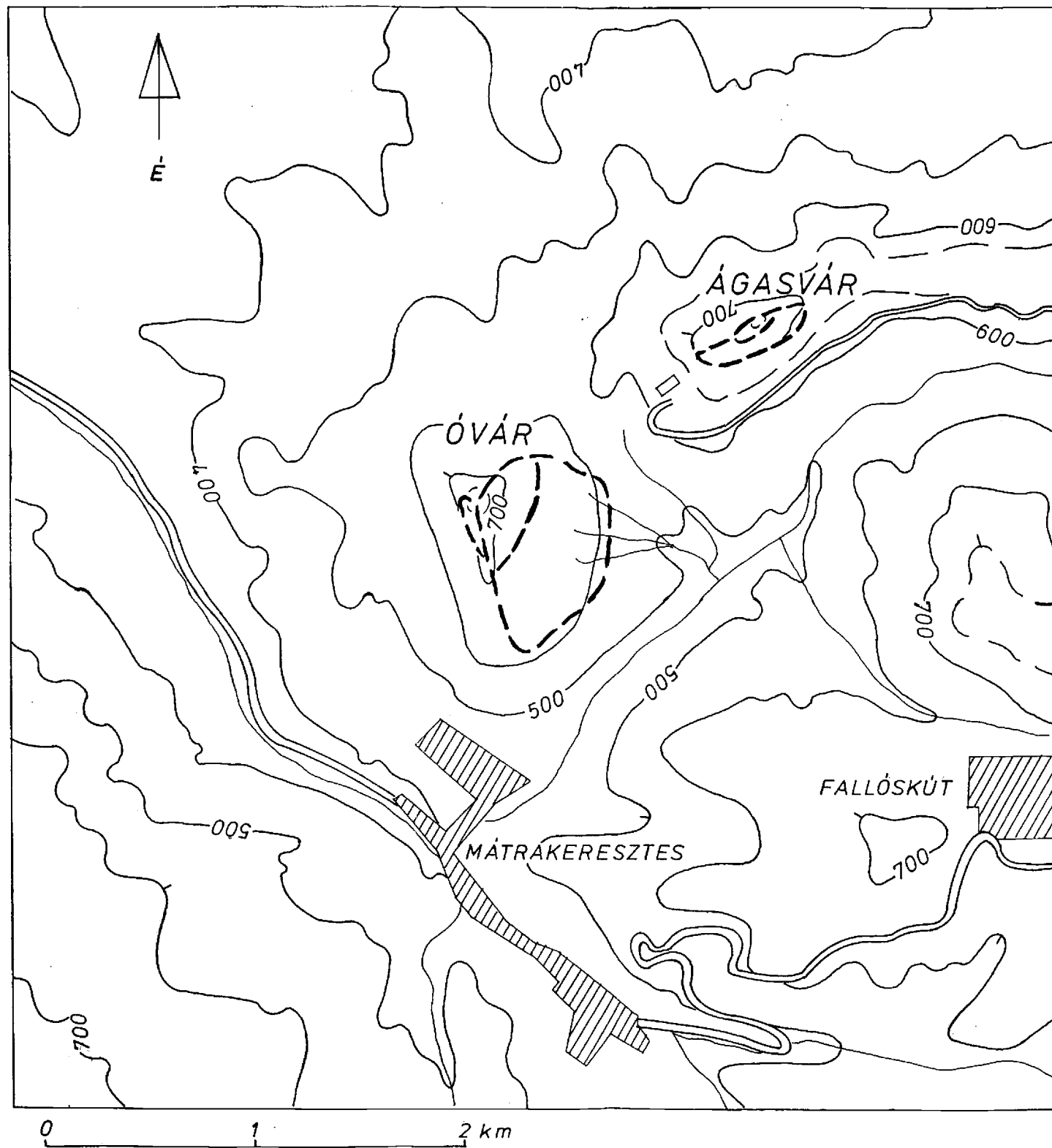
Elsőnek két, viszonylag nem nagy kiterjedésű sáncvárat emelünk ki, amelyek a legkorábbiaknak tűnnek. A Mátrafüred feletti Dobogón az eddig meghatározott cserepek feltehetően a középső bronzkori füzesabonyi kultúrából származnak. E kultúra idejéből (és az ezt megelőző hatvani kultúrából) sok erődített telep ismerünk, de elsősorban alacsonyabb hegye-

90. PÁSZTOR József 1911. 8. sz., 1913. 15., 1933. 99–104.

91. DÉNES József 1984

0 1 2 3 4 km

ken, dombokon. Legnagyobb részük azonban más jellegű, egy árokkal körülvett, védett kis rész mellett nagy kiterjedésű nyílt telepek voltak.⁹² A Dobogó ettől eltérően az említetteknel jóval nagyobb telepet védett sánccal. A keleti–északkeleti oldalban a sáncon kívül is találni cserepeket, ezért lehetséges, hogy a védett területen kívülre itt is kiterjedt a telep. Hasonló jellegű telepet e kultúrából egyelőre csak távolról, Edelény – Ludmilla dűlőről ismerünk.⁹³ A Dobogónál nagyobb, de még mindig nem tartozik a nagy kiterjedésűek közé Apc-Somlyó sáncvára. A szórvány középső és késő bronzkori cserepek nem határozzák meg egyértelműen e sáncvár korát. A többi középső bronzkoriakhoz viszonyítva szokatlan a magas fekvése, mérete pedig messze lemarad a késő bronzkori sáncvárak mellett.

A többi kilenc mátrai sáncvárnak közös jellemzője a magas földrajzi fekvés és a sánccal védett terület nagy kiterjedése. Régészeti leletet ezek közül még csak az Ágasvárról és a mellette lévő Óvárról ismerünk, mégpedig mindkettőről késő bronzkoriakat, a Kyjatice-kultúrából. A Kishegyen cserepet még nem találtunk, de az ott előkerült jelentős bronzleletek ugyanerre a korszakra vallanak. Végül a siroki Kis-Várhegyet említjük, ahol őskori, bár közelebről még meg nem határozható cserepeket találtunk. A többi öt sáncvárról még nem került elő korhatározó lelet, csak külső megjelenésük alapján sorolhatók a késő bronzkorba.

Még két őskori lelőhelyet kell említenünk. Az egyik Jobbágyi-Várhegy, amelyről csak egy rövid leírásunk van és most nem tudtuk közelebről megvizsgálni. A másik Gyöngyöspatak-Várhegy, amelyet ismertetésünk elején már említettünk. Utóbbi mint középkori (X–XI. század) vár ismeretes, de a felső várdombhoz kelet felől csatlakozó, 300 m átmérőjű területet is körbeveszi egy erősen elszántott sánc, ennek őskori, vagy középkori eredete még tisztázásra vár. Mindkét lelőhelyen található őskori cserepek, feltehetően ezeket is a késő bronzkorba sorolhatjuk.

A késő bronzkori, nagy kiterjedésű sáncvárak Európa-szerte ismertek, így Magyarországon is. Csak néhányat említünk a Mátra közeléből. A Bükk hegységet szinte körülvesz hét, nagy kiterjedésű, sánccal védett telep.⁹⁴ Ellenkező irányban, a Cserhátból Mátraszőlős-Kerekbikk,⁹⁵ és Szandahegy⁹⁶ hatalmas sáncvára sorolható ide, tovább nyugatra pedig a Börzsöny hegységben találunk hét nagy sáncvárat ebből a korszakból.⁹⁷ Ezek sorát távolabbi vidékekről is folytathatnánk.

Feltűnő, hogy a mátrai késő bronzkori sáncvárak elhelyezkedésük alapján két, különálló csoportot képeznek. A legnépesebb csoportot a Mátra déli lejtőin találjuk. Szorosan egymás mellett van a Benevár-bérc, Rónya-bérc és a Hajnácskő sáncvára, de alig 2,5 illetve 4 km-re esik az Eremény és a Kishegy is (13. kép). A másik csoport mindössze két sáncvárból áll, az Ágasvár és az Óvár magasodik szorosan egymás mellett (14. kép). Ilyen csoportosulás nem szokatlan a késő bronzkori váraknál. Távoli példák mellőzésével ismét a Bükk-hegység említett hét várára utalunk, melyek igen közel, néhány kilométerre vannak egymástól. Ennél is szorosabb közelségben találjuk a Börzsöny hasonló várait. Parád-Várhegy és Sirok-Kis-Várhegy sáncvára, mai ismereteink szerint, magányos szigetként emelkednek környezetünk fölé.

Az említett csoportosulások lakosságsűrűsége vallanak. Nehezen képzelhető azonban el, hogy a teljes akkori lakosság állandóan a sánccal között élt volna, mert az élelmezésük csakis a környező, a földművelésre és állattartásra sokkal alkalmasabb sík területek felől

92. BÓNA István 1975

93. NOVÁKI Gyula-SÁNDORFI György 1992/a. 14–15.

94. NOVÁKI Gyula-SÁNDORFI György 1992/a., D. MATÚZ Edit 1992

95. NOVÁKI Gyula és SKERLETZ Iván felmérése, közöletlen.

96. SÁNDORFI György és NOVÁKI Gyula felmérése, közöletlen.

97. NOVÁKI Gyula-SÁNDORFI György-MIKLÓS Zsuzsa 1979

volt lehetséges. Ahol már folytak intenzív, nagy területekre kiterjedő régészeti kutatások, mindenhol megtalálták a nagy sáncvárossal egykorú síkvidéki, erődítés nélküli telepeket.⁹⁸ A Mátra körüli hasonló korú telepek kutatása még a jövő feladata. Valószínű, hogy a Mátra hegyei között is előognak kerülni a várak körüli, kisebb telepek. Erre jó példa az Ágasvár alatt feltárt, fentebb említett telepészlet, amit a véletlen hozott felszínre. De erre figyelmeztet az Ereménytől északnyugatra, 2 km-re emelkedő Asztagkőről származó késő bronzkori cserép is.⁹⁹

A mátrai nagy kiterjedésű telepek belső szerkezetéről ma még semmit sem tudunk. De ugyanez elmondható a már említett, távolabbi lelőhelyekről is. Ahol volt is ásás, ott is a sáncvárossal nagy kiterjedéséhez képest elenyészően kis területekre korlátozódott a kutatás.

A sáncok szerkezetére is igen kevés adattal rendelkezünk a távolabbi területekről is. A Mátra sáncjai nagyrészt kőből készültek. Ennek azonban nincs különösebb jelentősége. Az őskori sáncok anyagát mindig a helyben található föld vagy kő határozta meg. A Mátra rendkívül köves, sziklás hegység, így természetes, hogy a mindenhol heverő kő kínálkozott leginkább sáncépítésre. A sáncok azonban ma már kivétel nélkül szétomlott alakjukat mutatják. Ehhez nagyban hozzájárult az is, hogy több helyen a középső- és újkorban kőbányának használták a sáncokat. Ahol szakszerű ásás folyt (távolabbi vidékeken), mindig meg lehetett állapítani, hogy a sáncnak legalábbis a külső oldala eredetileg függőleges, egyenes síkban végződött, hiszen a telep védelmét másként nem is tudták volna biztosítani.

A Mátra őskori várainak ismertetésével elsősorban a figyelmet kívántuk felhívni ezekre az impozáns történeti műemlékekre. Ma még csak távoli, hasonló telepek alapján tudjuk megközelíteni a korukat. A jövő kutatásainak lesz a feladata, hogy a sok felvetett kérdésre keresse a választ.

Irodalom

BARCZA Imre–VIGYÁZÓ József

1930. Mátra. Budapest

BARTALOS Gyula

1909. Heves megye őskora. In: Heves vármegye (Szerk. Borovszky Samu. MOVV) 432–444.

1910. Történeti kincsek a Mátrában. In: Gyöngyösi Kalendárium az 1910. évre. 114–125.

BÉL Mátyás

1968 Heves megye ismertetése (1730–1735). Fordította és jegyzetekkel ellátta SOÓS Imre. Eger

BÓNA István

1975. Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstliche Beziehungen (Arch. Hung. SN LI) Budapest

CSORBA Csaba

1977. Magyarországi kirándulások. Budapest

98. Elég itt a Magyarország Régészeti Topográfiája köteteire utalni, amelyekben erre sok példát találni.

99. KEMENCZEI Tibor 1984. 100.

- DÉNES József**
 1984. A Mátra őskori és középkori várai (Kézirat. ELTE Régészeti Tanszék) Budapest
 1985. Árpád-kori várak a Mátra déli oldalán. *Agria* 21. 77–91.
 1990. A Mátra hegység Árpád-kori várai. In: *Castrum Bene* 1989. Gyöngyös 42–50.
- FÁY András**
 1819. Parád leírása több tekintetből. *Tudományos Gyűjtemény* VI. 3–285.
- FEHÉR Miklós**
 1978. Mátra útikalauz. Budapest
- FÉNYES Elek**
 1851. Magyarország geographiai szótára. I–IV. Pest.
- FÜGEDI Erik**
 1977. Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Budapest
- GÁDOR Judit**
 1970. Szuha–Várberc. *Régészeti Füzetek* I. 23. 101.
- GERECZE Péter**
 1906. Magyarország műemlékei. 2. Budapest
- GERŐ László**
 1968. Magyar várak. Budapest
- GYÖRFFY György**
 1987. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. III. Budapest
- HANÁK Kolos**
 1909. Mátravidék. In: *Gyöngyösi Kalendárium az 1909. évre*. Gyöngyös 57–68.
- IPOLYI Arnold–BALÁSSY Ferenc**
 1868. Heves és Külső Szolnok törv. egy. vármegyék történeti vázlata. In: *Heves és Külső Szolnok t. e. Vármegyéknek leírása* (Szerk. ALBERT Ferenc) Eger
- SZ. KÁLLAY Ágota**
 1986. Gyöngyös–Mátrafüred–Dobogóhegy. *Régészeti Füzetek* I. 39. 12.
- KANDRA Kabos**
 1890. Bene vára a Mátrában. Eger
- KEMENECZEI Tibor**
 1967. Die Zagyvapálfalva-Gruppe der Piliny-Kultur. *Acta Arch. Hung.* 19. 229–305.
 1970. A Kyjatice-kultúra Észak-Magyarországon. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 9. 17–48.
 1984. Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Budapest
- KISS Gábor**
 1984. Várak, várhelyek, várkastélyok Magyarországon. Budapest
- KOVÁCS Béla**
 1974. A gyöngyöspatai vár ásatásai. *Arch. Ért.* 101. 235–243.
- KOZÁK Károly**
 1969. Apc. In: *Heves megye műemlékei. I.* Budapest 494.
- KÖNYÖKI József**
 1905. A középkori várak, különös tekintettel Magyarországra. Budapest
- MAGYARY Kornél**
 1889. -y-: Tarmahegyi ásatás (Heves m.) *Arch. Ért.* 9. 378–379.
- D. MATÚZ Edit**
 1992. A Kyjatice-kultúra földvára Felsőtárkány-Várhegyen. *Agria* 27–28. 5–84.

- MATÚZ Edit-SZ. KÁLLAY Ágota**
1994. Késő bronzkori-kora vaskori településrészlet Mátraszentimre-Ágasváron. *Agria* 29–30. 43–64.
- NOVÁKI Gyula**
1975. Várépítészetünk kezdete. In: *Várépítészetünk* (Szerk. GERŐ László) Budapest 45–61.
- NOVÁKI Gyula-SÁNDORFI György**
1992/a. A történeti Borsod megye várai. Budapest–Miskolc
- NOVÁKI Gyula-SÁNDORFI György**
1992/b. Nógrád megye középkori várai III. A megye középső része és a Mátra északi lejtője. *Műemlékvédelem* 36. 147–154.
- NOVÁKI Gyula-SÁNDORFI György-MIKLÓS Zsuzsa**
1979. A Börzsöny hegység őskori és középkori várai. (*Fontes Arch. Hung.*) Budapest
- PÁRDUCZ Mihály**
1970. Felsőtárkány-Várhegy. *Mitteilungen der Archeologischen Institut* 1. 100–102.
- PÁMER Nóra**
1967–1968. A kishánai vár feltárása. *Magyar Műemlékvédelem* 1967–1968. Budapest 295–313.
1975. Kishána (Heves m.). In: *Várépítészetünk* (Szerk. GERŐ László) Budapest 182–189.
- PÁSZTOR József**
1911. Heves megye várai I–XV. *Gyöngyösi Újság* 14 (1910) 52. sz.–15 (1911) 22. sz.
1913. Gyöngyössolymos. Monográfia. In: *A Gyöngyösi M. Kir. Áll. Főgimnázium értesítője az 1912–1913. iskolai évről.* 10–70.
1928. Heves megyei várai. Gyöngyös
1929. Mátra. Budapest
1933. Heves megyei várai. Gyöngyös
- PESTY Frigyes**
1864. Helységnévtár (Kézirat. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár Fol. Hung. 1114. 19. kötet)
- RÓMER Flóris**
1864. Jegyzőkönyvek (Kézirat. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Könyvtár. Budapest)
- SEBŐK László**
1880. Gyöngyös és vidéke története. Gyöngyös
- SOÓS Elemér**
Magyarország várai (Kézirat. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár Fol. Hung. 3105.)
1911/a. Bene, Hatvan. Eger
1911/b. Pata. In: *Gyöngyösi Kalendárium az 1911. évre.* 52–59.
- SZABÓ J. József**
1990. Régészeti ásatások a gyöngyös-mátrafüredi Benevárban 1982–1989. In: *Castrum Bene* 1989. Gyöngyös 163–172.
- SZENDREY József**
1908. Magyarország középkori várai. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* 2.

TAHY Gáspár

1837. Heves és Külső-Szolnok törv. egy. vármegyék ismertetése. Tudományos Gyűjtemény XII. 19.

VÁLYI András

1796–1799. Magyarországnak leírása. I–III. Buda

VARGHA Tivadar

1913. Mátrai várak. 1. Turisták Lapja 25. 185–190.

Vártúrák

1975. Vártúrák kalauza. 2. kiadás. Budapest

József Dénes-Gyula Nováki

Burgen aus der Urzeit in der Matra

Die Forschung der urzeitlichen und milieualterlichen Burgen in der Mátra reicht Anfang des 19. Jahrhunderts zurück. Es war aber notwendig diese Forschungen wieder zubewerten. József Dénes bewanderte zwischen 1981–1983 alle Burgen, er hat ihre Altersbestimmung korrigiert und die Mehrheit der Burgen mit Iván Skerletz skitzenhaft abgemessen. Zwischen 1990–1994 hat Gyula Nováki die geodesische Abmessungen der Burgen gemacht. Die Autoren berichten nachfolgend über die urzeitlichen Burgen.

Apc-Somlyó: Hier gibt es Scherben aus der Frühbronzezeit und aus der Spätbronzezeit.

Abasár-Hajnácskő: Steinschanzen schützen die zweiteilige Siedlung. Archeologischer Fund ist hier noch nicht bekannt.

Abasár- Rónyabérc: Es wird von Steinschanzen und von natürlichen Felsen geschützt. Man hat hier noch keinen Fund entdeckt.

Gyöngyös-Mátrafüred-Dobogó: Innerhalb und außerhalb der Schanze am östlichen Hang kann man Scherben finden. 1987 gab es hier fundrettende Begrabungen, wo Funde aus der Mittelbronzezeit gefunden wurden.

Gyöngyös-Mátrafüred-Benevárkamm: Über die bekannte mittelalterliche Benevár gibt es eine zweiteilige Burg mit Steinschanzen aus der Urzeit. Den großen Hang weit über der Burg oben schützt eine kurze Steinschanze.

Gyöngyössolymos-Eremény: Diese Burg wird von einer Steinschanze umgeben aber an den langen Seiten fehlt schon ein Teil der Schanze. An ihrer südwestlichen Seite beginnt eine lange Schanze, die mit kürzeren und längeren Unterbrechungen auf den Kishegy und in dessen Mitte bis zum Rand des Steinbruches führt. Ihre weitere Fortsetzung wurde schon abgebaut. Das Alter und Bestimmung dieser langen Schanze sind noch ungeklärt.

Gyöngyössolymos-Kishegy: Diese Burg wird von einer sehr verschwommenen Steinschanze umgeben. Aus dem Steinbruch kamen mehrere Bronze Depot-Funde aus der Bronzezeit hervor.

Jobbágyi-Várhegy: Zur Zeit ist es nicht abzuschätzen. Diese Burg wird von einer verschwommene Schanze und von einem Graben geschützt. Auf der Oberfläche gibt es Scherben aus der Urzeit.

Mátraszentimre-Ágasvár: An ihrem Gipfel gab es eine mittelalterliche Burg aus den 13–14 Jahrhunderten. Die Mauer ist heute nicht mehr sehbar. Die unteren Schanzen stammen aus der Spätbronzezeit. Außerhalb der Schanze wurde eine Siedlung aus der Spätbronzezeit freigelegt.

Mátraszentimre-Óvár: Sie ist eine zweiteilige Schanzenburg aus der Spätbronzezeit. Auf die Schanze der oberen Burg wurde im Mittelalter eine starke Burgmauer gebaut, dazu hat man aber keine geschichtlichen Daten.

Parád-Várhegy: Diese Burg wird vom Sattel mit einer Steinschanze geschützt. Fund kennt man von hier nicht.

Sirok-Kis-Várhegy: Auf dem Gipfel gibt es zwei nicht beendete kurzen Schanzen, ihr Alter ist unbekannt. Den Hang des Berges umgibt eine verschwommene Schanze in Halbkreisform, hier sind Scherben aus der Urzeit zu finden.

In den urzeitlichen Schanzenburgen der Mátra gab es kaum archeologische Freilegungen. Die Altersbestimmung kann man nur aufgrund der oberflächlichen Erscheinungen versuchen. Dobogókő und Somlyó sind wahrscheinlich aus der mittleren Bronzezeit. Ágasvár und Óvár sind dicht nebeneinander. An den südlichen Hängen der Mátra sind fünf Burgen nahe einander, was die Häufigkeit der Einwohner zeigt. Die nähere Altersbestimmung der Schanzenburgen und die Freilegung der Siedlungen wird die Aufgabe der späteren Forschungen.

DÉNES JÓZSEF
SAVARIA MÚZEUM
H-9700 Szombathely
Kisfaludy S. u. 9.

DR. NOVÁKI GYULA
H-1111 Budapest
XI. Bartók B. u. 18.

**Életmód és temetkezési szokások Gyöngyösön
a 18. század végén 19. század elején
– Miről árulkodik a Szent Erzsébet templom kriptája? –**

B. Gál Edit – Szilcz Ágnes – Deák Endre

ABSTRACT: *Life style and burial customs in Gyöngyös at the end of the 18th and the beginning of the 19th century.* It was during the summer of 1993 that the crypt of St. Elisabeth's Church, founded in the Middle Ages, was excavated. No written record remained until the 17th century about the history of the chapel which stood outside the town at that time. During the Turkish rule it was used as a granary. Between 1630–40 the landowners of Gyöngyös settled Slavic-speaking Protestant families from Upper Northern Hungary, who mainly made their living in industry. The Franciscans undertook their reconversion to the Catholic faith, therefore they requested this outer church, which they received from the town to fulfil this service. The excavation threw light on the burial customs and costume of this ethnic group, as well as its social role played in the restricted town community of the late 18th and early 19th century.

1992 őszén Dr. Nagy Lajos apát úr azzal a hírrel kereste fel a Mátra Múzeumot, hogy a Szent Erzsébet templom szentélye alatt – melynek felújítási munkálatai akkor kezdődtek – kriptát találtak. Ezen első utunk alkalmával az épület dél-keleti oldalán nyíló külső lejáraton át jutottunk az egykori temetkezési helyre. Apát úr véleménye már akkor az volt, hogy kellett lennie valahol a templomból is egy lejáratnak, melynek valószínűsíthető helyét csak sejteni lehetett az egymásra rakott koporsók tömege miatt.⁽¹⁾ A krypta északi oldala teljes hosszában és kb. 2 méter szélességben le volt falazva, s mint később kiderült e mögött is egymásra pakolt több tucat koporsó rejtőzött. Ugyanezt figyelhettük meg a déli oldalon, de ott csak kb. 2 méter hosszúságban húzódott a fal. A temetések időpontját ekkor még csak hozzávetőlegesen tudtuk megállapítani. Néhány használati tárgyat is találtunk teljesen rendezetlenül a fal mellé leszórva (szétszedett zöldmázos kályha, gyöngyösi kapa, edények) melyekről nem derült ki, hogy mikor és miért kerültek oda. Az első „szemlét” követően 1993. augusztusában kerülhetett sor az igazi munkára, a krypta feltárására illetve az ezt követő történeti kutatásra és a megmenthető viseleti anyag restaurálására. Ebben a tanulmányban részben a történeti háttérrel, a korról, a 18. század végének, 19. század elejének életmódjával, részben azzal a restaurátori munkával ismertetjük meg a tisztelt olvasót, mely ezekből a porladó, széteső posztókból és selymekből, a korhadó koporsókból múzeumban kiállítható tárgyakat „varázsolt”.

A Szent Erzsébet templom építéstörténetéről nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre. Mikor épült pontosan? Nem tudjuk. Az 1993-94-es felújítás során lefalazott gótikus ablaktöredékek kerültek elő, melyek arra utalnak, hogy az eredetileg egyhajós gótikus kis kápolna a 14.-15. század körül épülhetett. Mindenképpen kormeghatározó az elnevezés, hiszen

1. A templom hajójában semmi nem utalt az egykori bejáratra.

Szent Erzsébetet 1235-ben kanonizálták, tehát csak ez után emelhetek tiszteletére templomot. Nem szerepel még azonban a Csobánka testvérek 1301-es osztály-levelében, amelyben pedig eléggé részletesen leírják a falut, a testvéreknek jutott részeket. A templom a középkorban meghatározó pontja egy-egy településnek, vagy település résznek, tehát meglétét mindenképpen jelezte volna az oklevél. A helytörténeti irodalomban több feltételezés is szerepel az egykori kápolna építtetőjéről, illetően. Felmerül Csobánka Dávid, Sámuel⁽²⁾ sőt Szecsényi Tamás neve is, kinek földesúri hatalma idején látványos fejlődésnek indul a vidék.⁽³⁾ A 13. század második, illetve a 14. század első felében az egész országban nagyütemű templomépítkezések folytak. Ezek azonban már sokkal inkább földesúri, mint királyi alapítások voltak. Átalakul a „tíz falu egy templom” gyakorlat. Az 1332-1337. évi pápai tizedjegyzék például Gyöngyösön egy nagyobb és két kisebb plébániát feltételez. Említi Miklós papot, aki 50 garast, valamint Beke de Golnimot és Martinus de Garat, akik 8-8 garast fizetnek. Többnyire erre alapul az a következtetés, hogy az egyik kisebb plébánia a Szent Erzsébet lehetett. Az alapító személye – okleveles adatok hiányában – továbbra is homályban marad. Ennek a kápolnának (még az 1740-es városi térkép is csak annak jelzi) a neve a korai időkől fogva összekapcsolódott az ispotály szóval. Az ispotály, az elesettek, szegények menhelye volt, melyet a középkorban – hasonlóan a gyöngyösihez – általában a település szélére építettek, s melyek hazánkban igen gyakran Szent Erzsébetet választották patronusul.⁽⁴⁾ A topográfiai elhelyezkedés tehát szintén középkori eredetre vall. A török uralom idején már állt, neve azonban sem a vallási villongások, a templomokért folytatott „harcok”, sem pedig felújítási kérelmek kapcsán nem merül fel a török oklevelekben. Ennek egyik oka részben a város határán kívüli volta, – hiszen félve a portyázó magyar és török katonáktól senki sem hagyta el szívesen a kapukat - részben – a ferencesek Historia Domusa szerint – romos állapot, mely miatt egyik felekezet sem tartott rá igényt. Az épületet a 17. század elejéig gabona raktározására használták.

Az 1630-as években a Thökölyek, Koháryak és más földesurak szlovák ajkú protestáns családokat telepítenek Gyöngyösre. A nagyrészt nemeslevéllel rendelkező, ipart űző betelepülők Trencsén, Túróc, Árva, Liptó és Sáros megyéből érkeznek városunkba, s a Szent Erzsébet templom melletti, akkor kialakuló Kis-Hóstyán, illetve a település nyugati végén a Tó utcában telepednek le. A ferencesek ennek az új népcsoportnak a lelki gondozására, s a katolikus hitre való visszatérésére kérik a tanácstól a városon kívüli templomot. Historia Domusuk szerint „1634-ben már szláv nyelven prédikál néhány itteni barát a „Neo populati”-nak.”⁽⁵⁾ 1645-ben tatarozzák, majd újból felszentelik az épületet. 1648-tól Miticzky Fulgentius ferencrendi szerzetes a tótok lelki vezetője, aki nagy lelkesedéssel fog hozzá a templom felszereléséhez. Az első igazán nagy átépítés 1775-1779 között történik, amikor is Quadri Kristóf vezetésével felújítják a szentélyt, új kriptát építenek és a nyugati zárófal elé tornyot emelnek. Ezt követően 1828-ban tatarozzák ismét az épületet.⁽⁶⁾ Az általunk feltárt kriptában datálhatóan 1783 és 1822 közötti temetkezés figyelhető meg. A 18. század végén létrehozott kriptát a 19. század eleji felújításkor teljesen lezárták, s többé nem használták.

Szóljunk néhány szót e kor temetkezési szokásairól!

A temetők „mai” formája a 18.-19. században alakult ki. E századokig a halottakat a templomok köré temették. Bár ez a szokás igen régi keletű, – hiszen már Szent László király

2. DEZSÉRI BACHÓ László 1944. 110.

3. BARTFAI SZABÓ László 1938.26.

4. SZABÓ János Győző 1984.82. és DRASKÓCZY István 1984 115.

5. HISTORIA DOMUS SIVE CONVENTUS GYÖNGYÖSIENSIS – 1767

6. DEZSÉRI BACHÓ László 1944. 113 -116., illetve DERCSÉNYI Dezső -VOIT Pál 1979 30-31.

kihirdette, hogy „aki nem templom mellé temeti az ő halottait, tizenkét napig vezekeljen kenyéren és vizen kalodába zárva” – nálunk csak a 14. századtól válik általánossá. A 17. századig nem használtak koporsót. A szegényebb halottakat a cemetériumban földelték el. A templomban az alapító és a patrónus családok tagjai, a templomkertben a tehetősebb polgárok hozzátartozói nyugodhattak. A felvilágosodás kora magával hozta az eszményibb város, kultúra és higiénia iránti igényt. Egyre nagyobb a felháborodás a templomok körüli temetők miatt. Ezek a területek ugyanis a 18.-19. századra sűrűn körbeépültek, s a település vagy egy-egy városrész központját képezték. Terjeszkedni a házak miatt már nem tudtak, egyre zsúfoltabbak lettek, s az állandóan újrabontott sírok miatt a levegő is elviselhetetlenné vált. Egyre többen szorgalmazták tehát, hogy a temetőket a városokon kívülre kerüljenek. Ennek a tarthatatlanná váló állapotnak a megszüntetésére 1775-ben Mária Terézia kiadja „Generale Normativum in Re Sanitatis” kezdetű rendeletét melynek értelmében „A temető helyek, melyek a városokban, mezővárosokban és falukban a templomok kerületében vagy a házak soraiban vagnak helyeztetve, azonnal a helységek környékén túl vitetődjenek, ott is pedig mind a nagyobb, mind az apróbb marhák bé törése ellen elég bátorságosan elrekesztve tartódjanak.”. (7)

Mária Terézia a kripták építésénél is előírta, hogy kívülről a fal áttörésével lejáratot kell készíteni, szellőző nyílásokat bontani, s ezen sírboltokat cellákra kell osztani oly módon, hogy egy cellába csak egy koporsó rakasson, s miután ez megtörtént a cellákat le kell falazni, s 30 évig nem lehet kibontani.

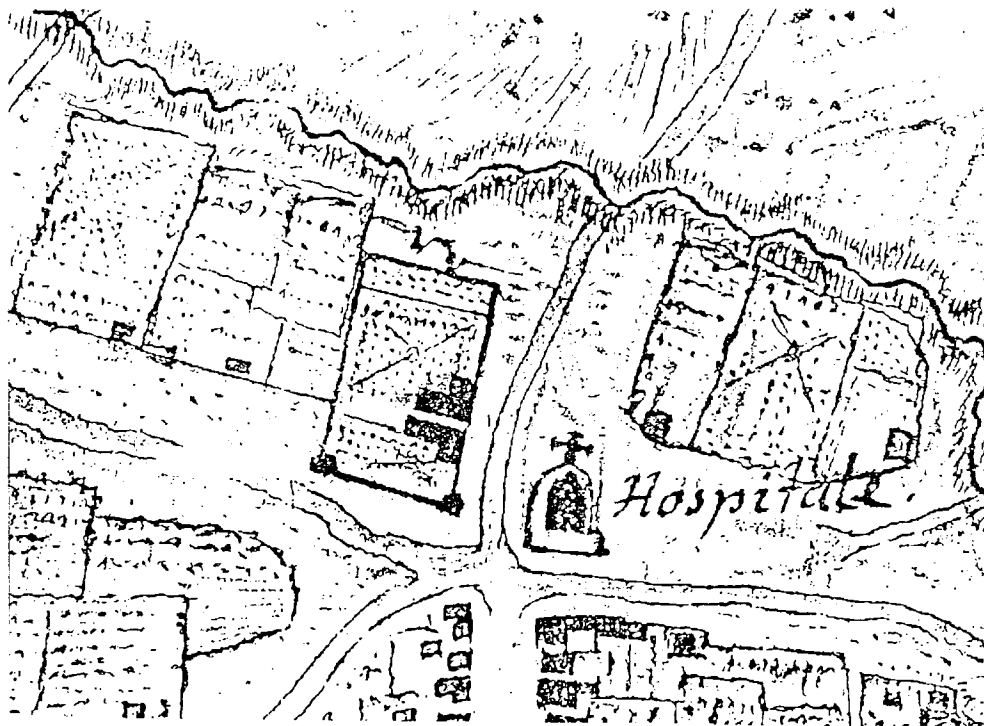
Fia II. József ennél jóval drasztikusabb megoldáshoz folyamodott. Mivel a szellőzés ellenére sem lehetett kiküszöbölni a templomi kripták fertőzésveszélyét 1784-ben elrendelte ezek teljes megszüntetését. A lejáratokat lefalazták, néhány esetben földdel betömtek.⁽⁸⁾ Ezzel együtt kihirdette, hogy meg kell szüntetni a koporsó használatát, s a halottakat metentelenül, zsákba varrva kell eltemetni. Dekrétuma – más rendelkezéseivel egyetemben – oly mély döbbenetet és felháborodást váltott ki az ország lakosságából, hogy 1790 januárjában „utolsó tollvonásával” kénytelen volt ezt is visszavonni. Mindenesetre ez az a fordulópont, mely lényeges változást hoz az újkori temetkezési szokásokban. Nézzük, hogyan mutatkozik meg e rendeletek hatása Gyöngyösön, különös tekintettel az általunk vizsgált temetkezési helyre. Városunkban a temetők már a 18. század elején is a település határain kívül fekszenek jóllehet nem 300 öltre a házaktól, hanem lényegesen közelebb. Erről tanúskodik Gyöngyös mai napig legkorábbinak ismert térképe, mely az 1740 körüli állapotokat tükrözi.⁽⁹⁾ A Szent Erzsébet kápolna körül nem jelzi a cemetérium helyét, bár jól láthatóan mutat egy a kápolnafal nyugati oldalának északi és déli sarkától kelet felé húzódó, valamilyen módon (árok, sövény) körülhatárolt részt. (1. sz. kép) Ezen kívül a templom szentélyének külső falába beépített sírkövön is 1700-as dátum olvasható. Egy 1737-es tanácsi rendelkezés előírja, hogy „Az Ispitály Templomához ennek utána leendő temetkezés végett determináltatott, hogy az Czemeteriumban 4, az Templomban pedig 8 rénes forintért szabadon temetkezhessenek.”⁽¹⁰⁾ Mivel a templom hosszú időn keresztül, egészen a 17. század harmincas éveig nem töltötte be eredeti funkcióját valószínű, hogy temetkezni sem temetkeztek köré. Újbóli „használatba vétele” a tót lakosság megjelenésével és letelepülésével magyarázható, de valószínűleg nem játszik oly jelentős szerepet, mint a város ezidőben meglévő másik három temetője.

7. 300 öl -kb. 0.5 km- távolságot ír elő a város és a temetőhely között.

8. Ez történt Gyöngyösön a ferences templomban lévő Almásy család, Steösszel család stb., a Szent Bertalan templomban lévő Orczy család sírboltjával is.

9. OL S 21 Nr. 31.

10. HML Gyöngyös város tanácsának Prothocollumai (V-101/a 4. köt. 349.p.)

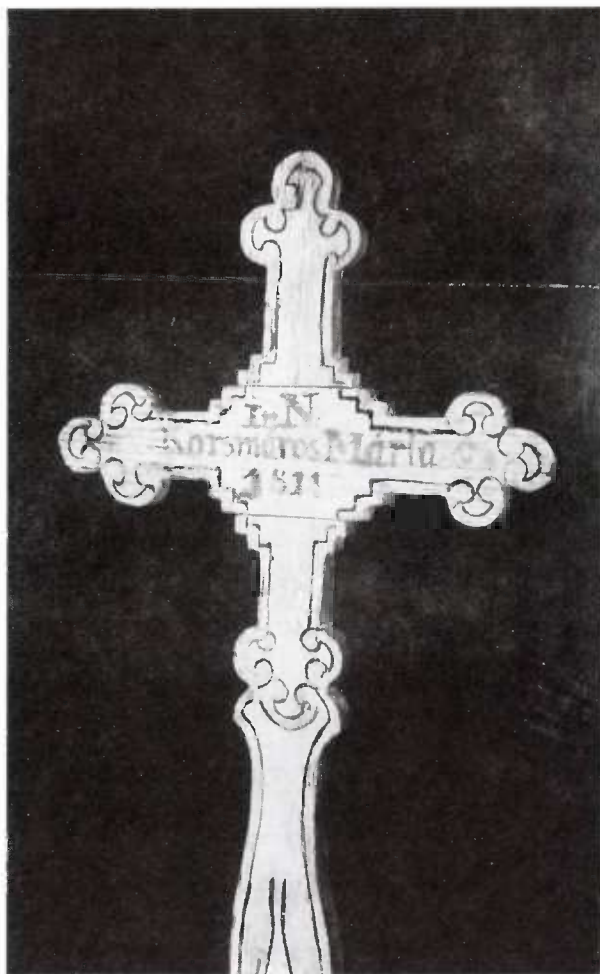

1. kép: A Szent Erzsébet templom és környéke az 1740-es évek elején.

A kripta, ahogy az előbbieken már szoltunk róla éppen Mária Terézia rendeletének megjelenése idején épül illetve átépül. A tanácsi rendelkezés ugyanis megmutatta, hogy már a század elején is létezett temetkező hely a templomban, melyért 8 rénes forintot (kb. 4 akó bor árát) kellett fizetni. Azt azonban már nem tudjuk bizonyítani, hogy a század elején használt kripta ugyanez volt-e, s esetleg – a mostanihoz hasonlóan – csak eltemették az ott lévő maradványokat⁽¹¹⁾ és kitisztították a helységet, vagy valóban teljesen új kriptát építettek. Inkább az előző feltevés látszik valószínűbbnek. Az építők tapasztalhatóan betartották a szigorú királyi rendeletet, nem véletlen tehát a délkeleti részen nyíló külső lejárát illetve az északkelet felé lévő szellőző nyílás. A belső kiképzésben is érvényesült a szabályzat. A templom hajójából nyíló belső lejárát mellett ugyanis megtaláltuk az egy-egy koporsót magában rejtő lefalazott cellákat, A falra írt nevek és temetési dátumok az 1780-as évek elejéről valók. Mivel Gyöngyösön mindenhol végrehajtották II. József rendeletét biztosra vehetjük, hogy 1788-89-ben lezárják a kriptát. Azt nem lehet megállapítani, hogy a belső lejárátot ekkor, vagy az 1828-as átépítéskor „tüntetik-e el”, de – ha nem történt nagyobb mérvű átpakolás – akkor a koporsók elhelyezése és a rajtuk lévő dátumok alapján leginkább 18. század végi lefalazásra gondolhatunk. Az 1780-as évek utáni legkorábbi datálható te-

11. A templomhajó közepe táján a felbontott padozatból szintén előkerültek csontmaradványok, ezek teljes feltárására azonban nem került sor.

metési dátum ugyanis 1800. Ezt követően folyamatos a használat 1822-ig. Cellás befalazással már nem találkozunk ebben az időszakban, a koporsókat egymás tetejére rakják, majd amikor megtelt egy rész, az egészet elfalazzák. A koporsó használat általánossá válásával egyetemben elterjedt ezek színezése. A szín, a díszítés mutatta meg, milyen korú az elhunyt. A fiataloknak fehér, vagy kék, a középkorúaknak szürke illetve barna, míg az öregeknek fekete koporsó „járt”. A 18. század végétől terjednek el a virágos, festett „bútorok”.⁽¹²⁾ Az ifjú hajdonányokéra színes tulipán, nefelejcs, rózsza, margaréta került, míg a középkorúak illetve a fiatal házaspárok fehérrel festett virágmotívumot kaptak. A kriptá feltárása során előkerültek gyermekkoporsók fehérre festett szépen faragott fejfákkal, (2. sz. kép) valamint zölddel, fehérrel, pirossal színezett, virágokkal díszített darabok, főleg fiatal lányok neveivel. Igen elterjedt ebben a korban a vászonnal bevont, szegekkel (réz?) kivert koporsó – ezek voltak a legrosszabb állapotban –, s nagy számban fordult elő a teljesen fekete, minden feliratot nélkülöző, tetején festett Krisztus testet ábrázoló darab.

2. kép: Restaurált gyermekkereszt a kriptából (Restaurátor Deák Endre Foto: Deák Endre)

Kiket temettek a kriptába? Természetesen nem a legszegényebb néprétegre kell gondolnunk, hisz e nyugalóhely pénzbe került, nem is kevés pénzbe. A szláv betelepülés kapcsán már szóltunk arról, hogy a városunkba érkező tótok nagy része nemeslevéllel rendelkező iparos volt. Ha nemesi „kiváltsága” nem is, de ipara mindenképpen feltételezi, hogy nem a nincstelen rétegből származik. A megtelepedés óta több mint száz év telt el, s ez a népcsoport is mind nyelvében, mind viseletében, mind szokásaiban egyre jobban asszimilálódott. Bár a Szent Erzsébet templomba temettek nagy részének szláv hanzású neve azt mutatja, hogy még mindig főleg a „tót népesség” használja, azért feltűnnek a magyar nevek is

12. BALASSA Iván 1989

bizonyítva a természetes keveredést. Ezen kívül Gyöngyösön a 19. század első évtizedeiben már nincs más „élő” kripta. A többi templomban lévő temetkező helyeket vagy teljesen befalazták, betemették, vagy megteltek.

Hatályos viszont a tanács 1774. február 19-én hozott rendelete, melynek értelmében a város előljáróságának tagjai „a kriptában fizetés nélkül temettessenek és harangoztasson nekik.” A határozat még Mária Terézia és II. József dekrétumai előtt született, a nyughely tehát választható volt. Mostanra azonban a kriptába való temetés azt jelentette, hogy az elhunyt a városon kívüli Szent Erzsébet templomba került. Így válik érthetővé, hogyan kerül egy ilyen aprócska, félreeső egyház falai közé a városi főbíró, vagy a választott jegyző.

Soroljunk most néhányat azok közül, akiket a sírbolt rejt!

Az egyik legkorábbi temetési dátum 1783. Mint már szóltunk róla az 1780-as években temetettek külön-külön lefalazott cellákba kerültek, s nevüket valamint halálozásuk évét a kripta belső lejáratainak déli falán örökítették meg. Itt szerepel jól olvashatóan *Szécsényi Erzsébet* neve.

A városunk történelmében is oly nevezetes Szécsényi család első tagjai az 1600-as évek elején telepednek le Gyöngyösön. Itt nevelkedik Szécsényi György a későbbi érsekprímás testvérével Szécsényi deák Lőrincel, kinek felesége a református családból származó Gellén Judit lesz. Gyermekeik: Márton, Ferenc (jezsuita rend tagja), I. Pál (kalocsai érsek), II. György és ERZSÉBET, aki báró gyöngyösi Nagy Ferenc felesége lett, s aki - a halotti anyakönyv tanúsága szerint- mint 100 éves matróna 1783. szeptember 27-én hal meg.⁽¹³⁾

Janovitzky Bertalan – meghal 1783 szeptemberében.

A Liptó vármegyéből származó család 1720-ban hirdeti ki nemességét. Az 1724. évi nemesi összeírásban Bertalan mellett testvére Ferenc, illetve unokatestvérei János, Ferenc és András szerepelnek. Iparúzó mesteremberek voltak, többen közülük a vargák céhének tagjai.

Nemzetes és Vitézlő Ludányi Imre – meghal 1806. április 2-án, 66 évesen.

A család hosszú évtizedeken keresztül kiveszi részét a város irányításában. A 18. század második és a 19. század első felében, közel 100 évig hét család váltja egymást a főbírói székben. Ezek közé tartoznak a Ludányiak. Az általunk említett Imre 1794-ben perceptor vagyis adószedő, 1794 novemberétől 1799-ig pedig a főbírói tisztelet tölti be. Halála után, mint a város megbecsült vezetője a Szent Erzsébet templom kriptájába kerül, ahová 1815. április 14-én felesége *Magyar Mária* is követi.

Nemzetes Leszkovszky János meghal 1809. július 11-én, 37 éves korában.

A Leszkovszkyak Trencsén megye régi birtokos családjai közé tartoznak. Heves megyében 1762-ben hirdették ki nemességüket. 1800-ban a család tagjai közül András fia Andrást, Jánost, Antalt és Lajost említik. János felesége Szirmai Rozália volt. Az 1740-ben készült városi összeírásban a Leszkovszkyak neve mellé a szücs jelzöt illesztik, mely az akkori szokásoknak megfelelően valószínűleg mesterségükre utal.

Paulus Dragotinitis vice perceptor, azaz másod-adószedő. A halotti anyakönyv utolsó rovatában a következőket olvashatjuk: „...ad Crypta Ecl...”⁽¹⁴⁾ 1807. június 1-én.

Boros Erzsébet – eltemetik 19 évesen 1807. szeptember 5-én, mint Kajaba Alois hitvesét. Kajaba Alois nemes ember, az Orczy család kasznárja volt. Később másodsor is megnősült, Antonia Banatovitzot vette feleségül. 1816-ban gyermekük születik, de három évvel később második hitvesét is eltemeti.

Farkas Mihály – 1815-ben, 51 éves korában zárja magába a sírbolt. Szintén egy olyan

13. Idősebb Nagy Ferenc 1681. július 17-én a török elleni harcokban tanúsított vitézségéért fiával, Zsigmonddal együtt bárói címet kap. Zsigmond fia az ifjabb Ferenc, ki nőül veszi Szécsényi Lőrinc leányát.

14. Jelentése: a templom kriptájában

család tagja, amelynek képviselőit gyakran találjuk a vezető tisztségviselők között. 1694-ben nyerneki nemesi levelet. Mihály 1794-ben, 30 évesen már a város választott jegyzője. Koporsóján ez a felirat állt: „Comitatus Hevesiensis Jurassor Honorarius Vicenotarius.” Egy évvel később, 1816-ban meghal árvája, a 7 és fél éves *Mária*. Az anyakönyvi bejegyzés szerint: „orphana (...) domini notarii Oppidi Michael Farkas”.⁽¹⁵⁾

Paulus Emericus Dubraviczky – 70 évesen, 1816. július 18-án végzi be életét. A család Trencsén megyéből érkezik Gyöngyösre, s igazolja nemességét. Az 1774. évi összeírás szerint a Bene utcában lakik. Felesége Petrovits Anna.

Csintalan József 1816 december 11-én, 53 évesen hal meg. Felesége Balla Klára.

Panker Ferenc az Orczyak frumentatora, meghal 66 évesen.

Bodonyi Apollónia valószínűleg férje *Dvorszky György* származása révén kerül 1815. március 27-én, 74 évesen a kriptába. A Dvorszky család Trencsén megyéből kerül a településre és igazolja nemességét. A férj 4 évvel később, 1819-ben követi hitvesét.

Magyar Teréz – 1816. február 1-én, 32 évesen kerül a kriptába. Valószínűleg gyermekágyi láz végzett vele, hiszen pár nappal korábban, január 27-én temetik el 10 napos kislányát.

A gyermek halandóság igen nagy ebben a korszakban. A kriptá feltárásának legmegrázóbb pillanatai azok voltak, melyben egy-egy gyermekkoporsó és kicsi keresztek kerültek elő. Az egyik *Korcsmáros Mária* neve szerepel. Apja Korcsmáros András, anyja Letovay Anna. A gyermek 1808. szeptember 12-én született, s 1811-ben halt meg.

Mórócz Franciska Júlianna – élt 1812. febr. 11. – 1816-ig. Az anyakönyvi bejegyzés szerint apja „Dominus Michael Mórócz nobilis judex civitatis”⁽¹⁶⁾, anyja Maria Lehotzki. Mórócz Mihály többször is ült Gyöngyös főbírói székében. Először 1809 és 1815 között, azután 1820-tól 1824-ig, végül 1830-tól 1833-ig volt főbíró.

Kugyelka Anna – 18 évesen, 1816-ban hal meg. Kudelka (vagy Kugyelka) Mihály és Czirkay Erzsébet lánya. A Kudelka család Bars vármegyéből érkezett, s 1811-ben hirdette ki nemességét. Az apa Kudelka (Kugyelka) Mihály 1817-18-ban a város főbírája. 1818. július 21-én, 52 esztendőskorában ér véget élete.

Mint e névsorból is látszik aki itt aludta örök álmát szinte egytől-egyig nemes ember volt, többen közülük megbecsült előjárói a városnak. A tehetősebb középréteghez tartoztak. Ezt mutatja a feltárt viseleti anyag is.⁽¹⁷⁾

A férfiak e korban szűk, felül sujtásokkal díszített nadrágot, csakóra vágott ezüstgombos dolmányt viseltek, melyre díszítésként övet vagy zsinórt tettek. Általános viseleti darab volt a nyaksál, melyet kétszer körbetekerve, s megkötve hordtak. A lábra csizma került. Több koporsóban találtunk ú.n. „tót kalapot”, melyet többnyire a férfi feje mellé, vagy összekulcsolt kezébe tettek. Ez egy széles karimájú, fekete, vagy barna színű fejfedő volt. A viselettörténeti irodalmak azt írják róla, hogy „a 19. század első felében már csak az egyszerű nép hordta.”⁽¹⁸⁾ Ennek ellentmondani látszik az egyik férfi koporsóban feltárt öltözék. A fekete tót kalap a fej mellett feküdt. A ruházatot kékposztó szűk zsinóros nadrág és szintén kékposztó dolmány alkotta, rajta 14 pár arannyal bevont pitykegombbal és selyem nyaksállal. Ez az öltözet pedig semmiképpen sem jellemző a „nép egyszerű fiára”. Sokkal valószínűbb, hogy e kalap-forma még a 19. század elején is élt a népcsoport körében.

15. Jelentése: A város jegyzőjének. Farkas Mihálynak árvája.

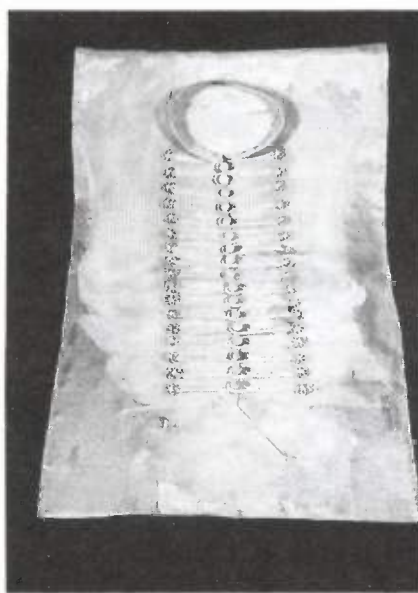
16. Jelentése: Nemes Mórócz Mihály úr a város főbírája.

17. A koporsókban ékszemléklet nem volt, hiszen ebben a korban az ékszer, sőt a ruházat is öröklődő vagyontárgy. Kezében mindegyikük fából vagy csontból faragott, selyem cémára fűzött olvasót és magyar nyelvű(!) Bibliát tartott.

18. NAGY Géza é.n. 187–199..

Sikerült egy egybeszabott, oldalvarrott csizmát is kiemelni. Érdekes módon, mielőtt az elhunyra adták a talpát nem tisztították meg. A restaurálás során szalmával keveredett agyagos sarat szedtek le róla. A talpbőr marha bőrből, a csizma eleje borjú bőrből készült. Talpbélésébe fa erősítést tettek, ettől vált „recsegőssé”. Sarkát négy bőrlapocskából építették, melyet kézzel faragott fa szegekkel erősítettek fel illetve közepén egy fémszeggel rögzítettek. A csizmaszár kialakítása a 18. század végére, 19. század elejére jellemző szív alakú megformálás.⁽¹⁹⁾ Az ezüstgombos dolmány szinte állandóan felbukkanó darab. A dolmányt a férfiak az ing fölé öltötték. Derékban vágott, testhez simuló szabása volt. A 17. század második felében jelenik meg a derék alatti rész rézsútos vágása, s ezzel az ú.n. csákhóra vágott dolmány, melynek ujja mindig hosszú és az egész kart betakarta. Az általunk feltárt darabok egy része posztóból, egy része selyemből készült. Gombolásuk igen sokféle, de mindegyiken megfigyelhető a 18. század közepétől ismételten divatba jövő kettős szárú zsinórozás. Ez azt jelenti, hogy a zsinórozás mindkét végét egy-egy gombbal fogták az anyaghoz és súlytással cifrázták, sőt közepén is gombbal záródott. Két oldalon általában lapos gombokat, közepén gömb alakú gombokat használtak. Esetünkben a lapos gombokat fából készítették és ezüst lapocskákkal fedték be, míg a gömb alakúak belül üreges ezüst gombok voltak. Egy másik esetben a selyem cérnából sodort zsinórt vékony réz szállal „fűzték” össze, s ebből alakították ki a finom rajzolatú gombolást. (3a és 3b képek)

Talán az egyik legszebb darab – a már fentiekben említett – kék posztóból készült dolmány töredék, melyről a restaurálás, tisztítás során derült ki, hogy aranyozott gombok zárták. A viseleti darabok készítési helyét sajnos nem lehet megállapítani, így csak követ-

3a és 3b képek: Selyemdolmány fémszállal díszített paszománnyal restaurálás előtt és után. (Restaurátor: Szilcz Ágnes Foto: Roboz László)

19.. A csizma restaurálását és leírását Bói István végezte.

keztethetünk arra, hogy ha az alapanyagot – kivéve talán a posztót – máshonnan szerezték is be, tekintve a város iparának sokrétűségét, az iparosok nagy számát, készíteni már itt készítették. Bizonyosság erre a Mátra Múzeumban található, az 1700-as évek második felére datálható mintakönyv, melynek szabásmintái alapján a kor általánosan viselt egyházi és világi ruhadarabjait a czimádát, a dalmaticát, a „hajdani magyar dolmánt”(ez még a hosszú változat), a hosszú magyar mentét, a „czafrangos magyar kalpagot” stb. varrták.

Szintén egy „megmentett” darab a 180 cm (!) hosszú, bronzból öntött csattal záródó öv. Hosszúsága utal viselési módjára, miszerint kétszer tekerték körbe a derékon. Ezek az övek sohasem tartották, csak díszítették a ruhát. Az általunk kiemelt darabnak befűzött, szabad végét csomóra kötötték, e szerint tehát sohasem oldották ki teljesen, hanem csak meglazították és kiléptek belőle. ⁽²⁰⁾ Az előbbieken már említettük, hogy a nyaksál a kor férfianak szokásos viselete, s a mi esetünkben mindig selyemből készült.

A női viselet, mint minden korban általában sokkal változatosabb volt, mint a férfiak öltözéke. Általános darabjai a blúz vagy ingváll,⁽²¹⁾ a mellény vagy derék, a szoknya, a kötény, a kendő, a főkötő, a pamut harisnya, s a lábon a cipellő vagy a csizma. A 18. század utolsó évtizedei azt a gazdasági időszakot ölelik fel, amikor már nemcsak városon, de a falvakban is csökken a ruházati önellátás. Az eddig szinte korlátlan „uralomnak” örvendő házivászon egyre inkább kiszorul az öltözködésből, s helyét a finomabb, és könnyebb gyolcs, karton illetve selyem foglalja el. Különösen igaz ez a városi lakosság körében, hiszen a vásárokon megjelenő kereskedők bő választékot kínáltak ezen árukból. Az anyag minőségi átalakulása megváltoztatta az évszázados formákat is. A 18. század végétől nálunk is egyre inkább utat tör magának az európai divat. A vándorlási idejüket letöltő céhlegények nem csak az új mesterfogásokat, de a távoli országokban látott anyagokat, formákat is magukkal hozzák, s „belopják” munkáik közé. A vékony, könnyű anyag megengedte például a húzott, ráncos szoknyákat, kötényeket. A kripta feltárása során a koporsókból első-sorban selyem alapú viseleti darabok kerültek elő. Ilyen például a kétsoros gombolású, állógalléros mellény, (4a és 4b képek) a sűrű ráncolt, selyem szalaggal összefogott kötény (5a és 5b képek) illetve a halotti lepelnek kitépelt szoknyadarab, vagy a vörös-kék selyemből készült vállkendő. Míg a férfi sírokban általában csizma látható a lábon, a nőknél a cipő használat figyelhető meg. Restaurálásra került egy papucscipő, mely juhbőrből készült, orr részén csillagszerű díszítés látható. Mindennapos viselet volt, melyet részben kopása, részben talpon lévő beszáradt sárnyomok igazolnak.⁽²²⁾ A cipő használat általánosan a 18. század utolsó évtizedeiben terjedt el. Az 1800-as évek elején viselik ezt a teljesen sarok nélküli lábbeli formát. Külön kell szólni a főkötőkről. Formájuk és anyaguk igen változatos. Selyemből, bársonyból, gazdag tüll és csipke díszítéssel készültek. Ezeket a „taréjos” főkötőket csak a tehetősebb asszonyok engedhették meg maguknak, hiszen a készítésüknél felhasznált nagy mennyiségű csipke (esetenként 4-5m) a 18. század végén, 19. század elején is sokba került. Ezt a fajta főkötőt férjes asszonyok teheték a fejükre. A férfiakhoz hasonlóan itt is le tudunk írni egy teljes női halotti viseletet. A fejet csipke főkötő takarta. A négyzet alakú – kb. 1m-szer 1 m-es-vállkendőt háromszögletűre hajtották, hátulról előre vezetve a mellen keresztbe tették. Alul egy szoknya, vagy kötény darabot gyűrtek a test alá. A lábakra pamut harisnya és sarkatlan cipő került.

Összefoglalva megállapíthatjuk tehát, hogy a Szent Erzsébet templomban feltárt kripta egy

20. Restaurálta Hidasi Zsolt

21. A 18. század végétől csak a buggyos ujj és a fodor is lehet önmagában a derékhoz varrva.

22. A cipő restaurálását Kohányi Orsolya és Puri-Purgonyi Emese végezte.

4a és 4b képek: Kétsoros gombolású, állógalléros mellény restaurálás előtt és után
(Restaurátor: Sterbetz Katalin. Fotó: Roboz László)

módosabb, részben betelepült népréteg temetkező helye. Szokásaikban, viseletükben e kor kisvárosi életmódját hordozták és társadalmi állásuknál fogva részben meghatározták. A betelepülésüket követő majd kétszáz év elteltével szinte teljesen beleolvadtak az „őslakosság” soraiba, s pusztán a miséken használt „tót nyelv” kötötte őket egykori szülőhelyükhöz.

A kripta feltárása során előkerült viseleti darabok és koporsók restaurálása

Megtisztelő megbízást kaptunk a Mátra Múzeumtól 1994 tavaszán, hogy restauráljuk a gyöngyösi Szt. Erzsébet templom felújítása során előkerült kripta textil anyagát. Sajnos a már felszedett és már jó ideje a múzeumban tárolt anyagot vizsgálhattuk csak meg. Igen sietősen történhetett a feltárás – valószínűleg az építési munkák miatt – ezért nem lehetett megszervezni és előkészíteni a leletmentést, melynek fontos kritériuma, hogy a munkálatokban restaurátor is vegyen részt. A gyöngyösi múzeum munkatársai szerencsére mindent elkövettek, hogy az anyag később dokumentálható legyen, mivel a feltárás teljes folyamatáról video-felvételt készítettek. Sokban segítette a mi restaurátori munkánkat is a felvétel. A restaurálásban a miskolci Herman Ottó Múzeum restaurátora, Bakó Adámné, a budapesti Néprajzi Múzeum munkatársai Sterbetz Katalin és Imre Andrea, közvetlen munkatársaim vettek részt.

Gál Edit kutatómunkája alapján tehát 18. század végi és 19. század eleji, nagyrészt szláv (tót) temetkezésről van szó.

Mielőtt a feltárt viseleti-darabok restaurálásáról számolnék be, pár szóval a restaurálás folyamatának fő szempontjait szeretném elmondani:

Célja csak egy lehet a restaurálásnak, a történelmi emlék megmentése. De ennek a célnak

5a és 5b képek: Ráncolt selyem kötény a restaurálás előtt és utána
(Restaurátor: Sterbetz Katalin Foto: Roboz László)

eléréséhez rengeteg dolog szükséges. Fontos a kutató múzeológussal való konzultáció, a munka elejétől a végéig. A kor és a megmentendő tárgy funkciójának ismerete, továbbá az, hogy milyen körülmények között és milyen koncepció szerint képzeletben el a múzeológus annak kiállítását, mert ez meghatározhatja a restaurálás módját. Természetesen ez fordítva is érvényes, hogy egy lelet múzeumi tárgy állapota csak bizonyos kiállítási módot tesz lehetővé. Például másként történik a restaurálás, ha egy öltözetet a kiállításban bábun mutatnak be, és másként, ha vitrinben, tárlóban. Diktálja viszont a restaurálás technikai megoldását egy sírból feltárt, gyenge selyemruha-töredék, ez rögtön meghatározza a kiállítathatóságot. Ha ezek a fő szempontok tisztázódtak, a további technikai megoldás már a restaurátor gondja. Ekkor következik a tárgy konkrét anyagának vizsgálata: selyem, gyapjú, len-e az alapanyag, és hogy a díszítések milyen anyagokat tartalmaznak (fém, csopnt, papír stb.)? Mindezek határozzák meg, hogy a tárgyat mivel kezelhetjük. Nyilván nem lehet vízzel kimosni egy színes papírvirágokkal díszített főkötőt. Ha már megvannak az anyagvizsgálatok, és megvan az eljárás is, amivel restaurálni kell, még akkor is marad két fontos szempont, amit mindig szem előtt kell tartani. Az egyik, hogy minden beavatkozás visszafordítható folyamat legyen, azaz bármikor eltávolítható legyen a kiegészítés. A másik, hogy bármilyen restaurálás mellett a tárgy továbbkutatható legyen, és itt kapcsolódik a restaurátor tevékenysége az etikai követelményekhez, nevezetesen, hogy soha ne pótoljon egy tárgynak semmilyen részét bizonyítás nélkül, még ha száz analógia támasztja is alá.

Fokozottan volt szükség a konzultációra a Szt. Erzsébet kriptában talált anyag restaurálása során. Mivel a feltárás után találkozhattunk az anyaggal, így több etikai kérdést kellett megoldani. A kutató munka megállapítása szerint a 18. század végi, 19. század eleji gyöngyösi szláv lakosság módosabb része (nemes, iparos) temetkezett itt. A kriptába temetkezés ténye az elsődleges bizonyíték erre, hiszen az nem volt ingyenes. Az előkerült viselettöredékek is ékesen bizonyították a jómódot. Két dolmánytöredék díszei méltóak említésre. Az egyik kék posztódolmány, pitykegombolásán aranyozás nyomai láthatók. A másik dolmánytöredék selyem anyagú, és tizenhét pár finom fémszállal díszített paszománygombolás van az elején.

Pár mondat erejéig magyarázattal tartozom a „dolmány” szóért. A 16. századtól a törököktől zsákmányolt vagy ajándékba kapott ruhák hatására később jellegzetes magyar felsőruhává vált a viselet-darab. Közvetlenül az ing fölött viselt, elején zsinóros díszítésű, szűkujjú, állógalléros ruhadarab. Készülhetett nyárra vászonból vagy selyemből, télre posztóból vagy bársonyból. A dolmány fölött viseltek még mentét, nők, férfiak egyaránt. Mind a dolmány, mind a mente szabására jellemző, hogy a jobb elejét deréktól az aljáig ferdén, csücskösre, úgynevezett „csákóra” vágták, ami ráborult a bal elejére. Érdekesség még, hogy minden esetben a jobb eleje borult a bal elejére, viszont a gombolás mindig balról jobbra történik. A gombolópántok (paszomány) mindig derékig zárják a ruhát, amelyeket itt zsinór-öv, vagy selyemből készült sál-öv tart össze. A hossza is változó volt a dolmánynak, s vele együtt a mentének. A 16. században többnyire bokáig érő volt, azután rövidülő tendenciát mutatott. (6a és 6b képek)

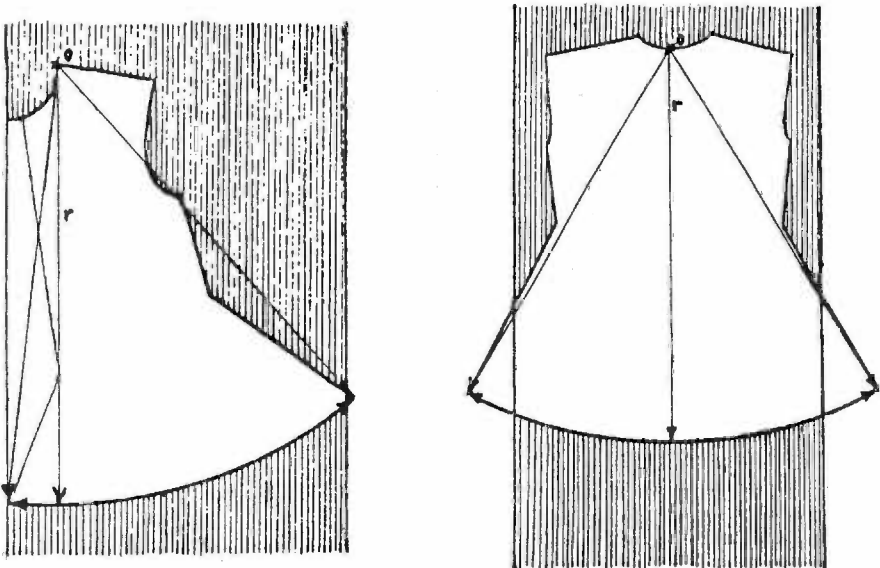
Ennek a jellegzetes magyar viseletnek későbbi alakulásáról olvashatunk Dózsa Katalin: A magyar díszruha című tanulmányában. Eszerint a török kiűzése után hogy érvényesüljön a bécsi közvetítéssel a francia divat hatása, illetve hogy a reformkori hazaszeretet eszménye hogyan emeli a viseletet díszruhává és egyben örökíti át népviseletté.

De térjünk vissza a selyemdolmány-töredék restaurálási feladatának megoldásához. Elsősorban nagy gondossággal fel kellett puhítani permetezéssel az anyagot. Ekkor már rajzos, írásos és fotó-dokumentációt lehetett készíteni a tárgy állapotáról, anyagáról, egyéb tulaj-

donságairól. Tehát rögzíteni kell a restaurálás előtti állapotot. Az anyagvizsgálatok (fémszál, selyemszál, stb.) eredménye szerint meg kell választani a tisztítás módját. Ez szerencsés esetben desztillált víz és semleges kémhatású mosószer. Tisztítás után szépen ki kell fektetni a tárgyat egy üveglapra és az anyagának szövése szerinti szálirányba kell igazítani. Feltételezzük, hogy mikor annak idején a tárgy anyagát szabták a vég anyagot akkor is egyenesen kiterítették, tehát a legfontosabb szabásmintát így lehet elkészíteni. Természetesen ezekről a munkafázisokról közben foto-dokumentációt ajánlatos készíteni. Amikor a tisztítás és a szabásminta elkészült, akkor a restaurálandó textiliát egy megfelelő színűre festett, az eredetivel azonos szövésű, úgynevezett alátámasztó anyagra kell ültetni és varrással rögzíteni. Ezek után lehet csak a ruhát az eredeti szabásnak megfelelően összeállítani, vagy a feldolgozott töredéket így, töredék formájában megőrizni. Jelen esetben is ez történt, ugyanis anny hiányzott a dolmányból, hogy nem volt elég biztos kapcsolódási pont a szabásminta megszerkesztéséhez.

A fentebb említett etikai problémát okozta még az erősen elkorrodeált fémszál paszománydísz restaurálása is. Tudniillik a réz tartalmú fémszál olyan mértékű rézszulfát-korróziót hordoz, hogy lehetetlen volt a súlytámszék roncsolódása nélkül letisztítani az anyagról. Ha rajta maradt volna, akkor tovább fertőzi a tárgyat. Tárolás, de akár kiállítás közben is a levegő páratartalma biztosította volna a teljes lebomlást. Ezért az látszott a legjobb megoldásnak, hogy a még ép gombolópántokról másolatot készítünk és ezt ültetjük vissza az eredeti helyére. Természetesen az eredeti súlytás a tárgy mellékleteként a gyűjtemény részét képezi. Így a kiállítás látogatóinak nem a korróziótól felismerhetetlen ruhatöredéket kell szemlélniük, hanem egy paszománygombolású dolmánytöredék élményében lehet részük.

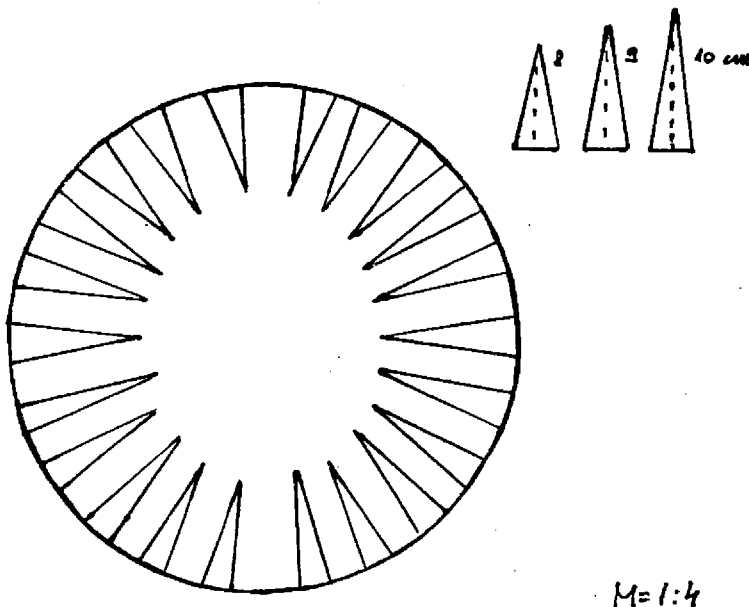
Izgalmas feladat volt a főkötők restaurálása is. Újváriné Kerékyártó Adrienne 1937-ben

6a és 6b képek: A 18. századi dolmányok szabási módszerének rajza (Tompos Lilla szerkesztése)

megjelent Haj- és fejviseletek című könyve szolgált forrásanyagként a munkám során. Ebben a műben a főkötők szabásuk szerint vannak csoportosítva, egy részből, két részből és három részből szabott főkötőkre. Munkánk során mindegyik csoportba tartozóra volt példa, kivéve egyet, melynek szabása nem szerepel a forrásmunkában. Ennek a főkötőnek az alapanyaga egy 39 cm átmérőjű selymatlasz anyagú körlap. Ebből a körlapból alakult ki a főkötő sapkaformája, melyet a szélek ékalakú becsipkedésével alakítottak ki. (7. sz. kép) Erre a sapka formára varrták rá a közel 4 m hosszú, 10 cm széles tüllcsíkokból összehúzott fodrot. Egy fodor díszítette a homlokot körben, és egy a fejtetőt. A tarkó felett ezek a díszek összetalálkoztak és egy széles selyemmasni-díszbe torkolltak. A gazdag tüll-díszítésű főkötők tisztításánál legtöbb gondot az apró, a lyukakba fúródott rovar-és a kriptából származó mészszenyeződés eltávolítása jelentette. Az erősen hiányos tüllcsíkokat tisztítás után egy selyemkreplin szalagra dublIROztam, így szép, habos tartása lett a fejreválónak. (8a és 8b képek)

Az egyik, három részből szabott főkötőre illő leírásra bukkantam még Kerékgyártó Adrienne könyvében, ami szintén a gyöngyösi módos réteg temetkezését igazolja. A szerző egy fényképet is közölt, ami pontosan olyan főkötőt ábrázolt, amilyent restauráltam. A kép aláírása: „Kecske-mét, 18. századi kép, Városi Múzeum”. A szövegben a következő utalás található: „A fejeken fekete csipkéből készített néha 70-80 forintba is kerülő taréjos fejkötő díszelgett.” – „Annak, hogy a holmit csak jómódúak teheték a fejükre, nemcsak az az oka, hogy nem volt rá pénzük, hanem, hogy tilalmazza a szigorú magisztrátus 1702-es rendelete. Eszerint szolgáló nem köthet ki bérben bársonyprémet, csipkét, mert a városból is kicsapják.” A szerző szerint ezután a 40-es években már más alföldi városokban is elterjedt ez a viselet.

7. kép: A főkötő szabásminta rajza (Szilcz Ágnes)

8a és 8b képek: Főkötő restaurálás előtt és után (Restaurátor: Szilcz Ágnes
Foto: Roboz László)

A restaurálás elkészülte után végül fontos megemlíteni, hogy az ehhez hasonló gazdag túll-díszítésű tárgyaknál is különös gondot kell fordítani a kiállításukon túl a raktározásukra is. A restaurált tárgyak helyes raktározása elengedhetetlen része az állagmegóvás folyamatának úgy, ahogy a kiállításban a világítás és a páratartalom optimális mértékének megválasztása is.

Koporsók és sírkeresztek

A kriptaanyag konzerválása, anyagi mivoltának megőrzése mellett célul tűztem ki, hogy a legapróbb részletekig feltárjam és rekonstruáljam (a történeti jelleg megőrzésével) a feliratokat, díszítéseket. Ezek tükrözik közvetlenül a kort, amelyben készültek, fejezik ki szellemiségüket; ez különösen igaz ilyen nem mindennapi tárgyak esetén.

Restaurálásra került:

- Koporsótető (felőtt) fekete alapon színes Krisztus alakkal, fehér felirattal
- Gyermekkoporsó flóderezett alapon fehér-fekete díszítménnyel, felirattal;
- Két kis kereszt fehér alapszínen fehér-piros díszítéssel, piros felirattal

Konzerválásra került:

- Felőtt koporsó teteje natúr alapon fehér, fekete, piros, zöld díszítéssel
- Restaurálásra vár:
- Felőtt koporsó tetejének középső deszkája, melyen vászonra festett Krisztus ábrázolás látható töredékesen

A felsorolt tárgyak faanyagának állapota jónak mondható, annak ellenére, hogy nedves,

zárt térből kerültek elő. Erős rovarfertőzés a klimatikus viszonyok miatt nem alakulhatott ki. A gombafertőzés sem terjedt el oly mértékben, hogy a tárgyak anyagszerkezetében jelentősebb károkat, egy általános degradációt okozott volna. Ilyen csak lokálisan fordult elő.

A koporsóknak a kriptából történt feltárása után a találási helyhez hasonló klimatikus viszonyokat biztosítottunk. Azután változtattuk a tárolási körülményeket, azaz néhány százaléknival csökkentettük a páratartalmat. Ezt többször megismételve elértük a faanyag fokozatos száradását, melynek eredményeképpen a tárgyak alkalmazkodtak a normál klíma-viszonyokhoz. Ennek következtében nem játszódtak le a hirtelen száradásból eredő káros folyamatok (széthasadás, lemezes széthullás, erős görbülések megjelenése stb.), a fizikailag kötött víz kipárolgása fokozatosan, lassan mehetett végbe. A tárgyak fertőtlenítése PentaCl-fenol gőzében történt, mely erős rovar- és gombaölőszert.

Alábbiakban a fekete alapon Krisztus ábrázolással díszített, fehér feliratozású koporsótető restaurálását ismertetem.

Állapotleírás:

– Faanyag állapota, hiányai:

A koporsótető szétesett a két oldalsó és az egy tetődeszkájára. A fenyőfadeszkák gombafertőztek (barna korhadás, felületi penészesedés) és szórványos rovarfertőzés nyomai láthatóak (ismeretlen eredetű felszíni rágások, szórta Anubium punctatum nyomok). A bal oldali deszka (Krisztus jobb kezével) fej felőli végén nagy, korhadásokból eredő hiány, és ugyanitt a deszkaszálon hosszanti kitérés mutatkozik. A koporsótető trapéz alakú végei hiányoznak. A bal oldali deszka leesett, a jobb oldali kiegészítő lécszele (az elhegyesedő vége) hiányzik, a meglévő rögzítése sem stabil a korhadt facsapokon. A bal lécszele és deszka között, Krisztus karjánál festett papír átfedés látható, feltehetően készítéskorabeli javításként az alatta lévő kitérés elfedésére. A kitérés valószínűleg a rögzítő facsapok beütésére szolgáló lyukak fúrásakor keletkezett. A belső nyersfa felületen a különböző bomlási folyamatokból származó elszíneződések és felületre tapadt szemcsés szennyeződések találhatóak.

– Festett felület:

Fekete alapszínen, a koporsó hosszában a Megfeszített Krisztus teste ábrázolva, kezei lenyúlnak az oldallapokra. Színei: rózsaszín, sötét árnyalás, vörös, feketésbarna. A tető és oldallapokon fehér vonal és ornamentikus díszítés, az oldallapokon két-két sor felirat. A felület erősen szennyezett, kopott. A festés több helyen pereg a felületről, ugyanakkor egyes részeken kemény, besötétedett lakkréteg borítja. A felirat és a díszítés egyes felületi részeken csak nyomokban látható, néhány helyen teljesen eltűnt.

A restaurálás lépései:

- Tisztítás
- Festékréteg rögzítése
- Szilárdítás
- Kiegészítés
- Retus
- Felületkezelés

Festett felület tisztítása

Ez az első és a legfontosabb lépés annak érdekében, hogy a nagyon érzékeny felület stabilizálható legyen.

– Mechanikai:

Puha ecsettel nagyon óvatosan a szárazon eltávolítható porszerű szennyeződések.

– Vegyszeres:

A felületre tapadt barnás-vörös és szürke-fátyolos szennyeződések, valamint a beburnult lakk réteg eltávolítása.

Tisztítási próbák: ezek során kiderült, hogy a festett felület poláros oldószerekre érzékeny, ezért tisztítás főképpen apoláros oldószerekkel kivitelezhető. A kipróbált szerves oldószerek közül a szennyeződések eltávolítására a lakkbenzin bizonyult a leghatékonyabbnak, egyben legkíméletesebbnek. A barna lakkréteg leoldására viszont a dimetilformamid

és helyenként óvatosan alkalmazva a Cellosolv (poláros oldószert, etilén-glikolmono-etiléter) vált be legjobban. A tisztítás tamponálással és óvatos visszatöreléssel történt, a vastagabb szennyeződés és lakkrétegek eltávolításához szikét is használtam. Végül egy-egy felületrész tisztítása után terpentines áttörést alkalmaztam a szennyeződés-maradványok eltávolítása érdekében.

9. kép: A koporsó tisztítás és retus közben – kiegészítés előtt (Restaurátor: Deák Endre Foto: Deák Endre)

Festetlen fafelületek tisztítása

A rátapadt szennyeződések kemény sörtecsettel távolítottam el. A felület vegyszeres tisztítását zsíralkoholszulfonátból (felületaktív ionmentes tisztítószer) képzett hab segítségével végeztem. (9. sz. kép)

A festékréteg rögzítése

Bármely más restaurátori beavatkozást megelőzően rögzíteni kellett az eredeti festett felületet. Talens Fixatív

Concentrated bizonyult erre a legalkalmasabbnak, mely eredetileg pasztell és szénrajzok rögzítésére szolgál.

Szilárdítás

A koporsótető deszkalemezei a festetlen oldalról kaptak egy általános szilárdítást 5%-os Paraloid B72 (EMA+MA kopolimer) oldatban (Toluol:Aceton 3:1-ben oldva). A meggyengült, korhadt részek teljes átitatásra szorultak.

Kiegészítés

A szükséges kiegészítések:

- a. a bal oldali deszkaelem fej felőli nagy korhadásos hiánya és oldalsó kihaladása
- b. a jobb deszka kiegészítő léccének hiánya

10. kép: A kész koporsódeszka lapok
(Restaurátor: Deák Endre Foto: Deák Endre)

c. a koporsófedél két végét lezáró trapéz alakú lapok pótlása.

a. A bal deszkaelem kiegészítése:

A tisztán fával történő kiegészítés nem megvalósítható az eredeti felület roncsoltsága miatt, mely a pontos illesztést lehetetlenné teszi. Készítettem egy megfelelő méretű, a hiány formájának belülről nagy vonalakban, kívülről a deszka élének pontosan megfelelő, azonos szálirányú kiegészítést. A belső élbe szögeket vertem a műgyantában való jobb rögzülés érdekében. Külső éleit a koporsódeszka külső élének megfelelően állítottam be és rögzítettem. A fennmaradó részeket epoxigyantába (Araldit AW106+ Harter HV953U) kevert faliszttal töltöttem ki. Kötés után a megfelelő szintre csiszoltam. Az oldalsó hasadás kiegészítését is epoxigyantába kevert faliszttal végeztem. (10. sz. kép)

b. A hiányos léccének elkeskenyedő részének kiegészítését fenyőfából végeztem. A lécek és a koporsódeszka

fúrataiból eltávolítottam a régi csapolás maradványait, majd elvégeztem a visszarögzítést új csapokkal és PVAc alapú diszperziós ragasztóval.

c. A két véglap elkészítésével megoldódott a hosszanti lapok alátámasztása is. Ennek következtében a koporsófedél elemei jól illeszthetők és eredeti helyzetüknek megfelelően bemutathatók. Nem alkalmaztam sem oldható, sem oldhatatlan kötést. A két véglap alsó kis fémfüleire támaszkodnak az oldallapok, melyekre stabilan fölfekszik a felső lap. A két véglapot szétcsúszás ellen egy belső összekötő léccel rögzítettem egymáshoz, valamint belső, támasztólappal láttam el az elbillenés megakadályozására.

Retus (temperával végeztem)

- A kiegészített felületeken az alapszín aláfestése (feketés barna)
- A Krisztus alak retusa – mellkas, ágyékkötő, kezek (rózsaszín, vörös, fekete)
- Betűk, ornamentikus díszítések retusa (szürkés-fehér-okker)

Felület levédés

Rowney matt varnish-sal

A többi tárgyon végzett munkákat csak röviden ismertetem.

- Gyermekkoporsó
Tisztítás: festett felület lakkbenzin, terpentín
fafelület mechanikus tisztítása
- Felület levédése: Rowney matt varnish-sal
- Keresztek
Tisztítás: mechanikusan, szikével
Festékrögzítés: Talens Fixatív Concentrated
Retus: vörös és fekete díszítések, feliratok
Felület levédése: Rowney matt varnish-sal
- Felnőtt koporsótető, festett
Tisztítás: mechanikusan
Felület levédése: Rowney matt varnish-sal

A felnőtt koporsó tetejének festett vászonnal borított középső deszkája még restaurálásra vár. Ez a tárgy állapota és összetettsége miatt igen érdekes problémákat vet fel majd a jövőbeni restaurálásra vonatkozóan.

A munka során különös és érdekes volt újra és újra szembesülni a ténnyel, hogy ezek a tárgyak (restaurátori szempontból festett fenyődeszka) az emberi élet utolsó fontos eseményének a kellékei.

A kiegészítésekkel kapcsolatos famunkák elvégzésében segítségemre voltak Nagy László és Benei Elemér bútorrestaurátor kollégák.

Irodalomjegyzék

- BALASSA Iván
1989 A magyar falvak temetői Budapest
- BÁRTFAI SZABÓ László
1938 A földesurak befolyása Gyöngyös életére és gazdasági fejlődésére In: Gyöngyösi Kalendárium 23-66
- DERCSÉNYI Dezső-VOIT Pál
1979 Heves megye műemlékei III. Budapest 30-31.
- DEZSÉRI BACHÓ László
1944 A gyöngyösi templomok története. Gyöngyös 110-121
- DOMANOVSKY Endre
1979 Korok ruhái. Budapest
- DÓZSA Katalin
1990 Magyar viselettörténet – előadás-vázlat
- DRASKÓCZY István
1984 Gyöngyös település és birtoklástörténete a középkorban. In: Tanulmányok Gyöngyösről Gyöngyös 91-128.
- KOVÁCS Béla (Szerk.)
1984 Gyöngyös város becsületes tanácsa elhatározta Eger
- LAKNER Judit
1993 Halál a századfordulón. Budapest In: História Könyvtár Monográfiák 3.
- LÉNÁRT Andor
1978 Gyöngyös város XVIII. századi igazgatásáról. In: Archivum 7. Eger 5-27
- NAGY Géza
é.n. A magyar viseletek története. Budapest
- NAGY Iván
1857-1868 Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest
- OROSZ Ernő
1906 Heves- és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családai
- SZABÓ János Győző
1984 Adatok a patai főesperesség korai történetéhez. In: Tanulmányok Gyöngyösről Gyöngyös 21-90

B. Gál Edit–Szilcz Ágnes–Deák Endre

Lebensweise und Begrabungsbräuche in Gyöngyös Ende des 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts

Seit dem Bombenangriff im Jahre 1944 stand, eine der ältesten Kirchen in Gyöngyös die Kirche von Sankt Elisabeth fast in Ruinen. 1992 wurden die Erneuerungsarbeiten angefangen, dann hat man die Krypta unter dem Chor entdeckt, deren Freilegung im Sommer 1993 beendet wurde.

Obwohl man aufgrund ihrer topografischen Lage und der während der Erneuerungsarbeiten gefundenen Fensterüberresten eindeutig sieht, dass es sich um eine Kirche handelt, die im Mittelalter gestiftet wurde, hat man über ihre Geschichte bis zum 16-17. Jahrhundert

keine schriftlichen Daten. Anfang des 17. Jahrhunderts siedeln sich, auf die Initiative der Grundherren der Stadt aus den oberländischen Bezirken slavische, vorwiegend gewerbliche, protestantische Familien in Gyöngyös an. Ihre Wiederbekehrung nehmen die Franziskaner auf sich, und dazu wollen sie die Sankt Elisabeth Kirche ausserhalb der Stadt haben. Seit 1645 werden hier in slavischer und ungarischer Sprache heilige Messen gehalten. Von 1775-1779 wird das Gebäude erneuert, zu dieser Zeit wird unter anderem die Krypta gebaut oder gereinigt. Der von uns erschlossene Begrabungsort wird datierbar zwischen 1783 und 1822 benutzt. Gegen 1788 wird auch sie auf die Anordnung von Joseph II. geschlossen, und es gibt auch hier bis 1800 keine Begrabungen. Während es vor dem Absperren die Zellenbegrabung gibt, die Maria Teresia geregelt hat, nach der Wiedereröffnung, nach 1800, werden die Särge aufeinandergestellt. Die gefundenen Trachten dokumentieren sehr gut die Kleidungsgewohnheiten einer zu der wohlhabenderen Schicht gehörenden Volksgruppe. Es ist spürbar, dass sich diese Gruppe in 200 Jahren völlig assimilierte und ihre "Isoliertheit" nur in den Messen in slavischer Sprache aufrechterhielt. Die geschichtliche Forschung, die aufgrund der Namen gemacht wurde, hat auch die gesellschaftliche Lage der hier begrabten aufgeklärt. Aus dieser Forschung wissen wir, dass fasst jeder von ihnen im Bezirk ihre adlige Abstammung bewiesen hat, in einigen Fällen stellte sich auch das heraus, was für ein Handwerk sie betreiben haben. Eine Verordnung des Rates aus 1774 schreibt vor, dass die Vorsteher der Stadt in den kirchlichen Krypten kostenlos begraben werden. Das ist kein Zufall, dass wir hier die Gebeine einiger Obernichter, Notare der Stadt, oder deren Familienmitglieder finden. Die Kleidungen sind völlig gebräuchliche Stücke, die man Ende des 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts trug, solche sind zum Beispiel der tschakogeschchnittene, Dolman, die enge, mitgeschmückte Hose, das Seidenhalstuch, die Stiefel und der sogenannte "Tot-Hut", oder bei den Frauen das viereckige Schultertuch, Seidenweste und der dicht gefaltete Seidenrock, die Schürze, die Pantoffelschuhe ohne Absätze und die Haube.

B.GÁL EDIT
MÁTRA MUZEUM
H-3200 GYÖNGYÖS
Kossuth u. 40.

SZILCZ ÁGNES
NÉPRAJZI MÚZEUM
H-1055 Budapest
Kossuth tér 12.

DEÁK ENDRE
DOBÓ ISTVÁN VÁRMÚZEUM
H- 3300 Eger
Vár 1.

Gyöngyös vásárai és piaca a 18. században

Szabó Jolán

ABSTRACT: *Fairs and markets in Gyöngyös in the 18th century.* This study is a research into fairs and markets in Gyöngyös in the 18th century.

It studies the changes of the time, place and order of fairs and market according to the resolution of the city council. The author devoted a separate chapter to the question of regulation of trading of Greek and Jewish merchants and she deals with the responsibilities of the market supervisor.

At the end of the study you can read the market supervisor's oath and his orders issued in 1820.

Gyöngyös 1714-ben III. Károly privilégiumlevelével négy országos vásár megtartására nyert jogot. Természetesen ez nem egy újfajta kiváltságot jelentett, hisz a város már évszázadok óta jelentős vásárhely volt, csupán a már meglévő, más királyok által korábban engedélyezett gyakorlatot szentesítette és megerősítette, kibővítve azzal, hogy három országos vásár mellett egy negyedik megtartását is engedélyezte. Így a május 25-i Szent Orbán napi, az augusztus 24-i Szent Bertalan napi, a november 19-i Szent Erzsébet napi vásárok mellett február 2-án, Gyertyaszentelő Boldogasszony napján is tarthattak országos vásárt¹.

Az országos vásárok mellett a hetivásárok is fontos szerepet játszottak az árucserében. A mézsáros céh szabadalomlevelében 1498-ban szerdai hetivásár szerepel, de a 18. század elején a hetivásárok megtartásának rendjét és idejét újra szabályozták². 1727. május 18-án a következőket jegyezték be a városi jegyzőkönyvbe: *"Mint hogy mostan regnaló Fölsiges Romaj Császár, és magyar országghí Koronás Király Urnak ö Fölsige, méltoztatott szeginy Varásunk Instantiájara, az országos négy Vásárinkon kívül, kétt héti Vásártis kegyelmessen engedni, úgy mint hetfün és penteken; melly héti Vásárokatt mindaddigis az Becsületes Város nem inducálhatván, móstan tett olly Determinatiott hogy az jövő Vásárunkban ki kiáltatván, hogy Vásár után való hetfün el fog kezdődni az héti Vásár, mellyben mind az országos Vásárookban, minden féle marhátt, és árutt szabad lészen árulni; Vasárnapokon pedig, és Ünnepeken, nem lészen szabad semmit árulni hanem tizenkétt óra után kenyerett, sótt, és húst megh engedődik árulni. Determinatum est."*³ Így a hetivásárok napja a hétfő és péntek lett.

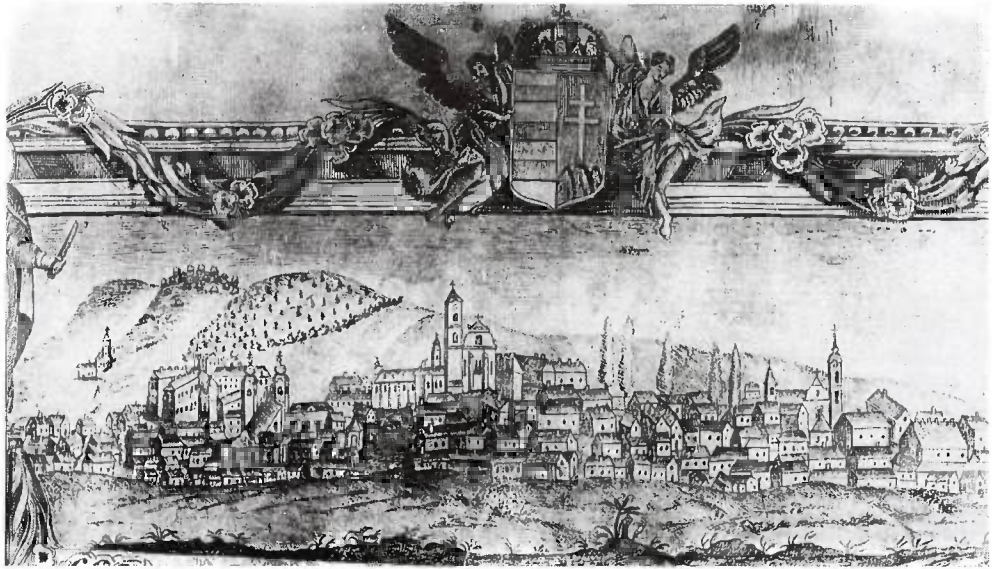
Ezekkel a rendelkezésekkel megteremtődtek azok a keretek, melyek több mint egy évszázadon keresztül alapját képezték a városban folyó kereskedésnek. Hogy hogyan élt

1 Heves Megyei Levéltár (a továbbiakban HML) V-101/a. 7. rsz. 132-138; V-101/b. 289. E.; KOVÁCS Péter 1984. 15. KOVÁCS Béla 1973. 18-19. Nem találtunk adatot a Dankó Imre által említett márciusi tenyész-állatvásárra. DANKÓ Imre 1973/74. 289.

2 KOVÁCS Béla 1973. 18.

3 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 73. Vö. DANKÓ Imre 1973-74. 292. Tévesen a szerdai napot is szerepelteti.

Gyöngyös a 18. században a jog adta lehetőséggel, miként töltötte meg a kereteket tartalommal, ezeket vizsgáljuk a következőkben.

1. kép. Gyöngyös XVIII. századi látképe egy mesterlevélen

A tanácsulések jegyzőkönyveinek vásárokkal és piacokkal kapcsolatos határozatai – melyek legfontosabb forrásaink –, négy csoportba oszthatók annak alapján, hogy mit szabályoztak: így a vásárok időpontját meghatározók, a helyével foglalkozók, a vásárok rendjét szabályozók, ebbe beleértve az árusok helyének kijelölését is, s végül a helypénzek beszedését, a vásári jövedelmek kezelését előíró rendelkezések.

Ami a vásár időpontját illeti, az a privilégium által meghatározott, így erre vonatkozóan csupán praktikus megfontolás alapján született egy tanácsi határozat 1787-ben: az országos vásárok – figyelembe véve a távolabbról érkezőket – hétfői napon kezdődjenek, mégpedig úgy, ha szombatra esik a kezdete, akkor az előző hétfőtől, ha vasárnapra, akkor a következőtől, s így egy egész hét áll az árusok rendelkezésére⁴.

A tanácsi végzések egész sora foglalkozik a vásárnapon és ünnepnapokon történő árusítással, pontosabban annak tilalmával: "*Vasárnapokon, és Ünnepeken mindennemű árúk nyolcz óráigh bé zárattatnak, egyedül szék hús, marhabél, kocsonya, és hal árultatás reggel első Harangozásigh engettetik megh, melyekis harangozás után tilalmaztatnak egész nyolcz óráigh.*" (1747. aug. 10.)⁵ Egyetlen esetben született kivétel a tiltás alól, amikor a pénteki hetivásár nagypéntekre esett. 1748-ban maga a város tiltja meg a vásár megtartását: "*... Urúnk Szent Szenvedése napján sénkinek nem lészen szabad a' piarczon arulni...*"⁶ 1798. március 30-án a tanács újra foglalkozik ezzel az esettel, mégpedig azért, mert előző évben a földesurak javaslatot tettek a nagypéntekre eső hetivásár más napon való megtartására.

4 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 183–184.

5 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 102–103. Lásd még uo. 29., 33; 100–101; 323, 342–343. 345.

6 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 104.

Ekkor azonban a tanács – maga mögött tudván a plébános, a céhes mesterek és a választott lakosok támogatását – elutasította ezt az elképzelést, nem látván okot az ünnep megsértésére. S egyébként is – mint az indoklásukból kitűnik, a vásár időpontjának megváltoztatása a privilegiális jogot sértené: *"Kegyelmes vásári Privilegiumunknak világos értelméhez Képest Héti vásárjaink Hétfűre, és Péntekre lévén meg határozva, ezen napnak meg változása annak nemü nemü meg sértődése Következne"*⁷. Hogy a nagypénteki vásáron ne legyen rendbontás, vigyázókat rendelnek ki (1815)⁸.

A vásár helyének kijelölésére 1712-ben került sor, amikor is a gyöngyöspüspöki lakosokkal való sorozatos konfliktus miatt az állatvásár a korábbi helyéről (*"Jerusalem"*) *"az Ispitály templomátul fogvást az Solymos Uczai Képig rendtetett"*⁹. 1725-ben pedig a Szent Erzsébet napi vásárt teljes egészében a városon kívül tartották: *"... mind a' Gyalog, mint pedig az Barom vásár kívül légyen az Városon; Signanter: az Egri útt mellett való képnél kezdődvén az barom Vásár, az kett Mérges között fell épen Tekintetes Stöetzel Christóph Ur kerteig; Az Gyalogh vásár pedig azon helyen, ahol ennek ölotte az barom vásár szokott tartani, bé szolgálván az sátorok épen az Bene útcza Kapuigh."*¹⁰ Bár egy év múlva újra engedélyezik a vásár városban való megtartását¹¹, bizonyos áruféleségek végleg kikerülnek a város piacteréről. 1795-ben a sertésvásár kerül az ispotály mellé, 1806-ban a hal árusok, 1818-ban a szenespiac, 1827-ben *"a' só árulásához készített Deszka Bódé"*, 1839-ben a Három Rózsa vendégfogadó mellől a meszes kocsi kerülnek a külső piacra. 1841-ben pedig megtiltották a halaskofák árulását az Ispotály mellett (a szenny és bűz miatt), és az Oroszlán vendégfogadó kőfalánál kaptak új helyet¹².

A belső piac, a város fő terén és a Szent Bertalan Templom mellett helyt adott mind a hetivásároknak, mind pedig az országos vásároknak kereskedőinek. Az árusok helyének kijelölését a külső és belső vásárban egyaránt a tanácsbeliek végezték¹³, akik elsősorban a helybeli iparosokat és kereskedőket részesítették előnyben: *"... Törvényes szokás szerént első helyet a' helybeliek, utánnok a' Megyebéliek, s úgy ezekutánn a' külső Megyebéliek egymásnak által ellenébe országos vásáraink alkalmával állandóann nyerhessenek..."*¹⁴

7 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 214–215.

8 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 259.

9 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 44.

10 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 68.

11 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 71.

12 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 210., 231., 232., 270., 298., 320., 327.

13 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 225., 233., 253., 262–263., 265–266; 277–78; 307.

14 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 311.

A piaci sátrak felállításához szintén a tanács engedélyére volt szükség, az engedély nélkül építeteket lebontatták¹⁵, de meghatározták azt is, hogy kik hol árulhatnak. A rendelkezésekből a következő árusítóhelyekről tudunk: szűrszabók (1819.) – *"a vékony-Szabóktól a szögleten véve felfelé, a' Torony mellett"*;¹⁶ 1822-ben *"a Hercegz Eszterházy Herczegség Boltjától kezdve az nemzeti oskolák előtt hoszszában árulylyonak. A Kalaposok pedig ezeknek előbbeni helyeken..."*¹⁷ 1827: *"Meg-hagyattatván ez úttal a' Vásári Kapitány Úrnak, hogy a' Nézes Kalátsos, Fűsűs, és más tisztessébb Portékáú sátorokat a' Méltóságos Báró Orczy Lőrincz Ő Nagysága Háza eleibe rendellye, a' Réz miveseket által ellenben az Ispitály Templom fallyához"*¹⁸ A fazekasok (hetivásárokon) *"az Ispitály Templom háta mellett"* kaptak helyet¹⁹, a gombkötők a Szent Bertalan teplom mellett (országos és hetivásáron is)²⁰, a csizmadiák *"az Templom fallya mellett"* árulhattak²¹, a molnárok *"a' zsemlyés Boltok mellé"* kerültek²², míg a kofák *"a Casino fallya mellett, a mennyire kiterjedhetnek 2 sorban"*²³ árulhattak.

A vásározók helye mellett, azzal szoros összefüggésben szabályrendeletekben határozták meg az árusítás rendjét is. Az országos vásárokon helyben és időben egyaránt külön választják az állat- és kirakodóvásárt. 1773. augusztus 21-én *"determináltatott hogy a Barom Vásár hétfűn, a belső vásár Kedden és szerdán fog tartatni"*²⁴. Az állatvásár ideje alatt csak azoknak az iparosoknak és kereskedőknek engedték meg az árulást, akiknek termékei az állattartáshoz kapcsolódnak, így a szíjgyártóknak, kötélgyártóknak és vasárosoknak²⁵. 1818-ban bővítették az eladható áruk körét, de az alapvető renden nem változtattak: *"Meg engedtetik mind azon által, hogy a Barom Vásárnak napján kívül a Barom álláson a szükséges kézi-mivek, úgy mint a Szíjgyártóknak, és Kötél eresztőknek, Réz-miveseknek mivei, vas, Cserép, és Fa edények, de kívül a Barom vásárban mint hogy ezek egyenessen a Barom vásárhoz tartoznak, árultathassonak, de értetődvén minden féle élelemre valóknak szabad árulása is."*²⁶

Több rendelkezés született az áruk nagybani felvásárlásának szabályozásáról is. 1743. július 17-én *"A Vásárnak helyesseb, és rendesseb folyamattýához képpest determinaltatott, hogy egy atallyában a' Barom Vásarnak két napján a' sátorokban lévő portékák distractioja egy átallyában ne engettetődgyőn."*²⁷ A nagybani kereskedést a hetivásárokon is csak 10

15 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 183.

16 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 277.

17 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 285.

18 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 298. Orczy Lőrincné ugyan kéri a tanácsot, hogy háza előtt ne legyenek vásári sátrak, ezt azonban nem tudja és nem is akarja a magisztrátus teljesíteni. Lásd.: KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 297.

19 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 298; lásd még 310.

20 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 328..

21 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 212.

22 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 305.

23 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 320.

24 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 153. Ezt a határozatot még ugyanebben az évben újra megerősítik. 154.

25 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 161. Ugyanezt a rendelkezést erősítik meg még többször is: 154., 207., 208.. 2

26 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 271. ásd még 272.

27 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 100.

óra után engedélyezték: "... senkinek város Belieknek, annal inkább külső Lakosoknak regveli tiz oraig nem szabad öszveségvel venni vagy adni sub poena Confiscationis." (1785)²⁸ Több alkalommal is megtiltották a kofák élélmiszer felvásárlását ("... az gyümöls, Zöldtség tojás és egyéb állapotok sub poena Confiscationis az kofáknak meg tiltassanak..." – 1806.)²⁹

A vásári és piaci rend megtartásához hozzátartozott az is, hogy az árusítók hiteles mértéket használjanak, s megfelelő minőségű terméket kínáljanak eladásra. 1716. június 9-én determinálják, hogy "az Piarczon levő s áruló kufároknak mindenikének ha font mértéke nem lészen s raita tapasztaltatik, hogj mérték nélkül az árúját, meg büntettetik..."³⁰ A hamis mértéket használókat szintúgy megbüntetik, és árujukat elkobozzák³¹. 1742-ben előírták az icce használatát, majd 1792-től a kőből készült mértékek helyett csak a rézből és vasból készületeket tartották elfogadhatóknak³².

Az áruk minőségének ellenőrzését elsősorban a vásárbíró végezte, de a század elején a céhek is kaptak feladatot a vásári áruk ellenőrzésében, s a nem megfelelő minőségűeket elkobozták³³.

A piac és vásár helyének tisztán tartását szintén előírták, s fokozottan vigyáztak a tüzesetek megelőzésére is. 1797. augusztus 19-én determinálták: "Az mostani szörnyü nagy szárazság végett hogy valamely szerencsetlen törtinet ne Következzen, Köz akaratul el végeztetett hogy semmi szín alatt sem az belső sem pedig az Barom vásárba Tuzet rakni, Dohányozni a vagy sütkirezni meg ne engedessen."³⁴ 1844. decemberében pedig a piacon áruló kofáknak tiltják meg azt, hogy fazekakban paraszt vigyenek magukkal, aminél melegedni szoktak³⁵.

A sokadalmak alkalmával a városban összegyűlt nagy tömeg a járványok terjedését is elősegítette. Éppen ezért 1842-ben a város főorvosának javaslatára az országos vásárok ideje alatt a beteg koldusok távoltartását határozták el³⁶.

Külön kell foglalkoznunk a görögök, vagy ahogy Gyöngyösön nevezték, az arnótok és a zsidók kereskedésének szabályozásával. Rájuk nem mindig ugyanazok a rendelkezések voltak érvényesek, őket megkülönböztették más idegen árusoktól.

A gyöngyösi görögök 1711-ben kereskedő társaságot, un. kompániát alakítottak, mely kizárólagos jogot kapott "Török Portékával" való kereskedésre, s egyben eltiltották őket magyarországi, illetve magyar mesterek termékeinek árusításától ("... az idegen Országghélyi Portékán kívül ne légyen szabad várossúnkban kereskedni oly Jósággal mely Magyar Országban találtatik, hogy így dragaságh ne következék az el adásban: feő képpen Magyar Mester Munkáiát, Csizmával, süvegel, dolmányal item annyival inkább más Leguminákkal, az Lakossok kárával ne kereskedgyenek."³⁷

28 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 178.

29 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 232. 1812-ben délután 2-től engedélyezik a nagybani felvásárlást (249.) Lásd még 102–103; 159–160; 265., 267., 272., 288., 298., 306., 343., 350.

30 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 50.

31 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 51. Lásd még 77., 96., 311–12.

32 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 97. Lásd még: 136., 196., 214., 272. 1837-ben a város csináltatott hiteles mértékeket (316.)

33 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 47., 98–99., 173.

34 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 213. A piac tisztántartására vonatkozó előírás: 160., 217., 227., 289–290.

35 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 344.

36 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 333.

37 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 40–41.

A kompánia évi 50 tallér taksát fizetett a városnak, de még ez a magas jövedelem sem volt elég ahhoz, hogy a tanács egy év elteltével ne szüntesse be működését. Az indoklásban elsősorban a más árukkal, mint amit nekik engedélyeztek, való kereskedés és az árdrágítás, újabb görög kereskedők beszivárgása a városba, azoktól taksa szedés szerepel, de – mint ahogy arra Kárpáti László tanulmányában rámutatott –, legfőképpen az önálló vallási közösség megszervezésének kísérlete volt legfőbb bűnük³⁸. Bár a kompániát a tanács megszüntette, a görög kereskedők továbbra is megtalálhatók a városban. 1737-ben a tanács taksájukat 200 rénes forintra emelte, s egyben megültotta számukra az országos vásárok első napján a felvásárlást, s bizonyos árukkal való kereskedést (*"Kereskedésre Deszkát, sindelt, gyapjút, viaszott, és bárány bőrökett ne vigyenek..."*)³⁹ 1740-ben újra szerepelnek a városi jegyzőkönyvben, amikor is előírják a kompániában lévők összeírását, s meghatározzák adójuk nagyságát (*"...minthogy az Görög Kereskedők igen, igen megh szaporottak, és az praeclusiók alatt szemlátómást meghis épültenek, azoknak Taxájok angealtasson. Mellyreis, Personaliter conscribáltatván az Görögh Compagnia bélyi személyek, annak rendi szerént kereskedésekhöz való képpest Taxáltassanak."*)⁴⁰ 1755-től, amikor a vassal való kereskedéstől tiltják el őket, egészen 1785. január 25-ig, a türelmi rendelet kihirdetéséig a városi protokollumok határozatai ugyan nem foglalkoznak velük, továbbra is jelen vannak a városban, s más forrásból tudjuk, hogy 1777-ben a Grassalkovich ház földszintjén 6 üzlethelyiséget béreltek⁴¹.

A zsidók kereskedését helyi szinten először 1737-ben említik, amikor a görögökkel együtt őket is eltiltják a felvásárlástól⁴². 1800-ban ugyiszintén egy tiltórendeletet fogalmaztak meg kifejezetten velük kapcsolatosan: *"Tapasztalván asztat, hogy az vidéki Zsidóság héti vásárjaink alkalmatosságával új szokást kezdvén, Piarczainkon sátorot ütven miveiket árulni kezdik, mely tettek által az greminális adózó Kereskedő Lakossainknak felettébb praejudicálnak, azért is más városoknál lévő bé vett szokáshoz ragaszkodván el végeztetett, hogy ezentül nékiek meg ne engettessen, hanem ha portékájokat árulni kívánják, az Felsőges rendelések szerént országos vásárjainkon kívül tsak házrúl házra járván árulhatyák marháikat."*⁴³

1812-ben a helyi zsidók az országos vásárokon a helypénz fizetése alól kértek felmentést, amit a tanács elutasított: *"Fel olvastatott a Gyöngyösi Zsidóknak az iránt be adott Instántiája, hogy mivel helyben a Méltóságos Földes Uraságoktúl Bóltokat és házakat birván azoktúl nagyobb Summákat fizetnek, ők is valamint más helybéli lakossaink az országos vásárok alkalmatosságával a Sátor helyeknek fizetésétül fel óldoztassanak; ezen állapot Környüllálóképpen meg rostáltatván el íteltetett, hogy, mivel a Kegyelmes Királyi Privilegium a felsőges Uralkodó háztúl Várasunk Lakos Népének vagyon adva, nem pedig más idegen Nemzetnek, annyivan inkább Zsidóknak, akik az országban polgári Jussal nem birnak, hanem tsak lakások Szenvedtetik meg a nélkül, hogy a Privilegialis Jussokban részt vehetnének, ezenokra-nézve Semmi Szin alat meg nem engedtetetik, hogy a Vásárok alkalmatosságával ne fizessenek; ugyan azért meg határozatott, hogy mint idegen jövevények tekintetvén mind a Piarzon a héti Vásárookban, mind kívül az Országos vásárookban az engedett helyektül a meg határozott hely pénzt fizessék."*⁴⁴

38 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 44–45. KÁRPÁTI László 1993. 92.

39 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 90–91. Lásd még 93.

40 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 94–95.

41 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 122–123; DERCSÉNYI Dezső (Szerk.) 1978. 118.

42 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 90–91.

43 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 217.

44 KOVÁCS Béla (Szerk.) 246

Még ugyanebben az évben a gyöngyösi zsidó kereskedők a szolgabíróhoz fordultak panasszal, mert a város előljárósága az 1808. január 23-án kiadott engedélyét, mely lehetővé tette deszka sátorok felállítását, visszavonta, s helyükre egy helybeli, nem zsidó kereskedőnek áruházi engedélyt. Folyamodványuk visszakerült a tanács elé, ahol kategorikusan megtiltják a továbbiakban a sátrak emelését: "... Zsidónak semmi féle szín alatt Deszkából többé sátorot tsinalni neengtessen..."⁴⁵ 1823-ban eltiltották őket a bőrkereskedéstől, majd 1829. november 5-én kijelölték országos vásárokon a helyüket: "*Felolvastatott a' Helybéli Izraelitáknak Tanácsunkhoz intézett Esedező Levelek, mellyben az Országos vásárok idején fel állítandó sátraiknak a' vidéki Kereskedők előtt leendő helyhezterését kérik, melly kérések, mint helybéli adozó Lakosoknak figyelembe vételén, e'hez képest a' Pápista helybéli Kereskedők után elsőség fog engedtetni.*" Közülük is azok élvezhettek elsőséget, akik korábban váltottak engedélyt áruháziáért.⁴⁶

Heti vásárokon csupán a pántlikás zsidók helyének kijelölését örököltette meg a jegyzőkönyv 1835-ben, amikor a Grassalkovich ház elől a Tornay ház elé költöztették őket (a mai Fő tér 10. sz. alól a 13. sz. alá)⁴⁷. Így tehát a hetipiacokon is megkapták az árusítási jogát, de 1839. december 4-én már ismét kitiltásukat foglalták jegyzőkönyvbe: "... vásár Biró úrnak meghagyatik, hogy ... a' vidéki Gyoltsos Tótokat, Izraelitákat, úgy a' helybélieket is a' piarczon való portéka árulástól tiltsa el..."⁴⁸ 1841-ben többször is foglalkozik a tanács a zsidó kereskedők helyének kijelölésével, s "... Rezenbaum Károly, Kisztnér Jakab, Svajczer Károly, és Gelb Jakab Izraeliták folyamodására, városunkban tartatni szokott Országos, és heti vásáraink alkalmával, jelesen pedig a' szent Bertalan anya Templom mellett a' gombkötők sátora után első, második, harmadik és negyedik helyen, jelenleg a' Nemes Város házi pénztárába fizetendő fejenkénti 25. váltó forintok befizetésével, melly summát azonnal leis fizették, ezentúl évenként pedig 4. váltó forint Taksa fizetés mellett, melly summát mindenkor szent Mihály táján lefizetni kötelesek lesznek, portékáiknak elárulhatása Tanácsunk által megengedetett..."⁴⁹ Országos vásárokon szintén kötelesek a taksát megfizetni, különben helyüket másoknak adják át⁵⁰.

1842-ben az 1840: XXIX. tc. által biztosított szabad kereskedés helyi szinten való megjelenését láthatjuk: a helyi gombkötők kérik a tanácstól az egyik zsidó eltiltását a kereskedéstől, mivel az neki kárt okoz. A tanács a következőképpen határozott: "*Végezetett: hogy miután a' Magyar Nemzet a' kebelbéli kereskedőjeit az ő kereskedéseik folytatására nézve nem hogy vissza tartóztatni általányosan de fejenként véve is megakadályoztatni kívánná, sőt minden iparjait oda fordítani tapasztaljuk, hogy a' hazánkbeli kereskedést napról napra jobb létre és nagyobb virágzásba jönni ohajtja, – a' tekintetből a' folyamodó Czehnek az e' részben tett folyamodása nem teljesithetik...*"⁵¹ A továbbiakban pedig csak a zsidók boltjainak vasárnap és ünnepek alatti zárva tartását írták elő⁵².

45 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 247. Lásd még 268., 269., 277.

46 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 287., 306., 309.

47 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 311.

48 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 321.

49 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 328.

50 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 330.

51 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 335.

52 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 342–343.

A magisztrátus körültekintően intézkedett a vásári és piaci jövedelmek, helypénzek és illetékek beszedéséről és kezeléséről. Több évről is megmaradtak azok a határozatok, melyek a vásári helypénzeket tételesen felsorolják. Ezekből láthatjuk, hogy nem csupán az elfoglalt hely nagysága ("kis vagy nagy sátor"), hanem az eladásra kínált áruk és termékek is meghatározták a fizetendő összeg nagyságát. A legtöbbet a "bécsi árusok", a zsidó és görög sátrak után fizettek, a legkevesebbet az élelmiszerral kereskedők adták⁵³. A heti piacon a helypénz fizetése alól a szomszédos falvak lakóit mentesítették viszonzszolgálat fejében. Így pl. a nagyrédeiek a város piacán szabadon árulhattak, mert határukban a gyöngyösiek marháikat legeltethették (1748)⁵⁴. A többi környező falu számára viszont előírták a helypénzfizetést, kivéve az országos vásárokat, ahol mentességet kaptak⁵⁵. Ez utóbbi kedvezmény is csak 1751. májusáig élt, mert akkor a tanács számukra is kötelezővé teszi a helypénz fizetését: "Szabadságban eddig élő szomszédbeli Urajmék úgy mint Solymosj, Karácsondj, Visznekj, Adácsj, Györkj, Halászi, Atkárj, Rédej, Tarjányi, Oroszi, Püspökiek közül inektül szabadságban nem hagyattnak; hanem csak Adácsi, Viszneki és Püspöki Urajmék; azértis a' többi Helységbélieken a dato presentium mind Vásárookban, mind különös Napokon a' hely pénz desummáltatni fogh..."⁵⁶

A helypénz beszedésének helyét 1774-ben jelölték ki:

"Látván a Nemes Tanács hogy sokan a Vásárosok közül helyly penz nélkül ellmennek azertis illy rendelést tett, hogy Vásároknak idein a Kapukon fog szedetni helyly penz és oda alkalmas helyly deszkából csináltatik."⁵⁷ A visszaélések megszüntetésére vezették be, hogy minden vásáron más-más színű cédulát adtak ki. S hogy a pénz beszedésével megbízott tisztviselők se tulajdonítsanak el a közpénzből, zárt persely használatát teszik kötelezővé⁵⁸.

1825-ben a város magasabb jövedelem reményében az országos és heti vásárok árendába adásáról döntött, de két év múlva, a lakosság kérésére visszatértek a régi rendhez⁵⁹.

Hogy a vásárokon és a piacon a megkívánt és előírt rendet mindenki megtartsa, külön tisztviselő, a vásárbíró vigyázott. Megválasztására minden évben április 24-én, Szent György napkor került sor, amikor a város vezetőit – bírót és a tanácstagokat is választották. Bár a 18. század elején meg majdnem minden évben más személy viselte ezt a tisztséget, később már egyre gyakrabban került sor az előző évi vásárbíró újraválasztására. Így itt is megfigyelhető az a tendencia, ami a város vezetésének egészét jellemezte, hogy a század végére megmerevedett, gyakorlatilag állandósult⁶⁰.

53 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 53; 110–111., 207–208., 254–255.

54 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 104. 1766-ben a gyöngyössolymosiak és gyöngyöspüspökik is hasonló ok miatt kaptak ingyenes árulási lehetőséget, mivel azonban a legeltetést mégsem engedték meg, megvonták tőlük ezt a kedvezményt. 142. 146.

55 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 80.

56 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 109.

57 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 154.

58 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 220. 228. Az 1805. június 11-én, a város gazdálkodásának egészét szabályozó rendelkezés szintén részletesen foglalkozott a vásári jövedelmek beszedésével, adminisztrációjával s elszámolásával. HML. V–101/b. Fasc. CIV. 57.

59 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 291., 294., 299.

60 SZABÓ Jolán 1984. 198., 202. HML. V–101/a. Gyöngyös város tanácsülésének jegyzőkönyvei, 1651–1848. 1–16. rsz. megfelelő helyein.

A vásárbírói tisztség és a tanácsstagság nem különült el élesen egymástól, egyik viselése mintegy feltétele volt annak, hogy a másik hivatalt is elnyerhessék. Így például Mészáros István 1713–14-ben a tanács tagja 1718/19-ben vásárbíró, majd 1721-től ismét a tanácsosok között találkozunk nevével. 1735-től pedig a vásárbíró egyidejűleg a tanács tagja is, s szinte kivétel nélkül a tanácsba kerültek a korábbi évek vásárbírái is⁶¹.

További emelkedést is jelenthetett a hivatali ranglétrán e tisztség viselése, három volt vásárbíró a város bírói székébe került: Jancsó István 1751–53 között volt vásárbíró, 1769-ben őt választották meg a város bírójává, Ludányi Imre 1780–82 között vásárbíró, 1794-től ő is bírói tisztségbe került és Fráter Mihály 1807-es vásárbírsága után 1815–17 között volt Gyöngyös bírja. A vásárbírák szolgálatukért fizetést kaptak, pl. 1742-ben 50 forintban állapították meg illetményüket⁶².

Feladatukat – melyek közül csak néhány tekinthető állandónak – többször is írásba foglalták. A 18. század elején csak eskümintáját rögzítették, nem készítették részletes instrukciót⁶³. Az eskü, melyet ünnepélyes keretek között tettek le a Szent Bertalan templomban még általános megfogalmazásokat tartalmazott, a konkrét feladatokat egy-egy határozat meghozatalakor jelölték meg, pontosabban a vásárbírót tették felelőssé, hogy a tanácsi statutumok végrehajtásra kerüljenek⁶⁴.

1784. május 10-én jegyezték fel a városi protokollumba az első részletes instrukciót⁶⁵. A 10 pontból álló utasítás néhány pontja konkrétumok nélküli, általánosságokat tartalmazott, így a bíró iránti engedelmesség, annak hatáskörének tiszteletben tartása, a takarékoság (6., 7., 9.). A többi pont viszont már jól meghatározott feladatokat tartalmazott: egy részük a helypénzek beszedéséhez kapcsolódott, ezt kellett felügyelnie, ha lehet személyesen véggezze, s tartsa zárva a beszedett pénzt (1., 3., 10.). A másik fontos feladatkör a mértékek hitelességének ellenőrzése, a pékáruk árának megvizsgálása (2.). Feladata közé tartozott még a városi cselédek felügyelete is (5.). Kiadásairól köteles volt két havonta elszámolást készíteni, amit a bírónak kellett bemutatnia (8.).

1803-ban ismét előírták feladatukat⁶⁶. Ekkor már rövid, konkrét utasításokat adtak: a városházánál a rend megtartása, cselédek felügyelete, mértékek hitelességének ellenőrzése, a házaló árusok nyilvántartása, *"a Piartzon az ártalmas Szereknek árúttatását tilalmazza, és el szedvén a Patakba, vagy más helyre öntesse"*, a vásárlók védelme a kofák és külső árusok felvásárlásával szemben, azaz 10 óráig ne engedélyezze a nagybani kereskedést; a szemtelők megbüntetése; koldusok felügyelete, a város szükségletére végzett vásárlások adminisztrációja.

Az előbbieknél sokkal részletesebb és bővebb az az instrukció, melyet 1820-ban fogalmaztak meg Kugyelka Mihály vásárbíró számára⁶⁷. Az utasítás 11 pontja közül konkrétan

61 HML. V–101/a 1–16. rsz. Berecz Mihály, Slakta Ferenc, Csipán Imre, Réz Ambrus, Stoszári Pál stb. egyidejűleg vásárbíró és tanácsstag is, Duda Mihály, Boros Máttyás pedig a vásárbírói tisztség viselése után került be a tanácsba.

62 HML. V–101/a 4. rsz. 572.

63 HML. V–101/a. 2. rsz. 229.

64 Így például 1704. jún. 25-én határozatot hoz a tanács, hogy aki ünnepnapon 8-ig árul, árúját elkobozza (KOVÁCS Béla 1984. 33.).

1743-ban előírták a peresütők ellenőrzését (KOVÁCS Béla [Szerk.] 1984. 98–99.). 1748-ban determinálják az olaj iccével való mérését, amit a vásárbíró köteles kiadni (KOVÁCS Béla [Szerk.] 1984. 103.). Természetesen a piaci jövedelmek adminisztrációját is kötelezővé teszik (KOVÁCS Béla [Szerk.] 1984. 146.).

65 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 170–171..

66 KOVÁCS Béla (Szerk.) 1984. 223–224.

67 HML. V–101/b. Fasc. CIV. 57.

csak három (8., 9. és 10.) kapcsolódik a vásárokhöz és piacokhoz, a többi nyolc más feladatokat ír elő. A vásárokhöz kapcsolódva továbbra is ő felelős a jövedelmek beszedéséért, annak megfelelő módon történő adminisztrációjáért. A hal árának hatósági megszabása is a hatáskörébe tartozott, s előírták számára a halkereskedelemben előforduló visszaélések megszüntetését. A piac tisztántartása szintén feladatkörébe tartozott.

Az utasítás többi pontjában megfogalmazottak azt mutatják, hogy a vásárbíró – a vásári és piaci feladatok mellett – egyben a város gondnoka is volt. Neki kellett megszerveznie a tanácstagok értesítését a magisztrátus gyűlésére, tisztán tartatni a városházát és annak udvarát, padlását. A város egyéb épületeinek rendben tartása, a szükséges javítások elvégzése, az ingóságok felügyelete szintén hatáskörébe tartozott.

A tűzvédelem fontos feladata volt, pontosan előírták, hol, mi módon rendelkezék a tűzoltáshoz szükséges eszközök elhelyezéséről. Változatlanul megmaradt feladatként a cselédek felügyelete, ezek munkáját éppúgy köteles ellenőrizni, mint erkölcsüket. Új feladatként szerepel viszont az, hogy a kodusok számára beszedett pénzek kezelését is neki kellett végeznie. Az instrukció végén még megfogalmazódtak a lelkiismeretesség, józanság, becsületesség kötelességei is.

A vásárokhöz és piacokhoz kapcsolódó tanácsi határozatoknak már a mennyisége is jelzi, hogy ezek rendkívül fontos szerepet játszottak a város életében. A részletes, szinte mindenre kiterjedő szabályozás tette lehetővé, hogy árnyaltabb képet kaphassunk egy mezőváros kereskedelméről. Hogy ez aztán mekkora tételt jelentett a város gazdálkodásában, külön tanulmány tárgya.

Forrásfüggelék

Formula Juramenti Agaronomi seu Judicis Fori

Én N. N. Esküszöm etc. Hogy ebben a Bőcsülletes Birák Uraiméktul reám bizatott Vásárbiróságnak Tisztében minden tehetségem szerint igazan és hiven szolgálók. Azokbul valamik reám, és gondviselésem s. kezem alá bizatnak, Biráimnak hírek és akarattyok nélkül semmit sem magam szükségére, sem másoknak nem fordítok, nemis tulajdonítok Kivülis pedigh minden rendbéli mértékekre, árosokra és árukra, igazan és szorgalmatossan reá vigyázok és akar miben ha valami fogyatkozást, hamisságot, az adók és vevők között látok és észben vészek, mentül hamaréb Eskütt Biraimnak értésekre adom, egy szóval valamik az bőcsülletes Város íó szokása szerint az Vásárbiróságnak Tisztit és hivatallyát illetik, mind azokban hiven, és tőkélletessen el iárni igyekezem. Isten engemet ugy segéllyen. stc.

(HML. V-101/a. 2. rsz. 229.)

Instructio

Melly szerint Kugyelka Mihály Úr Privilegialt Gyöngyös Várossának Vásár Birája maga fel válalt hivatallyát és Kötelességét vinni tartozik úgymint

A Nemes Tanács Gyüleseirül

1° A midön Ordinárius Biró Úr a Nemes Tanácsot öszve gyülni rendeli, a Vásár Birónak Kötelessége az Két Polgároknak meg hadni, hogy minden illendőséggel és tartozó becsülettel a Tanácsosokat el invitállják, ugyan azért Szükséges hogy az Invitállásnak módja meg tartasson, még mind az Két polgároknak nevezet szerint ki adni, hogy ki mellyiket hijja az Urak Közül az Tanátsosi gyülekezetbe.

Az Varós házának tisztaságárül

2° Meg tudván előre az Vásár Biró az Nemes Tanácsnak egyben Leendő jövetelött, Kötelességének tartsa, magát a Sessionális Szobát és a Notariátust az Szoros Polgár által Ki Söpörtetni, úgy a falon ne talántán függő pók=hálókat letisztítatni; és Szóval a mit a tisztaság Kiván, Szépen mindent elrendelni; az Garádotsot egy Levél hordóval Szinten Le tisztítatván.

A Nemes Varós egyéb épületjeirül

3° A jó rend, tisztaság, és a Gazdálkodásra való tekintett Szorossan meg Kévánják, hogy a Nemes Varósnak Nagy Költségen fel épült háza Lehetőségit Conserváltasson, ugyan azért a' Vasár Biró mind a maga, mind a tseléd Szobáját minden nap tisztán Ki separtesse, és tisztitassa; mert meg Kell vallani hogy az illyeten Publica házaknál a Lustaságot el nézni; ugyan azért, ha valamelly reparációk vagy vakolások Szükségesek a Vásár Birónak Szobájában vagy akármelly épületében a Varós házának azonnal azokat a Nemes Tanátsnak el múlhatatlanul jelentse be, hogy az ollyatin reparációk eránt maga a Nemes Tanáts a Kivántató rendelét meg tehesse, netalántán a Kissebb újjitásoknak el halasztódása mint egy illyetin jeles és Nemes épület nagyobb s' nagyobb romlást szenvedjen, és az

Kissebb reparációk neglectussa véget egyszerre tetemessen Költeni a Nemes Varós Kénte-
lenitessen.

Az Udvarirúl a Nemes Varósnak és az Padon Lévō eszközükrül

4° A Vásár Bírónak Kötelességéhez tartozik, hogy nem csak a Szobákat tisztán tartassa, hanem hogy az Udvara is a Várós házának tiszta Legyen, ugyan azért Soros felet meg hagyatik, hogy azt minden héten a Levél hordókar (!) Szombaton Ki tisztitassa; egyet értvén Oeconomne Urar a Szémetet a ganájjal edgyütt akár a Nemes Város földére akár szöleje alá vagy a hová hasznosan rendeltetik, Ki hordassa; hogy a Varós Udvara tiszta lévén abban mind a Sikerek tisztán tartassanak, mind az jövöknek Commoditásokra Légyen, ide járul az is, hogy a fa Komrát Zárva tartsa, és abban előre September, és oktober hólnapokban per partes fát be Szerezetni igyekezzen.

Valamint az Padlást is tisztán tartsa, úgy hogy azon Külön helyen Légyen az Nemes Militia Számára doministrálatni Szokot fa, Külön a Cserép edény, Külön az Illuminációhoz tartozandó Conscribált darabok, a melly haszontalan állapotok vannak pedig hogy azok a helyet ne foglalják, de a mellet úgy is töbnyire el fognak, és elhordatnak; így igenkevés vagy semmi hasznát nem veszi a Nemes Varós, azért azokat egy helyre hordatván vizsgál-
tassa meg az Nemes Tanács által ki rendelendő Deputatio által hogy hová és miképpen lehetne fordítani, így a Padlás tiszta Lévéen az haszontalan állapotoknak számodásátul, gondviselésétül és el vesztegetésétül is ment lehessen, a Nemes Varós és maga a' Vásár Bíró is.

A Keze alá bizatott állaptoknak Conservatiójárúl

5° Tapasztalásbul tudja Várasunk, hogy a Vásár Bírónak gondatlanságai véget, Nemes Várósnak nevezetes állapotjai ugymint Párna Zsák, hordói, Kádjai Szántó vasai, és több effélék el vesztenek a' nélkül, hogy azok a' számadók által meg térítettek volna, ugyan azért Kemény felelet alatt meg hagyatik a' vásár Bírónak, hogy a' melly mobiliák most senatorialiter resignálatnak nékie; azokra Szorgalmatos gondja légyen; és minden fertály Esztendőben azokat reinventállya maga ha rendessen és gyorsan akarja vinni Kötelességét: Ugyan azért meg hagyatik, hogy ezentúl minden Ki fogás nélkül Szent György Napja előtt az Inventáriumot mindenekrül Tanatsúnknak presentállya, hogy azt Sorossan meg lehessen vizgálni is Úgy üdöink üdöre a Perceptorális Domestica Számadás mellé rekeszteni, mint hogy ezután a melly állapot a' Vásár Bírónak gondatlansága véget el vész, minden tekintet nélkül annak meg térítésében fogg Convineálatni.

A Tüzi Szerszámokrül

6° A Város naponként nepesedvén minnyájunknak boldogsága és állapotja azt Kévány-
nya, hogy az támadható szerentsetlensegeknek, melylyektül a' Felséges és Irgalmas Úr Isten bennünket Óltalmazzon meg erejünkig elejét végyük; Ugyan azért Legg főbb Köteles-
ségek tartsa a Vásár Bíró, hogy először a Nemes Varós házánál Lévō vízi puskákat minden Szempillantásban tisztassan tartsa, úgy az bőr Kupakat az Varós háza előtt Lévō Lajtokat (: a fagyos napokat Ki vévén) tele vízzel tartsa: úgy a Bene Útzában a hal piartz és az 3 Rósa előtt való kadakat minden hétén vízzel tele töltesse: azokat Kiváltt a Lajtokat Sehova el vitetni Szárazság idején ne engedgye; az tsákyákat Létrákat mind Kiszen egy helyen tartsa, azokból el vitetni Semmit Ne engedjen, mert Kitül Isten örizzen, mikor Legg nagyobb

Szükség lehet néha helyen egy sinsen, azokat tehát jegyezze fel, és hány Tsáklya, hány létra juthat a Nemes Varósnak, 4 fő útzárra az jövő Sessioban tegyen róla jelentést; hogy az illetin nagyon Szükséges eszközöknek elegendő mennyiségben Leendő beszerzéseink rendelést tehessen a Nemes Tanács: ha Kit az Isten távoztasson; tűz által látogatná meg bennünket az Úr Isten, akkor a' Vásár Bíró maga rendelje Ki a Vizi puskákat, bőr Kupakat, Létrákat és tsáklyákat, és azokra sorossan vigyázzon, hogy vagy el ne romollyonak, vagy el ne veszéne, ha hogy itthon nem volna a Vásár Bíró, az Szoros Polgárnak Kell ezt helette tellyesíteni.

A Nemes Varós Cselédjeirül

7° A Nemes Varós Cselédjének rendbe tartása el Kerülhetetlenül szükséges, Léven Azokra legg főbb vigyázással légyen a Vásár Bíró, mert a rendtelenség annyira

be érkezett Körejik, hogy minden tartás nélkül mihelyest az Elöl Járók az Varós házátúl el mennek, azonnal a Varós házát Üressen hadni semminek sem tartják; úgy hogy néha az egész Varós háza Üress az Ivó házákban ülni Gyakran találtnak: mire való nézve meg hagyatik, hogy naponként a Soros Polgárnak meg parantsolja, hogy estve Ki légyen itt, és Ki hállyon a' Varós házánál, hogy Kitül az Isten Ojjon, ha tűz támad az Tüzö eszközöknek el vitelérül egyes erővel rendelkező meg törtinik az is, hogy az jövő és menő katonák magoknak szállást adatni Kivánnak; és éjszakának idején forspontot adatni Kérnek; illy Környül állások, mind a Soros Polgárnak, mind az Soros tselédeknek jelen létét a Varós házánál el kerülhetetlenül meg Kévánják, de a mellet szükséges a Vásár Bírónak magának is a' mikor nem is gondollyák, éjtzakának idején mind a Nemes Varós házát, mind a tselédek mind az Istállót meg tekinteni; hogy már egyszer a rendelenségek Korhelyságok, és Lärmázások a' Nemes Varós házánál meg szünyönek; egymást meg becsüllyék az Polgárok ivó társai ne légyenek az tselédeknek, hanem mind Gazda emberek magok tekinteteket fönn tartásák, az Káromkodó Korhely, veszekedő vagy éjtzakázó Szolgát be jelentsék, és fel adják. Szinten a' Vásár Bíró rendel ki minden nagyobb Ünnepeken és Újhód Vasárnapján, úgy a Processiók járása alkalmosságával a' Nemes Varós hajdúját tisztán fel öltözve, akik nem Taszigálva, hanem illendőséggel a Nagy oltár előtt lévő Cancellustúl egész az Cziszmediák és Mészárosok Óltaráig az Leányokat és Gyermekeket el hajtsák, az Szentség után men-
vén, Ketteje az tolongást le tsendesítsék, Ketteje rendet formálván az Népet rendben tartsa, Végre több izben fejenként mőndgya meg a Vásár Bíró az tselédeknek, hogy Kitsintül fogva nagyig a Nemes Tanácsnak tagjait illendően meg becsüllyék, előttök Kiváltt a' Varós háza Kapuja alatt ne dohánnyózzonak, ide tartozik az is, hogy Senki az rabok dolgában a tselédek Közül belé avatkozni ne mérészellyen, hanem a Kire az rabra való vigyázat bizattatik, mert ha valaki a betsukot rabot az elől Járójának, aki azt be tsukatta, hire, engedelme, s' akarattya nélkül Ki bocsájtani bátorokodik, meg botoztatván az ollyatin tseléd, az Nemes Varós Szolgálaty-tyából Ki fogg tsapattatni.

A Piártzi Jövedelemnek Incassáriójárul

8° Ami az Piártzi Jövedelemnek Incassatióját illeti, olly állapot, hogy a véget a Vásár Bírók ezer meg ezer subsumptiokat Szenvednek, Ugyan mind azoknak el háritására, mind az jobb rendnek be hozására nézve Kemény felelet alatt meg hagyatik, és rendeltetik, hogy a' mi az Búzás Szekereket, deszka, Sindel, és egyébb fa edényeket áruló új tserép edényeket áruló szekereket illeti naponként az Vásár Bíró fel jegyezze az Lájstromába, mellyre való nézve Szükséges nékie Két Lájstromot tartani, úgy mint egyiket a Gabona Árulókrul, a

Kiknek neveit mind a Zálógra nézve, mind a gabona nemének el adásra nézve fel jegyezni Köteles: az másokban az fa, Cserépp és egyéb ollyatén állapotoknak el árultatását jegyzi fel, mellyekbül Könnyen ki lehet Látni, hogy hanny gabonás Szekér volt minden heti Vásárban, hátos fa, Cserépp arulo Szekér volt; melly Két Lájtsromokat az Perceptor Úr a midön az pénz fel ólvastatik, meg tekéntsé; az Szépp rend meg Kévánnya, és hogy a gyanúság el hárittasson, hogy Két Bádok Pixis tartasson, mellynek egyikébe az Búzás halas; Sindel, deszka fa és Cserépp edényes Szekerektül be jönn, vettessen, a' mi az gyalog árulókat illeti, és egy némelly Saffrangos, gyótsos, és Citrom árulókat illet, az ollyatén árosoktül a Piártzon egy Polgár helyben Szedje be a' hely pénzt; az ide rekesztett és meg határozottatott a Szerént egy hájdú, vagy mas akármelley Varós tselédje a Pixist utánna hordózván Lakat=alatt, mellyektül az Kúlts nem a' Vasár Birónál, hanem a' Perceptornál vagy magánál Ordinárius Biró Úrnál állyon: a pénzt gyakran az Számadó Perceptor Úr Olvassa fel még a heti Vásárnak napján, hogy tudhassa és tapasztalhassa hevenyében, a' jó heti Vásárhoz Képest be Szedet hely=pénznek mennyiségét; az Pénz olvasásán Szükséges, hogy a Számadó Perceptor Úron Kivül még vagy maga Ordinárius Biró Úr vagy más által Ki nevezendő deputátus jelen légyen. Úgy az Bárányoktül és Sertésektül mit véssen be a Lajstromában napról napra consignállya.

A halnak Limitációjáról, és annak manipulációjáról

9° A halnak Limitációja a Vásár Biróra Léven bizva Szoros kötelességének tartsa, hogy azt mindenkor jó Lélek ösmérettel az időhöz mennyiséghez és az útnak állapotjához félre tévén minden részre való hájlást és ajándékot Limitállya meg, és a Limitációt et Táblára az hal Piártzon függezze Ki; azt Szentül meg tartassa; megesik néha az üdönek mustohasága véget, és az halnak becsessebb állapotjára nézve hogy a halnak ára felettébb nagy: ollyatén esetekben hogy a Publicumtül ne Subsummáltasson a' Vásár Biró, és magátül minden gyanúságot el háritson jelentse meg Ordinárius Biró Úrnak, hogy ő egynehány Individuumoknak egyet értésével maga meg Limitálhassa az halnak árát, Ugyan azért minden héten hogy Limitálta azhalat, jegyezze fel hogy a mustoha Környül állásokra nézve, az szerént az halnak -ra igasságossan meg határozottasson, meg ne engedje azomban az halnak átallyában való el adását, vagy a Kofák által meg vétetni, vagy mások által el Kapdostatni, azért ha aLakosok Közül valamellyiké ajó rendet el rontaná; vagy az hal Kapdosásban tapasztaltatnék; azt azónnal fel adgya, a tselédeknek tiltsa meg, hogy az halas Kotsik Körül ne Kontsorogjonak, mert az Publicum azt gondóllya, hogy a' Varós tiszteinek Számára hordják az halat, úgy is az ajándékoknak osztogatása meg Szüinvén Senki nem Kévánnya, hogy a hal véget nézve Subsummáltasson, meg esik Ugyan néha hogy a hal becses lévén, hogy a Varós mellet fáradozó Tiszti Individuumok a' nélkül ne maradjunk, a proportione a mit lehet Kész pénzekre lefoglallyon, és magoktül a vevöktül fizetessen meg az ára.

Úgy a becsülett hozza magával, hogy a Nemes Varós Külső jó akaróinak ex ratione humanitatis; Kész pénzekre vétessen halat; úgy Szinten egy némellyek néha helyben is meg Kévánnyák, hogy halat Számokra vegyen, illetén esetben minden becsülettel mondgya meg, hogy ő maga az halnak Vásárlásátül el lévén a Publicumtül, a Sok féle Subsumptioknak el háritására nézve tiltva nem Szályálhat, hanem a becsültre tekintve meg teheti, hogy egy tselédet ad tsak azért, hogy az ollyatén helybéli jó akarója a' Nemes Várósnak az hal vételhez Könnyebben juthasson.

A Piárzznak tisztaságáról

10° A Publicum nem Kiss jövedelmet vévén be az Piárzbtól, maga az Köz haszónra való tekintet, és a jövedelmet fizető árosoknak Commodityssa meg Kévánja, hogy az Piartz a hol ahelytül fizetnek és ellene valókat administrálnak a' Városnak, tiszta légyen; ugyan azért amidön a' Nemes Varós levél hordóinak Ürességek vagyon, Kivált a mikor a Magistratualis Tiszt Urak ithon nintsenek, amennyire lehet tisztogattassa, egyéb aránt minden Öszel, és Tavaszon egyszer leg alább jó Korán jelentést tevén az Nemes Tanácsnak az iránt; hogy a Piartznak tisztán való tartása magát a Publicumon illeti, munkás idegen embereket a mennyire Lehet átallyában fogadjon, és az 3. Rózátúl fogvást egész fel a Nagy Templomig Tisztitassa Ki a' Piartzot, és az öszve hánt ganéjt, 's Sarat ne hagyja azt hevertetni, hogy Újra Széjjel horgyák, vagy túrjak, és a tisztitassa tett Költség füstben mennyen, hanem takaritassa Ki a Nemes Tanács rendelesébül, akár a Nemes Varós Szöllejébe, akár az Nemes Varós földére, így a Költség jövendőben hasznót hoz be a Nemes Varósnak, mert a javított föld, és Szöllő mindenkor többet terem, végre a sok haszontalan Köveket gyakran szédesse fel a Levél hordozókkal.

A Kömives Mester Rably háza előtt felettébb nagy fészke lévén a Soárnak, addig is míg a Publicum ki rakattya, hordasson oda egy néhány Szekér Kavitsot, hogy s v. a disznok fel ne turkálhassák, úgy is a sertéseknek árullatása semmi szin alatt meg nem engettetik az Piartzon az az a 3. rózátúl a Nagy templomig essve, hanem az eddig volt hal Piartzon Árulltassanak, azt pedig soros felelett alatt effectuállya a Vásár Biró.

A Koldúsok Számára be Szedet pénzbéli Alamisnának Manipulációjáról

11° Nem elegendő az Várás Birónak az jegyző Könyvében azt fel jegyezni, hogy a Pixisbe Szerdán és Szombati Napokban beszedett pénzbül mennyi tetetik el félre, és azt Kinek erogáltatik. Biró Úrnak Commissiója mellet, mellyeket fel kell füzni pro Legitiman-dis erogationibus, hanem az hallottak Napján minémü Summák Szedetnek be, és azok hogy és kinek osztatnak Ki nevezett Szerént, és rendessen Számóllyon róla, mivel a múlt Két Esztendőriül mai napig sem tud Számólni az volt Vásár Biró, melly véget nem tsak a Számadó, hanem maga a Nemes Tanács is subsummáltatik, a' nem exigálása véget a Világos Számodásnak.

Vannak még több Kötelességei is a' Vásár Birónak mellyeket haszontalan vólna itt Le irni, mivel azok a' Környül állásokra nézve az üdök szerint változnak, olytén esetekre az jó Lelki Ösméret, és a' Vásár Birónak maga habilitassa, és józan ókoskodása egyedül az Instructio mindenek előtt, az Isteni félelme hordózza maga előtt, az egészséget becsületett és jó rendet fel tartsa a tselédek Között, hogy az tisztaság és vigyázat Uralkodgyon a Nemes Városnak házánál.

(Kivül: Relatum Sub Sessionem Senatoriali Die 19° May 1820. Vásár Birói Utasítás. Folyó 1820^{ik} Esztendő Majus Holnapja 19^{dik} Napján ezen bent foglalt Instructiókat a' Nemes Tanács által kezemhez vévén, azoknak tökéletes bé töltésére magamat kötelezem. Költ Gyöngyösön mint fellyebb.)

HML. V-101/b. Fasc. CIV. 57.

IRODALOM

DANKÓ Imre

1973-74. A Gyöngyösi vásárok-piacok néprajza. BAKÓ FERENC (Szerk.): Az egri Múzeum Évkönyve XI-XII. Eger, 187-308.

DERCSÉNYI Dezső (Szerk.)

1978. Heves megye műemlékei, III. Budapest

KÁRPÁTI László

1993. A gyöngyösi "arnótok" művészeti öröksége. HORVÁTH László (Szerk.): Mátrai Tanulmányok. Gyöngyös, 89-118.

E. KOVÁCS Péter

1984. Gyöngyös város privilégiumlevele. HAVASSY Péter–KECSKÉS Péter (Szerk.): Tanulmányok Gyöngyösről. Gyöngyös, 11-21.

KOVÁCS Béla

1973. Középkori vámok és vásáros helyek Heves megyében. Archivum I. Eger, 15-30.

KOVÁCS Béla (Szerk.)

1984. Gyöngyös város becsületes tanácsa elhatározta ... 1659–1848. (Válogatás két évszázad határozataiból) Eger

SZABÓ Jolán

1984. Gyöngyös város bírái a török kiűzésétől 1848-ig. HAVASSY Péter–KECSKÉS Péter (Szerk.): Tanulmányok Gyöngyösről. Gyöngyös, 195–228.

Jolán Szabó

Messen und Markt von Gyöngyös im 18. Jahrhundert

Die Abhandlung untersucht die Verhältnisse der Messen und Märkte von Gyöngyös im 18. Jahrhundert. Die Stadt – auf Grund von königlichen Privilegien – darf vier Landesmesssen und zwei Wochenmärkte abhalten. Die Studie prüft auf Grund der Beschlüsse von Stadtprotokollen ausser der Vorschrift der Zeit, des Platzes und der Ordnung von Messen, auch die Einkommen, und derer Änderungen. Getrennt befasst sich die Arbeit mit der Regelung des Handels von Griechen und Juden, und am Ende wurden die Aufgaben des Marktkommissars durchgeschaut, und seine, ihm in 1820 gegebene Instruction veröffentlicht.

SZABÓ JOLÁN
DOBÓ ISTVÁN VÁRMÚZEUM
H-3300 Eger
Vár u. 1.

Adatok a gyöngyösi zsidóság újkori történetéhez

Horváth László

Abstract: Facts about the modern history of the jewry residing in Gyöngyös. It is until 1868 that the study elaborates on the history of the large Jewish community residing in Gyöngyös, i.e. up to the time of the legal emancipation and constitutional separation of the Hungarian Jewry. The first record referring to the Gyöngyös Jewry dates back to the middle of the 15th century, furthermore this religious community in its heyday constituted 10-15 per cent of the town's population. Up to now one has only been able to obtain information about their presence through the centuries entirely from anti-Semite publications of the 40s.

A gyöngyösi zsidóság hajdan nagy létszámú, a város kereskedelmében, kultúrájában, arculatában jelentős szerepet betöltő csoport volt. Az "intézményesített gyűlölet" elpusztította zömüket 1944-ben. Ezeknek a polgártársainknak tartozunk annyival, hogy legalább az emléküket megőrizzük. Nem szerencsés, hogy mind a mai napig egyetlen bővebb forrásból lehet itteni létüket rekonstruálni, a nyíltan antiszemita **A zsidóság térfoglalása Gyöngyösön 1919-ig**, valamint **A zsidóság térfoglalása Gyöngyösön 1919-től napjainkig** című Dezséri Bachó László könyvekből. Bachó László 1941-ben és 1942-ben – egyébként meglehetősen alapos levéltári kutatások után –, írta meg két kötetét, előzetes preconcepciótól hajtva. A feltett és nyíltan vallott szándéka az volt, hogy a "...város elzsidósodását..." leplezze le. Már maga a szándék jól előrevetíti a művet. Történeti kézikönyv helyett napi politikai eszközt kovácsolt, amolyan helyi antiszemita példatárat. Tette ezt akkor, mikor a szomszédját, a volt osztálytársait, annak gyerekeit és szüleit már a vészorszak árnyéka lengte körül.

Dolgozatommal választ arra keresek, ki volt és honnan jött a Csapó utcai Kohn, Ábráhámszatócs a felvégről, Drózsáék a Pannonia Szállodából vagy a díszmagyarba öltözött, kackiás bajuszú Rosenfeld tűzoltóparancsnok. És a többiek mind, az arcnélküli, de korántsem névtelen tömeg. Mert mindenkinek volt neve. Gyerek volt, apa, testvér és rokon. Hogy hova lettek, azt ugye mindannyian tudjuk! Nekik, értük, helyettük íródott ez a dolgozat.

A gyöngyösi zsidóság előtörténete – vélhetőleg mint minden előtörténet –, a história kódéba vész. A középkor végi Magyarországon harmincnyolc helységben említenek a források zsidókat. Életükről keveset tudunk. Bár az oklevelek számos imaházról és temetőről tudósítanak, ismerni csak néhányat ismerünk. A régészek Sopronban és Budán tártak fel középkori zsinagógát.

Gyöngyös említése kifejezetten korai, a XV. század közepén már szerepel zsidó írásos anyagban. 1456 és 1480 között keletkezett az a tanuvallomás, melyet Brúna Izrael regensburgi rabbihoz küldtek, s melyben első ízben zsidók kapcsán Gyöngyös várost is megemlítik. A forrás egy Vác mellett meggyilkolt izraelita ügye: "*Hárman ültünk együtt törvény-*

széket képezvén, midőn Nehórai, Mózesnek fia, előttünk megjelenvén, e következő tanuvalomást tette: Gyöngyös városában voltam, hol egy Vác városából való keresztény is volt kinek neve Mátyás..."¹ A tanuvalomás a továbbiakban nem emlékezik meg többet a városról. A forrás mégis azt a feltételezést engedi meg nekünk, hogy a kereskedelméről – földrajzi fekvése okán már a XV. században – ismert városban nemcsak megfordultak időnként zsidó vándorkereskedők, de le is telepedtek.

A mohácsi vést követően a zsidókat általában kiűzték a magyar városokból. A háromrésze szakadt ország területein helyzetük korántsem volt egyforma. Ebből a szempontból minket leginkább érdeklő török hódoltsági részekben volt a zsidók helyzete a legkedvezőbb. Nemcsak vallási türelmet élveztek, de jórészt kézbe is vették a pénzügyeket és a kereskedelmet. Szerepüket megőrizték Gyöngyösön, erre ékes bizonyíték, hogy 1657-ben Szimcha ben Gerson ha-Kóhen nándorfehérvári rabbi a város nevét szerepelteti abban a településnév-felsorolásban, ahol rituális válóleveleket állítottak, állíthattak ki. A jegyzék a századforduló körüli állapotokra utal, mert leírja, hogy nagyapja Szimcha bár Chájim budai rabbisága idejére vonatkozik a felsorolás. Gyöngyös szerepeltetése a "Nevek Könyvében" azt valószínűsíti, hogy az 1600-as években Gyöngyösön is kellett zsidó hitközségnek működni.²

A kereskedelemben betöltött szerepük jelentős. A zsidók és a görögök – Gyöngyösön az ún. "arnótok" (albánok) – nemcsak boltokat tartottak fent, hanem ők voltak a terménykereskedelem lebonyolítói is. Még a királyi Magyarországon lakó földesurak is szívesen látták őket, mert csak az ő közvetítésükkel tudták értékesíteni terményeiket. Egy szolgáltatási úr, egy igény volt az a lehetőség, amit kihasználtak. Több tájegyesség, a háromrésze szakadt ország áruí az ő közreműködésükkel cserélhetett csak gazdát. Vállalkozásuk bár jelentős hasznot hozott, de a haszonnal egyenes arányban állt a kockázat is.

Egy-egy kistermelő kevéske gabonájától, borától könnyebben megszabadulhatott. Erre elegendő volt a hetivásárok, pláne az országos vásárok forrataga. De a vidék közép- és nagybirtokainak termékeit nehezebb volt értékesíteni. Itt volt jelentős a vándorló zsidó kereskedők szerepe, akik Gyöngyösről kiindulva, otthonosan mozogtak a Mátraalján. "Ha a batusz zsidó kereskedés végett a falukba kószál, leveretik, kiraboltatik s valamely katona által megöletik, ez bebizonyul s ismert leszen, hogy a zsidó megöletése után pénzétől és javadalmától megfosztatott s elhurcoltatott, vajjon mondhatja-e az örökös: én a gyilkost nem ismerem, azért én kártalanítást követelek azon föld lakosaitól, melyen a gyilkosság megtörtént..."³ A hatvani török bíróság kérdezi ezt, s a korban nem akadémikus kérdésfelvetés a "megölt batusz zsidó" esete. Ez a csoport teremtette meg az élő kereskedelmi, gazdasági kapcsolatot a háromrésze szakadt ország területei között. Különböző mezőgazdasági és ipari cikket, valamint török árukat (kelme, kávé, szattyánbőr, dohány, stb.) szállítottak nyugatra. Onnan pedig ipari termékek, érc, stb. gazdagították az itteni kínálatot. A jelek azt mutatják, a török uralom alatt élő zsidók mindvégig eleven kapcsolatban maradtak a királyi és erdélyi Magyarország zsidóságával.

1668-ban IV. Mehmed fermája a hatvani kádihoz arról szól, hogy tilos a budai árusoknak és "sidok"-nak, kik gyöngyösi "zimmiknek" hitelre holmit eladtak, pénzüket már a határidő

1 KOHN Sámuel 1881. 60. A héber eredeti egyébként a város nevét *Gondjes* alakban írja.

2 KOHN Sámuel 1881. 115-116. A település neve itt *Gondis* alakban bukkan fel. A Nevek Könyvében szereplő 15 településből ezt a régiót Gyöngyös mellett csak Pászto képviseli.

3 SEBŐK László, Ethei 1880. 160. XVI. századi török okmány fordítása. Az eredeti Sebők korában az Egri Egyházmegyei Könyvtár tulajdona volt.

1. fotó. A legrégebbi zsidó síremlékek a gyöngyösi temetőben a XIX. sz. első feléből.
Horváth László felvétele 1995.

letelte előtt behajtani. Az ehhez hasonló utalások is a zsidóság – ezen belül is nyilván a budai zsidók –, igen élénk kereskedelmi kapcsolatait igazolják a térségben.⁴

Heves megye műemléki topográfiája a gyöngyösi zsidó temetőben 1680-as évekből származó zsidó sírköveket említ. Ezt a szerzőnek a többszöri helyszíni kutatás után sem sikerült igazolnia. Vélhetőleg nyomdahiba okozta az elírást, mely azért veszélyes, mert több kiadvány is átvette.⁵ (1. fotó)

A törökök 1686-os legyőzése után Budán lemészárolták az ott élő zsidók jelentős részét. Ez a budai hitközség pedig az egész török birodalom legjelentősebb zsidó gyülekezete volt. Erre a félre nem érthető jelre a török hódoltsági terület valamennyi városából eltűntek a zsidók. Így egy jó évtizedre Gyöngyösön is megritkultak a források. Mégis feltételezhető, hogy a városban egyfajta túlélést, megmaradást lehet kimutatni, hisz a harci cselekmények után pár évvel már szólnak a híradások gyöngyösi zsidókról. Sőt a jelek szerint tehető diaszpórával kell számolni. Ennek oka az lehet, hogy a hódoltsági időkben a zsidók megtelepedése –lévén kedvelt céltáblái a magyar végvári katonaság pénzszerző vállalkozásainak –, a legtöbb helyen a török várórség védőszármáyai alatt történt. Ilyen településeken aztán nyilvánvalóan a zsidóknak is távozni kellett a törökök menekülésekor. A gyöngyösi zsidóság viszont nem kötődött – távollétük okán nem is kötődhetett –, ilyen szorosan a megszállók világához. A források szerint épp ez volt a szerencsájük. Ezzel természetesen nem

4 FEKETE Lajos 1934. 62.

5 DERCSENYI Dezső – VOIT Pál 1978. 190.

akárom kétségbevonni azt a nyilvánvaló tényt, hogy a későbbi helyi zsidóság döntő része nem a törökkort is megélt izraeliták leszármazottjai.

Amikor II. Rákóczi Ferenc béketárgyalásra érkezett a városba 1704-ben, akkor a hűségüket nyilvánító zsidóknak adott ki oltalomlevelet. De "*N: Meltosagos Groff Bottyani Adam Arvái jószágában levő Sidok*" nem Gyöngyös területén éltek, pusztán csak itt sikerült az oltalomlevelet a fejedelemtől kieszközölni. Ez tehát csak csúsztatással utalás a gyöngyösi zsidókra.⁶

A következő forrás azonban már egyúttal a Gyöngyösön élt zsidó kereskedők kedvező anyagi körülményeire is példát szolgáltat. Amikor a pásztói apátság istállókat akart építeni 1715-ben, Nezorin Flórián apát az adminisztrátorát arra hatalmazta fel, hogy gyöngyösi zsidó tőkepezésekhez forduljon kölcsönért. Dávid Ábrahám gyöngyösi zsidó hat részletben 2300 rh. forintot kölcsönzött. Ő egyébként az első a helybéli zsidók közül, akinek ismereteim szerint a nevét is följegyezték.⁷

Nem tudni, hogy a XVIII. század elején a gyöngyösi zsidó hitközséghez hányan tartoztak. Összeírásukkal többször is kísérleteznek ugyan, de egyszer sem sikerrel. Az az állítás viszont egészen biztosan téves, hogy 1724-ben már zsinagógával rendelkeztek a városban. Ezt adattal Bachó sem tudta igazolni, egyszerűen csak szerepelteti, mint tényt könyvében.⁸ A szórványosan felbukkanó adatok egymásnak ellentmondóak, hol azt találjuk, hogy Heves vármegyében élő összes zsidó száma 20 fő (1735), máshol az szerepel, hogy 1736-ban csak Gyöngyösön 21 zsidó élt. A forrásokból egy dolog egyértelmű, a zsidóság tartós, állandó itt léte, és kereskedelmi tevékenységének folyamatos bővülése. A terménykereskedelem mellett már szerepelt a korcsmabérlés, kiskereskedelem, sőt pálinkafőzés is.⁹ 1732-ben egy Márkus nevű zsidó – második a névszerint ismertek sorában –, pálinka és aquavita mérési engedélyt szerez.¹⁰

Fel kell figyelnünk gazdasági szerepük módosulására. Az idézett példa is alátámasztja, hogy kereskedelmi tevékenységük egyre bővül. A XVIII. század elején az Orczy család telepíti, hívja, bátorítja őket. A kezdeti években meghúzódtak a nagybirtok árnyékában, az Orczy gazdaság terményeinek, termékeinek felvétele, értékesítése volt pusztán a szerepük.¹¹ Bár az Orczy család járt élen az izraeliták gyöngyösi letelepítésében, említésre méltó még az Eszterházy, Grassalkovich, Forgács, Wimpfen, Brudern családok ilyen irányú meglehetősen korai tevékenysége.¹²

Intézték a nagybirtokok terményeinek felvásárlását, bizományba vételét és forgalmazását. Mivel élvezték a főnemes szolgálónépének kijáró kedvezményeket, s mert nem keresztezték mások törekvéseit, a XVIII. század első felében békés egymás mellett élt volt a jellemző Gyöngyösön a helyi városlakókkal. Csakhogy létszámuk növekedésével, vagyonosodásukkal kereskedelmi tevékenységük kezdett túlnyúlni a nagybirtok keretein. A nemesi birtok számára nyújtott hitelekkel lassan kiterjedt bérletekbe jutottak. Például az Orczy család 1820 évi jövedelmeinek meghatározó tételei az alábbiak: "A gyöngyösi jövedelem közel felét a Három Rózsa fogadótól beszedett évi 500 frt, a Reinbrecht Antal, Stadermann Mihály, Grünwald József, Lázár Salamon és Grajner Lajos boltosoktól befolyó 1392 frt, és

6 BACHÓ László, Dezséri 1941. 11.

7 BÉKEFI Remig 1902. 77-78.

8 BACHÓ László, Dezséri 1941. 12.

9 ACSÁDY Ignác 1896. 36.; 285., illetve BACHÓ László, Dezséri 1941. 13.

10 HML. V-101/a/4. Gyöngyös Város Prothocolluma 1731-1748. -mikrofilmen- 66.

11 LŐRINCZ Melinda 1994. 136.

12 VENETIANER Lajos 1986. 110.

Braun Ignácztól az alsó serházból befizetett 450 forint tette ki.¹³ A számadáskönyv tanúsága szerint az Orczy család gyöngyösi egzisztenciája, jövedelme jórészt a zsidók kezelésébe adott földesúri privilégiumokból származott.

A zsidóság egy újfajta, a feudális kereteken és formákon túllépő kereskedelmi láncolatot hozott létre, mely a házalókon, korcsmárosokon, boltosokon keresztül felvásárlóként és eladóként az egész várost, sőt vidéket bevonja tevékenységi körébe. A polgárság számára hamarosan világossá vált, hogy a zsidó kereskedők előbb-utóbb és egyre teljesebben át fogják venni a kézműárúk, iparcikkek eladását is, mégpedig a hagyományos kereskedelem elosztó helyzetének teljes kikapcsolásával. Ugyanilyen félelem él a céhes-iparosban, akinek termékeivel szemben a zsidók által kiépített hálózat a külföld olcsó manufaktúra árúit fogja a fogyasztóhoz eljuttatni. Osztrák-morva kereskedelmi (s talán rokoni) kapcsolataik révén nyugati termékeket hoznak a piacra, nyilván a helyi ipar céhes kereteit figyelmen kívül hagyva. Ezek az egyre erősödő gazdasági hadállások fokozatosan a város nagy részét ellenük fordította. A kereskedésből élőknek konkurencia volt, a céhesnek versenytárs, az adósnak elátkozott hitelező, a vásárlónak eladó. Megannyi olyan szerep, mely népszerűtlen, ellen-szenves.

Nem a zsidó volt a célpont, hanem a vetélytárs. A kereskedők és iparosok, kik a fogyasztó közönségből éltek, érdekeik védelmében mindent elkövettek bármilyen külső konkurenciával szemben. A vetélytárs pedig a zsidó volt. Első látásra könnyű ellenfél, a teljes jognélküliségük korában, és a katolikus vallásos elfogultság idején, egyszerűen lehetetlenné tenni, kitiltani igyekeztek őket a városból. Majdnem a XIX. század második harmadáig településünkön csak a földesúri birtokokon találtak otthont. A földesurak ugyanis nem nélkülözheték szolgálataikat. A legélesebb helyzetben is – nem humanitárius, hanem gazdasági okokból –, a zsidók pártját fogták a várossal szemben.

Minden később részletezendő küzdelem és nehézség ellenére, városunkban viszonylagos tűrhető állapotok uralkodtak a zsidósággal kapcsolatosan. Másutt csak a városokkal szomszédos falvakban húzódhattak meg a zsidók, honnét ideiglenes tartózkodásra, vásárokra mehettek be a városba. A "kassai" zsidók például Rozgonyban laktak, a "jászberényiek" Hevesen, az "egriek" pedig többek között Verpeléten.¹⁴

A megye másik számottevő települése, Eger ugyanis 1840-ig nem enged falai közé zsidókat. Eger városának jogállását egy 1694. évi királyi, majd államtanácsai rendelet határozta meg. Ez megfosztotta a települést – a csak néhány évig birtokolt – szabad királyi városi rangjától, s visszahelyezte a püspöki városok sorába. Az akkori püspök – Fenessy György –, a város vezetőivel egy olyan szerződést kötött, amely Eger polgárait újjólág jobbágyi sorba taszította. A 12 pontos egyezmény utolsó szakasza a város és a zsidóság viszonyát 1840-ig meghatározta, mert kimondta, hogy az *"...eretnekek (protestánsok) és zsidók nem települhetnek le a városban."*¹⁵ Ad absurdum, még éjszakára sem szállhattak meg Egerben. Ez hosszútávon két következménnyel járt. Egyszer a várost "zsidólakta falvak" gyűrűje vette körül, másodsor pedig Gyöngyös lett hosszútávon is a Heves megyei zsidóság egyházi, gazdasági, kulturális, stb. központja.

Közel 100 éven keresztül a források Gyöngyösön arról az adáz küzdelemlről tanúskodnak, mely voltaképpen gazdasági okokból folyik, de az érvek és ellenérvek legkevésbé a gazda-

13 B. GÁL Edit 1992. 231. Az adatok forrása A Báró Orczy-család birtokainak számadáskönyve 1820-ból MM. Tört. Dok. Gyűjt. 91. 128. 1.

14 VENETIANER Lajos 1986. 64.

15 SZÁNTÓ Imre 1954. 21.

ság teréről származtak. 1739-ben azért próbálják a zsidókat – szervezetten az első ízben –, a városból kiűzni, mert a pestisjárvány terjedését az ő vándorkereskedésüknek tudták be. Ekkor a kiűzést csak az állítja meg, hogy Orczy báró védelmébe fogadja őket, minek következtében a város is a rendelet visszavonására kényszerült. A források egyébként ennél az esetenél azt is elárulják, hogy mindössze 8 család élt a városban.¹⁶ A tömeges betelepülésük csak a XVIII. század végén indul meg.

Az újkori magyar zsidóság túlnyomó része nem a megelőző korszak zsidóságának leszármazottjaiból állt. Az ország egyesítését követően évszázadokon át folyt a betelepedés, három fő irányból és három nagyobb hullámban. Legkorábban a XVIII. század legelején az osztrák-német területekről érkeztek zsidók az országba, majd a XVIII. század közepétől a cseh-morva irányú bevándorlás volt a döntő tényező. Végül az utolsó – tömegében és jelentőségében is leglátványosabb – beköltözés említendő. Lengyelországból, annak felosztása után, főleg a galíciai területekről végig a XIX. század folyamán érkeztek csoportok. Ennek a migrációnak a tetőzése a reformkorra tehető, de egészen az első világháborúig nyomon követhető.

Míg 1700 körül 4 071 főre teszik az ország zsidóságának létszámát, addig 1739-ben 11 621, 1789-ben 80 775, 1805-ben 126 620, 1840-ben pedig 244 000 zsidó szerepel a forrásokban.¹⁷ Népségük gyors növekedése okaként csak részint – főleg a kezdeti időben – fogadható el a migráció, későbbiekben az igen magas népszaporulat a fontos tényező, mely a magyarságénak 3-4 szeresét is elérte.

Ezt a gyors felfutást a "francia háborúk" nagymértékben elősegítették. A nagy gazdasági konjunktúra, a mezőgazdasági árútermelés bővülése által teremtődött új hitelezői, forgalmazói feladat kihívásának kellett megfelelni. Az árútermelésre lassan megnyíló nemesi mezőgazdaság nekilendítéséhez hihetetlen mértékben megnőtt az igény a mobil tőke iránt. Ezzel nemcsak a nemesség nem rendelkezik Magyarországon, de gyakorlatilag senki, aki a feudális hierarchia tagja. A XIX. században ezért az a kétségbeesett érdeklődés a hitel iránt. A várakozásnak megfelelni pedig csak a zsidóság tud. Ennek a csoportnak Magyarországon egyebe sincs, csak mozgatókéje, hisz éppen a nemesek törvényei tiltják az ingatlan tulajdonok megszerzését.

II. József császár uralkodásának tíz éve döntő jelentőségű változásokat hozott ezen a téren is. A nevezetes *Tűrelmi rendeletének* kihirdetésekor (1781.) már a zsidókra vonatkozó rendelet-tervezete is készen állt. A "*Systematica Gentis Judaicea Regulatio*"-t azonban – a magyar kancellária és a megyék késlekedése miatt – csak 1783-ban tette közzé a Helytartótanács. Ez a szabályozás a bányavárosok kivételével teljesen liberalizálta a szabad költözködés jogát, állami felügyelet alatt álló zsidó iskolák fölállítását rendelte el, földet bérelhettek, járhattak elméletileg egyetemre. Még az öltözködésben is eltörölte a megalázó kötelező jeleket, sőt nagy buzgalmában a szakáll levágását is elrendelte.¹⁸ II. József a halála előtt ugyan ezt a rendeletét is visszavonta, de az eltelt egy évtizedes felpettedést már nem lehetett semmissé tenni.

Szerepük és létszámuk Gyöngyösön is megnőtt az 1790-es években. Ez évtől szakadatlanul kérik, hogy zsinagógát építhessenek és rabbit tarthassanak. Ez már biztos jele nagyfokú megerősödésüknek. "Imádságos házaik" eddig is voltak, s egy ez évi kimutatásból az is kiderül, hogy rabbijuk is van, bizonyos Daniel Jakob. Több forrás egybehangzón arról

16 SZEDERKÉNYI Nándor 1893. 206.

17 BRAHAM, Rudolph L. 1988. I. 26.

18 GONDA László, 1992., 314.

számol be, hogy a Chevra Kadisa Egylet is már 1795-től működött a városban.¹⁹ Ez az egylet valósággal korjelző szereppel bír, mert mindenhol a tartós megtelepedési időszak első jelentős közösségi szerveződése. Feladata egyébként nem más, mint a halottak eltemetése a hagyományos szokások szerint, de a hitközségnek amolyan előzményét is látnunk kell benne. A Magyar Zsidó Múzeum a kiállításában is szerepeltet egy Chevra emléklapot, mely Gyöngyösön készült 1800-ban. A színes kép a szentegylet munkájának 16 pillanatát eleveníti meg az elhalálozástól, a rituális sírbatételig.²⁰

Az egri püspök 1797. augusztus 11-én elutasítja a gyöngyösi zsidók zsinagógaállítási kérelmét.²¹ Rá pontosan egy héttel a város szintén határozatban utasítja el a kérelmet.²² Ugyanebben az évben rendelkezik Gyöngyös a betelepült zsidók összeírása tárgyában. Ez az 1797. évi kimutatás azért páratlan, mert segítségével megközelítően pontos képet kaphatunk a betelepülők számáról és származási helyéről. Sőt, más jellegű információval is szolgál az összeírás. A letelepedni vágyók – az ingatlanszerzési tilalom miatt –, meg kellett hogy elégedjenek kezdetben az "albérlettel". A legtöbbjüknél feltüntették azt is, hogy kinek a házában lakik.²³

"A *Tettes Nemes Gjudős Warasaban lakos Zsidoságnak*" összeírásában 25 családfő szerepel. Családi állapot nincs feltüntetve, a zsidó összlakosságra így csak következtethetünk. A "nős" jelző e tárgykörben sokszor félrevezető. Az a gyakori ugyanis, hogy a letelepedő egyenlőre családját hátrahagyva kért és kapott letelepedési engedélyt. Mindezzel együtt megállapítható, hogy Gyöngyös legkorábbi ismert zsidó betelepülőinek többsége – születési helyüket tekintve –, elsősorban a szomszédos megyékből származik. Legtöbben magából Heves vármegyéből költöztek be (28%)²⁴, Nógrádból 24%, a szintén szomszédos Pest és Borsod megyéből 12% és 8%. Az ismeretlen területről érkezőkkel együtt – 3 fő –, ez már a betelepültek 84%-a. Felmerül a valószínűsége annak, hogy a közvetlen "szomszédból" ideköltöztek jelentős hányada már korábban is állt gazdasági kapcsolatban a várossal.

A betelepülők foglalkozása sajnos nincs részletezve. De az első tisztviselők mégis megjelennek. A már említett Daniel rabbiról tsabai (véltetőleg Hejőcsaba) származás derül ki, míg Lazar Jelbinek sakter Szerincset (Szerencs) tudja szülőhelyének. Kísérlet történt a városon belüli lakóhelyük azonosítására, egyenlőre sikertelenül. Nagyon sokan akár több zsidó családnak is szállást adnak. Így legalább két családfő lakik Szóts Joseph, Tsilok Ferencz, Borosi Joseph és Antony Slosser portáján, de lagnak még a "*barom áláson*" is többen.

A növekvő feszültség a XVIII. század utolsó éveiben a forrásokban szinte kézzelfoghatóan kitűnik. A város 1799-ben hozza meg a zsidókra vonatkozó rendszabályait, melyeket még 1810-ben is változatlanul megerősítenek.²⁵ Maga a tény, hogy ilyen rendszabály-alkotásra sor kerül, utal a kérdés súlyára, a zsidó népesség számbeli gyarapodására. De a szöveg arra is rámutat, hogy a zsidók is kezdik megszervezni önmagukat. Az eddigi ösztönös önvédelmen túl, a forrás egyre erőteljesebb gazdasági és vallási érdekérvényesítést körvonalaz. "...*láttuk, hogy a' Zsidók naponkint nagyobb 's nagyobb rendetlenségeket követnének*

19 ÚJVÁRI Péter 1929. 331. Minden további forrás egyébként voltaképpen erre a Zsidó lexikonra utal vissza. Nem kizárt, hogy az akkor még meglévő hitközségi jegyzőkönyvek valamelyike utalt erre a dátumra.

20 A gyöngyösi Chevra emléklap (1800) fényképe is megjelent már. Közli SCHEIBER Sándor 1984. 427.

21 HML. GYVL. V-101/b/47. LIII-73. Zsinagógát eltiltó püspöki levél.

22 HML. GYVL. V-101/b/47. LIII-74. Zsinagógát eltiltó tanácsi határozat

23 HML. GYVL. V-101/b/46. LIII-52. Zsidók kimutatása (1797.)

24 Születésüket nézve 3 fő pásztoói, 1-1 fő atkári, andornaki, domoszlói, szűcsi.

25 HML. GYVL. V-101/b/47. LIII-75. Zsidókra vonatkozó városi rendszabályok. (1799.)

el, sött már egy némellyek alattomban titkos gyűléseket tartanának, mint ezekre nézve, hogy a' Zsidókról kölve Kegyelmes Rendelések szentül meg tartassanak, mind pedig hogy a Publicumnak naponkint több több bajlakodások vélek ne legyenek, el tiltük:

- I. Zsidó előljárót kell állítaniuk** (akit minden évben újra kell választani),
Hersly Abraham személyében, akinek feladata
Először: Minden itt lakó zsidót évente összeírni
Másodsor: "Tsavargó, idegen" zsidókat azonnal jelenteni
Harmadsor: Lopások, tolvajlások bejelentése
Negyedsor: Adók rendszeres beszedése
Ötödsor: Hívásra a zsidóság összetoborozása, "Város Házához" rendelése
Hatodsor: "Bor és Hús mérés" valamint Imádkozó Házak" felügyelése

II. Az összes zsidóra vonatkozó rendelkezések

1. Minden zsidó engedelmességgel és "betsüléssel" (sic!) tartozik az előljárónak.
2. "Minden zsidó az hozzá szálni szokott zsidókat maga Elöl=Járójának nem tsak áristom, hanem pácza béli=büntetés alatt is tartozik bejelenteni."
3. A tolvajt és az orgazdát, valamint cinkosaikat nemcsak "testi büntetéssel" sújtják, hanem a városból is ki fogják tiltani.
4. Minden zsidó a városháza vagy előljárója hívására köteles megjelenni.
5. Aki az előljárónak nem engedelmeskedik vagy "valamelly bestelenséggel illeti", keményen megbüntetendő.

Ha ezeket a rendelkezéseket nem tartják meg, a város el fog jární "...*hogy a' Zsidók magok el szenvedhetetlen viseletik végett és a' Közjóra való nézve igen tsalárdságos tetteikért másoknak másoknak nyilvánosság kárára ne legyenek...a' Mlgos Közönséges Földes Uraságoknál...*"

Az írott rendszabályok jelentős része egy újonnan, a város által kreált tisztség, a zsidó előljáró szerepét körvonalazza, rögzíti. A választott jelző nem azt jelenti, hogy az izraeliták választhatják, hanem hogy a város vezetése. A poszt létrehozása bizonyítja a kaotikus viszonyokat. A rabbi és egyéb egyházi tisztség hivatalos el nem ismerése miatt kellett egy személyt aki utasítható, felelőssé tehető, és közvetítő volt. Nem véletlen, hogy ez a tisztség a forrásokból idővel nyomtalanul eltűnik. Hogy a rendeleteket be is tartják, bizonyítja az *"...azon Holmikk öszve írása, mellyek azon Tsavargo Zsidoktól meg maradt ... és ell adatott ugy mint 21 napján November holnapnak 1811dik esztendőben."*²⁶ Az egy évvel korábban megújított rendszabályok szigorú végrehajtása következtében 11 tétel szerepelt a szegényes árverésen. A két ló, a három nyereg és egy "Kotsi ell rontván" mellett szegényes relikviák sorakoznak: 4 rossz zsák, sarkantyú, rossz tarisznya, rossz szerszámok. Az értékesítés érdekessége, hogy több tételt zsidók vásárolnak meg (vagy váltanak vissza?).

Az 1795. évi Chevra Kadisa alapítást látszik alátámasztani az, hogy a zsidóság első ismert és azonosítható temetőjét 1803-ban jelölték ki. A tanácsülési jegyzőkönyv bejegyzése szerint: *"...Jelentést tett árrúl szinten Ordinarius Biró Ur, hogy a fent nevezett Deputatus Urakkal kint lévén a Mérges mellett egy gödrös helyen in figura quadrata 274 quadrát ölet az Zsidóknak temetőnek; mellyet hogy ok minden el halasztás nélkül árkoltassanak, nékiek imponáltatot."*²⁷ Ez azonban – a zsidó közösség létszámának látványos növekedése okán

²⁶ HML. GYVL. V-101/b/47. LIII-76. Zsidóktól clárvezett tárgyak jegyzéke(1811)

²⁷ HML. GYVL. V-101/a/8. 379.

–, már az 1830-as évekre megtelt. Ennek az igen kis alapterületű, ún. régi zsidó temetőnek a helye jól látható a XIX. század közepén készült térképen is. Helyileg ez a parcella a "Felsővárosi temető" mai főbejárata és a ravatalozó közé esik, mely területen még az 1950-es években is szép számmal található volt zsidó sírjel. A zsúfoltságon túl a sírkert másik nagy hibája az volt, hogy patakparti fekvése okán az árvizek időnként az elhunytak csontjait is kimosta, felszínre hozta. Az későbbi „új” temetőben egy szarkofág alakú síremlék talapzatának felirata jelzi is, hogy itt nyugszanak a régi temető azon halottjai, kiknek maradványait át kényszerültek hordani.²⁸ E síremlék közvetlen szomszédságában található a város általam legrégebbinek ismert zsidó sírköve, 1824-ből, melyet nyilván szintén át kellett szállítani. Az ok, ami miatt ehhez a síremlékhez feltétlen ragaszkodtak, az az elhunyt személye. **Boskovitz Feivl** híres rabbi volt, a Tóra Koronájának méltó birtokosa. (2–3 fotó)²⁹

Egy 1837-ben kelt szerződés a város és a helyi zsidó hitközség között az új zsidó temető helyét a település nyugati határában jelölte ki. Ez megfelel a jelenlegi temető helyének. a gyöngyöstarjáni út déli oldalán.³⁰ *"...Mi Tekintetes Nemes Heves Vármegyében fekvő Kivált-ságos Nemes Gyöngyös Várossa Bírája, és Tanácsa minék utánna a kebelünkbeli Izraelita községnek...sír kertje kicsinysege miatt annyira be tölt, hogy oda továbbá temetkezni nem lehetne, azon helyen pedig meg nagyobbítani tellyes lehetetlen volna, a Tekintetes Nemes Heves Vármegyének érdemben a folyó év aug Iőén költ kegyes határozata következtésében alkalmaztatván magunkat, a sírkertnek ki jelelése, s abban építeni szokott halottas kamarák is legfelsőbb Helyről költ K. Rendelethez a Gyöngyösi Izraelita községnek megkívántató sírkertet a Nemes Város Napnyúgotti részén a városi lakházaktól kevésse távolabb helyen a Városból Tekintetes Ns Nógrád Vármegyébe vezető Országút mellett a Ns Város jogaihoz tartozandó Osztály szántó földekből szélességében negyven, hosszában pedig negyven ött ölekben ,öszvessen 1640 négyszegű ölben jelöltük, s mértük ki...Minekutánna az Izraelita község az ezennel kijelölt új sírkertnek használatába jutván, abba temetkezést is elkezdete volna, a régi sírkertet a Ns Város mint tulajdonos olly formán vette azonnal használatába, hogy a mennyiben Normális rendeletekkel egybe nem ütközik, a Normális esztendőök alatt is a Ns Város használni, a Normális esztendőök elteltével pedig a hová a Ns Város szüksége kívánandja fordítani fogja..."*³¹ Ez a temető egyébként Magyarország talán legnagyobb vidéki izraelita sírkertje jelenleg.

1808/09-ben a városnak 1619 adófizetője volt. Ebből 21 fő zsidó vallású, s 11 személy görög kereskedőként szerepelt.³² Ez az időszak nemcsak a nemesség látványos gazdagodásának időszaka, a napóleoni konjunktúrájának hasonló nyertesei a kereskedelmet részint levezenylő zsidók voltak. Jelentős haszonra tettek szert az európai háborúk idején, de szol-

28 A felirat: *Hitközségünk alapítóinak drága maradványai az ősrégi temetőből áthozva e halom altt nyertek örök nyugalmat.*

29 Itt szeretném megköszönni Jakobovics Ben-Ziyon rabbinak értékes segítségét, tanácsait. Speed Alfréd úrnak pedig azt, hogy több éven keresztül rövidke ittléteiből mindig áldozott rám néhány órát, s ezzel a téma feldolgozását nagyban elősegítette. Végül, de nem utolsó sorban köszönettel tartozom Dr. Wiltner Willibaldnak azért az önzetlen támogatásért, mellyel lassan egy évtizede kitüntet. A gyöngyösi zsidó temetőről bővebben már egy másik tanulmányban szóltam. HORVÁTH László 1995.

30 HML. GYVL. V-101/b/23. Zsidó temetőről szóló szerződés (1837.)

31 Az 1837-ben kelt szerződést azért idéztem terjedelmesebben, mert az elmúlt évben a városnak jelentős összeget kellett arra áldoznia, hogy a már több mint másfél évszázada felhagyott első zsidó temető területét megszerezze. Mivel ez a sírkert a jelenlegi Kápolnás temető bejárati részére lokalizálható, ilyen megegyezés híján, egészen 1994-ig a város nem kezdhetett hozzá a temető fejlesztéséhez. Most nemesak új bejárati rész készülhet, hanem a város egy szolgáltatóházat is létesített ezen a területen.

32 BACHÓ László, Dezséri 1941. 45.

2. fotó. A "régi temető" halottainak maradványait jelölő síremlék.
Horváth László felvétele 1995.

3. fotó. Boskovitz Feivl rabbi síremléke
1824-ből.
A szerző felvétele 1995.

gálatokkal le is kötelezik a vagyonosodó földbirtokosokat. Az ekkori érdemek hálájának tekintve a szerző azokat a gesztusokat, melyeket a földesurak – akár a város ellenében is – tettek irányukban. A bécsi békével egyidőben lehetőséget kaptak Gyöngyösön zsinagóga építésre, rabbi tartásra, városi ingatlan szerzésre. Ez olyan fokú javulása városi hadállásaiknak, mely magára vonhatta a polgárok még fokozottabb rosszindulatát és irigységét. Ez a zsidóellenes hangulat pedig tetőpontjára nem véletlenül a konjunkturális időszakot törvényszerűen követő dekonjunktúra idején következik be. De ekkorra a zsidóság jogi és gazdasági jelenléte kikezdetlen. 1838/39-es adófizetési listán a 3218 adófizetőből már 136 zsidó. Sőt, ők is leginkább a város közepét szállották meg, sokszor volt nemesi ingatlanokban találtak otthont.

Az 1810-es években tehát a zsidóellenes hangulat a tetőpontra jutott. Az izraeliták létszáma jelentősen megnőtt, gazdasági jelenlétük kézzelfoghatóvá vált. Viszont a két évtizedes konjunktúrát egy látványos dekonjunktúra, pénz devalváció követte. Ez az a gazdasági és lélektani helyzet, amikor a zsidóellenes hangulat szinte törvényszerűen a felszínre jut. A városi tanács most már a földesurnaknál is appellál. Tudják, hogy minden "zsidó beszivárgás" elleni intézkedés eredménytelen, ha a földesuri védelem továbbra is megbénítja a rendelet végrehajtását. 1812-ben nemcsak a tanács keresi a jogorvoslatot, hanem a zsidók is. Bízva eddigi támogatóik jóindulatában, azt kérik, hogy mentse föl őket a vásári helypénz fizetése

alól, "...hisz ők a M. Földes Uraságoknak a Boltoktól és házaktól nagyobb summákat fizetnek..."³³ Ez a város érzékeny pontjára tapint. Egy ilyen döntéssel voltaképpen a tanács azt ismerte volna el, hogy a zsidók ugyanolyan polgárai a városnak – a városi lakosoknak volt mentessége a helypénz alól –, csak vallásukban különböznek.

1815-ben a gyöngyösi zsidók egyenesen Heves vármegye közgyűléséhez fordultak, "...hogy nékiek egy közönséges imádságos háznak, úgy nevezetett Synagógának fel építése és Rabinust tartása engedtetnik meg..."³⁴ Legfőbb indokuk közt szerepel, hogy a legutolsó elutasítás óta (1797.) lélekszámuk a városban jócskán megnőtt, valamint hogy a megyében Pásztón, Hevesen, Tiszafüreden már a törvényhatóság engedélyezett zsinagóga állítást.

A városi tanács mindent megmozgatott az engedélyezés ellen. Azt kívánták leszögezni válaszukban, hogy Gyöngyösre a zsidók a földesurak hívására jöttek, és mind a mai napig (1815.) a város tudtával és beleegyezésével itt még egy zsidó sem vett házat. Most is a városi tanács veszített. 1816-ban épül Rabl Károly neves helybéli építőmester tervei alapján a város első ismert zsinagógája (volt Volán Kulturház, most a Városi Televízió épülete). Az épület külső nézete 12,60x28,30 m, párkányának magassága kb. 8,50 m. Az alaprajzi rekonstrukció szerint nyitott, árkados előtér mögött a két női karzat lépcsőháza fogta közre az előcsarnokot, amelyen keresztül a zsinagógai térbe lehetett jutni. Az eredeti padlószint a mainál mélyebben lehetett. A női karzat a nyugati oldalon, az előcsarnok és a két lépcsőház közötti területet fogta közre és kb 2 méterrel a belső térbe is benyúlt. Jó ízlésű, háromtengelyes klasszicista architektúra, a homlokzaton fejezetes lizéniával összefogva. Az épületet már 1826-ban bővítették. Sajnos belső terét 1960-ban szinte teljesen átépítették. A régi felvételek őrzik csak az eredeti négyoszlopos boltozatrendszerét.³⁵ Valamint a szerző az épület padlásán is megtalálta eredeti boltozatrendszer maradványait. (4. fotó)

E régi, klasszicista zsinagóga felépülte előtt a források több "imádságos háziról" említést tesznek. Ezek magánházak voltak, ahol zsinagóga hiányában, azt pótlandó, gyűltek össze a városban letelepült zsidók. Egy ilyen háznak a helyét hozzávetőlegesen ismerjük. A Barátok utcájában béreltek egy lakást imaház céljaira 1816 előtt.³⁶

A régi zsinagóga helyének a kiválasztása enyhén szólva figyelemreméltó. Ősi előírás ugyanis, hogy a zsinagóga vízparton, ún. "tisztá helyen" álljon, az adott terület legmagasabb pontján. A szétszórátás idején ennek az előírásnak nem mindig tudtak eleget tenni. Gyöngyösön ez már 1816-ban sikerült. Ez vélhetően szintén az Orczyak jóindulatának köszönhető. Az ő Fő téri házuk telkétől a XIX. század elején a zsinagóga területét csak egy gyalogút választotta el (a mai Vármegyeház utca).³⁷ (5. fotó)

A zsinagóga elhelyezkedésének évszázadokra kiterjedő hatása volt. A gyöngyösi szórvány beszivárgást, birtokszerzést követő tömeges beáramlás már tudatosan terelve volt ezáltal. Voltaképpen egy többlépcsős területi koncentráció indult el a zsinagóga megépítésével. Az első betelepültek nemigen válogathattak a lakóházakban. Ahol a földesúr szállást adott, ott laktak. Később azonban akár bérlet, akár vásárlás útján lehetőségük volt a szűkebb lakhelyet megválasztani, és ez már az átköltözések időszaka. A gyöngyösi zsidók tudatosan törekedtek a XIX. század folyamán a zsinagóga környéki területek megszerzésére. Ez egyfajta védelmet is jelentett számukra, de a koncentráció a vallási hagyományokhoz való

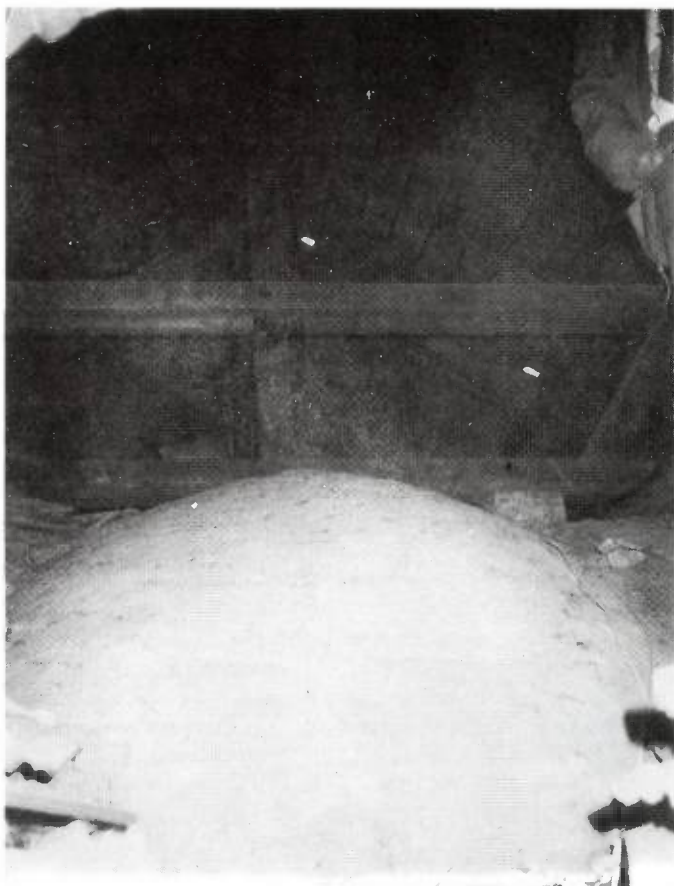
33 HML. GYVL. V-101/b/47. LIII-77. Zsidó beszivárgás elleni intézkedések (1812)

34 HML. GYVL. V-101/b/47. LIII-78. Zsidók elleni intézkedések (1815.)

35 GAZDA Anikó 1989. 153.

36 HORNER István 1863. 80.

37 Bachó László szerint az ún régi zsinagóga telkét a báró Brudern család ajándékozta az izraelitáknak. A forrást azonban nem jelöli meg.

4. fotó Az eredeti boltozatrendszer maradványai a zsinagóga padlásán. Horváth László felvétele 1995.

erős kötődés jele is volt. Nem véletlen, hogy majd csak az asszimilálódott zsidó nagypolgárok azok, kik ezt a térséget elhagyva – főleg a XX. században már –, a város távolabbi pontjain építették föl villáikat.

Az 1815-ben elért legfontosabb vívmány mégsem a zsinagóga előkészítése, hanem a városi ingatlanszerzés kiharcolása volt. *"...Az izraeliták ingatlan vagyont 1815 évtől kezdve a mai napig birtokolnak – jelenti a polgármester 1854-ben, mikor a zsidók kórház céljára volt nemesi telket és ingatlant akartak vásárolni. Gyöngyös városában a fentebb említett időtől kezdve folytonosan mind nemesi mind polgári vagyont megszorítás nélkül szereztek, és birtokoltak. Hirsch Lipót a 12 szám alatti házat 1830 évtől, Bekker Ábrahám 1820 évtől... és még többen nemesi szabad ingatlan vagyont birtokolnak; – továbbá Veizberger József 1830 évtől, Brack Áron 1847 évtől ... és még többi itt meg nem nevezettek polgári ingatlan*

5. fotó. A régi "klasszicista" zsinagóga egy századfordulós képeslapon. MM. Lev.lap. Gyűjt. 73.1.140. Reprodukció: Lónyainé Nagy Éva

...vagyont birtokolnak...A nemesi ingatlanok pedig előbbi időkben is hivatalosan átíratott (ti. a telekkönyvben) s bíróilag nékiek átadattak...³⁸

1816-tól megközelítően pontos adatok állnak rendelkezésünkre a gyöngyösi zsidóság létszámának alakulásáról. A forrás az Egri Érseki Egyházmegye Schematizmusai. Az érsekiség az 1810-es évektől évente adta ki ezeket a név- és címtárakat, melyek az egyházi személyek felsorolásán túl, az egyházmegyéhez tartozó helységek katolikus lakosságának létszámát is jelöli. 1816-os év az első, ahol más vallásfelekezetűek népességadatait is megtalálhatjuk.

A schematizmus adatainak forrásértékéről a szakma többször is vitatkozott. Többen fölfigyelték arra, hogy például Fényes Elek is innen merítette a népességre vonatkozó szám-szerű adatait. Kisebb pontatlanságok egész biztosan előfordulnak benne, esetleg nyomdahi-ba is gyarapíthatja a tévedések számát. Véleményem azonban az, hogy ha abszolút számok-ban található is időnként vitatható adat, magát a trendet és a nagyságrendet, a végbemenő demográfiai változásokat jól tükrözi. A másik megállapítás a schematizmussal kapcsolato-san, hogy a közölt adatoktól a gyöngyösi zsidóság valós létszáma csak magasabb lehetett, hisz a nagyszámú illegális "beszivárgók" semmilyen hivatalos összeírásban nem szerepeltek, nem szerepelhettek.

38 HML. GYVL. V-101/b/24. XXXI/72. Zsidó kórház számára ház vásárlás (1854.)

I. A gyöngyösi zsidóság létszámának alakulása az egyházi schematizmusok adatainak tükrében, 1816 – 1869³⁹

ÉV	ÖSSZLAKOSSÁG	ZSIDÓ	LAKOSSÁG %-ÁBAN
1816	11 103	236	2,13
1819	11 816	240	2,03
1825	12 812	308	2,40
1830	14 870	385	2,59
1831	14 938	417	2,79
1832	14 364	370	2,58
1835	13 737	429	3,12
1840	14 849	604	4,07
1844	14 891	648	4,35
1851	15 445	1 003	6,49
1854	15 418	1 052	6,82
1855	15 470	1 085	7,01
1861	16 142	1 102	6,83
1865	16 766	1 533	9,14
1867	16 722	1 551	9,28
1869	17 278	1 634	9,46

1830-tól kezdve rendszeresen vezetett hitközségi jegyzőkönyvek tanúsították, hogy abban az időben milyen virágzó vallási élet folyt a városban. Az irattár jelentős része elkalódott, megsemmisült 1944-ben. Azt azonban rekonstruálni lehet, hogy az 1830-as évektől 21 tagú, évente választott testület ügyelte a hitközség békés fejlődését. 1839-ben megnyílt a zsidó elemi iskola,⁴⁰ mely 1859-ben, néhai Brack Áron alapítványából kiegészült egy Talmud Tóra iskolával.⁴¹ Ezek a felekezeti iskolák évtizedes igényt elégítenek ki. Már a XIX. század első éveitől a gyöngyösi normaiskolában kimutatható a 6-10 éves zsidó fiúgyerekek jelenléte. Arányuk a normaiskolában évről évre emelkedett.⁴² A nagyszámú zsidó betelepülésnek a város adminisztratív intézkedések mellett, gazdasági rendelkezésekkel is elejét próbálta venni. A tanács elrendelte 1838-ban, hogy minden zsidó, aki Gyöngyösön akar lakást vásárolni, 5 ezüst forintot fizessen be a város kasszájába.⁴³

A város történetének egyik kevésbé köztudott, de igen fényes pillanata 1838-ban a köz-kórház létrehozása. Alig van hazai társa, mely ennyire minden gazdasági háttér és alap nélkül létrejöve, pusztán a támogatók, mecénások pénzéből, magánadományokból tartatott fenn. A volt fabrika épületet az Orczy család engedte át, de az induláskor legtöbbet adakozók között már ilyen nevekkal találkozunk, mint "...*Hermann Hirschl kereskedő úr 100 forint... Schönfeld Moyses kereskedő úr 150 forint... Birnbaum Leopold úr 6 forint...*"⁴⁴A

39 Körülbelül öt éves metszeteket adok meg. 1816. az első év, mely a zsidó felekezeti lakosságról is adatot szolgáltat. A vizsgálódás a schematizmusok alapján azért indokolt 1869-ig, mert 1870-ben hajtották végre Magyarországon az első modern értelemben vett népszámlálást, így ettől az évtől már megbízható egyéb források is állnak tízévenként rendelkezésünkre. A schematizmus adatainak forrása HML. IV-417/46. Letétek, 2438. Heves és Külső Szolnok vármegye zsidó lakosságának üzemlése.

40 HORNER István 1863. 91. Az iskola a zsinagógával szemközt üzemelt (Ma park és úttest van azon a helyen)

41 UJVÁRI Péter 1929. 331. Az iskolát 1888-ban veszi át a város.

42 SOÓS Imre 1992. 40.

43 HML. GYVL. V-101/a/13. 281. Prothocollum. A zsidók letelepedési díjáról

44 Névsora 1840. 4-5.

gyöngyösi zsidóság megmaradt egyébként azután is a közkórház jelentős támogatójának, miután 1854-ben létrehozta saját zsidó kórházát, a patakpart zsinagógával szemközi oldalán.⁴⁵

A kutatás aránylag kevés figyelmet szentel a helyenként megtalálható adó-összeírásoknak. I. Lipót még 1698-ban vezette be a "taxa tolerantalist", vagyis az ún. türelmi adót. Ez az adó a középkori német jogelvre épült: a zsidó, amiért megtúrték a birodalomban, külön adót fizetett a kincstár részére. Mária Terézia uralkodása alatt az új adónak a jellege megváltozott. Az örökösödési háború terheinek fedezésére, szinte évente emelkedő összeggel, egyfajta hadisegély jelleget kapott. Innen származik a zsidók által használt neve, a *Malkah-Geld* (királynő pénze). A legtöbb megye rendszeresen tiltakozott ellene, de voltaképpen ez az adónem egészen 1846-ig fennmaradt. Még II. József sem tudott lemondani erről a bevételről, a reformgondolkodása itt abban merült ki, hogy a nevét "kamarai adóra" módosította.⁴⁶

Gyöngyös esetében ez a türelmi adó összeírás több katonai évből is feltalálható. Az 1841/42-es esztendőben 144 adózó családfőt írtak össze Gyöngyösön. A kivetett türelmi adó igen jelentős összeg, 2194,89 Forint. Az összeírás más következtetések levonására is alkalmas. Előrehaladt a zsidóság ingatlanszerzése a városban. A 144 főből 28 már "tulajdon házában" lakik. A földesúri ingatlanok még jelentős szálláslehetőséggel bírnak a családok számára (Orczy-ház 2; Grassalkovich-ház 4 családnak biztosít szállást, s igen nagy támogató a zsinagógát építő Rabl familia is 4 családdal). De már feltűnik a gazdag zsidók telken meghúzódó hitsorsos is a forrásban. Gutmann Ábrahám 5 család, Krompergerék pedig 4 család szállását biztosítják.⁴⁷ A felekezet vagyoni jobblétét mutatja, hogy az összeírt 144 adózó a családtagok mellett foglalkoztat 109 cselédet, 39 szolgálót és 32 szolgát is.

1842/43-ban készült adózók összeírása már 159 családfőt tartalmaz, s már 34 család tulajdon házában lakik.⁴⁸ A városi tanács egyébként törvénytelenül felszórította a zsidók türelmi adóját. A városnál már 1841-ben tiltakoztak az izraeliták, de ott meghallgatásra nem találtak. "...kik adójukat fizetni vonakodtak több rendbéli exequált holmikát hordatván el, melyet ...15 napok alatt ki nem váltandja, többet ígérési árverés útján leszen eladandó leendő köz hírvé tetele elhatározatott." ⁴⁹ Ezt követően a zsidók már a Helytartótanácsnál tiltakoztak, hogy "...szer felette adóbeli terheltekrül felmentessenek..." Az ügy kivizsgálására bizottság is érkezett Gyöngyös város bírójához, Csiba Antalhoz.⁵⁰ Ezen kivizsgálás jótékony hatásának tudható be, hogy a következő évi adóalap összeíráskor előre bocsátatik az a mondat: "Az 1841/2 és a 1842/3ik Évi adó ki vetés hibázik" Az 1843/44. évi felmérésnek a hatóköre máris csak 92 családfőre csökken.⁵¹ Az egyébként ekkor már rég haladó adónem utolsó kivetési esztendejében – 1846-ban –, pedig már csak 675 forint hajtatott be a gyöngyösi zsidókon türelmi adó címén.⁵² Ez jelentős eltérést mutat az alig három évvel korábbi 2194,89 forinthez képest.

A küzdelem a város vezetése és a betelepült zsidók között szakadatlanul folyt. A város Prothocollumaiban nyomonkövethető, hogy valóságos rituáléja alakult ki a piacon való árusítás problémakörének. 1800-tól évente többször is szorgalmazták a keresztény árusok, hogy

45 JAKAB Jenő 1943. 5.

46 HML. IV-417/46. Letétek, 2438.

47 HML. GYVL. V-101/b/47. LIII-79. Zsidók összeírása 1841/42.

48 HML. GYVL. V-101/b/47. LIII-80. Zsidók összeírása 1842/43.

49 HML. GYVL. V-101/a/14. 39. A hadiadó fizetését megtagadó zsidók javainak árveréséről rendelet (1841.)

50 HML. GYVL. V-101/b/400. CCCCXLI/11. Zsidók adóterhei (1843.)

51 HML. GYVL. V-101/b/29. XXXVII/15. Zsidók adóalapjának összeírása (1844.)

52 UJVÁRI Péter 1929. 331.

a zsidók piacon való árusítását tegyék lehetetlenné. 1800. nyarán például elrendeltetett, hogy "...más városoknál bé vett szokáshoz ragaszkodván el végeztetett, hogy ezentúl nékiek meg ne engedessen (ti. piacon sátorból árusítani), hanem ha portékájokat árulni kívánják, az Felső-ges rendelések szerént országos vásárjaink kívül tsak házrúl házra járván árulhatják..."⁵³ Időnként maguk a zsidók is szorgalmazták, hogy idegen zsidókat árusítani a városba csak országos vásárnapokon engedjenek.⁵⁴ 1812-ben a sikertelen kísérlet, a zsidók vásári épület állítási jogának megvonásáról (Orczyak ellenállásán bukott meg), de a tímárok régi vágya teljesült. A zsidók mindenféle bőr kereskedésétől jóidőre eltiltatnak Gyöngyösön.⁵⁵ 1817-ben, majd 1819-ben szinte már megszokásból tiltja a város a zsidóknak a vásári sátrak állítását.

A reformkorban végre rendeződni látszik a piac-ügy. 1827-ben lényeges előrelépés az a rendelet, mely a zsidók helypénz fizetését szabályozta. "...A' kiknek Házaik vannak (ti. Gyöngyösön), azok fizetni nem köteleztetnek..."⁵⁶ Vagyis a gyöngyösi lakos zsidók mentesülnek – a többi gyöngyösi polgárral egyetemben –, a helypénz fizetési kötelezettség alól, ha vagyonosak és házuk van. A többi helybéli zsidó is ezután már szabadon árulhat, de nekik ún. taksát kell ezért fizetni. A vita az 1830-as években már nem a piaci árusítás engedélyezéséről folyik, hanem arról, hogy a zsidó kereskedőknek hol legyen kijelölve a piaci helye. Kérésük visszatérő módon az, hogy mint helybéli kereskedők, legyenek kedvezőbb helyen az országos vásárok alkalmával, mint az idegenek. Ez idővel rendeződik is, de nem méltányossági, hanem gazdasági alapon. 25 váltóforintot fizetnek egyénekenként például 1841-ben négyen, hogy a sátraik "a' szent Bertalan anya Templom mellett a' gombkötők sátora után..."⁵⁷ állhasson. A piaci pozíciójuk biztosítása után ők is elementáris erővel kezdik el kiszorítani a konkurenciát. Ők szorgalmazták leginkább Gyöngyösön például a gyolcsos tótok árusításának felszámolását.⁵⁸

A hitközség intézményi hálózata is egyre bővült. 1845-ben a régi óhaj, a rituális vágóhíd is megvalósult. A városi előjáróság előzékeny, csak azt köti ki, hogy egy városi tanácsos rendszeresen felügyeletet fog gyakorolni a vágoda fölött.⁵⁹ (6. fotó)

A kereskedelem terén évtizedes viszálykodás éppen lassan lecsendesedett, amikor a város iparosai, mesteremberei próbálják jogaikat megvédeni. A bőrkereskedelemmel amúgy is rendszeresen foglalkozó zsidók egyik vezetőjét, Braun Mózeset vette három céh is osztály alá 1847-ben (a közlőre érintett szíjártó, csizmadia és tímár céhek). Végül a kiküldött városi vizsgálóbizottság a tilalom ellenére kontárkodó Braun házábanál 50 ökörbőrt, 50 tehénbőrt, 300 metszett borjúbőrt, a boltjában és a padláson 400, csaknem teljesen elkészült vegyes bőrt, a patakba beáztatva 25 ökörbőrt, a kádban cserzés alatt 55 ökörbőrt olvasott össze. A nagytömegben felhalmozott juh- és ló bőrt pedig meg sem tudták számolni. A jelenség azért figyelemre méltó, mert a forrás bár "kontárnak" definiálja Braun Mózeset, voltaképpen a bőrkikészítéshez egyáltalán nem ért. Ő a tőkepenzes vállalkozó prototípusa. Pénzt fektet a bőrös szakmába, s a korábban tönkrement tímárokat, csizmadiaikat, stb. dolgoztatja napszámban telepén.⁶⁰

53 HML. GYVL. V-101/a/8. 201.

54 HML. GYVL. V-101/a/8. 522., vagy a zsidók kérésére született rendelet a "Jövevény és tsavargó Zsidók ellenőrzéséről" (1808.) V-101/a/9. 28-29.

55 HML. GYVL. V-101/a/9. 337. A zsidók bőrkereskedési tilalmáról (1812.)

56 HML. GYVL. V-101/a/11. 258.

57 HML. GYVL. V-101/a/14. 90.

58 HML. GYVL. V-101/a/13. 450. A Gyalogos Tótok kitalása (1839.)

59 Gyöngyös Város Jegyzőkönyve XVI. kötet 461., idézi BACHÓ László, Dezséri 1941. 47.

60 HML. GYVL. V-101/a. Városi jegyzőkönyvek XVII. 266.

6. fotó. A vágoda bejárata. Horváth László felvétele 1995.

Az 1848. március 15-i pesti forradalom kitörésekor úgy tűnt, országosan is eljött az emancipáció régóta várt pillanata. A "12 pont" negyediké ugyanis polgári és vallási tekintetben is a törvény előtti teljes egyenlőséget követeli. Amikor viszont Pozsonyban az országgyűlés megszavazta az új törvényt, amely valláskülönbség nélkül ad választójogot a polgároknak, a diéta városában föltámadt a középkor. Március 19-én a főként iparosokból álló tömeg megtámadta a pozsonyi zsidóházakat. Az országgyűlés követői annyira megrémültek a zavargásoktól, hogy a már elfogadott törvényt a diéta megváltoztatta. Csak a "törvényesen bevett vallásúak körére" szűkítik le.⁶¹ Ez a hirtelen támadt és új tápot kapott zsidóellenesség megyénkben is jelentkezett. Egerben a tömeg egyszerűen ki akarta kergetni a városból a zsidókat. Itt egy ügyvéd tüzelte a polgárságot, arra szólítva fel a háziurakat, hogy házaikban zsidót semmilyen körülmények között meg ne tűrjenek. Egerben azonban alig 7 éve laktak zsidók. Nem alakult ki még az együttélés legtöbb szabálya és gyakorlata. Tudatos hangulatkeltéssel a forradalmi lelkesedésnek, tettvágynak ellenük hangolása nem volt nehéz feladat.⁶²

Gyöngyösön azonban a hangulat ezekben a napokban leginkább közömbösnek mondható. 1848. januárjában itt már összezsúrtak az érdekelt felek a szokásos piac-ügy kapcsán. A vádak repertoárja ismét bővült. Ekkor a fő bűn az volt, hogy a zsidó kereskedők a vasárnapi munkaszünetet nem tartják meg.⁶³ Ezzel mintha el is lőtték volna a puskaport, mert zsidó források szerint a város mintapéldája volt a forradalmi időszak felekezeti békéjének. Egy pesti németnyelvű zsidó lapban 1848 májusában a gyöngyösi rabbi lelkesedve számolt be

61 GONDA László 1992. 83.

62 Nemzeti Újság 1848. ápr. 16. 4.

63 HML. GYVL. V-101/b/24. XXXI/49. Vásár bíró jelentése (1848.)

a helyi eseményekről. *"Mialatt országszerte a spanyol inkvizícióra emlékeztető zsidóüldözések folynak, addig Gyöngyösön valóban helyesen értelmezik a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavait. Az egész Gyöngyös keresztény lakossága vállvetve iparkodik ledönteni azokat a válszfalakat, amelyeket az előítélet állított a hazafiai közé, s ezért minden nemesen gondolkozó ember dicséretét megérdemli a gyöngyösi nép példás viselkedése... Gyöngyösön általában nagy a rokonszenv a zsidók iránt, csak a bevándorolt polgárság mutat ellenszenvet irántuk..."*⁶⁴

Amikor április 30-án a városban hálaistentiszteletet tartottak, több előkelő gyöngyösi polgár a zsidókat is felszólította, hogy ugyanezt tegyék meg a zsinagógában is. A pompásan feldíszített imaházban a kórus énekelt, W. Lippe rabbi lelkesítő beszédet mondott, melyet sok nem zsidó is könnyezve hallgatott végig.⁶⁵

A lelkesedés a városban akkora, hogy bár eredetileg nem szándékoztak a nemzetörtség soraiba zsidókat bevenni, végül mégis beengedik őket a szervezetbe. A honvédseregben pedig az alábbi gyöngyösi zsidók küzdöttek: Veisz Antal főhadnagy, őrmesteri rendfokozattal Bogdán Jónás szeszgyáros, Gutman Sándor tanító és Klein Ferenc házaló. Közhonvédként Pick Herman és Trepper Mór házalók, valamint Deutsch József későbbi fényképész.⁶⁶ A kereskedők is jó szolgálatot tettek. Weiser Leopold gyöngyösi izraelita szállítja a honvédség részére a zabot, egy Schwarzkopf nevű vállalkozó pedig Pest és Gyöngyös között szervezett futárszolgálatot.⁶⁷

Ebben az évben Gyöngyös elrendelte a város zsidóságának minden korábbinál teljesebb összeírását. A mögöttes szándék az volt, hogy a talán már évtizedekkel korábban beszivárgottak jelenlétét is föltárják, pontos képet kapjanak az összlétszámról. Az eddig illegálisan itt tartózkodóknak pedig a kedvező légkörben lehetősége nyílt gyöngyösi tartózkodásuk legalizálására. A türelmi adó összeírások vázolta képnél az 1848 évi felmérés már azért is teljesebb, mert ez nemcsak a családfők körére terjedt ki, hanem az összes férfira. Feltüntette a jegyzék a születési helyet és a foglalkozást is.

*"A Szabad Gyöngyös Városában létező Izraelitaságnak összeírási Jegyzéke 28 Maj 1848"*⁶⁸ 224 zsidó háztartást tárt föl. A 224 családban 541 férfi élt, ebből 252 16 év alatti fiú gyermek. Ezek az adatok legalább egy 1000-1100 fős városi zsidó népességet igazolnak 1848-ban.

A születési helyek vizsgálatánál csak a családfők származását kutattam. Ennek az volt az oka, hogy a nagyszámú kisgyermek javarésze már nyilván Gyöngyösön született, tehát az ő adataik torzították volna a képet. A 224 családfőből 93 Heves megyében született (42%), ezen belül is született gyöngyösi 77 fő (34%). A régióból Pásztó emelkedik még ki 6 fővel (3%).

A szomszédos megyékkel együtt még mindig közel 70 százaléka a zsidóságnak környékről való. Pest megyében 30 fő született (13%), Nógrádban 16 fő (7%) és Borsodban 12 (5%). Külföldi születésű mindössze 18 fő találtatott. Hatan Morvaországban születtek, 4-en Lengyelországban. A Dezséri által oly sokat emlegetett galíciai beszivárgást 2 fő képviselte, de ugyanennyien jöttek Cseh- és Erdélyországból. Horvátország és Németország 1-1 családfőnek volt szülőhelye.

A felnőtt férfiak foglalkozását vizsgálva kimutatható, hogy a kereskedő foglalkozás a legnépszerűbb. 110 család megélhetési forrása ez. Kiemelkedik a "boltbeli kereskedő" 21 fővel, a bórkereskedő 18, házaló 16. De találunk soraik között vászonkereskedőt kilencet,

64 Der Ungarische Israelit 1848. május 20. 4. W. Lippe gyöngyösi rabbi beszámolója

65 BACHÓ László, Dezséri 1939. 9.

66 BACHÓ László, Dezséri 1941. 51.

67 BACHÓ László, Dezséri 1939. 9. Az izraeli források szerint közel 20 000 zsidó vett részt a szabadságharcban a magyarok oldalán. MM. TA. 1557.95.

68 HML. GYVL. V-101/b/47. LIII-82. Zsidók összeírása (1848)

gyapjúkereskedőt hetet, vegyeskereskedőt és „hajhászt”⁶⁹ négyet, lókereskedőt, pálinkakereskedőt, pántlikást, divatáru-kereskedőt kettőt-kettőt. A sort az egy-egy hal-, liszt-, ócskavas-kereskedő zárta. A kereskedelemről élők közé soroltam a kis-, közép- és nagykereskedőt, csak úgy mint a házalót, szatócsot, alkuszokat. A forrásokban a legrikább esetben lehet egyértelműen elkülöníteni őket. Míg a német nyelv, a német nyelvű források különbséget tesznek *kaufmann* (nagykereskedő), *handelsman* (kereskedő ember = közép) és *hausierer* (házaló) között, addig a magyar nyelvű források ezt az elkülönítést sajnos egyértelműen nem teszik lehetővé.

Az iparosok tábora szűkebb, összesen 50 fő. Pálínkfőzés 11 embert foglalkoztat, szabó 8, sapkacsináló 6, tajtékpipa faragó és pipacsizoló 5. 4-4 suszter, üveges és mészáros, 3-3 tímár és szobafestő, 2-2 szappanos, "vata tsináló", bádogos, "etzet gyártó", gombkötő. A ritkább mesterségeket pedig egy-egy fővel a serfőző, órásmester, ötvös, "virslicsináló", "gyufa csináló" képviseli. (A legtöbb külföldi születésű egyébként az ő körükben találtott.) A hitközség eltartotta 5 szegény család mellett, az egyház még másoknak is biztosította a jövedelmet. A zsidó oktatás súlyát jelzi, hogy már 1848-ban 7 tanítót tartottak. A hitközség alkalmazásában még további 9 ember állott. 4 egyházi, 2 sakter, 2 kántor, és egy "fő rabbinus" (Lippe Farkas, kinek nevét németesen Wolf Lippének is írták a források). A sort teljessé 3 vendéglős, 6 korcsmáros, két sebész és két orvos teszi. Figyelemre méltó, hogy megjelentek a zsidó *napszámások* ekkorra, 5 fővel. (A napszámosság a zsidóknál nem földművelő tevékenységet jelölt, hanem szolgálai foglalatosságot, pl. házi szolga, kifutó legény, cseléd stb.) A hadsereg pedig már alkalmaz katonaként izraelitákat, mert egy katona is szerepel az összeírásban. Egyetlen egy személy jövedelemforrása ekkor még csak a háza utáni áranda.

A "megjegyzések" is fontos részleteket árulnak el a zsidóság felemelkedéséről. 6 tanácsos és 3 előljáró található a zsidók körében. Egy bőrkereskedő fiát már ekkor Bécsben járattja orvosi egyetemre, egy másik bőrös pedig Pesten mérnöki tanulmányokra taníttatja a fiát. Az egyházi szervezeteket komolyan vették, gazdag és tekintélyes emberek voltak a templom gondnokai (vendéglősök), vagy például a halotti társaság gondnoka is.

Az összeírás igazán régi szabálytalanságokat is feltárt. A megjegyzés rovatban szinte minden második-harmadik családfő mellett megtalálhatjuk annak a bejegyzését, hogy évekig engedély nélkül tevékenykedett, lakott a városban. Minden bizonnyal az ekkor feltárt visszaélések csúcstartói Svajtzer Lázár, aki "52 év óta lakik engedelem nélkül Gyöngyösön", valamint Vaizer Károly, aki "50 év által lakik Gyöngyösön engedelem nélkül". Épp az ilyen évtizedek óta fennálló állapotok felderítettsége sugallja, hogy egy aránylag precíz és naprakész nyilvántartás készülhetett el 1848. májusában. Ez a statisztika egy röpke belepillantást engedélyez egy csonka társadalomba. Mutatja, hogy ez az etnikai-vallási csoport már a jogi emancipáció előtt kivívta, megtalálta a helyét a feudális gyöngyösi társadalomban. Nem minden súrlódás nélkül persze, de voltaképpen a kereskedelemben és a kézműiparban is leginkább a helyi társadalom szerkezetében lévő üres helyeket töltötték be. A másik tanulság, hogy egyszerűen nem találtam azoknak a betelepült tudatlan és primitív keleti zsidóknak a tömegeit, akikkel Dezséri Bachó László – és mások – riogatták a lakosságot.⁷⁰

69 hajhász = ügynökök, uzorások. A XIX. század közepén a magyar társadalom valósággal a zsidó egyéniség megtestesülését látta bennük. A hajhászok tőkéit szereztek maguknak és azzal uzoráskodtak.

70 Dezséri könyvének egy fejezete a **Keleti zsidók rohama Gyöngyös meghódítására** címet viseli, melyben a "...galicziai gettóból az országra szabadított, ősi őszöneikben félelmetes, mohó zsidókról..." szól. A 40. oldalon: "...1844-ben és 1845-ben egyik lengyelzsidó raj a másik után érkezett..." szövege le forrásmegjelölés nélkül, hogy aztán az 57. oldalon kijelenthesse: "...Az övvenes és hatvanas években a gyöngyösi főtér már a galicziai városokra emlékeztet, a város központját annyira körülölelték a zsidó kereskedők..."

A nem Magyarországon születettek aránya elenyésző. Ráadásul zömük olyan keresett és ritka mesterség képviselője, mely eladdig hiányzott a város életéből. Hogy Gyöngyösre milyen kis számban juthatott a keleti hagyományos ruházatú, feudális háttérű, galíciai zsidóból, arra későbbiekben a legékesebb bizonyítékot nyújtja majd a zsidók országos kongresszusa 1868-ban, ahol Gyöngyöst a haladóbb irányzat képviselőjeként könyvelték el, szemben az ortodox településekkel.

Dezséri és mások egyszerűen hangulatot igyekeztek kelteni a zsidók ellen. Olyan fantom-tömeget kreálnak Gyöngyösön, mely teljesen idegen etnikumú, szokású, viseletű, s nem rendelkezik a magyarsággal való legkisebb együttélési tapasztalattal sem. Ezzel szemben viszont nemcsak az idézett 1848. évi összeírás adata áll. A szerző átvizsgálta az Izraelita Halotti Anyakönyveket. Egy generációval később 1872-ben 63 elhunytból 3 volt külföldi születésű. (2 fő Galícia, 1 fő Graz). 1873-ban 119 halottból 3 külföldi (2 fő Galícia, 1 Neustadt), míg 1874-ben a 84 halottból 4 külföldi (ebből csak 1 galíciai). 1876-ban 44 elhunytból 1 külföldi (Galícia), 1877-ben 79 halottból 1 született Csehországban (Pohau), végül az 1878-ban elhunyt 83 halottból 3 külföldi születésű volt (2 Galícia, 1 Lengyelország /Kortin/).⁷¹ Nem a zsidók galíciai betelepődését vonom kétségbe. Azt tagadom, hogy Gyöngyöst egy teljesen műveletlen, kulturálatlan, szegény horda lepte volna el. A zsidóságnál nagyon komoly tényező a belső emigráció. Az országhatáron túlról betelepülve először a határvidéken „aklimatizálódtak”, és az észak-északkeleti megyékből már a részben vagy egészen asszimilálódott szörványok érik el területünket. A születési anyakönyvek nagy tanulsága az, hogy a XIX. században a zsidóság lélekszám növekedését jóval inkább a nagy népszaporulatnak, aránylag alacsony halálozási rátának köszönhetette – lásd 2-2 orvos és sebesz! –, mintsem valamiféle benyomulásnak.⁷²

Az 1848/49. évi lelkesedés Gyöngyösön mintha egy csapásra elsöpörte volna az ellentéteket. Előbb a lelkesedés az, ami összetart, aztán pedig az elnyomás. A délvidéken harcoló gyöngyösi nemzetőrök soraiban ott menetel néhány zsidó.⁷³ A trónfosztás hírére, 1849 május 17-én a zsinagógában is megtartották a "függetlenségi ünnepélyt".⁷⁴ Megkésve ugyan, de 1849. július 28-án az akkor már Szegedre menekült magyar országgyűlés kimondta a zsidók teljes egyenjogúsítását. Elismerése volt ez annak a lelkes szolgálatnak, melyet a zsidóság a csatamezőn tett a közös ügyért. A törvény gyakorlati jelentősége ugyan csekély volt, annál fontosabb az az üzenet, melyet hordozott.

A fegyverletételt követő megtorlás zsidót, magyart egyként sújtott. Az osztrák elnyomószervek a magyarországi zsidókat, mint a forradalom híveit, példásan megbüntette. 1849 októberében Haynau tábornagynagy a pesti zsidókat 2 300 000 forint hadisarcral sújtotta, mert mint hadseregszállítók szolgálatot tettek a honvédseregnek. Később ezt a sarcot – a pesti zsidóság nem tudta kifizetni a rárótt terheket –, az egész magyarországi zsidóságra kiterjesztették. A gyöngyösi zsidók 3375 forintot adtak. A tekintélyes összeget még a gyűjtés előtt Weizer Jeremiás, a Chevra Kadisa akkori elnöke a sajátjából megelőlegezte. 1-2 nap múlva már vissza is kapta.⁷⁵ A zsidóság később Ferenc Józseftől visszakapta a hadisarc összegét, majdan ebből létesül Pesten a Rabbiképző Intézet.⁷⁶

71 MM. TA. Izraelita hitközség anyakönyvei 1846-1895. (mikrofilmen)

72 Az izraelita anyakönyvezést Magyarországon sajnos csak a XIX. század közepén kezdték meg. A gyöngyösi anyakönyvek szörványosan már 1846-tól rendelkezésre állnak.

73 BACHÓ László, Dezséri 1939. 11.

74 BACHÓ László, Dezséri 1939. 92.

75 HML. GYVL. V-101/b/46. LIII/32. Zsidók adója. (1850) A cs. és kir. Rendelet a gyöngyösi zsidók esetén arra is kitér, hogy "a Magyar Honi Zsidók türelmi összeg kifizetésére csak a Pesti zsidókat kötelezték", és a gyöngyösi zsidók ha erre hivatkozva bármilyen fizetéssel elmaradnának, indokként ezt ne fogadják el tőlük. Más forrás BACHÓ László, Dezséri 1941. 53.

7. fotó. A „Gyöngyösi Izraelita Kultúregylet” német nyelvű pecsétnyomója.
MM. Pol-Köz. Gyűjt. 91.21.1. Reprodukció: Lónyainé Nagy Éva.

Az anyagi terheken túl, a zsidóság intézményeit is a felszámolás veszélye fenyegette. A Bach-korszak alatt a hitközség autonómiáját felfüggesztették, a cs. és kir. kormánybiztos nevezte ki az előljárókat. 1851-ben a zsidó iskolát is veszély fenyegette. Végül Kanyó Gábor kormánybiztos és megyefőnök utasította a polgármestert, hogy a gimnázium (a mai Zeneiskola) egyik részében biztosítson helyet időlegesen az iskola számára. Ezt Dezséri úgy tolmácsolja, hogy a levert szabadságharc után a zsidók nem áttalnak a nemzet kárára terjeszkedni.⁷⁷ Kihhasználják az alkalmat, s a közélet minden terén előtörnek. De 1849-től a volt gimnázium nem tanítási, hanem kórházi és laktanya célokat szolgált. Nem gimnáziumi osztályokat, hanem császári katonákat váltottak föl átmenetileg a zsidóiskolával az épület egy részében 1851-ben. (7. fotó)

Ennek az időszaknak jogtörténeti érdekessége az ún. zsidó eskü. A hatóság elé idézett zsidó tanúk a Bibliára nem tehetek esküt. Egy külön szöveget rendszeresítettek a részükre, melyet a volt városi levéltár napjainkig megőrzött:⁷⁸

”Én N. N. zsidó esküszöm az élő istenre, a szent istenre, a mindenható istenre, a ki teremtette az eget, és a földet, tengert, és mindeneket, hogy azon dologban, melly iránt kérdendő leszek, mindeneket, a miket láttam, hallottam, a vagy tapasztaltam, igaz lelkem ismérete szerint megvallok, semmit el nem tagadok, és semmit hozzá nem adok. Ha pedig ellenkezőt cselekednék, a föld nyeljen el, mely Dátánt és Abiront elnyelte, a guta szele és

76 MM. TA. 1557.95.

77 BACHÓ László, Dezséri 1941. 62.

78 HML. GYVL. V-101/b/93. CIV/63. Zsidók eskümintája (1850.)

bélpoklosság szálljon meg, mely Elizeus könyörgésére Syrai Námánt elhagyta, és Elizeus szolgáját megszállotta; nyavalya törés, vérfolyás, és a hirtelen guta szele érjen meg; a véletlen halál ragadjon el, veszszek el lelkestül és minden vagyonostul, Ábrahám kebelébe sohase jussak, Moysesnek a Sinai hegyen adatott Törvény törüljön el, és minden írás, mely Moysesnek öt könyvében írva vagyon, kárhoztasson el, és ha ezen esküvésem nem igaz, Törüljön el Adonai és az ő Istenségének hathatósága!"

A zsidó vallás frott és íratlan törvényei a betegek ápolását egyaránt a legszentebb kötelességek között írják elő. Ahol vagyoni helyzetük megengedte, emberbaráti intézményeket, kórházakat, aggokházát, stb létesítettek hitsorsosaiknak. A gyöngyösi zsidó kórház épületét 1854. március 7-én vásárolták meg az izraeliták. A zsinagógával szemben, a patakpart túloldalán megvásárolt házat és a hozzá tartozó több mint 3 hold kertet korábban gróf Szapáry József és felesége, báró Orczy Anna birtokolták. A Szentegylet tulajdonában lévő kórház működését feldolgozta Jakab Jenő rabbi majdnem száz évvel később.⁷⁹

A zsidóság asszimilációjának legfontosabb elősegítője az iskolaügy. A zsidók a saját elemi iskolájuk mellett szép számmal látogatták a város gimnáziumát is. 1840/41-es tanév 309 tanulója közül még csak 4 volt zsidó, de 1859/60-ban már 19. 1866/67-ben 71 fő, majd a folyamat csúcspontján 1873/74-ben 112 izraelita, vagyis az akkori gimnazisták 51%-a.⁸⁰

Az abszolút hatalom centralizációs politikája országosan is a zsidóság gazdasági tevékenységi körének szélesítése irányában hatott. Az ipart űzők aránya fokozatosan emelkedett a gyöngyösi zsidóság körében. Az abszolutizmus megszünteti a céhes korlátozások jórészét, sőt törvényileg biztosítja, hogy a zsidók bármilyen ipart folytathatnak. Ezért a XIX. század második felében az idősebb és fiatalabb generáció foglalkozásszerkezete között jelentős változás állt be az iparosok javára. Ez már a zsidó iparosság emancipációjának útja, melynek nyomán az 1860-as évektől megtrikult, elcsitultak a zsidó és nem zsidó iparosok közti viták. Az utolsó reznigál kísérletet a szűcsök hajtják végre 1862-ben, mert a piactéren rovásukra terjeszkedtek *"az izraelita kis kereskedők"*.⁸¹ A háttérben természetesen ott zajlott a feudális eredetű céhszervezet halódása. A harc azonban lassan már nem a kiváltságos céhes iparos és a kontár között dúlt, hanem a súlypont áttevődött a hagyományos céhes ipar és a modernebb kézműipari termelés közé.⁸²

A zsidóság történetének kutatásakor legnagyobb gondot a vagyoni viszonyok felmérése okozza. Évtizedes, évszázados kirekesztettség az ingatlanszerzésből problematikussá tette anyagi helyzetük meghatározását. Kezükön nyilvánvalóan jelentős mobil tőke halmozódott föl, jól megtérülő vállalkozásokba, kereskedelembe fektetve, de vagyonukat felmérni a polgári korig csak becsléssel, következtetéssel lehet. Gyöngyösön 1858-ban azonban egy cs. kir. szolgabírói körrendelet kötelezi a várost a zsidó kézen lévő ingatlanok összeírására. Az összeírást kétszer is meg kellett ismételni, mert az elsőt pontatlannak találta a megyei hatóság.⁸³ Másodszorra már egy korrekció, igen nagy műgonddal elkészített felmérést állított össze a város.⁸⁴ 1858-ra 78 izraelita tulajdonos kezén kerek 100 ház volt. Leginkább az első fertályban helyezkedtek el az ingatlanok. A száz házból 5 volt hajdan nemesi "úri" birtok, a többi polgári. Nyolcat nyilvános árverésen vettek meg. A tehetősebbeknek már több városi háza is volt, de közülük is kiemelkedett Braun Mózes 7 házával. Az "észrevétel"

79 JAKAB Jenő: A kórháztól az aggokházáig (1854 – 1942), Gyöngyös 1943.

80 BACHÓ László, Dezséri 1941. 98.

81 HML. GYVL. V-101/b/401. CCCCXLIII/38. Zsidók eltiltása a vásártérről (1862.)

82 DÓKA Klára 1994. 84.

83 HML. GYVL. V-101/b/47. LIII/83. Zsidó kézen levő ingatlanok összeírása (1858.)

84 HML. GYVL. V-101/b/46. LIII/52. Zsidó kézen levő ingatlanok (1858.)

rovat szolgáltatja a legfontosabb adalékot arra nézve, hogy milyen ütemben szerzik meg az ingatlanokat. A forrás külön érdekessége, hogy országosan egészen 1860-ig fennállt a zsidók birtokképtelensége. Sőt, az 1853. október 2-i császári pátens ismételt, nyomtatékosan megtiltja az ingatlanszerzésüket.⁸⁵

Zsidó kézen lévő gyöngyösi ingatlanok (1858.)

<i>Időszak</i>	<i>Megvásárolt ingatlanok száma</i>
1830-ig	5
1831-1840	12
1841-1847	16
1848-1849	12
1850-1858	55

A kereskedők világába enged betekintést a **Zsidók részére engedély sátrak felállításához (1858.)**, mely *"...az Országos és héti vásárok alkalmával, egy öl területű sátorban..."* árusítást engedélyez a gyöngyösi piacon.⁸⁶ Az előre kijelölt sátorhelyek közül a zsidók a 153-tól 252-ig terjedő szakaszokat kapták *"...a város pénztárába évenként és pedig pünkösdkor fizetendő Négy váltóforintért."* Az itt fellelt ún. engedelem levelek persze a zsidó kereskedők csak egy részének tevékenységi körét tárja föl. A 98 árus közül 28 "gyóccsal" kereskedett, sok volt közülük az Árva megyei illetőségű nő. Őket a "rőfös portéka és kendő" árusok követik 21 sátorhellyel, majd a szappanosok jönnek 10-en (1 kecskeméti kivételével mind szegedi). A férfi ruha és öltöny árusok 8, az áru megnevezése nélküli kereskedők 6, a szalagosok és pesti szabók 4-4 sátorhelyet bírtak. Figyelmet érdemel 2-2 "polgári festő mester", "sapka művész", "Nürnbergi portékák árusa".

Az 1860-as évek már az asszimiláció időszaka. A század második felétől a felgyorsuló birtokszerzés és az egyes iparágak gyakorlásának megszűnő tilalma határkő ebben a folyamatban. Ennek függvényében nemcsak a vagyonszerzés, a kereskedelem és iparban történő térhódítás látványos, de a magyar nyelv elsajátítása is. A zsidó iskola magyar nyelvre tért át, sőt megkezdődött az izraeliták helyi szellemi életbe való bekapcsolódása is.

A zsidóemancipáció csúcspontja az 1867. évi XVII. törvénycikk, az ún. emancipációs törvény:

"1.§. Az országnak izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyenlően jogosítottak nyilvánítanak.

*2.§. Minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet ezennel megszüntetetik."*⁸⁷

Új fejezet kezdődött ezzel az ország és persze a gyöngyösi izraeliták életében. Jogilag elhárult minden akadály az asszimiláció útjából. A társadalom egy részéről persze az előítéletek, fenntartások egycsapásra nem tűntek el. Ahogy a zsidók egy részénél is megmaradt az elzárkózás, a hagyományokhoz, valláshoz való görcsös ragaszkodás.

A törvény nyitva hagyta az izraelita felekezet belső autonómiájának kérdését. Ez pedig visszahatott a többi felekezettel való kapcsolattartásra, leginkább az ún. viszonyosságra. Hisz az emancipációs törvény csupán izraelita vallású egyéneket ismer el, nem pedig izraelita felekezetet, testületet. Voltaképpen – br. Eötvös József kultuszminiszter szándékai szerint –, e kérdés rendezésére vetődött fel egy országos zsidókongresszus megtartásának szükségessége. A kongresszus feladata lett volna a hitközségek és a felekezetek országos szintű

85 GONDA László 1992. 97.

86 HML. GYVL. V-101/b/305. CCLXXX/81. (1857.)

87 Magyar Törvénytár 1867. évi törvények 354.

szervezet belső felépítésének meghatározása. Ily módon a zsidóság saját ügyeiről a világi hatóságok kizárásával önmaga dönthetett volna, az állam pedig kizárólag a felekezet legfelsőbb vezető szervével érintkezett volna.⁸⁸ A zsidókongresszus előkészítésére a miniszter által összehívott 5 tagú tanácsadó testület – mely a zsidóság legelismertebb vezetőit tömörítette –, egyike a gyöngyösi Hirsch Lipót volt. Ez is mutatja a helyi zsidóság szerepét az országos közéletben.⁸⁹

Az 1868. november 10. és 1869. február 23. között megtartott izraelita egyetemes gyűlés azonban kudarcra végződött. A vallási újításokat bevezető, asszimilációra inkább hajlamos és a hagyományhű zsidó csoportok ellentétei minden ország zsidóságában fellelhetők voltak, de csak Magyarországon jutottak el ezek a különféle irányzatok szervezeti elkülönülésig. A kongresszus ugyanis létrehozta a neológok elképzelése szerinti országos szervezetet – ehhez állt közel a lelkes gyöngyösi hitközség is – de ez az orthodoxok nélkül alakult meg, akik már az ügyrendi viták után elhagyták a gyűlést.

1871-ben az orthodoxok is megteremtették a maguk önálló országos szervezetét, melyet ők *'autonóm hittörvényű zsidó felekezetnek'* neveztek. Ezzel végérvényesen megosztottá vált a hazai zsidóság, mely már nem is csak két részre, de legalább négyfelé bomlott. A *neológok* és *orthodoxok* mellett hamarosan Gyöngyösön is előtérbe került egy harmadik irányzat, mely az évezredes egységes zsidóság alapján állva elutasította a szakadást, és nem is csatlakozott egyik oldalhoz sem. Nevükben is utalva a kongresszus előtti állapotra, magukat *'status quo ante'* zsidóknak kezdték nevezni. A gyöngyösi izraeliták meghatározó része ezt az irányzatot vallotta magáénak egészen 1944-ig. Végül meg kell említenünk a városunkban is időnként felbukkanó negyedik jelentősebb irányzatot, a *haszidokét*, akik nem csatlakoztak semelyik nagyobb csoporthoz. Ők az orthodoxok közül kiváló Kárpátalján keletkezett konzervatív irányzat követői. Gyöngyösön az ún. anyahitközség a status quo irányzat lett, míg 1871-ben formailag ebből vált ki a kisebb létszámú orthodox csoport. Ennek a hitközségnek az alapítása óriási áldozatokkal járt, hisz kiválásukkor az anyahitközség tartotta meg az épületeket, intézményeket, vagy például az anyakönyvezés jogát.⁹⁰

Nem tekinthető véletlennek, hogy a zsidóságon belüli évtizedek óta jelentkező ellentétek, csak a végleges emancipáció megvalósulása (1867.) után jutnak kifejezésre szervezeti megosztottságban. Ehhez szükség volt a mindenkori államhatalommal szembeni önvédelmi reflexek lanyhulására. Az emancipáció teremtette lehetőségek ugyanis nagymértékben csökkentették a zsidó hitközségek belső kohézióját. Valamint szükség volt a gazdasági és társadalmi fejlődés útján elért biztos eredményekre, melyekre támaszkodva, még a belső viták időszakában sem veszélyeztették a magyarországi izraeliták a társadalmi munkamegosztásban hagyományosan kialakult és jól ellátott szerepüket.

A kiegyezést követően Gyöngyösön is a helyi zsidóság történetének legvirágzóbb fejezete kezdődött el. Gyöngyösön is a zsidók asszimilációs történetének 3. szakaszát kezdték el.⁹¹ A megtelepedést, majd a kettős kultúra időszakát követően a beolvadás kezdődött el. Ez lemérhető volt az öltözködésen, nyelvi magyarosodáson, társadalmi érintkezésen, névmagyarosítási hullámon, vagy akár a civil szerveződésekben is. Olyan meghatározó szervezetek, egyesületek jöttek ebben az időszakban létre, mint a későbbiekben csak „zsidó kaszinónak” emlegetett Gyöngyösi Kereskedői Csarnok. A város gazdasági életét egészen 1944-ig jelentősen befolyásoló egyesület 1867-ben abból a célból alakult, hogy távol minden politizálás-

88 GONDA László 1992. 319.

89 Hon c. folyóirat 1867. február.

90 Rabbi Ben-Zion Jakobovics közlése. MM. TA. 1557.95.

91 HANÁK Péter 1984. 360.

tól, a „*társas összejöveteleken s társas élvezmények szaporítása által alkalmat nyújtand czél-szerű kereskedelmi vagy iparvállalatok indítására vagy elősegítésére*”.⁹² A később már csak Kereskedelmi Csarnoknak nevezett egyletnek időnként még a város polgármestere is tagja volt.

A kiegyezés éve élesen rávilágít nemcsak a gyöngyösi zsidóság vallási irányzatokban kimutatható megosztottságára, de vagyoni különbözőségeire is. A „dúsgazdag” zsidók mellett a városi szegénység tábora is nagyon sok izraelitát vonultatott föl. 1867-ben zajlott a helybeli szegényparasztság és városi szegénység legnagyobbabszabású megmozdulása. A nyomorgó zsidók több esetben fordultak a városi tanácshoz, munkát és életkörülmények javítását kérve. Mivel kérésüket a város vezetői nem teljesítették, fellázadtak. Betörték a Városháza kapuját, berohantak a hivatalos helyiségekbe és a városi (rendőr)kapitányt vakmerően megtámadták, megfenyegették és szidalmazták. Később egyébként a szervezőket és a résztvevőket a város vezetői megbüntették.⁹³

Gyöngyösön a töretlen asszimilációs folyamatot a XIX. század utolsó évtizedében már semmi sem volt képes megállítani. Még a tiszaszilári vérvád idején is jobbára sikertelen és visszhangtalan maradt minden olyan kísérlet, mely a zsidóellenesség megteremtésére irányult. A gyöngyösi zsidóság úgy érkezett el a XX. század küszöbére, hogy az új században történetének minden korábbi lapjánál fényesebb, sikeresebb fejezetét fogja megkezdeni.

Irodalomjegyzék

Rövidítések:

GYVL = Gyöngyös Város Levéltára

HML = Heves Megyei Levéltár

MM. = Mátra Múzeum, Gyöngyös

TA. = Történeti Adattár

Tört. Dok. Gyűjt. = Történeti Dokumentum Gyűjtemény

Pol-Köz. Gyűjt. = Politika – Közigazgatási Gyűjtemény, Gyöngyös

Lev. Lap. Gyűjt. = Képes levelezőlap Gyűjtemény, Gyöngyös

ACSÁDY Ignác

1896. Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. Budapest

BACHÓ László, Dezséri

1939. Gyöngyös város története 1848/49-ben. Gyöngyös

1941. A zsidóság térfoglalása Gyöngyösön 1919-ig. Gyöngyös

1942. A zsidóság térfoglalása Gyöngyösön 1919-től napjainkig. Gyöngyös

BÉKEFI Remig

1902. A pásztoi apátság története II. (1702-1814.), Budapest

BRAHAM, Rudolph L.

1988. A magyar holocaust I-II. Budapest

DÓKA Klára

1994. Zsidó kézművesek emancipációja a XIX. század közepén. In.: OROSZ István – PÖLÖSKEI Ferenc (Szerk.) Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon. Budapest, 73 – 90.

92 HML. IV-4/4/3. A gyöngyösi Kereskedői Csarnok alapszabályai (1867.)

93 MOLNÁR József 1984. 508.

94 HML. GYVL. V-101/b/307. CCLXXXI/79. Zsidóellenes röpiratok eltiltása (1882.)

- FEKETE Lajos**
1934. Gyöngyös város levéltárának török iratai (Különnyomat a "Levéltári Közlemények" 1932-ik és 1933-ik évfolyamából), Budapest
- FÉNER Tamás – SCHEIBER Sándor**
1984. ...és beszélj el fiadnak... Budapest
- FÉNYES Elek**
1836-1839. Magyar Országnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota, statistikai és geographiai tekintetben, I-V. Pest
- GÁL Edit, B.**
1992. A Debrő-Parádi uradalom működési vázlata az 1820-as számadáskönyv alapján. (Orczy gazdaságok a 18-19. században I.) In.: PETERCSÁK Tivadar – LÖFFLER Erzsébet (Szerk.) AGRIA XVII-XXVIII., Eger 223–233.
- GAZDA Anikó**
1989. A zsidók elhelyezkedése a településben. In.: GERŐ László (Szerk.) Magyarországi zsinagógák, Budapest, 1989. 48-53.
- GERŐ László /Szerk./**
1989. Magyarországi zsinagógák. Budapest
- GONDA László**
1992. A zsidóság Magyarországon 1526-1945. Budapest
- HANÁK Péter**
1984. A lezáratlan per. In.: HANÁK Péter (Szerk.) Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Budapest 355-379.
- HORNER István**
1863. Gyöngyös városának történeti, statisztikai és geographiai leírása. Pest
- HORVÁTH László**
1995. A gyöngyösi temetők kultúrhistóriája. PETERCSÁK Tivadar (Szerk.) AGRIA XXXI. Eger
- JAKAB Jenő**
1943. A kórháztól az aggokházig. Gyöngyös
- KOHN Sámuel**
1881. Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez. Budapest. (Akadémia Kiadó Reprint sorozata, Budapest, 1990.)
- Ö KOVÁCS József**
1991. A zsidóság és környezetének konfliktusai a 18-19. században egy Duna-Tisza közti mintavétel tükrében. In.: Á. VARGA László (Szerk.) Rendi társadalom – polgári társadalom 3. Salgótarján 155-162.
- LŐRINCZ Melinda**
1994. A gyöngyösi zsidóság története. In.: KRÁLL Csaba (Szerk.) Holocaust emlékkönyv. A vidéki zsidóság deportálásának 50. évfordulója alkalmából. Budapest
- MOLNÁR József**
1984. A munkásmozgalom története Gyöngyösön a második világháborúig. In.: HAVASSY Péter – KECSKÉS Péter (Szerk.) Tanulmányok Gyöngyösről, Gyöngyös, 507-545.
- NÉVSORA**
1840. Névsora a gyöngyösi Gyógyintézet t. cz. jótévedőjinek (Az 1838dik évben julius Ijén megnyittatott aláírási ív szerint. Pesten

SCHEIBER Sándor

1984. Folklor és tárgytörténet III. Budapest

1985. Itt van elrejtve. Tokaj-Hegyaljai zsidó temetők. Budapest

SEBŐK László, Ethei

1880. Gyöngyös és vidéke története. Gyöngyös.

SOÓS Imre

1992. Mezővárosi normaiskolák az egri egyházmegyében 1779-től 1845-ig. Eger

SZAKÁLY Ferenc

1984. Gyöngyös gazdasági és társadalmi változásai a török korban. In.: HAVASSY

Péter – KECSKÉS Péter /Szerk./: Tanulmányok Gyöngyösről, Gyöngyös 147-178.

SZÁNTÓ Imre

1954. Eger püspöki város úrbéri és felszabadulási pere a 18. században. Eger

SZEDERKÉNYI Nándor

1893. Heves vármegye története IV. (1687-1867). Eger

UJVÁRI Péter (Szerk.)

1929. Zsidó lexikon. Budapest

VENETIANER Lajos

1986. A magyar zsidóság története. (Reprint) Budapest

VÖRÖS Károly

1989. A magyarországi zsidóság helyzete a mohácsi vésztől 1918-ig. In.: GERŐ László (Szerk.): Magyarországi zsinagógák. Budapest, 28-35.

László Horváth

Angaben zu der Geschichte des Judentums in Gyöngyös

Das Studium bearbeitet die Geschichte des Judentums bis 1868, bis zur rechtlichen Emanzipation und der organisatorischen Absonderung des ungarischen Judentums, das einmal so großen Stand hatte. Die ersten schriftlichen Angaben, die sich auf das Judentum beziehen, stammen aus Mitte des XV. Jahrhunderts, und das Judentum machte damals in seiner Glanzzeit 10-15% der Stadtbewohner aus. Es ist auch deswegen schmerzhaft, weil man bis zu dem heutigen Tag ihr jahrhundertlanges Dasein nur aus den antisemitistischen Ausgaben der 40er Jahren kennen lernen konnte, wie z.B. auch die folgenden zwei Bücher von Dezséri Bachó László sind: **Die Expansion des Judentums in Gyöngyös bis 1919** bzw. **Die Expansion des Judentums in Gyöngyös von 1919 bis unseren Tagen** László Bachó schrieb 1941 und 1942 - nach besonders gründlichen archivischen Forschungen - seine zwei Bände von einer vorherigen Prekonzeption angeregt. Seine feste und offen bekannte Absicht war, "die Verjudung der Stadt" zu enthüllen. Auch die Absicht selbst projiziert das Werk vor. Statt eines geschichtlichen Handbuches hat er ein alltägliches, politisches Mittel geschmiedet, eine sogenannte örtliche Beispielsammlung. Er tat es in der Zeit, wo seinem Nachbar, seinen ehemaligen Mitschülern, deren Kinder und Eltern die Katastrophenzeit drohte.

Mit meiner Arbeit suche ich eine Antwort darauf, wer der Kohn aus der Csapó Straße, der Krämer brahám aus dem oberen Stadtteil, Drózsas aus dem Hotel Pannonia oder der Feuerwehrbefehlshaber mit dem fieschem Schnurbart, in ungarischer Volkstracht war. Und die anderen waren gesichtslose aber nicht namenlose Massen. Denn alle hatten doch einen

Namen. sie waren Kinder, Väter, Geschwister und Verwandte. Wo sie hin sind, das wissen wir wohl alle! Diese Arbeit wurde ihnen, für sie, und statt ihrer geschrieben.

HORVÁTH LÁSZLÓ
MÁTRA MÚZEUM
H-3200 Gyöngyös
Kossuth Lajos u. 40.

Heves megyei nemzetőrök részvétele a bácskai harcokban

Hajagos József

Abstract: The participation of the National Guard of Heves county in the battles in Bácska. The War of independence in 1848 established the National Guard to provide the internal security and public order of the country /Hungary/. The National Guard, which was basically founded to carry out the tasks of security forces, had to be on active service as well. This was needed because of the Serbian revolt that broke out in the southern part of Hungary. Many members of the National Guard from Heves county were also commanded to fight against the Serbian rebels. This study describes the circumstances of the mobilization of the members of the National Guard from Heves and their taking part in the military operations in Bácska.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc a magyar történelem egyik legnagyobb teljesítménye. A "népek tavasza" lehetőséget teremtett az ország polgári átalakítására. A márciusi forradalom és a pozsonyi országgyűlés a polgári átalakulás vívmányainak védelmére megteremtette a nemzetőrséget. A Habsburg udvar változásokkal szembeni ellenszenvé, az osztrák és a magyar kormányok egymáshoz való viszonyának tisztázatlansága, valamint a kielégítetlen követeléseik megvalósítására törekvő nemzetiségi mozgalmak kibontakozása lehetetlenné tette a békés átalakulást. A szerbek júniusi felkelése és a horvátok Magyarország elleni fegyveres készülődése azonnali intézkedésekre készítette a Batthyány-kormányt. A Délvidékre vezényelték az országban állomásozó kis létszámú sorkatonaságot. A rendes katonaság megerősítésére több ezer nemzetőrt, valamint a májustól szervezni kezdett honvédszázaljakat is a déli hadszíntérre vezényeltek.

A nemzetőrség harctéri alkalmazása ellentétes volt létrehozásának eredeti céljával. A XXII. törvénycikk a "személyes és vagyonbátorság, a közcsend és belbéke biztosítása" érdekében rendelkezett a nemzetőrség felállításáról. A nemzetőrség intézményét a törvény a minisztérium hatáskörébe rendelte.¹ A kormányon belül a nemzetőrség feletti rendelkezést Gr. Batthyány Lajos miniszterelnök magának tartotta fenn. Irányítására létrehozta az Országos Nemzetőrségi Haditanácsot, amelynek vezetésére április 20-án Br. Ottinger Ferenc vezérőrnagyot, majd május 15-én Br. Baldacci Manó ezredest kérte fel.² A nemzetőrségi szolgálatra kötelezett személyek országos összeírására Batthyány április 21-én utasította a megyei és városi törvényhatóságokat.³ A nemzetőri szolgálat ellen több helyen mutatkozó

1 1847/8:64-71.o.

2 Pesti Hírlap 1848. április 23., OL H3 HNI 1848:19.,23., 171., 414., OL H92 ONöHt 1848:40.

3 Pesti Hírlap 1848. április 23., OL H3 HNI 1848:26., 31.

ellenszenv következtében egy másik, szintén április 21-i rendeletében arra is utasította a törvényhatóságokat, hogy "csak ott tartja szükségesnek a nemzetőri összeírás megkezdését, ahol a nemzetőrséggel szemben nincs ellenszenv...és bátorúsan fel lehet a népet fegyverezni."⁴ Májusban hasonló rendelkezések keletkeztek. Május 18-án a Nemzetőrségi Haditanács az összeírások haladéktalan felterjesztésére szólította fel a törvényhatóságokat, ugyanakkor a miniszterelnök egy május 25-i rendeletében azt közölte, hogy "ott ahol a nemzetőrség iránt ellenszenv nyilatkoznék, az összeírás életbeléptetése megtiltatik."⁵ Batthyány tapintatos eljárást követelő intézkedéseivel a belső nyugalom fenntartására törekedett. Mindez azonban azt eredményezte, hogy a nemzetőrség összeírása a nyári hónapokban sem fejeződött be. Több megyében, pl. Hevesben a végleges összeírással csak októberben készültek el.⁶ Az összeírás végleges befejezése előtt azonban már júniusban megkezdtek a nemzetőri zászlóaljok parancsnokainak kinevezését. Ezekkel az intézkedésekkel gyorsítani kívánták a területi elven alapuló zászlóaljok megszervezését. Ezt sürgető szükségszerűséggé tették a délvidéki események.

Június 6-án sor került a Sajkás kerület szerb határőrkatonáinak a zendülésére. Ezzel kezdetét vette a délvidéki polgárháború. A nyugtalanító hírek és több délvidéki település segélykérései azonnali intézkedéseket követeltek a kormánytól. Június 7-én – az Innsbruckban tartózkodó Batthyányt a nemzetőrségi kérdésekben helyettesítő – Mészáros Lázár hadügyminiszter arra utasította a Jászkun Kerületet, hogy legyenek készen a rosszul szervezett Bács vármegyei nemzetőrség megsegítésére.⁷ Június 10-én Szemere Bertalan belügyminiszter Bács, Temes, Arad, Torontál, Somogy, Zala, Tolna, Baranya, Veszprém, Vas, Csongrád és Krassó vármegyék főispánjait arra utasította, hogy a lázongók megfékezése érdekében gyűjtsenek sereget.⁸ Ugyanezen a napon Mészáros Lázár a Jászkun és a Hajdú Kerületek, Pest, Csongrád, Csanád, Békés, Arad, Szabolcs és Bihar vármegyék, valamint Budapest/sic!/, Debrecen, Kecskemét, Szeged, Arad, Hódmezővásárhely, Szentés, Szolnok, Mezőtúr, Nagykőrös, Gyula, Békés és Nagyvárad városok törvényhatóságaihoz fordult, sürgette a nemzetőrség felállítását, rendezését, felfegyverzését, hogy "az első felhívásra a hazának, a már megtámadott Bács, Torontál megye helységeinek védelmére, s oltalmára lehessenek..."⁹ Szemere Bertalan június 13-án arra utasította Vas, Zala, Somogy, Tolna, Baranya, Bács, Torontál, Temes, Krassó, Arad, Csanád és Pest vármegyéket, valamint a Jászkun Kerületet, hogy egyenként 2-4.000 fős nemzetőri seregeket állítsanak ki két hét alatt: "Fegyverezék fel amint lehet és tudják. Fegyvereit s kaszáit hordja össze részökre a nép." Tudatta velük azt is, hogy utasítást a kiindulás, az alkalmazás, az elhelyezés és az ellátás iránt az illetékes királyi biztosoktól, illetve a katonai parancsnokoktól kapnak.¹⁰ Mészáros június 14-én – a még mindig távol lévő miniszterelnök helyett – arra szólította fel az előző, június 10-i rendeletében nem érintett törvényhatóságokat, hogy nemzetőrségük összeírását gyorsan készítsék el, s terjesszék fel a Nemzetőri Haditanácshoz. Siettette a már összeírt nemzetőrség rendezését is, s felhívta a törvényhatóságokat arra, hogy a már rendezett alakulatokat tartsák készenlétben.¹¹ Az Innsbruckból június 14-én visszaérkező Batthyány Pest és Heves vármegyékhez, a Jászkun Kerülethez, Nagykőrös, Kecskemét, Kiskunfélegyháza és Mezőtúr városokhoz

4 OL H3 HNI 1848:15.

5 OL H3 HNI 1848:296., 323., Pesti Hírlap 1848. május 20.

6 OL H92 OH6Ht 1848:7598.

7 Szolnok HKL kgyi. 1848:1370., HERENDI 1901: 34-35.o.

8 THIM 1930-1940 II. 376-77.o., PAP 1868 II. 185-86.o., Közlöny 1848. június 18.

9 OL H 75 HM/k 1848:255/a.

10 OL H15 BM r.o. 1848-1-16. (OL H12 BM á.i. 1848:3649 iktatva) .

11 OL H75 HM/k 1848:255/b.

azt az utasítást küldte, hogy nemzetőrségüket parancs nélkül ki ne indítsák.¹² Batthyány ezzel az egymást követő intézkedések miatt előforduló kapkodást igyekezett mérsékelni.

Június 14-én Br.Bechtold Fülöp altábornagy ki lett nevezve a Bácskába és a Bánátba összevonandó különböző fegyveres alakulatok parancsnokává. Bechtold kinevezéséről Mészáros Lázár június 28-án értesítette Pest, Tolna, Bács, Csongrád, Csanád, Békés és Arad vármegyéket, s arra utasította őket, hogy a tábori szolgálatra rendelt nemzetőröket készítsék fel a kiindulásra, s vonják össze őket a megadott helyeken. Utasította arra is őket, hogy jelentsék magukat Bechtold altábornagnál, s várják annak rendelkezéseit.¹³ Július 13-án Mészáros több vármegye nemzetőrsége számára adott parancsot a Délvidékre vonulásra, megjelölve a célállomást is. E szerint a csanádiaknak Óverbászra, a borsodiaknak Zentára, a torontáliaknak Óbecsére, a nógrádiaknak Ókanizsára, a hontiaknak Szabadkára, a csongrádiaknak Óbecsére, a jászkunságiaknak Kishegyesre, a zarándiaknak Kőrösbányára, a hevesieknek Kulára, a temesieknek Dentára, az aradiaknak Nagybecskerekre, a bihariaknak Dentára, a Hajdú kerületieknek Kishegyesre, a békésieknek pedig Óverbászra kellett vonulniuk.¹⁴

A felsorolt rendeletekből kitűnik, hogy amilyen mértékben kiterelvényesedni látszott a szerb lázadás, úgy bővült a nemzetőrök mozgósításába bevont vármegyék száma. Nemzetőrök mozgósítására utasították a Délvidéktől távol fekvő Nógrád, Hont, Gömör, Heves, Borsod és Bihar vármegyéket, valamint a Hajdú Kerületet is. E felsorolt vármegyékből azonban csak Heves és Bihar küldte le a Délvidékre nemzetőreit, de náluk is felmerültek mindazok a problémák, amelyek a többieknél ezt lehetetlenné tették.

Mielőtt rátérnénk a mozgósítás konkrét eseményeire, meg kell vizsgálnunk a nemzetőrség júliusi szervezetségi állapotát Heves (pontosabban Heves – Külső-Szolnok) vármegyében. Az április 21-ét megelőző időszakban csak a megye néhány településén alakult meg a nemzetőrség. Blaskovics Gyula másodalispánnak a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmányhoz írt jelentése szerint Egerben, Gyöngyösön, Szolnokon, Pásztón és Kenderesen indult meg a nemzetőrség szerveződése. Népeességük és a nemzetőrséghez való későbbi pozitív viszonyulásuk alapján a spontán szerveződés valószínűleg megindult Mezőtúron és Törökszentmiklóson is.¹⁵ Sok település lakosaiban azonban komoly ellenszenv mutatkozott a nemzetőrség iránt. Blaskovics erről az alábbiakban számolt be április 7-én a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmánynak: *"Igen számos kisebb helyeken a katonaság felőli elfogult nézetekből a tudatlan köznép iszonyatot látszik érezni a nemzeti őrseregbe állás iránt. A jelen mozgalmakról szerte keringő helytelen hírek és a felizgatott kedélyek lecsillapulta, s a köznépnek volt földesuraik iránti bizodalma megszilárdulása, s a népnek a nemzeti rendőrség célja, állása s kötelessége felől az egész megyében okszerű felvilágosítása előtt nem is igen kívánja a megyei választmány a nemzeti őrseregnek falukon felállítását eszközölni."*¹⁶ Ilyen körülmények között Batthyány már említett április 21-i bizalmas, mérsékletre intő rendelete az összeírással kapcsolatban egybeesett a megyei vezetés elgondolásával. Blaskovics május 7-i jelentésében reagált e miniszterelnöki rendeletre. E szerint *"a nemzeti őrseregei összeírást a népnek e tárgyban előlegesen kellőképp felvilágosítása után egész Heves Megyében meg lehet ugyan kezdeni, kivételével azon néhány helyeknek, hol a*

12 OL H3 HNI i.k. 1848:494.

13 OL H75 HM/k 1848:788., 799., 805., 806., 823., 833.

14 OL H92 ON6Ht 1848:1755.

15 OL H1 MOIB 1848:22.,82.,305., 334.

16 OL H1 MOIB 1848:539.

lakosság nagyobb része ingerült állapotban van az úrbéri rendezés miatt, s az összeírás iránt...de a felfegyverzést az illető szolgabíráktól eddig beérkezett jelentések szerint egész biztossággal csak a következő helyeken" javasolta:

Tarnai járás: Eger, Heves, Verpelét, Füzesabony, Mezőtárkány, Nagytállya, Kerecsend, Deménd, Kápolna, Detk, Ludas, Halmaj, Visonta, Feldebrő, Tarnabod, Vezekény, Karácsond, Kál.

Tisza járás: Mezőtúr, Törökszentmiklós, Kisköre, Szolnok, Alattyán, Pély, Tiszapüspöki, Besenyszög, Kenderes, Tiszafüred, Tiszabő, Dévaványa, Nagykörű, Kőtelek.

Gyöngyösi járás: Gyöngyös, Adács, Monostor, Szentjakab, Csány, Pásztó.

Mátra járás: Aranyos, Terpes, Felnémet, Fedémes, Bükkszék, Szajla.¹⁷

Az összes megyei településhez képest igen szerénynek tűnik a felsorolt helységek száma. Május 11-i jelentésében sem tudott Blaskovics kedvezőbb hírekről beszámolni a miniszterelnöknek: "...a pótlólag beérkezett szolgabírói jelentések szerint, a nemzeti őrseregbeni szolgálat iránt másutt sehol sem mutatkozik rokonszenv, mint amelly helységeket május 7-i jelentésében felsorolt..." Közölte azt is, "hogy az összeírást a megye aképpen rendelte el, hogy az csak oly helységeken hajtassék végre, melyekben a népesség nagyobb száma a nemzeti őrsereg iránt az összeíró küldöttség előtt rokonszenvet tanusít."¹⁸ A nemzetőrség iránti csekély rokonszenvre utal Blaskovics egy korábbi május 1-i jelentése is, mely szerint "a nemzeti őrsereg szabad vállalkozás útján már nem akar szaporodni, igen irtózik tőle a köznép, különösen a Mátra melléke."¹⁹ Az ellenszenvet elsősorban az okozta, hogy a felszabadított jobbágyok sok helyen tévesen egy rájuk kényszerített 30 éves katonai szolgálatnak fogták fel a nemzetőrséget. A vonakodás azonban köszönhető annak is, hogy a szőlőtermő vidékeken, mint pl. a Mátraalján, a zömmel majorsági földeken található szőlők után nem törölték el a dézsmát. Így az áprilisi törvények teremtette változások iránt nem tápláltak bizalmat a szabaddá lett parasztok.

A vonakodás és a bizalmatlanság következtében a nemzetőri összeírások elhúzódtak a megyében. Júniusra feltehetően csak Blaskovics május 7-i jelentésében felsorolt helységekben készült el az összeírás. Gyöngyösön június első napjaira fejeződhetett be az összeírás, mert 12-én már tisztjeiket is megválasztották.²⁰ Egy pontos keltezés nélküli összeírás 1.317 fő gyöngyösi nemzetőrt tartalmaz, beszámítva az egészségileg "tehetetleneket" és a törvény előírásainak meg nem felelő önkénteseket is.²¹ Az egri összeírás befejezését június 13-án jelentette a városi tanács. A jelentés szerint 2.032 fő nemzetőrt vettek jegyzékbe.²² Az összeírások elhúzódsát mutatja a megyei választmány augusztus 1-i jelentése, miszerint csak az önkéntesen jelentkezőket írták még össze, melyeknek létszámát 15.000 főre becsülték.²³ A végleges összeírás csak október végére készült el, melyet november 2-án terjesztettek fel a Nemzetőrségi Haditanácshoz. Ez alapján a megye nemzetőreinek a száma 13.634 fő, melynek ismeretében túlzott optimizmusról vallott a megyei választmány augusztus 1-i jelentése.²⁴

A megyei összeírás befejezése előtt, csakúgy mint az ország más részein, Heves megyé-

17 OL H3 HNI 1848:138.

18 OL H3 HNI 1848:456.

19 OL H3 HNI 1848:138.

20 DEZSÉRI BACHÓ 1939: 11.o.

21 MM. TA. 1237. 90. A Gyöngyösi nemzeti őrsereg őszve írása (1848).

22 OL H92 ON6Ht 1848:921., 1320.

23 OL H92 ON6Ht 1848:2438.

24 OL H92 ON6Ht 1848:7578.

ben is megkezdték a nemzetőri zászlóalj felállítását. A zászlóalj központjául júniusban Eger és Gyöngyöst jelölték ki. A megye kiterjedése következtében elhatározták egy harmadik zászlóalj felállítását is, melynek központjául Mezőtúrt jelölték ki.²⁵ A zászlóalj parancsnokául májusban Eger Lenkey Károly nyugalmazott kapitányt, Gyöngyös pedig Brezovay Imre nyugalmazott főhadnagyot ajánlotta.²⁶ Hivatalos kinevezésükre június 19-én került sor.²⁷ Brezovay azonban kinevezésével egyidőben lemondott beosztásáról. Helyére Gyöngyös és a megyei választmány az egri hadfogadó parancsnokát, Okolicsányi József főhadnagyot javasolta, de addigra a Nemzetőri Haditanács ajánlatára június 29-én már kinevezték Gr. Almásy Ernő kilépett főhadnagyot a megüresedett zászlóaljparancsnoki tisztségre.²⁸ A Mezőtúr központtal alakuló harmadik zászlóalj élére július 6-án Mesterházy István vértés kapitányt nevezték ki.²⁹ A zászlóalji központok kijelölése és a parancsnokok kinevezése ellenére a tényleges zászlóalji keretek csak az összeírás befejezése után alakulhattak ki, vagyis októberben.

Az összeírás elhúzódnása mellett súlyos probléma jelentkezett a felfegyverzés terén, csakúgy mint az ország más megyéiben is. A nemzetőrség töredékét tudták csak lőfegyverekkel ellátni, azok is általában saját fegyverek, vagy másoktól kölcsönvettek voltak. Blaskovics április 7-én 3.000, május 15-én 2.000 lőfegyvert igényelt a nemzetőrök számára, de kérését a kormány nem tudta teljesíteni. Fegyver iránti kérelmet benyújtottak a városok is: május 9-én Szolnok, május elején Mezőtúr, május 15-én ismét Szolnok. A kormány ezeket az igényeket sem tudta kielégíteni, egyedül május 28-án Gyöngyös kapott 200 db régi kovás puskát. Úgy a nemzetőrök jelentős része csak lándzsákkal, kiegyenesített kaszákkal és kardokkal volt felszerelve. Gyöngyösön a fegyverek között előfordult a fokos is.³⁰

Az előbbieken leírtakból kitűnik, hogy Mészáros Lázár július 13-i nemzetőrök mozgósítását elrendelő utasítása Heves megyét a nemzetőrség szervezésének kellős közepén érte. Az összeírást még nem fejezték be, hiányoztak a végleges zászlóalji keretek, s rendkívül hiányos volt a fegyverzet.

Mészáros rendeletében 3.000 nemzetőrt kívánt mozgósítani a megyéből. Gyülekezési helyül Hevest jelölte ki számukra. A rendelet vételekor július 15-én a megyei középponti választmány éppen ülésezett. A Közlöny ülésen résztvevő levelezője szerint: "*Tartalmából megértettük: hogy a haza sürgetőleg megkívánja azt, miszerint ezen megye nemzetőrsége, amennyire lehet, nagyszámmal magát mobilizálja, s Heves mezőváros alá késedelem nélkül, s amint lehet oly sebessen táborba vonuljon...*" A választmány ezek után a következő határozatokat hozta: Blaskovics alispán utazzon Pestre, s keresse fel a minisztériumot "*az elindulás, fegyverzés, élelmezés s ezekhez hasonlók megtudása végett*", másrészt kiküldték a szolgabírákat "*azon nemzetőrségi egyének összeírására, kik magokat a haza védelmére önként felajánlandják.*" A szolgabíráknak eljárásuk eredményéről hat nap múlva kellett jelentést tenniük, "*akkor ha azon nem várt körülmény jönne közbe, miként a megállapított 3.000-nyi nemzetőrség önkintesen ki nem kerülne: az sorshúzás által fog kiegészíteni.*"³¹

Blaskovics pesti útjáról részleteket nem tudunk. Egyébként Batthyány már a Heves me-

25 OL H92 ON6Ht 1848:2438.

26 OL H92 ON6Ht 1848:352.

27 OL H3 HNI 1848:525., Közlöny 1848. június 22.

28 OL H3 HNI 1848:599., OL H92 ON6Ht 1848:2438., Közlöny 1848. július 10.

29 OL H3 HNI 1848:633., Közlöny 1848. július 14.

30 OL H1 MOIB 1848:305., 539., OL H3 HNI 1848:136., 142., 293., 332., OL H92 ON6Ht. 1848:1320.

31 Közlöny 1848. július 25.

gyének megküldött mozgósítási rendelet előtt szabályozta a kiindított nemzetőrök fizetését és élelmezését, mégpedig a honvédeknek megállapított javadalmazásnak megfelelően. Minden egyéb költség is – a löszerezés anyagi fedezetén kívül – a rendelet szerint az országos pénztárt terhelte. A miniszterelnök rendelete ismert lehetett a megyei vezetők előtt is, mert az megjelent a Közlöny július 7-i számában.³² Mészáros valószínűleg Blaskovicstól értesülhetett a hevesi nemzetőrök fegyverhiányáról, s az ezen való "javítás" céljából küldött Szolnokra 2.000 db kiegyenesített "hadikaszt".³³ Blaskovics július 21-én már ismét Egerben tartózkodott.

Blaskovics pesti útja alatt a szolgabírák megkezdték a tábori szolgálatra jelentkező önkéntesek összeírását. A Közlöny levelezője némi zsurnalisztikai hevülettel is elragadtatva még azt írta a július 15-i megyei választmányi ülésből: *"E szép s nagy megye nem fogja magát a haza iránti szeretetben felülmúlni hagyni. Hanem kezében ragadandja fegyverét és megye nem a halál, hanem dicsősége elébe...Hevesiek! Én hiszek lelkesülésekben, és abban, hogy tömegesen fogtok sietni a hevesi táborba."*³⁴ Ehhez képest egészen ellentétes hangvételű Blaskovics július 21-i Belügyminisztériumnak írt jelentése: *"A tisztviselők jelenleg a hadügyminiszter rendelete következtében a kulai táborba szállandó, s avégre önkényt vállalkozó nemzetőrök összeírásával foglalkoznak, – s fájdalom! a jobbágyi sorsból érdem nélkül szabadságba helyezett új polgártársak, alig valami kevés kivétellel, a honvédelem iránt nem hogy rokonszenvet tanúsítanak, sőt inkább több helyen számosan keserűen sértő szavakban adják jelét, miképpen náloknál hálátlanabban a nyíltan pártütő rácokon kívül a magyar hon nem nevelt. A mívelt rész minden áldozatra kész és siet a táborba."*³⁵

A tábori szolgálatra való jelentkezés nemcsak a falvakban, hanem a megye városaiban is problémát jelentett, különösen Gyöngyösön. A városi tanács július 15-én értesült a hadügyminiszteri rendelet tartalmáról, s arról, hogy a megyei választmány határozata alapján a városnak 200 önkéntest kell kiállítania. A városi nemzetőrség tisztjeit a tanács arra utasította, hogy július 17-re és 18-ra rendeljék be embereiket a városházára, s buzdítsák őket a rögtöni lemenetelre. Miután ez nem vezetett a várt eredményre, július 19-én újból próbát tettek. A városi nemzetőrség mind a négy osztálynak 54-54 önkéntest kellett volna táborba indítania, de ez az újabb kísérlet sem vezetett eredményre. Olyannyira nem, hogy a július 22-i rendkívüli megyei választmányi ülésen Gyöngyös csak 25 önkéntes jelentkezőről tudott beszámolni.³⁶

A nemzetőrség tábori szolgálata ellen falvakban és városokban is mutatkozó ellenszenv eredményeként, a kívánt 3.000 önkéntes helyett alig több mint 1.000 jelentkezőről tudtak számot adni a szolgabírák a július 22-i választmányi ülésen. A Közlöny levelezője szerint lelkesülés *"csak a míveltebb, nevezetesen a nemesség osztályában található fel, mert az úrbériség alól felszabadultak általában a szabadság eszméje iránt közömbösek, s úgy látszik a hon megvédésében részt venni sem nem akarnak, sem nem tudnak."* A lelkesültség hiányát a tudósítás szerzője eltérően indokolta, mint Blaskovics alispán előző napi már ismertetett jelentése. Szerinte *"ezen minden esetre vétkes hidegség, mint némelyek hiszik nem a faj elkorcsosulásában, hanem legbizonyosabban a hanyag nevelés, korlátozott érzőfogatban fekszik. Nem tudnak felemelkedni bizonyos vonalra, honnan a nemzetiség, önállóság, s nemzetihatalom iránt magukat kellően tájékozni bírnák. És ez nem az ő hibájok. Számoljanak érettük azok, kik szándékosan nevelték őket a szolgaságban, s abban, hogy ne higgyenek*

32 OL H3 HNI 1848:622., Közlöny 1848. július 7.

33 OL H15 BM r.o. napi jelentései: Hajnik Pál Szemeréhez 1848. aug. 12.

34 Közlöny 1848. július 25.

35 OL H15 BM r.o. 1848-1- Blaskovics a belügyminiszternek 1848. júl.21.

36 DEZSÉRI BACHÓ 1939: 15.o.

annak, ki értök, s ügyökért kész az áldozatra." Az önkéntesek alacsony száma következtében Blaskovics alispán célszerű intézkedéseket kért a megállapított létszám kikerekítésére. A példával maga kívánt elől járni: "A hazaszeretettől egészen átszellemesülve, beszéde végén kijelentette, mikép megjövén azon idő, midőn a polgárnak kötelessége, hazája iránti szeretetét nemcsak szóval, de tettel is bevallani, azért elhatározta magában azt, hogy táborba száll, s megy, hogy győzzön, vagy meghaljon. És ezen elhatározása beteljesítése végett kész, ha kell alispáni székétől is megválni. Ekkor a legmagasb fokra hágott a lelkesülés. A tisztviselők egy tömegben álltak fel, s mintha egy lelkek lett volna, olly egyszerre mondták ki, dörgő helyeslés között, azt, hogy hazájok megmentésére eltökéltek kardot ragadni kezeikbe, harcra kelendők azokkal, kik az ország integritása ellen felkeltek."³⁷ A megyei tisztviselők tábori szolgálatra történt felajánlkozása után meghozták a 3.000 nemzetőr mozgósításához szükséges intézkedéseket. Ezek a választmányi ülés jegyzőkönyve szerint a következők voltak:

1-ször Hogy a megye kebelében lakozó s a törvények értelmében nemzetőrséget viselni köteles, s bizonyos körülményeknél fogva még ekkoráig öszve sem íratott egyéniségek a járásbeli fő- és alszolgabírák (által – H.J.) öszvefrattassanak.

2-or Hogy a törvények értelmében öszveírt nemzetőrség negyed része tartozand Kulára menni.

3-or Az illető fő- és alszolgabírák ki fogják nyilatkoztatni a nemzetőrök előtt azt, hogy szolgálati idejük, jelenleg csak 4 hétig tartand, annak elfolyása (után – H.J.) már pedig más, azonban szintén megyebéli nemzetőrök által lesznek felváltandók: ezen nyilvánítás után kísérsék meg az illető nemzetőröket önkéntes ajánlkozás melletti elmenetelre (rábírní – H.J.). – Ha azonban ezen kísérsétek eredménytelenek leendenek, azon esetbe minden személyválogatás nélkül mind a négyszeri elmenetelre sorshúzás alkalmaztassék, oly megjegyzéssel azonban, hogy a helységek és városok nemzetőrei által választatni fognak oly négy egyének, kik esmérve a nép körülményeit, az illető szolgabírákkal s városi hatóságokkal egyetértőleg szigorúan meg fogják ítélni azt, kik azon egyének, kik elmeneteleik által családokat végveszélybe, s kínos nyomorúságba kényszerítetnek dönteni. – Illy egyének a sorshúzás alól kivétetvén.

4-er Az egyenlőség tiszta elvénél fogva, az ki fegyvert fogni bir, maga helyett nemzetőrt nem helyettesíthet, ha azonban valaki mindazon által, hogy súlyos betegségben szenved, mégis az említett hazafiúi vállalat terhét viselni óhajtja, általa helyettesítendő nemzetőr szívesen fogadtatik.

5-ör Azok kik a szolgabírók által foganatosítatni kívánandó sorshúzás irányában szóval, avagy tettel vétkes akadályokat merészelnék előidézni, azok mint a törvénynek és honnak ellenei tekintendők, s a szolgabírói jelentés nyomán a törvénynek értelmében szigorúan megfenyítendők.

6-or Mivel a megyei tisztviselők általánoson kívánának elmenni, – a tisztviselők eltávozása pedig csak veszélyes kártékonyságokat vonhatna maga után, ennél fogva a tisztviselői karnak az alispán által kijelölendő fele jelenleg, a másik fele pedig a jövő alkalommal fog eltávozni.

7-er Azok ellen kik jelenleg a Nemzet megmentése tekintetéből Kulára mennek, ottani maradások üdejéig a törvény értelmében semmi némű keresetek sem indítatnak.

8-or A megyéből menendő nemzetőrség egy része folyó hó 31-ik napján fog Hevesre

37 Közlöny 1848. július 29.

indúlni, s ott egy napot üdözvén másnap Szolnokba szállítatik, – a Tisza járásból elmenendő nemzetőrök augusztus 2-án fognak Szolnokban megjelenni.

9-er Az elnök alispán a nemzetőröket tiszteikkel egyetemben Kuláig 8 pft napi díjakkal, s illető kenyerekkel a megye költségén el fogja látni.

10-er Az egri és gyöngyösi nemzetőröknek Szolnokig kocsin történendő elszállítása iránt elsőlispán Blaskovics Gyula fog intézkedni, a többi városok és helységekből eltávozó nemzetőrök elvitele érdekében pedig az illető fő- és alszolgabírák rendelkezendnek, egyszersmind általok a Kulára menendő nemzetőrök fuvarozására helybeliek minden személy válogatása nélkül fel fognak szólítani, – ami pedig a vadászfegyvereknek öszveszedését illeti, arra nézve szinte meg fogják keresni az illető fegyvertulajdonosokat az iránt, hogy a körülmények tekintetbe vételével nélkülözhető fegyvereiket a Kulára menendő nemzetőrség számára átkölcsönözni mulaszthatatlan polgári kötelességeknek ismerjék.

11-er Az eltávozó nemzetőrök javaira felügyelni az illető helybeli Elöljáróságok fognak szigorú felelet terhe alatt.

Miután végre szóba hozattott az, hogy a Mezőtúron alakuló lovas nemzetőrség is vételessék sorshúzás alá, erre nézve határozattott, hogy azon mezőtúri lovas nemzetőrök, kik már felszerelve vannak, jelenleg a sorshúzás alól kivétemek oly megjegyzéssel azonban, hogy amidőn reájuk szükség leend szolgálattételre minden esetre ki fognak állítani.

12-er A tűzvész által tetemesen megkárosult mikófalusi közönség a sorshúzás alól jelenleg kihagyandó.³⁸

A választmány határozatainak végrehajtására kevés idő állt rendelkezésre. Többek között olyan feladatokat kellett elvégezni napok alatt, pl. a nemzetőri törvénynek megfelelő személyek összeírását, melyet a korábbi hónapokban a nyugalom fenntartása érdekében – összhangban a miniszterelnöki rendeletekkel – elhalasztottak. Úgy a választmányi határozatok végrehajtása szigorú, ellentmondást nem tűrő intézkedéseket követelt. A fő- és alszolgabírák ilyen szellemben utasították az alárendeltségükbe tartozó települések bíróit. Július 23-án Szombathelyi János Tisza járásbeli alszolgabíró – miután közölte a megyei választmány rendeletét és felsorolta a hatósága alá tartozó falvakban a sorshúzás kijelölt időpontjait – arra szólította fel a bírókat, hogy: "Kötelessége lesz Önöknek a kebelbeli nemzetőrséget jól eleve a mikorri megjelenés eránt tudósítani, eiszersmind tudokra adni, hogy ki a sorshúzásnál meg nem jelenik, vagy az e nemű eljárás ellen szegül, azok mint makacsok s mint a Hon ellenei lesznek szigorúan megfenyítendő, mindenütt rendet és pontosságot szigorú felelet terhe alatt megvárok."³⁹ Hasonló szellemben íródott Almásy Sándor Tarna járásbeli alszolgabíró július 24-i rendelete is. Miután közölte a falvak bíráival, hogy törekedjenek az önkéntes jelentkezés elérésére, azzal folytatta rendeletét, hogy "a kijelölt sorshúzási napokon a mondott órákra minden kebelökbeli és a törvény értelmében összeírt nemzetőrt, akár felesküdvé legyenek akár nem, a község házához berendelni, s őket arra is figyelmeztetni el ne mulasszák, hogy azon nemzetőr, ki a sorshúzást kikerülni akarva elmarad, vagy éppen magát eltitkolja, mint gyáva lelkű rossz polgár, s most nyert polgári jogaira érdemtelen, a büntető törvények teljes súllyát ki nem kerülendi."⁴⁰

A sorshúzás végrehajtásának alapvető feltétele a nemzetőri törvény hatáskörébe tartozó személyek összeírása volt, mely a falvakban júliusban még meglehetősen hiányos volt. Az összeírás fontosságát jelzi, hogy a választmányi határozat első pontja is ezt írta elő. A

38 OL H123 jegyzőkönyvi másolatok

39 OL H123 Pélyre vonatkozó iratok

40 OL H123 jegyzőkönyvi másolatok

nemzetőrök összeírására vonatkozóan külön rendeletet adtak ki több esetben is a szolgálbírák. Almásy Sándor július 24-én arra utasította több hatáskörébe tartozó falu jegyzőjét, hogy *"miután kebelükben még mind ekkoráig is a nemzetőrök összeírva nincsennek...azonnal szoros felelet terhe alatt is tüstént, az 1848 évi 22-ik törvénycik értelmében, írják össze, kijelölve összeírásukba azoknak birtokukat, vagy évenkénti jövedelmüket. Egyébiránt figyelmeztetem Jegyző Urakat, hogy az érintett összeírás akkorra, mikor t.i. a megrendelt sorshúztatás végett a napokban helységükben megjelenendek mulaszthatatlanul készen legyen."*⁴¹

A tábori szolgálatra kirendelt létszám kiállítása július utolsó napjaira előrehaladt. A Nemzeti augusztus 3-i száma szerint a kezdeti ellenszenv csillapodott, s jó hangulatban zajlott a toborzás.⁴² A hangulat jónak minősítése túlzás, csak arról van szó, hogy a sorshúzás elkerülhetetlenségét látva, több helyen azt nem várták be, hanem önként kiállították a kívánt létszámot.⁴³ Ez a megoldás azonban nem mindenhol következett be. A Blaskovics alispánt helyettesítő Berecz Ferenc augusztus 3-án azt jelentette a Belügyminisztériumnak, *"hogy a Kulára elment nemzeti őrseregnek sorshúzás útján eszközölt kiállítása alkalmával néhány helységekben epés kifakadások történtek, de azok már minden nagyobb eredmény nélkül lecsillapultak, kivéven Rhéde (Nagyréde – H.J.) helységét, hol illy nemű kihágásokért a főbűnösök közül tizen az állandó Törvényszék által fogságra ítélttven, a megyei börtönbe már be is hozattak."*⁴⁴ A nagyrédeihez hasonló incidens fordult elő a Mátra járásba tartozó Recsken is.⁴⁵

Kevesebb problémával járt a városoktól kívánt létszám kiállítása. Egerről és Törökszentmiklósról már a július 22-i választmányi ülésen úgy nyilatkoztak, *"melyeknek nemzetőrei minden pillanatban készek az indulásra."*⁴⁶ A Kossuth Hírlapjának tudósítása szerint július 23-án Egerben már 300 nemzetőr gyűlt össze, aki kész lemenni a Délvidékre.⁴⁷ A Közlöny egri levelezőjének augusztus 11-i tudósítása szerint a várostól kívánt 500 fő önkéntes alapon állt ki.⁴⁸ Mezőtúrt és Szolnokot nem érte váratlanul a tábori szolgálatra vezénylés, mert ennek lehetőségét már több júniusi miniszteri rendelet is felvetette.⁴⁹ Mezőtúron a problémát elsősorban a nemzetőrség szervezetlensége és kiképzetlensége jelentette.⁵⁰ A városok közül a legnagyobb probléma Gyöngyösön jelentkezett. Mint korábban említettük a kívánt 200 önkéntes helyett július 22-ig csak 25-en jelentkeztek. A július 22-e után felmerülő nehézségekről Berecz Ferenc helyettes alispán jelentést tett a Belügyminisztériumnak. E szerint: *"Gyöngyös várossában némelly allyas emberek a nemzetőrség iránt ellenszenvvel lévén, annak irányában balmagyarázatokat kezdetek a nép között hitegetni, miután azonban az ott működő állandó törvényszék által a két fő bűnösök fogságra ítéltettek, s már a megyei börtönbe be is hozattak, sikerült a rendet, és békét ismét helyreállítani."*⁵¹ A problémát Gyöngyösön és a közeli Nagyrédén is – a katonai szolgálattól való vonakodáson túl – a szüret jelentette. Sokan attól tartottak, hogy délvidéki tábori szolgálat belenyúlik a

41 OL H123 jegyzőkönyvi másolatok

42 Nemzeti 1848. augusztus 3., DEZSÉRI BACHÓ 1939: 16.o.

43 OL H15 r.o. 1848-1-342

44 OL H15 r.o. 1848-1-361

45 Közlöny 1848. augusztus 16.

46 Közlöny 1848. július 29.

47 Kossuth Hírlapja 1848. 25. sz., DEZSÉRI BACHÓ 1939: 16.o.

48 Közlöny 1848. augusztus 16.

49 OL H75 HM/k 1848:255/a., OL H3 HNI i.k. 1848:494.

50 OL H92 1848:3222.

51 OL H15 r.o. 1848-1-342

szüreti időszakba, illetve annak előkészületeibe. Sok itteni ember számára a szőlő volt a legfontosabb megélhetési forrás. A bujtogatók elleni hatósági fellépés mellett csillapította a megbolygatott kedélyeket a tábori szolgálat időtartamának köztudomásúvá válása is. Az oda- és visszaúttal együtt hat hetes szolgálat azt jelentette, hogy a nemzetőrség első negyedével levonulók visszaérnek a szüret időszakára. Így végül önkéntes alapon állt ki a kívánt 200 fő, de amint látni fogjuk a kedélyek nem csillapultak le végleg.⁵²

A tábori szolgálatra kiállított nemzetőrök pontos társadalmi összetételét nem ismerjük. A falvakból kiállított nemzetőrök többsége valószínűleg birtokos paraszt volt. Bonyolultabb a helyzet a városok esetében, amelyekben sokrétűbb volt a lakosság foglalkozása. A Közlöny levelezője szerint az Egerből kiindult 500 fő többségét értelmiségiek és kézművesek alkották. Hasonló volt az összetétele a Gyöngyösről kiállított 200 főnek is.⁵³

A nemzetőrség mozgósításakor országos jelenség volt, hogy gyakran olyan személyeket is tábori szolgálatra vezényeltek, akik számára mentességet vagy kedvezményt biztosítottak az érvényben lévő kormányrendeletek. A miniszterelnököt helyettesítő Mészáros Lázár július 25-én arra hívta fel a törvényhatóságok figyelmét, hogy *"a kiindulásoknál kellő figyelmet fordítsanak arra, hogy ne mind a megye, vagy más hivatalnokok, posta-, só-, uradalmi tisztiek, lelkészek, orvosok stb. késztessenek az eljövételre, mert hisz az illy nyilvános tisztviselőkre a hatóságokban, a kormányzás rende, egészségi szempontból, lelkeszeti stb. tekintetből, nagy szüksége van."*⁵⁴ A rendelet ellenére Törökszentmiklóson nem vették figyelembe a helyi postahivatal működésének személyi feltételét és tábori szolgálatra vezényelték a postamestert is. Az eset a Nemzetőrségi Haditanács elé került, amely arra utasította augusztus 21-én a mozgósított nemzetőrség parancsnokát, hogy azonnal bocsássa haza a postamestert.⁵⁵ Gyöngyös esetében gazdatisztek is tábori szolgálatra vonultak, noha őket mentesítették a nemzetőri tevékenység alól. Esetükben azonban önkéntes jelentkezésről van szó, amit alátámaszt az is, hogy március óta kivették részüket a nemzetőrségi szolgálatból.⁵⁶ A megye más részeiből azonban több szolgálat alóli felmentési kérelem érkezett gazdatisztektől a Nemzetőrségi Haditanácshoz.⁵⁷

A megyei választmányi ülés, mint láttuk július 22-én azt határozta, hogy a megyei hivatalnokok felének kell tábori szolgálatra vonulnia a nemzetőrség első negyedével. Blaskovics Gyula alispán a következő tisztviselőket jelölte ki az elmenetelre: Söldos Imre főszolgabíró, Balázsovics József, Halasy Kázmér, Almásy Sándor, Bíró Albert, Izsák László, Kürthy Károly alszolgabírák, Erdei Imre, Radics Miklós, Talabér Lajos, Kovács Ferenc, Majzik Félix, Hanák Sándor, Axman Ferenc aljegyzők, Lipcsei Péter, Lipcsei József, Rakovszki Andor, Hevesi János, Szabó Balázs tiszti alügyészek, Szekerka Miklós, Veresmarthy Andor, Szabó Károly, Keller Miklós, Csernus Sándor, Kürthy József esküdtek, Véges József polgári biztos, Leskoski András, Csank Ignác, Feidman Alajos és Kormos Lipót írnokok. A szolgálatra el nem távozott hivatalnokok munkájának segítésére tiszteletbeli tisztviselőiséget hoztak létre, *"hogy míglen a rendes tisztviselők (vissza)érkeznek, hivatásukhoz tartozó ügyekben befolyást gyakoroljanak."*⁵⁸ Sokan táborba vonultak a városi tisztviselők közül is, ami meg-

51 OL H15 r.o. 1848-I-342

52 DEZSÉRI BACHÓ 1939: 17-18.o.

53 Közlöny 1848. augusztus 13., DEZSÉRI BACHÓ 1939:18.o.

54 Közlöny 1848. július 27.

55 OL H92 ON6Ht 1848:3208.

56 OL H3 HNI 1848:636., DEZSÉRI BACHÓ 1939:17.o., MM.TA. 1237. 90., Közlöny 1848.július 11.

57 OL H92 ON6Ht 1848:1935., 1943.

58 OL H123 jegyzőkönyvi másolatok

növelte az otthon maradt munkáját.⁵⁹ Gyöngyösről a következő tisztviselők távoztak el: Panker Gábor főkapitány, Baráth József tiszti főügyész, Hazucha József és Svetitska Antal tanácsnok, Cserha Ferenc kapitányi biztos, Bóta János írnok és Czákó Gábor hadiadószedő.⁶⁰

A hadügyminiszteri rendelet és a megyei választmány határozata alapján a Mátra, a Tarnai és a Gyöngyösi járás nemzetőreinek július 31-én Hevesre kellett indulniuk. A kijelölt gyülekező helyre a megadott időben csak az egriek és a Mátra járás nemzetőrei érkeztek meg.⁶¹ A másik két járás nemzetőreinek elkészését Mészáros Lázár július 25-i rendeletében kell keresnünk, mely július 27-én jelent meg a Közlönyben. Ebben arra szólította fel a törvényhatóságokat, hogy mielőtt nemzetőrségüket kiindítanák tegyenek jelentést a Hadügyminisztériumnak:

a, Hány összeírt nemzetőr van a megyében vagy városban.

b, Mennyi van némileg kiképezve és felfegyverezve.

c, Hányat lehetne (mint – H.J.) önkinteseket (vagy már hosszabb szolgálatra alkalmakat) kiindítani.

*Ha majd ez a jelentés ide érkezik, innen fog kimenni a rendelet, mikor, mennyien, és merre induljanak, ahol egyszersmind a szükséges intézkedések meg lesznek téve.*⁶²

Mészáros rendeletét az érintett járások úgy értelmezték, hogy mielőtt a megye meg nem teszi a kért jelentést, s annak értelmében meg nem kapják a szükséges utasítást, nem kell elindulniuk a Délvidékre. Mészáros rendelete azonban csak a jövőben kiindítandó nemzetőrökre vonatkozott, a folyamatban levőkre nem. Különösen erős volt a kiindulás elkerülésére való törekvés Gyöngyösön. Spetykó Gáspár híradása szerint *"három úr – senkitől megbizatva – a város nevében Pestre ment, s ott Mészáros Lázár és Klauzál Gábor miniszterek előtt azt hazudván, hogy a gyöngyösi nép a táborba menetelre kényszerítve van, kieszközölni erőlködött, hogy még Szolnokról visszaküldessünk..."*⁶³ A levél hitele kétséges, de a benne leírt hangulati hozzáállás az előzmények után valóságosnak tűnik. Az őszi szüret közelsége és a népszerűtlen katonai szolgálat képes volt a megnyugodni látszó kedélyeket ismét felbolygatni. A tábori szolgálatot népszerűtlenné tette az is, hogy a mozgósítani kívánt nemzetőrök száma háromszorosa volt a megyére 1840-ben kivetett újonc létszámnak.⁶⁴ A Gyöngyösi és Tarnai járás nemzetőreinek elindulására Berecz Ferenc helyettes alispán erélyes intézkedéseket tett. Ezek hatására augusztus 1-jén és 2-án azok is megindultak a gyülekezőhelyre. A problémák azonban még nem értek véget. A gyöngyösiek augusztus 3-án Szolnokon érték utol a más járásokból kiállított nemzetőröket. Itt kénytelenek voltak a szabad ég alatt táborozni, mert a városi szállásokat teljesen elfoglalták az előbb érkezett nemzetőrök, s a Debrecenből szintén a Délvidékre vonuló 10. honvédszázalaj. Rosszul szervezték meg az ellátást is. Mindezek csüggesztőleg hatottak az egyébként sem túl nagy lelkesedésre. Panker Gábor gyöngyösi nemzetőr százados és Spetykó Gáspár a városi előjáróságnak írt leveleikben beszámoltak arról, hogy többen hazaszöktek, elhagyva még fegy-

59 Közlöny 1848. augusztus 16.

60 DEZSÉRI BACHÓ 1939: 17-18., 28.o.

61 Közlöny 1848. augusztus 16.

62 Közlöny 1848. július 27.

63 DEZSÉRI BACHÓ 1939: 21.o. Spetykó levelének hitelességét kétségessé teszik a benne valótlannal szereplő dátumok. Eredetije nem ismert, először Ethei Sebők László közölte 1880-ban megjelent Gyöngyös és vidéke története című könyvében, s tőle vette át hiteles közlésként Dezséri Bachó többször idézett munkájában. Mészáros rendeletének fogadtatása: Közlöny 1848. augusztus 6.

64 Közlöny 1848. szeptember 18.

vereiket is. A szökevényekre nézve a városi közgyűlés mindössze azt határozta, hogy az okozott károkat térítsék meg. Csapatuk elhagyása miatt nem bélyegezték meg őket.⁶⁵ Szökés azonban nemcsak a gyöngyösieknél fordult elő. Erről árulkodik több szolgabírói rendelkezés. Pl. Halasy Gáspár augusztus 11-én arra utasította a települések előljáróit, hogy tegyenek jelentést arról, miszerint: *"a Kulára kirendelt nemzeti őrök közül, kik voltak rendelkezve mind elmentek é, vagy ha elmentek, útjokból kik jöttek vissza, s mi adott okot útjokbóli visszatérésükre."*⁶⁶

Hevesen és Szolnokon a különböző járások nemzetőreiből megalakult a táborigazgató levonuló zászlóalj, amely a *"Heves Megyei táborozó Nemzeti őrsereg 1-ső zászlóalja"* elnevezést kapta. Parancsnoka Lenkey Károly nemzetőr őrnagy lett. A zászlóalj megalakítása magába foglalta a nemzetőrök századokba osztását, a felfegyverzést, valamint a táborigazgatóhoz szükséges egyéb eszközökkel való ellátást. A Szolnokon összegyűlekezett nemzetőrök jelentős részét azonban nem osztották be a zászlóaljba. A Közlöny levelezője szerint *"Szolnokból, a menetelre túlbuzgósított aggodtakat, családi gondokkal túlterheltek, beteges testalkotásúak és felesleges számban megjelentek, visszatértek, és helyesen, mert amazok a haddal együtt járó bajokat kiállani képesek nem lehetvén..."*⁶⁷ A felsoroltak hazaküldése Mészáros július 25-i rendeletével összhangban történt, amely tartalmazta azt is, hogy *"Az utóbbi időben kiindított nemzetőrsergek felállításánál tapasztalatlanságból nem úgy jártak el némelly hatóságok, amint az célra vezető volna. Aggastyánok, beteges emberek, gazdasági, családi gondokkal túlterhelt egyének, szinte a kiindulásra kényszerítettek. Hasznos hadi szolgálásokat főképen csak azoktól lehet várni, kik szinte testi erejükre, mint a hadgyakorlatban nyert kiképzésre, az ily terhes kötelességek teljesítésére alkalmatosak."*⁶⁸

A hazaküldések után megmaradt nemzetőröket hat századba osztották. Lenkey Károly augusztus 17-én 1.605 főben adta meg zászlóalja létszámát a Nemzetőrségi Haditanácsnak.

Törzs	6 fő	
1. század	245 fő	parancsnok Panker Gábor százados
2. század	225 fő	parancsnok Véges László százados
3. század	302 fő	parancsnok Losonczy Lajos százados
4. század	302 fő	parancsnok Babits István százados
5. század	223 fő	parancsnok Dombrády László százados
6. század	282 fő	parancsnok Gr.Keglevich Gyula százados

Az 1-2. századot a Gyöngyös, a 3-4. századot az Eger, az 5-6. századot a Mezőtúr központú zászlóaljokhoz tartozó nemzetőrök alkották.⁶⁹

A zászlóalj fegyverekkel való felszerelése komoly problémát okozott a megyei vezetésnek és a Hadügyminisztériumnak egyaránt. Egerben és Gyöngyösön saját erőből próbálták megoldani a fegyverrel történő felszerelést. Az egriekre vonatkozóan az jelent meg a Közlönyben, hogy az értelmiségiek és a hivatalnokok *"vadászfegyverekkel s a felkelő seregtől (1809-es nemesi felkelés – H.J.) megmaradt kardokkal s töltéstartókkal valának ellátva. A kézművesek némellyike szinte hasonló eszközt fogott a védelmére, kiknek pedig vadászpuskájuk nem volt, azok a földművesekkel fegyvertelenül vonultak ki fészkeikből az ótalom-*

65 DEZSÉRI BACHÓ 1939: 20-21.o.

66 OL H123 jegyzőkönyvi másolatok

67 Közlöny 1848. augusztus 16.

68 Közlöny 1848. július 27.

69 OL H92 ONöHt 1848:2887., Ht.L 1848/49 52/b-9/1-16

ra...⁷⁰ Egy augusztus 3-i felmérés szerint azonban a megyei fegyvertárban még maradtak használható fegyverek (500 pisztoly, 263 kard)⁷¹. A vadászfegyverek részben sajátok, részben pedig kölcsönkértek voltak. A fegyverek kölcsönkérésére a városi tanács még június 17-én hozott határozatot.⁷² A löfegyverek pontos száma csak a 4. századnál ismert. Lenkey szeptember 18-i Nemzetőrségi Haditanácsnak írt összefoglaló jelentésében 120 löfegyvert említ a századnál, ami a létszám 2/5-nek felel meg. A jelentős részben szintén egriekből álló 3. századnál ez az arány kb. 1/5 lehetett.⁷³ A gyöngyösi nemzetőröket a Hadügyminisztériumtól kapott kovás puskákkal, illetve saját és kölcsönkért vadászfegyverekkel igyekeztek felszerelni. Magánszemélyek 41 löfegyvert adtak kölcsön a nemzetőrök számára, ebből 26 az Orczy család fegyvertárából származott.⁷⁴ Az első század számára augusztus 4-én Szolnokon kiosztott kaszákból azonban úgy tűnik, hogy a gyöngyösi 200 főnek is csak 1/3-át látták el löfegyverrel, noha a helyi nemzetőrségnek és a magánszemélyeknek több mint 300 puskája volt.⁷⁵ A löfegyverekkel való ellátás legrosszabb a mezőtúri zászlóaljhoz tartozó 5. és 6. században, illetve a gyöngyösi zászlóaljhoz tartozó 2. században volt. Ezek a századok a tisztek és néhány közember kivételével csak kiegyenesített "harcikaszákkal" voltak felszerelve. A fegyverekkel el nem látott nemzetőröket Hevesen és Szolnokon "fegyverezték" fel. Augusztus 1-jén a 3. század 50, a 4. század pedig 49 db lándzsát vett át Hevesen. Ezek a lándzsák feltehetően azok, melyeknek készítését Eger városi közkölségen még márciusban elhatározta.⁷⁶ 18 db közkölségen készült nyeles kaszát vettek át augusztus 5-én az 5. századba tartozó szolnoki nemzetőrök is. A többi nemzetőrt a minisztérium által Szolnokra küldött 2.000 db "harcikaszával" szerelték fel. Augusztus 4-én a 6. század 271 db, az 5. század 200 db, az 1. század 187 db, a 2. század 212 db kaszát vett át a zászlóalj törzsétől. Augusztus 6-án a 3. század 182 darab, a 4. század 130 kaszát vett át. Szolnokon löfegyvert mindössze 14 db-ot tudtak kiosztani. Szolnokon kapták meg a táborozáshoz szükséges főzőedényeket is.⁷⁷

A zászlóalj Szolnokon való tartózkodása több időt vett igénybe a tervezettnél. Ez több okra vezethető vissza. Mészáros előzetesen azt hagyta meg Heves megyének, hogy a Délvidékre vonuló nemzetőrei Szolnokon várják be további utasítását. A Szolnokról való elindulási parancsnak nincs nyoma az iratok között. A Márczius Tizenötödike augusztus 9-i száma viszont arról tudósít, hogy Lenkey Károly Szolnokról egy főhadnagyot küldött a hadügyminiszterhez eligazításért. Mészáros állítólag nagyon elcsodálkozott azon, hogy a hevesiek már Szolnokon vannak. Az elcsodálkozás kétséges, hisz még július közepén ő szabta meg, hogy mikor legyenek Szolnokon. Az azonban valószínű, hogy az említett főhadnagynak szóban adta át az azonnali elindulásra vonatkozó parancsot.⁷⁸ Az azonnali kiindulásnak a hadügyminiszteri utasításra várakozáson kívül más akadálya is volt. Lenkey Károly augusztus 17-én a Nemzetőrségi Haditanácsnak írt jelentésében arra panaszkodott, hogy Szolnokon "részént a számtalan egybe sereglett külön megyei nemzetőrök s honvédek

70 Közlöny 1848. augusztus 16.

71 OL H15 BM r.o. 1848-16-74

72 OL H92 ON6Ht 1848:1320.

73 OL H92 ON6Ht 1848:4019.

74 OL H15 BM r.o. 1848-16-85

75 OL H1 MOIB 1848:539., OL H3 HN1 1848:332.

76 OL H1 MOIB 1848:305., Ht.L 1848/49 52/b-9/1.,2.

77 Ht.L 1848/49 52/b-9/3-13.

78 OL H75 HM/k 1848:4227., Márczius Tizenötödike 1848. augusztus 9.

sokasága miatt, részént a megye erénytelen intézkedése végett 5 napig vesztegelni kéntele-nülvén, csak nagy nehezen zászlóallyam 4 századjait f.hó 7-én indíthatván Szeged felé útnak, magamnak különösen Kürthy Ferenc alszolgabíró vétkes hanyagsága miatt, ki ahe-lyett, hogy hivatalos kötelességénél fogva e sereg tovaszállításáru gondoskodott volna, Pestre mulatni ment, kellő kocsik hiánya végett, még augusztus II-ig hátra maradni kell-vén."⁷⁹ A jelentés nem szól arról, hogy a másik két század mikor indult el Szolnokról. Lenkey tévesen hivatkozik más megyékből Szolnokon tartózkodó nemzetőrökre. Ott a He-ves megyei nemzetőrökön kívül csak a 10. honvédszászlóalj tartózkodott, amely szintén a Délvidékre tartott. Parancsnoka, Szemere Pál őrnagy augusztus 6-án szintén szóvá tette a Szolnokon való veszteglést: "az egész zászlóalj elindulására Szolnokon elegendő gőzhajó nem lévén, kénytelen volt annak egy részével, ugyanis 1-ső, 2-ik, és 3-ik századdal 5-én elindulni,...a hátra maradt három század pedig azon parancsolattal hagyatott hátra, hogy a legközelebbi Szolnokra megérkezendő gőzösön útnak induljon, úgy hogy 7-kén Szegeden legyen."⁸⁰

Az idézett jelentésből kitűnik, hogy a gőzhajókat a 10. honvédszászlóalj elszállítására vették igénybe. Úgy a hevesiek gyalog indultak el Szeged felé. Útjuk nem volt mentes apró incidensektől. Dombrády László az 5. század parancsnoka arról tett jelentést a zászlóalj parancsnokságának, hogy: "Midőn Szolnokról kiindultunk századombéli Bozóki János, az úton leelő ludak közül több számú ludakat vakmerőn elfogott, és azokat, Szolnok és Kun-szentmártonyi csárdába, részint megsütötték, és Bartosi József tizedes társaságába meget-ték, részint pedig elevenen még Szögedre is hozatott..."⁸¹ E jelentéktelennek látszó tény egyrészt utal a fegyelmezetlenségre, de a rossz ellátásra is. A tábori szolgálatra vonuló nemzetőrség fegyelmi viszonyait Batthyány még júniusban szabályozta. E szerint: "...a nemzetőri zászlóaljak, mihelyt a honvédelemre helyből kiindítottak, rend és fegyelem tekintetében a katonai, fegyelmi szabályzatok szerint magokat tartásák, azon kivétellel, hogy testi büntetés semmi esetben sem alkalmaztathatik." Júliusban egy újabb rendeletében a sorkato-naság mintájára szervezett honvédség fegyelmi szabályai alá helyezte Batthyány a tábori szolgálatot teljesítő nemzetőrséget.⁸² A katonai fegyelmi szabályzatok betartása azonban a tábori szolgálat egész ideje alatt problémát jelentett. Több önkényes cselekedet, köztük lakosságtól való lopás ismeretes augusztus folyamán, pl. Dombrády százados idézett au-gusztus 18-i jelentésében megemlítette századának egy másik tolvajlasi tettét is Kiszács faluban.

Nagy problémát okozhatott a gyalog vonuló nemzetőrök számára a rendkívüli nyári hőség is, amelyre más alakulatok is panaszkodtak. A szintén ezekben a napokban a Délvi-dékre vonuló 6. honvédszászlóalj századosa, Klapka György azt jegyezte le későbbi vissza-emlékezéseiben, hogy "a hőség utunk egész ideje alatt elviselhetetlen volt. Csak elvélve találtunk kutakat az úton, s többnyire ezek is ki voltak száradva. Sokan a szomjúságtól és hőségtől gyötörve összeomlottak, és sem fenyegetéssel, sem barátságos biztatással nem sikerült többé őket talpra állítani."⁸³

Pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre a hevesiek Szegedre érkezéséről. A meg-teendő út nagyságát tekintve, amely három napi járóföld, valószínűleg augusztus 9-én este

79 OL H92 ON6Ht 1848:2887.

80 OL H92 ON6Ht 1848:2528.

81 Ht.L 1848/49 52/b-9/16

82 OL H92 ON6Ht 1848:1025., Közlöny 1848. július 21.

83 KLAPKA 1986: 61.o.

érkezett Szegedre az első négy század. Augusztus 10-én feltehetően pihenőnapot tartottak, illetve bevárták a később indult másik két századot.

Szegedre érkezve a hevesi nemzetőrök a hadszíntér közelébe értek. De mire is lehetett felhasználni ezeket a hiányosan felszerelt, kiképzetlen, fegyelmi szabályokat nehezen tűrő nemzetőröket? A júniustól zajló szerbek elleni fegyveres küzdelmekben, a nemzetőrök konkrét katonai hadműveletekre való alkalmatlansága hamar bebizonyosodott. A megerősített szerb táborok elleni ostromra érdemben nem lehetett őket felhasználni. Települések védelmére is csak rendes sorkatonasággal vegyesen lehetett nemzetőröket alkalmazni. A tábori szolgálat viszontagságait nehezen tűrték el, gyakorivá vált körükben a parancsokkal szembeni engedetlenség. A legnagyobb visszhangot július közepén a Tolna megyei nemzetőrök engedély nélküli hazatérése váltotta ki. A szaporodó negatív jelenségek hatására Br. Baldacci Manó ezredes, a Nemzetőrségi Haditanács elnöke július 22-én azt írta Mészáros Lázárnak, hogy a nemzetőrség *"csak fegyverbecsülésünket kockáztatandja és ellenségeinknek jelen,...csupán készületlenségünkéből eredő gyengeségünket felfedezendi."*⁸⁴ Augusztus 10-én a délvidéki magyar haderő jobbszárnyai dandárának parancsnoka, Karl Wollnhofner vezérőrnagy marasztalta el a fegyvertelen és fegyelmezetlen nemzetőrséget.⁸⁵ Hasonló jelentéseket kapott a miniszterelnök Bechtold altábornagy, főparancsnoktól is. Bechtold jelentéseinek hatására Batthyány augusztus 11-én egy – nemzetőrségi alakulatoknak kihirdetendő – rendeletet küldött Szentkirályi Mór délvidéki kormánybiztosnak, amely a jászkunok és az aradiak dicsérete után azzal folytatódott, hogy *"némellyekben engedetlenség uralkodik, annyira, hogy azok a vett parancsolatok teljesítésére sem kéressel, sem szigorral nem vehetők, ez által az operatívok folyamát gátolják, és így haszon helyett kárt okoznak. – Nem akarván bélyegezni senkit sem, neveket nem mondok, de hazafiak kérem e hon és igazságos ügyünk nevében, legyenek bizodalommal vezérok iránt, engedelmeskedjenek parancsolatainak, harcoljanak vitézül..."*⁸⁶

A nemzetőrség katonai alkalmazásának célszerűtlenségét látván többen más felhasználási területet javasoltak számukra. Július végén Török Gábor kormánybiztos azt írta Mészáros Lázárnak, hogy: *"A nemzeti öröknek katonai szempontból nem nagy hasznuk van, de erkölcsileg nagy hatást tesznek"*, mert visszatartják a táborok mögötti szerb lakosságú helységeket a lázadástól. Hasonló tartalmú levelet írt július 24-én Szemere Bertalan is Szentkirályi Mór kormánybiztosnak: *"Figyelmeztetem, hogy a fegyverrel kellőleg el nem látott nemzetőrök a gyanús helységek megfékezésére sikerebben használhatók, mint a nyílt harcra..."*⁸⁷ Látni fogjuk, hogy a hevesi nemzetőröket is kezdetben megbízhatatlannak tartott települések fékentartására igyekeztek felhasználni, de a bácskai katonai helyzet ezt mindvégig nem tette lehetővé.

Június folyamán a szerbek, kihasználva a térségben állomásozó sorkatonaság kis létszámát, erődített táborokat építettek ki a Délvidéken. Legfontosabb uralmuk alatti terület a Duna és a Tisza összefolyásánál elhelyezkedő Sajkás kerület volt, amelyet Bács vármegyétől az úgynevezett "nagy római sáncok" választottak el. A "nagy római sáncoktól" északra a szerbek a Ferenc-csatorna mentén két erődített tábort építettek ki Szenttamásnál és Turiánál. A Bechtold altábornagy vezette magyar erők július 14-én sikertelen kísérletet tettek a két tábor bevételére. A magyarok kudarca megnövelte a szerbek önbizalmát. A "nagy római sáncok" mögül kiinduló vállalkozásaikkal állandó veszélyt jelentettek Bácska falvaira és a

84 OL H91 ON6Ht e.i. 1848:415.

85 OL H2 1848:2523.

86 Közlöny 1848. augusztus 12.

87 OL H15 BM r.o. 1848-1-385., Közlöny 1848. július 27., OL H9 BM e.i. 1848: 619.

többi magyar erőktől való elvágtatással fenyegették a péterváradai erődöt. A szerbek szándékainak megakadályozására egy Óbecsétől – Futakig terjedő őrvonal létrehozását határozták el magyar részről. Az őrvonal legjelentősebb támaszpontjai Óbecsén, Hegyesen, Verbászon és Ókérén épültek ki. Ókértől délre a Péterváradra vezető utakat a Járékban, Temerinben és Futakban elhelyezkedő kisebb magyar erők fedezték. E táborok egy órányira sem voltak a "nagy római sáncoktól", s augusztus 10-től állandó szerb támadásoknak voltak kitéve. Védelmükre kevés sorkatonaság állt rendelkezésre, ezért nemzetőröket is igénybe kellett venni. Erre a szerepre a hevesi nemzetőröket jelölték ki, akikre így a kezdeti megszálló, területbiztosító tevékenység után sokkal veszélyesebb első vonalbeli katonai szolgálat hárult. A szükséges bevezető után azonban kövessük végig a hevesiek bácskai tevékenységét.

Szegedről augusztus 11-én Szabadkára vonultak. Itt vették Wollnhofer vezérőrnagy azon utasítását, hogy másnap vonuljanak Hegyesre, Szeghegyre és Feketehegyre, s szálljanak ott táborba. A zászlóalj 2-2 századonként augusztus 12-én meg is szállta a három települést, amelyek már közel feküdtek a szerbek szenttamási sáncaihoz. Még augusztus 12-én az esti órákban újabb parancsot kaptak, amely arra utasította a zászlóaljat, hogy vonuljon Kiszácsra és Pirosra. Másnap reggel, mielőtt elindultak volna a kijelölt helyekre, a szerbek kitörték Szenttamásról, és megtámadással fenyegették a hevesiek által megszállt településeket. A távolról leadott ellenséges ágyúlövések nem okoztak kárt, közelharcra pedig nem került sor, mert a verbászi és óbecsei táborból előrenyomuló magyar erők visszavonulásra kényszerítették a szerbeket. Arra, hogy miként élték át a háborúval való első találkozást a hevesi nemzetőrök, nincs adatunk. A szerbek visszavonulása után a zászlóalj megkezdte menetét Kiszácsra és Pirosra. A két település a Szenttamás-Újvidék országúttól nyugatra, a Dunával közel párhuzamosan futó "kis római sáncoktól" délre helyezkedett el, közel két órányi járásra Újvidéktől. A "kis római sáncok" Járektól délre csatlakoznak a "nagy római sáncokhoz". A hevesi zászlóalj Verbászon és Ókérén átvonulva augusztus 16-án ért a két helyszínre. Ókérén érte utol zászlóalját a még Szolnokon lemaradt Lenkey Károly. (A Kiszácsra és Pirosra való megérkezést -augusztus 17-i jelentéséről eltérően – a szeptember 18-i összefoglaló jelentésében Lenkey egy nappal korábbra, augusztus 15-re tette.)⁸⁸

Pirosra a zászlóalj 3., 4. és 6., míg Kiszácsot az 1., 2. és 5. század szállta meg. Az előbbi helyen Lenkey őrnagy, míg az utóbbi faluban Dombrády százados látta el a parancsnokságot. A közel 1.600 fős lakosságú Piros magyarok és szerbek által, míg a közel 2.200 fős lakosságú Kiszács németek és szerbek által vegyesen lakott falu volt. Mindkét helyen attól tartottak, hogy a lakosság felét kitevő szerbek csatlakoznak föllázadt társaikhoz. Lenkey a falvak előljáróitól arról értesült, hogy a szerb lakosok fegyverrel is rendelkeznek, ezért elrendelte azok begyűjtését, beleértve a vasvillákat és a kaszákat is. Utasítást adott a gyanús személyek letartóztatására is. A pirosi szerbektől 49 db lándzsát, 4 kiszögezett kaszát, 1 db hosszúnyelű baltát, 2 db handzsárt, 6 db rossz puskát, 1 db puskacsövet, 2 db rossz pisztolyt, 17 db jó puskát és 6 db jó pisztolyt koboztak el, melyeket augusztus 18-án átadtak Szentkirályi kormánybiztos megbízottjának, Rudnics Sándor szolgabírónak. Kiszácson Dombrády százados augusztus 18-i jelentése szerint "*a beszédett fegyverek, egy töltött pisztolyon kívül...ásókból, fejszékéből, vasvillákból, kaszákból, szénahúzó vashorgokból, mind nyelekkel ellátva vannak.*" Az egy pisztoly kivételével Dombrády az összegyűjtött "fegyvereket" a faluházban őriztette, mivel azokat Szentkirályi megbízottja nem vette át.⁸⁹ Lenkey szeptember 17-i Nemzetőrségi Haditanácsnak írt összefoglaló jelentésében az előzőektől eltérően

88 OL H92 ON6Ht 1848:2887., 4019.

89 Ht.L 1848/49 52/b-9/15., 16.

28 db puskát, 19 db pisztolyt, 50 db "kétélű lándzsát" és 2 db handzsárt sorol fel, mint elkobzott fegyvert. Itt említi azt is, hogy "25 férfi és 4 némbér kik a fegyverkiadásnak ellenszegültek, de különben is lázadási merényletek gyanujával terheltettek, elfogattattván kíséret mellett ÚjVerbászra a vizsgáló bizottmányának átküldettek."⁹⁰

Lenkey a Kiszácson és Piroson való táborozást tartósnak vélvén, szervezésre vonatkozó utasításokat is kiadott. Tekintve, hogy a nemzetőrök nem rendelkeztek egyenruhával, augusztus 17-én elrendelte, hogy karjukra kössenek fehér szalagot. Ezzel azt akarta elérni, hogy nemzetőreit meg lehessen különböztetni a falvak lakosaitól. Dombrády százados ezt – a még jobb megkülönböztetés végett – úgy módosította, hogy a karjukon kívül a kalapjukra is tűzzenek fehér szalagot. Lenkey intézkedett a századok élmezési és pénzügyi számadásainak a beadásáról is. Megkezdték a fegyelmi vétségek kivizsgálását is, pl. a Dombrády által jelentett lúdtolvajokét. Az újabb állomáshelyre történő rendelés következtében sajátos büntetésben részesültek a vétkesek. A zászlóalj törzsénél szolgáló Mártonffy Lajos augusztus 23-án azt vezette rá Járekon Dombrády jelentésére, hogy "a lúdtolvajokat és többi vétkeseket börtönkint egy kazalnak déli oldalánál töltendő 12 órai fogságra itiltuk."⁹¹

Augusztus 18-án este Fackh József ezredes, verbászi dandárparancsnoktól Lenkeyt azt az utasítást kapta, hogy zászlóaljával azonnal induljon Járekre. Az intézkedés összefüggésben volt egyrészt azzal, hogy a Temerin – Járek – Futak őrvonal parancsnokságát ellátó Gr. Joseph Castiglione ezredes már korábban, az augusztus 10-i Járek elleni támadás után csapatainak jelentős megerősítését kérte Bechtold altábornagytól. Másrészt az intézkedés az augusztus 19-i Szenttamás elleni támadással volt összefüggésben, melyhez erőket vontak el az itteni helyőrségektől.⁹² A közel 1.200 fős, németek által lakott Járek közvetlenül a "nagy római sáncok" mellett helyezkedett el, egy órányira északra volt tőle a népes Temerin mezőváros. Fackh ezredes azonnali indulást követelő parancsa következtében Lenkey zászlóaljával még az esti órákban elindult Járekre, ahová másnap reggel 7 órára érkezett meg. Pontosán nem lehet megállapítani, hogy a hevesiek megérkezésekor milyen nagyságú erők állomásoztak Járekbán. Castiglione ezredes alárendeltségébe a 32. Estei Ferdinánd-gyalozezred III. zászlóaljának 2 százada (180 fő), a 33. Gyulay-gyalozezred III. zászlóalja (kb. 500 fő), a 34. Porosz-gyalozezred III. zászlóaljának 4 százada (380 fő), a 60. Wasa-gyalozezred II. zászlóaljának 4 százada (200 fő), és az I. Császár-huszárezred 8 százada (800 fő) tartozott. Az utóbbiak egy részét az ókéri táborba és a pétervárad-i helyőrségbe osztották be. A sorakatonaságot Bács vármegyei nemzetőrök néhány száz embere egészítette ki. A felsorolt alakulatokból augusztus 19-én a Turia elleni támadásra rendelték ki a Császár-huszárok 4 századát és a Wasa zászlóaljat. A kirendelt alakulatok között szerepelt egy 6 fontos üteg is, mivel azonban Castiglione ekkor még tüzéséggel nem rendelkezett, feltehetően Péterváradról biztosították számára a szükséges ágyúkat. A Wasák a megelőző napokban Járekbán állomásoztak, így valószínűleg helyükre rendelték ide a hevesi nemzetőröket. Az augusztus 19-ét követő napokban Járek helyőrségeként szerepel 2 század Porosz-, és 2 század Gyulay-gyalogos, valamint ide tértek vissza a Wasák is. Járek helyőrségéhez tartozott a Császár-huszárok egy gyenge osztaga is. A járeki erők parancsnoka a Császár-huszárezred alezredese, Máté János volt.⁹³

Járekre érkezve a zászlóalj azonnal harctevékenységbe került. Lenkey jelentésében erről a következőket írta: "Alig megérkezve máris, a csak ágyúlövésnyi távolságban lévő nagy

90 OL H92 ON6Ht 1848:4019.

91 Ht.L 1848/49 52/b-9/16.

92 OL P295 38.cs. 20./VIII. 229., Közlöny 1848. augusztus 17.

93 OL P295 38.cs. 20./VII. 203-207., u.o. 20./VIII. 229., OL H92 ON6Ht 1848:4019., Ht.L 1848/49 1/509.

római sáncokból kitörő rácok által megtámadattván, e zászlóallyt Járek előtt az ellenséggel szemközt csatarendbe állítottam, s a helység középpontját s balszárnyát, jobbszárnya sorkatonaság által fedezve lévén, a megtámadás ellen biztosítottam. Több kisebb szünők (szünetek – H.J.) után reánk irányzott, de sikertelen ágyúlövések után végre délután sáncaikba visszavonultak." Ez az augusztus 19-i csetepaté egyike volt az őrvonalon szinte mindennapos küzdelmeknek. A szerbek kisebb-nagyobb rajtaütéseikkel állandó nyugtalanságban tartották az őrvonal magyar alakulatait. Rajtaütéseikkel igyekeztek kipuhatolni a magyar erők nagyságát, valamint elvonni azok figyelmét valódi szándékaikról, sajnos nem is mindig sikertelenül. Járek elleni támadásukkal augusztus 19-én Szenttamás ostromától igyekeztek elvonni a magyar erők egy részét. Erre azonban nem került sor, mivel a helyőrséget képező sorkatonák és és a hevesi nemzetőrök veszteség nélkül visszaverték a szerbek támadását. Miután azonban Szenttamás bevétele nem sikerült, a vidéket továbbra is veszélyeztették a szerb támadások.

A gyakori szerb támadásokat váratlanságuk mellett az tette veszélyessé, hogy ágyúkkal is rendelkeztek, míg az őrvonal védői azokat nélkülözték. Castiglione ezredes már korábban igényelt ágyúkat, de az a hevesiek megérkezéséig nem teljesült. Az augusztus 19-i szerb támadás hírére ugyan Péterváradról a déli órákban Br. Stein Miksa mérnökkari százados parancsnoksága alatt megérkezett 3 ágyú, "de már délután 3 órakor, a sorkatonaság parancsnoka, úgy e zászlóally parancsnoksága által tett e részbeni marasztaló felszólításnak ellenére, nevezett Kapitány által azon gúnyos, s közömbös nyilatkozatával, miként ő egy nemzetőrségi őrnagytul parancsolatokat el nem fogadand, ismét elvitettek." Az ágyúk elvitelének valódi oka természetesen nem Stein kijelentésében keresendő, hanem abban, hogy utasítása nem volt a maradásra. Kijelentése mindenestre képet ad a sorkatonasági és a nemzetőrségi tisztek nem mindig felhőtlen viszonyáról. Lenkey Stein eljárását jelentette Castiglione ezredesnek, s egyben felkérte arra, hogy intézkedjen Járek ágyúkkal való megerősítése érdekében, "nehogy e nagy részint csak kaszákkal, s alig 300 löfegyverrel ellátott zászlóally minden ágyúbeli támogatás nélkül nyilvánosan veszélyeztessen..." Castiglione ezredestől Lenkey – jelentése szerint – azonban csak azt a nem túl hízelgő választ kapta, hogy: "Mennyen seregével a római sáncokba, s hozzon magának a sáncokbul ágyúkat, ha olyanokra szüksége van."⁹⁴ Nem valószínű, hogy Castiglione ezredes tett ilyen kijelentést, hiszen ő is igyekezett ágyúkat szerezni. Lenkey Castiglionéről alkotott negatív véleménye mögött valószínűleg azt kell keresnünk, hogy a Császár-huszárok parancsnoka nem mulasztotta el éreztetni vele ellenszenvét, mivel benne Lenkey János bátyját látta. Lenkey János annak a 6. Württemberg-huszárezredbeli századnak volt a parancsnoka, amely június folyamán engedély nélkül szökött haza Galíciából. Az esetet, mely a közvéleményben nagy rokonszenvet váltott ki, a hivatásos tisztek többsége megdöbbenéssel fogadta és elítélte. Lenkey Károly szeptemberben már csak azért is negatívan írhatott Castiglionéről, mert az augusztus végén engedély nélküli távolmaradásával megvált a további magyar szolgálattól. A Castiglionéről alkotott elmarasztaló véleményével Lenkey a saját intézkedéseit is igyekezett kedvezőbb színben feltüntetni.

Járekban a zászlóalj tevékenysége meglehetősen egyhangú volt, de korántsem unalmas. Lenkey jelentése szerint: "Járekban táborunk a Rácok által majd minden nap fellármáztattott, s hol kisebb, hol nagyobb erővel megtámadtatott, de ezek mindannyiszor e zászlóally (és természetesen a sorkatonaság – H.J.) szilárd kitartása, s célirányos mozgása által

94 OL H92 ONóHt 1848:4019.

visszavonulni kényszerítettek." Az állandó őrszolgálat és készség mellett a falu délnyugati oldalán sáncokat is építettek.⁹⁵

Egy alkalommal arra is van adat, hogy a hevesi nemzetőröket Járekon kívül is alkalmazták. A "nagy római sáncok" és a megerődített Szenttamás között helyezkedett el Pusztaszireg, amely fontos összeköttetési pont volt a szerbek állásai között. A szerbek itt is készítették sáncokat, de azokat augusztus 13-án üresen találta egy Császár-huszároktól kiküldött járőr. Castiglione ezredes 2 század gyalogost rendelt a sziregi sáncokba helyőrségül, hogy szemmel tartsák a Nadályból, Turiából és Szenttamásból Ókérrre, illetve Temerinbe vezető utakat. A következő napokban Pusztaszireg védelmét az ókéri táborból kikülönített csapatok vették át. Augusztus 24-én a szerbek nagy erővel támadást intéztek a 6. honvédszászlóalj 2 százada által védett sziregi sáncok ellen. A védők a segítségükre siető két másik 6. honvédszászlóaljbéli századdal, a Temerinből támogatásukra küldött 2 ágyúval és az Ókerről előrenyomuló Pest megyei nemzetőrökkel visszaverték a támadást.⁹⁶ A szerbek Pusztaszireg elleni támadásaikkal a következő napokban sem hagytak fel. A védők támogatására Ókérből, Járeből és Temerinből rendszeresen erősítést küldtek ki. Augusztus 26-án Pusztasziregre rendelték a hevesi nemzetőrök 1. századát is, amely *"a parancsokat nem csak a legnagyobb készséggel teljesítette, de annak végrehajtását is a legjobb katonai rendben eszközölte, ezáltal megmutatta, hogy azon rossz vélemény, eredménye némely nemzetőr csapatok gyáva viseletének, miszerint a nemzetőrséget minden katonai működésekre használni nem lehet, alaptalan."*⁹⁷ E túlságosan is hízelgő megjegyzés után meg kell emlékeznünk a hevesi nemzetőrök egy csoportjának valóban elismerést kiváltó tevékenységéről.

Castiglione és Lenkey ágyúkérelmei végül eredményre vezettek. Temerin és Járek helyőrsége is kapott 2-2 hatfontos ágyút, illetve 1-1 hétfontos vetágyút. Járekba az ágyúk augusztus 25-én érkeztek meg *"kellő lőszerrel ellátva ugyan, de minden tüzér és ló nélkül..."* A Közlöny egy augusztus 28-án keltezett járeki tudósítása említ ugyan 4 rendes tüzért, de ha ez igaz is, azok kevesen voltak az ágyúk kiszolgálására. A kezelők hiányát hamar áthidalták. Lenkey jelentése szerint: *"lelkes alhadnagyunk König Endre, ki már azelőtt a tüzérségnél szolgált, saját önkéntes ajánlatából 24 e zászlóalgyban szolgáló mérnököket az ágyúi szolgálattban egész értelemmel, s illy rövid idő alatt valóban bámulandó sikerrel"* kiképezte. A kiképzés sikerét mutatja, hogy a hevesi tüzérekről elismerően nyilatkoztak a sorkatonaság parancsnokai is az augusztus 28-i és 29-i járeki, valamint temerini ütközetekben. Az ágyúk kezelőit a Közlöny tudósítója egrieknek említi. Königet egyébként szeptember 28-án, Lenkey jelentése után – bácskai tevékenysége elismeréséül – átvették a honvéd tüzérséghez.⁹⁸

Augusztus 28-án a szerbek reggel előbb Temerint, majd délután 2 óra körül Járeket is megtámadták. A támadás nagyobb erővel történt a korábbiaknál. Lenkey jelentésében a következőképpen írta le az ütközetet:

"Augusztus 28-án délutáni 2 órakor előreink lövöldözéseikkel táborunkat felriaszták, melly is azonnal fegyvert ragadott, a már 4 naptul óta Járek délnyugotti oldalán rendelkezésre a zászlóally által készült sáncokba sietett, az ellenséget ki akkoron 4 ágyúval s nagy erővel felénk közelgetett, minden áron visszatartandó. Éppen e percekben érkezett meg Járekra Mészáros Lázár hadügyminiszter úr Báró Bechtold altábornagy kíséretében, ki is

95 OL H92 ON6Ht 1848:4019.

96 OL P295 38.cs. 20./VII. 203-207., Közlöny 1848.szeptember 3.

97 OL H92 ON6Ht 1848:7081.

98 OL H92 ON6Ht 1848:4019., 4357., Közlöny 1848. szeptember 4.

rendelkezéseimnek szemtanúja volt. – Miután az ellenség előre(előcsapata – H.J.) balszárnyunkat és a középpontot megtámadta volna, hirtelen egész erejével a jobbszárnyra fordult, s ott egész elszántsággal az útra kinyomulni igyekezett, mintha hadügyminiszter úr arra leendő utazásáról értesülve annak elfogatását szándékolná, de e zászlóally 4-ik mintegy 120 löfegyverrel ellátott, úgy csupa kaszásokból álló 6-ik század is rögtön rendeletemre a jobbszárnyra sietve, bátor elszántsággal az ellenséggel szembeszállt, s azt jól irányzott lövéseivel, s szilárd előrehaladásával a kukoricába visszazorította, miáltal az út fedve lévén, hadügyminiszter úr egy kis huszár csapattal útját Péterváradnak tovább folytathatá. Itt különösen kiemelkedőnek tartom azon körülményt, hogy Császár huszárezredbeli Cronvai százados, ki osztályával az éppen nem veszélyeztetett balszárnyon állott, hivatalos felszólításomra jobbszárnyomnak a veszély percében egy kis huszár csapattja által leendő támogatását megtagadta, és hogy ugyanez ezredbeli Szerencsés János és Vég János névű két huszár közvitézek, kik mint kézművesek bent Járekon a bagagia(bagázs – H.J.) mellett voltak, látván a fenyegető veszélyt, hirtelen lóra kapva a jobbszárnyra száguldoztak, s ott vitéz elszántságuk által az érintett ott csatázó két századot példájukkal valóban dicséretesen lelkesítettek. – Ez alkalommal Haubitzunk(vetágyúnk – H.J.) már az első lövés után korhadtsága miatt haszonvehetlenné vált. – Mintegy esti 6 órakor látván az ellenség sikertelen törekvéseit ismét sáncaiba visszavonult.⁹⁹

A Közlöny hevesi nemzetőrök között szolgáló levelezője még aznap este tudósított az ütközetről. Tudósítását azzal a lelkesítő fordulattal kezdte, hogy: "Győztünk. A heves megyei nemzetőrség első zászlóaljja, ezek között különösen az egriek, régi dicsőségekhez képest nem viselték magukat gyáván, megfelelték azon hírnek, melly hozzájuk méltó, megmutatván, hogy honunk iránti kötelességüket fegyverrel is le tudják róni." Tudósításában a védők között említi a Wasa- zászlóaljat is, a Császár-huszárok számát azonban csak néhány főben adja meg. Utóbbi magyarázatot ad arra, hogy Lenkey kérésének miért nem tudtak eleget tenni. Megemlíti azt is, hogy a 2 hatfontos ágyú közül csak az egyik volt Járekon, mivel a másikat egri kezelőivel együtt átküldték Temerinbe. Lenkey jelentésétől kritikusan festi le a jobbszárnyon kialakult helyzetet: "A nemzetőrség jobbszárnyát az ellenség már a helység alá nyomta." Ezen a kritikus helyzeten változtatott a két huszár, amelyek "előnyargalván, lelkes bátorító szavaira a nemzetőrség nyomban ismét előre nyomult és tüzelni kezdett." Elismerően szól a többi Császár-huszárról is, akiknek a balszárnyon történt előrenyomulása hozzájárult a szerbek visszavonulásához. Legelismerőbben természetesen a nemzetőrökről szólt a tudósító, hiszen maga is az volt. A csata leírása után megjegyezte: "Ezen nemzetőrség megmutatta, hogy érdemes lenne állományi fegyverre, ezzel birt volna, akkor minden esetre még nagyobb kedvvel menne az ellenség elibe." Az ütközetben Járek védőinek nem volt vesztesége, csak egy hámos ló lövett agyon. A Közlöny tudósítója a győzelem részletei mellett aggodalmairól is beszámolt: "...kimondhatatlanul fontos ezen két helység (Temerin és Járek – H.J.) megtartása. Mi utosó csepp véruinkig védelmezni fogjuk, de ha erőt, különösen ágyút nem kapunk, isten tudja a következményt...Minden órán várjuk az ellenség kitörését. Készen vagyunk rá."¹⁰⁰

A szerbek újabb támadására nem sokat kellett várni. Temerin és Járek fontosságával a szerbek is tisztában voltak, s igyekeztek azokat minden áron elfoglalni. Augusztus 28-i kudarcukat másnap egy az előzőknél összehangoltabb támadással igyekeztek kiküszöbölni a szerbek. Lenkey jelentésében a következőképpen rögzítette az újabb megtámadást:

99 OL H92 ON6Ht 1848:4019.

100 Közlöny 1848. szeptember 4.

"Augusztus 29diki éjszakán 12 óraker taborunk ismét egy a sáncoktul felénk irányzott ágyú eldördülésére felriadván, fegyvert fogott, s a majd átláthatlan setéség dacára is kellő állását bevette. – A nagy setétben egyebet az ágyú villámoknál látni lehetlen volt, miért is előőreinket megerősítettem, nehogy az ellenség használva a setéséget, azok között becsúsz-hasson. – Az egész megtámadtatás körülményei mindjárt nyilvánosan oda mutattak, miként az ellenség ez éjjel határozott győzelmet kivívni törekszik, s egész erejével összpontosulva csatázik, mert valamint Gospodinc, úgy Szireg, Csurug...felül egyszerre történt három tábo-runknak megtámadtatása, s az ellenségnek időről időre felszálló tűzgolyói s rakétái világo-san tanúsították, miszerint jól kiszámolt együtt értéssel támadtatunk meg. – Temerin már 2 óra tájban lángba borult, s taborátul oda hagyatott, melly noha egy egész ágyúteleppel, s nevezetes huszár osztályokkal birt, nem hogy a reggeli majd 5 óráig erőssen védelmezett Járek támogatására sietett volna, egyenesen Ókér felé szaladt s ez által e tábort is, kinek a temerini tábor megszaladásával visszavonulási útja veszélyeztetvén, s kit kivilágosodván az üdő, az ellenség átszárnyalni, s hátulról is támadás alá venni igyekezett, látván veszélyes helyzetét, podgyászos szekerei kockáztatását, s oda hagyatván a már visszavonult sorkato-nák által, végre szinte Futak felé hátrálni kintelenült, azon reményben mindazon által, hogy a gyanítólag, sőt a közös értekezés folytán arra vonulni köllött sorkatonasággal egyesülhet-vén, az ellenséget ismét visszazoríthatná, meggyőződván azonban arról, hogy a sorkato-naság nem Futak felé, hanem egyenesen Ókér felé sietve haladott, én is e zászlóallyt, azonban folytonos csatarendben, és az ellenséges ágyúk ellen védett utakon szinte Ókérré vezettem, ahová dél tájban megérkezve, nemcsak az egész temerini tábort, de a Járekon volt sorkatonaságot is már táborban találtam."¹⁰¹

A Járeknél és Temerinél lezajlott ütközetekről adalékokat kaphatunk a Görgey-iratok között található "rácz háborúra vonatkozó iratokból" is. Ez alapján Járek véderejét a hevesi nemzetőrökön kívül 2-2 század Porosz- és Gyulay-gyalogság, fél század Császár-huszár, valamint 2 ágyú alkotta. Utóbbiak egyike az előző napon eltört vetágyú, melyet ismét működőképpé tettek. A leírás szerint az első ágyúlovést a szerbek Járeknél adták le, s ez riasztotta a magyarok itteni és temerini táborát. A Castiglione ezredes távollétében mindkét tábor parancsnokságát ellátó Máté alezredes Járekból a 2 század Porosz-gyalogost, a fél század Császár-huszárt és a vetágyút a két település közötti Kálvária-dombra rendelte az összeköttetés biztosítása végett. A "nagy római sáncok" felé az előőrséget a hevesi nemzet-őrök alkották. Miután az ütközet Járeknél is kibontakozott, a Közlöny híradása szerint a puskákkal legjobban ellátott hevesi nemzetőrök 3. és 4. százada megszállta a falu déli részénél emelt sáncokat. Feladatuk Járek jobbról történő esetleges átkarolásának a megaka-dályozása volt. Az 1. és 2. század a falut tartotta megszállva. A csak kaszákkal felszerelt 5. és 6. század, valamint a Gyulay-gyalogosok elhelyezkedéséről, s tevékenységéről nem tesz-nek említést a források. Előbbiek feltehetően a falu nyugati végén tartalékként voltak elhe-lyezve, míg az utóbbiak a település északi szegélyét szállták meg. Az előző ütközetekben is hasonló volt a nemzetőrség és a sorkatonaság elhelyezkedése.

A szerbek a sötétséget kihasználva megtévesztették a magyar hadvezetést. Temerin elleni támadásukat északról kezdték, s miután a magyarok erőik jelentős részét ide csoportosították, a két falu között délről mérték a főtámadást. A Kálvária-dombon ekkor már csak a Porosz-gyalogosok voltak, akik képtelenek voltak feltartóztatni a rájuk zúduló többszörös túlerőt, s visszavonulni kényszerültek Temerin(!) felé. A Henryk Meyer főhadnagy vezette Porosz-gyalogosok az előző ütközetekhez hasonlóan most is elszántan harcoltak, de támo-

101 OL H92 ON6Ht 1848:7081.

gatas nélkül maradva eredményt nem értek el. (Henryk Meyer egyébként a szabadságharc folyamán az egyik legmegbízhatóbb alparancsnoknak bizonyult.) A Porosz-gyalogosok visszavonulása következtében a temeriniek, ha akartak sem tudtak volna Járek felé visszahúzódní, mert a Kálvária-domb irányából érte őket az a támadás, melynek következtében kénytelenek voltak feladni állásaikat. Lenkey sorkatonaságot illető kritikája túlzottnak tűnik a leírtak alapján. A Kálvária-domb elestével északról fedezetlenné vált Járek is. Temerin elfoglalása után a szerbek a kukoricásoktól rejtve Járek ellen csoportosították át erőiket. A Közlöny tudósítása szerint az előőröket a szerbek *"magyarul beszélve, s a rácok ellen dühöngve"* közelítették meg, akiket sikerült is megtéveszteniük. A falut gyűjtőgolyókkal felgyűjtötták, melyből az 1. és 2. század megbomlott sorokban vonult ki. A sáncokban elhelyezett nemzetőrök továbbra is megtartották állásukat. A Közlöny tudósítása szerint ők a temerini katonai parancsnokságtól, feltehetően Máté alezredestől kaptak visszavonulási parancsot Ókér(!) felé. Az augusztus 29-30-i ütközet veszteségeiről nincs pontos információnk. Erre nézve a Közlöny levelezője azt jegyezte meg: *"Többek hiányzanak mind a rendes katonaság, mind a nemzetőrség közül, azonban ez utolsónak ha csakugyan lesz vesztesége, az mindenesetre annak tulajdonítható, hogy rendetlenül vonult vissza, s csuda hogy egyenkint el nem vadászták őket."*¹⁰²

Járek sikertelen védelme volt a hevesi nemzetőrök utolsó harci tevékenysége a Bácskában. Még augusztus 30-án Ókérrel Verbászra mentek, ahol beszállásolták őket. Ugyan még pár napjuk hátra lett volna a szolgálatból, másnap engedélyt kaptak a hazaindulásra. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy a járeki kudarc erősen demoralizálta a zászlóalj, fegyelme teljesen megbomlott a visszavonulás során. Valószínűleg többen is kifejezték hazaindulási szándékukat. A katonai parancsnokság és Beöthy Ödön kormánybiztos feltehetően el akarták kerülni a Pest megyei nemzetőrök második zászlóaljával történtek megismétlődését, akik Szenttamás augusztus 19-i sikertelen ostroma után engedély nélkül hazamentek. Így elengedték a hevesieket, akiktől már nem lehetett hasznos tábori szolgálatot remélni. Pontos menetrendjük nem áll rendelkezésünkre. Szeptember 4-én Lenkey Károly és segédtisztje Szabadkán vételeztek takarmányt lovaik számára. Szolnokra érkezésüket a vármegye vezetősége szeptember 8-ra várta, s erre az időpontra előfogatokat rendeltek oda a nemzetőrök hazaszállítására.¹⁰³

Röviden értékelnünk kell a hevesi nemzetőrök tábori szolgálatát. Táborba vonulásuk meglehetősen körülményes volt, sok problémával járt együtt. Mindezek – párosulva a hiányos fegyverzettel és kiképzéssel – nem sok jót jósoltak a tábori szolgálatra nézve. A zászlóalj tényleges tevékenysége a negatív előzményeket pozitív irányban meghaladta. Járekban mindaddig helytálltak, míg lehetett. A falu feladása elsősorban a katonai vezetés hibájának és Temerin előzetes elestének tulajdonítható. A hevesi nemzetőrök közül személy szerint is ki kell emelnünk néhány embert, akik itt szereztek első harctéri tapasztalataikat, amelyeket a szabadságharc során még újabakkal bővítettek. A zászlóalj vezénylő Lenkey Károly ezredesi, az ágyúk használatát megtanító König Endre őrnagy rendfokozatot ért el a honvéd hadseregben. Többen a Heves megyében szerveződő 26. honvédzászlóalj sorai közé léptek, mint pl. Dombrády László, aki századosi és Majzik Félix, aki főhadnagyi rendfokozatot ért el.¹⁰⁴ Ezek az akár elismerőnek is tűnhet megállapítások azonban nem feledtethetik el a több, egyértelműen negatív tényezőt. A hat hetes szolgálatra kiállt nem-

102 OL P295 38.cs. 20./VII. 203-209., Közlöny 1848. szeptember 4.

103 OL H92 ON6Ht: 1848:4019., 6229., OL H123 jegyzőkönyvi másolatok

104 BONA 1987: és BONA 1988: életrajzi adatok, OL H147 13.d. 471-476.

zetőrök valójában három hetet sem töltöttek el a hadszíntéren. Nagy létszámuk ellenére harcértékük meglehetősen kicsi volt. Igazából csak azoknak lehetett hasznát venni, akik lőfegyverrel rendelkeztek. Az oda- és visszaúttal járó nagy holtidő, a nagy létszám költségessé tette a hevesi nemzetőrök tábori szolgálatát. A magas költségek pedig nem álltak arányban tevékenységük hasznosságával.

Ez sajnos igaz volt más megyék nemzetőrségére is. Mint láttuk a kormány már július közepén kezdett tisztába jönni a nemzetőrség hadszíntéri alkalmatlanságával. A megoldást augusztusban is tovább keresték. Batthyány augusztus 1-i rendeletében a tábori szolgálat idejét kívánta meghosszabbítani. Elrendelte a törvényhatóságoknak, hogy a kiindított nemzetőri egységeket az eredeti terv alapján cseréljék le, *"de ezentúl minden esetre úgy intézzék a dolgot, hogy legalább tíz hétre álljanak ki a nemzetőrök."*¹⁰⁵ Az őszi betakarítási munkák közeledése miatt a rendelet megvalósítása az előzőeknél is reménytelenebbnek tűnt. Ezt szemléletesen bizonyítják a Heves megyétől a kormányzathoz befutó jelentések, amelyek általánosan jellemzőek voltak más megyékre is. Berecz Ferenc helyettes alispán augusztus 10-én azt jelentette a Belügyminisztériumnak, hogy *"a megyebeli lakosokat leginkább elindult nemzeti őrseregről hírek foglalják el, – egyszerismind aggodalommal néznek a jövő eleibe, tartván attól a lakosok nagy része, hogy most elment nemzeti őrseregnek általok történendő felváltása épen azon időre esik, midőn csak nem egész évi fáradalmuk gyümölcsét a szálló termést szedendők, jövőjüket biztosítanák, – innen lehet itt ott a nemzeti őrseregi szolgálat ellen botrányos kifakadásokat hallani, mellyeknél fogva a még netalán szükséges nemzeti őrseregi újabb csapatnak nagyobb ingerültség nélkül kiállíthatása alig reménylhető..."*¹⁰⁶ Hasonló tartalmú tudósítást tett közzé a Közlöny is: *"Folyó hó 15-én volt az egri nemzetőrségnek három negyede sorshúzásra berendelve, és minthogy közülük igen kevesen jelentek meg, helyettük a sorshúzást a város bírása teljesítette...az egriek közt nagy ingerültség mutatkozott, oka az volt, hogy ezek élhetésének alapja szőlő lévén, a szüretet itt nem hagyhatónak nyilatkoztatták, ebből eredett egy magánykörbeli élénk vitának pedig, egy egyn áldozata is lőn."*¹⁰⁷

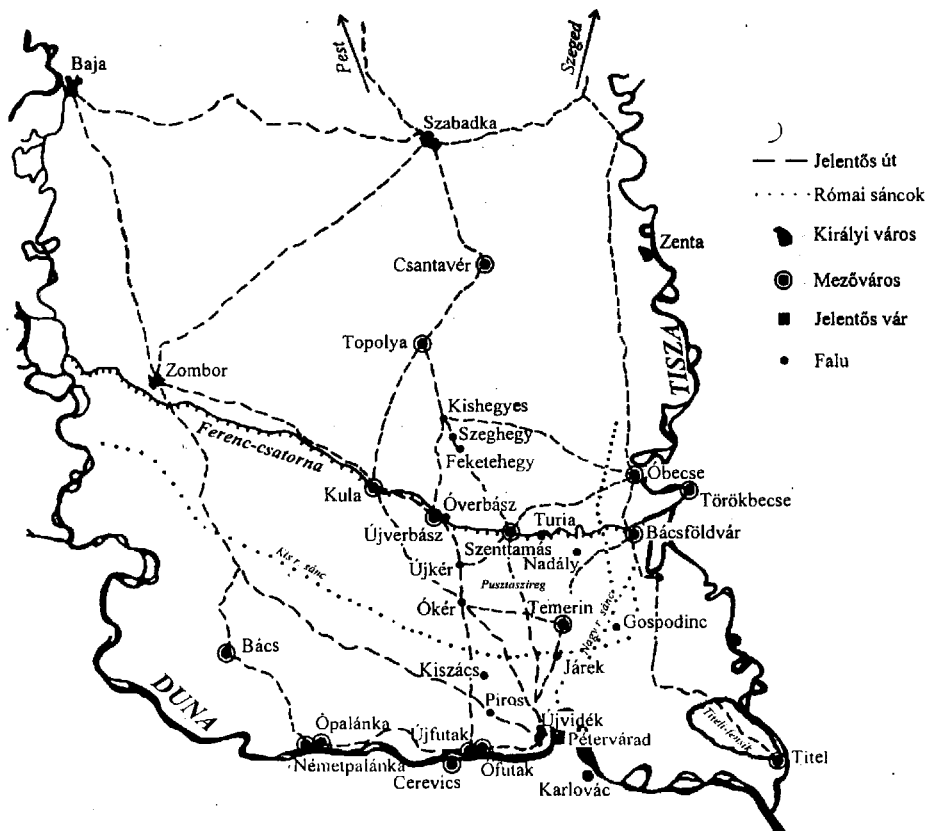
A nemzetőrségről szerzett kedvezőtlen harctéri tapasztalatok és a vármegyéktől befutott leváltással kapcsolatos várható nehézségek hatására Batthyány augusztus 13-án újabb rendelettel fordult a törvényhatóságokhoz, mely azt tartalmazta, hogy a hatóságok *"nemzetőrökből álló hadi erőt teremtsenek, melly önkénytelen ajánlkozó erős, egészséges egyénekből legyen alkotva, kik kötelesek mind addig míg a harc tart, vagy e haza szolgálatjuk igényelni fogja, a kormány rendelete alá helyezni magokat."*¹⁰⁸ A miniszterelnök ezen rendelete hatálytalanított minden korábbi, nemzetőrség kiindítására vonatkozó rendeletet. Így Heves vármegyének nemzetőrsége újabb negyedét már nem kellett a Bácskába küldenie. A vármegyei hatóságok azonban nem maradhattak tétlenek, a következő hetekben, hónapokban energiájukat az önkéntes nemzetőrök, a honvédek és a népfelkelés szervezésére kellett fordítaniuk, amelyek feldolgozásával még adósak vagyunk.

105 Közlöny 1848. augusztus 3.

106 OL H15 BM r.o. 1848-1-423.

107 Közlöny 1848. augusztus 21.

108 OL H3 HNI 1848:782., Közlöny 1848. augusztus 14.

Irodalom

Levéltári források:

- OL H szekció: Országos Levéltár 1848/49-i minisztérium iratai
- H1 MOIB: Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány iratai
- H2: Miniszterelnökség elnöki iratai
- H3 HNI: Miniszterelnökség hadügyi és nemzetőri iratai
- H9 BM e.i.: Belügyminisztérium elnöki iratok
- H12 BM á.i.: Belügyminisztérium általános iratok
- H15 BM r.o.: Belügyminisztérium rendőri osztály iratai
- H75 HM/k.: Honvédelmi Minisztérium kiadványok fogalmazatai
- H91 ONőHt e.i.: Országos Nemzetőrségi Haditanács elnöki iratok
- H92 ONőHt: Országos Nemzetőrségi Haditanács általános iratai
- H123: Heves megyére vonatkozó iratok
- H147 13.d.: A Felső-tiszai hadtest iratai

OL P295: Görgey-család levéltára

Ht.L. 1848/49: Hadtörténeti Levéltár 1848/49-i gyűjtemény

Szolnok HKL kgyi.: Szolnoki Állami Levéltár. Hármaskerületi Levéltára, közgyűlési iratok

MM.TA.: Mátra Múzeum Történeti Adattár, Gyöngyös

Korabeli hírlapok:

Kossuth Hírlapja

Közlöny

Márczius Tizenötödike

Nemzeti

Pesti Hírlap

Forráskiadványok és feldolgozások:

BONA Gábor

1987: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49. Budapest

1988: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest

DEZSÉRI BACHÓ László

1939: Gyöngyös város 1848/49-ben. Gyöngyös

HERENDI József

1901: A Jászkun-kerületek a függetlenségi harc alatt 1848- és 1849-ben. Czegléd

KLAPKA György

1986: Emlékeimből. Budapest

PAP Dénes

1868. Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez. 1848-1849. I.-II. Pest

THIM József

1930-1940: A magyarországi 1848-49-iki szerb fölkelés története. I.-II. Budapest

URBÁN Aladár

1973: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest

1847/8: 1847/8-ik országgyűlési törvények. Budapest 1988.

József Hajagos

Die Teilnahme der Nationalgardisten aus dem Komitat Heves in den Kämpfen in Bácska

Zur Verteidigung der Errungenschaften von bürgerlichen Umwälzungen wurde 1848 die Nationalgarde ins Leben gerufen. Die Nationalgardisten wurden zur Aufrechterhaltung der Ordnung, aber seit Sommer 1848 auch zu militärischen Aufgaben in Anspruch genommen. Gegen die serbischen Aufständischen wurden im Juli aus dem Komitat Heves 3.000 Nationalgardisten nach Bácska kommandiert. Die vorgeschriebene Stärke wurde von Freiwilligen nicht erreicht, zur Ausstellung wurde deshalb die Losziehung angewendet. Nach den Desertionen und Heimtschickung der Untertanen sind schließlich nur 1600 Nationalgardisten aus dem Komitat Heves nach Bácska abmarschiert. Ihre Ausrüstung war sehr mangelhaft.

haft, nicht mehr als nur 300 haben ein Gewehr gehabt, die anderen waren mit Sensen und Lanzen versehen.

Am Anfang haben die Nationalgardisten aus dem Komitat Heves die serbischen Einwohner der Dörfer Kiszács und Piros beaufsichtigt, und sie vom Aufstand ferngehalten. Am 19. wurden die Heveser nach Járék kommandiert. Ihre Aufgabe war die Verteidigung des von Deutschen bewohnten Dorfes von den Angriffen der serbischen Aufständischen. mit wenig ordentlichem Militär ergänzt haben sie mehrere serbische Angriffe zurückgeschlagen, aber am 30. August mußten sie der Übermacht weichen und das von den Feinden in Brand gesteckte Dorf aufgeben. Nach ihrem Militärdienst kamen sie am 8. September in Heves an. Von den Heveser Nationalgardisten - die an den Kämpfen in Bácska teilgenommen haben - haben sich mehrere im Laufe des Freiheitskampfes ausgezeichnet, z.b. Károly Lenkey hat den Oberstenrang, Endre König den Rang Major erreicht.

HAJAGOS JÓZSEF
BERZE NAGY JÁNOS GIMNÁZIUM
H-3200 Gyöngyös
Kossuth Lajos u. 33.

Megtorlás Heves és Külső-Szolnok vármegyében, 1849-1851

Hermann Róbert

ABSTRACT: Retaliation in Heves and Outer-Szolnok Counties (1849–1851). The author of the essay surveys the retaliation taking place after the suppression of the War of Independence of 1848–49, with special regard to Heves and Outer-Szolnok counties. The author processes the data concerning 179 persons who resided in these counties or were related to them through their activities. The analysis is based on the judgement protocol of the Imperial and Royal military tribunal of 1849–51. The introduction gives an overview of the periods, and principles of the retaliation, as well as the circle of people struck by retaliation. In his view, according to the intentions of the Austrian government the retaliation would have struck the political elite in the first place. However, as a result of the large scale emigration of the Hungarian politicians, as well as the unfavourable international response to the executions of autumn 1849, it was the military elite and the lower strata of the society that were mainly struck by retaliation.

It is evident from the data that the retaliation after the autumn of 1849 functioned as deterrent rather than punitive measures. This way the members of the county's political elite had to endure merely short detention under remand in expiation of their activities in 1848–49. At the same time, those concealing Kossuth banknotes and weapons and also those celebrating the anniversary of March 15th 1848 were imposed a severe punishment by the Imperial-Royal authorities.

Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc történetének megírása lényegében már 1849 szeptemberében megkezdődött. Akkor, amikor Kossuth Vidinben megírta híres-hírhedt körlevelét a nyugati magyar diplomáciai ügynökökhöz. Ezt a múltértelmező politikai pamfletet aztán a másik oldalon rövidezen követték az osztrák és orosz hivatalos munkák, a csapattestek és hadvezérek dicsőségeit és tetteit elzengő munkák. A magyar félnek itthon nemigen volt módja álláspontjának kifejtésére, tehát az emigráns katonák és politikusok vállalták magukra a feladatot – részben egzisztenciális okokból is. Az osztrák feldolgozások – érthető módon – nemigen foglalkoztak az 1848-49-es szerb és román írtóhadjáratok történetével, s a cs. kir. hadsereg tisztjeinek ebben játszott szerepével. Annál többet emlegették a magyar "terrorizmust", Lamberg altábornagy meggyilkolását, a magyar szélsőségesek törvénytelen és forradalmi lépéseit. A magyar fél munkáiban az olvasó sokkal több adatot lelt a nemzetiségi fölkelők által rendezett mérsárlásokról, a kamarilla kétszínű működéséről, s a szabadságharc leverését követő osztrák bosszúhadjáratról. Adatok hiányában azonban még a neves historikus, a kortársak adatait is hasznosítani próbáló Horváth Mihály is kénytelen volt bevallani: "...a kivégzettek nagyobb részének neveit közleni képesek nem vagyunk, részint, mivel azon korbeli hirdetések [hirdetmények] kezeinknél nincsenek, részint mivel maga a katonai uralom sem hirdette mind ki a kivégzettek neveit. A pesti és aradi haditörvényszékeken kívül az országnak külön vidékein 16 hadi törvényszék működött, melyek, bár több hazafiakat végeztek ki, neveiket azonban nyilvánosan nem közölték. Sőt, hiteles hírek szerint Pesten és Aradon is több agyonlövészek történtek, titkon, az Újépület és a vár

belsejében. Erdélyből éppen nem bírjuk a kivégzett hazafiak neveit, holott szinte számosan estek hazafiúi hűségök áldozatául. Egyebek között 24 református lelkész lövettet volna agyon".¹

Azért idéztük ilyen hosszan Horváth Mihály véleményét, mert jelzi mindazokat a problémákat, amelyekkel a kutatóknak a kivégzettek névsorának összeállításánál szembe kell néznie. Az első a források hiányossága. Az egyes hadbíróságok ugyan pontos kimutatást vezettek minden egyes perbefogotról (még az ártatlannak találtakról, és így szabadon bocsátottakról is), s a különböző regiszterekben nemcsak az ítéleteket, de azok végrehajtását, módosítását vagy eltörlését is jelezték. A nem a hadbíróságok, hanem alkalmi rögtönítélő törvényszékek, vagy egyszerűen csak egy-egy cs. kir. parancsnok döntései alapján halálra ítéletekről vagy kivégzettekről azonban nincsenek ilyen listák. Ha a kutatónak szerencséje van, a helyi történeti emlékezet, egy cs. kir. katonai jelentés, egy hirdetmény vagy egy naplójegyzet megőrizte ezek emlékét is. A második probléma az, hogy a megtorló gépezet szervezete 1849 januárjától augusztusáig megváltozott, s tudomásunk szerint még az egyes haditörvényszékek ítéleteiről sincsenek. A harmadik – a két előbbiből fakadó probléma pedig az, hogy az adatok ilyen hiánya tág teret nyit a legendagyártásnak, a titokban kivégzettekről vagy a 24 agyonlőtt református lelkészről.

A győztes hatalom – jelenlegi ismereteink szerint – nem összegezte a halálos ítéletek számát. Az a nyomtatott kimutatás, amelyre Deák István mint a magyar szabadságharc "Who is who"-jára hivatkozik, sem nem teljes, sem nem pontos.² Annál buzgóbban gyűjtögettek a magyar "rémuralom" áldozatainak neveit.³

Az adatok gyűjtése pedig a magyar oldalról komoly akadályokba ütközött. Horváth Mihály munkájában az 1849 októbere előtti kivégzettekkel együtt összesen 34 nevet sorol fel.⁴ Kossuth titkára és iratai jelentős részének megőrzője, Vörös Antal a napisajtó, a hirdetmények és "biztos magánúton" szerzett információk alapján írta össze a Habsburg-birodalom egész területén vizsgálat alá vont, elítélt és kivégzett személyeket. Az ő adatai szerint 1848 októbere után összesen 1765 haditörvényszéki ítéletet hoztak, s ezek közül 897 esik Magyarországra. Egy másik feljegyzésében több mint 6000 tételben sorolja fel a vizsgálat alá vont, elítélt vagy kivégzett személyeket; egy-egy tételszám alatt sokszor többet is. Az ő feljegyzéseiben sem szerepelnek azonban az összes kivégzettek; s sajnos azt sem közli, hogy melyik személyt hol, mikor és miért ítélték el. Emellett pedig – tágan értelmezve a megtorlás fogalmát – nemcsak a rögtönítélő vagy a rendes haditörvényszékek által elítélteket és kivégzetteket, hanem a nemzetiségi fölkelők áldozatául eseteket vagy például a börtönében éhségstrájkban elhalálozott Hatvani Imre szabadcsapat-parancsnokot is a kivégzettek közé sorolja. Sőt, az 1849. július 12-én Nagyigmádon kivégzett csákberényi református és katolikus papok kétszer is szerepelnek a listákon: egyszer mint lovasberényi (!), egyszer pedig mint nagyigmándi papok.⁵

Az első komoly próbálkozás a vértanúk számának összesítésére a múlt század végén történt. Szentkatolnai Bakk Endre, a Kolozsvárott megjelenő 1848-49. Történelmi Lapok 1893. évi

1. HORVÁTH Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. 2. kiadás. Bp., é. n. III. k. (A munkának két második kiadása van, a másik 1871-es kiadású. A két szöveg megegyezik, a lapszámozás nem). 506. o.
2. DEÁK István: A törvényes forradalom. Kossuth Lajos és a magyarok 1848-49-ben. Bp., 1994. 350. o.
3. Jegyzéke a Magyarország forradalmi kormánya alatt vésztörvényszékek vagy rögtönítélő bíróság által kivégzett vagy minden ítélet nélkül meggyilkolt egyéneknek. Magyar Hirlap, 1850/283. A lista összesen 467 kivégzésről számol bc.
4. HORVÁTH Mihály i. m. III. k. 500-506. o.
5. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) R. 123. Vörös Antal iratai. 4. csomó. No. 276.

kötetében tette közzé "Az 1848. év végétől 1854. év végéig kötél és golyó által kivégzettek emlékezete" című írását. Ebben 99 név szerint ismert és 24 névtelen vértanút sorol fel. Ezt a névsort közölte újra (az adatok részletezése nélkül) Gracza György, azzal a megjegyzéssel, hogy Hentaller Lajos kutatásai szerint 1848. December 7. és 1854. április 27. között 162 politikai kivégzésre került sor Hentaller részletezett adatait azonban nem sikerült fellelnünk. Hentaller kutatásaira hivatkozik Hamvay Ödön is az aradi vértanúkról írott munkájában.⁶

Szintén a Szentkatolnai Bakk Endre által közölt névsor alapján indult el Kacziány Géza, aki a "Magyar vértanúk könyve" című munkájában 105 vértanút említ név szerint.⁷ A későbbi munkák általában az ő adataik alapján indultak el. Így Berzeviczy Albert, aki lényegében összegezte az addig megjelent munkák adatait.⁸ A legáltalánosabban elfogadott adatok 110-120 főre teszik a haditörvényszéki ítélettel kivégzettek számát. Jászi Oszkár munkája révén a 114 kivégzetről szóló adat bukkan fel egy újabb osztrák munkában is.⁹

1989-1990, a politikai rendszerváltás, az 1956-os megtorlásokkal kapcsolatos kutatások szabaddá válása visszamenőleg is aktualitást adott a magyar politikai megtorlások témájának. Először a Svájcban élő magyar történész, a 20. századi publikációiról ismert Gosztonyi Péter figyelt fel a témában rejlő lehetőségekre. Előbb egy cikksorozatban, majd egy önálló kötetben foglalkozott a "magyar Golgotával". Gosztonyi azonban az 1848-49-es megtorlásokkal kapcsolatban nem folytatott önálló kutatásokat, s a meglévő – egyébként nem túlzottan nagy – szakirodalmat sem használta fel. Emellett kritikai vizsgálat nélkül újraközölte a Szentkatolnai Bakk Endre által összeállított névsort.¹⁰

A különböző névsorok összevetése több szempontból is tanulságos. A Vörös Antalnál már említett "duplázás" ugyanis gyakori eset. Néhány kivégzésnél pedig igencsak kétséges, hogy megtörtént-e egyáltalán, illetve hogy létező személyekről esik-e szó a különböző feldolgozásokban.

A részletkutatások tekintetében valamivel jobban állunk. Kumlik Emil még a század elején közzétette a szabadságharc Pozsonyban kivégzett, illetve Pozsonyban született vértanúinak életrajzát.¹¹ A szabadságharc tizenhárom, Ausztriában kivégzett huszár-mártírjának nevét Rédvay István tette közzé az 1848-49-ben hazaszökő huszárok emlékét megörökítő kötetében.¹² Az aradi vértanúk pörét a legendagyártó és pontatlan feldolgozások után egy szakszerű bevezetővel ellátott forrásközleményből ismerhetjük meg Katona Tamás jóvoltából.¹³ Tudományos értékű feldolgozása mindmáig csak Török Ignác és Kazinczy Lajos életpályájának, illetve a börtönében elhunyt Lenkey Jánosénak van.¹⁴ Batthyány Lajos pö-

6. GRACZA György: Az 1848-49-iki magyar szabadságharcz története V. k. Bp., é. n. [1894-1898.] 1326-1327. o., HAMVAY Ödön: Az aradi tizenhárom. 1. kiad. Bp., 1899. 246. o., 2. bővített kiadás. Bp., 1904. 408-409. o. HENTALLER Lajos: "A halálos ítéletek" című tanulmányában több ítélet magyar szövegét tette közzé. In: Vérrózsák. Bp., 1906. II. k. 172-198. o.

7. KACZIÁNY Géza: Magyar vértanúk könyve. Bp., 1905.

8. BERZEVICZY Albert: Az abszolútizmus kora Magyarországon. I. k. Bp., 1922. 131. o.

9. JÁSZI Oszkár: A Habsburg-birodalom felbomlása. Ford. ZINNER Judit. Az előszót írta HANÁK Péter. Bp., 1982. 172. o., Antonio SCHMIDT-BRENTANO: Die Armeec in Österreich. Boppard am Rhein, 1975. 364., 373. o.

10. GOSZTONYI Péter: A magyar Golgota. Kritika, 1991/10., GOSZTONYI PÉTER: A magyar Golgota. Bp., 1993. Az előbbi bírálataát ld. tőlem: Az 1848-49 utáni megtorlásokról. Kritika, 1992/7.

11. KUMLIK Emil: A szabadságharc pozsonyi vértanúi. Pozsony – Bp., 1905.

12. RÉDVAY István: Huszáraink hazatérése 1848/49-ben. Bp., 1941.

13. KATONA Tamás szerk.: Az aradi vértanúk. 1. kiadás. Bp., 1979. I-II. k. (továbbiakban Katona)

14. VIDOS Géza: Nemescsói Török Ignác tábornok. Szekesfehervár, 1941.; PÁSZTOR Emil: A tizenötödik aradi vértanú. Bp., 1979., PRIBELSZKI János: Kazinczy Lajos a szabadságharcban. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK) 1992/2., MERÉNYI-METZGER Gábor: A tizenhatodik aradi vértanú. Lenkey János tábornok emlékezete. HK 1994/3.

rének anyagát Károlyi Árpád német nyelvű közlése után végre magyarul, újabb forrásokkal kiegészítve olvashatjuk Urbán Aladárnak köszönhetően.¹⁵ A szabadságharc katonamártírjait pedig Bona Gábor két monográfiájából ismerhetjük meg.¹⁶ A megtorlások regionális vonatkozásait feldolgozó közlemények közül külön meg kell említenünk Fánecs József kitűnő tanulmányát, amely az abszolutizmus rendszerének Baranya megyei kiépítését dolgozta fel.¹⁷ Az 1849 utáni függetlenségi mozgalmakat követő megtorlások áldozatairól pedig Lukács Lajos és Andrassy Antal munkáiból tudhatjuk meg a legtöbbet.¹⁸

Mint az eddigiekből is kiderült, nem rendelkezünk részletes feldolgozással az 1849 utáni megtorlás történetéről. ezért érdemes meghatározni azt, hogy mikortól és meddig beszélhetünk az 1848-49-es szabadságharcban való részvétel miatti megtorlásról, és hogy kiket tekintünk a megtorlás áldozatainak?

1848. október 3-án Lamberg altábornagy meggyilkolásának hírére V. Ferdinánd felozlatta a magyar országgyűlést, s megtiltotta, hogy akár annak, akár az általa kiküldött Országos Honvédelmi Bizottmánynak a rendeleteit a katonai és polgári hatóságok teljesítsék. Magyarország teljhatalmú katonai parancsnokává és királyi biztosává azt a Josip Jellacic altábornagyot és horvát bánt nevezte ki, aki ezekben a napokban éppen a Komárom-Győr-Moson útvonalon igyekezett érintkezésbe kerülni a Latour osztrák hadügyminiszter által küldött erősítésekkel. Az október 3-i manifesztum adta meg a jelet a nyílt katonai ellenforradalomra Magyarországon és Erdélyben. Ezt követően mondta fel az engedelmességet a temesvári és nagyszabeni főhadparancsnokság, s ezáltal a bánági és az erdélyi cs. kir. katonaság nagy része. Ettől az időponttól kezdve – a cs. kir. hatóságok felfogása szerint – minden olyan katona, aki a magyar hadseregben szolgált, a fegyveres lázadás bűnébe esett. Október 17. után Alfred von Windisch-Grätz tábornagy, az Itálián kívüli cs. kir. hadsereg fővezére többször is felszólította a magyar hadseregben szolgáló cs. kir. tiszteteket a közös zászlóhoz való visszatérésre.¹⁹

A politikusokkal kapcsolatos állásfoglalás sem várattott sokáig magára. November 6-án az uralkodó Kossuthot "és az általa támasztott lázadásnak részeseit" pártütőnek (tehát lázadóknak) és hazaárulóknak nyilvánította, és elrendelte, *"hogy azok, a megérdemelt fenyíték alá vettessenek, egyszersmind mindazok, kik ezen pártütésnek engedelmeskednek, vagy akármiképp segédkezeket nyújtanak, a legszigorúbb büntetés alá vétessenek"*.²⁰ Windisch-Grätz december 13-án, betörése előtt anyagi felelősségrevonással fenyegette azokat, akik "a korona, az állodalom és testületek, vagy egyesek birtokaiban" a magyar kormányzat "vagy cinkosainak rendelkezései" károkat okoznak.²¹ Győr elfoglalása után Kossuthot, az OHB tagjait és az OHB által kiküldött kormánybiztosokat "törvényen kívülieknek és földönfutóknak" nyilvánította, s elrendelte, hogy a hatóságok "a legszorosabb felelet terhe alatt (..)

15. KÁROLYI ÁRPÁD: Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. I-II. k. Bp., 1932., Urbán Aladár szerk.: Batthyány Lajos főbenjáró pöre. Ford. Kurucz György. Bp., 1991.

16. BONA GÁBOR: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988., uő.: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. 2., átdolgozott, bővített kiadás. Bp., 1987.

17. FÁNCSY JÓZSEF: Az ellenforradalmi rendszer megszüntetésére tett kísérletek Baranyában 1849-1850. Baranyai Helytörténetírás, 1973. Szerk. SZITA László. Pécs, 1973.

18. LUKÁCS LAJOS: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849-1867. Bp., 1955., ANDRÁSSY ANTAL: Noszlopy Gáspár 1820-1853. Somogyi Almanach 43-44. szám. Kaposvár, 1987.

19. Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Maniifestumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott hirdetményeknek. Buda, 1849. 20-21. (1848. nov. 12., visszautalva okt. 17-re), 38-39. o. (1849. jan. 12.) (Továbbiakban: Gyűjteménye...)

20. Gyűjteménye...18. o.

21. Gyűjteménye...28. o.

őket elfogják, és a legközelebbi katonai oształéknak általadják". Azokat pedig, akik ennek ellenére "a pártütő kormánytól akármilyen csekély parancsot elfogadni, vagy annak engedelmességek felégetéssel fenyegette".²² Ehhez január 1-én hozzátette, hogy Kossuthnak, cinkosainak és a pártjukon lévőeknek vagyonát zárolni kell.²³ Február 11-én újabb proklamációban közölte, hogy "*akinél Kossuth-féle felszólítás, vagy pártjától eredett akármilyen iromány, levél, hírlap, sat. találatni fog, rögtönítéleti eljárás alá esend, szintűgy az is, ki fegyvert eltitkol, vagy a népet engedetlenségre ingerli, minden postaigazgató vagy -tiszt, aki olyas Debrecenből keletkezett [valószínűleg: keltezett] irományt, levelet, felszólítást elfogad, vagy tán még odább is szállít, kötéllal fog büntettemi*".²⁴

A megtorlás tehát elvileg mindenkire kiterjedhetett, s Windisch-Grätz 1849. január 5-i pesti bevonulása után úgy tűnt, hogy a herceg kemény kézzel fog rendet csinálni. Windisch-Grätz ugyanis úgy vélte, hogy Budapest elfoglalásával összeomlik a magyar ellenállás, a hadseregek feloszlanak és Kossuthéknak menekülniük kell. Ezért vizsgálóbizottság elé idézte a magyar hadseregből 1848-49 fordulóján kilépett volt cs. kir. tiszteket, s rangfosztással, várfogsággal büntette őket. A kortársak azonban meglepve tapasztalhatták, hogy a cs. kir. fővezér a képviselőket és más politikusokat viszonylag rövid igazoló eljárás után szabadon bocsátotta.²⁵

A megtorlás alá vonandók körével kapcsolatban a cs. kir. hatóságok és kormányzervek külső személyektől, így konzervatív magyar főuraktól is jócskán kaptak javaslatokat. Desseffy Emil gróf 1848 novemberében Schwarzenberg osztrák miniszterelnökhöz eljuttatott memorandumában három csoportba sorolta a forradalom részvevőit: 1.) Kezdeményezők. Ide összesen öt személyt (Batthyány Lajos, Teleki László, Kossuth Lajos, Perczel Mór, Madarász László) sorolt. E kategóriához tartozónak vélte – bűnösség szempontjából forradalmi üzemek vezetőit, összesen hét főt. 2.) Ide összesen 31 személyt sorolt, többnyire képviselőket, kormánybiztosokat, a radikális sajtó szerzőit. 3. Ide főleg a mérsékelt reformerek sorolta, megnevezés nélkül. Desseffy szerint az első kategóriába tartozókat ki kell végezni, a többieket pedig halálfelelem által arra kényszeríteni, hogy elhagyják az országot.²⁶ Majláth János gróf 1848. december 1-jei emlékirata szerint a forradalom vezetőit rögtönítelő bíróság elé kell állítani, a kisebb, de gazdagabb bűnösökkel nagy pénzbüntetést kellene fizettetni, részben a háború áldozatainak kártalanítására, részben a háborús költségek fedezésére; a többieket pedig közkegyelemben kell részesíteni.²⁷ Egy másik, névtelen, 1848. december 16. előtt keletkezett beadványa hét vezetőt és 27 "nem kevésbé büntetendő "főcinkost" sorolt fel.²⁸

A szabadságharc azonban nem bukott el 1848-49 telén. Windisch-Grätz pedig kénytelen volt rájönni arra, hogy túlzott szigorával inkább a forradalom táborában tartja a bizonytalanlankodókat, mintsem hogy elriasztaná őket onnan. Részben ezzel magyarázható, hogy a

22. Gyűjteménye...32-33. o.

23. Gyűjteménye...34-35. o.

24. Gyűjteménye...41. o.

25. BÖHM Jakab: A Hadtörténelmi Levéltár őrzetében levő cs. kir. eredetű fondok az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc, illetőleg az abszolutizmus idejéből. HK 1980/2.

26. ANDICS Erzsébet: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben. II. k. Bp., 1952. 206-207. o. Tévesen Majláth Jánosnak tulajdonítva ismerteti az emlékiratot STEIER Lajos: Haynau és Paskievics II. k. Bp., é. n. 252-256. o.

27. STEIER Lajos: A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. II. k. Bp., 1937. 235. o., RAPANT, Daniel: Slovenské povstanie roku 1848-49. Dejiny a dokumenty. III/2. k. Bratislava, 1954. 165. o.

28. RAPANT III/2. k. 327. o.

súlyos börtönbüntetések ellenére Windisch-Grätz fővezéri működése alatt összesen 13 főt végeztek ki, őket is nagyobb részt fegyverrejtegetésért, cs. kir. katonák hitszegésre buzdításáért, gerillacsapatban való részvételért, hadifoglyok meggyilkolásáért, illetve a bécsi forradalomban való részvételért. A Központi Katonai Vizsgálóbizottmány elé állították azt a két honvédtisztet is, akik 1849 februárjában Lipótvár feladása ellen szavaztak. Az ítélet halál volt, de sem Windisch-Grätz, sem az őt követő Ludwig Welden tábornagy nem hajtották azt végre. A Windisch-Grätz fővezérsége alatt hozott és végrehajtott halálos ítéletek nem a politikai vagy katonai felső vezetés tagjait, hanem a közrendűeket, az ostromállapot szabályainak megszegőit sújtották. Jellemző tény, hogy ifjabb Pázmány Dénes, a képviselőház elnöke, aki 1849. január 5-én hagyta el a testületet, némi vizsgálati fogság után már szabadlábban dolgozhatta ki Ghyczy Kálmánnal, az igazságügyminisztérium volt államtitkárával együtt Magyarország újjászervezésére vonatkozó, Windisch-Grätz által is pártolt tervezetét.

Heves és Külső-Szolnok megye ebben az időszakban a hadak útján feküdt, s 1849 április elejéig hol az egyik, hol a másik fél birtokolta. A hadiesemények következtében a települések egy része hetente cserélt gazdát, s emiatt a bevonuló cs. kir. csapatok csak rövid időre szilárdíthatták meg a császári adminisztrációt. 1849 január második felében Schulzig altábornagy hadosztálya vonult át a megyén, februárban Schlik hadtestét kergették erre Klapka katonái. A kápolnai csata után 1849. március 1-én Török Miklós gróf, cs. kir. őrnagy különítménye megszállta Egert. A bevonuló cs. kir. csapatok rögtönítélő eljárással kivégeztek négy maklári hástya (Hochstadti) lakost, Tipari Andrást, Fényes Andrást, Skár András és Hegyi Andrást.²⁹ Március 13-án azonban – Oroszhegyi Józsa gerillacsapatának ténykedése következtében – a cs. kir. csapatok kiürítették a várost.³⁰

1849 áprilisában, a tavaszi hadjárat megindulása után Windisch-Grätznek, majd az utódjául kinevezett Weldennek nemigen volt módjuk fenyegetéseiket beváltani. Welden fővezérsége alatt csupán egyetlen személyt végeztek ki: Petőcz Györgyöt, Pozsony megye alispánját, aki részt vett a megye újonchátralékának kiállításában.

Az 1849. május 30-án a magyarországi cs. kir. hadsereg fővezérévé kinevezett Julius Jakob von Haynau tábornagyról közismert volt, hogy nem rajong a magyarokért. 1848 tavaszán azért vezényelték át Temesvárról Itáliába, mert többször is nyíltan az új, független magyar minisztérium ellen nyilatkozott. Az olasz hadszíntéren jó, de kíméletlen katonának mutatkozott. Haynau sokkal keménykezőbb volt elődeinél. Magyarországon egyébként is megelőzte már rossz híre. 1849 tavaszán kíméletlenül verte le az észak-itáliai Brescia lakosainak fegyveres felkelését, s a város lakói közül tucatnyi embert végeztetett ki, s sokakat – köztük nőket – botoztatott meg.

Működését azzal kezdte, hogy Pozsonyban kivégeztette azt a két honvédtisztet, akik az 1849 februárjában kapitulált lipótvári várórséghez tartoztak, s a megadás ellen szavaztak.

29. MOL H 29. Pénzügyminisztérium. Pénztári Osztály. 1849:7439. Eger város 463. számú felterjesztése Kossuth Lajoshoz. (Kormányzóelnökségi iktatószáma: 1849:7615.) Mellette a négy kivégzett özvegyeinek kérelme. A szövegből nem derül ki az esemény dátuma. Mivel azonban a szövegben az Egerbe bevonult cs. kir. katonák által történt agyonlövétésről van szó, a március 1-jei dátum látszik a legvalószínűbbnek. – A század elején Kreith Béla érdeklődött a kivégzettekéről az egri hatóságoktól. Hering egri főszolgabíró 1905. május 30-án sajnálattal közölte vele, hogy az általa indított nyomozás "nem vezetett semmiféle eredményre, amennyiben a község legöregebb és a szabadságharcban is résztvevő lakói ez esetről tudomással nem bírnak". Hadtörténeti Múzeum. Kéziratok Emlékanyag 90.156/1. Kreith egyébként öt kivégzett földművesről érdeklődött.

30. KERÉKES ZOLTÁN: A pesti szabad portyázó csapat története. HK 1967/1. 90-92. o. – Kerekes abban viszont téved, hogy Oroszhegyi letartóztatta volna gróf Török Miklóst, az Egert megszálló cs. kir. különítmény parancsnokát.

Mednyánszky László honvédőrmagyon és Gruber Fülöpön kívül 1849 augusztus végéig, a fegyveres küzdelem befejezéséig Pozsonyban még további hét, az ország területén további huszonkilenc, összesen tehát 38 főt végeztek ki. Társadalmi állásukat tekintve, többségük az alsóbb néprétegekhez tartozott. Feltűnően magas volt a falusi értelmiségiek aránya a kivégzettek között.

A megtorlás irányelveit Haynau 1849. július 1-én Győrben kiáltványban tette közzé. Eszerint a Magyarországon 1848. október 8., Erdélyben 1848. október 18. után "a magyar pártütéssel összeköttetésben" elkövetett "minden bűntettek és vétségek" a haditörvények hatályai alá esnek. a határnapokat az magyarázta, hogy a magyar országgyűlésen 1848. október 8-án olvasták fel az uralkodó október 3-i manifesztumát (s ekkor nyilvánították azt törvénytelennek); Erdélyben pedig Puchner Antal altábornagy ezen a napon hirdette ki az ostromállapotot. (Mindez azt is jelentette, hogy Haynau és megbízói érvénytelennek tekintették Magyarország és Erdély unióját; hiszen Erdély képviselői ott voltak a magyar országgyűlésen is.)

Haynau ezért elrendelte haditörvényszékek felállítását, amelyek sommásan, tehát gyorsított eljárással ítélkeznek. E haditörvényszékek joghatósága katonákra és polgáriakra egyaránt kiterjedt. A haditörvényszékek a következő ítéleteket hozhatták: 1.) halál, kötél, vagy lőpor és golyó által; b.) deportálás az országon kívülre; c) sáncfogság nehéz vagy könnyű vasban, vár-, fogház- vagy porkolábfogság vasban vagy anélkül; d.) pénzbüntetés. a felségsértés miatti elítélésnél a vagyonelkobzás automatikusan a büntetéssel jár.

A haditörvényszéki eljárás kiterjed azokra a képviselőkre és felsőházi tagokra, akik 1848. október 8. után részt vettek a magyar országgyűlés munkájában; az OHB tagjaira (ezt főleges volt külön kitenni, hiszen a testület valamennyi tagja képviselő vagy felsőházi tag volt) és az OHB, illetve a Szemere-kormány által kinevezett kormánybiztosokra. Ez utóbbi kategória a képviselőkön és főispánokon kívül már érintette a megyei és városi tisztviselőket (alispánok, polgármesterek) egy részét is. Haynau működésének ismeretében nem volt megnyugtató az a pont sem, amely szerint "kik viseletüket igazolhatni vélik, erre az alkalom a haditörvényszékek előtt tovább is fennmarad".

A proklamáció 3. pontja a rögtönítélő eljárás alá eső személyek körét határozta meg. Ilyen eljárást lehetett lefolytatni mindazon képviselők és felsőházi tagok ellen, akik részt vettek az 1849. április 14-i trónfosztási és függetlenségi határozat meghozatalában. Ilyen eljárás alá esett, a.) aki a népet lázadásra csábította; b.) aki a cs. kir. vagy az orosz csapatok ellen fegyverrel támad, és nem tartozik a reguláris magyar csapatokhoz; c.) aki a magyar kormánytól vagy a kormánybiztosoktól kapott parancsot elfogadja és annak engedelmeskedik; d.) "aki árulásban, egyetértésben vagy ellenséges megrohanás vezetésében részt vesz" (tehát a kémekek, hírszerzők és gerillák); e.) aki a cs. kir. katonai és polgári hatóságoktól kapott rendeleteket, "melyeket közhírré tenni hivatalos állásánál fogva köteles, kihirdetni elmulasztja vagy azokat elsikkasztja"; f.) aki "fegyveres pártütő hadtesteket fogad vagy vezérel" (tehát önkéntes csapatot szervez vagy vezet); g.) aki népfelkelést hirdet, szervez vagy vezérel a cs. kir. és az orosz katonaság ellen; h.) aki cs. kir. vagy orosz katonát "hitzegésre" (átállásra) csábít; i.) aki a cs. kir. vagy orosz csapatok futárait, szállítmányait, egységeit vagy szolgálatukban lévő személyeket megtámadja vagy nekik kárt okoz, mozgásukat akadályozza; k.) aki a császár kormányához hűséges személyek elítélésében, megbüntetésében, vagyonuk elkobzásában, zár alá vételében vagy eladásában részt vesz. Haditörvényszéki vagy rögtönítélő eljárás alá esnek a fegyver- és lőszerrejtegetők is. Azok a cs. kir. tisztek, katonai vagy polgári hivatalnokok, akiknek fiai a magyar hadseregben az ő megegyezésükkel szolgálnak, haditörvényszék elé kerülnek, hivatalukat, fizetésüket vagy

nyugdíjukat felfüggesztik. A cs. kir. vagy orosz csapatokat, szállítmányokat vagy futárokat megtámadó, mozgásukat akadályozó, azoknak kárt okozó helységeket felgyújtják. Azok a zsidó községek, amelyek tagjai a magyar kormány által elkobzott javakat vásárolnak, vagy amelyek tagjai a magyaroknak kémszolgálatot teljesítenek, pénzbüntetést fizetnek.³¹

Amint ebből az unalmas felsorolásból kiderül, gyakorlatilag mindenki, aki nem segítette a cs. kir. és orosz intervenciók erőket, vagy nem húzódott teljes passzivitásba, büntethető volt. A kiáltvány célja a lakosság elrettentése, a forradalom közigazgatásának megbénítása volt, s Haynau és beosztott parancsnokai a továbbiakban ebben a szellemben cselekedtek. Érdekesként megjegyzendő, hogy a kiáltvány nem részletezte a magyar hadsereg tisztjeivel, különösen a volt cs. kir. tisztekkel szembeni eljárást. Nekik viszont Mednyánszky és Gruber sorsa nem sok jót ígért. A kiáltvány kibocsátásának másnapján Haynau részletesen szabályozta a "Magyar és Erdély koronai tartományokban felállítandó haditörvényszékek" működését. Ebben a haditörvényszékek teendőit politikai és fenyegető (büntető) törvényszékekre osztotta. A politikai törvényszéki teendők közé az 1848. október 8., illetve 18. után szolgálatot nem teljesítő, s ezt igazolni képes katonák és hivatalnokok igazolási ügyei, illetve azon személyek iránti nyomozások tartoztak, "kiknek büntette a hadi törvényszék elébe állításukkor azonnal világos nem volt". A második csoportba tartozott minden más személy ügye. Az ítéletek ellen fellebbezni nem lehetett. Az ítéleteknél a különböző büntetési módokat (büntön- és pénzbüntetés) kombinálni lehetett. A kisebb vétkek esetében Haynau a vagyonszemből a pénz-, a vagyontalanoknál a sáncfogságot vagy büntönbüntetést javasolta.³²

Az osztrák kormányzat egyetértett ezekkel az elképzelésekkel. Amikor 1849. augusztus közepén rövid időre felvetődött annak lehetősége, hogy a magyar hadsereg vezetőivel tárgyalásokat kellene kezdeményezni, Schwarzenberg miniszterelnök szükségesnek tartotta leszögezni: *"Azokkal az egyénnel, akik a lázadó kormány kormányzati tevékenységében részt vettek, semmiféle tárgyalásba sem szabad bocsátkozni, és ellenük a hadsereg főparancsnok 1849. július 1-i kiáltványának határozmányai szerint kell eljárni"*.³³

Először a pozsonyi cs. kir. rendkívüli haditörvényszéket állították fel 1849. július 10-én, majd Magyarország meghódításával párhuzamosan megszervezték a haditörvényszékeket Pesten (augusztus 4.), Aradon, Kassán, Nagyváradon, Pécsen és Nagyszombatban is. A haditörvényszékek mellett több rögtönítélő törvényszéket is felállítottak, így Győrben, Gyöngyösön, Kecskeméten, Nagykanizsán, Nagybecskerekén is. Ez utóbbiak főleg a köztörvényes kategóriába tartozó személyek ügyeivel (rablás, gyűjtogatás, gyilkosság) foglalkoztak, de jónéhány katonaszökevényt vagy gerillát is ezek ítélték el.³⁴

1849 augusztus közepéig a megtorlás legszélsőségesebb módja, a halálbüntetés főleg a polgári lakosságot sújtotta. Elég volt egy "rossz" prédikáció a templomban, egy kormány- vagy kormánybiztosi rendelet kihirdetése a faluban; néhány érdeklődő szó egy cs. kir. katonához, s az illető máris a haditörvényszék vagy a rögtönítélő bíróság előtt találta magát. Különösen "veszélyeztetett" helyzetben voltak a falusi papok, jegyzők, tanítók, akikre a kormányrendeletek kihirdetésének feladata jutott. Közülük került ki a kivégzettek egyötöde. A többieket nagyjából népfelkelésben való részvételért, fegyverrejtegetésért, cs. kir. katonák átállásra csábításáért végeztették ki. Nem tudjuk, hányan voltak azok a menekülő polgárok és katonák, akiket a déli és az erdélyi hadsereg felbomlása után a cs. kir. katonák

31. Gyűjteménye... 96-98. o., újabb közlése Katona II. 7-9. o.

32. Gyűjteménye...98-108. o.

33. KATONA II. 29. o.

34. BÓHM Jakab i. m. 276. o., Gyűjteménye...143-144. o.

üldözés közben agyonlöttek, vagy az irreguláris nemzetiségi csapatok agyonverték. Bizonyára nem tévedünk, ha többszáz főre becsüljük számukat.

A megtorlás kumulatív formáit alkalmazták – a július 1-jei kiáltvány szellemében – a cs. kir. vagy orosz csapatokat megtámadó helységekkel szemben. Így a cs. kir. csapatok felégették Bősárkányt és Csongrádot, az oroszok Losoncot és Mezőcsátot. Szintén ide kell sorolnunk a pesti és óbudai zsidó közösségre a magyar szabadságharc támogatása miatt kivetett óriási hadisarcot is.³⁵

A megtorlás részét képezte az önálló magyar pénznek, az ún. Kossuth-bankóknak a forgalomból való kivonása is. Windisch-Grätz 1849. február 23-án a Debrecenbe menekült OHB által kibocsátott 15 és 30 krajcáros pénzjegyeket, március 8-án az 5 és 100 forintosokat minősítette érvényteleneknek. Az 1 és 2 forintos bankjegyekkel kapcsolatban ígéretet tett, hogy azokat osztrák bankjegyekre be fogják váltani. Ez utóbbiról március 12-én intézkedett, olyan módon, hogy összesen négymillió forint erejéig és április hó végéig vállalt garanciát a névértéken történő beváltásra. Március 21-én megismételte az 5 és 100 forintosok érvénytelenségéről szóló rendeletét. A fordulatot, a teljes érvénytelenség kimondását az orosz intervencióról szóló katonai egyezmény megszületése hozta magával. Május 20-án Welden fővezér minden Kossuth-bankót (tehát az 1 és 2 forintosokat is) betiltott. Június 29-én pedig Haynau már elrendelte ezek beszolgáltatását, s a legszigorúbb büntetéssel fenyegette azokat, akik 48 órán belül nem szolgáltatják be bankjegyeiket. Július 30-án pedig a félreértések elkerülése végett tudatta, hogy a beadott Kossuth-bankókért semmilyen kárpótlás nem jár. A lakosság azonban nem nagyon sietett a beadással. Valószínűleg azért a józan gazdasági megfontolásból sem, mert senki sem hitte, hogy a birtokában lévő bankjegyekért semminemű kárpótlást nem fog kapni. Erre mutat, hogy a hatóságoknak újra és újra el kellett rendelniük a Kossuth-bankók beszolgáltatását, sőt, a pesti cs. kir. katonai kerületi parancsnokság 1849. december 12-én december 31-ig meghosszabbította a beadási határidőt.³⁶

A fegyveres harcok befejeztével kezdetét vette a politikai és katonai felső vezetés elleni eljárások sorozata. Haynau eredeti szándéka az volt, hogy a honvédseregben szolgált volt cs. kir. tiszteket rögtönítélő eljárással halálra ítélteti és kivégezti. Az eljárás gyakorlatilag a személyazonosság és a cs. kir. hadsereg ellen folytatott harc megállapítását jelentette volna. Ez a szándék megvalósulása esetén többszáz személy életét követelte volna. Haynau egyfajta küldetésstudattal látott a megtorláshoz. "A magyarok háromszáz év óta mindig lázadók, csaknem valamennyi Habsburg király idején törtek ki forradalmak. Én vagyok az az ember, aki rendet fog teremteni. Nyugodt lelkiismerettel lövetek agyon százakat is, mert szilárd meggyőződésem, hogy ez az egyetlen mód intő példát szolgáltatni minden jövőző forradalomnak". – írta az itáliai hadjárat győztesének, József Radetzky tábornagnak.³⁷ A magyar tisztakar többségét csak az óvta meg ettől az eljárástól, hogy Haynau 1849. augusztus 25-én olyan utasítást kapott Bécsből, a minisztertanácstól, hogy a haditörvényszéki ítéletek végrehajtásával várja meg az újabb, részletesebb utasításokat. Az oroszok által kiadott magyar hadifogoly tisztak pedig éppen ezen a napon érkeztek meg a Haynau aradi főhadiszállására.

Haynau augusztus 31-én négy kategóriába sorolta a hadbírószági eljárás alá vonandókat:

35. Gyűjteménye... 117-118. o., BERNSTEIN Béla: A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók. JÓKAI Mór előszavával. Bp., 1939. 169-190. o.

36. Gyűjteménye... 43., 67-68., 71-72., 76., 85-86., 90., 95., 127., 151., 162., 247. o. A témára ld. FÁBLÁNNÉ KISS Erzsébet: A "Kossuth bankók" sorsa az osztrák uralom idején. Századok, 1984/2.

37. Közli KATONA II. k. 50. o.

1.) a magyar hadsereg tábornokai, 2.) az OHB és a Szemere-kormány tagjai, az 1849. április 14-i trónfosztási határozatban részt vevő képviselők, illetve a kormánybiztosok 3.) a honvédseregben szolgált volt cs. kir. tisztek. 4.) mindazon tisztek, polgári hivatalnokok és papok, akik 1849. április 14. után a magyar kormány érdekében kiemelkedő tevékenységet fejtettek ki. A kategorizálás azért is érdekes, mert I. Ferenc József császár augusztus 29-i utasításában az 1. és 2. kategóriák fordított sorrendben szerepeltek. Haynau valószínűleg azért "cserélte fel" a két kategóriát, mert a Szemere-kormány tagjaiból – Aulich Lajos hadügyminisztert, tábornokot nem számítva – mindössze ketten (Csány László és Duschek Ferenc), az OHB tagjai közül is csak ketten (Perényi Zsigmond, Nyáry Pál) kerültek ekkor a cs. ki. hadsereg kezére. Haynaut külön dühítette, hogy az oroszok kegyelmet kértek a tiszteknek.

Másnap, 1849. szeptember 1-én a pesti és budai házfalakon Haynau egy újabb hirdetményét olvashatták a járóelők. A cs. kir. fővezér érezhető elégedettséggel közölte: "A magyar forradalom bevégeződött". Ekkorra ugyanis már az utolsó mozgó hadseregek fegyverletétele is megtörtént, s a remények szerint már csak napok vagy hetek kérdése volt Pétervárad és Komárom meghódolása is. A hirdetmény további részében Haynau felszólította a honvédseregben szolgálatot vállalt volt cs. kir. tiszteket, a felkelőkhöz átlépett katonai és polgári hivatalnokokat, a képviselő- és felsőháznak a magyar országgyűlés munkájában 1848. október 8. után résztvevő tagjait, az OHB ezután működő tagjait, a kormánybiztosokat, önálló sereg- vagy csapatparancsnokokat, a katonai és polgári közigazgatás vezetőit, végül a rögtönítélő törvényszékek közvádlóit és bírát, hogy a cs. kir. katonai kerületi parancsnokságoknál vagy haditörvényszékeknél három hónapon belül jelentkezzenek. Máskülönben "a törvények értelmében ellenök indítandó nyilvános per következményeit magoknak fogják tulajdoníthatni".³⁸

A hirdetmény lényegében kijelölte azoknak a körét, akik a megtorlás potenciális alanyai voltak. Ennek alapján olyan képviselők ellen is újabb eljárást lehetett indítani, akik 1849 januárjában nem jelentek meg Debrecenben, hanem jelentkeztek a cs. kir. hatóságoknál, s azok nem büntették meg őket. Eszerint tehát az 1848 szeptemberében eltávozott szász képviselőkön kívül mindenki ellen igazolási eljárást kellett volna lefolytatni. Az OHB tagjai közül ez érintette volna pld. Sembery Imrét és id. Pázmándy Dénest is. Ennek a pontnak az alapján tehát kb. 440-450 főt lehetett igazolási eljárás alá vonni.

A rendelet hatálya alá estek azok a cs. kir. tisztek, akik 1848 októbertől elhagyták az önvédelmi harc táborát, s akik egy része ellen a cs. kir. vizsgáló bizottmányok már lefolytatták az igazoló eljárást. A fölöslegesnek tűnő szigorúságot az indokolta, hogy egy részük (főleg a nyugalmazott cs. kir. tisztek) 1849 tavaszán vagy nyarán ismét békeszolgálatot (tér-, kórház-, raktárparancsnokság) vállaltak a magyar hadsereg oldalán. Ez a kör legalább 700 főt érintett.

Ugyanez indokolta a közigazgatásban működőkre vonatkozó, egyébként meglehetősen körülhatárolatlan rendelkezést is. A minisztériumok létszáma 968 és 284 fő között ingadozott. A kiinduló létszámnak kb. 60 %-a szolgált korábban valamelyik magyarországi kormányzéknel. A fluktuációt figyelembe véve, az igazolási eljárás alá elméletileg vonhatók körét 8-900 főre tehetjük. A rendelet a megyei közigazgatásban működők közül csak a kormánybiztosokról szólt határozott formában. Ezek nagy része képviselő, főrend vagy minisztériumi tisztviselő volt, a kormánybiztosként ténykedő alispánok vagy más megyei tisztviselők száma legfeljebb 50 fő lehetett.

38. Gyűjteménye...143. o.

A 18 véstörvénytörvények személyzete összesen 90 főt jelentett. A felelősségre vonhatók körét a rendelkezés az önálló, tehát légió-, szabadsereg- vagy gerillacsapat-parancsnokokra is kiterjesztette. Ezek számát maximálisan 50 főre tehetjük. Ennek alapján az igazolási eljárás alá vonhatók száma 2240 főt számlált, bár ebből le kellett vonni az emigráltak számát. A rendelet némileg szűkebbre vonta az igazolandók számát, mint Haynau július 1-i kiáltványa, ugyanakkor nem vonta kétségbe az annak alapján hozott ítéletek érvényességét.

Az elítéltek számát máig sem ismerjük pontosan. Az ügyek többségét 1851 végéig letárgyalták. Csak a pesti hadbíróóság 381 ügyet tárgyalt 1849 augusztusától decemberéig. A tisztikarból legalább 1000 főt vontak valamilyen eljárás alá. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy a megtorlás legalább a fent említett számú személy sorsát érintette. Az októberi kivégzések miatt keletkezett nemzetközi felháborodás következtében azonban éppen a korábbi nyilatkozatok alapján legveszélyeztetettebbnek tűnő képviselőket sújtotta legkevésbé a hadbíróóságok szigora. Ha nem voltak kormánybiztosok vagy a parlament tisztségviselői, vagy azonnal, vagy egy éven belül amnesztiálták őket. S a megyei és városi tisztikarokban sem volt túlzottan alapos a tisztogatás: az alispánok vagy főbírók többségét az 1849 július-augusztusa utáni tisztikarban is ott találjuk.

Szeptemberben mindössze két, a polgári lakossághoz tartozó személyt végeztek ki. A megtorlás legerősebb hulláma 1849. október 6-án kezdődött. Ezen a napon végezték ki Pesten gróf Batthyány Lajos miniszterelnököt és Fekete Imre gerillaszázadost. Aradon a honvédsereg három tábornoka és egy ezredese lőpor és golyó, kilenc tábornoka kötél általi halállal múlt ki. Pécsen két, az eszéki várból megszökött személyt, Vertike Gábort és Szilva Jánost végezték ki. Október 25-éig még további tizenkét személy kivégzéséről tudunk. A kivégzettek között volt hat honvédtiszt, Csány László kormánybiztos és miniszter, báró Jeszenák János kormánybiztos, Szacsuvay Imre képviselőházi jegyző, báró Perényi Zsigmond felsőházi elnök, Gonczeky János lelkész és Csernus Manó tisztviselő. E kivégzések miatt akkora európai felháborodás támadt, hogy az osztrák kormány kénytelen volt mérsékletre inteni Haynaut. Az eljárások tehát tovább folytak, s jócskán születtek még halálos ítéletek, de ezek közül az év hátralévő részében egyet sem hajtottak végre.

1850 január-februárjában tizenöt személyt végeztek ki. Közülük csupán Ludwig Hauk alezredes tartozott a szabadsereg katonai elitjéhez: őt a bécsi forradalomban való részvételéért ítélték halálra. A többiek között gerillákat, a kőszegi horvát foglyok 1848 októberi legyilkolásában vétkesnek talált személyeket, a Lamberg gyilkosának tekintett Kolosy György honvédszázadost, tehát köztörvényesként kezelt személyeket találunk. Összesen kb. 111 főt végeztek ki 1848/49-es cselekedeteiért. Az 1852-54-ben kivégzett 21 személy között is találunk volt negyvennyolcasokat, de ők már nem ezért, hanem a függetlenségi összeesküvésekben való részvételükért szenvedtek vértanúhalált.

A halálos ítéletek többségét 1850 tavaszától több évi várfogságra vagy más büntetésekre enyhítették, s csakhamar megkezdődtek az amnesztiálások is. Volt olyan, hogy valakit 1849 októberében halálra, 1850 elején húsz évi várfogságra ítélte, s az év nyarán már szabadon engedték. Az utolsó politikai foglyok, főleg képviselők, kormánybiztosok, honvéd törzstisztek 1859-ben szabadultak. Többségük azonban továbbra is rendőri felügyelet alatt állt, s minden lépésüket besúgóknak figyelték.

A megtorlás természetesen kiterjedt a szabadsereg egyszerű résztvevőire is. A kisebb vétségek elkövetői többféle büntetéssel sújtották, a pénzbírságtól, néhány hetes fogságtól, a többéves sáncmunkáig. A honvédsereg állományának kb. 25-30 százalékát sorozták be a cs. kir. hadseregbe, méghozzá úgy, hogy egy-egy századba legfeljebb egy-kettő kerüljön. 1852-től a fegyelmi problémák miatt egy részüket tartósan szabadságotlalták, s engedélyezték a

katonai szolgálat pénzbeli megváltását is, de így is több tízezer fő volt kénytelen letölteni a hét évet, kiteve a goromba altisztek kíméletlen bánásmódjának.

Szűkebb témánkra visszatérve, Heves és Külső-Szolnok megye csak 1849 július-augusztus fordulóján került a szövetségesek kezére. Az orosz csapatok július 9-12-én szállták meg Gyöngyöst, s egészen július 24-ig a városban egymást után vonultak át az orosz csapatok. Ekkor rövid időre elhagyták a környéket, s csak augusztus első napjaiban érkezett egy orosz-osztrák különítmény a környékre, hogy a környéken kóborló magyar gerillákat kifüstpötljék. Még szeptemberben is voltak orosz katonák a városban, hogy aztán lassan felváltsák őket a cs. kir. katonák és az újonnan felállított csendőrség egységei.³⁹

Egert július 25-én szállták meg az oroszok, s Kapy Eduárd császári biztos július 29-én érkezett meg a városba. Szeptember 12-én leváltotta a városi tisztikart, letartóztatta Lévy Sándor nagyprepostot és Schaffner János polgármestert. Elrendelte a Kossuth-bankók beszolgáltatását, s az összegyűjtött mennyiséget szeptember 10-én elégettette. Haynau kiáltványával összhangban felszólította a bujdosó honvédeket, hogy jelentkezzenek, s haditörvényszékkel fenyegette a volt honvédeket rejtegetőket. Megtiltotta a nemzeti színű zászlók használatát, az ilyen szalagok viselését. 1849 októberében bezáratta a zenés szórakozóhelyeket is. A rend fenntartására Egerben is csendőrpáncsnokságot állíttatott fel.⁴⁰

Szolnokot július 27-én érték el a cs. kir. csapatok, de tartósabb megszállására csak 1849 augusztus második felében, a háború befejeztével került sor.⁴¹

Az 1849. augusztusában kiadott ideiglenes közigazgatási beosztás szerint a kilenc katonai kerületre osztott, szűkebb értelemben vett Magyarország VII. katonai kerületét Szolnokon állították fel. Ez két polgári kerületre oszlott: az egri székhelyűhöz Borsod és Heves és Külső-Szolnok, a csongrádi székhelyűhöz Békés és Csongrád megyék tartoztak. Az októberben kidolgozott ideiglenes közigazgatási rendezet szerint a Bánság, Erdély és a Szerb Vajdaság nélküli Magyarország öt katonai kerületre oszlott. Ezek közül a IV. volt a budapesti, amelyhez két polgári kerület, a pesti és az egri tartozott. Az egri kerület főbiztosa (főispánja) Ambrózy Lajos báró lett. A közigazgatási beosztásból következően a politikai jellegű büntető ügyeket a pesti cs. kir. rendkívüli haditörvényszék tárgyalta.⁴² Heves megyét is a fent ismertetett elvek szerint sújtotta a megtorlás.⁴³

Heves és Külső-Szolnok megyének 1848-49-ben összesen 11 képviselője volt. Közülük Graefl Józsefet (Szolnok) 1849. április 3-án megfosztotta képviselőségétől. Az ő helyébe 1849 júniusában Damjanich János tábornokot választották. Közismert tény, hogy őt Aradon 1849. október 6-án kivégezték. A többiek közül Almásy Pál (Gyöngyös) és Puky Miklós (Nagyfüged) emigrált; őket távollétükben a cs. kir. hadbírótság halálra ítélte és az ítéletet in contumaciam (távollétükben) 1851. szeptember 22-én végrehajtotta azzal, hogy a hóhér nevüket bitófára szegezte.⁴⁴

A többiek közül Csiky Sándor (Eger) a szabadságharc leverése után bujdosott, majd 1850 augusztusában Orsovánál megkísérelt török területre távozni. Az útlevélvizsgálat közben

39. Dezséri BACHÓ László: Gyöngyös város 1848/49-ben. Gyöngyös, 1939. 97-103. o.

40. NAGY József: Eger története. Bp., 1978. 283-285. o.

41. RAMMING, Wilhelm: Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849. Pesth, 1850. 294. o.

42. ANDICS i. m. III. k., Bp., 1965. 362-363., 422-423. o.

43. A megtorlás történetéről csak általánosságokat ír SZEDERKÉNYI Nándor: Heves vármegye története. IV. k. Eger, 1893. 413-418. o., NAGY Béni - OROSZ Ernő: Heves vármegye története. In BOROVSZKY Samu szerk.: Heves vármegye. Magyarország Vármegyéi és Városai. Bp., 1909. 617. o.

44. HORVÁTH M. i. m. III. 522-523. o.

feltartóztatták, majd augusztus 20-án Pestre szállították. Augusztus 22-én a hadbírótság elé állították, majd három kihallgatás után december 19-én felségárulásért halálra ítélték. A halálos ítéletet 1851. augusztus 25-én az uralkodó kegyelem útján eltörölte, helyette hat év várfogságra ítélte Csiky a hadbírótság. Ennek is csak a felét kellett letöltenie; 1854 februárjában szabadult.⁴⁵

A többi képviselő jobban járt. Graefl József (Szolnok) ellen már a cs. kir. III. hadseregparancsnokság 1849. december 4-i, majd 1850. február 3-i rendelete értelmében leállították a további eljárást, mivel csak 1849 január kezdetéig vett részt az országgyűlés munkájában. Borbély Lajos (Túr), Fehér Lajos (Pétervására), Gosztynyi János (Gyöngyöspata), Németh Albert (Tiszanána), Recski András (Abád) ellen a hadbírótság a cs. kir. III. hadseregparancsnokság 1850. július 24-i rendelete értelmében a további vizsgálatot leállította. Szintén ekkor szüntették meg a szeledényi születésű Bogyó Sándor (Szegevár, Csongrád vm.), a tiszaszőlősi születésű Elek Mihály (Nyírbogdán, Szabolcs vm.) és az egrai születésű Kubinyi Rudolf (Rimaszécs, Gömör vm.) elleni vizsgálatot. A Papp Pál (Kápolna) elleni eljárást csak a hadseregparancsnokság 1851. szeptember 10-i rendelete állította le. Az érintetteket azonban továbbra is megfigyelés alatt tartották.⁴⁶

A volt megyei és városi elit kompromittált része is jobbára csak hivatalvesztéssel bünhődött ténykedéséért. Almásy Sándor főszolgabíró, Halasy Kázmér kormánybiztos, Liptsey Imre kormánybiztos-helyettes, Schnee László főjegyző, a nagykállói véisztörvényszék ülnöke, Töltényi Miklós rendőrbiztos legfeljebb vizsgálati fogságot szenvedtek. Schaffner János egrai polgármester ellen is viszonylag hamar megszüntették az eljárást.

Végrehajtott halálos ítéletet csupán három gerilla ellen hoztak. Posztóczky István (más néven Potoczky Gyula, Almásy Gyula, Mossóczi István) gerillahadnagy kis csapata 1849. július 26-án éjszaka megtámadta és megölte Hacke cs. kir. alezredest, a kíséretében lévő orosz tőzstiszteket pedig elfogta. Hacke iratait szintén elvették. Ezt követően Hellmann József csapatával együtt Gyöngyös környékén portyázott, s zaklatta a "jóézelműeket". A csapat ellen az oroszok és az osztrákok egy 250 főnyi különítményt küldtek, amely augusztus 20-án a benei pincénél hat gerillát elfogott. Az orosz tiszt elfogatásáról értesülve a Nagyváradon, orosz fogságban lévő Görgei augusztus 19-én felszólította a Miskolc, Diósgyőr és Eger közti vidéken portyázó szabad- vagy védseregi csapat parancsnokát, hogy a továbbiakban halálbüntetés terhe alatt tartózkodjon a hasonló akcióktól. Hellmann csapata augusztusban a komáromi várórséghez csatlakozott, Posztóczky és társai ott tartózkodásáról azonban nincs adatunk. Gerillacsapatának két tagját, Pallik Ignác egrai érseki uradalmi vadászt és Márkus János patai születésű, sári segédtanítót még 1849. novemberében fogták el, 16-án állították elő Pesten, majd 1850. január 2-án és 14-én hallgatták ki. A hadbírótság január 22-én mindkettőjüket halálra ítélte, s az ítéletet másnap, 23-án a pesti Újépület melletti fapiacra hajtották végre. Márkussal és Pallikkal együtt akasztották fel Kolosy György honvédszázadost, Lamberg altábornagy egyik gyilkosát is. Posztóczkyt csak 1850. június elején fogták el, 11-12-én és 22-én kihallgatták, majd június 30-án kötél általi halálra ítélték. Az ítéletet másnap, július 1-én reggel Gyöngyösön, a hatvani országút mellett hajtották végre, reggel 8 órakor. Posztóczky volt az utolsó olyan személy, akin 1848-49. évi cselekedetei miatt végrehajtották a halálos ítéletet.⁴⁷

45. SEBESTÉNY Sándor: Csiky Sándor életpályája (1805-1892). Eger, 1981. 65-72. o., SZLÁVIK László: A nemzeti ellenállás története Egerben 1849-1867. Tanulmányok Heves megye történetéből. 10. Eger, 1991. 15-16. o.

46. KAPOSVÁRI Gyula: Szolnok települése, gazdasági és kulturális fejlődése 1850-1918-ig. In KAPOSVÁRI Gyula – MÉSZÁROS Ferenc szerk.: Szolnok város története I. Szolnok, 1975. 117. o.

47. KACZIÁNY Géza i. m. 126., 128. o., Dezséri Bachó i. m. 103. o. Görgei levelét ld. MOL R 306. Katonai iratok. 20. csomó. dátum szerint. Ismerteti GÖRGEY István: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. III. k. Bp., 1888. 646-647. o. Hellmannra ld. BONA Gábor: Tábörök... 171. o.

A papság sajátos funkciója miatt viszonylag magas volt a perbe fogott vagy csupán vizsgálat alá vont papok száma. Egy részüket táborigyelmezési (hadlelkész) tevékenységük, a többiekét a magyar kormány rendeleteinek kihirdetése, a templomokban való értelmezése miatt vonták felelősségre.⁴⁸ Még Hellmann és Posztóczky csapatának üldözése közben fogták el az oroszok és osztrákok P. Daftsik (Davcsik) Tamás ferences szerzetest, gyöngyös-oroszi katolikus plébánost. Előbb Gyöngyösre, onnan Egerbe, majd ismét Gyöngyösre hozták. Innen szállították Pestre, majd amikor a hadbíróóság semmilyen indokot nem talált az eljárásra, szabadon engedték. A letartóztatott hadlelkészek közé tartozott az egyéves fogságot szenvedett, gyöngyösi születésű Papp Melchizedek (1. huszárezred). Hittanhallgatóként állt be a honvédseregbe szolnoki születésű, a cs. kir. hadseregbe besorozott Kiss Dénes Imre (50. honvédszászlóalj), a Világos után szerencsésen szülővárosába, Gyöngyösre hazaszökő Percz (Ózseb) Antal (34. gyalogezred). A szolnoki ferences rendházból állt be a honvédtüzérek közé Baltás Simon Ferenc, akit 1850-ben Gyöngyösről soroztak be a cs. kir. hadseregbe. Hasonló sors jutott szerzettársának, a gyöngyösi születésű Csóri Gellért Pálnak is.⁴⁹

A magyarországi zsidóságra kivetett hadisarc fizetéséből a gyöngyösi zsidóság is kivette a részét. Összesen 3375 forintot fizetett be a hadisarcból.⁵⁰

A hatóságok a forradalom és szabadságharc emlékének ápolását is tiltották. 1851. március 15-én Pók Györgynek, 1849-ben a megye hadélelmezési biztosának prészházában több egrilakos gyűlt össze 1848. március 15. évfordulójának megünneplésére. Az összegyűlteknek Lieszkovszky (Lieskowsky) József ügyvéd tartott emlékbeszédet, majd közösen elénekelték a "Nem kell zsarnok király" című, Petőfi "Akasszátok fel a királyokat" című versére írt dalt. Lieszkovszky beszédében reményét fejezte ki, "ismét eljön az idő, amikor szertörök majd a zsarnok önkényét". Ezután a Bunkó-féle cigányzenész banda eljátszotta Erkel "Hunyadi László" című operájának több részletét, a Klapka-indulót, s több más forradalmi dalt. A gyűlés résztvevőit másnap a csendőrség letartóztatta. A hatalom félelmét jól jelzi az ítéletek súlyossága. Lieszkovszky József három, Pók György két év, könnyű vasban letöltendő várfogságot kapott. Kóssa György, Kapácsy Ferenc, Dombrády László 12 havi, Stankóczy András 6 havi, vasban letöltendő porkolábfogsággal bűnhődött. Stankóczy büntetését Appel lovassági tábornok, hadseregarancsnok 2 havi, vas nélküli porkolábfogságra, Kóssát, Kapácsyt és Dombrádyt 6 havira enyhítette 1851. november 9-én.⁵¹

A pesti haditörvényszék iratai között fennmaradt egy 1854. március 20-án befejezett kimutatás a magyar forradalomban való részvételért és más politikai bűnökért a haditörvényszék elé állított személyekről. Az ebben szereplő utolsó Heves megyei illetőségű személy ügyét 1851-ben tárgyalta a hadbíróóság.⁵² Ezt a kimutatást tehát kiegészítettük a pesti haditörvényszék 1849-1851. évi ítéleteit tartalmazó jegyzőkönyvek adataival, s ennek alapján vizsgáltuk meg a Heves és Külső-Szolnok megyeieket sújtó megtorlás mértékét.⁵³

48. Dezséri BACHÓ i. m. 103. o.

49. AMBRUS József: Az 1848 és 1849-ik évi szabadságharcban részt vett római és görög katolikus paphonvédek albuma. I. kötet. (Unicus). Nagyikinda, 1892. 66., 112., 125-126., 148-149., 156-157. o.

50. DEZSÉRI BACHÓ i. m. 104-105. o.

51. LUKÁCS Lajos i. m. 36. o., Nagy József: Eger története. 285. o., Sebestény i. m. 66-67. o., SZLÁVIK i. m. 16-17. o.

52. Hadtörténeti Levéltár. Abszolutizmuskori iratok. (továbbiakban HL Absz.) Pesti cs. kir. haditörvényszék. 9. kötet. K. k. Kriegsgericht in Pesth. Consignation der sämmtliche wegen Betheiligung an der ungarischen Revolution de anno 1848/9 und sonstigen politischen Verbrechen bei den obigen Kriegsgerichte in untersuchung gestandenen Individuen. A kötet összesen 1052 nevet tartalmaz.

53. HL Absz. Pesti cs. kir. haditörvényszék. Segédkönyvek No. 7. Strafprotokoll vom 1. August 1849 bis 5. Juli 1850., No. 8. Strafprotokoll vom 11. Juli 1850 bis 31. December 1851. A két kötet 1161, illetve 1301 nevet tartalmaz.

A vizsgálat alapjául a jegyzőkönyvekben található, a vádlottak illetőségére vagy szülőföldjére utaló bejegyzéseket vettük. Természetesen felvettük a nem Heves és Külső-Szolnok megyei születésű, de itt képviselővé választott, vagy kormánybiztosságot betöltő személyeket. Nem foglalkoztunk viszont a Heves és Külső-Szolnok megyei születésű honvédtisztekkel. Részben azért, mert a rájuk vonatkozó adatokat Bona Gábor közleménye tartalmazza, részben pedig azért, mert a katonák illetőségének nem volt komolyabb jelentősége elítélésükben, míg a polgáriakéban volt. Az első két táblázat névsorban közli a 179 Heves és Külső-Szolnok megyei illetőségű, illetve ténykedése révén a megyéhez köthető személy adatait, előbb személyi adataik és az ellenük lefolytatott vizsgálat időrendi mutatói, majd cselekményeik és büntetésük szerint. Az alattuk közölt táblázatok e személyek adatainak összesítését tartalmazzák lakóhely, foglalkozás- és társadalmi állás, a vádként szolgáló cselekmények, az ítéletek időtartama alapján.

A táblázatokból kiderül, hogy a megtorlás elsősorban elrettentő, és nem büntető jellegű volt. Erre mutat az, hogy a volt politikai elit tagjainak többsége viszonylag enyhébb büntetéssel, rövid vizsgálati fogsággal "bűnhődött", ugyanakkor az abszolutizmus rendjét megkérdőjelező személyeket, a fegyverek, Kossuth-bankók rejtegetőit, a forradalom emlékét ébren tartó személyeket keményen büntették. Erre mutat az is, hogy az ítéletek közel felét végrehajtották, s kegyelem útján csupán nyolcat töröltek el a kiszabott büntetésekből teljes egészében.

Összehasonlító vizsgálatok hiányában egyelőre eldönthetetlen, hogy Heves és Külső-Szolnok megyét jobban sújtotta-e az abszolutisztikus rendszer bosszúja, mint más magyar törvényhatóságokat.

A hadbírósgai vizsgálat alá vont személyek névsora, 1849-1851⁵⁴

Név	foglalkozás	folyószám	lakó- vagy munkahely	előállítás napja	kihallgatás napja	ítélet napja
Almagyi János	kovács	1065	Szuha	1851.10.22.	1851.10.22.	1851.10.22.
Almásy Ádám	borbélylegény	166.	Gyöngyös	1849.09.02.	1849.08.09.07., 15.	1849.09.18.
Almásy Pál, nős	tisztviselő (alispán), képviselő	14./9.	Pest			
Almásy Sándor	tisztviselő (főszolgabíró)	223., 13./9.		1849.09.10.	1849.10.03-04. 1850.01.12., 03.08.	
Arnold Ignác	pincér	419.	Szolnok	1849.10.02.	1849.10.03-04.	1849.10.06.
Assinger József	szekerés tulajdonos (szállítási vállalkozó)	598.	Szolnok	1851.05.16.	1851.05.23.	1851.06.12.
Baga József	paraszt, volt honvédfuzár	891.	Cibakháza	1850.03.17.	1850.03.26., 04.09.	1850.06.14.
Bakots Ignác	szőlősgazda, háztulajdonos	248.	Gyöngyös ?	1850.09.16. óta Gyöngyösön letartóztatva	1850.09.29. Gyöngyösön	1850.12.09.
Balog Mihály	paraszt	740.	Abádszalók	1851.07.08.	1851.07.10.	1851.07.10.
Barabás György	szőlőkapás	1144.	Eger	1851.11.13.	1851.11.22.	1851.11.28.
Barta Márton	paraszt	329.	Egerszalók	1851.02.08.	1851.02.10.	1851.02.18.
Báthory Márton	vincellér	189.	Eger	1850.10.22.		
Benko Albert	földbirtokos	1212	Várkony	1851.12.01.	1851.12.05.	1851.12.10.
Benőfy Samuel	pap, világi,	229.	Eger	1849.09.10.		
Benyus, Pál	paraszt	922.	Tiszaföldvár	1850.04.04.	1850.04.08.	1850.04.19.
Blauer József	mészáros	616.	Pásztó	1851.05.26.	1851.05.27.	1851.05.28.
Blauer Katalin	mészárosné	617.	Pásztó	1851.05.26.	1851.05.27.	1851.05.28.
Boda Pál	paraszt	966.	Szihalom	1851.09.28.	1851.10.01.	1851.10.03.
Bogvó Sándor	képviselő	98./9.	Szeledény			
Bohács Mihály	kovácslegény, teljesen rokkant	678.	Szolnok	1851.06.20.	1851.06.24.	1851.06.24.
Borbély Lajos, nőtlen	földbirtokos, képviselő	105./9.	Roff,			
Boros, András	paraszt	1110.	Besenszög	1851.06.21.	1851.06.22.	1851.06.24.
Csabai István	paraszt	1127.	Terpes	1851.11.07.	1851.11.12.	1851.11.15.
Csatos János	paraszt	920.	Tiszaföldvár	1850.04.04.	1850.04.08.	1850.04.19.

54 A folyószámok a 52-53. jegyzetekben szereplő három kötetben belüli számot jelzik. A 52. jegyzetben hivatkozott kötetben a nevek névsorban találhatóak. A másik két kötet számozása kötetenként újrakezdődő, az előállítás napjából azonban kikövetkeztethető, hogy melyik kötetről van szó.

Csepcsányi József	napszámos	872.	Eger	1851.08.23.	1851.08.26.	1851.10.17.
Csiky Sándor, nős	ügyvéd, képviselő	70., 139./9.	Eger	1850.08.22.	1850.09.19., 21., 26.	1851.10.07. [recte 1850]
Csiky Terézia, szül. Doboczky, özvegy	ispán, uradalmi, özvegye	1054., 138./9.	Eger	1850.05.30.		
Csizmász József	paraszt	7.	Pata	1850.07.14.	1850.07.15.	1850.07.29.
Daftsik Tamás	pap, ferences barát plébános	333.	Gyöngyösor oszi	1849.09.20.		
Danielik János	pap, kanonok, az egri érseki képtalannál, lakik Pesten	775.	Eger	1851.07.18.	1851.07.18.	1851.08.02.
Dertsik János	molnár	35.	Hatvan	1850.07.31.	1850.08.01.	1850.08.03.
Dombrády László, nős	földbirtokos, magánzó	660., 176./9.	Eger, szül. Hódmező- vásárhely, Csongrád vm.	1851.06.15.	1851.06.28.	1851.06.30.
Elek Mihály, nős.	földbirtokos, képviselő	191./9.	Tizsaszöllős, (szül.), lakik Paszony, Szabolcs m.			
Erdélyi József,	földbirtokos	752.	Eger	1851.07.12.	1851.07.14.	1851.07.19.
Erdey Pál	orvosdoktor, uradalmi orvos	1181.	Kompolt	1851.11.23.	1851.11.25., 12.10.	1851.12.11.
Farkas Lőrinc	paraszt	386.	Tófalu	1851.03.18.	1851.03.21.	1851.03.22.
Fehér Antal	nemes, gerilla	553.	Gyöngyös	1849.11.04.		
Fehér János	paraszt, községbíró	328.	Egerszalók	1851.02.08.	1851.02.10.	1851.02.18.
Fehér Lajos, nős	földbirtokos, képviselő	214./9.	Gyöngyös,			
Fehér Márton	kertész	1137.	Törökszentm iklós	1851.11.10.	1851.11.12.	1851.11.15.
Forgó Mihály	vadász az egri érseki uradalomnál	949.	Eger	1850.04.15.	1850.05.01.	1850.05.06.
Fritsch József	sebész, vizsgázott	567.	Csépa	1851.05.07.	1851.05.19.	1851.07.07.
Fügelthon Sándor	asztaloslegény	972.	Pásztó	1850.04.24.	1850.04.29.	1850.05.02.
Gabona József	kocsis	585.	Gyöngyös	1849.11.16.		
Gedrák János	fuváros	620.	Szolnok	1851.05.16.	1851.05.23.	1851.06.12.
Golek György, recte János	lakatoslegény, utoljára megyei hajdú	6.	Gyöngyös	1850.07.14.	1850.07.15.	1850.07.29.
Gosztonyi János, nőtlen	tisztviselő (főszolgabíró), képviselő	282./9.	Gyöngyös			
Gottschalk Ágost	kereskedő	298.	Töszeg	1851.01.27.	1851.02.06.	1851.02.08.
Graefl József, nőtlen	tisztviselő (pesti városbíró), képviselő	286./9.	Szolnok			

Grünfeld Lipót	kocsis a szolnoki Assinger Dávidnál	748.	Szolnok	1851.07.09.	1851.07.11.	1851.07.11.
Gubola Antal	hamuzsirgyártó	601.	Solymos	1851.05.16.	1851.05.19.	1851.05.20.
Halasy Ferenc	paraszt	326.	Várkony	1851.02.08.	1850.12.24. Szolnokon	1851.02.08.
Halasy Kázmér	földbirtokos, tisztviselő (szolgabíró), kormánybiztos	307./9.	Szentiván			
Holecz János	molnár	57.	Tarnaörs	szabadlábon	1850.06.21. Gyöngyösön	1850.08.09.
Holecz János	molnárlégeny	58.	Tarnaörs	szabadlábon	1850.06.21. Gyöngyösön	1850.08.09.
Holtiska István	paraszt, volt honvéd huszár	884.	Tiszaföldvár	1850.03.17.	1850.03.26., 04.09.	1850.06.14.
Homonai János	pásztor (disznó-)	1115.	Recsk	1851.11.03.	1851.11.05.	1851.11.06.
Horváth László	paraszt	537.	Szolnok	1851.04.25.	1851.04.28.	1851.04.28.
Högye András	paraszt	1164.	Tiszaföldvár	1851.11.19.	1851.11.24.	1851.11.27.
Jakovics János	egyházigazda (gondnok, pénztáros)	1088	Eger	1851.10.27.	1851.10.29.	1851.10.31.
Jenő Móric	tisztviselő (jegyző)	859.	Abádszalók	1851.08.17.	1851.08.28.	1851.08.28.
Jeszenszky János	molnárlégeny	36.	Hatvan	1850.07.31.	1850.08.01.	1850.08.03.
Kalla Mihály	molnármester	310.	Hasznos	1851.02.03.	1851.02.05.	1851.02.06.
Kálnagy Sándor	paraszt, volt honvéd	902.	Tiszaföldvár	1850.03.22.	1850.03.27.	1850.06.14.
Kalocz Ferenc	paraszt, volt honvédhuzár	888.	Tiszaföldvár	1850.03.17.	1850.03.27.	1850.06.14.
Kalocz Mihály	paraszt	887.	Tiszaföldvár	1850.03.17.		
Kanizsai Károly	pap, plébános, r. kat.	939.	Tiszaörs	szabadlábon	1851.09.13.	1851.09.18.
Kapácsy Ferenc	ügyvéd az egri érseki káptalannál	658.	Eger	1851.06.15.	1851.06.28.	1851.06.30.
Kárótzkai József, alias Takács	napszámos	1295.	Vercpélet	1851.12.26.	1851.12.30.	1851.12.31.
Katona József	paraszt	426.	Tiszafüred	szabadlábon	1851.03.13., Igaron	1851.03.29. kihirdetve Szolnokon 1851.04.??
Kerepcsy György, alias Róka	paraszt	1128.	Vercpélet	1851.11.07.	1851.11.10., 12.30.	1851.12.31.
Keresztúry György	kalapos, gerilla	554.	Gyöngyös	1849.11.04.		
Király Ferenc	földbirtokos	275.	Gyöngyös	1851.01.03.	1851.01.04.	1851.01.06.
Kiss Sándor	paraszt	325.	Várkony	1851.02.08.	1850.12.24. Szolnokon	1851.02.08.
Klampaczky Alajos	pap, hitszónok az egri székes-egyházban	442., 456./9.	Eger, szül. Domszló	1849.10.05.	1849.10.09., 11.26., 1850.01.17.	1850.02.01.

Kludik Vince	írnok, városi napidíjas	1118.	Szolnok	1850.07.01.		
Kocsora Ignác, nőtlen	csizmadialegény	167., 460./9.	Gyöngyös, szül. Eger	1849.09.02.	1849.09.07., 15.	1849.09.18.
Kotler Antal	haszonbérelő	1099.	Törökszentm iklós	1850.06.18.	1850.06.19.	1850.06.21.
Korom István	paraszt	886.	Tiszaöldvár	1850.03.17.		
Korom Mihály	paraszt, volt honvédhuzár	889.	Tiszaöldvár	1850.03.17.	1850.03.26., 04.09.	1850.06.14.
Kóssa György	magánzó	656.	Eger	1851.06.15.	1851.06.28.	1851.06.30.
Kovács Mária	parasztasszony	176.	Tiszaszalók, szül. Gyöngyös	1849.09.02.	1849.09.15.	
Köteles Anna özvegy	parasztasszony	96.	Pata	szabadlábon	1850.08.22. Patán	1850.09.07.
Kubinyi Rudolf, nős	földbirtokos, képviselő	515./9.	Eger			
Kürthy András	paraszt, volt csikós a fel- kelőknél Mező- hegyesen	890.	Cibakháza	1850.03.17.	1850.03.26.	1850.06.14.
Laudat Antal, recte Dicséri, nőtlen	tisztviselő	543./9.	Gyöngyös			
Lévay Sándor	pap, egri prépost, érseki helytartó	49., 551./9.	Eger, szül. Biste, Abatúj vm.	1849.08.07.	1849.09.12.,18., 11.03.,27	
Lieszkovszky József, nőtlen	magánzó, ügyvéd	657., 553./9.	Eger, szül. Besenyő	1851.06.15.	1851.06.28.	1851.06.30.
Liptai Mária	zöldségkeres- kedő	763.	Gyöngyös	1851.07.13.	1851.07.16.	1851.07.16.
Liptsey Imre, nős	földbirtokos, helyettes kormánybiztos	556./9.	Tiszafüred,			
Macsinyui János	pásztor	1090	Óhuta	1851.10.27.	1851.10.29.	1851.10.31.
Madarász Imre	csizmadia	855.	Eger	1851.08.14.	1851.08.16.	1851.08.16.
Majna István	kocsis	847.	Gyöngyös	1851.08.11.	1851.08.14.	1851.09.03.
Major Mihály	paraszt	324.	Várkony	1851.02.08.	1850.12.26. Szolnokon	1851.02.08.
Marinko Sándor	paraszt, volt honvéd	217.	Mezőtúr	1850.11.18.		
Markmüller Albert, nőtlen	jogász, végzett, mérnök fiú	587./9.	Eger			
Márkus János, nőtlen	tanító (segéd-), gerilla	584., 592./9.	Sár, Gyöngyös közelében, szül. Pata	1849.11.16.	1850.01.03.,14.	1850.01.22.
Márton Ferenc	szabólegény	165.	Gyöngyösön dolgozik	1849.09.02.	1849.09.07., 17.	1849.09.18.
März Lajos	kötélgyártó mester	1292.	Abászalók	1851.12.24.	1851.12.29.	1851.12.31.
Mátyási József	nemesember	1089	Szuha	1851.10.27.	1851.10.29.	1851.10.31.

Megyeri József	földbirtokos	970.	Pásztó	1850.04.24.	1850.04.29.	1850.05.02.
Mészáros György	molnármester	322.	Tószeg	1851.02.08.	1851.02.11.	1851.02.11.
Mészáros István	paraszt	27.	Apc	1850.07.26.	1850.07.31.	1850.08.02.
Mezey István	paraszt	423.	Tiszafüred	szabadlábón	1851.03.13., Igaron	1851.03.29. kihirdetve Szolnokon 1851.04.??
Miklovitz János	paraszt, volt községi bíró	760.	Tiszanána	1851.07.	1851.07.13.13.	
Mikuleczky Sámuel, nős	tisztviselő, a gyöngyösi élelmiszerraktár vezetője a felkelőknél	625./9.	Gyöngyös			
Molnár János	ügyvéd (zug-), volt honvéd főhadnagy	706.	Eger	1851.06.30.	1851.07.02.	1851.07.14.
Nagy Mihály	paraszt	885.	Tiszaföldvár	1850.03.17.		
Nagy, Mihály	nemesember	919.	Tiszaföldvár	1850.04.04.		
Nagy-Hodosy István		827.	Kenderes	szabadlábón		
Nahotzky László	ispán, uradalmi, utoljára marha- kereskedő	9.	Szentiván	1850.07.18.	1850.07.19.	21 1850.07.
Németh Albert, nős	tisztviselő (szolgabíró), képviselő, honvédtiszt	662./9.	Heves,			
Németh József	paraszt	1136.	Törökszent- miklós	1851.11.10.	1851.11.12.	1851.11.15.
Novák István	paraszt	921.	Tiszaföldvár	1850.04.04.	1850.04.08.	1850.04.19.
Orosz György, alias Csikós	paraszt	1129.	Verpelét	1851.11.07.	1851.11.10., 12.30.	1851.12.31.
Pallagi István	paraszt	323.	Várkony	1851.02.08.	1850.12.23. Szolnokon	1851.02.08.
Pallik Ignác	vadászlegény az egri érseki uradalomban, gerilla	583., 696./9.	Solymos,	1849.11.16.	1850.01.02., 14.	1850.01.22.
Pap András	vincellér	187.	Eger	1850.10.22.		
Papp Pál, nős	képviselő, kormánybiztos	708./9.	Bánfalva, Borsod megye			
Parássó Sándor	paraszt	607.	Abádszalók	1851.05.19.	1851.05.22.	1851.05.23.
Parássó István	paraszt	606.	Abádszalók	1851.05.19.	1851.05.22.	1851.05.23.
Platthy Zsigmond	földbirtokos	1211	Várkony	1851.12.01.	1851.12.05.	1851.12.10.
Pók György	földbirtokos, magánzó	661., 747./9.	Eger	1851.06.15.	1851.06.28.	1851.06.30.
Pongrátz György	nemesember	552.	Gyöngyös	1849.09.04.		
Popik Ferenc	lakatosmester	1130.	Eger	1851.11.07.	1851.11.12.	1851.11.15.

Posztoczky István alias Potoczky, ill. Almásy Gyula, özvegy	gerillatiszt	1062., 755./9.	Gacsald, Gömör vm.	1850.06.08.	1850.06.12., 21., 22.	1850.06.30. Gyöngyösön
Pözl Péter	pincér	216.	Szolnok	1849.09.09.	1849.09.11.	1849.09.15.
Puky Miklós, nős	földbirtokos, képviselő, alispán, kormánybiztos	763./9.	Káva Pest megye			
Putsch Mihály	felügyelő (fa-) a szolnoki köz- ponti vasútnál	88.	Szolnok	1849.08.14.	1849.08.23., 31.	1849.09.01.
Recsky András	földbirtokos, képviselő		Bura,			
Reményfi János	csendbiztos	1235.	Tiszakürt	1851.12.05.	1851.12.06.	1851.12.10.
Repetzky Ferenc	kormánybiztos, komáromi kapituláns	934.		1850.04.09.		
Retsky András	földbirtokos	1208.	Kakad Puszta	1851.12.01.	1851.12.04.	1851.12.10.
Rozsnyai József	szőlőkapás	871.	Eger	1851.08.23.	1851.08.26.	1851.10.17.
Sándor Johanna nagykorú árva Fehértemplomból		175.	Gyöngyös	1849.09.02.	1849.09.15.	
Sánta István	pásztor (juh-)	1184.	Törökszent- miklós	1851.11.25.	1851.11.26.	1851.11.27.
Schaffner János, nős	tisztviselő (polgármester)	822./9.	Eger			
Schmidt János	tanító, iskolai	965	Szihalom	1851.09.28.	1851.10.01.	
Schnee László, nőtlen	tisztviselő (főjegyző), a nagykallói és a miskolci vész- törvénytörvénysek ülnöke	753., 833./9.	Hódmező- vásárhely, Csongrád vm.	1850.01.04. óta, korábban a Polizei Sektionnál fogságban	1849.12.06.	1850.02.22.
Siegfried János	pap, káplán	1109.	Kápolna	szabadlábbon	1850.05.29.	1850.06.21.
Sipos Kálmán	földbirtokos fia	744.	Réde	1851.07.09.	1851.07.16.	1851.07.17.
Smoling Ferenc	asztaloslegény	1221.	Heves	1851.12.02.	1851.12.20.	1851.12.20.
Soltész Apollónia, Majoros István özvegye	kömvéspallér özvegye	1063.	Gyöngyös	1850.06.08.		
Stankóczy András	magánzó	659.	Eger	1851.06.15.	1851.06.28.	1851.06.30.
Szabó György	honvéd	168.	Gyöngyös	1849.09.02.	1849.09.07., 15.	
Szabó József	paraszt	425.	Tiszafüred	szabadlábbon	1851.03.13., lgaron	1851.03.29. kihirdetve Szolnokon 1851.04.??
Szabó Kincses János	paraszt	1260.	Tiszafüred	1851.12.12.	1851.12.16.	1851.12.18.
Szabó Pál	paraszt, volt kisbíró	761.	Tiszanána	1851.07.13.	1851.07.13.	
Szakál Antal	földbirtokos	355.	Tószeg	1851.03.02.	1851.03.05.	1851.03.06.

Szakál György	földbirtokos	356.	Tószeg	1851.03.02.	1851.03.05.	1851.03.06.
Szakáts József	vincellér	188.	Eger	1850.10.22.		
Szalay Gáspár	mészáros	1145.		1851.11.13.	1851.11.22.	1851.11.28.
Szántó Károly	paraszt	551.	Csépa	1851.05.02.	1851.05.05.	1851.05.12.
Szaszko István	paraszt	536.	Szolnok	1851.04.25.	1851.04.28.	1851.04.28.
Szentmártonyi József	ügyvéd	927./9.	Gyöngyös			
Szepessy János	asztalostanonc	1066.	Gyöngyös	1850.06.10.	1850.06.10.	1850.06.12.
Szirovatka József	asztalos	969.	Pásztó	1850.04.24.	1850.04.29.	1850.05.02.
Szirovatka József	vadász	971.	Pásztó	1850.04.24.	1850.04.29.	1850.05.02.
Szuromy József, nős	paraszt, volt bíró	602., 953./9.	Andornok	1851.05.16.	1851.05.23.	1851.07.10.
Szutter Ferenc, özvegy	sóraktáros	954./9.	Szolnok, szül. Pécs			
Táborita Ferenc	erdőkerülő	1064	Szuha	1851.10.20.	1851.10.22.	1851.10.22.
Tamár Imre	pap, világi.	232.	Eger	1849.09.10.		
Tanner Antal	paraszt	330.	Egerszalók	1851.02.08.	1851.02.10.	1851.02.18.
Tarastyák András	paraszt	892.	Cibakháza	1850.03.17.		
Tittel Mihály	mészáros, paraszt	618.	Pásztó	1851.05.26.	1851.05.27.	1851.05.28.
Tóth Éliás	csizmadia, gerilla	555.	Gyöngyös	1849.11.04.		
Tóltényi Miklós	újságíró, rendőrbiztos	971./9.	Heves			
Ujházy Ferenc	paraszt	327.	Várkony	1851.02.08.	1850.12.23. Szolnokon	1851.02.08.
Varnyas József	paraszt	424.	Tiszafüred	szabadlábbon	1851.03.13., Igaron	1851.03.29. kiltírdetve Szolnokon 1851.04.??
Végh András	paraszt	1135.	Törökszentmiklós	1851.11.10.	1851.11.12.	1851.11.15.
Verbovszky János	szabólegény	1025	Pásztó	1850.05.17.	1850.05.24.	1850.05.27.
Veres Sándor	paraszt, volt honvéd	218.	Mezőtúr	1850.11.18.		
Was Imre	szőlősgazda	662.	Eger	1851.06.15.	1851.06.17.	1851.06.17.
Wolfram Ferenc, nős	penztáros a vasútnál	1039./9.	Kistállya,			
Záborszky János, nős.	tisztviselő (jegyző)	1044./9.	Ábrány (Borsod vm.), szül. Kistállya,			
Zaka Pál	kocsis	1297.	Tószeg	1851.12.27	1851.12.30.	1852.01.03.
Zavarko András	földműves	631.	Visonta	1851.06.01.	1851.06.07.	1851.06.07.
Závorszki József	kapás	1253.	Eger	1851.12.08	1851.12.10.	1851.12.10.
Zobef Antal	magánzó, volt uradalmi számadó	666.	Eger	1851.06.17.	1851.06.20.	1851.06.20.

A hadbírósi vizsgálat alá vont személyek névsora az ellenük emelt vád és büntetés szerint

név	vád	büntetés	módosítás	megjegyzés
Almagyi János	Fegyverrejtegetés	3 hetes fogházfogság vasban, a kiállott 5 hetes vizsgálati fogságon felül.	Kegyelem útján a büntetés fele elengedve	
Almásy Adám	Fegyveres lázadás elősegítése	5 éves sáncfogság könnyű vasban		Theresienstadt
Almásy Pál, nő	Felségárulás	Halál, kötél által, vagyon-elkobzással.		Távol-létében végrehajtva
Almásy Sándor	Lázadás elősegítése	Vizsgálat beszüntetve az 1850. április 16-i rendelet értelmében.		
Arnold Ignác	Kossuth-bankó rejtegetése	1 havi fogházfogság vasban	Kegyelem útján 1849. november 1-én elengedve.	
Assinger József	Erőszak, nyílt, egy csendőr bántalmazása által	2 havi fogházfogság vasban	Kegyelem útján a büntetés fele elengedve.	
Baga József	Ellenállás, nyílt, a cs. kir. katonasághoz való előállítására végett kiküldött csendbírtosnak és pandúrának, illetve fegyverrejtegetés	5 éves sáncfogság könnyű vasban.		Pétervárad
Bakots Ignác	Ellenállás, tetteges, a csendőrségnek.	6 hetes fogság vasban, a kiállott vizsgálati fogságon felül		Gyöngyösön végrehajtva.
Balog Mihály	Fegyverrejtegetés	14 napos fogházfogság	Kegyelem útján a büntetés maradéka elengedve, és a vádlott 1851. július 19-én elbocsátva	
Barabás György	Fegyver- és Kossuth-bankó-rejtegetés	2 havi fogházfogság vasban		
Barta Márton	Erőszak, nyílt, egy cs. kir. katona bántalmazása által	4 havi fogházfogság vasban, az Egerben kiállott 6 havi vizsgálati fogságon felül		
Báthory Márton	Nincs	Büntény hiányában a nyomozás leállítva, s a vádlott 1850. November 1-én szabadon bocsátva		

Benko Albert	Tilalom, egyesületi be nem tartása	8 napos porkoláb-fogság, az 1851. november 30. óta kiállott vizsgálati fogságon felül.	Kegyelem útján teljesen eltörölve.	
Benőfy Samuel	Nincs	Vizsgálat beszüntetve az 1849. december 4-i rendelet értelmében.		
Benyus, Pál	Fegyverrejtegetés	6 hetes fogházfogság vasban.		
Blauer József	Kossuth-bankó-rejtegetés	14 napos fogházfogság	1851. június 6-án a büntetés fele eltörölve és az elítélt szabadon bocsátva.	
Blauer Katalin	Kossuth-bankó-rejtegetés	14 napos fogházfogság	1851. június 6-án a büntetés fele eltörölve és az elítélt szabadon bocsátva.	
Boda Pál	Fegyver- és Kossuth-bankó rejtegetés	4 havi fogházfogság vasban	Az 1851. november 9-i rendelet értelmében a büntetés maradéka elengedve.	
Bogyó Sándor	Részvétel a törvénytelen parlament munkájában a forradalom egész időtartama alatt.	Vizsgálat beszüntetve az 1850. július 24-i rendelet értelmében.		
Bohács Mihály	Sértegetés, szóbeli, a csendőrségé	14 napos fogházfogság		
Borbély Lajos, nőtlen	Részvétel a törvénytelen parlament munkájában a forradalom egész időtartama alatt.	Vizsgálat beszüntetve az 1850. július 24-i rendelet értelmében.		
Boros, András	Fegyverrejtegetés	4 hetes fogházfogság vasban	Kegyelem útján teljesen elengedve.	
Csbai István	Fegyverrejtegetés	14 napos fogházfogság vasban		
Csatos János	Fegyverrejtegetés	6 hetes fogházfogság vasban.		
Csepcsányi József	Erőszak, nyílt, egy cs. kir. katonai bántalmazása által	4 hetes fogházfogság az 1851. augusztus 12 óta kiállott vizsgálati fogságon felül.	Kegyelem útján 3 hetes fogságra enyhítve.	
Csiky Sándor	Felségárulás	Halál, kötél által, vagyonekkozással.	Kegyelem útján 6 éves várfogságra enyhítve.	
Csiky Teréza, szül. Dobotzky, özvegy	Fegyverrejtegetés és egy bűnöző támogatásának gyanúja	Büntény hiányában a nyomozás leállítva 1850. május 29-én, s a vádlott 1850. június 1-én szabadon bocsátva		
Csizmász József	Kossuth-bankó rejtegetése	14 napos fogházfogság	Kegyelem útján 8 napos fogházfogságra enyhítve	

Daftsik Tamás	Nincs	Bírói eljáráshoz szükséges bizonyíték hiányában a fogoly 1849. szeptember 23-án szabadon bocsátva.		
Danielik János	Ízgató cikk írása és szerkesztése a Religio hasábjain	2 havi porkolábfogság	1851. július 23-án elengedve	
Dertsik János	Fegyverrejtegetés és abban való bűnrészesség	8 napos fogházfogság	Kegyelem útján teljesen elengedve	
Dombrády László,	Politikai célú egyesülés, forradalmi dalok éneklése és ilyenén beszédek helyeslése.	12 havi porkolábfogság vasban	A büntetés fele az 1851. november 9-i rendelet értelmében kegyelem útján elengedve.	
Elek Mihály, nős.	Részvétel a törvénytelen parlament munkájában a forradalom egész időtartama alatt.	Vizsgálat beszüntetve az 1850. július 24-i rendelet értelmében.		
Erdélyi József	Tiltott ruhadarab viselése	Hadbírói eljáráshoz elégséges ok hiányában a vádlott 1851. július 19-én a fogságból elbocsátva.		
Erdey Pál	Ízgató beszéd	4 havi porkolábfogság	Az 1851. december 28-i rendelet értelmében a büntetés maradéka elengedve.	
Farkas Lőrinc	Fegyver- és lőszerrejtegetés	2 havi fogházfogság	1851. május 14-én a büntetés maradéka kegyelem útján elengedve.	
Fehér Antal	Gerillatevékenység	Vizsgálat beszüntetve, a vádlott átadva a helyi újoncozási bizottmánynak.		
Fehér János	Erőszak, nyílt, egy cs. kir. tiszt bántalmazása által	6 havi fogházfogság vasban az Egerben kiállott 6 havi vizsgálati fogság beszámításával.		
Fehér Lajos, nős	Részvétel a törvénytelen parlament munkájában a forradalom egész időtartama alatt.	Vizsgálat beszüntetve az 1850. július 24-i rendelet értelmében.		
Fehér Márton	Fegyverrejtegetés	14 napos fogházfogság vasban		
Forgó Mihály	Fegyverrejtegetés	felmentve, teljesen		
Fritsch József	Felségsértés, csekély mértékű, fegyverrejtegetéssel súlyosbítv	6 havi fogházfogság vasban	1851. november 9-én a büntetés maradéka kegyelem útján eltörölve.	
Fügelthon Sándor	Fegyverrejtegetés	3 hetes fogházfogság vasban.		

Gabona József	Nincs	Vizsgálat beszüntetve bizonyíték hiányában		
Gedrák János	Sértegetés, szóbeli, a csendőrségé	14 napos fogházfogság vasban		
Golek György, recte János	Fegyver- és Kossuth-bankó rejtegetés	6 hetes fogházfogság	Kegyelem útján 14 napos fogházfogságra enyhítve.	
Gosztonyi János, Nőtlen	Részvétel a törvénytelen parlament munkájában a forradalom egész időtartama alatt.	Vizsgálat beszüntetve az 1850. július 24-i rendelet értelmében.		
Gottschalk Ágost	Izgató beszéd, ellenállás a csendőrségnek	8 hetes fogság vasban	Kegyelem útján 2 hetes fogságra vasban enyhítve	
Gracil József, nőtlen	Részvétel a törvénytelen parlament munkájában 1849 január elejéig.	Vizsgálat beszüntetve az 1849. december 4-i és 1850. február 3-i rendelet értelmében.		
Grünfeld Lipót	Fegyver- és lőszerrejtegetés	14 napos fogházfogság	1851. július 19-én a büntetés maradéka kegyelem útján elengedve.	
Gubola Antal	Fegyverrejtegetés	4 hetes fogházfogság	Az 1851. június 6-i rendelet értelmében a büntetés fele elengedve.	
Halasy Ferenc	Fegyverrejtegetés	4 havi fogság vasban	Kegyelem útján a büntetés maradéka elengedve, és a vádlott 1851. május 12-én elbocsátva	
Halasy Kázmér	Részvétel a felkelők ellátásában élelmezési biztosként, 1849. április 14. után is.	Vizsgálat beszüntetve az 1850. július 24-i rendelet értelmében.		
Holecz János	Fegyverrejtegetés	2 havi fogházfogság vasban, Gyöngyösön.		
Holecz János	Fegyverrejtegetés	2 havi fogházfogság vasban, Gyöngyösön.		
Holitska István	Ellenállás, nyílt, a cs. kir. katonasághoz való előállításra végett kiküldött csendbiztosnak és pandúrainak, illetve fegyverrejtegetés	4 éves sáncfogság könnyű vasban		Pétervárad
Homonai János	Fegyverrejtegetés	3 hetes fogházfogság vasban	Kegyelem útján a büntetés a felére enyhítve.	
Horváth László	Fegyverrejtegetés	2 havi fogházfogság	Kegyelem útján a büntetés fele elengedve.	
Högye András	Kossuth-bankó-rejtegetés	8 napos fogházfogság		
Jakovics János	Fegyverrejtegetés	14 napos fogházfogság vasban		
Jenő Móric	Csendőrség sértegetése	3 hetes fogházfogság		

Jeszenszky János	Fegyverrejtegetés és abban való bűnrészesség	8 napos fogházfogság	Kegyelem útján teljesen elengedve	
Kalla Mihály	Fegyverrejtegetés	8 hetes fogság vasban		
Kálnagy Sándor	Ellenállás, nyílt, a cs. kir. katonasághoz való előállítására végett kiküldött csendbiztosnak és pandúrainak, illetve fegyverrejtegetés	4 éves sáncfogság könnyű vasban.		Pétervárad
Kalocz Ferenc	Ellenállás, nyílt, a cs. kir. katonasághoz való előállítására végett kiküldött csend-biztosnak és pandúrainak, illetve fegyverrejtegetés	4 éves sáncfogság könnyű vasban.		Pétervárad
Kalocz Mihály	Nincs	Bírói eljáráshoz szükséges bizonyíték hiányában a fogoly 1850. április 22-én szabadon bocsátva.		
Kanizsai Károly	Rendelet, cs. kir., leszakítása a templom kapujáról	2 havi porkoláb fogság		
Kapácsy Ferenc	Politikai célú egyesülés, forradalmi dalok éneklése és illetén beszédek helyeslése.	12 havi porkoláb fogság vasban	A büntetés fele az 1851. november 9-i rendelet értelmében kegyelem útján elengedve.	
Kárótzkai József, alias Takács	Erőszak, nyílt, egy cs. kir. katona bántalmazása által	30 botütés		
Katona József	Fegyverrejtegetés	2 havi fogság vasban		
Kerepesy György, alias Róka	Erőszak, nyílt, egy cs. kir. katona bántalmazása által	20 botütés		
Keresztúry György	Nincs	Vizsgálat beszüntetve, a vádlott átadva a helyi újoncozási bizottmánynak.		
Király Ferenc	Felségsértés, 2. fokozat	6 hetes fogság vasban, figyelembe véve az enyhítő körülményeket és a Gyöngyösön kiállott vizsgálati fogságot.		
Kiss Sándor	Fegyverrejtegetés	4 havi fogság vasban	Kegyelem útján a büntetés maradéka elengedve, és a vádlott 1851. május 12-én elbocsátva	

Klampaczky Alajos	Felségárulás	Halál, kötél által, vagyonekobzással.	Kegyelem útján 15 éves várfogságra, vasban, enyhítve	1851. március 10-én 3 éves várfogságra enyhítve.
Kludik Vince	Nincs	Vizsgálat beszüntetve, bűncselekményre utaló bizonyíték hiányában.		
Kocsora Ignác, nőtlen	Fegyveres lázadás elősegítése, gerillatevékenység	5 éves sáncfogság könnyű vasban .		Theresienstadt
Koller Antal	Fegyverrejtegetés	6 hetes fogházfogság vasban	Kegyelem útján teljesen elengedve.	
Korom István	Nincs	Vizsgálat beszüntetve, bűncselekményre utaló bizonyíték hiányában.		
Korom Mihály	Ellenállás, nyílt, a cs. kir. katonasághoz való előállítására végett kiküldött csendbiztosnak és pandúrainak, illetve fegyverrejtegetés	5 éves sáncfogság könnyű vasban.		Pétervárad
Kóssa György	Politikai célú egyesülés, forradalmi dalok éneklése és ilyenén beszédek helyeslése.	12 havi porkoláb fogság vasban	A büntetés fele az 1851. november 9-i rendelet értelmében kegyelem útján elengedve.	
Kovács Mária	Nincs	Jogilag értékelhető feljelentés hiányában átadva a pesti városi hatóságnak, hazaküldés végett.		
Köteles Anna özvegy	Kossuth-bankó rejtegetése, 5 ft értékben	4 napos fogság	Kegyelem útján teljesen eltörölve.	
Kubinyi Rudolf, nő	Részvétel a törvénytelen parlament munkájában a forradalom egész időtartama alatt.	Vizsgálat beszüntetve az 1850. július 24-i rendelet értelmében.		
Kürthy András	Ellenállás, nyílt, a cs. kir. katonasághoz való előállítására végett kiküldött csendbiztosnak és pandúrainak, illetve fegyverrejtegetés	5 éves sáncfogság könnyű vasban.		Pétervárad
Laudat Antal, recte Dicséri, nőtlen	Rejtőzködés	Vizsgálat beszüntetve bűncselekményi tényállás hiányában az 1849. december 4-i rendelet értelmében		
Lévay Sándor	Fegyveres lázadás elősegítése.	Vizsgálat beszüntetve az 1849. december 12-i rendelet értelmében		

Lieszkovszky József	Politikai célú egyesülés, forradalmi dalok éneklése és ilyenkor beszédek helyeslése.	3 éves várfogság könnyű vasban		
Liptai Mária	Kossuth-bankó rejtegetése	14 napos fogházfogság		
Liptsey Imre, nő	Lázadás elősegítése	Vizsgálat beszüntetve az 1851. szeptember 10-i rendelet értelmében.		
Macsinyui János	Fegyverrejtegetés	14 napos fogházfogság vasban		
Madarász Imre	Izgató beszéd	4 hetes fogházfogság		
Majna István	Ellenállás, tettleges, a csendőrségnek.	5 havi fogházfogság vasban, tekintettel részességére.		
Major Mihály	Fegyverrejtegetés	4 havi fogság vasban	Kegyelem útján 1851. május 10-én a büntetés maradéka elengedve.	
Marinko Sándor	Ellenállás, tettleges, a csendőrségnek.	Mivel ellenszegülések már felesketett katona volt, átadva a budai helyőrségi hadbírósnak.		
Markmüller Albert, nőtlen	Izgató beszéd tartása 1851. január 23-án egy volt honvédtiszt temetésén Egerben.	3 havi porkoláb fogság vasban		
Márkus János, nőtlen	Bűnrészesség Hacke cs. kir. alezredes meggyilkolásában, részvétel egy orosz törzstiszt kirablásában.	Halál, kétél által.		Végrehajtva 1850. január 23-án.
Márton Ferenc	Fegyveres lázadás elősegítése	5 éves sáncfogság könnyű vasban		Theresienstadt
März Lajos	Fegyverrejtegetés	3 havi fogházfogság vasban		
Mátyási József	Fegyverrejtegetés	14 napos fogházfogság vasban		
Megyeri József	Fegyverrejtegetés	6 hetes fogházfogság vasban.		
Mészáros György	Fegyverrejtegetés	3 havi fogházfogság vasban		
Mészáros István	Fegyverrejtegetés	14 napos fogházfogság vasban a kiállott vizsgálati fogságon felül.		
Mezey István	Fegyverrejtegetés	2 havi fogság vasban		
Miklovitz János	Ellenállás, tettleges, egy csendőrnök.	Mivel a Hardegg-vértesezrednél már 6 havi fogházfogságra, vasban, ítéltetett, tévedésből került a bíróság elé, de a helyi fogházban letöltött büntetését beszámítják.	Kegyelem útján a büntetés fele elengedve.	

Mikuleczky Sámuel, nős	Lázadás elősegítése	Vizsgálat beszüntetve az 1851. szeptember 10-i rendelet értelmében.		
Molnár János	Izgató beszéd és egy cs. kir. tiszti szóbeli sértegetése	Az egri törvényszéknél és helyben kiállott több mint 2 havi vizsgálati fogság büntetesként betudva.	Átadva Máramaros-szigetre szállítás végett a hadsereg Polizei Sektion-jának.	
Nagy Mihály	Nincs	Vizsgálat beszüntetve, bűncselekményre utaló bizonyíték hiányában.		
Nagy Mihály	Nincs	Vizsgálat beszüntetve, bűncselekményre utaló bizonyíték hiányában.		
Nagy-Hodossy István	Fegyverrejtegetés	8 napos fogság lakóhelyén, tekintettel az elítélt magas korára és testi csendőségére.		
Nahotzky László	Fegyverrejtegetés	6 hetes fogházfogság vasban	Kegyelem útján 14 napos fogházfogságra enyhítve.	
Németh Albert, nős	Részvétel a törvénytelen parlament munkájában, majd honvéddörnyogi szolgálat a forradalom egész időtartama alatt.	Vizsgálat beszüntetve az 1850. július 24-i rendelet értelmében. Mint honvédtiszt, a sorozó bizottnáynak átadva.		
Németh József	Fegyverrejtegetés	14 napos fogházfogság vasban		
Novák István	Fegyverrejtegetés	6 hetes fogházfogság vasban.		
Oroszy György, alias Csikós	Erőszak, nyílt, egy cs. kir. katona bántalmazása által	Az 1851. október 27. óta letöltött vizsgálati fogság büntetesként betudv.		
Pallagi István	Fegyverrejtegetés	2 havi fogság vasban		
Pallik Ignác	Bűnrészesség Hacke cs. kir. alezredes meggyilkolásában, részvétel egy orosz törzstiszt kirablásában.	Halál, kötél által,		Végrehajtva 1850. január 23-án.
Pap András	Ellenállás, tettleges, a csendőrségnek.	Vizsgálat beszüntetve bizonyíték hiányában, de az elfogatáskor tanúsított visszabeszélés miatt a kiállott vizsgálati fogság büntetesként betudva.		

Papp Pál, nős	Részvétel a törvénytelen parlament munkájában a forradalom egész időtartama alatt., kormánybiztosként való működés.	Vizsgálat beszüntetve, az 1851. szeptember 10-i rendelet értelmében.		
Parássó Sándor	Fegyverrejtegetés	4 hetes fogházfogság	1851. június 6-án a büntetés fele eltörölve és az elítélt szabadon bocsátva.	
Parázsó István	Fegyverrejtegetés	4 hetes fogházfogság	1851. június 6-án a büntetés fele eltörölve és az elítélt szabadon bocsátva.	
Platthy Zsigmond	Tilalom, egyesülési be nem tartása	8 napos porkoláb fogság, az 1851. november 30. óta kiállott vizsgálati fogságon felül.	Kegyelem útján teljesen eltörölve.	
Pók György	Politikai célú egyesülés, forradalmi dalok éneklése és ilyenben beszédek helyeslése.	2 éves várfogság könnyű vasban		
Pongrácz György	Bűnrészesség egy orosz tiszt letartóztatásában.	Vizsgálat beszüntetve az 1849. december 4-i és 1850. február 2-i rendelet értelmében. A kiállott vizsgálati fogság büntetesként betudva.		
Popik Ferenc	Fegyverrejtegetés	Bizonyítékok hiányában a vizsgálat beszüntetve, a vádlott 1851. november 16-án szabadon engedve.		
Posztoczky István alias Potoczky, ill. Almásy Gyula	Rablógyilkosság, cs. kir. és orosz tisztek kirablása, foglyul ejtése, kiszolgáltatásuk a felkelőknek, jó érzelműek foglyul ejtésében való részvétel, fegyverrejtegetés.	Halál, kötél által		Végrehajtva Gyöngyösön, a hatvani országúton 1850. július 1-én 8 órakor reggel.
Pözl Péter	Kossuth-bankó rejtegetése	4 havi fogházfogság vasban	Kegyelem útján 1849. november 1-én elengedve.	
Puky Miklós, nős	Felségárulás	Halál, kötél által, vagyoneklobzással.		Távollé- tében végrehajtva
Putsch Mihály	Felségsértés, 2. fokozat, és Kossuth-bankó rejtegetése	5 éves sáncfogság könnyű vasban		Olmutz
Recsky András	Részvétel a törvénytelen parlament munkájában a forradalom egész időtartama alatt.	Vizsgálat beszüntetve az 1850. július 24-i rendelet értelmében.		

Reményfi János	Fegyverrejtegetés	14 napos fogházfogság vasban	Kegyelem útján teljesen elengedve.	
Repetzky Ferenc	Nincs	Vizsgálat beszüntetve, hadbírószági eljáráshoz szükséges alap hiányában.		
Retsky András	Tilalom, egyesülési, be nem tartása	8 napos porkolábfogság, az 1851. november 30. óta kiállott vizsgálati fogságon felül.	Kegyelem útján teljesen eltörölve.	
Rozsnyai József	Erőszak, nyílt, egy cs. kir. katona bántalmazása által	Felmentve		
Sandor Johanna	Nincs	Jogilag értékelhető feljelentés hiányában átadva a pesti városi hatóságnak, hazaküldés végett.		
Sánta István	Fegyverrejtegetés	3 hetes fogházfogság vasban		
Schaffner János, nős	Lázadás elősegítése	Vizsgálat beszüntetve az 1849. dec. 4-i rendelet értelmében		
Schmidt János	Felségsértés, csekély mértékű	Bizonyítékok hiányában a vizsgálat beszüntetve, mivel a vádló és a vádlott között ellenségeskedés áll fenn. A vádlott 1851. november 27-én elengedve.		
Schnee László, nőtlen	Felségárulás	Halál, kötél által, vagyonelkobzással.	Kegyelem útján 4 év várfogságra enyhítve, a vagyonelkobzástól eltekintve.	Theresienstadt
Siegfried János	Erőszak, nyílt, a bírói felügyelet alatt lévő fegyverek önhatalmú elvitele által	3 havi porkolábfogság vasban.		
Sipos Kálmán	Felségsértés, csekély mértékű	3 havi fogházfogság		
Smoling Ferenc	Tiltott, forradalmi induló játszatása	Az 1851 december 2. óta kiállott vizsgálati fogság büntetesként betudva.		
Soltész Apollónia, Majoros István kőművespallér özvegye	Nincs	Vizsgálat beszüntetve, bűncselekményre utaló bizonyíték hiányában.		
Stankóczy András	Politikai célú egyesülés, forradalmi dalok éneklése és ilyenét beszédek helyeslése.	6 havi porkolábfogság vasban	2 havi porkolábfogságra enyhítve, vas nélkül.	

Szabó György	Nincs	Jogilag értékelhető feljelentés hiányában átadva az újoncozási bizottmánynak.		
Szabó József	Fegyverrejtegetés	2 havi fogság vasban		
Szabó Kincses János	Ellenállás, tettleges, a csendőrségnek.	Vizsgálat beszüntetve bűncselekményi tényálladék hiányában.		
Szabó Pál	Ellenállás, tettleges, a csendőrségnek.	Mivel a Hardegg-vértesszrednél már 6 havi fogházfogságra, vasban, ítéltetett, tévedésből került a bíróság elé, de a helyi fogházban letöltött büntetését beszámítják.	Kegyelem útján a büntetés fele elengedve.	
Szakál Antal	Fegyverrejtegetés	2 havi fogházfogság		
Szakál György	Fegyverrejtegetés	2 havi fogházfogság		
Szakáts József	Ellenállás, tettleges, a csendőrségnek.	Vizsgálat beszüntetve bizonyíték hiányában, de az elfogatáskor tanúsított visszabeszélés miatt a kiállott vizsgálati fogság büntetésként betudva.		
Szalay Gáspár	Fegyver- és Kossuth-bankó-rejtegetés	6 hetes fogházfogság vasban		
Szántó Károly	Ellenállás, tettleges, a csendőrségnek.	6 havi fogházfogság	Kegyelem útján a büntetés maradéka 1851. november 9-én elengedve.	
Szaszko István	Fegyverrejtegetés	2 havi fogházfogság	Kegyelem útján a büntetés fele 1851. Május 22-én elengedve.	
Szentmártonyi József	Lázadás elősegítése	Vizsgálat beszüntetve az 1851. szeptember 10-i rendelet értelmében.	Vizsgálat beszüntetve az 18-i rendelet értelmében.	
Szepessy János	Fegyverrejtegetés	4 hetes fogházfogság vasban		
Szirovatka József	Fegyverrejtegetés	6 hetes fogházfogság vasban.		
Szirovatka József	Fegyverrejtegetés	6 hetes fogházfogság vasban.		
Szuromy József	Szökésben való segítségnyújtás, saját, cs. kir. katonaként szolgáló fiának	14 napos fogházfogság vasban kiállott vizsgálati fogságon felül.		
Szutter Ferenc, özvegy	Beinyugalom megzavarásása	Vizsgálat beszüntetve, a vádlott időleges elmezavara miatt.		

Táborita Ferenc	Fegyverrejtegetés	4 hetes fogházfogság vasban, a kiállott 5 hetes vizsgálati fogságon felül.		
Tamár Imre	Nincs	Vizsgálat bezűntetve, az 1849. december 4-i rendelet értelmében.		
Tanner Antal	Erőszak, nyílt, egy cs. kir. tiszt bántalmazása által	4 havi fogházfogság vasban az Egerben kiállott 6 havi vizsgálati fogság beszámításával.		
Tarastyák András	Nincs	Vizsgálat bezűntetve, bűncselekményre utaló bizonyíték hiányában.		
Tittel Mihály	Kossuth-bankó-rejtegetés	14 napos fogházfogság	1851. június 6-án a büntetés fele eltörölve és az elítélt szabadon bocsátva.	
Tóth Éliás	Gerillatevékenység	Vizsgálat bezűntetve, a vádlott átadva a helyi újoncozásdi bizottmánynak.		
Töltényi Miklós	Jóézelmi szemelvény letartóztatása, a császári sasknak and gyöngyösi postahivatalról 1848 decemberében való levétele.	Nyomozás bezűntetve az 1851. szeptember 14-i rendelet értelmében.		
Ujházy Ferenc	Fegyverrejtegetés	6 havi fogság vasban	Kegyelem útján 1851. május 10-én a büntetés maradéka elengedve.	
Varnyas József	Fegyverrejtegetés	2 havi fogság vasban		
Végh András	Fegyverrejtegetés	6 hetes fogházfogság vasban		
Verbovszky János	Fegyverrejtegetés	14 napos fogházfogság vasban		
Veres Sándor	Ellenállás, tetleges, a csendőrségnek.	Mivel ellenszegülések már felesketett katona volt, átadva a budai helyőrségi hadbírósnak.		
Was Imre	Fegyveralkatrészek rejtegetése	4 hetes fogházfogság		
Wolfram Ferenc, nős	Felségsértés, 2. fokozat	5 éves várfogság vasban.		
Záborszky János, nős.	Erőszak, tetleges, egy cs. kir. futárnak 1849. áprilisában történt letartóztatása és a felkelőknek való átszolgáltatása által.	Vizsgálat bezűntetve az 1851. augusztus 2-i rendelet értelmében.		
Zaka Pál	Fegyverrejtegetés	4 havi fogházfogság vasban		

Zavarko András	Lőszer vásárlása, tiltott	8 napos fogházfogság		
Závorszki József	Fegyverrejtegetés	3 hetes fogházfogság vasban		
Zobel Antal	Fegyverrejtegetés	3 hetes porkoláb fogság	Kegyelem útján 8 napra enyhítve.	

A vádlottak lakóhely szerinti megoszlása

nincs	2
Nem Heves- vagy Külső-Szolnok megyei	6
Abádszalók	5
Andornok	1
Apc	1
Beszenszög	1
Bura	1
Cibakháza	3
Csépa	2
Eger	32
Egerszalók	3
Gyöngyös	22
Gyöngyösoroszi	1
Hasznos	1
Hatvan	2
Heves	3
Kenderes	1
Kistállya	1
Kompolt	1
Kakad-pusztá	1
Kápolna	1
Mezőtúr	2
Óhuta	1
Pásztó	8
Pata	2
Recsk	1
Réde	1
Roff	1
Sár	1
Solymos	2
Szeledény	1
Szentiván	2
Szihalom	2
Szolnok	12
Szuha	3
Tarnaörs	2
Terpes	1
Tiszaöldvár	12
Tiszafüred	6
Tiszaújváros	1
Tiszanána	2
Tiszaörs	1
Tiszaszalók	1
Tófalu	1
Tószeg	5
Törökszentmiklós	5
Várkony	7
Verpelét	3
Visonta	1
összesen	179

A vádlottak társadalmi állás és foglalkozás szerinti megoszlása

nincs	4
asztalos	4
borbély	1
csendbiztos	1
csizmadia	3
egyházgazda	1
erdőkerülő	1
felügyelő	1
földbirtokos, nemes	26
fuvaros	1
hamuzsírgyártó	1
haszonbérlet	1
ispán felesége	1
írnok, városi	1
ispán, uradalmi	1
jogász, ügyvéd	6
kalapos	1
kereskedő	1
kertész	1
kocsis	4
kovács	2
kőművesné	1
kötélgyártó	1
lakatos	2
magánzó	3
mészáros	4
molnár	6
napszámos	2
orvos	2
pap	8
paraszt, földműves	51
pásztor	3
pénztáros	1
pincér	2
sóraktáros	1
szabó	2
szekerésztulajdonos	1
szőlőkapás	3
szőlősgazda	2
tanító	2
tisztviselő	11
újságíró	1
vadász	3
vincellér	3
zöldségkereskedő	1
összesen	179

A bűncselekmények szerinti megoszlás

Belnyugalom megzavarása	1
Bűnrészesség egy orosz tiszt letartóztatásában.	1
Bűnrészesség Hacke cs. kir. alezredes meggyilkolásában, részvétel egy orosz törzstiszt kirablásában.	2
Ellenállás, nyílt, a cs. kir. katonasághoz való előállítása végett kiküldött csendbiztosnak és pandúrainak, illetve fegyverrejtegetés	6
ellenállás, tettleges, egy csendőrnek.	10
Erőszak, nyílt, egy csendőr bántalmazása által	1
Erőszak, nyílt, a bírói felügyelet alatt lévő fegyverek önhatalmú elvitele által	1
Erőszak, nyílt, egy cs. kir. katona bántalmazása által	6
Erőszak, nyílt, egy cs. kir. tiszt bántalmazása által	2
Fegyver- és Kossuth-bankó rejtegetés	4
Fegyver- és lőszerrejtegetés	2
Fegyveralkatrészek rejtegetése	1
Fegyveres lázadás elősegítése	11
Fegyverrejtegetés	53
Fegyverrejtegetés és abban való bűnrészesség	2
fegyverrejtegetés és egy bűnöző támogatásának gyanúja	1
Felségárulás	5
Felségsértés, 2. fokozat	2
Felségsértés, 2. fokozat, és Kossuth-bankó rejtegetése	1
Felségsértés, csekély mértékű	2
Felségsértés, csekély mértékű, fegyverrejtegetéssel súlyosbitva	1
Gerillatevékenység	3
Izgató beszéd	3
Izgató beszéd és egy cs. kir. tiszt szóbeli sértegetése	1
Izgató beszéd, ellenállás a csendőrségnek	1
Izgató cikk írása és szerkesztése a Religio hasábjain	1
Kossuth-bankó rejtegetés	9
Lőszer vásárlása, tiltott	1
Nincs vád	17
Politikai célú egyesülés, forradalmi dalok éneklése és ilyenén beszédek helyeslése.	6
Rablógyilkosság, cs. kir. és orosz tisztek kirablása, foglyul ejtése, kiszolgáltatásuk a felkelőknek, jó érzelmiük foglyul ejtésében való részvétel, fegyverrejtegetés.	1
Rejtőzködés	1
Rendeleték, cs. kir., leszakítása a templom kapujáról	1
Részvétel a törvénytelen parlament munkájában 1849 január elcéjéig.	1
Részvétel a törvénytelen parlament munkájában a forradalom egész időtartama alatt.	7
Részvétel a törvénytelen parlament munkájában a forradalom egész időtartama alatt., kormánybiztosként való működés.	1
Részvétel a törvénytelen parlament munkájában, majd honvéddörngnyi szolgálat a forradalom egész időtartama alatt.	1
Sértegetés, szóbeli, a csendőrségé	3
Szökésben való segítségnyújtás, saját, cs. kir. katonaként szolgáló fiának	1
Tilalom, egyesülési be nem tartása	3
Tiltott ruhadarab viselése	1
Tiltott, forradalmi induló játszátása	1
összesen	179

Az ítétek megoszlása időtartam és súlyosság szerint

Ítélet neve	összesen	végrehajtva	távollétében	enyhítve	eltörölve
Halál	8	3	2	3	
5 éves sáncfogság könnyű vasban	9	9			
5 éves vár fogság vasban.	1	1			
4 éves sáncfogság könnyű vasban	3	3			
3 éves vár fogság könnyű vasban	1	1			
2 éves vár fogság könnyű vasban	1	1			
12 havi porkoláb fogság vasban	3			3	
6 havi fogház fogság vasban	3	1		2	
6 havi fogház fogság	1			1	
6 havi porkoláb fogság vasban	1			1	
5 havi fogház fogság vasban	1	1			
4 havi fogház fogság vasban	8	4		4	
4 havi porkoláb fogság	1			1	
3 havi fogház fogság vasban	2	2			
3 havi fogház fogság	1	1			
3 havi porkoláb fogság vasban.	2	2			
2 havi fogház fogság vasban	8	7		1	
2 havi fogház fogság	5	2		3	
2 havi porkoláb fogság	1				1
8 hetes fogság vasban	2	1		1	
6 hetes fogház fogság vasban	12	3		9	
6 hetes fogház fogság	1			1	
1 havi fogház fogság vasban	1				1
4 hetes fogház fogság vasban	3	2			1
4 hetes fogház fogság	6	2		4	
3 hetes fogház fogság vasban	5	3		2	
3 hetes fogház fogság	1	1			
3 hetes porkoláb fogság	1			1	
14 napos fogház fogság vasban	11	10		1	
14 napos fogház fogság	8	2		6	
8 napos fogház fogság	5	3			2
8 napos porkoláb fogság.	2				2
4 napos fogság	1				1
A vizsgálati fogság büntetésként betudva	6	6			
Besorozva	2	2			
30 botütés	1	1			
20 botütés	1	1			
Bizonyíték, bűncselekmény stb. hiányában felmentve	21				21
Az eljárás rendeleti úton megszüntetve	22				22
Vizsgálat beszüntetve, a vádlott időleges elmezavara miatt.	1				1
Katonaként átadva a katonai hatóságoknak	4	4			
összesen	179	81	2	44	52

Róbert Hermann

Vergeltung in den Komitaten Heves und Külső-Szolnok 1849–1851

Die Studie überlickt die Geschichte des Freiheitskampf-niederschlagens. 1849–49, hinsichtlich dessen Beziehungen in den Komitaten Heves und Külső-Szolnok. Der Autor bearbeitet aufgrund der Strafprotokolle der Pester familiären und königlichen Kriegsgerichtes aus 1849–1851 die Daten 179 Personen aus den Komitaten Heves und Külső-Szolnok.

Die Einleitung überblickt teilweise die Epochen der Vergeltung, Ihre Prinzipien, den Kreis der von der Retorsion getroffenen. Nach seiner Behauptung hätte die Retorsion nach der Absicht der österreichischen Regierung in erster Linie die politische Elite belegt. Wegen des massenhaften Emigrierens der ungarischen Politiker oder wegen des ungünstigen internationalen Anklangs der Hinrichtungen hat die Retorsion in erster Linie nicht sie, sondern die militärische Elite und die unteren Schichten der Gesellschaft getroffen. Aus den Angaben der Komitate Heves und Külső-Szolnok stellt es sich ausgezeichnet heraus, dass die Retorsion nach Herbst 1849 in erster Linie nicht eine abschreckende, sondern eine bestrafende Funktion hatte. So haben die Mitglieder der politischen Elite im Bezirk mit einer verhältnis mäßig kurzen Untersuchungsstrafe für ihre Tätigkeit im Jahre 1848–49 gebüßt.

Gleichzeitig wurden die Verberger der Kossuth-Banknoten und der Waffen und die den Jahrestag der 15. März 1848 feiernden von den kaiserlichen und königlichen Behörden mit strenger Strafe getroffen.

HERMANN RÓBERT
HADTÖRTÉNETI INTÉZET
H-1250 Budapest
Kapisztrán tér 2–4.

A magyar parasztház középoszlopának néprajzi jelentősége az Országos Kérdőív válaszai alapján

Bakó Ferenc

DIÓSZEGI VILMOS EMLÉKÉNEK

Abstract: The ethnographic importance of the mid-column in the Hungarian peasant house based on a national survey. In the previous century in the living-room of the Hungarian peasant house the main ginder beam was held up by a column which aroused the interest of researchers at an early stage. The reason for this was mainly the name of this particular column "bódoganya"—Blessed Mother, which was attributed magic powers in certain places.

After 1960 research was carried out by way of gathering information about the "column-phenomenon" 3 questionnaires were sent out in the following way: in 1967, 1970 in Felföld (Uplands), in 1971 throughout the country the author analyses the data of the last survey.

A népi építészet körébe tartozó közlések, honismereti leírások korán felhívták a figyelmet a ház szerkezeti elemei között egy sajátos oszlopra, ami a mennyezetet tartotta. Formája és szerepe a ház konstrukciójában, az ott lakó család életében, szokásaiban, továbbá kapcsolata a táji kultúrához több kutatót foglalkoztatott és alkalmat adott értelmezések, magyarázatok megfogalmazására. Ugyanakkor a népi építészet műszaki szemléletű kutatása elhanyagolta, szinte lényegtelennek tekintette talán azért, mert analógiái, jelentősebb párhuzamai és történeti előzményei ismeretlenek voltak.

A ház középoszlopának, amit egyes helyeken a nép *bódoganyának*, *bódogasszony fájának* nevezett, a múlt század kutatói etnikai kapcsolatokat tulajdonítottak, amikor az ismert néhány adat alapján konstruált elterjedési területét alapul véve, a palóc néprajzi csoport műveltsége egyik jellemzőjének tekintették. Ezek a tudósítások a múlt században és a századforduló táján fogalmazódtak meg, de később már csak értelmezéseket és feltevéseket fűztek hozzájuk.

A honismereti, néprajzi irodalom 1857 és 1911 között többször említi a parasztháznak ezt a szerkezeti elemét, amely a fűthető helyiség, a szoba vagy csak egyszerűen a „ház” mestergerendáját támasztotta meg. Megfigyelés vagy szóbeli közlés révén azonban ekkor már kevesen jutottak közvetlen információkhoz, mert időközben ezek az emlékek már jórészt elpusztultak, a műszaki fejlődés, a „haladás” áldozatává váltak. A mestergerendás földémet és annak szerkezetét más anyagok és szerkezetek váltották fel, s ezek feleslegessé tették a középoszlopot, amely azonban esetenként az igen régi házakban megmaradt.

A múlt századi szerzők között voltak azonban, akik még láthatták az archaikusnak tűnő középoszlopot, a *bódoganyát*. Hozzájuk tartozott a Napkelet című folyóirat magát megnevezni nem akaró szerzője, akinek első középoszlop leírását RÉSŐ ENSEL Sándor más

közleményekkel egyetemben gyűjteményesen adta ki. És közéjük tartozhatott PINTÉR Sándor, a szécsényi amatőr kutató, foglalkozására nézve ügyvéd, továbbá PÁPAI Károly, a palócsok kutatásának első szakképzett tudósa, néprajzi múzeumi tisztviselő, FINDURA Imre földrajzi és helytörténeti író, a gömöri népélet jó ismerője és ISTVÁNFFY Gyula, a mátravidéki és bükk-környéki építészet, népszokások szakértője. Értesüléseiket, adataikat ők még közvetlenül a helyszínen, tehát a Felföld, a palócság falvaiban szerezték meg.¹

HUNFALVY János a gömöri és FARKAS Pál, a nógrádi megyei monográfia néprajzi fejezetének szerzője inkább csak hivatkozik az előbbiekre azért, hogy ezzel alátámasszák etnikai vagy mitológiai elméleteiket és kiegészítsék vagy pótolják helyi vonatkozású néprajzi ismereteiket. Fél évszázaddal később viszont MANGA János, a palóc folklór első szakképzett és kiváló kutatója, tudósa, a boldoganyáról írva csak átvette és nem is kommentálta PINTÉR leírását az építkezésről, a középoszlopról.²

Századunk derekán, amikor elkezdődött a felföldi magyarság néprajzi megismerését célzó *Palóc-kutatás*, fokozott figyelemmel fordultunk a népi műveltség és társadalom olyan elemei felé, amelyeket a korábbi szakirodalom palóc sajátosságának tekintett. Ezek közé tartozott a ház középoszlopa, a palóc tájszólásban megnevezett *bódoganya* is, s ennek formáját, jelentését és földrajzi elterjedését igyekeztünk megkeresni, meghatározni. Törekvésünk és felderítő munkánk ilyen formán a XX. század új módszerekkel, új szempontok alapján végzett kutatását jelenti azzal a szándékkal is, hogy kiegészítse és hitelesítse a mintegy száz évvel korábban szerzett és közölt ismereteket.

A több fázisban végzett kutatás 1957-től kezdődően a népi építkezés részeként folyt, a Heves megyei műemléki topográfia keretei között. A bázis adatokat terepbejárással a helyszínen magam gyűjtöttem, majd 1967-ben kérdőíves módszerrel ellenőriztem és kiegészítettem. Heves és a szomszéd megyék falvaiból számos értékes adatot kaphattam, amelyeket először a faépítkezést tárgyaló dolgozatomban használtam fel.³ A kérdőív főleg a ház középoszlopára irányult (megléte, helye, neve, díszítése, használata), egy kérdés pedig a nyelvjárársra vonatkozott. A Palóc-kutatáshoz készült *Felderítő kérdőív* egy lapja 1970-ben megismételte ezeket, de az előbbinél nagyobb területen, mintegy 500 településen gyűjtötünk adatokat. Ez az anyag a *Palócsok* egyik kötetében került felhasználásra, annak *Népi építkezés* című fejezetében.⁴

Ezekhez kapcsolódott 1971-ben az *Országos Kérdőíves Kutatás*, amely már az egész országra terjedt ki. Célunk vele az volt, hogy megtudjuk: hol, milyen tájakon volt használatos a ház középoszlopa és ahol megtaláltuk, kapcsolódnak-e hozzá azok a kultikus képzetek, amelyeket a palócsoknál már megismertünk. A gyűjtés megszervezésében segítségemre volt DIÓSZEGI Vilmos, akinek országos kiterjedésű, jól működő néphit-adatközlő hálózata volt, s ennek névjegyzékét rendelkezésemre bocsátotta. A mintegy 400 példányban postázott kérdőívből 296 kitöltve érkezett vissza nagyrészt igenlő, kisebbrészt nemleges

1. RÉSŐ ENSEL Sándor 1867. 199; PINTÉR Sándor 1980; FINDURA Imre 1884, 1890; PÁPAI Károly 1893; ISTVÁNFFY Gyula 1911.
2. HUNFALVY János 1876; FARKAS Pál 1911; MANGA János 1979.
3. BAKÓ Ferenc 1967. 232. Ennek a dolgozatomnak adatait és eredményeit használtam fel kiegészítésekkel a hevesi táj népi építészetéről írt könyvemben (1978a) és a Heves megye műemlékeit topográfiai rendben felsorolt kézikönyvben (1969).
4. BAKÓ Ferenc 1989b. III. 703–711.

válaszokkal. A kérdőpontok ugyanazok voltak, mint az első, 1967-os esetben, tehát a középoszlop ismeretére-meglétére, helyére, nevére, díszítésére és használatára vonatkoztak.⁵

Ezt az országos érdekeltségű gyűjteményt eddig még nem dolgoztam fel, de most szükségesnek tartom közölni, mert segítségével a „középoszlop jelenség” pontosabban körülírható, változatai, elterjedése pedig jobban megismerhető. Az alábbiakban ezeket az adatokat igyekszem rendszerezni és tartalmilag elemezni. Felhasználom itt az előbb említett, már megjelent közleményeim lényegesebb állításait is, mert ezek még mindig nem kerültek be a köztudatba.

A visszaérkezett kérdőívek kétharmada (192 db.) igenlő, amiből az következik, hogy századunk elején a ház középoszlopát ennyi helyen ismerték, használták. A pozitív válaszok az ország csaknem minden tájáról, megyéjéből származnak: Zalától Szabolcs-Szatmárig, Győr–Moson–Soprontól Békésig. Kérdéseket intéztem a már korábban is kutatott Felföld megyéinek gyűjtőihez is a kiegészítés, ellenőrzés érdekében, de ezen a téren újat ez már alig hozott.

A felmérés igazolja tehát azt a véleményt, hogy a mai Magyarország területén a mestergerendát tartó középoszlop általában ismert vagy használatos volt, függetlenül attól, hogy neve, elhelyezése, használata és a néphithez sorolható kapcsolatai különbözőek.⁶ A válaszok egyötöde csupán jelzi az oszlop használatát, de egyéb ismeretet nem közöl róla. A múlt századi irodalomban a palóc néprajzi csoport jellemzőjeként feltüntetett *bódoganya* elsősorban nevével, formájával, másodsorban funkcióival különbözött a parasztházban többfelé megjelenő középoszloptól. Ezt a régi, hagyományosnak nevezhető formát prototípusnak tekintve, országosan fellelhető változatait is ehhez viszonyítottam. Kérdőíveink adatai ehhez a viszonyításhoz megfelelő segítséget tudnak nyújtani, amint azt a következőkben részletezni fogom.

Az egyik kérdőpont az oszlop nevére vonatkozik és erre számos feleletet kaptunk. Közöttük az oszlop időrendben első, 1857-ben leírt neve, a *bódoganya* látszik a legfontosabbnak, amit a néprajzi irodalom is átvett és a mai napig is használ. A „mátravidéki palóczok bódoganyját (...), ezt a kiczifrázott oszlopot” a gyermekek esti ima után, vagy „ha csínyttettek, rendre csókolják” – írja az ismeretlen szerző. Nem lehet vitás, hogy egy, valamilyen módon díszített oszlopról van itt szó, aminek használati helye a Mátravidék. Ezek az utalások és a későbbi közlések nyomán terjedt el tényként az, hogy a *bódoganya* a palóc műveltség és néphit egyik jellemzője.⁷ A középoszlop mellett egyes szerzőknél megjelenik még egy, amelyet *bálványnak* neveztek két esetben is, de leőhelyüket nem jelzik elég pontosan: egyik a „palócság”, a másik „Gömör megye”, tehát valamivel szűkebb kör.⁸ Ezzel felmerült a páros, vagy kettős középoszlop használatának lehetősége, amelyek egymástól távolabb, de ugyancsak a mestergerendát támasztották meg.

A múlt század második felének és századunk elejének leírásai számot adnak arról, hogy palócföldön a *bódoganya* akkor már ritkaság számba ment. Terepbejárásaim is ezt igazolták, mert oszlopot hagyományos nevével és funkciójával együtt az északi hegyvidéken már szinte sehohsem találtam. Megmaradt azonban néhány szép példány az erdőszávtól délre azon a tájon, ahol az iparosodás következtében beállt modernizálódás nem változtatta meg lényegesen a lakóházat, illetve berendezését.

A *Palóc-kutatás* során, vagy azzal kapcsolatosan gyűjtött további adatok azt bizo-

5. A kérdőívek az egrri Dobó István Vármúzeum Néprajzi Adattárában vannak.

6. Magyar Néprajzi Lexikon II. 506. Hasonló megállapítást tesz, de irodalmi hivatkozás nélkül.

7. FINDURA Imre 1890. 179.

8. FINDURA Imre 1884. 26; PINTÉR Sándor 1880. 18.

nyították, hogy a *bódoganya* név 1960 körül Heves megyében mintegy 40, a szomszédos megyékben pedig 11 településen volt ismert. Feltűnt azonban az, hogy néhány helyen az oszlopot *bódogasszonyfájának* nevezték, amely az előbbinek egyik változata lehet.⁹ Ugyanabban az időben közöltem a topográfiai gyűjtés során megfigyelt középoszlopokat is, s ezekről leírás, rajz, illetve fénykép készült.¹⁰

Ki kell emelnem a megfigyelt és képileg is ábrázolt középoszlopok közül a Füzesabonyban (Heves m.) fellelt *bódogasszonyfá-ját*, amely a kemence patkáján állt és nyíló virág alakú fejezetével tartotta a mestergerendát. Ugyanezen a néven az egykori Borsod megyében fekvő Dédes falu vízimalmában hasonló funkcióban egy díszes oszlopot találtam, rávésett 1831-es évszámmal. (Mind a két itt említett oszlopot tulajdonosuktól megvásároltam és az egri múzeumban helyeztem el.) A harmadik, ilyen jellegű oszlopként említem meg a Poroszló községben (Heves m.) megfigyelt és felmért *bódoganya* nevű oszlopot, ami felett a mestergerendán 1792-es építési évszám volt olvasható.¹¹ Ez tehát a palóc középoszlop legrégebb ismert és hiteles példánya.

Figyelmet érdemel, hogy néhány helyen a *bódoganya* nemcsak a lakás, a szoba belsejében állt, hanem a falon kívül is. Ebben az esetben a szelementartó ágasfa kapta ezt a nevet, amire Heves megyében és környékén 15 példát ismerünk. Adatgyűjtésünk arra is hozott példát, hogy a kemence kürtőjét megtámasztó rövidebb oszlopot vagy magát a kemencét és a tornác faoszlopaikat is *bódoganyának* nevezték.¹²

Az Országos kérdőíves gyűjtés mindössze 12 településen mutatta ki a középoszlop *bódoganya* elnevezését. Ebből az északi Felföldön 9 helyen, a Dunántúlon és Hajdú-Biharban pedig 3 faluban ismerték. Sajátságos, hogy a *boldogasszony-fája*, a *boldogfa* és a *boldogasszony* megnevezések a kérdőívekben 16 községben fordultak elő, elszórtan az egész országban.

A kettős középoszlop *oszlop* néven vagy név nélkül nagyjából a Dunától keletre ismert, a Dunántúlon pedig csak 3 helyen. Közöttük szerepel a Veszprém megyei Bakonyoszlop, ahol a névadásnak témánkkal kapcsolatosan történeti okai lehetnek.¹³

A középoszlop *oszlop* megnevezésére kérdőíveink 47 településen utalnak, s ezek 14 megyében fekszenek. Legnagyobb számban Szabolcs-Szatmár, Borsod-Abaúj-Zemplén és Tolna megyékben. Az *oszlop* néhol jelzős összetételben is előfordul, mint *áldás-oszlopa* (Szegszentmiklós Pest m.), vagy *vendég-oszlop* (Szeremle Bács-Kiskun m.).

A középoszlopot *ágas* néven emlegetik a legtöbb helyen, a kérdőívek szerint összesen 51 településen. Többségük Északkelet-Magyarországon és a Tiszántúlon van: Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar és Békés megyékben. Jóval kevesebb volt található a Dunántúlon és Felföldön, pl. Heves megyében csak 2. A Veszprém megyei Felcsuton lejegyzett szöveg, amely szerint csak akkor hívták így a középoszlopot, ha kétágú volt, több falura is vonatkozhat és ugyanakkor felfedi az *oszlop* és az *ágas* technikátörténeti összefüggését. Ezt a történeti összefüggést fejezi ki az egész ország területén, de igen szórványosan előforduló *oszlop-ágas* megnevezés, összesen 11 esetben, amelyből Hajdú-Bihar megyére három esik.

Az eddigi felsoroltakon kívül egyéb nevek is merültek fel, s ezeket azért is érdemes

9 BAKÓ Ferenc 1969. 441.

10. A palócöldi középoszlopokról a régi közlésekben egyetlen ábrázolás sincs. Egyedül a szlavóniai magyar oszlop rajzát közölte GARAI Ákos 1911-ben.

11. BAKÓ Ferenc 1967. 222–228.

12. BAKÓ Ferenc 1967. 216.

13. Az „oszlop” eredetileg esetleg személynév volt (KISS 1. 1975. 7)

megemlíteni, mert az a körülmény, hogy kérdőíveink közül egyes nevek csak 1–1 településen voltak ismertek, nem jelentheti azt, hogy máshol teljesen ismeretlenek. A kérdőívek anyaga ugyanis a magyarországi településeknek csak kb. 10 százalékára terjed ki, azaz túlnyomó részükről nincsenek adataink.

A középoszlop *duc* neve leginkább Dunántúlon ismert, Veszprém, Győr-Sopron, Somogy megyékben; a Tiszántúlon egyedül Konyáron (Hajdú-Bihar m.), összesen 10 lelőhellyel. A *támasz*, *támaszfa*, *támasztó*, *támasztófa* ugyancsak a Dunántúlon és Hajdú-Biharban fordul elő. A *culáp* vagy *culák* az egykori Zemplén megye két községében, a *topos* pedig ugyanannyi előfordulással Csongrád megyében volt ismert. A többi név csak 1–1 településen szerepel és leginkább a Dunántúlon: *apostol*, *pap*, *királyfa*, *vőlegény*, *családfa*, *kánaánfa*, a *szvoska* pedig Tótkomlóson (Békés m.).¹⁴

Az eddigieknél jóval kevesebb adatközlő foglalkozik a középoszlop helyével, anyagával és formájával. Általános, hogy a kemence közelében állt, csak ritkán állítják, hogy az oszlop a mestergerenda közepét tartotta. Anyaga leginkább tölgyfa, természetesen fatörzs, esetleg faragott formában, amikor a „fokán sima”, azaz élszedett oszlop volt (Apagy Szabolcs-Szatmár m.). A Baranya megyei Bából kapott értesülés szerint „három ágú” volt, s ez a szerémségi formát¹⁵ idézi. A henger vagy hasáb alakú oszlop, ha nem volt díszítetlen vagy meszelt, sok helyen ékessége volt a háznak: faragással díszítették pl. Pányokon (Borsod-Abaúj-Zemplén m.), Berettyóújfalun (Hajdú-Bihar m.), Győrváron (Vas m.), Csányoszrón (Baranya m.) és Mosonszentmiklóson (Győr-Sopron m.). Máshol, mint Zalaszentistvánon (Zala m.) és Tiszaszederkényen (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) színesre festették.

A középoszlop különböző funkcióira, építészeti–műszaki, társadalmi és kultikus szerepére vonatkozóan is kaptunk tájékoztatást a kérdőívekben.

Az eredetileg fő funkció, a ház biztonságának őrzése, alig jelentkezik azonban a válaszokban. Egyedül Szabadszálláson (Bács-Kiskun m.) fejezik azt ki, hogy az oszlop tartja a tetőszerkezetet és nélküle a ház összedőlné. Visontán (Heves m.) pedig a „fonásház” esetében, a sövényfal gyengesége miatt tartották fontosnak az oszlop jelenlétét. Az oszlopnak a „boldoganya” névben tükröződő megszemélyesítésével Tiszaroffon találkoztunk Szolnok megyében, ilyen formában: „Ha valaki lámpagyújtás előtt a sötétben nekiment az oszlopnak, megkérdezték tőle: Hát, nem érezted a szagát?” Úgy hangzott ez, mintha az oszlop élő vagy túlvilági lény lenne.

A néphit egyes elemeinek az oszlophoz való – korábban bizonyára erősebb – kötődésére adatok csak gyéren, töredékesen kerültek kezünkbe. A Győr-Sopron megyei Szerecseny községben vihar közeledtére „a gyerekek az oszlopot fogva Isten segíts-et mondogattak, minden villámlás, dörgés esetén.” A Csongrád megyei Öttömösön úgy vélték az öregek, hogy ha tűz üt ki a házban, „az apa gatyamadzagjával kötötték körül (az oszlopot, a *topost*) és amellet közepére bontófésűt akasztottak”, hogy elmúljon a veszély. Karancskesziben (Nógrád m.) nélkülözhetetlen volt a *bódoganya* akkor, ha egy csecsemő „meredek” betegségbe esett, mert akkor a bódoganya oszlopon (mellett) vezették (adták) át a meredekbe esett gyermeket úgy, hogy egyik oldalon (a mestergerendának) állott a gyermekkel az anyja, szemben vele az apja vagy valaki más, aki az oszlop mellett átvette a gyermeket.”¹⁶

A középoszlop számos funkciója közül általánosnak tűnik az, hogy ráakasztották a méceszt vagy a lámpát, de sokszor ruhanemű fordul elő a kérdőíveken: kabát, kalap, suba,

14. Etimológiájukat ld. lejjebb.

15. GARAI Ákos 1911. 245.

16. A „meredek” betegség „nyilamlás, szegezés a testben”. BALLAGI Mór 1873. 286.

tarisznya, törülköző, sőt még tükör, hám, ostor vagy kapa is. A kapának a szobában való elhelyezését Tiszapalkonyán (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) azzal indokolták, hogy „ezzel keresik a kenyeret”. A világító eszközöknek, mint a mécesnek az oszlopra erősítését úgy magyarázzák, hogy az asszonyok, lányok esténként körülötte fontak. A Szolnok megyei Jászládányon legutóbb kis polcokat szegeztek rá és ott tartották a kovát, a taplót, a kisebb iratokat. Ényingen (Fejér m.) a bele vert szegre szentképet is akasztottak.

Adataink szerint néhány helyen a középoszlop feljegyzéseknek, feliratoknak is adott helyet. Törtelen (Pest m.) „arra jegyezték a rovásokat” a gyerek növekedését megjelölve, vagy a családi események időpontját. Tizzaszederkényben (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) a gazda vagy a házépítő mester nevének kezdőbetűi kerültek rá, máshol a családtagok születési, elhalálozási dátuma. Rábatpatyon (Vas m.) jegyezték fel, hogy a múlt században az oszlop, a *duc* oldalára „a búcsúra érkezett vendégek is ráírták a nevüket” és rozmaring szállal díszítették, „mert a vendégek jelvénye a rozmaring volt”. Feliratos oszlopokról adnak hírt a kérdőívek Somogyból (Vízvár) és Veszprémből (Szápár) is.

Egyes bútorokat helyettesítve, a középoszlop a családi életben is szerepet kapott. Szám-talan helyen az oszlop segítségével tanultak meg a gyerekek állni, a nagyobb gyerekek kergetődztek, „csilligéztek” körülötte (Bogyiszló, Tolna m.), máshol táncolni tanultak mellette (Felsőtárkány Heves m., Bojt Hajdú-Bihar m.). Sok adat utal rá, hogy gyerekek a középoszlop körül imádkoztak, de a reformátusok nem ott, hanem ágyban mondták el az esti imát (Nagyvisnyó Heves m.). A szlovák nemzetiségű Tótkomlóson (Békés m.) „a gyerekeknek fenyítésből az oszlop körül kellett térdepelniük”.

Az 1970-es, kérdőíves kutatás eredményeinek fenti összegezése után szükséges ezeket az eddigi ismeretekbe ágyazva újra értelmezni: áttekinteni a középoszlop lokális elnevezéseit a földrajzi elterjedés szerint, összekapcsolva a lakóház szerkezetében elfoglalt helyével és különböző funkcióival.

Megállapítható, hogy a parasztház középoszlopa a legnagyobb, fűthető helyiségben felállítva és a mestergerendát tartva országosan elterjedt építőelem. A rendelkezésünkre álló adatok szerint nagyobb sűrűségben fordul elő a Felföldön és Északkelet-Magyarországon, bár a középoszlop egy letűnt korszak emlékeként inkább a 100–200 éves, három sejtű házak első, nagyobb helyiségéhez tartozott. Ezen a néprajzi jellegű általánosításon kívül a középoszlop történelmünkben megtalálható a kúriák, egyházi építmények enteriőrjében is, vagy a kőbe vájt épületekben, lakásokban, istállókban, pincékben stb. Kutatásaim elsősorban a népi építmények középoszlopát, annak különböző formáit vették tekintetbe, egyéb területeken való előfordulásait csak kiegészítésként és a teljesség érdekében használtam fel.

A középoszlop *bódoganya* vagy *bódogasszony fája* elnevezése az eddig közölt néprajzi irodalom szerint tömegesen a Felföldön volt használatos. Az alacsony előfordulási számok (*bódoganya* 12, *bódogasszonyfája* 16) annak tulajdoníthatók, hogy a korábbi (1967, 1970. évi) kutatások után a felföldi megyéket ismertnek tekintettük, így a most elemzett gyűjtés folyamán ide kevés kérdőívet küldtünk ki. Az 1970-es Felderítő kérdőív ellenben minden településre eljutott, s pl. Nógrád megyében a bódoganyát 24 helyen mutatta ki, ám a bódogasszony fáját sehol. Heves megyében a bódoganyát 31, a másik formát 5 helységben ismerték, Borsod megye északi részén és Gömörben pedig a bódoganyát 25, a bódogasszony fáját 8 faluból jelezték.

Míndezekből kitűnik, hogy a bódoganya a Felföldön 80 település hagyományaiiban volt felismerhető, de ugyanez a másik forma esetében csak 13 lelőhelyet jelent. A Felföldtől távolabb fekvő kistájak helységeiben e két megnevezés előfordulása nem jelentős számú, bár az Alföld és – kevésbé – a Dunántúl településtörténetének ismeretében másra számíto-

tunk. A magyarok lakta északi Felföld és az északról ide kapcsolódó szlovák táj a török hódoltság után, a XVII. sz. végétől kezdődően szervezett telepítések és spontán elvándorlás révén számos kisebb-nagyobb csoportot bocsátott ki a Nagyalföld benépesítésére. Paládi-Kovács Attila kutatásai kimutatták, hogy legalább 116 alföldi, bányászati helysége teljesen vagy részben palócok építették újjá.¹⁷ Az etnikai utánpótlás sokszor még felismerhető nyomot hagy a népi kultúrában, de a földrajzi és etnográfiai körülmények a palóc műveltségi elemeket erősen megváltoztatták. Különösen vonatkozik ez a megállapítás a népi építkezésre. A páros középoszlop a múlt századi irodalom szerint is ritkaság volt és gyűjtéseink elején, 1967 körül 4 db. Heves megyei, valamint 5 szomszéd megyei faluban találtuk csak meg. Az 1971-es kérdőíves gyűjtés országosan 22 helyen adott jelzést róla, de megkülönböztető nevek nélkül. Így természetesen nem kaptunk adatot arról a *bálvány* megnevezésről sem, amelyről a régi szerzők írtak és amely tápot adott későbbi elméletek kialakításához.

A *bálvány* nyolcféle nyelvtörténeti jelentése közül kettő az, amely esetünkben megfejtésre egyáltalán szóba kerülhet. Kisebb valószínűséggel az egyik: „kő anyagú oszlop, határkő” jelentéssel, de ez elvethető, mert a parasztházban csak fa és semmiképpen sem kőoszlop állhatott. A másik jelentés: „óriási nagy”, illetve „ajtófélfá, kapubálvány”, vagy „istenként tisztelt szobor”. Ezek alkalmazása meggyőzőbbnek hat abban a környezetben, ahol két oszlop is áll és az egyik a *bódoganya* nevet viseli.¹⁸ A szó első etimológiája mellett KISS Lajos a földrajzi névként ismert bükk-hegységi Bálvány hegycsúcs magyarzatát „határkő”-nek, „nagy kő”-nek értelmezi.¹⁹ Magam részéről a „nagy, hatalmas faoszlop” jelentést tartom meggyőzőnek azért is, mert egy történeti eset a Mátrában arra utal, hogy malom építéséhez szolgáló fa kivágása közben egy okirat szerint a gazda „az nagy bálvány fáknak töveit puskaporral hasogatta”.²⁰ – A *bálvány* tehát vastag, erős oszlopot is jelenthet, esetleg kultikus jelentéssel felruházott szoborszerű tárgyat. Különösen akkor, ha elfogadjuk PINTÉR Sándor adatközlését, amely szerint „... a mestergereándát bent a házban (...) két, gömbölyűre faragott faoszlop is tartotta (...), s az elsőt *baódoganyának*, a másikat *bálválynak* nevezték; a *baódoganya*ra függesztették fel a nők, lányok ünnepi ruhájakat, a *bálványra* pedig a férfiak sallangos lószerszámjaikat”.²¹ Ez esetben tehát a *bódoganya* a nők, a *bálvány* pedig a férfiak szférájához, érdekköréhez tartozott volna. – A kérdés lezárásához azt kell mondanom, hogy sajnós, a *bálványt* sem mint szerkezeti elemet, sem mint a kultusz tárgyát, a lakóházban nem tudtam megtalálni.

Bódoganya néven a felföldi parasztház szerkezetében még egy oszlopot ismerünk és ez a főhomlokzat közepén, a szelement tartó ágasfa volt. Századunk elején KOMORÓCZY Miklós tudós tanár megfigyelése szerint „Sajópüspökiben, Szentsimonban, Alsó és Felsőhangonyon találjuk (...) az ősi faépítkezés néhány fennmaradt, de már erősen megrongált példányát is: a *boldoganyás* faházakat”. Közelebbről nem magyarázza ugyan meg a kifejezést, de kötetének következő lapján egy „alsóhangonyi *boldoganyás* faház” véghomlokzatának rajzát mutatja be, amelyen a szelement egészágas tartja, a házban álló középoszlopról viszont sehol sem tesz említést, tehát kétségtelen, hogy ez a kifejezés az ágasfára vonatkozik.²²

Minthogy ez az egyetlen – előttem ismert – korai megnevezése az ágasfának *boldoganya* néven, népi építészeti gyűjtés, adatfeltárás közben erre külön figyelmet fordítottam. Valamivel pontosabb leírást kapunk LAJOS Árpádtól, ő az ágasfát *boldogasszonyfának* nevezi,

17. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1989. I. 169. 212.

18. TESZ I. 234.

19. KISS Lajos 1978. 87.

20. HML Polg. perek 1744. év, no. 244. Abasár.

21. PINTÉR Sándor 1909.201.

22. BOROVSZKY Samu é. n. 165.

ami lényegében egy rövid ágasfa lehetett és a mestergerendának a falon túlnyúló végét tartotta.²³ Felderítő kérdőívünk útján 1970-ben a külső ágasfa *boldoganya* elnevezését a régi Borsod, Gömör megye területén a Sajó völgyétől északra és keleten a Hernád folyó völgyéig 13 községben találtuk meg. Emellett Heves megyében Eger környékén még 9 faluban, de Nógrádban mindössze egy helyen, Bánkon nevezték így az ágasfát. Az a hagyomány, hogy a Heves megyei Nagyrédén a *bódoganyának* nevezett ágasfa pirosra volt festve arra utal, hogy az máshol is előfordulhatott, csak emléke nem maradt fent.²⁴ Az ágasfa ilyen megnevezését a Felföldön kívül máshol az országban nem találtuk meg.

A ház középoszlopának tájnyelvi formái között országosan az *oszlop*, az *ágas* és *oszlop-ágas* a legelterjedtebbek. A 117 igenlő válasz az összesnek több mint a felét teszi ki, elterjedése pedig az egész országban kimutatható. Az 1967-es felföldi kérdőívekben a középoszlop elnevezései között egyharmados arányban helyet kap az *oszlop* is. Heves és a régi Borsod, Gömör megye déli részének a középoszlopokra vonatkozó 157 pozitív válaszából 52 az *oszlop*ot nevezte meg. A szó nyelvtörténeti jelentése többek között „függőlegesen álló, rendszerint valamit tartó, vastagabb építészeti elem”,²⁵ ami az oszlop tartó, statikai szerepét fejezi ki, az ágashoz hasonlóan. A két tartóelem közül az oszlop a műszakilag fejlettebb forma, mert a mestergerendához illeszkedő végét vízszintesre kellett kialakítani, ám az ágas minden műszaki beavatkozás nélkül ugyanezre alkalmas volt. Nézetem szerint ezért az oszlop a mestergerendát tartó elem újabb formája, ami nemcsak a középoszlop esetében van így, hanem a külső ágasra is érvényes. Vannak példák, amelyekben a falból kiálló mestergerenda végét már nem ágas, hanem faragott oszlop tartja.

A középoszlop másik, szélesebb körben elterjedt megnevezése az *ágas* vagy *oszlop-ágas*, esetleg *szoba-ágas*. A név azonos a szelement tartó ágaséval, csak a funkció változott: ez az ágas a mestergerendát tartja. A két építészeti elem névazonossága és szerepük különbözősége építéstechnikai fejlődésre vezethető vissza. Kitérnő példa erre a szerémségi magyar *idegágas*, amely faragott formájú középoszlop, de az ágasfát utánozza, jeleníti meg.²⁶ A *bódoganya* és az *ágas* joggal feltételezhető egykori kapcsolatát bizonyítja a Bükk hegység egyik kunyhójának szerkezete és szakszavai. A kör alaprajzú kunyhó oldalának/tetejének fából ácsolt pallói belül köralakban összeállított hét ágasfára, illetve a rájuk fektetett rövid szelemenekre támaszkodnak. Az ágasfákat a béalápátfalvi mészégetők *bódoganyáknak* nevezik, minthogy a kunyhó egész terhét ők hordozzák.²⁷ A *bódoganya* és az *ágasfa* összefüggéséről fentebb már szóltam, amikor a gömöri, sajó-völgyi „bódoganyás faházak” kérdését elemeztem. A kapcsolat egyébként az országos kérdőívekben is megjelenik: Felcsuton (Félszer m.) a középoszlopot csak akkor nevezték *ágasnak*, ha „az oszlopnak két ága volt”.

A középoszlopnak országos eloszlásban ismert nevei közül még néhánynak a kapcsolataival, magyarázatával érdemes foglalkozni. A többfelé, például a Dunántúlon használt *duc* mint „alátámasztó faoszlop” nem túl régi, nyelvújítás révén keletkezett és elterjedt név.²⁸ Mindössze egy helyen (Szápár Veszprém m.) fordul elő az *apostol*, amelynek építészettel kapcsolatos jelentése ismeretlen,²⁹ de népi szövegekben megjelenik. Múlt századvégi

23. LAJOS Árpád 1959. 66.

24. BAKÓ Ferenc 1989. III. 704–708.

25. TESZ II. 1100.

26. GARAI Ákos 1911. 245.

27. BAKÓ Ferenc 1968. 82–83. Ezt az archaikus konyhóformát csak az őslakos apátfalvi magyarok ismerték, de már évtizedek óta nem használják.

28. TESZ I. 680–681.

29. TESZ I. 166.

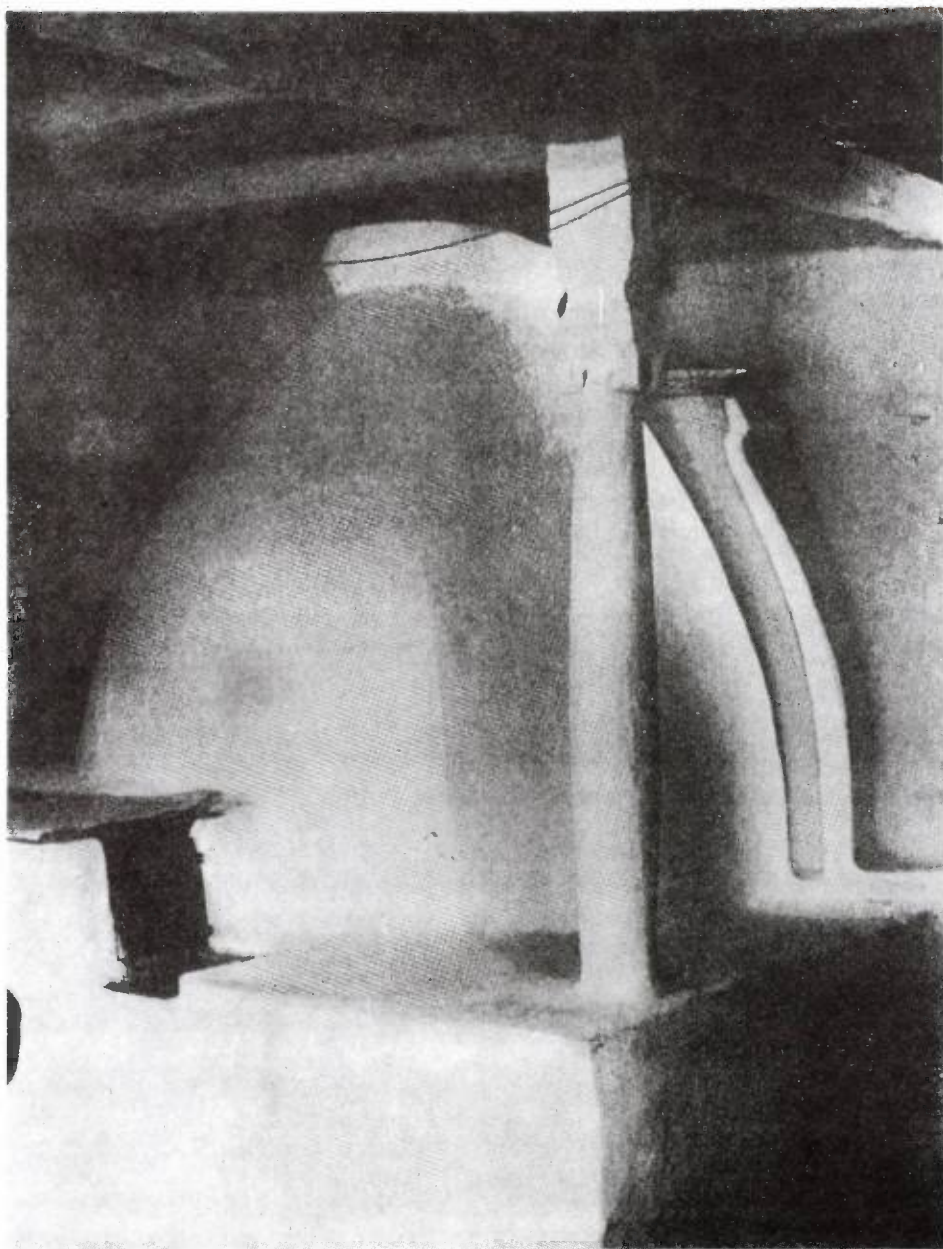
1. kép Középoszlop, „boldogasszony fája” fejezete. Füzesabony, Heves m.
Fotó Bakó Ferenc 1966.

visszaemlékezésésként jegyezhettem fel, hogy a heves-megyei Erdőtelek határában álló, padlás nélküli cselédház szelemenjét tartó ágasfákat *apostoloknak* mondták.³⁰ A keresztény művészet története az apostolokat az egyház oszlopainak tekintette és ez a felfogás a templomépítészetben úgy nyilvánult meg, hogy a pillérek maguk is jelenthették az apostolokat. Pontosabban, a középkori templomok oszlopait, pilléreit az apostolok szimbólumának fogták fel.³¹ A *boldoganya-ágasfa-apostol* kapcsolatnak tehát úgy látszik vannak reális előzményei, bár első pillantásra hihetetleneknek tűnnek.

Mindössze két helyen, az egykori Zemplén megyei Pusztafalun és Kenézlőn nevezik –

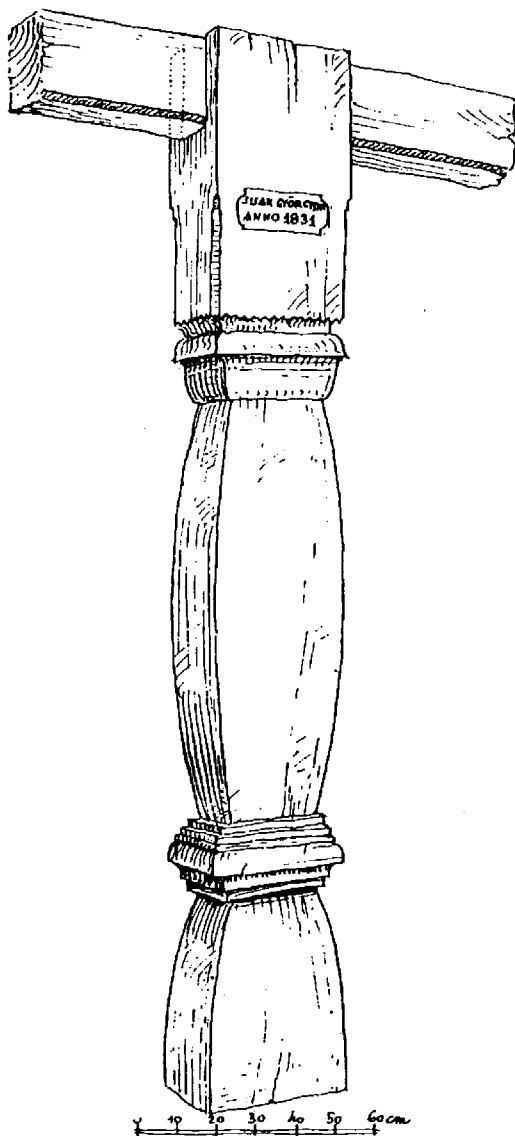
30. BAKÓ Ferenc 1967. 238.

31. Jutta SEIBERT 1986. 37, 253.

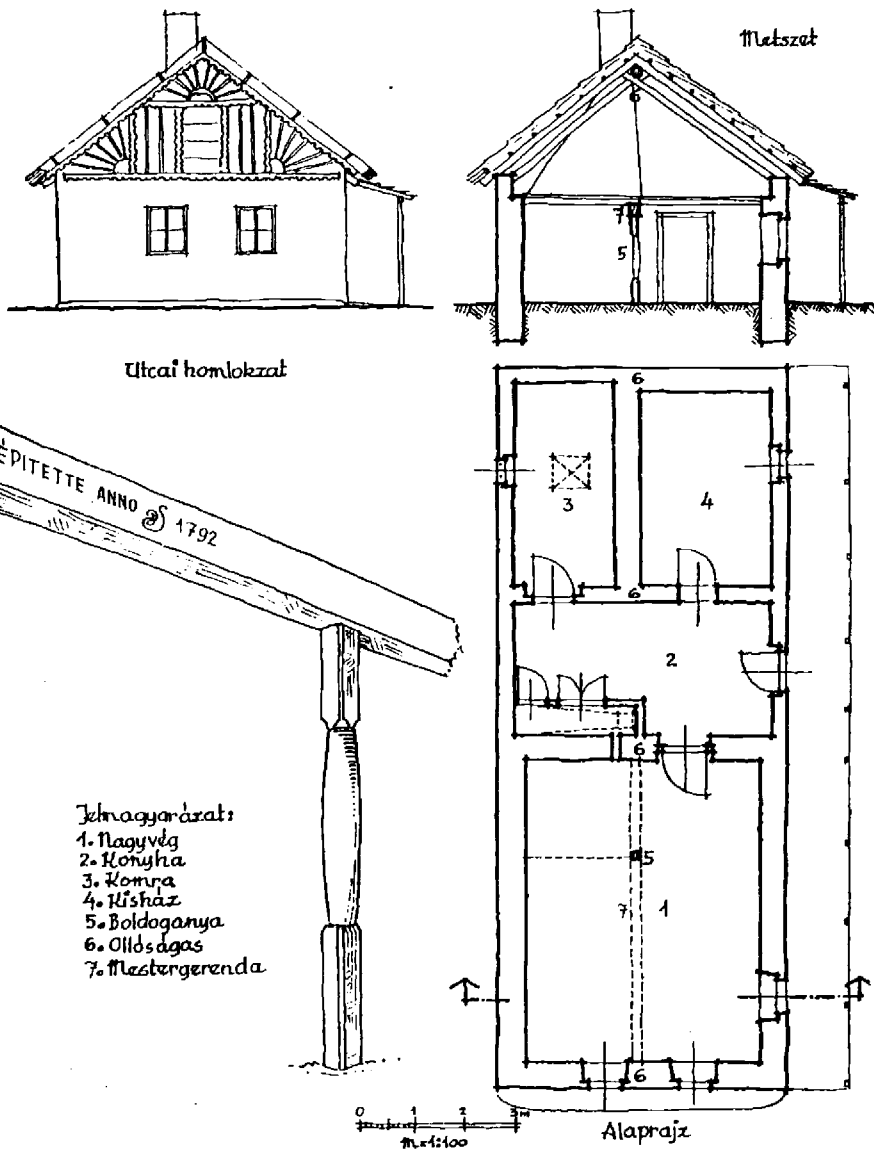
2. kép Középoszlop a kemence patkájára építve, mestergerendával. Füzesabony Heves m. Fotó Bakó Ferenc 1966. Lásd az 1. sz. képet.

Dédestapolcsányi malom, Dózsa Gy. út 2.

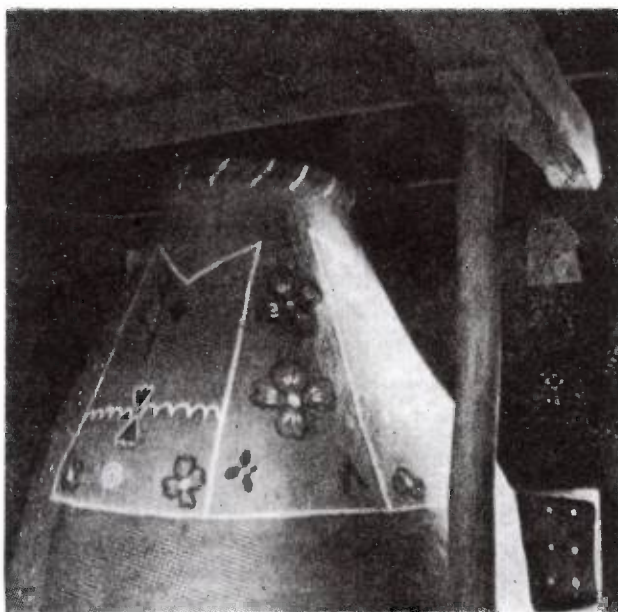

3. kép Középoszlop „boldoganya” vízimalomban. Dédestapolcsány Borsod-Abaúj-Zemplén m. Rajz: Jablonkay József 1966.

Poroszló, Kálásztanya-u.9. Szöllősi Jánosné háza.

4. kép Középoszlop, „boldoganya” mestergerendával (1792), parasztház alaprajzával.
 Rajz: Jablonkay József 1966.

5. kép Középoszlop „boldoganya” a kemence mellett. Adács Heves m.
Fotó Bakó Ferenc 1966.

kérdőívünk szerint – a ház középoszlopát *culáknak* vagy *culápnak*. Felföldi gyűjtéseink során a név nem fordult elő, a tájszótár szerint a Hajdúságban és a Bodroghközben „karó”, „ágasfa” értelemben használatos.³² – Baranya megyében, Egyházaskozáron a középoszlop neve *pap*, aminek magyarázatát az etimológiai szótár adja meg. Pap annyi, mint „támasztó fa”, a Székely tájszótár szerint.³³ – Győr-Sopron megyében, Mezőörsön jegyezték fel a középoszlop *királyfa* nevét, s ennek valóban van olyan háttér jelentése, mint amit a tájszótár közöl: „királyfa (Szt. gál 668:3): ágasfa, amely köré a szénégetők a farakást, a boksát rakják. OrmSz.”³⁴ – Csongrád megyében, Öttömösön és Pusztamérgesen nevezik a középoszlopot *toposnak*, ám ezt a szót szótáraink nem tartalmazzák. Kivételt képez *Bálint Sándor* Szegedi szótára, amelyben két jelentése is olvasható: „oszlop, kerítésoszlop”; és „villaszerűen szétágazó akácfaoszlop. Régiés neve potos”.³⁵ Hozzáteszem, hogy saját gyűjtésemben a jugoszláviai Bánságban magam is találkoztam több településen a *topos* szóval, ami ott ágasfát jelent.³⁶

A ház középoszlopának néprajzi vizsgálata végett 1971-ben kiküldött országos kérdőív válaszainak rendszerezése, elemzése néhány tekintetben tehát eredményre vezetett. Munkám célja az volt, hogy áttekintést nyerjek ennek az építészeti elemnek ismeretéről, használatáról, megkísérelve hazánkban a táji sajátosságok kimutatását. Dolgozatom nem kezdete, inkább befejezése vagy összefoglalása azoknak a vizsgálatoknak, amelyek a középoszlop komplex tulajdonságainak, jellegének feltárására másfél évszázaddal ezelőtt elkezdődtek. A középoszlopra vonatkozó ismeretek egy része műszaki, más része társadalmi és harmadik része vallási jellegű. Ezeknek a jellemző vonásoknak előfordulása és csoportosulása felvetheti a középoszlopot használó népesség etnikai hovatartozását, történetének alakulását, esetleg vándorlását.

Néprajzi irodalmunkban a középoszlop úgy jelent meg, mint a *Felföld* építészetének egyik jellegzetessége. Századunkban *P. W. Schmidt* kutatásai, majd *Gunda Béla* és *Vajda László* tanulmányai többek között azt a felismerést is közölték, hogy a középoszlop a világ számos népének használatában él és egyúttal kultikus szereppel is rendelkezik. Az etnológiai vizsgálatok a középoszlop eredetének megfjtésére, esetleges vándorlására irányultak, de Vajda szerint még „alapos kutatásoknak kell majd az egyes esetek konkrét vizsgálata alapján eldönteniök, hogy a középoszloppal kapcsolatos kultikus jelenségek egyes előfordulásának történeti kapcsolatai merre is keresendők”.³⁷

Az „egyed esetek alapos vizsgálata” nemcsak napjainkban, de fél évszázaddal ezelőtt is leküzdhetetlen nehézségekbe ütközött, legalább is a magyar népi építkezés, néphit és kultikus szokások szférájában. A századunk derekán megindított kutatás talált ugyan középoszlopokat a parasztházakban és talált hagyományokat, emlékeket ezek kultikus vonatkozása-ira, de ezek együttesen, egy-egy tárgyhoz kapcsolódva sohasem jelentkeztek. Megmaradt ugyan néhány középoszlop, mint a korábbi népi műveltség elszigetelt emléke, de a többszöri tulajdonos-csere, a lakóház átépítése vagy a tüzelőberendezés korszerűsítése megváltoztatta azokat a körülményeket, amelyekben a középoszlop, pl. a *bódoganya* létrejött. Így a néprajzilag fontos és használható ismeretek, cselekvések és hiedelmek feledésbe mentek.

32. UMTSZ I. 728.

33. TESZ III. 89.

34. UMTSZ III. 354.

35. BÁLINT Sándor 1957. II. 586.

36. 1993. Megjelenés alatt „A sártetejű ház” címen az Ethnographiában.

37. Vajda László 1951. A kérdés irodalmát I. ott.

Ezek többnyire ott, olyan körülmények között maradtak meg, ahol viszont a középoszlop pusztult el, s a kutató csak halvány emlékeivel találkozhatott.

A középoszlop magyarországi elterjedését az *Országos kérdőív* elfogadható módon tisztázta. Az egész országban, és nemcsak a magyarságnál, hanem egyes nemzetiségeknél is, megtalálta ezt a jelenséget, ám különböző nevek alatt és különböző szerepekben. A lokálisan jelentkező anyagi vagy szellemi tulajdonságok minősítik ezt az országos elterjedést és különböző színeket, változatokat fednek fel. El kell ismerni, hogy éppen ezek, a variánsokra rámutató különböző részecskék alig ismerhetők meg a kérdőíves módszerrel, az írott válaszokban csak ritkán, mondhatni véletlenül bukkan fel egy-egy népszokásra vagy néphit-re utaló elem. Ennek ellenére a felmerült névtani, műszaki vagy a szellemi élet világába tartozó adatok feldolgozásra, elemzésre mégis alkalmasak akkor is, ha csak egy-egy településről jelezték őket. A középoszlop olyan táji elnevezései, mint a *duc*, *apostol*, *culáp*, *királyfa* vagy *topos* igen ritkán fordulnak elő, de az irodalom révén jelentésük, a középoszloppal való kapcsolatuk kikövetkeztethető. Valószínű, hogy ezek a nevek nem egyedülállóak, csak elterjedésüket nem ismerjük. Mínhogy ezen a téren a vizsgálatokkal mélyebbre hatolni nem célszerű, le kell mondanunk a teljes megismerésről és meg kell elégednünk a rendelkezésre álló ismeretekkel.

A középoszlop anyaga és formája kitűnik abból, ahogyan azt a helyi tájnyelvben megnevezik. Az ágas és az oszlop a két fő forma, amint erről fentebb már szóltam. Archaikus formájuk lehet az, hogy mind a középoszlopot, mind a szelementartó ágast élőfa meghagyásával képezték ki és ez a hagyomány utal a két szerkezeti elem műszaki összefüggésére. A Heves megyei síkságon a hagyomány szerint a padlástalan cselédházakban a mai *bódoganyán*ak megfelelő oszlop helyén valóban ágasfa állt, amely a ház két végén beásott két ágasfával együtt a szelement tartotta. A középső, belső ágast úgy használták, mint a későbbi bódoganyát: ruhafélét, törölközőt aggattak rá. Nézetem szerint ebből a középső ágasfából alakult ki később a középoszlop, amikor a ház belső terét födémrel választották ketté és annak fő szerkezeti elemét, a mestergerendát a kemence mellett megtámasztották. A középoszlop tehát szerkezetiileg a szelementartó ágas utódja, aminek statikai rendeltetése, vagyis ennek folyamatos csökkenése a tetőszéktípusok változása során világosan kirajzolódik. Végül már egyes helyeken tartó funkciója sincs, mert díszes, karcsú formája erre már alkalmatlanná is teszi. Ugyanakkor meg is kell felelnie a társadalom korábbi elvárásainak, amelyek szerint ő tartja a tetőszerkezetet, és eltávolítása a ház összeomlásával járna.³⁸ Megjegyzendő, hogy a középoszlop ilyen statikai erőt jelképező szerepe az Országos kérdőív válaszaiból nagyobb területeken is kimutatható, de csak az északi Felföldön, s annak is egyes tájain gyakori vagy általános.

Nem ez állapítható meg az előbb említett, másik funkciójáról, amely tulajdonképpen kezdetleges körülmények között bútort, pontosabban fogast helyettesített. Országosan elterjedt szokásnak tekinthető, hogy a középoszlopra különféle tárgyakat, elsősorban ruhadarabokat, de lószerszámot, tükröt, szentképet stb. akasszanak. Emiatt a középoszlop testébe szegeket vertek, esetleg kisebb polcokat erősítettek, s ezeken mécseszt is helyezhettek el.

A középoszlop használatának ezek a lehetőségei már egy másik szférába vezetnek, a családi, a társadalmi élet világába. Ezek a szociális elemek valószínűleg jelen voltak egykor az egész országban, de tényleges fentmaradásukat első sorban a Felföldön figyelték meg, írásos adatok onnan adták hírlül. Példatár az ilyen jellegű tevékenységekre: a terhes asszony a kemence patkájára ülve, az oszlop törzsébe kapaszkodva szülte meg gyermekét. A kisgye-

38. BAKÓ Ferenc 1967. 238; BAKÓ Ferenc 1978. 125.

rek az oszlop mellett tanult meg állni, vagy egyszerű kis szerkezet segítségével körbe-körbe járni. Este a nők a ráakasztott mécses vagy lámpa világítása mellett fontak, a gyerekeket büntetésből körülötte térdepeltették, vagy máskor imádkoztatták. Az utóbbi példák már csak olyan esetben lehetnek érvényesek, ha a középoszlop nem a kemence mellett, hanem attól függetlenül állt a földön, tehát viszonylag újabb időkben, amikor a kemence már kikerült a házból, a szobából.

Szerepet kaphat a középoszlop a családon kívüli társadalmi életben is és ez a jelenség mind felföldi, mind országos elterjedésű lehetett. A *bódoganyának* első megemlézésekor szóba kerül az, hogy rajta díszes vagy betű jellegű vésetek, rovások figyelhetők meg. Felföldi példányaink között a dédesi malom középoszlopán láthattunk feliratot, de népi, paraszti használatban ilyenekkel már nem találkozunk. Ennek a szokásnak országos elterjedtségére utalnak pest-megyei és Dunántúlról, Veszprém, Vas és Somogy megyéből kapott kérdőíves adataink.

Végül, de jelentőségükben nem utolsóként meg kell említeni a néphit, a népi vallásosság körébe sorolható jelenségeket. Közöttük talán legfontosabb az oszlop megszemélyesítése, amit nemcsak a „boldogasszony”-nyal összefüggő szóformák, hanem a „bálvány”, és „ágas” és az „oszlop” nevek is képviselnek, s ezekről bebizonyítottuk, hogy a régi magyar nyelvben „szobor” jelentést is hordoznak. Ezek felvetik annak lehetőségét, hogy az oszlop egykor a lakóterv vallási szférájának része, esetleg centruma volt, a legújabbkorban kialakult *kultikus sarok*nak megfelelően.³⁹ Az oszlop élő vagy mitológiai személyként való minősítésével függ össze az a hit, hogy ő tartja az épületet, hogy meg lehet fejni, hogy testszaga van, hogy természetfeletti erejével gyógyítani, tűzvészt elhárítani képes, vagy éppen eloszlatni a viharfelhőket. Az oszlop megszemélyesítésének legszebb példáit a Felföldön ismerhettük meg, de egy-egy eleme az ország más tájain, így Szolnok, Csongrád, Győr-Sopron megyében is felbukkan.

A parasztház középoszlopáról nyert műszaki, etnográfiai és néprajzi adatainkat áttekintve, az foglalható össze, hogy maga az oszlop, mint építészeti elem az egész országban ismert, de tájként egyes tulajdonságai sajátosak, a többitől eltérőek voltak. Számos elnevezése között egyedülállóan mondható az oszlop megszemélyesítését kifejező néhány név, ez többségében a *bódoganya*, ritkábban *bódógasszony fája* és még ritkábban a *bálvány*. Az első két név vélhetően Szűz Máriához, az ő tiszteletével hozható kapcsolatba, de feltételesen összefügghet a kereszténységet megelőző pogány hit istenasszonya, a Boldogasszony kései emlékével, hagyományával is.⁴⁰

Legnagyobb sűrűséggel a felföldi régióban, a palócföldön fordulnak elő, ott, ahol ez a jelenség először ismertté vált. A palócok nyelve és kultúrája a XVIII. század kezdete óta az Alföld nagy térségein terjedt szét, de az oszlop sajátos palóc elnevezését, funkcióit a telepítések és migráció célterületein már nem tudtuk megtalálni. A felföldi típusú középoszlop ismertető jegyei a sajátos név mellett a hozzá kapcsolódó kultikus, vallási képzeteke változatossága és századunkig való továbbélése. Az oszlopnak, vagy ágasnak nevezett építészeti elem országos elterjedése a szelementartó ágasfa visszafejlődésével vagy elmaradásával függ össze.

39. BAKÓ Ferenc 1967. 221; BAKÓ Ferenc 1978. 125.

40. A kérdés irodalmát 1. BAKÓ Ferenc 1967. 238.

Irodalom és rövidítések

BAKÓ Ferenc

1967. A faépítkezés emlékei Heves megyében. EMÉ V. 161–240.

1968. Mészégető kunyhók a Bükk hegységben. EMÉ VI. 67–91.

1969. Település, népi építkezés (összefoglaló). Klny. DERCSENYI Dezső–VOIT Pál
(szerk.). 1989/a Heves megye műemlékei. I. 427–454.

1978. Parasztházak és udvarok a Mátra vidékén. Budapest

1989/a (szerk.) Palócok I–IV. Budapest

1989/b A hagyományos lakóház és etnikai jellemzői. Palócok (szerk. BAKÓ Ferenc)
III. 677–737.

BÁLINT Sándor

1957. Szegedi szótár. I–II. Szeged

BALLAGI Mór

1873. A magyar nyelv teljes szótára. Pest

BOROVSKY Samu (szerk.)

é. n. Gömör-Kishont vármegye. Budapest

EMÉ Az egr múzeum évkönyve

FARKAS Pál

1911. Nógrád vármegye népe. BOROVSKY Samu (szerk.): Nógrád vármegye. Budapest

FILEP Antal

1979. A ház középszlopa. MNL II. 506–507.

FINDURA Imre

1884. A palócz népköltészetéről. Koszorú 2.

1890. A Balog völgye. Földrajzi Közlemények XVIII.

GARAI Ákos

1911. Szlavóniai régi magyar falvak. NÉ 245.

HML Heves megyei állami levéltár

HUNFALVY János

1876. Gömör és Kishont vármegye.

ISTVÁNFFY Gyula

1911. A palócok lakóháza és berendezése. NÉ XII. 1–16.

KISS Lajos

1978. Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest

LAJOS Árpád

1959. Az utolsó faház Domaházán. Borsodi Szemle III. 63–67.

MNL Magyar néprajzi lexikon I–V.

MANGA János

1979. Palócföld. Budapest.

NÉ Néprajzi Értesítő

PALÁDI-KOVÁCS Attila

1989. Palóc kirajzások. Palócok I. (szerk. BAKÓ Ferenc) 169–212.

PÁPAI Károly

1893. A palóc faház. Ethnographia IV. 1–31.

PINTÉR Sándor

1880. A palóczokról. Budapest

1903. A palócz család otthona. Ethn. NÉ X. 200–207.

RÉSŐ ENSEL Sándor

1867. Magyarországi népszokások. Pest

SEIBERT Jutta

1986. A keresztény művészet lexikona. Budapest

TESZ A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I–III.

UMTSZ Új magyar tájszótár I–III.

VAJDA László

1951 Ritus-tanulmányok I. A ház középoszlopának szakrális szerepéhez. Ethn. LXII.

50–62.

Ferenc Bakó

Die Bedeutung der mittleren Säule in den ungarischen Bauernhäusern

Aufgrund der Antworten "des Ländlichen Fragebogens", in dem einzigen heizbaren Raum des traditionellen volkstümlichen Wohnhauses hat den Hauptbalken eine Säule gehalten, deren Name, Stelle und kultische Bezüge das Interesse der Forscher früh erregt haben. Seit der ersten 1857 erschienenen Bekanntgabe haben sich damit mehrere beschäftigt, zu der Analyse haben die Studien des österreichischen Professors, W. Schmidt einen Grund gegeben, die Fragen des Ursprungs und der Wanderung des weltweit verbreiteten und bekannten Hauptbalkens konnten auch die ungarischen Forscher (Béla Gunda, später László Vajda) auch nicht beruhigend abschließen, weil einem dazu über den Hauptbalken wenige bekannte Angaben zur Verfügung standen. Der ungarische Hauptbalken, die "Selige Mutter" tauchte zuerst bei der ethnographischen Palóc-Gruppe auf und von Anfang an hat man ihn für eins der wichtigen Merkmale gehalten, das diese ethnographische Gruppe von anderen unterschied. Im Rahmen der in den 1960er Jahren angefangenen Palóc-Forschung hat Ferenc Bakó, der Autor dieses Studiums die Frage des Hauptbalkens auf einem größeren Gebiet und gründlicher untersucht, er hat mehrmals darüber geschrieben und hat zahlreiche neue Angaben gesammelt. In diesem Studium analysiert er einen 1971 mit Hilfe des Fragebogens gesammelten Stoff, der im Gegensatz zu den früheren Stoffen versucht, nicht nur das nördliche Oberland, sondern das ganze Land aufzuklären. Der Fragebogen, der 5 Fragen enthielt, wurde von den Bürgern in den Dörfern in 300 Exemplaren ausgefüllt und etwa 200 von ihnen waren analysierbar. Diese genaue Arbeit führte den Autor zu einigen Feststellungen. Im vorigen Jahrhundert und wahrscheinlich auch früher war die mittlere Säule des Wohnhauses landweit bekannt und verbreitet, aber seine Benennung und die sich an sie knüpfenden kultischen Vorstellungen und ihre Funktionen konnten sich landschaftlich ändern. Auf dem Oberland hatte die mittlere Säule mehrere solche Namen, die die Säule personifiziert haben und diese Namen lassen sich an die Jungfrau Maria knüpfen. Die heilige Jungfrau konnte aber auch die Göttin einer das Christentum vorangehenden heidnischen Religion

sein aber das ist eine Annahme. Der Name der mittleren Säule kam auch an sich vor aber auch als Baum der heiligen Jungfrau. Die Benennung bezog sich also unmittelbar auf die Säule. Diese Namen und die an sie gebundenen kultischen Handlungen, Vorstellungen, die sich auf das Familienleben bezogen und die verschiedenen Handlungen beeinflußt haben konnten auf dem Oberland ausgezeigt werden. In der Gegend, wo die Paloc ethnische Gruppe lebt, unter ihren eigentümlichen Umständen, wo die objektive und die geistliche Welt andere Züge trägt, als die ethnischen Gruppen der Nachbarvölker.

BAKÓ FERENC
H-3300 Eger
Szarvas Gábor u. 7.

Asszonyok farsangja
Parádsasvár, 1983.

Kriston Vízi József

GUNDA BÉLA (1911–1994)
emlékének ajánlom

ABSTRACT: *Female Carnival in Parádsasvár in 1983.* Parádsasvár is a small village at the northern foot of the Mátra Hills. The Slavonic women residing in this area, mixing with the Moravian, Czech, Polish and of course Hungarian inhabitants, preserved the traditions of a peculiar carnival, which was revived at the beginning of the 1970s. Briefly, the tradition is as follows: two elderly women, the "barber" and "her assistant" visit all the male inhabitants of the village and shave them symbolically, for which service they are given money or something else.

The present ethnographic case study describes and analyses the events of the two-day carnival which took place in 1983, and the author compares it with its well-known parallels in the Carpathian Basin. This kind of carnival last took place in 1991.

GUNDA Béla 1989-ben „A rostaforogató asszony” címmel közreadott néprajzi tanulmánygyűjteményében monografikus igényteliséggel tekintette át többek között az ún. asszonyfarsang – főként európai – szokáskörét és különféle összefüggéseit az ókori gyökerektől kezdve a lélektani motívációkon át a szinte napjainkig húzódó, speciális ünnepi rítus mai folklorizmusáig.¹ Miként a többi, ez a dolgozat is GUNDA valamely korábbi terepmunkájának adatsorát helyezi el a hazai, majd a közép-európai régió valamelyest mindig változó, kölcsönhatások rendszerében. S ami ezúttal, ráadásul még egy másfajta etnográfusi csemege: *ebben a közleményben tárja fel végre* részletesen 1949 végi gyűjtésének egy igen érdekes eredményét Bükkzentkeresztről, ahol „a szlovák falu akkor még szinte töretlenül őrizte szokásait, hagyományait” s így részletesen följegyezhetette a helyi asszonyok s szomszédos társaik (Bükkzentlászló, Répáshuta) farsangvégi asszonymulatságának emlékeit. A gyűjtés anyagát emellett a benne érzékletesen megjelenő tréfás-maskarás „borotválás” folyamatos jelenetsora tette még figyelemre méltóbbá.² S mivel Gunda Béla e témájú gyűjtésének konkrétumairól addig csak közvetve ÚJVÁRY Zoltán korai, ám már akkor igen figyelemre méltó tanulmányából értesülhettünk csak,³ egyúttal egy apró tudománytörténeti „kódosztatás”-nak is részesei lehettünk! A művelődéstörténeti, sőt bizonyos etnológiai adatokkal is operáló Gunda-tanulmány e kérdésben (is) további, közösség-lélektani megfigyelések és

1. GUNDA Béla 1989. 131–143.

2. GUNDA Béla 1989. 131–132.

3. ÚJVÁRY Zoltán 1957. 157.

konklúziók megtételében látta az asszonyfarsang jelentőségének (nevezzük most így: egy-fajta) „megfejtését”.

Az alábbiakban szeretnénk anyagunk bemutatásával mi is valami hasonló útra lépni, akkor, amikor jó tíz év távlatából ismét elővettük a Parádsasváron 1983 februárjában végzett gyűjtőutunk tetemes jegyzet-, fotó- és videoanyagát.⁴ Akkori gyűjtéseinkből szakmai szemelvényeket mutattunk be az ELTE Btk Folklore tanszékének „A folklórizmus kalendárium” elnevezésű kutatási témacsoportjának keretében rendezett ülések egyikén⁵, majd egy népszerűsítő írás alkalmával tértünk vissza rá az „Élet és Tudomány” hasábjain.⁶ Célunk most elsődlegesen az, hogy saját anyagunkat tárjuk föl a lehető legrészletesebben, valamint bizonyos módszertani megfontolásokból számba vehető munkákra is figyelemmel legyünk, s így alkossunk megállapításokat e sajátos farsangvégi cselekménysor elemeinek egyre intenzívebb változásai (elhalás vagy éppen megújulás) kapcsán. Tesszük ezt akként, hogy Parádsasvár, e ma is „hutás” település korábban hagyományosnak mondott farsangi ünnepkörét záró sajátos asszonymulatságát, illetve az ahhoz kapcsolódó, azt igen kifejező „borotválás” mozzanatát emeljük középpontba. Az ezekből levonható tanulságokat természetesen az addig és azóta született, értékelhető, ám tudjuk, nemigen nagyszámú hazai szakirodalom tükrében, valamint az általunk megismert néhány figyelemre méltó cseh és szlovák publikáció szempontjaival árnyaljuk. Ám közleményünk – a feldolgozás módszerét illetően – elsősorban *egy folklór jellegű, kortárs néprajzi esettanulmány kíván lenni.*

1.1. A település

Parádsasvár a Mátra északi nyúlványának egyik erdők által zárt kis öblében fekszik, Parád községtől nyugatra. (1. ábra) Gyűjtőhelyünk és környékének településtörténetére s lakóinak származására nézve most egy-egy rövid idézettel utalunk. ILA Bálint így fogalmaz a Mátra északi lejtőin, a mai Heves és Nógrád megyék közt húzódó sajátos geográfiai és néprajzi kistájon lévő településcsoportról. „*A Hasznos-körmeyéki, szuhai és parádi hutákat a 18. század második felében szlovák és német üvegfüvők népesítették be. A Mátra belsejében ezek a legújabb időki megartották nyelvüket, mely néhol morva nyomokat tüntet fel.*”⁷

TAKÁCS Béla, a mátrai üvegművesség művelődéstörténeti emlékeinek neves feltárója a vidékünkre régtől fogva oly jellemző foglalkozásra utal. „*...a kutatások eredményei azt bizonyítják, hogy a parádi üveghuta a legrégebb magyarországi manufaktúrák közé tartozik. Ha nem is a jelenlegi helyén, ... de Parád környékén az üvegekészítésnek már a XV. század végétől vannak nyomai... a műhelyt Parádóhután II. Rákóczi Ferenc fejedelem a szabadságharc idején – 1703–1708 között – állította fel... Amikor a parádi víz gyógyhatása országszerte ismertté lett, a Parádsasváron föllállított új huta termékeinek nagy részét (a XIX. sz. közepétől) a „csevics’ üvegek képezték.*”⁸

Ám az elnagyoltan fölillantott töredék-utalások mellett Parádsasvár, e „hutás” falu tör-

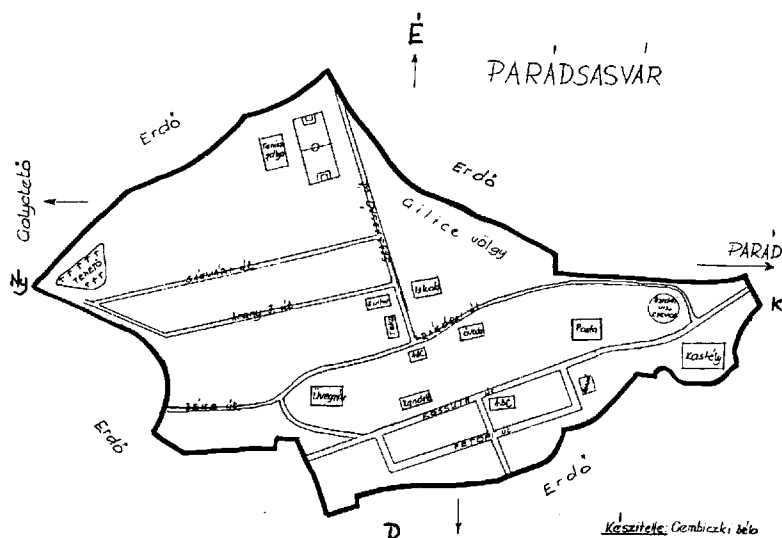
4. Gyűjtőutamra 1983. január–februárban került sor, s akkor mint az egrri Dobó István Vármúzeum néprajzos-múzeológusa tettem kiszállásokat *Kamrás Lajos* – egykori múzeumi technikus, gyűjteménykezelő – kollégával egyetemben, aki az igen becses videofelvételeket készítette. A Heves Megyei Múzeumigazgatóság és a TIT Heves megyei Szervezetének akkori támogatását mára sem homályosította el semmi! Figyelmemet a témára és az akkoriban évről-évre sorra kerülő farsangi „borotválás”-ra *Somjai Tiborné* pedagógus, önkéntes néprajzi gyűjtő és Dr. *Bakó Ferenc* kandidátus, ny. megyei múzeumigazgató hívta fel.

5. Budapest, 1983. március 3.

6. KRISTON VÍZI József 1985. 202–203.

7. ILA Bálint 1976. 397.

8. TAKÁCS Béla 1966. 235–236.

1. ábra: Parádsasvár község vázlatos településrajza. Készítette: Gembiczki Béla

ténetének elmúlt 250–270 esztendejét a következőképpen jellemezhetjük: 1720-ig három gömöri falu: Runya, Muránylehota és Sánkfalva bocsájt ki szlovák népességet. Később, az Orczyak⁹ mellett Grassalkovich Antal is telepít szlovákokat, valamint németeket. Ebben az időszakban (1736–1767 között) *német hutásmesterek* és jobbra *szlovák munkások* adják az itt élők döntő többségét. Az 1700-as évek közepére már meg is szűnt (majd végleg Parádhoz csatolt) Óhutáról is szlovákok, míg Parádról magyarok járnak át ide rendszeresen. Az új üveghuta, a településünkön lévő mai üvegyár elődje (31 állandó munkást számlálva) 1767-ben alakul ki.¹⁰ Az első iskolát Károlyi gróf építtette kb. az 1860-as években, amikor a lakosságnak jó kétharmada a helyi huta valamely munkafázisának a részese.¹¹ Parádsasvár lakossága és a gyári munkások helyi részaránya a múlt század utolsó harmadától nyert hiteles adatok szerint a következőképpen alakult:

1870 körül:	254 lakos	100–150(?) munkás
1920–30 között:	330 lakos	120 munkás ¹²
1933–35 között:	417 lakos	200–220 munkás ¹³
1949-ben	443 lakos	kb. 100 munkás
1970-ben	643 lakos	480 munkás ¹⁴

További adataink már kissé eltérő jellegűek, mivel 1980-ból csak a lakosság számára van

9. B. GÁL Edit 1993. 11.

10. A nemzetiségi megoszlásra a község ma is jellemző családnevei utalnak, még akkor is ha időközben (legutóbb az 1940-es évek eleje, majd végén) néhány német gyökerű familia magyarosított. Pl. Klauber = Kékesi, Stadler = Somfai. – A hagyományosan szlovák családnevekben (mint pl. Szókup, Johanyák, Gembiczki) magyarosítás nem történt. Vö: TAKÁCS Béla 1970. 11–25.

11. Az életmód árnyalt rajzát adja pl. TAKÁCS Béla 1970. 34–37.

12. Ez igen nehéz időszak. 1923-ban a gyár leég, s a rekonstrukció csak 1926-ban kezdődik meg lassacskán. Ebben az esztendőben – persze, nem véletlenül – több család is áttelepült Szlovákiába.

13. Ez a rekonstrukció időszaka, s egyúttal láthatóan egy igen látványos felfutást is megfigyelhetünk.

14. A négyszáznolcvan főnyi dolgozói összlétszám megoszlása: 206 *hutás* (fűvő és kiegészítő), 160 *köszörűs*, 40 *festő*, 74 *irodai alkalmazott*, egyéb (pl. konyhai dolgozó).

adatunk 627 fővel¹⁵, míg 1982-ben ez 648 főt jelez. Ez utóbbi évről azt is tudjuk, hogy az akkoriban még fölfutó ágban lévő Parádi Üveggyárnak 700 dolgozója volt.¹⁶

Ez utóbbi aktív létszám egyúttal a hagyományosan kialakult *bejárói körzet*: Parád, Bodony és Óhuta népességének egy részét is lefedi. 1983-ban 612 lakost, 1995 viszont már csupán 582 főt regisztráltak.

Községünk neve egyébként *Sasvár* néven az 1881-ben épített Károlyi-kastély nyomán lesz egyre közismertebb; *Parádsasvár* néven először viszont csak 1951-ben jegyzik. 1975-től Parád nagyközség közös tanácsához tartozott (1989-ig).¹⁷

Mivel a helyi és környékbeli népesség egyik fő és gyakorlatilag (télen is!) rendszeres megélhetési forrása volt a Parádi Üveggyár-béli munka, egyúttal gyűjtésünk idején a farsangvégi asszonymulatságot megelőző (leg)zű tréfás adománygyűjtő rítus lebonyolításának is immár *egyik jellemző színtere volt a hutakomplexum*, szenteljünk röviden figyelmet annak legújabbkori, fő történéseire is.

Mint az egyik adatsorból is kiderült, a második világháborút követően (1945–54 között) az üzem alig működött; s a körülményekre jellemző módon a felszabadulást követő első években a munkások *maguk termelték ki* az akkor szükséges évi famennyiséget, amely 12–15 ezer köbméterre rúgott! Az sem véletlen, hogy ezekben az esztendőkből – az ismert, akkori gazdasági szorítások nagyfokú kényszere miatt –, a tavaszi/nyári *summás- és részes-munkák* gyakorlata ismét feléledt, amelynek iránya természetesen a dél-hevesi, Szolnok, Csongrád és Bácskiskun megyei Alföld régiói voltak. A háborút követő néhány év után, 1951-ben kezdődött egy újabb rekonstrukció, amely a dolgozói létszám egyre dinamikusabb növekedésével járt együtt. Az 1950-es évek közepétől 1965-ig teljesen új egységekkel és létesítményekkel (raktár, köszörű műhely, irodaépület) bővült a gyár, s 1957-től már mód nyílt a három műszakban váltó, folyamatos termelésre. Az 1961-től készülő nemes ólom-kristály és más, hasonlóan jónevű díszműárak egy újabb, jóval több részlegre kiterjedő rekonstrukciót igényelt (hutaüzem, keverő, feldolgozó, festő műhely stb.). Mivel az itt felhasznált nyersanyagok legnagyobb része import, s a gépi nagyberendezések (pl. kemence, hűtő) távolról érkező olajjal működnek, így a közvetett árukapcsolatok is *egyre nyitottabbá* tették a kisközséget. A lassan enyésző kastélyt övező nosztalgia, valamint a környékbeli üdülők-pihenők csoportjai által gyakran föl-fölkeresett csevice-forrás, illetve kút, – ha kis kitérőkkel is – *közkedvelt* állomásai (voltak) Parádsasvárnak.

1.2. „Egy régi, tót farsangos ének”

1983 január–február havi gyűjtésünk, beszélgetéseink során – rákérdezve a farsangi időszak emlékeire úgy általánosságban is – a település legidősebb lakójától, az akkor 94 esztendő *Szókup Gyuláné sz. Johanyák Mária*tól az alábbi dalt hallottuk, „régii tót ének” gyanánt.

Kissé „költőire” sikerült magyar fordításban pedig így szól a szöveg:

15. Ehhez és a korábbiakhoz is vö: 1980. évi népszámlálás adatai. 1981. 438–439.

16. Itt mondok köszönetet külön is *Gembiczki Bélának*, a Parádi Üveggyár ny. munkatügyi osztályvezetőjének, 1983. évi gyűjtésünk helyi támogatójának, a Heves megyei önkéntes néprajzi gyűjtők közösségének fáradhatatlan munkásának!

17. A település összterülete 3,718 ha, míg a belterület nagysága 321 ha. – KSH 1981. 446.

Farsangi tót ének

Fa-san-gi Tu-ri-ce, Vel-kā-noc-i - de,
Ja ne-mám, já ne-mám, len sa tak ta-sem,
Kto ne-ma ko-zus-ki, zi-ma mu bu -de.
Daj-te mi sla-nin-ku, neh sa'op-ra sem.
A tam ho-re , Na ko-mo-re Sedí ko-cúr, na sla-ni-ne
Hoj-ce ho-vy o-deh-nac, a-mne kos-tek od-re-zac.
Res-te, res-te, res-te, len-ta ne po-res-te!

„Parádsavári tót ének”
Lejegyezte: Pálinkás Albert, 1994.

Farsangi háromnap,
Közeleg a bőjt.
Kinek nincs kabátja,
arra hideg jó.
Nekem sincs, nekem sincs,
csak úgy reszketek.
Adjatok szalonnát,
amit megeszek.
Kamrában, a szalonnán
egy nagy kandúr ül,
hajtsátok le onnan,
hadd vágjak ebből.
Vágjatok, vágjatok,
csak magatok (meg)ne vágjatok!

Ez egy *jellegzetes adománygyűjtő ének*, de – miként JÁVOR Katalin és mások tanulmányából is kitűnik, – nem a borotválók, hanem a szlovák telepítésű községek női farsangosainak egyik tipikus koledaló-dala (volt).¹⁸ Idős adatközlőnk elmondásából is kiderült, hogy ezt a *farsang vasárnap házról házra járó leányok* énekeltek, amiért aztán szép szám-

18. JÁVOR Katalin 1969. 286. – különböző irodalmi és recens adatok bevonásával. – A hazaiak közül hivatkozva pl. MANGA János 1942. dolgozatát.

mal gyűlt az adomány. Míg Szuhahután (Mátraalmás) e szokás még az 1930-as és 40-es évek körül is élő gyakorlat volt, addig Parádsasváron már legfeljebb csak az 1920-as évek közepéig járták.¹⁹ „*Este (vasárnap) Szuhahutából vagy Bodonyból jött egy dudás ember néha, de inkább helyből hűtök citerást a bálba.*” – mondta Szókapné, s közben gyakorta mentegetőzött csekélyke megmaradt tót nyelvtudása miatt.

1.3. A parádsasvári asszonyfarsang közelmúltja

Gyűjtőútjaink legelkeesebb helyi segítője, sokoldalú adatközlőnk és kalauzunk, *Gembiczki Béla* (sz. 1934) egyik alkalommal ezt nyilatkozta: „*A ,borotválás’ tudomásom szerint csak Parádsasváron volt szokás. Elevenen él bennem az első borotválás emléke, amelyet még gyermekkoromban láttam először; immár 57 éve. 1938-ban édesanyám, id. Gembiczki Béláné (Marek Anna) volt hosszú éveken át a borbély segédje. A ,mester’ Venczel Józsefné (Kinczel Mária) volt, szintén több éven keresztül. Mint gyerekek, mi mindig a jelmezesek nyomában voltunk, mivel mindenkinek volt hozzátartozója a jelmezesek között. Igen élveztük a ,felhajtást’.*” – Ha eltekintünk adatközlőnk mondandójának első, érthető módon elfogultsággal teli mondatától²⁰, e farsangvégi, elsősorban a szlovák és cseh, valamint a német nyelvterületen csaknem máig fennmaradt, s itt-ott még mindig kifejezetten nők által²¹ működtetett szokásgyakorlat parádsasvári lezajlásának egyik konkrét, *pontosan hat évtizeddel ezelőtti* emléksorát eleveníti fel!

Helyi gyűjtésünk alkalmával adatközlőnk²² e sajátos farsangzáró szokást – az abban megnyilvánuló fő cselekményekre való állandó verbális utalással – „borotválás és pampuskabál” terminussal illették. Amint az már a fenti, Gembiczki-féle elbeszéléséből is kivilágolt, az asszonymulatság előkészületeit jelentős, s abban (a szó szoros értelmében!) kiemelkedő szerepet játszó két figura: a „borbély” és „segédje” az adománygyűjtő házról-házra járó *menet* meghatározó személyiségei. Adatközlőnk döntő többségének elbeszélései alapján a következőképpen vázolhatjuk e szokásgyakorlat jellegzetességeit az 1983-as esztendőig.)

a) A farsangzáró, tréfás, az egész falu közösségét érintő események *korábban* (hitelt érdemlően: az 1960-as évek elejéig) kizárólag *húshagyókedden* zajlottak. *Délelőt* a borotválás és az ahhoz kapcsolódó (váltakozó létszámú) maskarás csoport vonulása, *délután* (ill. sötétedéstől) a bál. Am tradicionális és évről-évre bevett vagy kötelezően elvárt megrendezése nem volt kitapintható, hiszen az 1940-es évek elején a háború miatt évekig elmaradt, de az 1945–54 közötti esztendőkből is rendszertelenül került reá sor. Az akkori éveket jellemző népességmozgás, valamint az igencsak rossz megélhetési körülmények a *mind-*

19. A hazai szlovákság más régióinak (Békéscsaba és környéke) idevonatkozó anyagát KRUPA András 1970. 123–130., verse külön a 124. oldalon, míg ATKO R. 1973 69–70. a szuhahutait (is) ismerteti a neves szlovák szakfolyóiratban. Az ő általa idézett vers kezdete viszont így hangzik: „Turice, Faangi. Vel’ká nond id’e.” – DÜEK Stanislav viszont 1966-os, Zólyom környékéről való szép anyagot közöl. DÜEK Stanislav 1979. 162.

20. A Gembiczki családnak régtől népes rokonsága van a viszonylag közeli Mátraalmáson, ahonnan *Jávor Katalin* kitűnő dolgozata tájékoztat a szintén sokáig fennmaradt szokásról. *JÁVOR Katalin* 1969. 267.

21. Napjaink Németországának Rajna-vidéki karneválszezonját zárja a csütörtök déltől hétfő éjjelig tartó „bohóság”-sorozat, amelyről az egyik legnépszerűbb magyar napilap tudósítója több, a régi asszonyfarsangot felelevenítő szokásról ír. *DÉSI ANDRÁS* 1995. március.

22. Adatközlőnk voltak: Gedeon Jánosné (Gembiczki Olga, 1919), Somfai (Stadler) Károlyné (Kapás Eszter, 1922), Kékesi Jánosné (Varhols Mária 1912), Sásdi Dezsőné (Gatyás Ella, 1921), Tóth Józsefné (Tadler Sarolta, 1919), Fényesi Józsefné (Seiben Mária, 1950), Holló Henrikné (Kinczel Adél, 1954), Asztalos Erzsébet (Parád, 1952), Simon Mihályné (Venczel Emma, 1917), Stadler Rudolfné (Miskolci Mária, 1920).

ezekre jóval érzékenyebben reagáló női közösségek hangulatát mindenképpen jelentősen befolyásolták. Hasonló motívummal magyarázhatjuk azt is, hogy 1968 és 1974 között – mikor a gyár műszaki rekonstrukciója után áttértek az addig teljesen ismeretlen, így szokatlan, bizonyos fokig drasztikus életmód váltást is igénylő háromműszakos termelésre – mind a tréfás adománygyűjtő borotválás, mind pedig a bál *elmaradt*. Adatközlőink közül – életkortól szinte függetlenül – jónéhányan elmondták, hogy emlékeztük alapján közszájon forgott a 60-as évek gyakorlata, mikor is „ha nem a gyáriak, legfeljebb az otthonlévők és talpraesett középkorú asszonyok” szervezték a mulatságot. A bál, amit még az 1950-es évek végéig is hol *egy-egy háznál*, majd inkább a *kantinban* bonyolították le, az 1970-es évek közepétől a *kultúrházba* került. A véglegesen új közösségi helyszínre került bálba a pénzből és hasznosítható naturáliákból elkészítettetett fánkok özönét és a befűszerezett forraltbort előbb még egy-egy vállalkozó kedvű, érintett család házánál, majd utóbb az üzemi konyhán készült.

b) Az 1970-es évek közepén *helyi és parádi asszonyok elevenítették fel* a bolondos asszonymulatságot. Lélektanilag ehhez jó alapot nyújtott a szokás akkorra már a környéken is igen ritka jellegének ösztönösen felismert sajátossága, a gyár fiatal és ambiciózus női utánpótlás-gárdájának kialakítása, amit legjobban a parádsasvári lányok egyre nagyobb számú továbbtanulása, majd az azt követő vissza- és (végleges) letelepedés hatása jelzett. A gyár speciális helyzete és szerepe a nagyléptékű munkamegosztásban, a helyi és környékbeli népesség életmódjának stabilizálása a magyar vidéki ipar konszolidációjának kedvező helyi alakulásában (biztonságérzet és módosodás) jelentek meg. Talán nem túlzott ez a fenti okoskodás, amely révén ennek (is) tulajdoníthatjuk az asszonyfarsang szokásának újszülött gyakorlását. Tényszerűen nem bizonyítható, de valószínű, hogy az 1960-as évek végétől rendezett parádi „Palóc napok” közvetett inspirációt szintén jelentettek a sasvári asszonyfarsang folklorizmusához.²³

c) Ekkorra már (1975–80) húshagyókedd helyett egyértelműen *péntek és szombat lett* az asszonymulatság ideje. A falubeli és a gyári borotválás pénteken zajlott, míg a pampuska sütésére szombaton délelőtt, az egyéb előkészületekre (forraltbort készítés, kultúrházi dekoráció, zenészek ügyeinek intézése stb.) délután, a báli gyülekezésre és kezdetre koraestetől került sor. S amíg jóval korábban (a II. világháborút megelőző években egyértelműen) a hamvazószerdát megelőző egyetlen napon zajlott le a parádsasvári asszonyfarsang, két évtizeddel ezelőtt már nem az egyház (és hagyománytartó hívei) által nyilvántartott farsangzáró napok egyikén, hanem jobbra már a *bérfizetéshez közeli hétvégén* rendezték meg azt!²⁴

d) 1980-ban a borotválókat kísérő maskarások előző évi „buzgalma” *ellenérzést* váltott ki mind a falubeliek, mind pedig a gyári vezetés körében. Egyes elbeszélések szerint (az esetleges túlzásokat is figyelembe véve) már a megelőző évben *igencsak eldurvult* a játék. „*Kéthárom, nagyon merész asszony még a kocsmába is utánament a férfiaknak, az erősen kocsmázók hagyták magukat, meg fizettek is a nőknek. Azok meg csak zsinatoltak ott egy jó darabig. Más emberek, akik csak egy sörre, fröccsre mentek be és mentek volna dolgukra, azok igencsak megnehezteltek ezért.*” A Mátreaalmásról való kocsmáros asszony (aki egyébként maga is volt egynémelykor maskarás!) hetekig igen föl volt háborodva az ilyen maga-

23. A témához, ill. általánosan a tendenciához vö: VOIGT Vilmos 1992., valamint a Kárpátok nyugati részéről hozott mai példákkal FROLEC Václáv 1979.

24. „*Ha a falubeliekhez, csak néhány helyre mentek, az sem volt baj, de a gyárban mindig borotváltak, oda mindig bementek, mivel ott már korábban is pénzt adtak, abból aztán jobban lehetett gazdálkodni.*” (Kékesi Jánosné)

viseleten!²⁵ Mivel ennek a híre még aznap, néhány óra leforgása alatt tovaterjedt (s az asszonyok italtól hevült viselkedése már nem hagyott alább), „két esztendeig a gyár vezetése sem szívelte a benti bolondozást.” Ez utóbbi befolyásánál azt is számba kell vennünk, hogy elnéző magatartásával az igazgatóság „mindenkor” tűrte, vagyis: támogatta a másnapi mulatságra készülő középkorú (és a hozzájuk csapódó, évenként egyre fiatalabb) asszonyok „gyűjtögetését.” – „Az az asszony, aki a részvételét igen élvezi és rája készül, az szabadnapot vesz ki a pénteki bolondozásra, vagy majd ledolgozza. A főnökség mindig tudja, hogy miért kéri, miben vesz részt. Ismernek mindenkit, a vezetés is nagyjából idevaló. Az igazgató, *Első József meg szintén igen rendes ember – habár dunántúli –, minnek megharagítani?!*” – vallották sokan. Így azután 1981-ben csak bált rendeztek, amin a parádi sramlizenekar játszott „himnuszig”. A reá következő, 1982-es évben már Hasznosról hívtak a fiatalabbak kedvéért divatosabb tánczenekart, és a kultúrház vezetője köré csoportosult fiatal asszonyok rövid, tréfás, a helyzetkomikumra építő *jeleneteket adtak elő*. Nem véletlen: a „műsorszámok”, pontosabban a szereplők egy része az 1970-es évek végére kialakul borotválós menet állandó karaktereit csempészte be, másik részük pedig a televízió különféle műsoraiból idézték meg előképeiket (Sandokan, a kalóz; „szovjet” táncscsoport). Az 1970-es évek derekától egy-egy esztendőben *fiatal házaspárok is* társultak a maskarások csoportjához, s ennek – miként emlegették – legnyilvánvalóbb jele a most említett két, „csak bálós farsang”-ként említett időszak jeleneteiben való aktív közreműködés volt.²⁶

2.1. ASSZONYFARSANG, 1983. – Szereplők (figurák és játszó)

Mint említettük, e jobbra szlovák eredetű község farsangi asszonymulatságra az ahhoz régtől fogva társult, sajátos adománykérő mozzanattal jellemezhető *tréfás vonulással kezdődött*. Központi figurái: a *borbély* (Simon Mihályné sz. Venczel Emma, 1917.) és *segédje* (Stadler Rudolfné sz. Miskolci Mária, 1920.), idősebb és a fiatalabbak körében kedvelt asszonyok, akik „*a dolgukat értik és jól csinálják, mert a beretválásnak komolyan kell lenni!*” (1. kép)

Az éppen aktuális menetet, az abban felsorakozó személyeket s egyúttal az általuk megjelenített figurát, karikírozott egyéniséget nem ők szervezik, határozzák meg, állítják össze, hanem egy *három fős „mag”* (Holló Henrikné sz. Kinczel Adél, 1954 – Fényesi Józsefné sz. Seiben Mária, 1950 – Asztalos Erzsébet, 1952). Így a borotváló nenéket is ők könyörgik ki évről-évre, – hiszen igencsak szükség van azok tekintélyére... Okulva a három évvel ezelőtti fiaskó tanulságain, az egyik főszervező, a kultúrház agilis vezetője már jóelőre megszerezte a gyár társadalmi vezetésének *egyvetértését* s rajtuk keresztül a vezetés *hallgatólagos engedélyét*. Ennek tudatában készültek és kerültek elő, illetve gyűltek össze a kísérő menet figuráinak öltözeteit, valamint az 1983-as maskarázás két, alkalmi, kiemelkedő csoportjának ruházatait, illetve öltözet-együtteseit (tűzoltó brigád, televíziós csoport). Korábban plakát hirdette a bált; ez alkalommal viszont *meghívó-kártyát* csináltattak, amit szinte kizárólag a megborotvált férfiak kaptak. (2. ábra) A tulajdonképpeni előkészületekhez tartozik a *borbély faborotvájának* elkészíttetése (ebből ugyanis évről-évre új készül), s hasonló-

25. Csak itt, alább jegyezzük meg, hogy az asszonyfarsang a parádsasvárinál szabadosabb és bizonyos fokokig „durvább” szokásgyakorlatát éppen a közeli Mátraalmásról ismerjük! Lásd: JÁVOR Katalin 1969.

26. Így már nyilvánvaló, hogy a korábban zárt, végül is pedig a nyilvánosság előtt zajló, majd annak teljes bevonását megvalósító asszonyfarsang lényegét nem a borotválás adja determinánsként, hanem a szokás funkciója marad a hangsúlyos – Példánk is igazolja GUNDA Béla 1989. 134., ill. 135. kitűnő megállapításait.

1. kép. A borbélymester és segédje munkában.
Fotó: Szabó Sándor, 1984

BELÉPŐ
a
»**MASKARA BÁLRA**«
1983. február 12.

2. ábra. A sokszorosított belépő- ill. meghívókártya

képpen új és új ötletektől vezéreltetve készül a „tükör”, amelyen egy nagyméretű rózsaszíromba foglalt női nemi szerv rajzolata látszik (emellett a segédnél mindig van egy szokásos, kisméretű zsebtükör is!). A segéd emellett otthonról hozott ruhakefével, borotvahab kavarápamaccsal és lisztes vagy púderos tálkával szerelkezik fel. A *pénzgyűjtő szita* egyértelműen a perselyes nevű szereplő állandó kelléke, amit minden pénzadomány után gondosan nagy „kofazsebébe” ürít.

1983. február 11-én, pénteken *reggel kilenc óra előtt nem sokkal*²⁷ 25-en jöttek össze a Szabadság út és Arany János utca sarki telkén lévő kultúrházban; három nő kivételével férjes asszonyok. Az elkövetkező egy óra során itt öltöztek (föl és át), igazították ruhájukat, különféle, jelmezül szánt öltözetük darabjait a két idősebb asszony segítségével, és izgatottan egyeztettek vonulásuk útírányát. A kultúrházban (is) uralkodó hűvös idő ellensúlyozására az egy-egy langyosodó olajkályha mellett az időközben előkerült császárkörteliktől is melegedni próbáltak.

1983 februárjában tehát a következő jelmezes alakok alkották a „borotválós menet”-et:

borbély és segédje
perselyes
tűzoltó csapat (5 fő)
apáca
kapás asszony
cigányasszony kosárral
hirdetőoszlop
öregasszony négy lábú tarisznyával
skót
kalóz
arab
télapó
hóember
ijesztő
tévés forgatócsoport (3 fő)
cuclizó gyerek babakocsiban, öt toló asszonnyal. (2. és 3. kép)

Az 1930-as években, s majd még az 1960-as körüliekben vissza-visszatérő volt a „cigányasszony”, a „drótos” és a „beképzelt katona” figurája. Ehelyütt egyúttal azt is bemutatjuk, hogy a parádsasvári kultúrház előtt egy másik alkalommal milyen öltözetű csoport vonult. (4. kép)

2.2. Végig a falun...

Délelőtt 10 óra után néhány perccel még kissé lazán fősorakozva, de élükön a két fehérköpenyes és micisapkás vezetővel, elindulnak a maskarások. Ezúttal csak beintegnek s kiáltanak egy-egy jókorát az iskola kitért ablakain, lépdelve lefelé, a lejtős Szabadság út elejéig. (A továbbiakban lásd: a községről készült vázlatrajzot, az 1. sz. ábrát) Az ABC előtt (Rákóczi út) már sorra is kerül egy idősebb és jócskán borostás férfi, aki közönyös arccal túri, hogy megborotválják, – amúgy álltó helyében. „Fizetni, fizetni, van pénze!” – kántálják

27. A résztvevők hivatalosan 10 órától kaptak felmentést a munka alól, vagy cseréltek (sokan) műszakot.

2. kép. A maskarás csoport egy része. Kriston Vízi József felvétele

3. kép. A farsangi maskarások, előtérben a tűzoltó-brigáddal.
Kriston Vízi József felvétele, 1983.

4. kép. Indulás előtt a kulturház bejáratánál, a Szabadság utcán.
Szabó Sándor felvétele, 1987. március 30.

a tűzoltók, akik szelíden közrefogják emberünket. Zsebében kotorász, és lel is benne egy papírhuszast. Ekkorra már kialakul az egész vonulás során oly jellemző alapzaj (a kolomp, a sípoló gumicucli, a babakocsi dudája, azok vegyes, de állandósult zöreijegyvelege), amelybe alkalmanként a helyzet, az esemény és az újabb meg újabb ötletek szerint megszülető ritmus, nóta-töredék, gúnyvers vagy egy-egy hangos kiszólás hasít bele.²⁸ – „Itt a konkurencia!” – kiált a videofelvevővel, magnetofonnal és különböző márkájú fényképezőgépekkel dolgozó gyűjtőcsoport felé célzatosan az alkalmi tévéstáb első embere, aki kartondobozból ragasztott, hatalmas „kamerával” villog. Társa, a „csapó” egy nagyméretű, két lapos deszkalapból összerögzített zajkeltőt ver össze, – a vonulás kezdetén még elég gyakran. A szabályos fecskendővel és egyenruhával rendelkező tűzoltók és a tévések között („TV Híradó Budapest”, „Kék fény”) ingázik a kezelábasba bújó s homoktartó vederral felszerelt mindenek, hátán a „Komplex Brigád – Fő a higiénia” körfelirattal, amely csak a (több száz főnyi) beavatott előtt csipkedi a gyárvezetés ügyeletes jelszavait. A fiatal férfi által igen élethűen ábrázolt „bodonyi kapás asszony” csaknem egyfolytában dudorászik vagy hangosan énekel, buzdítva bekapcsolódásra a többieket. A dalok túlnyomó része lakodalmi vagy más, alkalmi mulató nóta („Most kezdődik a ...most kezdődik a tánc...”, „Megtuntam az életemet, felmegyek Budapestre...”). Az apáca öltözetű és néma szereplő egy

28. Mivel a kétnapos játék-szokás szinte minden lényeges mozzanatát annak idején videoszalagra rögzítettük, s mostani feldolgozásunk megszületésében jócskán közrejátszott annak „atmoszférikus használata”, e helyütt is felhívjuk a figyelmet a néprajzi hangos filmezés és videodokumentálás ilyen irányú felhasználására!

szakajtóból pogácsát kínál, míg a pipás cigányasszony „parádi víz” feliratú öblös üveget nyújt át az óvoda felől jövő Barkas gépkocsi kísérőjének, aki húz belőle és megkönnyeb-
bülten hajtogatja: „Köszönjük a beretválást.” A volán mellett ülő főnöke elég rosszalóan
néz lelkes társára, aki az apáca hosszú ki-kivillanó lábait nézegeti...

„Mindjárt itt a kártyavetés!” – A borbély, a segédje a perselyes a cigányasszony és a
kapásné kíséretében, ez utóbbi rikkantgatásai közepette nyitnak be a Rákóczi út egyik
Gílice-völgy felőli portájára, de a mamától rövidesen megtudják, hogy nincs itthon férfi, –
se a gazda, se a „veji”. A szomszédos új házba az elmúlt ősszel költöztek be a fiatalok, s a
napközben gyakran ott tanyázó anya – lévén igen büszke fiú kisunokájára, – hívja, biztatja
a maskarásokat. Ide, a házba vezető udvari járdára szintén csak az előző öt személy lép s
halad a lépcsőn föl, a lakásba vezető előtérhez.

Miközben szabódva, de bele-belekóstolnak a süteménybe és a kis pohárt borba, a kislány
felé kedvesen egy kis púdert fújnak a műanyag-tálkából. Ezalatt a nyirkos, ködös utcán, a
kapu előtt magukat szórakoztatva énekelnek és topognak, kiáltozva bátorítják egymást a
többiek, mígnem (5–8 perc múlva) a cigányasszony és a kapásné kijönnek a házból. Egy-
másba karolva, farukat a másiknak ütögetve táncolnak.

2.3. Úton-útfélen

A „fodrász-trió” még benn falatozik, de a maskarások így is megállítják az IFA teherautót
s vezetőjét (ki Parádra való) a jelképes borotválást is imitálva(!) megcsinósítják. Visszapil-
lantó tükröt megköpködi és dörzsölgetik, s ő vidáman ad át egyiküknek húsz forintot. A
Rákóczi út további, lakott szakaszán mennek aztán újra kiegészülve tovább, majd egy
alkalmas átjárón a Kossuth útra érnek ki. Körülbelül dél van, mire ismét fölgyorsítva lép-
teiket az üvegyár fölötti fordulóra érnek. Ekkor már vagy 25 házat megjártak, s ahol nem
volt otthon a gazda, a női hozzátartozók adtak szívesen pénzt, s vittek ki vagy küldtek
(miként a lagziban szokás!) süteményből, borból egy kis kóstolót, – fogadva a másnap esti
bálba szóló invitálást.

A Béke út torkolatánál lévő ajándékbolt vonalában egy turistabusz lassít, majd leáll. A
bentlétők lesik az utcán vonulókat; a sofőr nem ismerős erre, így hosszas párbeszédbe,
tréfás évődésbe elegyednek. Főként, hogy a borotválók váratlanul jólfizető és sok kuncafra
akadtak (gondolják a csapatbéliel...). „Egy huszast kérünk, egy huszast!” – szól a ritmus.
A busz elhúzott ablakainak egyikén – mintegy csalogatásul, kedveskedve – beadják italos
üvegeiket, amit igen gyorsan kiürítve kapnak vissza. Jelmezéhez illően (de úgy tűnik, va-
lóságosan is megbántva) a skót mérgelődve nézegeti, forgatgatja a teljesen üres üveget.
Eközben a többiek körében is riadalom támad, mivel a busz indulni készül, s a borbély és
segédje fönszorult a buszon. Lassan haladnak a borotválással, s az utasok tréfásan gyűrűbe
is fogták a komótosan dolgozó fehér köpenyeseket. „Hé, hé, elviszik a borotválókat! Vi-
gyázz, ellopják, ni!” Közben tréfás oda-visszamatogatás zajlik a buszon lévők és az útjukat
elálló maskarás csoport tagjai között... Aztán minden rendeződik ismét; indulhat a busz, a
gyalogos vonulás is tovább.²⁹

3.1. A gyárból a gyárba

29. E farsangi „körmenet” sajátosságainak fenti és további érzékeltetése során figyelembe vettük a FROLEC V.
általt kidolgozott „kommunikációs cselekmény”-analízis kiváló modelljét.

a) Úgy negyed egy tájban hangzik el az újabb jelszó: „Fel, a konyhára!” – „Nem, elébb a raktár elé!” – kontráz valaki más.

Nos, a Béke út gyár felőli (jobb) oldalán, de attól bizonyos fokig elkülönülten álló rakodó udvari ajtajában az asszonyok egy férfit elkapnak s taszigálják az odasiető borbély felé. Az oldalkapun be-bekukucsáló munkások, s az itt dolgozó, ijedtebb asszonyok szintén pénzt szorongatnak tenyerükben. Őket a Mikulás figurája egy hosszú gallyal riogatja erőltetett komolysággal. A cigányasszony hangosan követeli: „*Gyertek, gyertek, elé, halló!*” A néma apáca most hosszú szoknyája egyik résén át kacéran megmutatja formás harisnyás combját, miközben szendésége attributumait (pl. rózsafüzér) dekoltázsába dugja. A csomagolók és a rakodók bizonyos fokú különállása valahogy mindig irritálta a többieket, – fogalmazódott meg a vélemény, mégha annak nem is személye(k) a közvetlen célpontja(i).

Végül is az átellenben lévő gyári konyha, illetve étkezde lépcsői felé veszik irányukat, hogy egy, az eddigieknél jóval ismerősebb terepre érkezhessenek. Minden maskarás idetődül; melegednek, meg a női mellékhelyiséget látogatják sűrűn, legyeskednek a konyhás asszonyok körül, együttérzést várva célzatos magyarázatukra („Ilyenkor lefogyunk vagy öt kilót...”), míg éhes gyomrukát simogatják. Az ételhordóval ebédért ácsorgókat a jócskán bemázolt képűek csókolgatják, miközben a tűzoltók „ninó, ninó” rikongatással és gyermekkocsi dуда éles zajával támadnak egy megrettent fiatal férfira, aki ijedt zavarában már távolról nyújtja-fordítja arcát a konyhavezetőnővel diskuráló és nevetgélő borbély felé. A maskarások egy része pedig tudatosan settenkedik a konyhások közelében, hogy azok aztán leleplezve őket egy kis kóstolót adjanak fájdalomdíjul(!...) De ha ez mégsem így sülné el valakinél, akkor sincs gond, mivel egy tálcára kikészítve már várták őket egy kis kolbász-kával meg friss kenyérral, ecetes savanyúval. A köszönet ezért pedig nem más, mint a TV Híradó akkori, jól ismert szignálja.

b) Fél egy tájban a konyháról az attól jobbra (a gyár kapujával szemközti) *irodaépületbe* mennek az új kedvre derült maskarások. Az igazgató irodája előtti folyosót és a titkársági helyiséget teljesen elfoglalják; a direktor: *Első József* apró sós süteményt és italt készített elő dolgozószobájában. „Itt a mi emberünk! Hú, hú!” – A borbély és segédje óvatosan és különös gonddal teszi rendbe az igazgató arcát (aki „most, csak így előre” egy száz forintost nyújt át a perselyesnek), míg a többiek – főként a fiatalasszonyok – alkalmi ritmusukat adják elő. Simogatják, puszilgatják, csaknem babusgatják a negyvenes éveiben járó, jóképű gyárvezetőt. Mivel az irodisták legnagyobb része férfi(!), a női maskarások jól tudják, melyik irodába lehet és illik most bemenni, ahol a dohányzóasztalokon és a nagyméretű írógépeken szendvicses tálcák, az íróasztalon meg borospoharak sorakoznak. Míg Gembiczki Béla és társai jóváhagyásával két férfi demizsonból bort töltöget az átfázott maskarásoknak, addig a borbély és segédje a folyosó lépcső felőli részén pihen, s figyel a megbolydult sokaságot. Azt is kifigyelték, hogy fölöttük, az emeleti fordulóra sok férfi gyáván fölfutott. „*Azokat inkább hagyjátok! Ha nem jönnek le, majd a bál előtt teszünk velük*” – mondják nagy bölcsen. Az immár kifelé tóduló csapat eleje fölkiált: „A postásfülkébe engedjétek el!”, de a portásfülkénél lecövekelve az elvárja, hogy őt is tisztességgel megberetvéljék, hiszen ez így szokás, és egyébként is kikészítette a borraivalókból összerakott húszforintosát!

c) Három és fél órája van együtt és robog a farsangos menet; most végre a szemközti gyár udvarára, a kapun belülré érnek. A portásfülkébe is beszalad egy-egy tréfás személy, akik új zenét rendelnek a „hangosba”. A pattogó slágerek kezdetén még jól hallatszík

Simon Mihályné (a borbély) dohogása: „Ez az első, hogy kizártak bennönket. Ki, a raktár dolgozói.”

A csiszolóüzem emeleti ablakából lányok, asszonyok vegyesen integetnek, kiáltoznak, biztatják a maskarásokat. Erre a lent igyekvők csókokat dobálnak föl. Az udvaron átvágva a „hutába” mennek, ahol a működő kis olvasztók között magabiztosan kerülgetve járnak, lépdelnek oda minden férfihoz. A fúvó-formázó állásra is fölkapaszkodnak néhányan, akiket a hutások maguk próbálnak elijeszteni. Útjukat sikongatás, a férfiak füttye és tréfáspajzán kiáltozása szinesíti. A borbély és segédje folyamatosan konzultál, sugdolóznak és nézelődnek, hol nem voltak még. („Emma, hon jársz? Gyere ide is!”)

Az innen is kitóduló csapat végigsiet az üzemi udvarjárdatokon, ahol most már egymással is incselkednek. A kapás asszonyt alakító férfi újra lakodalmas és mulatónótába kezd. („A bodonyi jányok tyúkot ültettek...”) A csiszológéphez – hacsak egy rövid időre is, de – szintén betérnek, mert bár ott inkább csak egy-két férfi munkatárs dolgozik („ez finom és ügyes munkát, női kezeket kíván!”), sikoltozás, fütty és kolompszó mellett a falhoz szorítva ők sem menekülhetnek. A csiszolóból kijőve egy-két perc a pihenő, eközben egyik vagy másik maskarás önálló tréfába kezd. (5. kép) Ez arra is alkalmas, hogy eközben az emlegetett raktárhelyiség vasajtaja is megnyílik, s betódulnak rajta a csapat tagjai. (6. kép) Az itteni férfiak túl komolyan és ímmel-ámmal fogadják a farsangosok figyelmességét, így nem véletlen a „bodonyi” tréfamester gúnyolódó megjegyzése: „Kapára, kaszára! Gyerünk, gyerünk, kicsit kapálni, mindegyiknek!” – „Nehéz dió” – sóhajt az apáca.

d) Délután két óra körül végeznek ott, s újra összeverődve a jelmezes csapat a gyár-

5. kép A „boszorkány” magánszáma. Szókup József felvétele, 1984.

6. kép A menet tagjai a raktárba vonulnak. A kép jobb oldalán a hadirokkant (újonnan megjelent) figurája. Szókup József felvétele, 1984.

kapuhoz indul. Érkezik ugyanis a délutáni váltás, 2–3 busszal a környező településekről. A borbély és segédje, valamint a perselyes a kapun kívül dolgozik gyorsan és akkurátusan, míg munkájukat a vidám tévés csapat dokumentálja megjegyzésekkel sem fukarkodva, s a többiek a porta épülete körül helyezkednek el. Az akkor oly divatos világláger, a „kacsatánc” ritmusára hajladoznak és lépdelnek. Borbélyunk mindenkit megérint a faborotvával, s aki ódzkodik vagy el akar lépni, azt megszólja: „Állj meg, no, hisz tudtál róla!” Ennyi a megjuhászkodáshoz elég is. Az így két, illetve három felé vált csapat benti (udvari) tagjait a karbantartó (TMK) műhely férfi dolgozói csalogatják, a testhez simuló, fehér dresszes nő által alakított „pólyásbabát” föl-fölkapják és megszorogatják pajzánul a domborulatainál. Az udvaron beljebb a kissé kapatos tűzoltó brigád tagjai éneklik, hogy „Nem, nem, nem, nem megyünk mi innen el...” és a báméskodó asszonyokkal kezdenek táncba. (7. kép)

A tűzoltók és a kapásasszony (már régtől készülő) alkalmi jelenete a tréfás erotikus nótaferdítések közben kezdődik és zajlik le. A fejkendős figura körülnézve, szemérmesen lekuperodik és kapáját maga mellé téve a női ürtést imitálja. Az éppen cigarettázó tűzoltók a tömlőbe kapaszkodva lesik guggoló játszótársukat és „szurkolnak” neki. (8. kép) Mire a jelenet a vége felé közeledik, azaz a parasztasszony komótosan felöltözik, hatalmas tömeg állja körül farsangosainkat.

Majd ismét a gyárkapu elé kanyarodik a gyorsan magához tért „illetlen” csapat, ahol a portaépület sarkán elhelyezett hangszóró műsorára, mintegy búcsúzóul „eljárnak egy kacsatáncot”. Míg a műszak második hullámát jelentő újabb buszra várnak, ismét fotózkodásra

7. kép „Ezekkel a kovácsokkal baj van, baj van, amikor a műhelyükben csaj van...” – mulató maskarások a gyár udvarán. Kriston Vízi József felvétele, 1983.

8. kép. „Kislány vigyázz, el ne hibázd, / Kislány a bugyira vigyázz!... Pikáns jelenet a kapásasszony figurájával, háttérben a tűzoltók.” Kriston Vízi József felvétele, 1983.

állnak össze a szereplők. Néhányan már el-elfáradnak, főként az idősebbek, akik egyre gyakrabban esnek ki szerepükből, úgyhogy noszogatni kell őket („Mariska néni, tessék már jönni!”). Most már a tűzoltók csapata veszi át az irányítást, és dirigál a buszból kiszálló és a gyárkapu felé tolokodó férfiaknak. „Csak sorjába, sorjába! Tessék, tessék, itt vigyáztam” – szól a búcsús-vásári kiabálást idéző, terelgető szöveg. Gyűlik az apró- és a papírpénz; osztják a tűzoltók az alkalmi belépőcédulákat, s azokat főként a távoli beutazók kapják. „Csak lassan, lassan, egy húszas a borotválás!” – adják meg a tarifát is egyúttal a maskarába bújt ifjú asszonyok. S hogy minél eredményesebb legyen a báli előkészület, a gyárkapunál leskelődő asszonyok (hisz’ ezen a napon fizetés van!) egy elmenekült irodista férfit fognak karon, aki a biztonság kedvéért három tűzoltó kísér a borbélyhoz.

Délután három óra is múlt, amikor a gyár körüli mókázásnak vége. Igaz, a csapat már fáradt, de legalább jó órát még rászánnak, hogy a falu eddig még nem érintett részét: a *Hajka* (hegyoldal), az *Ilova* (régai sor, a temető felé) és a *Csevice* portáit is meglátogassák a szürkület előtt.

3.2. Pampuska és forraltbort, jelmezbál

Miként arra korábban utaltunk, az elmúlt két évtized során egyértelműen a hétvégékre került a farsangvégi szokásgyakorlat. A pénteki borotválás, a maskarás menet adománygyűjtését követően *szombat délelőtt* a báli előkészület egyik fő ideje. Gyűjtésünk idején és az akörüli években e napon, úgy 10 óra tájban gyűlt össze 4–6 asszony az üzemi konyhán, akik külön-külön, s egymást váltva vettek részt a *fánk* (a „pampuska”) tésztájának megfelelő elkészítésében.³⁰ Dagasztás, kelesztés, nyújtás és formára szaggatás a legfőbb, erőt és türelmet igénylő munkafázisok. Ezt a festőbrigád asszonyai vállalták, s hasonlóképpen ők készítették, fűszerezték be a *forraltbort*. A tészta sodrott-fonott maradékából – láthattuk és kóstolhattuk – készült néhány tucat „baba” az ott leleselkedő kisgyerekeknek, ami a fánkokkal együtt sült pirosra a hatalmas olajos edényekben. Kettő és három óra között előkészültek az összes finomsággal, s ezt a kellemesen fűtött konyhában is hagyták az esti bál kezdetéig, maguk pedig hazamentek átöltözni.

Gyűjtésünk esztendejében délután *öt órától nyitották meg* a kultúrház aajtáját, s kezdődött a „vendégség”.³¹ Az ajtóban ismét megjelent a két borbély, akik alaposan szemügyre vettek minden érkező férfit. Kérték az igazoló belépőt vagy a helyszínen pótolták az elmulasztott csinosítást. A bálba érkezők legjava *ünneplőt* viselt, míg egy kisebb csapat (gyerekek, előző napi bolondozók közül néhányan) *jelmezes öltözetet* hordtak. A hat óra körül már nagy számban érkező vendégeket az időközben áthozott és még friss pampuskával fogadták, emellett azonban a „szakszervezet” is kitett magáért: jőféle mátrai bort kínáltak több asztalnál, külön is.

A beatzenét játszó, népszerű *tánczenekart* Hasznosról hívta meg a kultúrotthon vezetője, akik este 7-től éjfélig játszottak öt, 10–10 perces szünettel. Vacsorájukról szintén helyben gondoskodtak. *Tombolajegy* az előtérben és egy-egy lelkes, vállalkozó kedvű legény segítségével árultak, darabját 5 forintért. A *tombolavásárlás* (ahogy adatközlőink java megjegyezte) az utóbbi években, s így a mi esetünkben is alkalmat adott *egy-egy család* hivalkodásának kifejezésére. Mondják, 1981-ben pl. volt olyan család, aki *300 darab szelvényt* is vásárolt(!), s így nem véletlen, hogy 10 üvegekészletet nyertek. „Jó lesz az esküvőre, a keresztgyermek ballagójára, efféle nagyünnepre” – mondták magyarázatképpen.³²

Az 1983-as esztendő farsangi báljának jeles eseménye volt a *gyermekjelmez bemutató*, amelyen a helyi kisiskolások és a nagyobb óvodások szinte mindegyike szerepelt. A szülők és a többi hozzátartozók izgalommal figyelték felvonulásukat és kis műsorukat, amely – érthető módon – nyolc órára véget is ért. Versengés, külön jutalom nem volt, – a helyi pedagógusok jó érzékkel nem ezt állították a középpontba, így az egyébként is akkoriban már felfokozott rivalizálást kivédendő minden gyerek külön süteményt és egy kólát kapott a rendezőktől.³³ A gyermekműsor után, a zene nélküli rövid szünetben a gyári vezetés a megterített tévé-szobába invitálta a felnőtteket, akik csak később, az este további óráiban éltek a felkínált, kissé hivatalosra sikerült meghívással. Ezt követően azonban már egyre

30. CS. SCHWALM Edit 1983. 30–32.

31. A szó használata nem véletlen, hiszen ezekre az alkalmakra a helyi családok rokont és jóbarátot egyaránt meghívnak, akárcsak búcsú alkalmával. Vö. pl.: KRISTON VÍZI József 1984. 273–278.

32. Természetesen szintén csak elszórt helyi elbeszélésből tudjuk, hogy a gyárból kicsent vagy nem épp szabályos úton kikerült üvegtárgyra gyakran mondták: „*tombolából való, jegyen nyert portéka*”.

33. Míg a jóval korábbi években a kisgyermek is maradhattak a farsangi bálozók között, legfeljebb a lócacon kabátokra ágyaztak nekik, ma egy idősebb asszony hazaviszi őket, gyakorta a kis rokongyerekekből többet és együtt nézik az inkább csak a felnőtteknek szóló tévéműsort!

oldottabban folyt a báli szórakozás, a gyűjtők és dokumentálók távolságtartása is óhatatlanul csökkent, s így együtt szurkolták végig a tizenegy órától kezdődő tombolahúzás izgalmaikat, majd éltek meg az éjféli utáni báli búcsúzkodás kedves perceit. Vasárnap hajnal volt, mire elértük Egert...

IRODALOMJEGYZÉK

BARABÁS LÁSZLÓ

1992. Farsangtemetés, a Sóvidéken. In: Kríza János Néprajzi Társaság Évkönyve, I. Kolozsvár, 91–105.

B. GÁL Edit

1993. Az Orczy-család társadalmi és gazdasági felemelkedése a 18. században és a 19. század első felében. In: HORVÁTH László (szerk.) Mátrai tanulmányok. Gyöngyös 9–26.

BOROVSKY Samu (szerk.)

1909. Heves vármegye. Budapest

DÉSI András

1995. Az „Elrendelt” jókedv német évadja. Mit nem szabad a karneválon dobálni a tömegnek? Népszabadság, 53. évf. 59. sz. (márc. 10.), 6.

DÖMÖTÖR TEKLA

1958. Farsangi asszonymulatság a XV. században. Néprajzi Közlemények (III.), 4. sz. 44–50.

DÚEK Stanislav

1979. K Súcasnému staru faiangovych tanecnych tradícií na Slovensku. (Pohľad cez výskum Etnografického atlasu Slovenska). In: V. FROLEC–J. TOME (Red.): Masopustni Tradície. 156–164. Brno

1980. évi népszámlálás 10. kötete. Heves megye.

1981. KSH, Budapest

ÉBLE Hábor

1911. A gróf Károlyi család összes birtokainak története. II. Budapest.

FROLEC Václav

1979. Farsangi felvonulás a Csehszlovák-Kárpátok legnyugatibb részén. Fordítás, Kézirat. JÁMA: 561–1995. In: FROLEC V.–TOME J. (Szerk.): Masopustni Tradície. Brno, 52–62.

GULYÁS Éva–SZABÓ László

1989. Jeles napok. In: BAKÓ Ferenc (szerk.) Palócok IV: Eger, 303–459.

GUNDA Béla

1989 Farsangoló asszonyok. In: A rostaforgató asszony. Budapest, 131–143.

ILA Bálint

1973. Gömör megye. A megye története 1773-ig. Budapest

JÁVOR Katalin

1969. Asszonyfarsang Mátraalmáson. In: Népi Kultúra–Népi Társadalom II–III. Budapest, 265–292.

KOTICS József

1986. Kalendáris szokások a Medvesalján. Gömör Néprajza III. Debrecen

KRISTON VÍZI József

1984. Dramatikus játékok Bekölcén. In: AGRIA XX., Eger, 273–302.

1985. Asszonyfarsang Parádsasváron. Élet és Tudomány, 40. évf. 7. sz. 202–203.

1992. A palócföldi fiatalság társasélete és szórakozásformái. In: VIGA Gyula (szerk.):
Kultúra és Tradíció I. Tanulmányok Újváry Zoltán tiszteletére. 47–62. Miskolc

KRUPA András

1971. Jeles napok a Békéscsabán és környékén élő szlovákoknál. Gyula

LUKÁCS László

1981. Pinceszor, asszonyfarsang, farsangolás. In: Múzeumi Kurír, IV. köt. 6. sz. (36.
sz. augusztus), 19–20., Debrecen

MANGA János

1942. Ünnepi szokások a Nyitra megyei Menyhén. Budapest

OLEJNÍK Jan

1978. L'ud pod Tatraní. Martin

CSASCHWALM Edit

1983. Parád és környékének népi táplálkozása. In: KRISTON VÍZI József (szerk.):
Eredmények a Mátraalja néprajzi kutatásában. Néprajzi Tájékoztatók Heves
megyében. 2. 22–40. Eger

SOÓS Imre

1975. Heves megye községei 1867-ig. Eger

TAKÁCS Béla

1966. A parádi üveghuta parasztedényei az egri múzeumban. EMÉ, IV. 235–254. Eger

1970 Parádi üvegművészet. Budapest

ÚJVÁRY Zoltán

1957. Egy farsangi játék funkciójának kérdéséhez. Ethnographia, LXVIII. 143–160.

1983. Játék és maszk I.–II.–III. Debrecen

VOIGT Vilmos

1992. Karneválunk kérdései. In: Novák László (szerk.) Hiedelmek, szokások az Alföldön. II. 547–558. Nagykőrös

József Kriston Vízi

Frauenfasching – Parádsasvár 1983

Parádsasvár ist ein kleines Dorf am nördlichen Fuße des Mátra-Gebirges. Die Mitte der 1700er Jahre entstandene Siedlung wurde von den Slovaken in Nordungarn und von den aus Süden angesiedelten deutschsprachigen Völkern besetzt.

Die Glasmanufaktur unter den berglichen Wäldern wurde seit Anfang der 1900er Jahre eine Glasfabrik. Die Frauen der hiesigen auch mit moraischen, tschehischen, polnischen Elementen gemischten slovakischen Bevölkerung haben die Tradition eines sehr besonderen Faschingfestes aufbewahrt und sie seit Anfang der 1970er Jahre aufgefrischt.

Das Wesentliche an der Tradition: zwei ältere Frauen „der Barbier“ und seine „Gehilfe“ suchen alle Männer des Dorfes auf. Sie rasieren sie und bekommen dafür Geld oder andere Sachen. Sic werden von einer unternehmungslustigen, fröhlichen Frauengruppe in Kostümen durch das Dorf begleitet. Aus den Gaben veranstalten Sie am anderen Abend einen

Ball, der früher in den 1920er Jahren im Haus einer alten Frau, später in der Kneipe im geschlossenen Kreis im Kulturhaus, veranstaltet wurde.

Dieses war für die Dorfbewohner und auch für die von weitem hierhergekommenen Fremden eine aufgeschlossene, gemischte Unterhaltungsform. Neben der Wichtigkeit des Weiterlebens, drücken die Ballvorbereitungen, so z.B. die Ereignisse des Aufzuges das Dominieren des karnavalesk-charakters aus. Unsere folklorische, ethnische Studie analysiert und beschreibt dieses zweitägige Spiel vergleichend mit anderen bekannten Paralelitäten des karpatenbeckens. Der Faschingszug der Frauen fand zum letzten mal 1991. statt.

KRISTON VÍZI JÓZSEF
SZÓRAKATÉBUSZ JÁTÉKMÚZEUM ÉS MŰHELY
H-6000 Kecskemét
Gáspár András u. 11.

Vadászjegyek a Mátra Múzeum Vadászattörténeti Gyűjteményében

Pálosné Nagy Rózsa

ABSTRACT. *Hunting Tickets in the Hunting Collection of the Mátra Museum.* From among the documentary materials of the collection, the author elaborates on the hunting tickets, from the issue of the first up to the present. By outlining the formal as well as semantic changes he gives a historical overview of the main laws and regulations concerning hunting.

A Mátra Múzeum gazdag vadászattörténeti anyaggal rendelkezik, melynek egy része népi vadfogó eszköz, de emellett jelentős részt képviselnek a vadászfegyverek, a vadászfelszerelések, s nem utolsósorban a dokumentumok. Az írásos dokumentumanyag vadászati múltunk emlékeit reprezentálja. Közülük is igen figyelemreméltóak a vadászjegyek.

A vadászati jog alakulása Magyarországon

Ma vadászni csak engedély birtokában szabad. Ez azonban nem volt mindig így. Az ősember szabadon vadászhatott és vadásznia is kellett ahhoz, hogy fönntudja tartani magát. A magyarság vadászatába a honfoglalás, illetve az állam kialakulása hozott változást. Ugyanis mint a legtöbb személyes jog, úgy a vadászat is korlátok közé került. Törvények, rendeletek jelentek meg, megteremtve ezzel a vadászat gyakorlásának jogi, törvényes kereteit, feltételeit. Ennek eredményeként csak az engedéllyel rendelkezők vadászhattak. A kiadott engedélyekből a Mátra Múzeum vadászattörténeti gyűjteményében található példányok közül ismertetek néhányat.

Előtte azonban szükség van rövid történelmi áttekintésre.

A szabad vadászatot megtiltó első törvény, a II. Ulászló által 1504-ben kiadott dekrétum XVIII. cikkelye, miszerint a nagyvad vadászata a király és a főnemesség előjoga,¹ viszont apróvadra, vagy kisvadra minden nemesember szabadon vadászhat. E törvény értelmében a nem nemesek vadászata került korlátozás alá.

Az 1514. évi törvény VII. dekrétuma a vadászatot annyiban érinti, hogy szigorítja a fegyvertartást, mégpedig úgy, hogy eltiltja a parasztot a fegyverviseléstől.²

1. VIDICZKY János (Szerk.) 1930. 558. p.

2. DÉKÁN István 1972. 93. p.

„A javadalmakkal el nem látott papok (presbyteri non beneficiáli) és az iskolákban tanulók ezentúl fegyvert és puskát ne viseljenek.”

2. paragrafus: „Ezenkívül, hogy közönséges nyelven hajdúknak nevezett barompásztorok se hordjanak kopjákat és egyéb fegyvereket és a parasztok se merészeljenek puskával járni...”

4. paragrafus: „Ha pedig a parasztnak van puskája, annak jobb kezét le kell vágni.”

A vadászat továbbra is királyi, nemesi jog marad, azonban a megjelenő polgárság már bizonyos vadászati joggal rendelkezik. Ezzel szemben a jobbágyságnak a vadászatok tartását is megtiltják.

A török uralom alóli felszabadító háborúk nemcsak a lakosságot tizedelték meg, hanem a vadállomány számát is apasztották. Ezért a vad védelmével, óvásával, gondozásával kapcsolatban státutumok, egyéni kezdeményezések láttak napvilágot.

Az első olyan vadászati törvény, amely a kíméleti időt törvényesen szabályozta, s a vadkárok megelőzéséről is intézkedett, a III. Károly által kiadott 1729. évi XXII. tvc.³

Ez a törvény ismerte föl először a vadászati jog és a földbirtok tulajdonjoga közötti kapcsolatot. Ennek értelmében a nemesek saját földjükön bármikor vadászhattak, és már a katonatiszteknek is engedélyezték a vadászatot, (de csak a zászlósnál nagyobb rangúaknak). A jobbágyok továbbra is csak kártékony, ragadozó állatokra vadászhattak.

Az 1802. XXIV. tvc.⁴ az előzőekhez képest annyiban hoz változást, hogy kimondja, a földesúr birtokának fele részén megtilthatja a vadászatot. Ez az intézkedés már a vad óvását, védelmét biztosítja.

Az 1848-as törvények közvetlenül nem érintették a vadászatot, viszont a jobbágyság megszüntetésével a vadászati jog is megszűnt. Ennek eredményeként az eddig csak a nemeseket megillető vadászati előjogok már azokra is kiterjedtek, akiket évszázadokon keresztül kirekesztettek ebből.

A kapitalista fejlődés maga után vonta a vadászat fejlődését is, aminek eredménye az 1872. VI. tvc.⁵ E törvény kimondja, hogy a vadászati jog a földtulajdon elválaszthatatlan része, és minden ingatlantulajdonnal rendelkező állampolgár (akár belföldi, akár külföldi), valamint jogi személy vadászati joggal rendelkezik. Ebben a törvényben jelenik meg először a magán vadászterületek fogalma is. E rendelkezések fejlődést hoztak az eddig elhanyagolt vadászati viszonyokban. Javult a vadászfegyelem, s ennek hatására megnőtt a vad nyugalma. Pár év eltelte után azonban ismét módosultak e törvények.

Az 1875. XXI. tvc. 5. paragrafus⁶ a vadászatot írásos engedélyhez köti, s elrendeli, hogy csak írásbeli kérvényre kiadott vadászjegyek birtokában lehet vadászni.

Az 1883. XX. tvc-ben találkozunk először a községi vadászterület fogalmával. E törvény képezi tulajdonképpen vadászati törvényünk alapját.⁷

A vadászjegyek megjelenése

A megjelent törvények értelmében tehát a vadászati jog a földtulajdon elválaszthatatlan része. Bárki bérelhet vadászterületet, de csakis akkor vadászhat – akár saját, akár más területén –, ha rendelkezik szabályszerűen kiállított vadászjeggyel. A vadászjegyet viszont csak az kaphatja meg, aki a vadászati adót és a fegyveradó befizette. A vadászjegy kiváltásának előfeltétele a fegyvertartási engedély megszerzése, illetve a fegyveradó befizetése. Kivétel volt ez alól az uralkodó család, a diplomaták és az erdészeti szakszemélyzet⁸ akiknek nem kellett illetéket fizetni. Vadászjegyet a lakóhely szerint illetékes főszolgabíró-

3. DÉKÁN István 1972. 102. p.

4. VIDICZKY János (Szerk.) 1930. 561. p.

5. VIDICZKY János (Szerk.) 1930. 562. p.

6. GYÖNGYÖSHALÁSI TAKÁCH Gyula (Szerk.) 1923. 182. p.

7. 1883. XX. törvényzikk a vadászatról 1883.

8. VIDICZKY János (Szerk.) 1930. 583–584. p.

nál, alispánnál, illetve a vadászati felügyelőnél kellett kérni. A kérelemnek tartalmaznia kellett a kérelmező nevét, lakóhelyét, az érvényességi időt (megtől meddig).

A vad gondozásával és a vadászterület őrzésével megbízott alkalmazottak, és a vadász-cselédek részére a vadászjegy kiadását a szolgálatadó kérhette, annak a nevére, aki cseléd-könyvvél illetve oklevéllel, bizonyítvánnyal rendelkezett.

A vadászjegyeket különböző időtartamra válthatták. Legáltalánosabb volt az egy vadászati évre szóló – augusztus 1-től július 31-ig –, de váltották naptári évre, 3 hónapra, 30 napra, vagy akár 3 évre előre is (általában a szakszemélyzet részére). Azoknak, akik még nem töltötték be a 20. életévüket, csak az apa, vagy a gondviselő válthatta ki a vadászjegyét. Ez azt jelenti, hogy ebben az időben a fiatalok is vadászhattak.

A vadászjegyek ára körül igen heves viták zajlottak. Az 1867-ben készült törvényjavaslatban 6 forintra tervezték. Végül is az 1875. XXI. tvc. kimondja, hogy a vadászjegyet lehet váltani 12, 6 illetve 2 forintért. 12 forintba került az egy évre szóló, 6 forint volt a fiatalok részére váltott és 2 forint az alkalmazottak vadászjegye, a cseléd vadászjegy.

Korai vadászjegyek 1875-től

Az 1875-ös törvény megjelenése után kezdik kiadni a vadászjegyeket. A vadászat gyakorlásához szükséges dokumentumok (vadászjegyek) egész tárháza található a Mátra Múzeum gyűjteményében a kezdetektől napjainkig. Az első vadászjegyek igen mutatósak, esztétikusak, valóban tetszetős kivitelben készültek.

1. Lelt.sz. 91.4.2.2

Kiadás helye: Gyula, 1875. szeptember 10.

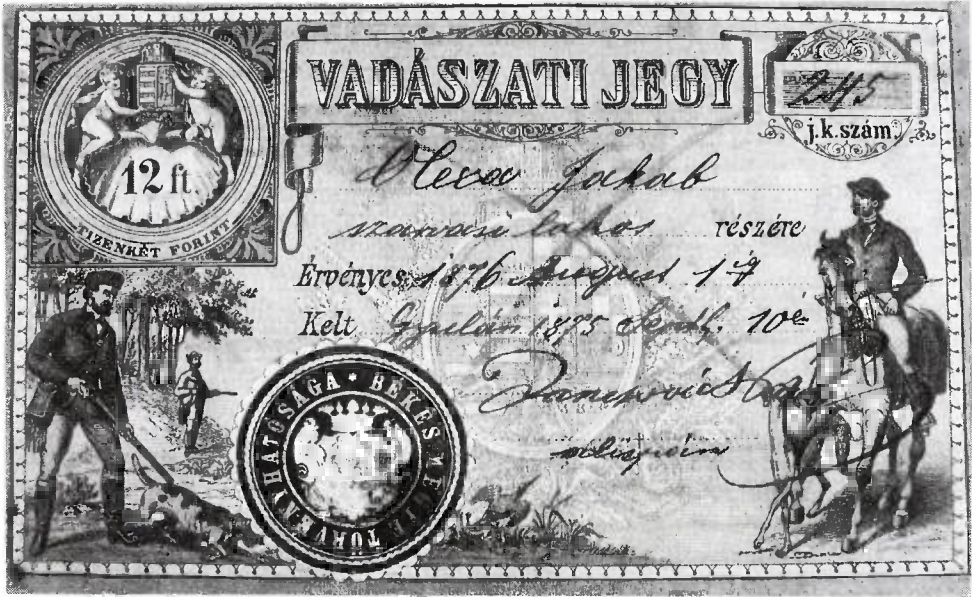
Leírása: Egy lapos kemény karton, mérete: 14,2×9,1 cm. Alapszíne sárgászöld, a szélén körbefutó fekete keret, ebben középen fölül a felirat: **VADÁSZATI JEGY**, alatta a név: Olexa Jakab szarvasi lakos, az érvényesség, a dátum, az aláírás, illetve a törvényhatósági pecsét. Mellette jobbra fent j.k.szám 245, balra fent egy négyzet alakban kör, melynek alján kagyló, s benne számmal és betűvel az illeték összege: 12 ft. Fölül a kagylón kétoldalt térdeplő angyal magyar címert tart. Ez alatt vadászjelenet: erdő szélén álló, puskát tartó vadász és kutyás vadász. A jobb szélén lovas vadász agárral. A hátoldalon a kiváltással kapcsolatos tudnivalók, valamint az 1872. évi VI. törvénycikk 10. paragrafusa, mely a tilalmi időt sorolja fel.

2. Lelt.sz. 91.4.8

Kiadás helye: Gyula, 1880. dec. 30.

Leírása: Egy lapos, kemény karton, mérete: 14,3×9 cm. Alapszíne világoskék, a szélén körbefutó fekete keret, ebben középen fekete betűkkel **VADÁSZATI JEGY** felirat. Alatta a név: if. Kalocsa Lajos gyomai lakos, az érvényesség, a dátum, az aláírás és a törvényhatósági pecsét. Közvetlen mellette a jobb felső sarokban a j.k.szám, a bal felső sarokban egy körben két kis angyal tart egy nagy virágszirmot, fölötte a magyar címer, s a körben fölül számmal, alul betűvel az illeték összege: 6 ft. A körön körbefutó virág levéllel, alatta két kis-angyal, az egyiknél vadászfegyver. A hátoldalán tudnivalók a 20 év alattiak (fiatalok) részére váltandó vadászjegyről, valamint az 1872. évi VI. törvénycikk 10. paragrafusa.

Ezt a fajta vadászjegyet fiatalok részére adták ki 1 éves időtartamra, vagy felnőttek részére fél évre.

1. fotó. 91.4.2.2 Vadászjegy 1875-ből

2. fotó. 91.4.8 Vadászjegy fiatalkorúak részére

3. Lelt.sz. 91.4.5

Kiadás helye: Gyula, 1876. aug. 21.

Leírása: Egy lapos kemény karton, mérete: 14,5×9 cm. Alapszíne világoszöld, a szélén körbefutó fekete keret, fönt fölirat: **CSELÉDVADÁSZJEGY.** Jobbra, közvetlenül a felirat alatt a j.k.szám, balra a név: gróf Wenckheim Károly gyulai földbirtokos, az érvényesség, a dátum, az aláírás és a törvényhatósági pecsét. A bal oldali részen nyomat: ülő és figyelő kutyák, fölöttük szarvas trófea, melyen lelógó puska és kard látható. Efölött egy körben babérkoszorúval övezett Diána mellszobor. A talapzatba számmal, a körben alul betűvel az illeték összege: 2 ft. A talapzat bal oldalához támasztva a magyar címer. A jobb oldalon az iktatószám alatt fogolyagaték. A hátoldalán a tudnivalók vadászjegy váltásáról a segédszemélyzet részére, illetve az 1872. évi VI. törvénycikk, mely a vadászati tilalmat sorolja fel.

A vadászjegyek az évek múlásával változtak. 1875-től 1883-ig papírból készültek, 1883-tól pedig a papírnál sokkal tartósabb, ún. „íróvásznonból”. Méretük valamivel nagyobb lett, ennek ellenére lemaradt a tilalmi idő.

3. fotó. 91.4.5 Cselédvadászjegy a vad őrzésével, gondozásával megbízott személyzet részére

Vadászjegyek az 1890-es évektől 1910-ig

4. Lelt.sz. 91.4.9

Kiadás éve: 1897. aug. 1. Nagykőrös.

Leírása: Egy lapos, vászon, mérete valamivel nagyobb az előző években kiadott vadász-

jegyekétől, 17×10,6 cm. Zöld alapszínű, fönt közepén fekete alapon fehér betűkkel **VADÁSZATI JEGY** felirat. Mellette jobb oldalon a „Napi jegyzék tételszáma”, bal oldalon az iktatószám helye. Alatta a név: Széll Zoltán nagykőrösi lakos, helységnev, érvényesség (megtől meddig), valamint – ami új, az előző jegyeken nem volt –, igazolás a vadászati és fegyveradó befizetéséről. Az adóhivatal helye, dátum, a pénztárnok és ellenőr aláírása, és a pecsét.

Bal oldalon vadászmotívum nyomat, kipreparált rókafej talpon, a talpról lelógó vadásztáska, kürt, puska, kard, s az egész tölgylevéllel és makkal keretezve, illetve koszorúba foglalva. Hátoldalán **KIVONAT** Címszó alatt az 1883. évi XX. és XXIII. törvénycikkekből: a vadászati tilalmakról, valamint a fegyver- és vadászati adóról.

1900-tól a vadászjegyek árát nem forintban, hanem koronában állapították meg. Ennek értelmében egy évre 24 koronát kellett fizetni. A fegyveradó pedig 1 db kétsövű fegyverre 4 korona volt.

4. fotó. 91.4.9 Vadászjegy 1897-ből

5. Lelt.sz. 91.4.22.

Kiadás éve: 1907. január 1. Szabadka.

Leírása: Ez eltér a már bemutatottaktól, mérete: 16,6×10,6 cm. Világos alapszínű, vékony karton. Fekete keretben fönt közepén fekete betűvel **VADÁSZ-JEGY** felirat, alatta a név: Muits Mihály, terület, érvényesség, dátum, elnök, pénztárnok. A jobb alsó sarokban illusztráció: erdőrészlet figyelő rókaival. A hátoldala üres. Ezen már nincs feltüntetve sem a fegyveradó, sem a vadászati adó.

5. fotó. 91.4.22 Szabadkán kiállított vadászjegy

Vadászjegyek az 1920-as években

Igen sok visszaélésre adott okot az, hogy az eddig kiadott vadászjegyeken sem fénykép, sem aláírás nem volt. Előfordult, hogy egyetlen jeggyel egy egész falu vadászott. Ezért az 1921-ben kiadott pénzügyminiszeri rendelet kimondta, hogy a vadászjegyeket – a személyazonosság igazolása céljából – 6–9 cm-es fényképpel kell ellátni. Ennek egyetlen hátránya az volt, hogy így a vadászjegy formája, alakja teljesen megváltozott. De változás történt az illeték összegében is. Az 1924. évi 5007. P.M. rendelet 2. paragrafusa kimondja, az egész vadászati évre kiállított vadászjegy illetéke 30 P., a 30 napnál nem hosszabb időtartamra kiállított vadászjegyé 6 P., míg a vadászcselédek, alkalmazottak egész évi illetéke 3 P.⁹

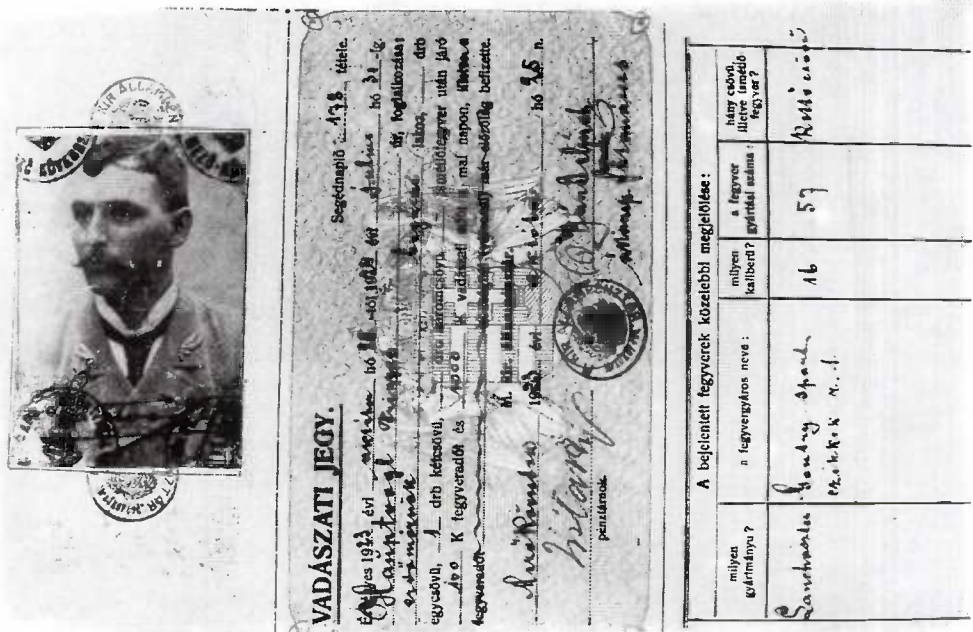
6. Lelt.sz. 91.4.13.

Kiadás éve: 1923. okt. 25. Mezőkövesd

Leírása: A régi erős kartont, illetve vászont fölváltotta a silány papír, ami ráadásul nagy, „lepedő” alakú volt, három részből állt, s ezt össze lehetett hajtani. Az első részen volt a fénykép, a középső rész bal felső sarkában fekete betűvel **VADÁSZATI JEGY** felírat, alatta az érvényesség, a név: Hauptvogel Frigyes, a foglalkozás: erdőmérnök, a lakhely: Bogács, a fegyver darabszáma, fegyveradó, vadászati adó, dátum, pénztárnok, ellenőr. A harmadik – jobb oldali – részen a bejelentett fegyverek adatai szerepeltek (kaliber, gyártási szám, gyártmány, cső száma, gyártó neve). Mérete: 26,3×18,7 cm. Az új vadászjeggyel

9. NYULÁSZI Zoltán (összeáll.) 1935. 8. p.

szemben nemcsak esztétikailag merült föl kifogás, hanem szakmailag is, mivel hiányzott róla a tilalmi idő felsorolása.¹⁰ Ezért a vadászok kérelemmel fordultak a pénzügyminiszterhez, hogy állítsák vissza a jól bevált és igen impozáns régi vadászszyjet úgy, hogy a szöveges oldal bal felére ragasszák rá a fényképet. Ez ugyan nem történt meg, de a 20-as évek végén formájában nem, de méretében újra történt változás.

6. fotó 91.4.13 Vadászszyjet 1923-ból

7. Lelt.sz. 91.4.16

Kiadás éve: 1927. aug. Sárd.

Leírása: mérete: 22,2x12,2 cm-re változott, valamivel kisebb az elődjénél –, de ugyanúgy három részes és összehajtható. Az első rész belső oldalán maradt a fénykép, a másodikon **VADÁSZJEGY** felirat, alatta az érvényesség, a név: Szabó Mihály, foglalkozás: földműves, lakhely: Felsőegerszeg, valamint igazolás a vadászszyjet és a fegyverilleték összegéről, dátum, aláírás, pecsét. A harmadik oldal **VADÁSZFEGYVER IGAZOLVÁNY** néven szerepel, adatai: sorszám, milyen rendszerű, a fegyvergyáros neve, a kaliber, a gyártási szám. A hátoldalán **Kivonat** címszó alatt az 1883. XX. tv.-et módosító 1925. évi 85.000/F.M.sz. rendeletről tudnivalók a vadászszyjet tilalmi időről.

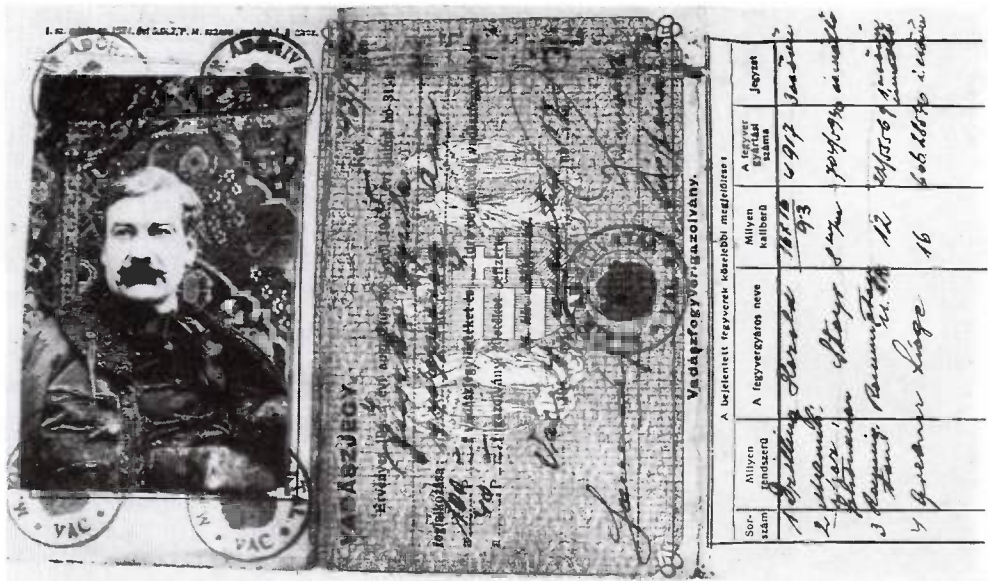
10. GYÖNGYÖSHALÁSZI TAKÁCH Gyula (Szerk.) 1922./1. 12. p.

Az 1940-es évek vadászjegyei

8. Lelt.sz. 92.9.2.

Kiadás éve: 1944. augusztus 17. Vác

Leírása: a 40-es évek elején megint módosult a méret 24,6×13,8 cm-re, de továbbra is maradt a háromlapos, összehajtható forma. A második lap külső oldalára került a **VADÁSZJEGY** felirat, a belső rész első oldalára a fénykép, a második vagy középső oldal bal felső sarkába a **VADÁSZJEGY** felirat, jobb felső sarokban az iktatószám, ezután az érvényesség ideje, a név: Jusztkó Gyula, acsai lakos, foglalkozása gyógyszerész, valamint a vadászjegy és a vadászfegyver utáni illeték befizetésének igazolása, dátum, aláírások, pecsét. A harmadik oldalán a **Vadászfegyver igazolvány** adatai: bejelentett fegyverek megjelölése.

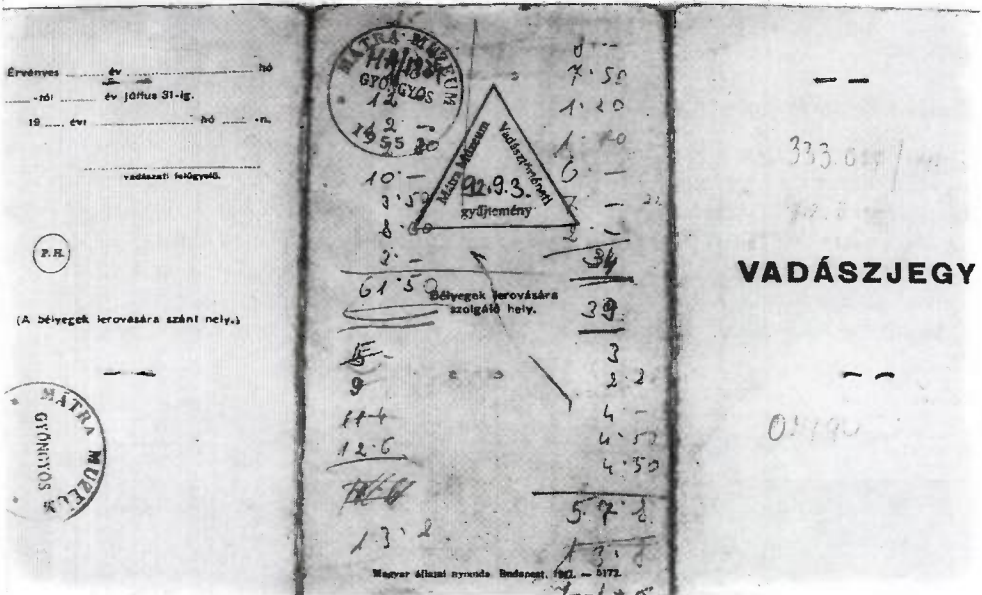
7. fotó. 92.9.2 1944-es Vadászjegy

A II. világháború után kiadott vadászjegyek

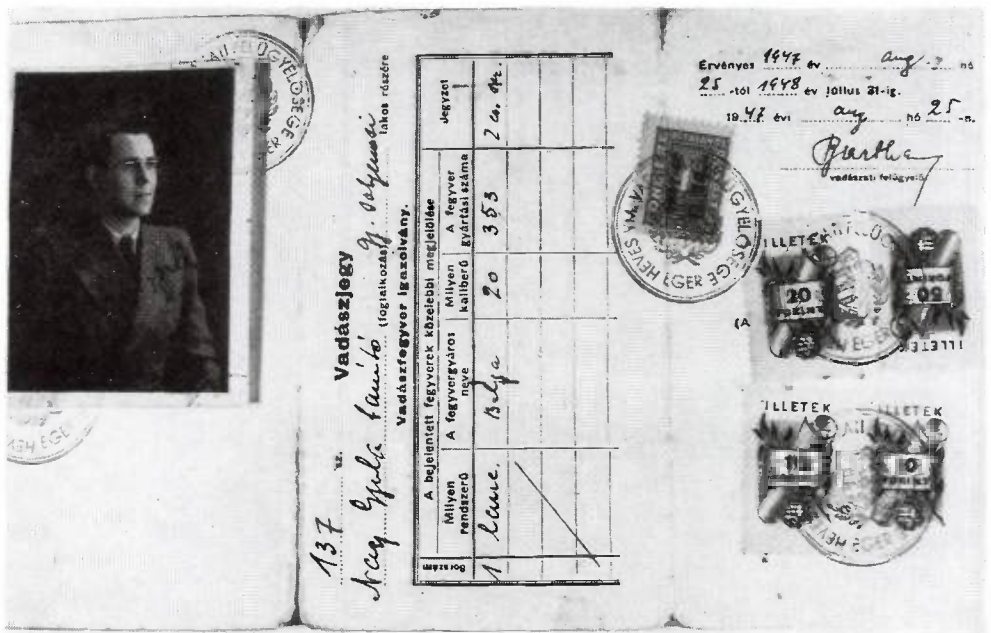
9. Lelt.sz: 92.9.3.

Kiadás éve: 1947. augusztus 25.

Leírása: Közvetlenül a II. világháború után kiadott vadászjegyek formája maradt a régi, csak a tartalom módosult. A külső első lapra került a **VADÁSZJEGY** felirat, ennek belső oldalára a fénykép, a második oldalon a bal felső sarokban az iktatószám, középen **Vadászjegy** felirat, alatta név: Nagy Gyula, foglalkozása tanító, gyöngyösolymosi lakos. Közvet-

8. fotó 92.9.3. 1947-es Vadászjegy külső oldala

9. fotó. 92.9.3 Az 1947-es Vadászjegy belseje

len ez alatt **Vadászgye**ver igazolvány felirat, a bejelentett fegyverek megjelölése, a harmadik oldalon pedig az érvényesség a vadászati felügyelő aláírása és az illetékbélyeg helye, mely folytatódik ugyanennek az oldalnak a hátoldalán. Ez azt jelentette, hogy a következő évben nem kellett új vadászjegyet váltani, hanem elég volt ezt meghosszabbítani. Mérete: 24,5×14 cm.

A II. világháború után a vad az állam tulajdona lett, így a vadászati jog az ország egész területén az államot illette meg, melyet bérbbe adhatott, illetve maga hasznosíthatott. Vadászni továbbra is csak személyre szóló vadászjegy birtokában lehetett. Vadászjegyet ezentúl csak a 18. életévét betöltött (nagykorú) magyar állampolgár kaphatott, aki tagja volt valamilyen vadásztársaságnak, vadászgyever tartására szóló érvényes engedélye volt. Viszont vadásztársasági tagság nélkül is kaphattak vadászjegyet a vadásztársaságok vadőrei, erdőgazdasági, államigazdasági, és felügyeleti szervek vadászati szakszemélyzete.

1962-től gyökeresen megváltozott a vadászjegy, mind formájában, mind tartalmában. Az összehajthatós, háromlappos vadászjegyet újra fölváltotta az egylappos, ami viszont csak személyigazolvánnyal együtt volt érvényes.

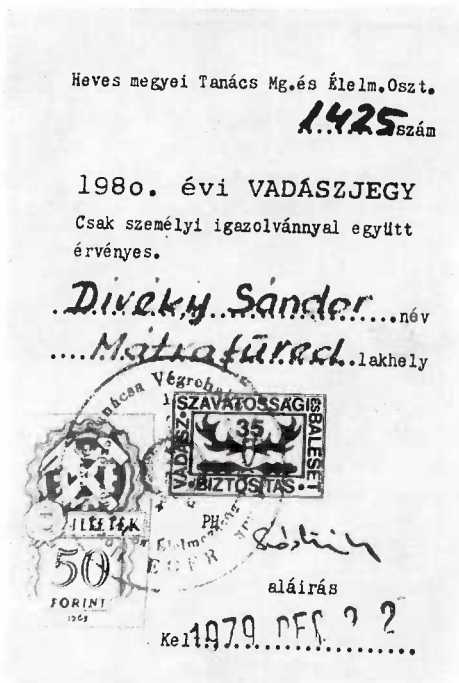
10. Leltári sz. 92.6.6.

Méret: 10×7 cm.

Leírása: Kisalakú kartonlap, világos alapszínű, zöld betűkkel legfelül a kiadó szerv neve (Heves megyei Tanács Mg. és Élelm. Oszt.), az iktatószám, alatta **VADÁSZJEGY** felirat, a személyigazolvány száma, a kérelmező neve: Várnai Olivér, lakhelye: Budapest, az érvényesség ideje, az illetékbélyeg, valamint a biztosítási bélyeg, a kiállítás kelte és a vadászati felügyelő aláírása. A fénykép megint lemaradt.

1993-ban a földművelésügyi miniszter által kiadott 8/1993. (I. 30.) FM rendelet, amely a vadgazdálkodásról és a vadászatról rendelkezik, a vadászati jog gyakorlásáról a következőket mondja ki: vadászjegyet az kaphat, aki vadásztársasági tag, vagy bérkilövő, nagykorú magyar állampolgár, eredményes állami vadászvizsgával rendelkezik, érvényes baleseti felelősségbiztosítása van.¹¹ Ez a rendelet új vadászjegyet ír elő, tehát újból változik a forma. A többlappos, lepreollószerű vadászjegyet egyéni lőjegyzékkel kombinálták.

A leírásokból kitűnik, hogy az első vadászjegyek esztétikusak, impozánsak, a korra jellemző „üzenethordozók” voltak, melyeknek hangulatuk, mondanivalójuk volt. Tulajdonosaik joggal büszkélkedtek ezekkel a jegyekkel, amelyek ma is a gyűjtők, a múzeumok féltve őrzött kincsei közé tartoznak és vadászati kultúránkat, kulturáltságunkat is jellemzik. Nem így a ma érvényben lévő vadászjegyek,

10. fotó. 92.6.6 Vadászjegy 1980. évre

11. Magyar Közlöny, 1993. 10. sz. 432. p.

melyekben semmi fantázia nincs, és ami tulajdonképpen nem más, mint egy bürokratikus papírdarab.

A Mátra Múzeum gyűjteményében található vadászjegyek száma 67 db, melyek az 1875-ös kiadástól az 1992-es kiadásig bezárólag az ország különböző részéből származnak. Ezek közül került bemutatásra 10 különféle vadászjegy.

IRODALOMJEGYZÉK

DÉKÁN István

1972. Kalandozás a vadászat történetében. Budapest. 294. p.

1883. XX. törvénycikk a vadászatról.

1883. Budapest. 18. p.

GYÖNGYÖSHALÁSZI TAKÁCH Gyula (Szerk.)

1922. Vadászat. 5. évf. 1. sz. Budapest. 12. p.

1923. Vadászat. 6. évf. 13. sz. Budapest. 182. p.

MAGYAR Közlöny

1993. 10. sz. Bp. 412–472. p.

NYULÁSZI Zoltán–PERLAKY Károly (összeáll.)

1935. A vadászjegyek és fegyverigazolványok illetékére vonatkozó jogszabályok, joggyakorlat és magyarázatok gyűjteménye. Bp. 116. p.

VIDICZKY János (Szerk.)

1930. A vadászati jog lexikona. Budapest. 724. p.

Pálos-Nagy Rózsa

Jagdscheine in der jagdgeschichtlicher Sammlung des Matra Museums

Infolge der Gesetze und Anordnungen, die die freie Jagd verboten haben, wurde sie an einen Jagdschein gebunden. Die Gesetze von 1848 haben die Leibeigenschaft aufgehoben dadurch haben sich die den Adligen zustehenden Jagdvorrechte auch auf diejenigen bezogen, die daraus jahrhunderte lang ausgeschlossen waren. Das Jagdrecht wurde zum untrennbaren Teil des Gutbesitzes, so verfügte jeder Bürger, der Immobilien hatte, über ein Jagdrecht. Der 5. Paragraph XXI. Absatz des Gesetzes 1875. ordnet an, dass nur im Besitz eines Jagdscheins, der schriftlich beantragt wurde, gejagt werden darf kann, aber Jagdscheine kann nur derjenige bekommen, der die Jagdsteuer und Gewehrsteuer eingezahlt hat. Nach dem Erscheinen dieses Gesetzes beginnt die Ausgabe der Jagdscheine. Im allgemeinen wurden sie für eine Jagdsaison, für drei Monate, sogar für drei Jahre im voraus gegeben. Der Preis richtete sich auch danach. In der Sammlung des Matra Museums findet man eine Menge von Jagdscheinen von den früheren Ausgaben bis zu unseren Tagen, die man zur Jagdtätigkeit brauchte. Dieses Studium stellt die förmlichen und inhaltlichen Veränderungen der Jagdscheine dar.

DR. PÁLOS NÉ NAGY RÓZSA
MÁTRA MÚZEUM
H-3200 Gyöngyös
Kossuth u. 40.

Adatok a gyöngyösi oktatás történetéhez 1945-ig, különös tekintettel a Sóház iskola működésére

Molnár József

ABSTRACT: *Facts about the history of education in Gyöngyös up to 1945, with special regard to the Sóház primary school. The author gives an account of the school history of the Hungarian county-town Gyöngyös from the Middle Ages to 1948. Between 1390–1526 25 students went abroad from Gyöngyös in order to study at foreign universities.*

The Grammar School was founded by the Jesuits in 1634 on the request of the town council, today it is a state school. In most part of his essay, the author deals with the development of primary schools through the history of the Sóház School.

Száz éve, hogy Gyöngyösön a községi elemi iskolákat – a várossal kötött megegyezés alapján – államosították. Szükségesnek tartjuk áttekinteni – vázlatosan – a gyöngyösi iskolák államosítás előtti helyzetét, foglalkozni az államosítás utáni állapotokkal és részletesebben szólni az Alsóvárosi – a gyöngyösiiek által Sóháznak nevezett elemi iskola (ma 3. sz. Általános Iskola) történetéről 1945-ig.

Gyöngyösön a közoktatásügy és iskoláztatás a középkorba nyúlik vissza, amikor az egyház és papjai törődtek az oktatásügygel. Gyöngyös plébánia iskolájáról nem sokat tudunk, 1301-ben a Szent Bertalan templom mögött volt fallal és árokkal kerítve.¹ Ezekben az iskolákban maga a plébános tanította a papi hivatásra készülő papjelölteket, a klerikusokat. A gyakorlatban sajátították el a legfontosabb tudnivalókat, az olvasást (ha írni nem tudott, az nem volt baj), a hit legfőbb tanait, az imákat, a katolikus vallási szertartásokat és az ahhoz szükséges latin nyelvű énekeket. Egy-egy ilyen iskolában alig pár „tanuló”, klerikus volt. A plébános oktatta a keresztény hit alapvető igazságaira a felnőtteket, a gyermekeket részben a templomban, de a szállásán is. Az olvasni és énekelni tanítás, volt a középkori plébániai iskola feladata.

Valószínűleg a városi kiváltságokat megszerző Szécsényi Tamás unokái Szécsényi Frank és Simon telepítették le a ferences szerzeteseket városunkban az 1370–80-as években.² Tudjuk azt, hogy a középkorban a kolostorokban elemi iskolák voltak, melyben a szerzetesek a papi életre készülő ifjakat oktatták. Így volt ez Gyöngyösön is.

A leányok nevelése is hamar megkezdődött a településen, mert 1480 körül Rozgonyi János országbíró özvegye Bánfi Dorottya a ferences kolostortól nem messze, a mai református templom környékén (mai Almásy Pál Mezőgazdasági Középiskola és a hozzá tartozó Szent Lélek kápolna területe is ide tartozott) letelepítette a begina apácákat – Szent Ferenc

¹ Dezséri BACHÓ László 1943. 57–. 58.

² DRASKÓCZY István 1984. 112.

rendi szerzetesnöket – akik főként lányok nevelésével foglalkoztak. Az apácák 1538. után elhagyták városunkat.³ A XVI. sz. első harmadáig Gyöngyösön három iskola volt: a Szent Bertalan-templom plébániai, a Ferencrendi kolostorban levő kolostori fiú és a begina apácák által vezetett leányiskola.

Feltétlenül meg kell említenünk, hogy 1390. és 1526. között legalább 25 gyöngyösi diák tanult külföldi egyetemeken: Bécsben 14; Krakkóban 10; 1 pedig ismeretlen helyen volt.⁴

A XVI-XVII-XVIII. századokban igen jelentős volt Gyöngyösön a reformátusok iskolája, melynek első említése 1573-ból való, de már előbb is létezett, tanítóit pedig 1711-ig név szerint is ismerjük.⁵

Gyöngyös mezőváros tanácsa kezdeményezésére 1634-ben gimnáziumot alapítottak, melyben a tanítást jezsuita szerzetesek végezték.⁶ A ferences kolostorban a ferencesek időként működtettek középfokú iskolát, sőt néha még főiskolát is – de csak a saját papképzésüket szolgálták. A XVII. században a ferences és jezsuita középiskolák mellett városunkban református középiskola is működött⁷ a törökök kiűzéséig, 1688-ig.

A XVIII-XIX. században a városi tanács elég sok rendeletében foglalkozott úgy az elemi, mint a gimnáziumi oktatás problémáival.⁸

A XVIII. század közepén a volt begina-ház helyén harmadrendű nővérek részére házat és iskolát építettek, melyben lányok elemi iskolai tanításával foglalkoztak.⁹

A XVIII. században még volt a városunkban plébániai iskola, Gyöngyös mezőváros tanácsa 1768-ban átvette az egyháztól a tanító tartásának a terhet, 1786-ban pedig azt alkalmazta a város tanácsa (tehát világi szervezet) a normális iskolában, akit arra alkalmasnak talált.¹⁰ 1771-ben a gyöngyösi plébániai iskolában függetlenített iskolamester volt, melyet a városi tanács alkalmazott a plébános jóváhagyásával.¹¹

1776. augusztus 5-én Mária Terézia 8 tankerületet állít fel az országban. Az egyes tankerületek élén álló főigazgató és népiskolai tanfelügyelő felügyeleti joga kiterjed a kerületük valamennyi alsó, közép-és felsőfokú iskolájára. Felettes szervük a Helytartótanácshoz tartozó Tanulmányi Bizottság.¹² A királynő a magyarországi tanügyi igazgatás állami hivatali szerveinek felállítása után osztrák mintára kívánta átszervezni a magyarországi alsófokú oktatást, mely Norma-módszer néven vált ismertté, de alkotójáról, Felfíger Ignác sagani (Szilézia) Ágoston rendi apátról sagani-módszernek is nevezték. Ahol az alsófokú oktatásban a sagani módszert vezették be, azt az iskolát nevezték Norma iskolának.¹³ Mária Terézia 1777. augusztus 22-én kiadta az oktatásügyet szabályozó rendeletét – a Ratio Educationist –, melyet kötelezővé tett. Az állam által irányított és ellenőrzött egységes iskolai rendszert és közoktatást vezet be és a felekezeti iskolákat állami felügyelet alá helyezi.¹⁴

3 DRASKÓCZY István 1984. 113.

4 KOVÁCS Béla 1983. 5–41.

5 MONOK István 1986. 15–29.

6 VÁGÓ Ferenc 1896. 5–6.

7 SZAKÁLY Ferenc 1984. 175.

8 KOVÁCS Béla 1984. 27–320.

9 MOLNÁR József 1992/a március 29–30.

10 SOÓS Imre 1992. 16.

11 SOÓS Imre 1992. 10.

12 BENDA Kálmán 1982. II. 588.

13 SOÓS Imre 1992. 12–13.

14 BENDA Kálmán 1982. II. 589.

A Ratio Edicationis a városokban és mezővárosokban fő elemi iskolák felállítását írja elő, melyet Gyöngyös város tanácsa 1779. június 19-i tanácsülési határozata alapján 1779. november 9-én meg is nyitottak 3 tanítóval.¹⁵ A Norma iskolában nemcsak a gyermekeket tanították, hanem a falusi iskolákban tanító iskolamestereknek is átképzéseket tartottak, 1799-től Gyöngyösön is. A tanult anyagról, a módszertani tapasztalatcseréről a falusi tanítók az iskolafelügyelőnél vizsgáltak, míg a tanfolyam vezetője, a gyöngyösi Norma iskola kijelölt tanára volt.¹⁶

A gyöngyösi Norma iskola új épületének építése már 1780-tól napirenden volt, ezen évtől a város által bérbe vett házban folyt a tanítás.¹⁷ 1793-tól a gimnázium földszintjén helyezték el. 1799–1802 között a legjelentősebb gyöngyösi építőmester Rabl Károly felépítette a Norma iskola egyemeletes épületét a gimnáziummal szemben, a mai Szent Korona ház mellett, a Szent Bertalan templom telkén. (Ma a helyén a Csemege Julius Meinel üzlete van.) A földszinten lakott a kántor és az orgonista, 3 tantermét 405 tanulóra méretezték.¹⁸

1863-ban Gyöngyösön a következő iskolák voltak: egy főelemi iskola 4 osztállyal és ugyanennyi tanítóval, ez volt az u. n. Norma iskola. Két alsó elemi iskola: az egyik a Ferencrendiek plébániájához tartozott (ez a kolostor területén volt, vagy attól kissé délebbre helyezkedett el – M. J.), a másik a Solymos utcában (a Petőfi u. 67. sz. – M. J.), melynek épületét 1000 Pengő forintot Panker János közbirtokostól vette meg a város. Ezt az iskolát 1841-ben alakították ki. Ezen két iskolához egy-egy leányiskola is kapcsolódott. A reformátusoknak 4 osztályos, egy tanárral működő iskolájuk volt. (Ez valószínűleg a mai Református Lelkészi Hivatal épületében kapott helyet – M. J.) Az izraelitáknak is volt 4 osztályos főelemi iskolájuk (valószínűleg a Nagy Patak partján, a mai Eszperantó utcában, szemben az izraelita templommal – M. J.) 4 tanító, 1 segédtanító és 1 kézimunka tanítónővel. A gimnázium 5 osztállyal és 7 tanárral a mai Zeneiskola épületében működött.¹⁹ 1863-ban tehát 2 főelemi, 4 alsó elemi, összesen 6 elemi iskola, 1 gimnázium és 1 óvoda volt városunkban.

Az iskolákat a város adókból és egyéb jövedelmeiből tartotta fenn. Ez nagy teherterhelés volt Gyöngyösnek, hiszen 1861-ben az összes bevétel 23588 Forint 21 krajcár (osztrák értékű) és ebből az iskolákra – a gimnáziummal együtt – 4560 Ft 30 krajcárt költöttek.²⁰

Az alsóvárosban egy leányiskola is volt – ez a harmadrendű apácák által vezetett iskola. Ennek az iskolának a helyén épült fel és kezdte meg működését 1868. november 1-jén a Mária Valéria Intézet, 4 tanteremmel és munkaiskolával a Szent Vince Nővérek vezetésével. Ez az intézet biztosított az 1894-ben megnyílt Polgári Leányiskola vidéki tanulói számára internátust. Óvoda is működött falai között (fiúk és lányok részére).²¹

Időrendi sorrendben haladva szólni kell az iparostanoncok oktatásáról.

A gyöngyösi Iparostanonc Iskolát a 23439/1882. VKM rendelete alapján a városi képviselőtestület határozata értelmében 1882. november 1-jén nyitották meg a Norma iskolában. A hét 3 napján volt tanítás: kedd, péntek: 17–19 óráig; nyáron 18–20 óráig, vasárnap 9–12-ig rajzot oktattak. A szegénysorsú tanoncokat iskolaszerekkel és tankönyvekkel a város látta el, míg a jobb módúak megvették azt. 3 osztály iparos volt, míg a kereskedő

15 SOÓS Imre 1992. 19.

16 SOÓS Imre 1992. 30.

17 ETHEI SEBŐK László 1880. 233.

18 VOIT Pál 1978. 141. 143.

19 HORNER István 1863. 90–91.

20 HORNER István 1863. 56–69.

21 MOLNÁR József 1992/a március 30.

1. fotó A Norma iskola, később központi fiúiskola
(Mátra Múzeum Fotótár 9339. sz.) Reprodukció: Lónyainé Nagy Éva

2. fotó A Polgári Leányiskola
(Mátra Múzeum Fotótár 9330. sz.) Reprodukció: Lónyainé Nagy Éva

tanulók külön osztályba jártak. Az iskolát a város tartotta fenn. Az állandó tanterületet 1891. szeptember 27-én szervezték meg, mely 8 tanárból és 1 pénzügyi könyvelőből állt. A gyöngyösi iskolák államosítása érintette a tanoncképzést is. 1894. szeptember 1-jén az igazgató Demjanovich Theodor munkácsi népbanki főkönyvelő, okleveles polgári iskolai rajztanár lett. A tanulókat nappal tanították. Az iskolát a Német utcai iskolában helyezték el²², (Török Ignác utca, a mai Kolping Oktatási Központ helyén volt – M. J.)

3. fotó Fejérváry Józsefné sz. Cseörgheő Amália,
a róla elnevezett Árvaház alapítója.
Reprodukció: Barok András

Fejérváry Józsefné (Cseörgheő Amália) 1879. augusztus 4-i végrendeletében alapítványt tett Gyöngyös és környéke elhagyott leányai számára. Ezt az USA-ban élő menyé 1883-ban pótalapítványával kiegészítette oly kikötéssel, hogy az alapítvány római katolikus jellegű maradjon. Ennek tőkéből az intézet 1885. május 12-én elkészült, fel is szentelték és 10 árva lány és 3 irgalmas Szent Vince nővér lett a lakója. A gyöngyösi iskolák 1894. évi államosítása után a gyöngyösi vallásos szülők kérésére az Árvaházban 2 osztályos iskolát építettek, melyet 1900. október 28-án felszenteltek ugyan, de csak 1915-ben készült el. Ez az őse a mai Felsővárosi Iskolának.²³

1883–1890 között a filoxéra kipusztította Gyöngyösön és környékén a régi szőlőket. Ez olyan csapás volt a város gazdasági életére, hogy még a lakosság csökkenését is maga után vonta. Míg 1880-ban Gyöngyös lakóinak létszáma 16. 124 volt, 1900-ban már csak 15. 878 fő.²⁴

A fő vasútvonal is elkerülte a várost, a nagyipar nem alakult ki. Ilyen körülmények között, mikor is a közoktatásra a város akkori állami adójának 43,6%-át fordította, nem tudta tovább fenntartani évszázados iskoláit. Balogh Gyula polgármester és Kemény János városi tanácsos (tanügyi előadó, iskolatügyi tanácsos) hosszú tárgyalás után megnyerte a helyi egyházak támogatását, s a város képviselőtestülete 1894. április 29-én – a Mária Tanoda kivetelével – egyhangúlag kimondta a községi és – az egri érsekség beleegyezése folytán – a római katolikus felekezeti iskolák és óvodák államosítását.²⁵ Az államosítás városunkban 2 községi városi, 3 római katolikus elemi fiú és leányiskolát és 2 római katolikus óvodát érintett.²⁶

22 A GYTÉ 1933. 3–12.

23 MOLNÁR József 1992/b. október 29–31.

24 Magyar Statisztikai Közlemények. 1912. 374–377.

25 A GYÁEFLIÉ. 1914. 4.

26 MOLNÁR József 1992/b. október 29.

A város a községi és római katolikus felekezeti tanítókat állami tanítókká nevezte ki, 3 új tanítót alkalmazott és 12 hitoktatói állást szervezett. A nem római katolikus vallású tanulókat egyházaik hitoktatói tanították hittanra. Az óvónők létszámát is emelték. A város évente 30 ezer Korona hozzájárulást fizetett az államnak, új iskolákat is épített (elemi iskolák és gimnázium), továbbá ezek fenntartásáról és fűtéséről is gondoskodott. Az iskolák vezetését Tóth Kálmán igazgatóra bízta.²⁷ A munkamegosztás miatt 1899-ben két iskolakörzetet alakítottak ki. Halápi János igazgató vezette a Központi Fiú- és Leány (a Norma), a Kertészházi és az Alsóvárosi Fiúiskolát, Vargha Tivadar pedig a Felsővárosi Fiú- és Leányiskola és az óvodák igazgatója lett.²⁸ 1903. évben az Alsóvárosi Fiú- és Leányiskolából külön iskolakörzetet alakítottak ki Józsa György állami tanító vezetésével.²⁹ Így 3 iskolakörzet alakult ki Gyöngyösön: a Központi, a Felsővárosi és az Alsóvárosi.³⁰

1900-ban gazdasági ismétléi iskolát szerveztek városunkban fiú- és leányosztályokkal, ahol a szőlőművelő lakosok gyermekeinek szőlő, gyümölcs, konyhakerti növények ápolását és női kézimunkát tanították.³¹

A településen voltak iskolai célra bérelt épületek, ilyen volt a Német utcában³², a Szent Orbán templom körüli kis utcában a Hóstyán és más, ma már beazonosíthatatlan helyen.

Gyöngyös város 1889. november 6-i közgyűlése a „Sóház” épületét 4 tantermes iskolává javasolta átalakítani, a városban levő községi iskolák állandó elhelyezésének tárgyalásakor. A költségekre 6000 Ft kölcsönt vett fel és az átalakítási tervet is elkészítette. Azon osztályok részére, amelyeknek nem tudtak helyet biztosítani az épületben, más helyiségekről és annak költségeiről is a városnak kellett gondoskodnia. A Sóház átalakítására kiírt pályázatot 1891. március 6-án Pápai Mihály nyerte el tervvázlatával. A jóváhagyott tervet Heves vármegye rendkívüli bizottsági közgyűlése 1892. május 27-én elfogadta. Közben az építkezés folyt, 1892. augusztus 8-án a vállalkozónak az elvégzett munka 2/3 részét, 4000 Ft-t a városi tanácsülés kifizetni rendelt. 1894. november 5-én Balogh Gyula polgármester a Gyöngyösi Takarékpénztártól felvett 6000 Ft kölcsönt teljesen kifizette, melybe a Sóház iskolává történő építése került.³³

A Sóház iskolává alakítása 1891–1894. között megtörtént.

A Sóház iskola, a mai 3. sz. Általános Iskola régi épülete, – Jókai u. 30. sz. – két utcára nyílik, a Jókaira, illetve az épületegyüttes hátánál lévő Sóház utcára, mely előtt a Sóház tér van. A Jókai u. 30. sz. épületet (a régi Csapó utcában) Gyöngyös város 1790–92-ben építtette Rabl Károly építőmesterrel. Farkas Vendégfogadó volt a neve. Az épületet 1820-ban és 1844-ben javítják.³⁴ A város vendégfogadója 1861-ben³⁵, s még 1863-ban is³⁶, csak a XIX. század végén lett iskola.³⁷

27 A GYÁEFLIÉ. 1914. 4.

28 A GYÁEFLIÉ. 1900. 4.

29 A GYÁEFLIÉ. 1904. 4.

30 A GYÁEFLIÉ. 1904. 18. 20.

31 A GYÁEFLIÉ. 1902. 64–65.

32 A GYÁEFLIÉ. 1902. 3.

33 HmL. GYVL. V. 101/b. 3170 CCLXXXVI/11 1885. I. félév; V. 101/b 395. CCCCXXVI/32.

34 VOIT Pál 1978. 123–124.

35 HORNER István 1863. 57.

36 HORNER István 1863. 93.

37 VOIT Pál 1978. 124.

4. fotó A Sólház iskola Jókai utcai homlokzata (Mátra Múzeum Fotótár 1506. sz.)
Reprodukció: Lónyainé Nagy Éva

Gyöngyös város 1885. évi kataszteri térképén a tárgyalt épületnek főhomlokzata és jobb-
oldali melléképülete olyan mint ma, a telek is a mai Sólház térig (akkor még rendezetlen
terület) nyúlik, és a térre néző részen kis alakú melléképület – valószínűleg istálló – állt.³⁸
Mivel közelében volt az Angyal Csárda – ez már Gyöngyöspüspöki faluban az Egri Érsek-
séghez tartozott –, így a fogadó forgalma visszaesett. 1880-ban már nem működik Gyön-
gyösön a Farkas Vendégfogadó.³⁹ Ezt az épületet használhatták só raktározására és innen a
név, mely átment a gyöngyösiek köztudatába és később az iskolára is olyan tartósan, hogy
még napjainkban, az átépítés után 100 évvel is így nevezik az iskolát. Az épület az iskolává
történi átépítésekor kapta eklektikus stílusú homlokzatát.⁴⁰

A Gyöngyösi Állami Elemi Fiú- és Leányiskolában 1895–1896. tanévben június 16–20
között tartották meg a hittan évfárá vizsgáikat. Itt találkozunk az Alsóvárosi (Sólházi) iskola
I-IV. o. fiú, a Kertészházi Fiú- és Leányiskola I-II-III. fiú és II-III. leányosztályaival.⁴¹
Melyik épületben volt a Kertészházi Fiú- és Leányiskola? A Zrínyi utca 10–12. sz földszin-
tes épület helyén volt Kertész Antal gyöngyösi építkezési vállalkozó kétemeletes nagy la-
kóépülete, mely az Alkotmány utcára is nézett. Itt állt az u. n. Kertészházi Iskola, mely
iskolai célokra bérelt épület. Ma már nincs meg, mert az 1944. évi harcokban megsérült,

38 Gyöngyös város Kataszteri térképe 1885.

39 ETHEI SEBŐK László 1880. 7.

40 VOIT PÁL 1978. 124.

41 Hml GYVL. 101/b 318. CCL XXXVI/54 1896. év

eladták, új tulajdonosai az építési anyagért lebontották és az egykori nagyméretű, kétemeletes ház helyén a mai két kis földszintes házat építették.

Az iskolák államosításakor a város vállalta új iskolaépületek építését. 1898–1899-ben emelték a gimnázium új épületét,⁴² majd sor került az elemi iskolákra is.

A város képviselőtestületi közgyűlése 1899. szeptember hó 17-én határozott az újonnan építendő elemi iskolák pályázatáról és Kertész Antal gyöngyösi építkezési vállalkozót bízta meg a Hanisz telken (az egykori Leánypolgári iskola Nagy patak parti része, a mai II. Rákóczi Ferenc Általános Iskola emeletes épülete) és a Sóház telken építendő 4 osztályos Alsóvárosi Elemi Leányiskolák létrehozásával. Gajdóczi Antal gyöngyösi építész vezetésével 41 tagú építési bizottságot állítottak fel és a Sóház iskola építési vezetőjének Gajdóczi Antalt nevezték ki. A terveket Ohidi Légmán Imre építőmérnök készítette el, akit az építkezés megyei felügyeletével bízták meg. Ezen évben elkészült a szolgalakás⁴³ az udvari szárnyon a mai lépcsős terem mellett. Az építkezést tovább folytatták. A térre néző 4 osztályos új iskolaépület elkészült munkálataiért Kertész Antal az építési bizottságtól 1900. február 1-jén 3000 Ft összeg kifizetését kérte.⁴⁴ 1900. június elejére már mindkét iskola tető alatt volt, a munka nagyrészt elvégezték, ezért az 1900. június 13-i tanácsülés határozata szerint Kertész Antalnak 15. 446 Korona 12 fillért, a vállalt összeg 1/3 részét a város házipénztárából kifizették.⁴⁵ A még el sem készült iskolák bebútorozását sürgeti a királyi tanfelügyelő. A képviselőtestület 1900. november 4-i állásfoglalása: „hogy az iskolák felszerelésénél a régi, de a célnak teljesen jól és megfelelően átalakított bútordarabok is átveendők, s illetve elfogandók, és hogy csak akkor kell az új bútorzat, ha annak a szüksége beáll.”⁴⁶ Kertész Antal a Hanisz telken és a Sóházi iskolánál épített állami elemi iskolák építkezési ügyében a leszámolási okmányokat 1900. december hónapban terjesztette be a polgármesternek, az építkezés teljes befejezése után, melyet a tanácsülés 1900. december 22-én tárgyalta. 1901. január 30-án Kovács Kálmán műszaki tanácsos, az egri építészeti hivatal főnöke a felépített 2 elemi iskola műszaki felülvizsgálatát 1901. február 8-ra tűzte ki, melyre meghívták Légmán Imre királyi mérnököt mint tervezőt és az építési munkálatok legfőbb ellenőrzőjét.⁴⁷

1901. év elejére elkészült a város által épített 2 új iskola a Sóház iskola ma Sóház térre néző épületrésze (4 osztály) és az udvari szárny egy része, valamint a Nagy Patak partján levő egyemeletes iskolaépület. Minckét iskola leányiskolaként szerepelt, az 1901–1902. tanévtől megkezdték bennük a tanítást.

Ezután is volt még iskolaépítés. Az 1908–1909-es tanév kezdetére elkészült a Felsővárosi Fiúiskola új épülete a Petőfi utca sarkán (az u. n. Csárda Iskola).⁴⁸ Az 1909–1910-es tanév kezdetére elkészült és megnyílt a Benepusztai (Mátrafüred) iskola, az egykori Csárda épületben (ma Bene-ház) 27 tanulóval (15 fiú, 12 leány).⁴⁹ Az 1910–11. iskolai évben az iskolaépületekben különösebb változás nem történt, kivéve hogy építkezés miatt a Központi

42 MISÓCZKI Lajos 1984. 77. 78. 80.

43 Hml. GYVL. CCLXXX IV/18. -1136/1899.

44 Hml. GYVL. CCLCCC VIII/43. V. 101/b 322 1901

45 Hml. GYVL. CCLXXXVIII. 115. V. 101/b. 322/1900.

46 Hml. GYVL. CCLXXX. VIII. 150. V. 101/b322. 1900.

47 Hml. GYVL. CCLXXXIX/25 V. 101/b 323. 1901. (itt mondok köszönetet a Hml két dolgozójának, dr. Csiffáry Gergely igazgató helyettes és dr. Nemes Lajos levéltáros uraknak önzetlen segítségükért).

48 A GYÁEFLIÉ. 1909. 3–12. 41–52.

49 A GYÁEFLIÉ. 1910. 3–10. 16. 38–45.

5. fotó A Söház iskola udvari része (Mátra Múzeum Fotótár 1503. 1. sz.)
Reprodukció: Lónyainé Nagy Éva

Fiúiskola udvara (a Csemege Julius Meinl helyén) – a szomszédságában történt emeletráépítés miatt levegőtlené vált. Az iskola sötét, egészségtelen tantermei így még alkalmatlabbak lettek a tanítás céljaira.⁵⁰ Az 1904. augusztus 16-i gyöngyösi tűzvészben városunk és az iskolák jelentős kárt szenvedtek. Az összes elpusztult érték 1451 Korona volt.⁵¹

Az első világháború 1914-ben megkezdődött. 1914–1915-i első háborús év nagyon akadályozta a gyöngyösi iskolák munkáját. A városból 4 tanító vonult be. Az Alsóvárosi Iskolából Raffay Dezső, osztályát (I. b. fiúosztály, 45 tanulóval) Mátray Árpádné központi iskolai tanítónő vitte tovább. A tanítók szeptember 15-i gyűlésén 26 nő és férfi nevelő, 2 hitoktató valamint 6 óvónő elhatározta, hogy a háború végéig fizetésük 1 százalékát a hadba vonultak családjai megsegítésére felajánlja, mely összeget a Magyar Általános Hitelbank Gyöngyösi Fiókjához havonta beküldenek. VKM rendelete alapján a szülők fiúgyermekeit III. osztálytól kezdve a háborús helyzetre való tekintettel felmentették a mindennapos iskolába járás alól.

A városi képviselőtestület határozata szerint a 90 ágyas hadikórházat az Alsóvárosi Iskolában helyezték el, úgyszintén az Izraelita Szentegylet 25 ágyas kórházat is. (1914. október 15-i határidővel.) Ezután az iskola tanulói a Központi Fiú- és Leányiskolában félnapos tanításban vettek részt.

Október közepén a tanulók az erdőben szederlevelet szedtek teának a katonák részére. Az iskolás leányok a tanítók által szerzett pamutból hósapkát, csuklóvédőt és más eszkö-

⁵⁰ A GYÁEFLIÉ. 1911. 9.

⁵¹ KÁPLÁNY József 1909. 70. 71. 75. 79.

6. fotó Az 1898-99-ben épült gimnázium. Reprodukció: Dózsa Balázs

zőket készítettek a fronton harcolóknak. December 14-én újabb kórházakat helyeztek el Gyöngyösön, a Gimnázium és a Polgári Leányiskola kivételével lefoglalták az összes iskolát és óvodát. A karácsonyi szünetben egyes visszakapott óvodai és iskolai tanteremben hetenként háromszor félnapi tanítást tudtak szervezni. A tanítók részt vettek a háború céljaira való pénzgyűjtésben, a tanulók pedig 139,8 kg fémot gyűjtöttek.

A háború miatt szükség volt a földműves munkában még a gyerekek munkaerejére is, ezért az iskolai tanévet május végén befejezték. Az iskolai év végével, hogy a hadbavonult családtagjai nyugodtan végezhesék földművelő munkájukat, 2–6 éves gyermekeik részére országsszerte napköziotthonokat szerveztek. Gyöngyösön ezt a Fejérváryné-féle Római Katolikus Leányiskolában és az Alsóvárosi Óvodában állították fel.⁵²

Ezután egyre kevesebb adattal rendelkezünk az iskolák helyzetéről. Csak 1918–19-es évekből vannak ismereteink.

Nem volt elég Gyöngyösnek a világháború nyomorúsága, ezt még súlyosbította az 1917. május 21-i nagy tűzvész. Ekkor 559 lakóház és 1400 melléképület égett le, a tűzkár – Gyöngyöspüspököt is beleszámítva – 29. 568. 646 Korona volt. Több mint 8000 fő, a város lakosságának 40 százaléka maradt hajléktalanul.

Az iskolák közül a Norma Iskola, a Központi Fiúiskola és a Polgári Leányiskola melléképületei, a Német utcai, az Iparostanonc Iskola, valamint egy óvoda égett le.⁵³ Az Alsó-

52 A GYÁEFLIÉ. 1915. 2–16.

53 VÉBER János 1937. 87–89.

7. fotó Az 1901-ben felépült Alsóvárosi Állami Elemi Népiskola (Leányiskola),
mely az 1917. május 21-i tűzvészben leégett.
Reprodukció: Dózsa Balázs

városi Iskola fiúiskolai részét (Jókai u. 30. sz.) megmentették a tűzoltók és mások, míg a leányiskolai rész (az Alsóvárosi Iskola ma a térre néző régi épülete) leégett.⁵⁴

A tűz pusztítása az oktatói munkát még inkább hátráltatta.

Az Őszirózsás forradalom és 1919. március 21-től augusztus 1-ig a Tanácsköztársaság az 1918–1919-es tanév idejére esett. Ezen időszakban sok változás történt az iskolákban, különösen a tanítótestületek tevékenységében.

1919. március 21-én este a Központi Leányiskola földszinti összenyitható nagytermében tartotta a MSZDP Gyöngyösi Szervezete a budapesti események hatására gyűlését. Ezen nagy tömeg jelent meg.

Itt mondták ki a a gyöngyösi Katona Munkás és Paraszttanács megalakulását. Ezt másnap, 22-én jelentette be Junghancz Ferenc ács, a város polgármestere. A munkástanács vette kezébe Gyöngyös irányítását. Elsőként a városi tanítók alakították meg szakszervezetüket, melynek elnöke Havas Pál a Központi Iskola igazgatója lett, titkára pedig Bálint Károly gimnáziumi tanár.⁵⁵

A Tanácsköztársaság nyolcosztályos kötelező, ingyenes elemi iskola és egységes középiskola létesítését tervezte. Eltörölték az osztályzatokat és az érettségi vizsgát. A tanítást június 17-én vizsga nélkül fejezték be. A gimnáziumban a tanulók megfelelt (322 tanuló)

54 MISÓCZKI Lajos 1991. 34.

55 Dezséri BACHÓ László 1940. 81–84.

és nem felelt meg (44 tanuló) jelzésű bizonyítványt kaptak. A gimnáziumban diáktanács alakult.⁵⁶

A Tanácsköztársaság idején az iparostanoncok Ifjómunkás Szövetséget alakítottak, székhelyük a Kertész-házban volt.

Az elemi iskolák vezetését a direktórium vette át, az Alsóvárosi Iskola felügyeletét Havas Pál igazgatóra, a Felsővárosi ügyeit Imrefi József tanítóra, a Központi Iskolát pedig Nagy Lajos tanítóra bízta.⁵⁷

Tanító átképző tanfolyamokat is szerveztek, az első július 8-án kezdődött a gimnáziumban. Ezt Gyöngyösi Nándor hírlapíró vezette, a helyettese Vargha Tivadar elemi iskolai igazgató volt. Előadást tartottak többek között a Dózsa féle parasztháborúról. A hallgatók a tanfolyam végeztével bizonyítványt kaptak.⁵⁸

Április 7-én tanácsválasztást tartottak. Gyöngyösön 2 szavazóhelyiség volt, az egyik a Kereskedelmi Csarnokban (ma a Kereskedelmi Közép és Szakmunkásképző Iskola), a másik az Alsóvárosi Elemi Iskolában.⁵⁹

Júliusban a gyöngyösi direktórium 260 szegény sorsú munkás- és parasztyermeket üdültetett Mátrafüreden. A nyaraltatás megszervezésében nagy szerepet játszott Vargha Tivadar a Felsővárosi Iskola igazgatója. A nyaraló gyerekek jórésze is ezen iskolából került ki. A gyermekekre nevelők ügyeltek. A lányok az Alsó – ma Benevár Étterem, – míg a fiúk a Felső Vendéglőben laktak (ma már nincs meg, lebontották). A nyaraláshoz szükséges pénzt a gazdag gyöngyösiekre kivetett összegből és önkéntes adakozásból fedezték.

Augusztus 5-én újabb 140 gyermeket akartak nyaraltatni, de erre már nem került sor a Tanácsköztársaság alatt.⁶⁰

Az 1894-es államosítás sok változást hozott a gyöngyösi iskolák történetében, melynek első szakasza a Tanácsköztársaság bukásával zárul.

Röviden szólunk kell a beiskolázásról, az iskolaévről, az iskolai ünnepekről, a tanterületről, a szegény tanulók segélyezéséről és az iskolán kívüli munkáról.

Az iskolák államosításának köszönhető, hogy az 1899–1900-as tanévben már nem volt olyan iskolaköteles tanuló, akit nem irattak be iskolába. Az előbbi években az iskolába be nem írt tanulókat a tanítótestület közbenjárására, a hatósággal kényszerítették a mindennapos iskolalátogatásra. A beiskolázás szigorú megkövetelése eredményeképpen a Központi Leányiskolában új osztályt szerveztek. Nem kaptak újabb tanítót, ezért a Kertészházi Iskolában az I. és II. fiúosztályokat összevonták és az így felszabadult tanító oktatott az újonnan megnyitott osztályban. A gyöngyösi tanítók betegeskedő kartársaikat állandó helyettesítő tanító hiányában nehezen tudták pótolni. Egy érdekesség, mely jellemző e korszakra. A Felsővárosi Iskolakörzet igazgatójának: Vargha Tivadarnak a felesége, aki a Központi iskolában a III. leányosztályt tanította 6 heti szabadságot kapott, amikor László fia született.⁶¹ Cél volt az iskolai élet belső értékeinek fokozatos emelése, amit évente kitaró szívós munkával sikerült elérni, különösen a hazafias és vallásos erkölcsi nevelésnél. A különböző vallású tanulók minden ünnepnap nevelőik vezetésével vettek részt az istentiszteleteken, körmeneteken.

56 A GYFÉ. 1920. 2.

57 Dezséri BACHÓ László 1940. 103.

58 Dezséri BACHÓ László 1940. 161.

59 Dezséri BACHÓ László 1940. 104.

60 Dezséri BACHÓ László 1940. 104.

61 A GYÁEFLIÉ 1905. 3–24. 50–60.

A beiratás (minden évben, minden tanulót be kellett íratni) szeptember első napjaiban volt. Egyik iskolából a másikba átiratkozni nem lehetett, csak lakásváltozás esetén. A beiratási díj tanulónként 1 Korona, valamint 10 fillér értesítő díj. Minden évben nyomtatott értesítőt adtak ki a gyöngyösi iskolák közösen, mely tartalmazta az év eseményeit és a tanulók előmenetelét.) „Ezen díjak befizetése alól felmentésnek helye nincs”, idegen (máshonnan jött) tanuló még 8 Korona tandíjat is fizetett.⁶²

Az 1908–1909. évi XLVI. t. c. (törvénycikk) a népoktatás ingyenessé tételéről rendelkezett. Ennek értelmében megszűnt a legtöbb iskolában szokásos tandíj. A gyöngyösi iskolákban 80 fillér beiratási díjat kellett ezen évtől fizetni, mely alól szegénységi bizonyítvány alapján lehetett felmentést kérni. Az ismétlő iskola ingyenes volt. A felsőbb osztályokban sok a mulasztás, főként a szegény tanulónál, de hiányzásukat nem lehetett bírsággal büntetni, mert a legkevesebb összeget sem tudták behajtani.⁶³

A tanév szeptember első napjaiban „Veni sancte”-val (szentmise és utána évnyitó ünnepség) kezdődött és június 24–28 között „Te Deum”-mal (hálaadás, mise és évzáró ünnepség) fejeződött be. Június közepén osztály-és hittanvizsgákat tartottak, az iskolai gondnokság tagjainak elnöklete alatt. Ekkor a kiváló előmenetelű és a jó magaviseletű tanulókat megjutalmazták.

Érdekesek az iskolai ünnepségek időpontjai, melyeket az I. világháború végéig kevés változtatással megtartottak. Ezek a következők: a király nevenapja (I. Ferenc József – József nap, március 19), az áprilisi törvények szentesítési napja április 11. (és nem március 15-ét, a forradalom napját ünnepelték meg), a koronázás napja (1867. június 8-án koronázták meg I. Ferenc Józsefet magyar királlyá), tavasszal tanulmányi kirándulást szerveztek osztályonként, júniusban pedig majálist (legtöbbször Mátrafüreden, vagy akkori nevén a Benén).

Voltak – aránylag ritkán – különleges ünnepek is. A tanulók részt vettek például II. Rákóczi Ferenc fejedelem és bujdosótársai hamvai hazahozatalának gyöngyösi ünnepélyén 1906. október 28-án.⁶⁴ 1907. április 13-án a Madarak és fák napját, május 18-án osztályonként 1 órát Békenap címen tartottak meg, május 29-én a Csathó kertben gyermek majálist rendeztek.⁶⁵ 1909. szeptember 7-én Nemzeti Zászló ünnepélyt, 1910. április 8-án pedig gróf Széchenyi István emlékünnepélyt tartottak halálának 50. évfordulóján, mely alkalmakkor a tanítók diákjaiknak a nap jelentőségét méltatták.⁶⁶

A tanfelügyelő évente többször is meglátogatta az iskolákat. Ekkor értékelték az iskola és a nevelők munkáját.

A tanítótestületek évenként többször tartottak gyűlést, pl. 1899–1900. tanévben pedagógiai felolvasásokat, gyakorlati tanításokat szerveztek, részletes tantervet készítettek, meghatározták az egyes betűalakok előállításának (írásának) módját, hogy az írás tanítását egységesen végezhessek. Az 1905–1906. iskolai tanévben fontos előrelépést jelentett az új népiskolai tanterv kiadása, mely az iskolák belső életére gyakorolt hatást és legfőbb célkitűzése az oktatás, nevelés színvonalának az emelése volt. Előmozdítja a gyakorlati oktatást a reáltárgyak helyesebb elrendezésével. Különösen nagy súlyt helyez a helyesírás és fogalmazás fejlesztésére. Igen fontosnak tartja a testi nevelés, a művészeti tantárgyak, a kézügyesség oktatását. A következő tanévben a tantervet teljesen bevezetik, ezért a tanítótes-

62 A GYÁEFLIÉ 1900. 3–14. 49–58.

63 A GYÁEFLIÉ 1909. 3–12. 41–52.

64 A GYÁEFLIÉ 1907. 9 és DEZSÉRI Bachó László 1938. 95.

65 A GYÁEFLIÉ 1907. 3–12. 45. 53.

66 A GYÁEFLIÉ 1910. 3–10. 16. 38–45.

8. fotó Az 1901-ben felépült Állami Elemi Központi Leányiskola.
Reprodukció: Dózsa Balázs

tületek buzgón dolgoztak a részletes tananyagbeosztások és órarendek összeállításán. Gyöngyösön a három iskolakörzet tanítói kidolgozták a tanmenetet, melyből az igazgatók és a pedagógiai bizottság egységes, az egész városra alkalmazott tantervet készített és ez olyan jól sikerült, hogy a tanfelügyelő több tantárgyból a tanítótestület hivatalos lapjában (Heves Megyei Tanügy 1907. – M. J.) közzétette. Cél volt az elméleti pedagógiai kérdéseket a gyakorlatban minél tökéletesebben alkalmazni.⁶⁷

A tanítótestületek folyamatosan végezték munkájukat, talán azon tevékenységük a legjelentősebb, hogy a városban év végéig megvalósították a félnapos tanítási rendszert. Ezt a tanév végéig engedélyezte a megyei tanfelügyelő a testület azon indokára hivatkozva, hogy a gimnáziumban, a Polgári Leányiskolában, de még az állami hivatalokban is csak félnapos munkaidő van. Ezt az intézkedést a szülők is megelégedéssel fogadták.⁶⁸ Sajnos a VKM a 143490/1910. sz. rendeletével 1910. március 1-től megszüntette a városunkban folyó félnapos (csak délelőtti) tanítást, pedig ez különösen a szegényebb szülők számára kedvező volt, hiszen az őszi és tavaszi munkák idején délutánokként gyermekeiket a szőlőmunkába bevonhatták.⁶⁹ Alpáry Lajos vármegyei tanfelügyelő a város elemi iskoláiban tett látogatásai tapasztalatait az 1911. június 1-jén tartott tanítói gyűlésen összegezte. Elismeréssel szolt arról, hogy a gyöngyösi állami elemi iskolák nemcsak Heves megyében vívtak ki maguknak vezető helyet, hanem az ország legjobb népiskoláival is méltán versenyezhetnek.⁷⁰

67 A GYÁEFLIÉ 1907. és Dezséri Bachó László 1938. 95.

68 A GYÁEFLIÉ 1910. 3–10. 16. 38–45.

69 A GYÁEFLIÉ 1911. 9.

70 A GYÁEFLIÉ 1911. 9.

Az I-II. osztályban 2 db könyv, III. o-ban 3, IV. o-ban 4, – itt már földrajzi atlaszt is használtak; V-VI. osztályokban pedig 10 db tankönyvük volt a tanulóknak. A történelmet Alpáry Lajos: „A magyar nemzet története” című V-VI. o. tankönyvből tanították.⁷¹

Nagy segítség volt, hogy a Lampel Róbert budapesti könyvkiadó cég az új tankönyvekből 220 db-ot küldött a városba 188 Korona értékben a szegény tanulók részére.

Az 1906–1907. évben bevezetett új tantervhez új tankönyveket is használtak. Az 1912–13-as évben a hittan tanítására olyan tankönyveket vezettek be, amilyenek eddig nem voltak. A II. és III. osztályban az „Egri kis káté-t” (ezt több osztályban is használták) és a Bibliai történeteket; a IV. osztályban már 3 tankönyvet, az V-VI. osztályokban pedig 4 hittankönyvet használtak. A református tanulók 1 hittankönyvből tanultak. Ezenkívül volt még énekeskönyv is.⁷² Ezen sok tankönyv használata a valláserkölcés nagymértékű tanítását bizonyítja. Ezeket a tankönyveket az 1920-as évek elejéig használták.

Az új tanterv bevezetésével az iskolai felszerelésben még sok volt a hiány, amit évente próbáltak pótolni részben a költségvetésből, részben segélyekből. Így néhány év alatt a különböző tárgyakhoz (magyar történelem, földrajz, beszéd- és értelemgyakorlatok, természetrajz) sikerült az iskoláknak megszerezni a megfelelő szemléltető eszközöket. Az iskolák bútorzata a városban még nem kielégítő, a Központi és az Alsóvárosi iskolák bútorai, de különösen padjai csak a gyermekek megnyomortására alkalmasak.⁷³ A padok még jópár évig nyomorgatták a tanulókat, mert újat helyettük nem tudtak szerezni.

Igen fontos volt a szegény tanulók segélyezése. A szegény tanulók segítésére 1899–1900-ban megszervezték a „Gyöngyösi Gyermekbarát Egyesületet”, melynek célja a rászoruló tanulók részére ruha, lábbeli és tanszer segélyek adása volt. A helyi pénzügyektől is érkeztek segélyek, főként tankönyvekre. E tanévben a legszegényebb tanulóknak 85 pár csizmát készítettek a befolyt összegből.⁷⁴ 1902–1903. tanévben az egyesület a rászoruló tanulóknak 134 pár új csizmát és 27 télikabátot osztott ki. Soltész Sándor és neje, gyöngyösi lakosok, akik már évek óta részt vettek a segélyezésben, ezen évben 5 tanulót ruháztak fel, 80 Korona értékben. A VKM-től 83 db tankönyvet kaptak a rászorulóok.⁷⁵ Az 1909–1910-es tanévben a segély összege 986 Korona⁷⁶, az 1911–12-es tanévben a Vöröskereszt választmányá szánál több tanulóknak biztosított a téli hónapokban ingyen ebédet.⁷⁷ Az utolsó békeévben 1913–14-ben a szegény tanulók 28 pár cipőt és 20 db télikabátot kaptak. A Magyar Vöröskereszt Gyöngyösi Szervezete 145 gyermeknek három hónapon keresztül ingyen ebédet adott. A Lampel Róbert könyvkiadó cég ebben az évben 344 db ingyen tankönyvet küldött a város szegény tanulóinak.⁷⁸

Igen fontos volt az iskolán kívüli népművelés, melyet a XIX. sz. végétől két ifjúsági egyesületben, az 1897-ben alapított Felsővárosi-és az 1903. január 6-án alapított Alsóvárosi Ifjúsági Egyesületben végeztek az iskolák tanítói és a város különböző vezető polgárai. Mindkét egyesület tagjai sorába szőlőmunkás fiatalokat szerveztek. Számukra minden év-

71 A GYÁEFLIÉ 1907. 3–12. 45. 53.

72 A GYÁEFLIÉ 1907. 3–12. 45. 53.

73 A GYÁEFLIÉ 1910. 3–10. 16. 38–45.

74 A GYÁEFLIÉ 1907. és Dezséri Bachó László 1938. 95.

75 A GYÁEFLIÉ 1910. 3–10. 16. 38–45.

76 A GYÁEFLIÉ 1911. 9.

77 A GYÁEFLIÉ 1911. 9.

78 A GYÁEFLIÉ 1907. 3–12. 45. 53.

ben rendszeresen tartottak előadásokat, különböző tanfolyamokat. Dalárdát is szerveztek mindkét egyesületben. Az őszi szüreti mulatságokat mindkét szervezet külön-külön rendezte. E szervezetek egészen az 1940-es évekig működtek. Minden évben részt vettek társadalmi ünnepségeken (pl. március 15., október 6.), színdarabokat adtak elő, énekkarral szerepeltek. Álljon itt néhány kiragadott példa mindennapi életükből: 1904. őszén az Alsóvárosi Ifjúsági Egyesületben szőlőműveléssel kapcsolatos permetező és borsajtoló kiállítást rendeztek a Sóház iskola tanítói. Dalárdájuk az 1905. március 15-i városi ünnepségen szerepelt.⁷⁹ Az 1906–1907. tanévben az Alsóvárosi Ifjúsági Egyesület keretében rendezett szőlőoltási tanfolyamon 330 szőlőművész vett részt.⁸⁰ 1913-ban ünnepelték fennállásuk 10. évfordulóját.⁸¹

Az első világháborút követő 1918–19-es tanév után lezárult a gyöngyösi iskolák első időszaka. A következő időszak, mely az 1919–20-as tanévvel kezdődött és az 1945-ös tanév végéig tartott, már egy újabb korszak, mely sok mindenben különbözik az előbbtől.

1920. április 5-én a gyöngyösi katolikus hívek megválasztották a város iskolaszékének tagjait. Feladatuk volt a Mária Valéria Intézet elemi leányiskolájának, óvodájának, továbbá a Fejérváryné-féle Árvaház elemi iskolájának fenntartása és felügyelete.

1921-ben új iskolát alapítottak Gyöngyösön. 1921. augusztus 28-án az iskolaszék a Gyöngyösi Gazdakör régi óhajának tett eleget a Római Katolikus Polgári Fiúiskola felállításával. Sürgető igényként merült fel, hogy legyen Polgári Fiúiskola Gyöngyösön, mely a város mezőgazdasággal foglalkozó lakosainak gyermekeit készíti fel a mezőgazdasággal való gyakorlati foglalkozásra. Gyöngyös városának, mint az iskolák tulajdonosának, karbantartás és részben fenntartás is a feladati közé tartozott. Ezért 1921. szeptember 5-én tartott képviselőtestületi ülésén örömmel vette tudomásul az iskolaszék határozatát. Gondoskodott az iskola elhelyezéséről, fenntartásáról, míg a tanárok fizetését fele részben állami segítyből oldotta meg. Így a Polgári Fiúiskola I. osztálya 60 tanulóval 1921. szeptember 13-án megnyílt. Az első tanítási nap szeptember 14-én volt a Gimnázium épületében. A tanévet 1922. június 29-én záróünnepélllyel fejezték be. Az ideiglenes igazgató Erdős Tivadar, a gimnázium igazgatója lett, a kinevezett tanár Oswald Géza, a 2 óraadó tanár pedig Hevessy Vilma polgári leányiskolai tanárnő és Vargha Tivadar a Felsővárosi Iskola igazgatója. 3 vallás papjai (katolikus, református, ortodox és neológ izraelita) tartották a hittanórákat.⁸²

Az 1924–25-ös tanévben végzett az első 4 osztály, ekkor az állandó igazgatón kívül az iskola tantestületének már 6 állandó tanára volt. A tanév végén az iskola össztanulói létszáma 261 fő. Állandó és önálló épülete még nem volt az iskolának, ezért 3 osztály a Gimnázium épületében, míg 1 osztály, valamint a tanári szoba és az igazgatói iroda a Járásbíróság épületében kapott helyet.⁸³ Ez a régi Ispotály, a mai Dózsa György Általános Iskola.

1925-ben az iskolaszék a Polgári Iskolára alapozva (persze más középiskola 4. osztálya után is lehetett jelentkezni), megnyitotta a Felső Mezőgazdasági Iskolát, melyben az első érettségit 1929-ben tartották. Az érettségi után a tanulók felvételt nyertek a mezőgazdasági iskolákba és a Közgazdasági Egyetemre. Az iskolában a tanulók az elméleti oktatás mellett gyakorlatban is megismerkedtek a mezőgazdaság, a kertészet és az állattenyésztés minden

79 A GYÁEFLIÉ 1905. 3–24. 50–60.

80 A GYÁEFLIÉ 1914. 3–12. 15–16. 39–48.

81 A GYÁEFLIÉ 1907. 3–12. 45. 53.

82 A GYFÁÉ 1922. 3–7.

83 A GYPFÉ 1925. 2–11.

ágával. A két iskolában 1925-ben alakult meg a 752. sz. Vak Bottyán Cserkészcsapat.⁸⁴ A két iskola még évekig az 1930-as évek elején a volt Ispotály egész épületét megkapta.

1923. január 1-vel Gyöngyöspüspöki községet, mely már összenőtt a várossal, Gyöngyöshöz csatolták.⁸⁵ E városrészben 6 osztályos Római Katolikus Elemi Iskola volt 1 tanítóval és jó iskolaépülettel. Az 1924–25-ös tanévben ezen iskolában 63 tanulót (41 leány és 22 fiú) tanított egy osztályban Sike Miklós kántortanító. Az 1925–26-os iskolai évben az iskolának már 2 épülete volt, az egyik a falu felső – Gyöngyöshöz közel eső – részén (az épület ma is megvan, előtte vezet a út a 7. sz. iskola felé), míg a másik a templomhoz közel, ez a régebbi épület (ma is áll). Ekkor a 6 vegyesosztályt (68 tanuló, 45 leány és 23 fiú) már 2 tanító, Sike Miklós és Füleky Józsefné tanította.⁸⁶

Az 1927–28-as tanévben szervezte meg Lipeczki János igazgató a Leányiparos Tanonciskolát.⁸⁷

1928. augusztus 9-én kezdte meg Gajdóczky Dezső és László gyöngyösi építési vállalkozó a Központi Állami Elemi Népiskola emeletes épületének átépítését mai formájában.⁸⁸

1929. szeptember 1-jén vasárnap felszentelte dr. Bozsik Pál felsővárosi prépost plébános az új toldaléképületekkel bővített és teljesen átalakított Központi Állami Elemi Iskolát.

E tanévben szervezték meg az Állami Kisegítő Iskolát Gyöngyösön 21 tanulóval, melyből 17-en végeztek az osztatlan I-II. osztályban. Az iskola a Központi Iskolához tartozott, vezetője Kraftsik János tanította nagy buzgalommal ezen iskola tanulóit. Minden segítséget megkaptak a tanulók, amit tanszerekben lehetett kapni.

1930. február 25-i miniszteri leirat alapján a városnak 1930-ban 2000 Pengő, 1931-ben 3000 P., 1932–33–34-re 4000–4000 Pengő költséggel kellett hozzájárulni az állami elemi iskolák fenntartásához. Ezenkívül még 5 évre az épületek festése, világítása, vízdíja, WC pucolás, külső-belső tatarozása, a bérelt épületekben pedig a belső meszelés és takarítás a város feladata volt.⁸⁹

Az 1932–33. tanév szeptember 8-tól 1933. június 25-ig tartott. A beiratáskor 1 P. beiratási díjat és a év végén nyomtatásban megjelent értesítőre 40 fillért kellett fizetni. E tanévben halt meg gróf Apponyi Albert és gróf Klebersberg Kunó volt vallás és közoktatási miniszter. Temetésük napján a vallás és közoktatási miniszter szünetet rendelt el, a tanulók gyászmisén vettek részt.

Az iskoláknak gyakorló területet jelölt ki a város, az alsóvárosiak fásítás céljából a mai Sóház teret és az Érsekföldön 183 négyszögöl házhelyet kaptak, melyet a talaj keménysége és szerzők hiányában nem tudtak megművelni.⁹⁰ 1934. február-március hónapban bontották le az 1802-ben épített és az 1917-es tűzvészben leégett Norma iskola romos épületét.⁹¹

1940-ben az iskolákat is elérte a háború szele, a Központi iskolában egy ízben tartottak légiriadót.⁹² Az 1941–42-es tanévben a légóltalmi nevelést az előírásoknak megfelelően

84 A GYPMgÉ és FMgFÉ 1927. 37–40.

85 FORGÁCS Ferenc 1929. 74.

86 A GYPNN 1925–1926.

87 A GYTÉ. 1933. 3–12.

88 A GYÁEFLIÉ. 1929. 3–21. 46–51.

89 A GYÁEFLIÉ. 1930. 3–25. 50–57.

90 A GYÁEFLIÉ. 1933. 3–32. 54–65.

91 Máttravidéki Hírlap 1934. március 3. III. évf. 9. sz. kishír 3.

92 A GYÁEFLIÉ. 1940. 3–28. 40–44.

tartották meg az iskolákban.⁹³ Az 1942–43-as iskolai évben a háború már érezte hatását, a tanulók a fronton harcoló katonáknak csomagokat küldtek (újság, cukorka, cigaretta) és a különféle előadások bevételeiből is segítették őket.⁹⁴

Az 1943–44. iskolai év szeptember 26-án kezdődött, 27-én már rendes tanítás volt. A háború miatt a tanévet évről vizsga nélkül, 1944. április 1-jén befejezték. Megtartották a szokásos iskolai ünnepélyeket. Nagy gondot fordítottak a legszigorúbb takarékosagra való nevelésre. Mivel a légiriadók gyakoriak voltak, a tanulók a rádió bemondása alapján – ezt iskolánként figyelemmel kísérték – a tanítást megszakították és hazasiettek otthonaikba. 1944. április 3-án érte az első bombatámadás Budapestet. A gyöngyösi iskolák tanulói a fővárost ért légitámadás áldozatainak megsegítésére több száz pengőt küldtek gyűjtésükből és a tanítótestület tagjainak adományaiból a Magyar Ifjúsági Vöröskereszt Központjába.⁹⁵

Az 1944–45. iskolai tanév a rendes időben, szeptember első hetében kezdődött meg. A háború elérte Magyarországot is, és ez hosszabb időre megszakította az iskolaévet. Gyöngyösön a gimnázium épületét katonai kórház céljára lefoglalták, ezután a gimnazisták az Alsóvárosi Elemi Iskolában folytatták tanulmányaikat felváltva másodnaponta délelőtt és délután. Az iskolában nagy volt a zsúfoltság, mert a gimnazisták mellett az elemi iskola tanulói is ide jártak. Az elemi iskola tanulói létszáma a 7 osztályban több mint 300 tanuló, míg a gimnazistáké 8 osztályban 301 fő (ebből 14 volt leány). Október hónapban egy osztályban kb. 40–45 fő munkaszolgálatos is volt. A munkaszolgálatosok az iskola udvarán lövészárkokat ástak és így a tanulóknak nem sok helyük maradt játékra, mozgásra. Ezt a váltakozó tanítást a hadihelyzetre való tekintettel október 29-én befejezték.⁹⁶

Gyöngyöst a szovjet Vörös Hadsereg 1944. november 19-én foglalta el.⁹⁷ A város nagy épületeiben szovjet hadikórházakat rendeztek be. Az iskolák egy része – az alsóvárosi is – 1945. februárjában felszabadult és megkezdődhetett a tanítás. A gimnázium 1945. február 12-én a Polgári Leányiskolában kapott helyet, kétnaponta váltakozó osztályokkal délelőtt és délután tanítottak. A tanévet 1945. július 14-én fejezték be.⁹⁸

Az Alsóvárosi Iskolában az iskola tanulói mellett a Gyöngyösi Római Katolikus Polgári Fiúiskola és a Gyöngyösi Római Katolikus Felső Mezőgazdasági Iskola növendékeit helyezték el.⁹⁹

Mint már az előbbiekben is említettük, a gyöngyösi iskolák az 1919-es tanévvél egy újabb korszakot kezdtek el. Ezen időszak iskolai élete másabb volt, mint az előző időszaké. Az események ismeretében szóljunk erről. Az iskolai év kezdetében és befejezésében nem történt változás. 1924-ben az iskolákban megkezdtek az oktató filmek vetítését. 1925-ben megalakultak a Szívgyárda csoportok, melyek feladata a vallásos erkölcsi nevelés volt. 1925-ben új igazgatók kerültek a régiéik helyébe, a Központi Iskolakörzetbe Havas Pál helyébe Sebestyén Lajos, a Felsővárosiba Vargha Tivadar helyébe Lipeczky János, míg az Alsóvárosiban Józsa György helyébe Hallós Béla. A volt igazgatókat 40 éves szolgálat után nyugdíjazták, rajtuk kívül még az idősebb tanítókat is.¹⁰⁰

93 A GYÁEFLIÉ. 1942. 3–15. 21–24.

94 A GYPMIN. 1934–1935. I–VI. o. – a 3. sz. Ált. Iskolában

95 A GYKIÉ. 1944. 3–12.

96 A GYKGÉ 1945. 4.

97 CSIFFÁRY Gergely 1985. 158.

98 A GYKGÉ. 1945. 4.

99 BACZAY György visszaemlékezése

100 A GYENA 1924–1925. I–IV. vegyesosztályok

Az 1925–26-os tanévben a tanítóttestületek az eddig használt tankönyvek helyébe – melyeket az 1906–1907-től használtak – újakat vezettek be.¹⁰¹ Az elemi iskolákban a beiratásnál 1 P. beiratási díjat kellett fizetni, ennek feléből iskolai tankönyv kölcsönkönyvtárat létesítettek, másik fele pedig a Tanítói Internátusok célját szolgálta. Az Alsóvárosi Iskolában a tankönyv, kölcsönkönyvtár 156 db tankönyvből állt, melyből 101 tanuló kapott könyvet.¹⁰² A világháború után nem voltak olyan járványok, melyek miatt az iskolaévet meg kellett volna rövidíteni. 1931–32-ben volt ugyan influenzajárvány – az egyetlen a világháború után –, de nem kellett miatta iskolát bezárni. Az iskolai ünnepek a következők voltak: október 6., Takarékosági nap, a kormányzó névnapja (Horthy Miklós – december 6.), március 15., a hősök emléknapja (az első világháború halottaira emlékeztek). Karácsonykor pásztorjátékot rendeztek, június 6-án gyermekmajális volt, valamint a Madarak és fák napja. Ezeket az ünnepeket egészen a második világháborúig megtartották.¹⁰³ 1923-ban megemlékeztek Petőfi Sándor születésének 100. évfordulójáról,¹⁰⁴ 1927. november 7-én pedig a parlament előtti Kossuth szobor leleplezése kapcsán Kossuth Lajosról.¹⁰⁵ 1932. február 21-én Washington emlékünnepezt tartottak. 1932. október 22-én óra keretében emlékeztek Arany János halálának 50., november 5-én pedig Gárdonyi Géza halálának 10. évfordulójára.¹⁰⁶ 1935-től a város elemi iskolái a Hanisztéri országzászló előtt – a zászlókultusz értelmében – a szeptemberi tanévnyitó ünnepélyen közös zászlóünnepélyt tartottak. A hivatalos ünnepélyeken kívül 1940. szeptember 15-én Horthy Miklós kormányzó Kolozsvárra történt bevonulása alkalmából (a II. Bécsi döntés 1940. augusztus 30-án Magyarországnak ítélte Romániától Észak-Erdélyt) a gyöngyösi elemi iskolai tanulók szentmisén vettek részt. Az Alsóvárosi Iskolában a nap jelentőségét a tanulóknak Vass József igazgató méltatta.¹⁰⁷

Igen fontos volt a hazafias és a vallásos nevelés, mely a Szívgyárda, az Ifjúsági Vöröskereszt és a cserkészlet keretében folyt. Az 1926–27. tanévben már mindhárom iskolakörzetben működött a Szívgyárda, míg az Ifjúsági Vöröskereszt a Központi Iskolában 1926-ban alakult meg elsőként, s példáját 1927-ben a többi iskola is követte. E szervezet a hazafias nevelés mellett szociális tevékenységet is ellátott, mert segítette a rászoruló szegény tanulókat. 1926–27-ben például a városban 34 gyermeket 134 napon át látott el reggelivel.¹⁰⁸

A cserkészcsapatok is megalakultak az iskolákban. Az Alsóvárosi Iskolában 1936. február 12-én létrehozott 793. sz. Hollós Mátyás Cserkészapród csapat tagjai közül április 19-én már 19 fő tett kisígéretet. A csoportot pater Thun Albin hitoktató és Siklaki Dezső tanító vezette.¹⁰⁹ Minden iskolában a hitoktató és valamelyik tanító volt a vezető. Éves munkájukról – ami az iskolai évhez, de nagymértékben a vallásos élethez kötődött – minden évben beszámoltak a nyomtatott értesítők.

101 A GYÁEFLIÉ 1918–1919, 1926–1927, 1927–1928. 3–16.

102 A GYÁEFLIÉ 1931. 3–28. 52–60.

103 A GYÁEFLIÉ 1918–1919, 1926–1927, 1927–1928. 3–16. 37–44.

104 A GYÁEFLIÉ 1924–1925. I–IV. vegyesosztályok

105 A GYÁEFLIÉ 1918–1919, 1926–1927, 1927–1928. 3–16. 37–44.

106 A GYÁEFLIÉ 1933. 3–32. 54–65.

107 A GYÁEFLIÉ 1941. 3–17. 24–27.

108 A GYÁEFLIÉ 1918–1919, 1926–1927, 1927–1928. 3–16. 37–44.

109 A GYÁEFLIÉ 1936. 3–39. 57–65.

A tantestületeknek is fontos szerep jutott. Az 1927–28-as tanévben a tantestületek megbeszélték az iskolák belső életét, elsősorban az új tantervre vonatkozó javaslatokat, észrevételeket, tapasztalatokat havonta tartott gyűléseiken.¹¹⁰

Az 1928–29-es tanévben a tantestületek havonta megbeszélték iskolájuk belső életét, az igazgatók beszámoltak az óralátogatásaikon nyert tapasztalataikról. A Központi és az Alsóvárosi körzet tanítói részt vettek az Állami Tanítók Országos Szövetsége Közgyűlése alkalmából 1928. november 17–26. között tartott tanügyi és pedagógiai kiállításon. Az itt bemutatott módszertani dolgozatok, rajzok és kézimunkák elismerésül díszoklevelet kaptak.¹¹¹ Az 1929–30-as tanévben az új tanterv célkitűzéseire alkalmazkodva a tanítótestületek pedagógiai szemináriumokat szerveztek. Gyöngyösön az elsőt 1929. november 4-én, a másodikat pedig 1930. április 10-én tartották meg, ekkor bemutató tanításokat is szerveztek. Ezen részt vett Pajkos Lajosné az Alsóvárosi Iskola IV. vegyesosztályával.¹¹² 1931. május 2-án egézsnapos pedagógiai szemináriumot rendeztek Gyöngyösön, melyen 160 városi és környékbeli tanító volt jelen. Ekkor több bemutató tanítást is tartottak. Június 6-án a gyöngyösi tanítói járáskör tartotta gyűlését, ekkor helyezték el a mátrafüredi iskolán a Vörösmarty emléktáblát.¹¹³

1932. május 17-én tartották meg a Gyöngyös városi és járási tanítói gyűlést és pedagógiai szemináriumot. Ezen részt vett Bárdos Ádám megyei tanfelügyelő és sok szülő is. Előadások voltak és gyakorlati (minta) tanításokat is tartottak, majd ezeket megvitatták. Végül a Központi Iskolában rendezett gyűlést az itt tanító Haraus Tamás vezetésével 100 iskolás tanuló tornagyakorlata zárta.¹¹⁴

A VK miniszter 1935. évi rendelete értelmében a gyöngyösi elemi iskolai igazgatókat egyes körzetek iskolafelügyeletével bízták meg. Vass József alsóvárosi iskolaigazgató a gyöngyösi járás I. körzetébe kapott felügyeleti jogot.

Dr. Csanádi László c. kanonok, az egeri Tanítóképző Intézet igazgatója 1936. február 20–21-én meglátogatta a gyöngyösi elemi iskolák összes osztályait. A tantestületek vallás-erkölcsi és hazafias nevelését vizsgálta és tapasztalatokat szerzett e témában.

E tanévben került Gyöngyösre a Felsővárosi Iskolába Kömley Károly helyettes tanító és Forgács Béla tanító, későbbi iskolaigazgató is.¹¹⁵

1940-ben a Gyöngyösi Állami Népiskolák Tanítótestülete a budapesti Ferenc József Tanítók Házába 4000 P alapítványt hozott létre: A cél: alapot teremteni a gyöngyösi tanítók azon gyermekei részére, akik a fővárosban tanulmányaik folytatása végett felsőbb iskolában tanulnak. Az alapító levelet a közoktatási miniszter 1940. március 17-én hagyta jóvá és ennek egy példányát a Gyöngyösi Központi Állami Elemi Népiskolában helyezték el, megőrzés céljából. Az alapítvány kamatainak odaítélését minden évben március haváig döntik el a házi rendszabályok alapján.¹¹⁶

Az ezután következő években is a tantestületek az előírásoknak megfelelően végezték feladataikat, előtérbe helyezve az illető iskola célkitűzéseit.

A rászoruló szegény tanulók segélyezése igen jelentős és fontos volt.

Az 1932–33-as tanévben Az Ifjúsági Vöröskereszt Egyesület Alsóvárosi Iskolában műkö-

110 A GYÁEFLIÉ 1918–1919, 1926–1927, 1927–1928, 3–16. 37–44.

111 A GYÁEFLIÉ 1929. 3–21. 46–51.

112 A GYÁEFLIÉ 1930. 3–25. 50–57.

113 A GYÁEFLIÉ 1931. 3–28. 52–60.

114 A GYÁEFLIÉ 1932. 3–34. 55–64.

115 A GYÁEFLIÉ 1936. 3–39. 57–65.

116 A GYÁEFLIÉ 1940. 3–28. 40–44.

dő csoportjai jó munkát végeztek. Ezen iskolában 106 tanuló (a 488-ból) részesült cipő és ruhasegélyben. A tejakció keretében 50-en kaptak ingyen reggelit 1933. január 6-tól április 8-ig. 5 kádármester hetenként 1 nap juttatott ebédet 1-1 szegénysorsú gyermeknek.¹¹⁷

Jól érzékelhetjük a korabeli szociális viszonyokat, ha az iskolákban rendezett ingyen reggeliztetési akciókról szólunk. 1936-ban Gyöngyösön ingyen reggelit kapott a Központi Iskolában 50, a Kisegítő Iskolában 20, a Felsővárosiban 60, az Alsóvárosiban 60, a Mária Valéria Intézetben 30, a Fejérvárynéban 30, a Gyöngyös-püspökiben 10 tanuló, összesen 260 fő. (A város elemi iskolái tanulóinak száma akkor 1802; Mátrafüred nélkül – itt az I-VI. osztatlan osztályban 55 tanuló volt – ebből 1061 fiú és 741 leány.) A tanulók 2 dl forralt tejet és 10 dkg kenyeret kaptak 58 napon át 1936. február 3. és április 4-e között. Összesen 15080 reggelit osztottak ki 812 P 17 fillér értékben. Egy tanuló reggelije 5 fillérbe került.¹¹⁸ Mindez Gyöngyösön történt, ahol a napszám 1 Pengő és 1. 5 Pengő között mozgott. Tehát a város elemi iskolai tanulóinak 14. 5 százaléka kapott ingyen reggelit. Az 1940–41-es tanévben a Zöldkereszt segélyakció keretében eleinte 35, később 71 tanuló kapott ingyen reggelit (zsemlével, cukorral), 35 tanuló pedig ebédet. A rászoruló gyermekeknek 32 pár cipőt osztottak ki (ebből 12 párat az Alsóvárosi Plébánia, a ferencesek adtak).¹¹⁹ Sajnos a háborús években a rászorulóok száma tovább növekedett.

Igen fontos volt a tanítók iskolán kívüli munkája, melyet főként a már említett Felső- és Alsóvárosi Ifjúsági Egyesületekben végeztek. Ezen időszakból több fényképet is ismerünk, melyek az egyesületi tagokat az évente megrendezett szüreti felvonulásokon örökítették meg. Évente szerveztek jótékony célú előadásokat, színdarabokat, énekkaraik a Katolikus Legényegylet énekkarával együtt szerepeltek a március 15-i ünnepélyeken és más városi rendezvényeken. Az ifjúság részére gazdasági és közismereti előadásokat szerveztek a város különböző vezetőinek részvételével. Pár példával jellemezzük tevékenységüket. Az Alsóvárosi Ifjúsági Egyesület tagjai 1934. február 10-én Gárdonyi Géza „A bor” c. népszínművét adták elő az iskola nagytermében.¹²⁰

Az iskolán kívüli népművelés keretében az Alsóvárosi Iskolában 1935–36-ban analfabéta tanfolyamot szerveztek, ezenkívül más osztályok alapismeretit is tanították a tanítók, sőt az írni nem tudó tüzerek részére is rendeztek sikeres tanfolyamot.¹²¹

Az 1939–40-es tanévben új színfolt volt az iskolán kívüli népművelő munkában, hogy az Alsóvárosi Ifjúsági Egyesület tagjai más programjaik mellett hallgatták a Rádió Ifjúsági előadásait is.¹²²

Általános iskolatörténeti áttekintés után áttekintem vázlatosan az idén 100 éves Sóház iskola múltját.

Ha a Sóház iskola osztályairól, tanulói létszámáról és tanítóiról készített táblázatot áttekintjük, azt állapíthatjuk meg, hogy kb. 45–50 tanulókat oktatott egy tanító. Ha ez az arány változik, akkor ennek valami rendkívüli oka van.

Az 1904–1905. tanévben Makovinyiné Sántha Mária tanítónőt betegsége miatt helyettesítette Borbély Gabriella. Az 1910–11-es tanévtől kezdve van vegyesosztály és ezen évben is betegség miatt egy helyettes tanítónőt alkalmaztak.

117 A GYÁEFLIÉ 1933. 3–32. 54–65.

118 A GYÁEFLIÉ 1936. 3–39. 57–65.

119 A GYÁEFLIÉ 1940. 3–28. 40–44.

120 A GYÁEFLIÉ 1934. 3–35. 53. 59.

121 A GYÁEFLIÉ 1936. 3–39. 57–65.

122 A GYÁEFLIÉ 1940. 3–28. 40–44.

Kimutatás a Sóház iskola osztályairól, tanulóiról, tanáiról

Tanév	Osztályok száma	e b b ő l			Tanulók			Tanítók			Megjegyzés
		fiú	lány	vegyes	fiú	lány	összes	férfi	nő	összes	
1895-1900	4	4	-	-	218	-	218	4	-	4	0
1901-1902	8	4	4	-	247	160	407	4	4	8	0
1902-1903	9	6	3	-	204	156	440	5	4	9	0
1903-1904	9	5	4	-	285	175	460	5	4	9	0
1904-1905	9	5	4	-	265	159	424	5	5	10	0
1905-1906	9	5	4	-	247	144	391	5	4	9	0
1906-1907	9	5	4	-	265	173	438	4	5	9	0
1907-1908	9	5	4	-	283	162	445	5	4	9	0
1908-1909	5	5	4	-	276	161	437	5	4	9	0
1909-1910	9	5	4	-	286	150	436	5	4	9	0
1910-1911	9	5	3	1	270	131	401	5	5	10	0
1911-1912	9	5	2	2	265	162	427	5	4	9	0
1912-1913	9	5	2	2	293	143	436	5	4	9	0
1913-1914	9	5	3	1	300	151	451	5	4	9	0
1914-1915	9	5	2	2	293	170	463	4	5	9	0
1919-1920	4	-	-	4	117	73	190	-	4	4	X
1922-1923	9	5	-	4	296	81	377	5	4	9	X
1924-1925	4	-	-	4	98	47	145	-	4	4	X
1925-1926	8	4	-	4	274	54	328	2	6	8	X
1927-1928	8	4	-	4	293	76	369	4	4	8	0
1928-1929	10	6	-	4	359	104	463	4	5	9	0
1929-1930	9	5	-	4	368	112	480	3	6	9	0
1930-1931	10	6	-	4	302	110	492	3	6	9	0
1931-1932	10	4	-	6	383	131	514	4	6	10	0
1932-1933	10	4	-	6	371	117	488	5	6	11	0
1933-1934	9	4	-	5	322	110	432	3	6	9	0
1935-1936	10	4	-	6	365	124	489	5	5	10	0
1937-1938	10	4	-	6	355	150	505	5	5	10	0
1939-1940	10	4	-	6	339	104	443	5	6	11	0
1940-1941	10	4	-	6	334	124	458	5	5	10	0
1941-1942	10	4	-	6	337	118	455	6	5	11	0
1943-1944	10	4	-	6	336	106	442	5	5	10	X
1944-1945	6	1	-	5	254	59	313	1	5	6	X
Gyöngyöspüspöki											
1924-1925	6	-	-	6	22	41	63	1	-	1	X
1925-1926	6	-	-	6	23	45	68	1	1	2	X
1942-1943	6	-	-	6	58	37	95	1	1	2	X
1944-1945	6	-	-	6	47	34	81	1	1	2	X

0 = Értéktő
X = Anyakönyv

1919–20-ban igen visszaesett a tanulók létszáma, ennek okát nem ismerjük. Az 1924–25-ös tanévtől csak a vegyes osztályok (v) anyakönyve van meg, a fiúké – sok más anyakönyvvel együtt – a második világháború idején megsemmisült. Az 1928–29-es tanévtől kezdték az V. és VI. fiúosztályokat összevonni, sőt pár leánytanulót is idetéve ettől kezdve – általában – az V. VI. osztályok az összevonás mellett még vegyes osztályok is (1929–1930, 1930–1931-ben is). 1932–33. tanévben 1 tanítóval több van, Medgyessy Géza helyettes tanító volt. 1941–42-ben pedig bevonult katonának és a helyettesét is a tanítótestülethez sorolták. Az 1944–45-ös tanévben csak egyetlen férfi és 5 nő tanított a Sóház iskolában. Az

1923. január 1-jével Gyöngyöshöz csatolt Gyöngyöspüspöki község 6 osztályos Római Katolikus Iskolájában az összevont vegyes I-VI. osztályt egyetlen tanító – Sike Miklós kántortanító tanította. A városhoz csatolás következménye, hogy a következő – 1924–25-ös tanévben egy tanítónő – Füleky Józsefné került az iskolához. Így a 6 osztályt már ketten tanították a következőképpen: az első négy osztályt a mindenkor tanítónő tanította összevonva a felső iskolában, míg az V-VI. osztályokat az alsó iskolában az igazgató tanította. Ez így ment az 1948-ban bekövetkezett államosításig.

Az 1930-as évek elejétől – pontosan az évet nem tudjuk – már csak egy műszakos tanítás volt, 8-tól 13 óráig a gyöngyösi iskolákban.

Az 1899–1900. tanévben a Kertészházi Fiúiskola I-II. fiúosztályában (összevonva) Vadász István tanító 62 tanulót tanított, míg a III. fiúosztály 44 tanulóját 1 tanító, Váradi István oktatta. Az Alsóvárosi Fiúiskola 4 fiúosztályát vagyis 218 tanulót Kohut Lázár, Seftsik László, Józsa György, Szalay Józsa, Szőke Sámuel tanította.¹²³

Az 1903–1904-es tanévről már többet tudunk. Ekkor az Alsóvárosi Fiú- és Leányiskolákból külön körzetet szerveztek, Józsa György tanító igazgatásával. Az igazgató nem saját iskolájában, hanem a Központi Fiúiskola III. fiú osztályában tanított.

Az iskolában folyó tanítási munka mellett különösen fontos volt az iskolán kívüli népművelés, melyet az iskola tanítói az Alsóvárosi Ifjúsági Egylet keretei között végeztek. Az egyletben összesen 15 tanító, a kórházigazgató főorvos és 2 pap is foglalkozott a fiatalokkal. Március hónapban a Heves megyei Gazdasági Egyesület népszerűsítő előadásokat rendezett a mező-gazdaság és a kertészet minden ágából, 8 előadóval. Az egyesület nyilvános mulatságokat is tartott: szeptember 27-én, április 4-én és július 12-én. Május 21-én a gyöngyösi születésű dr. Párvy Sándor szepesi püspök városunkban tett látogatása alkalmából rendezett fogadásakor az egyesület tagjai közül 27 fő vett részt a lovasbandériumban.

E tanévben az iskola 5 db falitérképet és 2 db földgömböt kapott szemléltető oktatás céljára.¹²⁴

Az 1904. augusztus 16-i tűzvészben a Sóház iskola épülete nem égett le, de csökkent az iskolai tanulók létszáma. Év végére 36 tanulóval volt kevesebb, mint egy évvel előbb. A tűzvész miatt sok szülő elköltözött a városból, sokan pedig ott húzták meg magukat, ahol helyet tudtak kapni. Az iskolai munkát is érintette a tűzvész, mert a tűzkárosultak közül sok családot az osztálytermekben helyeztek el, egészen 1904. december végéig. A III-IV. osztályokban a tanítást csak októberben kezdték meg, a II. és IV. osztályokban csak félnapos tanításban részesültek a tanulók.

Az iskolákban – így az Alsóvárosiban sem – nem volt tornaterem, így télen a testnevelés tanítását szüneteltették, a jó idő beköszöntével a tanítók kirándulásokat szerveztek osztályonként, melyek során szabad gyakorlatokat, testedző, szórakoztató játékokat rendeztek. Ekkor gyarapították földrajzi és egyéb – főként a természettel kapcsolatos – ismereteiket is.¹²⁵

Az Alsóvárosi Iskola az 1905–1906-os tanévben sok szemléltetőeszközt kapott: 5 db falitérképet (Magyarország, Európa és az 5 világrész), 3 db földgömböt, 3 db természetrajzi ábrát, 4 db métermérték gyűjteményt, 2 db orosz számológépet, 5 db métermérték falitáblát, 2 db fali olvasótáblát 255 Korona 94 fillér értékben.¹²⁶

Az 1908–1909. tanévben a VKM 3 gyöngyösi tanítót érdemeinek elismeréseként igazgató

123 A GYÁEFLIÉ 1900. 3–14. 49–58.

124 A GYÁEFLIÉ 1904. 4–10. 46–55.

125 A GYÁEFLIÉ 1905. 3–24. 50–60.

126 A GYÁEFLIÉ 1906. 3–16. 49–57.

tanítónak nevezte ki: Seftsik Lászlót a Központi Iskolából, Szalay József alsóvárosi (Sóház iskolai) tanítót (mindketten, szinte az egész tanévben megromlott egészségük miatt betegszabadságon voltak) és Hulják Lajost, a Központi Iskolából.¹²⁷

Az Alsóvárosi Iskolában tanító Szalay József igazgató tanítót, aki az államosítás előtt a Római Katolikus elemi iskolák igazgatója volt, 1909. szeptember 1-jén, 47 év 6 hónap és 19 napi szolgálat után nyugdíjazták.¹²⁸

Próbálták beszerezni a hiányzó szemléltető eszközöket. Az 1909–1910. tanévben az Alsóvárosi Iskolakörzet a Népiskolai szemléltető faliképek 1. számú sorozatával gyarapodott, melyből 2 példányt, 18 db képet kapott, továbbá 8 db címeres nemzeti zászlót és 2 db magyar címeres táblát.¹²⁹

Az 1911–12. tanévben a szemléltető képekből, különösen a történelem és földrajz tanításához szükségesek hiányoztak. Az Alsóvárosi Iskola kevés szemléltető eszközt kapott: 1 db Magyarország falitérképet, 1 db Ferenc József király arcképet és 2 példányban a Népiskolai szemléltető faliképek II. sorozatát.¹³⁰

Az utolsó békeévben, 1913–14-ben államsegélyből beszereztek 3 db nagy fekete iskola-táblát állvánnyal együtt, 5 db dobogót és 1 db ifjúsági könyvtári szekrényt.¹³¹

A tanulók egészségével is törődtek. A sok járvány miatt a 8 éves gyermekeket az 1910–11-es és az ezt követő tanévben is újraoltották.¹³²

Az 1917-es tűzvészben az 1901-ben elkészült leányiskolai épületrész leégett.¹³³

Az 1922–23-as iskolai évben az Alsóvárosi Iskolában már emelkedett a tanulók és tanítók száma, mely nagy zsúfoltságot tételez fel.¹³⁴

1925. szeptember 1-jére állami támogatással elkészült az Alsóvárosi Leányiskola 4 tanterme és egy iroda.¹³⁵ Ez a mai 3. sz. Általános Iskola Jókai úti épületegyüttesének Sóház térre néző része. Az utcai és az udvari fronton 2-2 tanterem volt, míg a kapu mellett az iroda kapott helyet. Az épület szerkezete mind a mai napig változatlan.

Az Alsóvárosi Iskola 1925–1926. évi anyakönyvében szerepel az iskola pecsétje: kerek, gumi pecsétnyomó, külső felirata: GYÖNGYÖS, ALSÓVÁROSI ELEMI ISKOLA; belső felirat: és a IV. és V. sz. áll. óvodák igazgatósága – 1895 – . A pecsét közepén a Koronás magyar országcímer tölgyfalommal díszítve.

Az 1928–29-es iskolai évben a tanköteles gyermekek létszáma meghaladta a háború előtti számot, ezért 5 tanítót, 2 férfit és 3 nőt helyeztek Gyöngyösre.

Az Alsóvárosi Iskolában 4 szülői értekezletet tartottak, melyen a szülők nagy számban vettek részt.

Az iskolák ünnepségei közül említésre méltó a december 10-én tartott Limanovai csata emléknapja (ez az ütközet az I. világháború keleti frontján az egyik legvéresebb volt, itt sok gyöngyösi katona halt hősi halált), továbbá a június 10-én kirándulással egybekötött Madarak és fák napja.

127 A GYÁEFLIÉ 1910. 3–10. 16. 38–45.

128 A GYÁEFLIÉ 1910. 3–10. 16. 38–45.

129 A GYÁEFLIÉ 1912. 4–9. 38–46.

130 A GYÁEFLIÉ 1914. 3–12. 15–16. 39–48.

131 A GYÁEFLIÉ 1913. 1–15. 37–46.

132 A GYENA 1919–1920. (Az anyakönyv a 3. sz. Általános Iskolában van)

133 A GYIAN 1922–1923.

134 A GYÁEFLIÉ 1918–1919. 1926–1927. 1927–1928. 3–4.

135 A GYÁEFLIÉ 1929. 3–21. 46–51.

1929. június 12-én az Alsóvárosi Iskola a beszerzendő zászlajára nagyszabású gyermek-előadást rendezett a Katolikus Legényegyletben.

Az iskolában 8 gyermeknek való oktatófilmet vetítettek.¹³⁶

Az Alsóvárosi Iskolában 1929. november 4-én iskolazászlót rendeltek az 1929. június 12-i gyermekelőadás bevételéből.¹³⁷ Az 1931–32. tanév különösebb esemény nélkül zajlott le. Az Alsóvárosi Iskolához helyezték Darvas Miklós tanítót a felsővárosi iskolából. Az Alsóvárosi Iskolában 3 szülői értekezletet tartottak az osztálytanítók október 18-án, február 21-én és május 22-én, ezeken a tanulók kis műsorokat adtak, a tanítók pedig előadást tartottak.

Az iskolai tankönyvek kölcsönkönyvtári köteteinek száma 175 db volt, ezt 150 szegény tanuló között kiosztották.¹³⁸

Az 1932–33. tanévben a Szívgyárda keretében megvalósuló vallásos nevelés keretében az Alsóvárosi Iskolában több vallásos tárgyú előadást tartottak. Ezek közül kiemelkedett a december 17–18-án és 1933. január 6-án megrendezett Pásztorjáték, melyben 23 tanuló szerepelt.¹³⁹

Az 1937–38. iskolai évben egy szülői értekezletet tartottak december 8-án az Alsóvárosi Iskolában, a tanulók problémáit a szokásos ünnepek alkalmával és más esetben beszéltek meg a tanítók.

Az Alsóvárosi Iskolában működő Ifjúsági Vörös-keresztes csoportok farsang vasárnapján színdarabban összekötött műsoros ünnepélyt rendeztek, melynek bevételéből szerelték fel az osztályokban elhelyezett mentőszekrényeket.

1938. január 30-án tartotta a 793. sz. Hollós Mátyás Cserkészapród csapat az új csapat-tagok avatását. A cserkészek két ízben rendeztek jól sikerült teadélutánt. Június 20–25. között Mátrászentimrén (akkor még Felső-Huta) táborozáson vettek részt.

Az Alsóvárosi Iskolában e tanévben 103 tanuló (az összlétszám 20 százaléka) részesült cipő, ill. ruhasegélyben.¹⁴⁰

Az 1939–40. tanév szeptember 3-tól június 11-ig tartott. E tanévben került Gyöngyösre Bitskey Ferenc és Csapolczy Elek tanító (mindketten a Felsővárosi Iskolába). Kömley Károlyt 1940-ben rendes tanítónak nevezték ki. Kovács László helyettes tanító 1939. szeptember 13-án került Mátrafüredre, az Alsóvárosi Iskolához helyezték Csapolczy Eleknét (Masa néni) a betegszadságon lévő Darvas Miklós helyébe.

Az Alsóvárosi Iskolában az iskolai tankönyv kölcsönkönyvtár 557 db kötetéből 234 tanuló kapott tankönyvet (az iskola tanulói létszáma 443 volt). A kölcsönkönyvtár vezetője Pajkos Lajosné tanítónő volt.

Az Ifjúsági Vöröskereszt alsóvárosi iskolai csoportjaiban minden hónap első csütörtökén munkadélután keretében a leányok kézimunkáztak, míg a fiúk papír-és famunkát végeztek.

Az Alsóvárosi Iskolában 45 rászoruló tanuló kapott cipőt és 50 tanuló pedig reggelit (tej és kenyér). Az iskolában 1940. május 23-án a 793. sz. Hollós Mátyás cserkészcsapat a Kapisztrán csapattal együtt rendezett cserkésznapot. Ekkor tett kisígéretet 10, nagyígéretet 12, turultollas ígéretet 14 apród.¹⁴¹

Az 1941–42-es tanév szeptember 3-tól június 21-ig tartott. Az Alsóvárosi Iskolához került

136 A GYÁEFLIÉ 1932. 3–34. 55–64.

137 A GYÁEFLIÉ 1933. 3–32. 54–65.

138 A GYÁEFLIÉ 1933. 3–32. 54–65.

139 A GYÁEFLIÉ 1938. 3–23. 34–39.

140 A GYÁEFLIÉ 1940. 3–28. 40–44.

141 A GYÁEFLIÉ 1942. 3–15. 21–24.

Csapolczy Elek a Felsővárosi Iskolából, Tiszafüredről pedig Bonyhay Lajos. Medgyesy Géza a tanév elejétől katonai szolgálatot teljesített, ezért a III. vegyesosztályt Lévai Ilona helyettes tanítónő vette át. A légmentesítést az előírásoknak megfelelően tartották meg. (Az iskola óvóhelyen nem rendelkezett.)

Az Alsóvárosi Iskola Szívgárda csoportja december 21-én előadta a Karácsonyi álom c. 3 felvonásos mesejátékot. Az iskolában levő Ifjúsági Vöröskeresztnek 6 csoportja volt a III-VI. osztályokban. Segélyezték szegényebb társaikat, karácsonykor ünnepségeket tartottak. A VI. osztály csoportja előadása bevételét 18 P. 40 fillért a katonák támogatására fordította. A rászoruló szegény tanulóknak 35 pár cipőt osztottak ki, 50 tanuló kapott cukrot, közülük 13-an reggelit és ebédet is.

Az iskolában működő 793. sz. Hollós Mátyás cserkész apródcsoport létszáma 35 fő volt. Minden ünnepélyen (hazafias, vallásos) szerepeltek. Hogy "... a katonásabb szellemű nevelést előmozdítsuk, megalakult céllövő csoportnak Síklaki Dezső állami tanító lelkes vezetésével s elismerésre méltóan szerepeltek apródjaink az avató ünnepségen...", melyet 1942. április 26-án tartottak, olvashatjuk az egykori leírásban.

Ugyancsak Síklaki Dezső irányításával 86 tanuló nevelt 70000 selyemhernyót, felkarolva ezzel a selyemhernyó tenyésztést, felimerve ennek nemzetgazdasági jelentőségét.¹⁴²

Az 1944–45. iskolai évben 6 osztályban (III. fiú, I-VI. vegyes, V-VI. o. összevont) 6 tanító, 1 férfi Bonyhay Lajos, (ő tanította az összevont V-VI. vegyesosztály 58 tanulóját) és 5 nő Csapolczy Elekné, Damjanovich Margit, Nyigrinyi Antalné, Oszwald Magdolna, Pajkos Lajosné tanította a 313 tanulót. Érdekes, hogy az anyakönyvet nem egyidőben zárták le; július 5. V-VI. vegyes o.; július 7. III. vegyes o., július 11. I., IV. vegyes o.; július 14. III. fiú és II. vegyes o.¹⁴³

E tanévben az iskolában már 18 éve dolgozott Zavarkó Alajos II. osztályú altiszt. A kiegészítő fűtő Tatár József volt.

Gyöngyöspüspökiben e tanévben 81 tanuló volt és két tanító, az anyakönyvet 1945. július 15-én Sike Miklós igazgató tanító zárta le.

Áttekintettük Gyöngyös város oktatástörténetét, nagy vonalakban a legrégebb időtől az 1944–45. tanév végéig. Ezen belül részletesebben szóltunk az alsóvárosi Sóház iskola 100 éves története első 50 esztendejéről. Azt hiszem, hogy ezen frásommal hozzájárultam Gyöngyös város története jobb megismeréséhez.

IRODALOM

RÖVIDÍTÉSEK

GYENA = A Gyöngyösi Alsóvárosi Állami Elemi Népiskola Anyakönyve

GYIAN = A Gyöngyösi Alsóvárosi Állami Iskola Anyakönyvi Naplója

GYKIÉ = A Gyöngyösi Központi Állami Népiskola és Állami Kiegészítő Iskola Évkönyve

GYÁEFLIÉ = A Gyöngyösi Állami Elemi Fiú és Leányiskola Értesítője

¹⁴² A GYAAENA 1945. (a 3. sz. Ált. Iskolában)

¹⁴³ A GYPMIN I-VI. o. 1934–1935. 46.

GYTÉ = A Gyöngyösi Községi Fiú- és Leányiparostanonciskola és Kereskedőtanonc-iskolai Tanfolyam Értesítője
 GYKGÉ = A Gyöngyösi Állami Koháry István Gimnázium Évkönyve
 GYFÉ = A Gyöngyösi Magyar Királyi Főgimnázium Értesítője
 GYPFÉ = A Gyöngyösi Római Katolikus Polgári Fiúiskola Értesítője
 GYPMgÉ = A Gyöngyösi Római Katolikus Polgári és Felső-Mezőgazdasági Fiúiskola Értesítője
 GYFÁÉ = A Gyöngyösi Római Katolikus Polgári Fiúiskolának, a Mária Valéria Intézet és Fejérváryné Árvaház Római Katolikus Iskoláinak Értesítője
 GYPNN = A Gyöngyöspüspöki Római Katolikus Elemi Népiskola Anyakönyvi Naplója
 GYPMIN = A Gyöngyöspüspöki Római Katolikus Elemi Mindennapos Iskola Anyakönyvi Naplója
 HML = Heves Megyei Levéltár
 GYVL = Gyöngyös Város Tanácsa Levéltára

BENDA Kálmán

1982. Magyarország történeti Kronológiája II. 1526–1848. Budapest.

CSIFFÁRY Gergely

1985. Akiket visszavártak... Szovjet hősi halottak Heves megyében. Eger

1938. Gyöngyös város Rákóczi idejében. Gyöngyös

1940. Gyöngyös város 1918–19-ben a forradalom alatt. Vác

1943. Gyöngyös város története 1526–ig. Gyöngyös

DRASKÓCZI István

1948. Gyöngyös település és birtoklástörténete a középkorban In. Tanulmányok Gyöngyösről. Szerk.: Havassy Péter-Kecskés Péter. 91–128. Gyöngyös

ETHEI SEBŐK László

1880. Gyöngyös és vidéke története. Gyöngyös

FORGÁCS Ferenc

1929. Gyöngyös története. Különlenyomat a Gyöngyösi Állami Koháry István Reál-gimnázium 1928–1929. évi Értesítőjéből. Gyöngyös

Gyöngyös rendezett tanácsú város Heves megyében 1885. Kataszteri térkép. Szerkesztette Keller Károly, felvette Frischák Rókus mérnök, helyszínelésnél bejárta a szerző. (a térkép a gyöngyösi Földhivatalban található).

A Gyöngyösi Alsóvárosi Állami Elemi Népiskola Anyakönyve: 1919–1920; 1924–1925

A Gyöngyösi Alsóvárosi Állami Elemi Iskola Anyakönyve: 1943–1944; 1944–1945

A Gyöngyösi Állami Elemi Fiú és Leányiskolák Értesítője: 1899–1942.

A Gyöngyösi Központi Állami Népiskola és Állami Kiegészítő Iskola Évkönyve: 1934–1944. Gyöngyös

A Gyöngyösi Községi Fiú és Leányiparostanonciskola és Kereskedőtanonciskolai tanfolyam Értesítője 1932–1933. Gyöngyös

A Gyöngyösi Állami Koháry István Gimnázium Évkönyve 1944–1945 Gyöngyös.

A Gyöngyösi Magyar Királyi Állami Főgimnázium Értesítője 1919–1920. Gyöngyös

A Gyöngyösi Római Katolikus Polgári Fiúiskolának, a Mária Valéria Intézet és Fejérváryné Árvaház római katolikus elemi iskoláinak Értesítője az 1921–1922. iskolai évről. Gyöngyös

A Gyöngyösi Római Katolikus Polgári Fiúiskola Értesítője 1924–1925. Gyöngyös

- A Gyöngyösi Római Katolikus Polgári és Felső Mezőgazdasági Fiúiskola Értesítője az 1926–1927. iskolai évről. Gyöngyös
- A Gyöngyöspüspöki Római Katolikus Elemi Népiskola Anyakönyvi Naplója I–VI. osztály. 1924–1925; 1925–1926; 1926–1927; 1927–28; 1929–1930; 1930–1931; 1932–1933; 1933–1934. iskolai évről.
- A Gyöngyöspüspöki Római Katolikus Elemi Mindennapos Iskola Anyakönyvi Naplója I–VI. osztály 1934–35–46.
- HORNER István**
1863. Gyöngyös városának történeti, statisztikai és geográfiai leírása. Pest.
- KÁPLÁNY József**
1909. A Gyöngyösi nagy tűzvész. In. Gyöngyösi Kalendárium 1909. évre 70–79. Gyöngyös
- KOVÁCS Béla**
1983. Studentek, magisterek, doctorok. In. :Archivum – A Heves megyei Levéltár Közleményei. 5–41. Eger
1984. Gyöngyös város becsületes tanácsa elhatározta. 1659–184 8. Válogatás két évszázad városi határozataiból. Eger. Megyei Statisztikai Közlemények 1912. Budapest
Mátravidéki Hírlap 1934. március 3. III. évf. 9. szám. Gyöngyös
- MISÓCZKI Lajos**
1984. A Gimnázium államosítása. In: Márta Ferenc-Fülöp Lajos-Tóth Sándor-Berecz Endréné (Szerk.). A Gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium Jubileumi Emlékkönyve 1634–1984. 75–81. Gyöngyös
1991. Az 1917. évi gyöngyösi tűzvész. Separatum, Acta Academia Pedagogica Agriensis Nova Series Tom. XX. 31–49. 1991. Eger
- MOLNÁR József**
1992/a. Címképünkön a Pater Kiss Szaléz és a Zrínyi utca sarkán levő Szentlélek Kápolna látható. Gyöngyösi Műsor 1992. március 29–32. Gyöngyös
1992/b. Címképünkön a 4. sz. Általános Iskola – egykor a Fejérváryné Árvaház látható. Gyöngyösi Műsor. 1992 október 27–31. Gyöngyös
- MONOK István**
1986. A Gyöngyösi református gyülekezet lelképásztorai és tanítói 1557–1710. Budapest
- SOÓS Imre**
1992. Mezővárosi normaiskolák az egri egyházmegyében 1779-től 1845-ig. Eger
- SZAKÁLY Ferenc**
1984. Gyöngyös gazdasági és társadalmi változásai a török korban. In: Tanulmányok Gyöngyösről. Szerk. Havassy Péter-Kecskés Péter. 147–178. Gyöngyös
- VÉBER János**
1937. A Gyöngyösi tűzvész 1917. május 21-én. Gyöngyösi Kalendárium 1937. VIII. évf. 88–95. Gyöngyös.
- VOIT Pál**
1978. Gyöngyös és környéke műemlékei. Különnyomat a Heves me-gye műemlékei III. kötetéből. Budapest.

Molnár József

Angaben zur Geschichte des Bildungswesens in Gyöngyös bis 1945 mit besonderer Rücksicht auf die Tätigkeit der Salzhaus-Schule

Der Autor stellt die Geschichte der Gyöngyöser Schulen vom Mittelalter bis 1945 vor. Er erwähnt die schon 1301 bekannten Pfarrschulen. Die Franziskaner wurden in den 1360–80er Jahren in der Stadt angesiedelt, wahrscheinlich war die Ordensschule in ihrem Kloster. Zwischen 1480–1538 haben die Begina-Nonnen Mädchen unterrichtet. Im XVII. Jahrhundert war die Elementarschule der Stadt in der Gegend der Sankt Bartholomeus Kirche, die von einer Stadtmauer umgeben war. Seit 1573 gab es eine reformierte Elementarschule, im XVIII. Jahrhundert funktionierte auch eine Mittelschule. Die Jesuiten haben 1634 auf die Bitte des Stadtrates ein Gymnasium gegründet. Von Anfang des XVIII. Jahrhunderts an hat sich der Stadtrat mehrmals mit den Schulen der Stadt beschäftigt. Seit Mitte des XVIII. Jahrhunderts haben die Schwestern dritten Ranges mehr als 100 Jahre eine Mädchenschule unterhalten (Maria-Schule). 1894 wurde die bürgerliche Mädchenschule eröffnet.

Der Autor berichtet hauptsächlich über die Geschichte der staatlichen Elementarschulen, besonders durch die Geschichte der untröstlichen Salzhauschule, die 1955 Hundert Jahre alt war.

MOLNÁR JÓZSEF
MÁTRA MÚZEUM
H-3200 GYÖNGYÖS
Kossuth u. 40.

A gyöngyösi egyházi műemlékek védelme a 19–20. században

Misóczki Lajos

ABSTRACT: *Protecting the ecclesiastical monuments in Gyöngyös in the 19th–20th centuries.* Despite the oft-devastating fires and the destruction of World War II, several major ecclesiastical buildings have remained in Gyöngyös. Among them the Roman Catholic St Bartholomew's Church and the Church of the Visitation of Our Lady (Franciscan) date back to the Middle Ages, whereas the Reformed Church, Orthodox Church and Israelitic Synagogue were built in modern times. (6 other churches and chapels can be found.) Their restoration and maintenance has been continuous since the 19th century. It is regrettable that during the Second World War all of them were damaged with the exception of the church in Gyöngyöspüspöki. St Elisabeth's Church was in ruins from November 13th 1944 when it was bombed. Their restoration and protection has been continuous since 1987/88 as they primarily dominate the view of the town.

A gyöngyösiiek mindig büszkék voltak templomaikra. A város egyházi építményeit bemutatató első, szélesebb körben közzétett leírást 1846-ból Gyöngyös neves szülöttének, Vahot Imrének a tollából ismerjük: „Néhány középületei... bármely városba is beillenének. Illyenek: A város közepén lévő nagy Bertalan-templom, melly szép frescok által díszítetik... A ferenciek temploma és az egész honban legnépesebb kolostora jeles épület... A Szent Urbán temploma,... a kórházi templom,... a görögöknek belől igen cifra egyháza,... a zsidók csinos synagógája.”¹ A Szt. Bertalan-, a ferences-, és a Szt. Urbán-templomról a magyar orvosok és természetvizsgálók Egerben, 1868. július 29-én rendezett XIII. nagygyűlésén mint Gyöngyös „szép és csinos” építményéről szóltak.²

A gyöngyösi egyházi műemlékek, templomok az elmúlt évszázadokban a gyakori tűzvész miatt vagy részben, vagy teljesen megsemmisültek. Ismerjük az 1585., 1587., 1674., 1730., 1861. és az 1872. évi tűz pusztítását. Helyreállításuk a lakosság adakozása és segítőkészsége nyomán viszonylag mindig rövid idő alatt megtörtént.³ A templomok karbantartása, bővítése még a török hódoltság és jóval később, az önkényuralom korában sem szünetelt.⁴ „Ugyanis templomaink és egyéb egyházi építményeink – lévén nemcsak lelki menedékhelyeink, de sőt szépséges középületeink is.”⁵

Évszázadokon át az egyházak, illetve vallásos céhek, társulatok, oltáregyletek gondoskodtak a templomépítmények felújításáról. Ezt szolgálta a templomok névleges birtokainak (szőlők) jövedelme és a hívek közadakozása is.

Az önkényuralom éveitől az addigi gyakorlattól eltérően már a város is áldozott a temp-

1. VAHOT Imre 1846. 11.

2. ALBERT Ferenc. Montedegói 1868. 112. és 181.

3. Dezséri BACHÓ László 1941.

4. Dezséri BACHÓ László 1941.

5. GYVI PI, GUBA PÁL: A gyöngyösi tüzekről. Kézirat. Gyöngyös, 1937.

lomok folyamatos karbantartására. Elsőként erről a Szt. Bertalan-templommal kapcsolatban tudunk. E templomnak az 1853-ban megajánlott pénzt évenként gyarapította a város. Az így felhalmozódott 3009 Ft 65 kr összeg kamatait 1856-tól tartalékolták, 1861-től pedig részmunkákra, állagmegóvásra fel is használták.⁶ Feltehető, ebben az intézkedésben szerepe volt az 1856-tól meglévő, megyefőnöki rendelet nyomán létesített Szépítő Bizottmánynak is. A bizottmány ugyanis egyházi és városi közös pénzalap megteremtésével „fenntartani óhajtotta Gyöngyös Várossa... műépítményeit”, közöttük elsősorban a templomokat.⁷ Pancker János polgármester a bizottmányt általános „szépítészeti” feladatokkal is megbízta (új utcák nyitása, közök megszüntetése, patakok szabályozása), hogy megvalósításukkal „Gyöngyös – melynek a természet gyönyörű fekvést adott – csinososságra nézve idővel a hazának valódi gyöngye leend”.⁸

1867 után a közös pénzalapot a képviselő-testület kivette a városi költségvetésből, és a felsővárosi róm. katolikus plébániával közösen kezelte.⁹

Gyöngyös vezetői sokat tettek az urbanizáció meggyorsításáért. Azonban törekvésük ellenére az ezt elősegítő jelentős tényező, a vasúti fővonal 1870-ben végleg elkerülte Gyöngyöst. Az érdeemesült tanácsnokok közül többen is, joggal, úgy vélték, a település arculatát kell városiasá tenniük, és ehhez éppen a középületeket, főleg a templomokat kell széppé varázsolniuk. A szükséges pénz előteremtéséhez ekkor gondoltak először országos támogatásra, ezért „felső” kapcsolatot után néztek.¹⁰ Úgy tűnt, e téren elsőként a befolyásos, a politikai és társadalmi, valamint a művészeti életben is egyaránt ismert Pulszky Ferenc lesz a segítségükre. A Deák-párti Pulszky 1872. május 26-án nyilvános, választási beszédet mondott Gyöngyösön. Miután országgyűlési képviselővé választották, elég sokat fáradozott a gyöngyösiek régi sérelmének, az 1852 óta húzódó örökváltsági ügynek elintézésében.¹¹ Pulszky a jelzett napon, a választási gyűlés után a helybeli tanácsurak vendége volt. Körükben ismét megerősítette a kortesbeszédben hangoztatott örökváltsági ígéretét. A beszélgetés során a többek között szólt a gyöngyösi egyházi épületek „jelességéről” is. Íme, itt volt a kellő alkalom ahhoz, hogy a műértő politikus segítségét kérjék, „járulék országos alapból az egyházi műépítmények csinosításához”.¹² Pulszky ebben az ügyben is meghallgatta a gyöngyösieket. Az 1872. szeptember 3-i, Gyöngyös Város Közönségéhez (a Polgármesteri Hivatalhoz) címzett levelében lakonikus tömörséggel ennyit írt: „A terítéken forgó kérelmezési ügyeik általam folyamatba tetettek!”¹³ Bizonyára ezek között ott volt az egyházi műemlékek fenntartására vonatkozó kérelem teljesítése is. Ellenben a támogatás összegéről semmit nem tudunk. Nem lehetett jelentős, hiszen a Kálvária-templom kupolával bővített épülettömbjét közadakozással állították helyre, és avatták fel 1879. augusztus 14-én – ugyanis a „központi segély” erre kevésnek bizonyult.¹⁴

Pulszky Ferenc később is segítette Gyöngyöst. Eppen a Kálvária-templom további sorsával kapcsolatban: Két év múlva az új, kupolás templom falai megrepedtek. Az építmény felülvizsgálatához ekkor az új polgármester, Csomor Kálmán szakértőket hívott az 1881-ben létesült Műemlékek Országos Bizottságától (MOB). A kapcsolatot a MOB-bal Pulszky

6. HORNER István 1863. 68–69.

7. SPETYKÓ Gáspár 1856. 195. és MOLNÁR József 1971. 5.

8. SPETYKÓ Gáspár 1856. 195.

9. MOLNÁR József 1971. 5.

10. MOLNÁR József 1971. 6.

11. PULSZKY Ferenc 1872. 23–24. és MOLNÁR József 1971. 12.

12. MOLNÁR József 1971. 12.

13. MOLNÁR József 1971. 14.

14. Dezséri BACHÓ László 1944. 142.

által vette fel, aki a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójaként javasolta „a gyöngyösi Kálvária műépítmény lehetséges megtartását” (=műemléki felújítását, M. L.).¹⁵ Az 1880-as évektől filoxereavész pusztította Gyöngyös és környéke szőlőszetét-boraszatát is, amely tönkretette a lakosság jelentős részének évszázados megélhetési forrását. Ilyen körülmények között gondolni sem lehetett a Kálvária-templom átépítéséről. Ám Csomor ilyen helyzetben sem télenkedett. 1889-ben kérésére a MOB szakemberei elkészítették Gyöngyös első műemléki nyilvántartását. Ebben 12 egyházi létesítményt iktattak a megóvandó építmények sorába. Az 1881: XXXIX. tc. alapján mindegyikről megállapították, hogy „oly építmény és tartozék, mely történeti vagy művészeti emlék becsével bír”.¹⁶

A város műemlékei karbantartásának ügye a vész megszűnése után került elő ismét. Balogh Gyula polgármester 1890-ben újból MOB-szakembereket hívott, hogy az összeomlás veszélye miatt időközben bezárt Kálvária-templomot megnézzék.¹⁷ A javítást és átépítést a javaslatuk figyelembe vételével éppen száz évvel ezelőtt el is végezték. Azóta lapos tetejű a Kálvária-templom.

Tekintettel arra, hogy az 1889- évi műemléki nyilvántartás a református, ortodox és az izraelita templomot is besorolta az egyházi építmények közé, 1895-ben Gyurtsik Sándor, az ortodox templom gondnoka segélyt kért a MOB-tól az épület helyreállításához. A MOB úgy tért ki a támogatás megadása elől, hogy szakértőjével töröltette a templomot a műemléki nyilvántartásból – ami ellen hiába tiltakozott hivatalosan is Gyöngyös város, mint minden egyházi építmény kegyura.¹⁸

Sajnos, a 20. században tovább pusztultak az egyházi műemlékek, legfőképpen a tüzek miatt. A városnak, mint a templomok kegyurának később sem volt elegendő pénze a javításokhoz, ezért mind gyakrabban kérte a MOB támogatását.

Az 1904. augusztus 16-i tűz elhamvasztotta a ferences-templomot és a kolostor egy részét. A város folyamodványára sajnos, br. Forster Gyula, a MOB elnöke nem küldött pénzt. Ehelyett kirendelte a két kiváló építőművészt, Schulek Frigyeszt és Lux Kálmánt az elkezdett helyreállítási munkák felügyeletére.¹⁹ (Br. Forster 1906-ban márványtáblát ajándékozott a MOB nevében a ferences-kriptában nyugvó Vak Bottyán János kurucgenerális emlékére.)

1908. július 14-én (a „tüzek hete” idején) az ortodox, vagy görögkeleti templom égett le. Az újjáépítésére a város, mint kegyúr 200 koronát áldozott. Ez és a 600 korona adomány azonban csupán a tetőzet helyreállításához volt elegendő.²⁰

1917. május 21-én minden addiginál nagyobb erejű tűz dühöngött Gyöngyösön. A város nagy része megsemmisült. Leégett a Szt. Bertalan- vagy Nagy-templom is – a település „jelképe”, ahogyan Kemény János polgármester nevezte a május 23-án Gyöngyösre érkező királyi pár előtt. IV. Károly és Zita aznap a város megsegítésére 50 000 koronát adott, amely megteremtette az országos önkéntes adományozás alapját.²¹ A MOB 1917. június 13-i, fővárosi ülésén – most éppen br. Forster Gyulának köszönhetően – Gyöngyös újjáépítésével, kiemelten pedig műemlékeinek, egyházi létesítményeinek helyreállításával foglalkoztak. Kemény megbízásából Pásztor József gimn. tanár mutatta be a Nagy-templomot képeken

15. MOLNÁR József 1971. 14.

16. GYVI PI, az 1889. évi külön kezelt gyűjtemény, Templomok c. jelzet

17. Dezséri BACHÓ László 1944. 142.

18. Dezséri BACHÓ László 1944. 158. SZTEHLO Ottó építész 1896. évi jelentései és MOLNÁR József 1971. 15.

19. Dezséri BACHÓ László 1944. 82.

20. Dezséri BACHÓ László 1944. 158–159.

21. VÉBER János 1937. 93.

Gyöngyös főtere a Szt. Bertalan-templommal.

1. fotó. Nagytemplom az 1917. évi tűzvész előtt és után MM. Lev. Gyűjt. 86. 374. 1.
Reprodukció: Lónyainé Nagy Éva

és tervrajzokon. Alapos előadása, amelyet többen is, így Nagy Virgil műépítész is kiegészített, jó irányba döntötte el a templom további sorsát. A MOB felvette (megerősítette helyét) a megóvandó országos egyházi műemlékek lajstromába, és segítséget ígért a templom helyreállítására.²² Augusztus 13-án Nagy Virgil hozzá is fogott a Szt. Bertalan-templom helyreállítási tervének kidolgozásához, amely a szintén általa, még 1914-ben elkészített és elfogadott templombővítési tervvel, továbbá Wurga László (Budapest főmérnöke) november 21-én elkészített városrendezési tervével összhangban becses alapja lett Gyöngyös újjáépítésének.²³ Igaz, az ország háborús összeomlása és az 1918/1919. évi forradalmak ideje megállította az újjáépítést, de az 1919. november 8-án polgármesterré választott dr. Puky Árpád mindent elkövetett az új Gyöngyös felépítéséért. A december 3-i városi képviselő-testületi ülésen elfogadtatta a leégett egyházi műemlékek újjáépítéséről szóló határozatot (5 műemlék középület és 4 egyházi műemlék), elsőként a Nagy-templom helyreállítását.²⁴ A kívül-belül megindult rekonstrukció az egyházi műemlékek sorában a Trianon utáni műemlékvédelem példaképe lett.

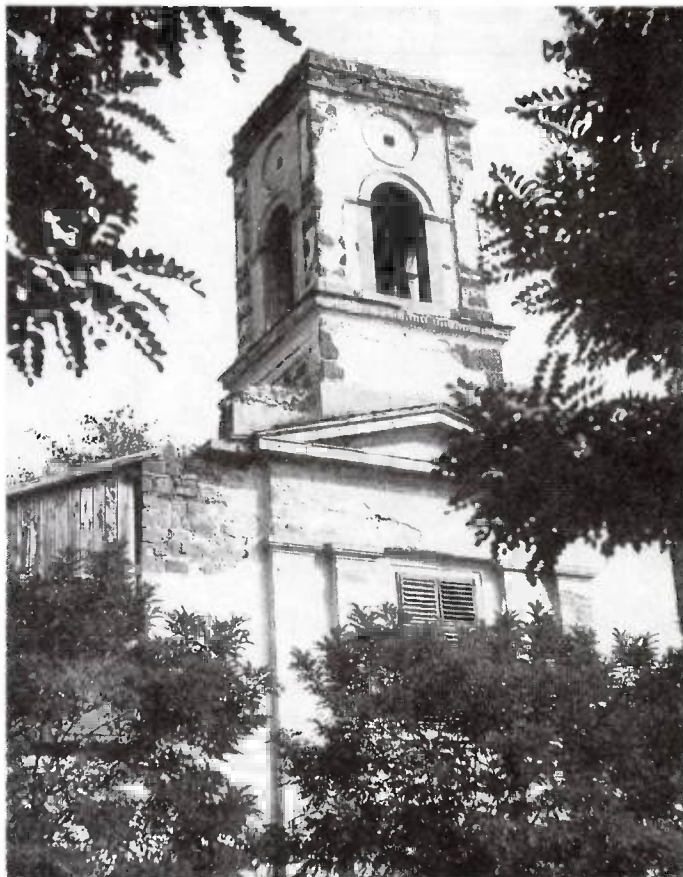
Dr. Puky Gyöngyös fejlesztését a Mátravidék fejlesztésének távlatával kötötte egybe. Ugyanis Gyöngyöst és a Mátrát kiemelt idegenforgalmi körzette akarta emelni. Ezért is sürgette Gyöngyös arculatának urbanizálását, a középületek helyreállítását. Jelszava lett: „Műemlékeink felette megóvandók!”²⁵

22. Dezséri BACHÓ László 1944. 46.

23. MOLNÁR József 1984. 12–14.

24. SCHLOSSER János 1922. 12.

25. MOLNÁR József 1971. 16.

2. fotó. A lebontott Jókai utcai „rossz templom” Wiltner Willibald felvétele 1938.

A Nagy-templom belső felújítása 1922. október 22-én befejeződött. Külseje a toronysisakok kivételével szintén elkészült. Pompás belső freskói és szolíd, de megnyerő külseje méltán vált az egyházi műemlékek szakszerű megtartásának példaképévé.

Az 1917. évi tűzben a zsinagógák is elhamvadtak. Dr. Puky szerette volna, ha a zsinagógákat is eredeti alakjukban építik fel. Ezt a MOB is helyeselte. A Hősök Templomát az eredeti, klasszicista stílusnak megfelelően újjá is építették. Mivel a város csak elenyésző összegű pénzzel segíthette volna a központi templomépület felújítását, a három izraelita felekezeti ágazat közös ügyeinek képviselője, Vajda Ármin ügyvéd elérte a MOB beleegyezését ahhoz, hogy a volt műemléki épületmaradványok felszámolásával teljesen új zsinagógát emelnek a hazai (és külföldi) hitközségek adományaiból. A nagy, kupolás izraelita templom fel is épült 1929–1930 között.²⁶

Dr. Puky 1934-ben, Gyöngyös várossá nyilvánításának 600. évfordulója ünnepségeit az

26. EIHGY, Általános iratok, az 1919–1944 közötti magyar nyelvű levelkezés, É-kötet

éppen befejeződő gazdasági válság nyomasztó következményei miatt nem rendezhette meg. Erre 1937-ben került sor. Dr. Puky kiemelkedő mozzanatként – a nagy tűz 20. évfordulója alkalmából – a Szt. Bertalan-templom barokk toronysisakjainak helyreállítását javasolta. A város ragaszkodott az eredeti méretek szerinti helyreállításához, ellenben a MOB „egyszerűsíteni” akarta a sisakokat.²⁷ A huzavona miatt további évtizedekre maradt el a toronyok helyreállítása.

Még 1936-ban elkészítette dr. Puky polgármester Gyöngyös műemléki épületeinek 20 évre szóló felújítási tervzetét.²⁸ Elképzelése szerint nagy lakossági összefogással és a MOB támogatásával a jelzett idő alatt helyre lehetett volna állítani és megóvni Gyöngyös minden műemlékét. (A nagy és folyamatos munkálatok a munkanélküliséget is megszüntették volna.) A Nagy-templommal akarta kezdeni, a toronysisakokkal. Helyre akarta állítani az ortodox templomot, a Kálvária-templomot és műemléki környezetét, a Szt. Erzsébet-templomot és a Szentháromság-templomot („rossz-templom” a Jókai utcában, M. L.) is. Azonban a szép elgondolás a II. világháború miatt megfeneklett. 1944. január 23-án mégis sikerült befejezni egy róm. katolikus templom felújítását, a Szt. Erzsébet-templomét.

A háború ostromnapjaiban a gyöngyösi templomok a gyöngyöspüspöki Szt. János-templom kivételével megsérültek. A Szt. Erzsébet-templomot érte a legsúlyosabb támadás, bomba zúzta szét.

Az egyházak a lakosság adományaiból már 1945/1946-ban kijavították a templomok nagyobb, főleg külső sérüléseit, természetesen a MOB véleményezése nélkül.

Az 1945 utáni kezdetben szabad vallásgyakorlás nemcsak a hitélet indulásának, hanem a templomépítmények további rendbehozásának is kedvezett. Ám a politikai és társadalmi viszonyok egyre erőteljesebb országos torzulása az egyházi műemlékekre, általuk Gyöngyös arculatára is káros volt. Főleg a róm. katolikus egyházat ért koncepciós perek rettentették vissza a híveket; 1946-ban P. Kiss Szalézt hurcolták el Gyöngyösről, és 1946–50 között a ferences kolostorban felszámolták a szerzetesi életet.²⁹ Az ősi kolostor műemlék-épületét a tanács „köztulajdonba vette”, és csak a földszinti, nyugati szárnyat hagyta az alsóvárosi róm. katolikus plébánia tulajdonában.³⁰ A tanács rendelkezésére szentet, burgo nyát, raktároztak a cellákban és a termekben, így az építmény belsejét, a termek berendezését az udvarra dobálták, a freskókat lekaparták, vagy lemeszelték. A felbecsülhetetlen értékű ferences egyházi múzeumi gyűjteményt megsemmisítették.³¹ Az 1950-es évek közepétől üzemeltetési vállalat, napközi otthon, az 1960-as évektől felsőfokú mezőgazdasági iskola, gimnáziumi kollégium kapott benne helyet.

Az 1950-ben létesített tanácsrendszer első éveit semmilyen tekintetben nem kedveztek a helyi műemlékvédelemnek. A ferences kolostor tudatos pusztításán túl 1950/1951-ben „városi érdekből” a tanács lebontatta a „rossz” templomot és a Nagypatak melletti, a mai Richter Gyógyszertár helyén levő zsinagógát.

1957-ben megalakult az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF), amely 1958-ban jóváhagyta Gyöngyös műemléki épületei folyamatos megóvásának 20 évre szóló tervét.³² Varga Ferenc, a v. b. elnöke szerette volna, ha Gyöngyös műemlékei egrihez hasonló állami figyelmet-védelmet kapnak. Ebben a törekvésében az OFM véleményét hangoztató Genthon

27. MOLNÁR József 1971. 18.

28. Tagjai: Dr. Puky Árpád polgármester, Bakó Oszkár tanácsnok, Deseő Dénes műszaki tanácsos, Salamon Mátyás mérnök, Füleki József műszaki tiszt és az egri városi mérnök, Hevesy Sándor

29. HAVASSY Gyula 1990. 420.

30. Gyöngyösi Katolikus Tudósító, 1943. okt., 5. és CSÁSZTI Gyula, 1971. 3.

31. CSÁSZTI Gyula 1974. 3.

32. GYVT V. B. I, az 1959. IV. negyedévi beszámoló jelentés

István is Vargát támogatta. Sajnos, a Heves Megyei Tanács V. B. elnöke Varga igényét lesöpörte: „*Úgy látjuk helyesnek, hogy nem osztjuk fel azt a keveset (=pénzt, M. L.), amit a megye kap a műemléki célokra, hanem a megyeszékhelyen... fogjuk felhasználni.*”³³ Hiába akarta Varga a nagy zsinagógát is felújítani, „nem műemlék!” indokkal a megyén keresztül felterjesztett folyamodványt még az OFM is elvetette. Az egyesült izraelita hitközségtől a város tulajdonába került zsinagóga lassú pusztulása elkezdődött. (Külső felújítását, belső teljes, áruházzá történő átalakítását 1989/1990-ben a FŐNIX cég végezte el, és költözött be, miután megszüntette az ottani bútorraktárt.)

Varga – kitűnő összekötetéseinek köszönhetően mégis előteremtette „központi forrásokból” Gyöngyös műemlékvédelmi pénzalapját, amelynek felhasználásával az 1957–1959 között Mátra Múzeummá átalakított Orczy-kastélyt, a város közismert műemlékét megóvta a pusztulástól. A következő lépése a városi műemlékvédelmi alap felhasználásával a Nagytemplom és a ferences-templom külső szobrainak újjal való kicserélése lett volna.³⁴ Ezek a szobrok az 1959. június 6-i OFM szakvizsgálat szerint a szennyezett levegő miatt mentek tönkre.³⁵ (Ez volt Gyöngyösön, sőt a megyében is az első olyan vizsgálat, amely a műemlékek, szobrok gyorsuló pusztulását a környezeti ártalommal magyarázta.) A szobrok megújítása után Varga a két templom teljes felújítását tervezte, 1965-ig a Nagy-templomot, 1970-ig az alsóvárosi templomot. Noha az MSZMP Városi Bizottsága nem ellenezte Varga elképzeléseit, Varga mégis szükségesnek látta a pártbizottsághoz küldött tájékoztató jelentésében célját a következővel indokolni: „*Az ügyben nem a vallásos jelleg a domináns... Az egyházi műemlékekkel Gyöngyös összképét javítjuk. Tudomásul kell venni, hogy Gyöngyös műemlékeiben az egyházi műemlékek a meghatározók. Ezeket az ateista is ugyanúgy közkincsnek tekinti, mint a templomba járó.*”³⁶

1960-ban Varga Ferenc távozásával az egyházi műemlékek rekonstrukciójával kapcsolatos elképzelések is szertefoszlottak. Hiába sürgette A városban lévő műemlékek védelméről szóló, 1962. február 15-én összeállított jelentésében Kozik Pál főmérnök a műemlékek, köztük a templomok mielőbbi felújítását.³⁷ Hiába alakult meg március 1-jén a tanácsi Műemlékvédelmi Albizottság, egyházi műemlékekkel a tanács érdemlegesen két évtizeden át keveset foglalkozott.

A közömbösség jege az 1970-es évek közepén a volt ferences kolostor épületének részbeni belső felújításával kezdődött, a műemlékkönyvtár helyének kialakításakor. A kolostor külső tatarozását az OMF jóváhagyásával, központi pénzforrások felhasználásával végezték. Tíz év múlva végbement a kolostorépület teljes felújítása, mivel a városi könyvtár is ideköltözött.

Szintén a városi tanács állította helyre a Nepomuki Szt. János-kápolnát.

Az 1980-as évek elején Berzétei László református esperes a hívek adományából helyreállította a református templom belsejét is. Az 1980-as évek közepén Csépany István helybeli lakos a Szt. Orbán-templom külsejét újjátarta fel saját pénzen. 1984/1985-ben Mitterli György róm. katolikus esperes-plébános műemlékvédelmi tervet készített, és ennek megfelelően 1987-ben a Sárlos Boldogasszony-templom homlokzatát helyre is hozatta, majd a külső díszeket és a szobrokat is. 1990-ben pedig a nagytornyot és a templom déli oldalát. A munkálatokhoz a szükséges pénzt a hívek adományozták.³⁸ 1990. augusztus 2-án

33. GYVT V. B. I, az 1959. okt. 2-i leirat

34. GYVT V. B. I, az 1960. máj. 3-i leirat

35. GYVT V. B. I, Külön kezelt elnöki iratok, 1959.

36. GYVT V. B. I, Külön kezelt elnöki iratok, 1959.

37. GYVT V. B. I, Külön kezelt elnöki iratok, 1962.

38. GYAP I, Felújítási levelezés, 1986–1990. év

ide, a templomba és kolostorba fráter P. Posta Benjámint vezetésével ismét visszatért a ferences élet.³⁹ Katona István kanonok-főesperes 1986-ban megnyitotta a Szt. Korona-ház emeleti nagytermében az egyházi kincstárat, a következő évben városi közreműködéssel felújította a Szentháromság-szobrot.⁴⁰

1990/1991-től szemünk előtt zajlik az egyházi műemlékek helyreállítása.

Befejeződött a Nagy-templom tornyainak és külsejének helyreállítása, valamint a külső, hajdani építmények műemléki feltárása. A Szt. Erzsébet-templomot meg szinte a romjaiból élesztette újjá dr. Nagy Lajos apát plébános. P. Teofil ferences rendházfőnök pedig elindította az alsóvárosi róm. katolikus templom belső megújításának ügyét.

Reméljük, nem kell évtizedeket várnunk, és Gyöngyös többi, helyreállított egyházi műemlékeiben is (ortodox, vagy görögkeleti templom, Kálvária-együttes, stb.) gyönyörködhetünk.

Irodalom

Rövidítések

EIHGY = Az Egyesült Izraelita Hitközség Gyűjteménye (Gyöngyös)

GYAP I = A Gyöngyösi Alsóvárosi Róm. Katolikus Plébánia Irattára (Gyöngyös)

GYVI PI = Gyöngyös Város Irattára, Polgármesteri Iratok 1867–1950. Barna János-féle gyűjtemény (Gyöngyös)

GYVT V. B. I = Gyöngyös Város Tanácsa V. B. Irattára (Gyöngyös)

MM. Lev. Gyűjt. = Mátra Múzeum Levelezőlap Gyűjtemény (Gyöngyös), Gyöngyös

ALBERT Ferenc, Montedegoi

1868. Heves és Külső Szolnok törv. egyes. vármegyéknek leírása. Eger

Dezséri BACHÓ László

1941. A gyöngyösi önkéntes tűzoltó- és mentőtestület története 1890–1940. Gyöngyös

1944. A gyöngyösi templomok története. Gyöngyös

CSÁSZTI Gyula

1974. A gyöngyösi ferences-kolostor évei 1950–1965 között. Kézirat. Gyöngyös

HAVASSY Gyula

1990. Magyar katolikusok szenvedései 1944–1989. Budapest

HORNER István

1863. Gyöngyös városának történeti, statisztikai és geográfiai leírása. Pest

MOLNÁR József (Budapest)

1971. Gyöngyös polgármesterei. Kézirat. Nagyréde

MOLNÁR József (Gyöngyös)

1984. A gyöngyösi tüzek története. A Városi Tanács jubileumi kiadványa. Gyöngyös

PULSZKY Ferenc

1872. Beszéde Gyöngyös választóihoz. Pest

SCHLOSSER János

1922. A gyöngyösi Szent Bertalan templom. Gyöngyös

39. Magyar Barát 1991. dec. 1., 3–4. Fr. Posta Benjámint Gyöngyös

40. Képes 7 1986. nov. 1., 28–29. Besze Imre: Kincs a lépcső alatt

SPETYKÓ Gáspár

1856. Gyöngyös város ismertetése. VAHOT Imre szerk. Nagy Képes Naptára (az 1856-dik szökő évre, II. évfolyam, Pest

VAHOT Imre

1846. Gyöngyös szabadalmazott mezőváros. Magyarföld és népei eredeti képekben. Pest

VÉBER János

1937. A gyöngyösi tűzvész. Gyöngyösi Kalendárium VIII. évfolyam, 1936, Karcag

Adatközlők

Dr. Antalóczi Lajos – Eger

Berzétei László – Gyöngyös

Császi Gyula – Gyöngyös

Dr. Csiffáry Gergely – Eger

Gyimesi Alajos – Eger

Kiss Péter – Eger

Miterli György – Gyöngyös

Molnár József – Gyöngyös

Dr. Nagy Lajos – Gyöngyös

Dr. Nemes Lajos – Eger

P. Posta Benjámín – Gyöngyös

P. Szita Teofil – Gyöngyös

Lajos Misóczki

Der kirchliche Denkmalschutz in Gyöngyös im 19-20. Jahrhundert

Die kirchlichen Denkmäler bestimmen bedeutend das Gesicht von Gyöngyös. Die Erneuerung unserer mittelalterlichen und neuzeitlichen römisch-katholischen Kirchen, Kapellen, und des Franziskanerklosters der reformierten und orthodoxen Kirche, der Synagoge begann schon im 19. Jahrhundert. In unserem Jahrhundert mussten wegen der Brände und der Zerstörung des zweiten Weltkrieges fast alle unserer kirchlichen Denkmäler wiederhergestellt oder neugebaut werden. Am 16. August 1904 gab es in der Franziskanerkirche und deren Kloster einen Brand, am 14. Juli in der Sankt Nikolaus Kirche, am 21. Mai 1917 in der Sankt Bartholomeus Kirche (in der grossen Kirche). Der damalige Bürgermeister Dr. Árpád Puky und Pál Bozsik Pfarrer haben Anfang der 1920er Jahre besonders viel für die Herstellung der grossen Kirche getan. Zwischen den zwei Weltkriegen geschah die Restaurierung der Leidensganggruppe und der Sankt Elisabeth-Kirche. Leider traf die grösste Zerstörung während des zweiten Weltkrieges gerade die Sankt Elisabeth-Kirche. Sie wurde am 13. November durch amerikanische Bomben zerstört. Für die Wiederherstellung der kirchlichen Bauten war die staatliche Kirchenpolitik nicht günstig. In den 50er Jahren wurde die ruinierte Kirche und eine Synagoge bis auf die Grundmauern zerlegt. Die Sache des kirchlichen Denkmalschutzes nahm 1958/1959 Ferenc Varga, der Vorsitzende der städtis-

chen Wahlkommission in die Hand. Zum Teil nach dem Erneuerungsplan, der für zwanzig Jahre geplant wurde, zum Teil nach den Vorstellungen von László Berzétei, György Miterli, Benjámín P. Posta, István Katona und Dr Lajos Nagy wurde die Restaurierung der kirchlichen Gebäuden angefangen. Mitte der 80er Jahren ließ István Csépany das Äußere der Urbán-Kirche auf eigenen Kosten restaurieren. Die Wiederherstellung der ruinierten Sankt Elisabeth-Kirche, die Dr István Seregély Erlauer Erzbischof am 13. Oktober 1994 eingeweiht hat, war ein hervorragendes Moment im Schutz der kirchlichen Denkmäler.

MISÓCZKI LAJOS
ESZTERHÁZY KÁROLY TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
H-3300 Eger
Eszterházy tér 1-2.

Rajeczky Benjamin mátravidéki népzene gyűjtő-munkássága

Tari Lujza

ABSTRACT: *Benjamin Rajeczky's research on folk music in the Mátra region. The following paper examines the folk music collection of the great Hungarian ethnomusicologist Benjamin Rajeczky (1901-1989). Among Rajeczky's fieldwork the biggest is the collection of Mátra region, made among peasant singers and musicians of the palóc ethnic groups (North Hungary).*

The ethnomusicologist author examined the collecting-notebooks and tape recordings of Professor Rajeczky, shows the values of the important but not very wellknown collection. With the selected music examples and notes she shows not only the typical folk melodies of the Mátra-Mountains but also the collecting methods of Rajeczky.

Rajeczky Benjamin népzene kutatói életművén belül fontos helyet foglal el, ám alig ismert népzene gyűjtő-munkássága. Gyűjtései szorosan vett földrajzi értelemben az északi népzenei dialektus-területre, az Alföldre és a Dunántúlra terjednek ki. Mínthogy azonban a Dunántúlon a moldvai csángó, illetve bukovinai falvakból áttelepített magyarok körében is gyűjtött, népzene gyűjtései Erdély kivételével tágabban minden földrajzi területet érintenek és lényegében az egész magyarságra kiterjednek.

Gyűjtései zömét elsősorban a magyar nyelvterület északi részén végzett felmérések teszik ki. Az északi népzenei dialektusterületen¹ három nagyobb tájegységen dolgozott: keleten Borsod és Zemplén megyében, nyugaton a Zoboralján, középen pedig szülőföldjén, a palóc vidéknek főleg Heves és Nógrád megyei részén gyűjtött. Heves és Nógrád megyében végzett gyűjtései az 1930-as évektől folyamatosan gazdagítják mind a teljes magyar népzenei gyűjteményt, mind pedig a palóc etnikai népzenei gyűjtemények sorát. Mindezeket túl itteni gyűjtéseit a következő vonások jellemzik :

- 1) Kisebbségi mértékben a Bükk hegység falvaira is kiterjednek, elsősorban azonban a Mátravidéket ölelik fel.
- 2) A szülőföldön – a tágabban vett Mátravidéken – folytatott népzene gyűjtések azzal a többlettel is rendelkeznek, hogy kizárólag Rajeczky Benjamin gyűjtései. Heves és Nógrád megye falvaiban ugyanis mindig egyedül dolgozott, míg más területeken gyakran gyűjtőtársakkal végezte munkáját.
- 3) A mátravidéki gyűjtések mennyiségüket tekintve kiemelkedő helyet foglalnak el Rajeczky Benjamin teljes népzene gyűjtői munkásságán belül.
- 4) A gyűjtemény sokrétű, változatos, egyben igen jellemző a palóc etnikumra. Az anyag összegyűjtésének módja pedig a mai gyűjtők számára is követendő mintaként szolgálhat.

¹ Az északi zenei dialektus határait l. TARI Lujza-VIKÁR László 1986.

Mivel Rajeczky Benjamin népzene gyűjtései eddig nem részesültek kellő figyelemben,² tanulmányunk célja e kevésbé ismert népzene gyűjtő-munkásság megismertetése a mátravidéki gyűjtések áttekintő bemutatásán keresztül.³

Rajeczky Benjamin életrajzi adataiból ismert, hogy Innsbruckban folytatott egyetemi tanulmányainak befejezése és teológiai doktori diplomájának megszerzése után 1926-tól Budapesten a Szent Imre gimnáziumban kezd tanítani. Korábbról datálható történeti irányultságú etnomuzikológiai érdeklődése azonban hamarosan újabb tanulásra készíti, ezért 1932-től 1935-ig Kodály Zoltánhoz iratkozik be a Zeneakadémiára. Ezt követően a zene-tudományi munkákba és a népzene gyűjtésbe is hamarosan bekapcsolódik.⁴

Ismereteink szerint 1935-ben gyűjt először népzene-t a Dunántúlon. Első mátravidéki gyűjtéseként is ezt az évet jelölhetjük meg: ekkor Taron gyűjt. A helyszín kiválasztását véletlennek is tarthatnánk, hiszen esetében természetesnek vennénk, ha először a Pásztó környéki falvakat keresné fel.⁵ Tudjuk azonban, hogy Kodály Zoltán 1922-23-ban nagyarányú népzene gyűjtésbe kezd a Mátravidéken, melyet 1926-ban és 1935-ben újabb gyűjtései követnek (1922: Ecseg, Jobbágyi, Mátraverebély, Palotás, Pásztó, Szanda, Szarvasgede, Tar. 1923: Suha, Dorogháza. 1926: Bárna, Bussa, Dorogháza, Mátramindszent, 1935: Hasznos – illetve Hasznoshuta, ma Mátrakeresztes –, Istenmezeje).⁶ Úgy véljük, Kodály örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy a mátravidéki gyűjtések folytatását Rajeczky Benjaminra bízta. Olyan személyre, aki a szakmai felkészültségen túl kellő tudományos ambícióval és megfelelő helyismerettel rendelkezett, sőt kellő alázat is volt benne népe iránt. Az ének-zene tanításban rövid idő alatt jelentős eredményeket elért fiatal pap-tanár személye Kodály számára garancia volt arra nézve, hogy a Mátravidék népzenejének gyűjtését szakavatott kezek veszik át.⁷ A helyszínek nem véletlenszerű kiválasztásával kapcsolatos véleményünket megerősíti az a tény, hogy Rajeczky Benjamin több olyan faluban gyűjt, ahol korábban Kodály Zoltán (és még korábban Vikár Béla) már dolgozott előtte. A gyűjtőhelyek kiválasztás-

2 Bár más az alapvető ok, ugyanazt állapíthattuk meg Lajtha László északi – azon belüli palóc – kutatásaival kapcsolatban is. I. TARI Lujza 1993.

3 Rajeczky Benjamin gyűjtéseinek részletes feldolgozását az átányi és bodonyi népzene gyűjtés még nem publikált részének bemutatásával kezdtem el. Az eredményeket összegző tanulmányt *Rajeczky Benjamin Heves megyei népzene gyűjtései I.* címmel a hatvani múzeum pályázati felhívására 1993-ban nyújtottam be. Az első díjat nyert dolgozat (Hatvani Lajos Múzeum TA 94. I. 1.) kiadás előtt áll. (A továbbiakban: TARI Lujza: HLM. TA. 94. I. 1.)

E helyen egyben előre is elnézést kérek az olvasótól, ha írásomba egy-egy személyes visszaemlékezés is bekerül. Mivel abban a szerencsében részesültem, hogy gyerekkorom óta szinte családtagként forogtam a Rajeczky családban, a gyűjtőfüzetekből, gyűjteményekből kiolvasható száraz tényeket emlékeim alapján itt-ott ki tudom egészíteni. Kizárólag tudományos szempontból tartom fontosnak, hogy ezeket másokkal is megosszam.

4 Ilyen irányú munkáját a tanítás és a különféle pedagógiai munkák írása mellett végzi. Zenepedagógiai munkáinak jegyzékét (és egy részét közölve) I. in: RAJECZKY Benjamin 1976. V. fejezet. Zenepedagógiai munkája hatékonyságáról I. TARI Lujza 1976. 31.

5 A Rajeczky család ekkor már több mint másfél évtizede Pásztón él.

6 Kodály 1906-tól lényegében folyamatosan dolgozik Nógrád- és Heves megyében. 1906-ban például Pogonyban és Bárnán gyűjt, majd Bárnát 1926-ban újból felkeresi. Ugyanezekben az években jár Bussán is. 1916-ban gyűjt még Sarudon, majd 1917-ben Csányban. Dorogházát szintén kétszer keresi fel, 1923-ban és 1926-ban. A mátravidéktől távoli Romhányban szintén kétszer jár: 1922-ben és 1935-ben. I. RÁCZ Ilona-SZALAY Olga 1981. 395. valamint BORSAI Ilona 1982. 159.

7 Kodály kezdettől következetesen harcol az új magyarság megmentéséért, a magyartalanná vált város magyar szelleművé tételéért a paraszti kultúra segítségével. Ennek a célnak megvalósításához még a 30-as években sem könnyű olyan szakembereket találnia, akik zeneileg is képzettek, de az egyszerű parasztembert sem nézik le. I. KODÁLY Zoltán 1993. 14-15.

tása tehát egy összehangolt, közös megvalósításra váró programnak a része. Ebben Rajeczky Benjamin feladata egyrészt a zenei feltárás mélyítése a már megkezdett munka folytatásaként, másrészt az új feltárások elindítása.

Mielőtt magát a gyűjteményt részletesen megvizsgálánk, tekintsük át a mátravidéki gyűjtéseket időrendben az előadók nevének feltüntetésével. (Az előadók a gyűjtés sorrendjében szerepelnek. A rájuk vonatkozó adatokat és megjegyzéseket Rajeczky Benjamin gyűjtőfüzeteiből idézzük.)

1935

Tar

Balog Erzsébet 19 é.

1948

II. 1.

Pásztó

Szóllósi János 72 é.

•

1952

VIII. 10. Szuhahuta

özv. Stork Jánosné Tóth Anna 76 é.

Stork Pál

Stork Gáborné sz. Stork Anna „Pál lánya, özvegy Stork Jánosné unokája” 30 é.

VIII. 10. Mátrakeresztes

Bognár Lajosné Holtner Mária 41 é.

Nagy Józsefné Sípos Terka (Tóth Terka) 50 é.

Nagyszombati János (Sálek János, Piros Jani) 57 é.

VIII. 11. Hasznos

Csépe János Barna, Deme 42 é

VIII. 15. Szuhahuta

Stork Pál

özv. Gembicki Sándorné Matu Viktu 64 é.

”Bíró”

Stork Sándor 40 é.

Stork Imréné Gembicki Rozália 34 é.

Gembicki Kopasz Gáborné Lajgut Anna 40 é.

VIII. 17. Dorogháza

Szűcs Bálint 48 é.

Szűcs Erzsi 23 é.

IX. 7-8. Hollókő

Címer Ferencné Fábíán Mária 53 é.

Címer Ferenc 44 é.

Nagy Józsefné Címer Mária 48 é.

(Bíró) Szabó Margit 25 é.
Kelemen Istvánné Perce Teréz 52 é.

X. 16. Szuhahuta
Stork Ferencné Gembicki Rózsi (Prófusz) 16 é.
Gembicki (Prófusz) Veronka 15 é.
özv. Gembicki (Huszár) Jánosné Odler Rozál 80 é.
Gembicki „Juhákimné” [Joachim], Mária 71.é.
Dravecki Béláné Gembicki Mária 45 é.
Gembicki Jánosné Gembicki Franciska 28 é.
Stork István

1954

II. 26. Átány
Mértén Sámuelné Nagy Eszter 75 é.
Kakas Józsi 48 é.
Orbán Ferenc 58 é.
Bedécs András 66 é.

IV. Pásztó
Kucsik Ilona 40 é.
Szöllősi Lászlóné Szabó Klára 45 é.
Csige Józsefné Kelemen Klára 30 é.

IV. Tar
Kós Istvánné Göröcs Katalin 54.

VII. 18. Felsőtárkány
Juhász Péter Ferenc
özv. Bakomk Lajosné Baranyi Teréz 37 é.
Juhász Péter Ferencné Sike Csillag Ilon 42 é.
Bóta Mata Márta 53 é.

VII. 25. Mátramindszent
Mihály. „pásztorgyerek is volt, furollyázott” [Csak a Mihály név. Vezetéknév?]
Rác Ernő 60 év körüli „öreg prímás. A fia (detto) Terenyén »Karmester«

VIII. 26. Terpes
Horúci Mariska 16 é.
Huszár Bálintné Pócsik Mária 37 é. „bükkszéki”
Huszár Bálint

VIII. 27. Felsőtárkány
Csóka Károly prímás „kis Kokszi”

XII. 8-9. Bodony
Jakab Gáborné Béres Katalin 58 é.
Farkas Mihály Józsefné Fejes Gubu Piros 49.

XII. 9.**Parád**

Tarjáni Bálint 58 é

XII.**Nagybárkány**⁸ [nap nélkül]

INStitőrisz Józsefné Rabosai Mária 79 é.

XII.**Felsőtárkány** [nap nélkül]

Bóta Matu Márta

Csóka János 55 é.

Bakondi István

Kovács Gergelyné Bóta Rozál 67 é.

Pintér Mari 65 é.

XII.**Felsőtárkány** [nap nélkül, de 9. után]

Bóta Joáhim

Bajzáth Andrásné Bajzáth Márta

Bajzat Benka Jánosné Bajzat-Koko Mari 58 é.

özv. Farkas Benedekné Bugyi Marcsó 78 é.

Farkas (Csire Bene)

Csire Benéné

Soós Jánosné Kakuk Rozália 35 é.

1955**I.****Bodony**

Béres Mihály 80.

Jakab András

Farkas Mihály Józsefné, Fejes Gubu Piros 49 é.

Gábor Mihályné Parúgyi Örzse 55-56 é.

III. 7-11.**Mátranovák**

Marus Gézané Gubány Eszter 80 é.

X. 3-4.**Bodony****1969****XII. 5.****Pásztó**

Zeke Jánosné Tari Ersébet 68 é.

Szabó János 68 é.

Fösvény Gábor 21 é.

Korábbi felsorolásunkban jeleztük, hogy e falvak közül Kodály Taron, Pásztón, Mátra-

8 Ebből a faluból közvetlenül nincs Kodálynak gyűjtése, de egykori munkatársainak egybehangzó állítása szerint járt ott, s az 1950-es években feladatként jelölte ki számukra a falu zenei hagyományának feltérképezését. Ebben az időben a Mátravidék nagy részén még sok helyen ennek a falunak a cigányzenész koldusai gyakorolták mesterségüket. 1973-as mátrakeresztesi gyűjtőutam alkalmával – egyébként Rajeczky Benjamin egyik énekesénél Bognár Lajosné Holtner Máriaánál végzett – gyűjtés közben magam is találkoztam egy nagybárkányi hegedűs koldussal, akinek a zenélését és éneklését váratlanul funkcióban magnetofonra is rögzíthettem. Bognárnéhoz Rajeczky küldött azzal a céllal, hogy folytassam megkezdett munkáját. Mikor beszámoltam neki a zenész koldusról, elmesélte, hogy Kodály „koldus-falu”-nak – s mint ilyet unikumnak – tekintette Nagybárkányt, ezért fontosnak tartotta a kihalt ősi mesterség zenei megismerését is.

Korábbi felsorolásunkban jeleztük, hogy e falvak közül Kodály Taron, Pásztón, Mátramindszenten, Dorogházán és Hasznoshután gyűjtött. Vikár Béla pedig Felsőtárkányon Parádon és Átányban járt a múlt század végén illetve 1910-ben.⁹

Rajeczky Benjamin lakóhelyén, Pásztón gyűjt utoljára a Mátravidéken, ám nem ez a legutolsó gyűjtése. Érdemes ezért a mátrai népzene gyűjtéseket az egyéb gyűjtések viszonylatában is áttekintenünk. (A fentebb közölt mátravidéki gyűjtéseket normál-, az egyebeket kurzív betűvel írjuk, s csillaggal jelezzük, ha a gyűjtést nem egyedül végezte):

1935			<i>Halászi</i>
	július	14.	<i>Doborgasziget</i>
	július	15.	<i>Mecsér</i>
1937	március	29.	<i>Hercegfalva</i>
1948	február	2.	Pásztó
1948			<i>Egyházaskozár/Moldva</i>
1949	december	26-31.	<i>Egyházaskozár/Moldva*</i>
1949	december		<i>Závod/Bukovina</i>
1950	március	2-4.	<i>Hant/Bukovina</i>
	március	12-25.	<i>Majos, Tevel, Nagyvejke/Bukovina*</i>
			<i>Egyházaskozár/Moldva*</i>
1952			<i>Mekényes/Moldva</i>
1952	augusztus	10.	Szuhahuta
	augusztus	10.	Mátrakeresztes
	augusztus	11.	Hasznos
	augusztus	15.	Szuhahuta
	augusztus	17.	Dorogháza
	szeptember	7-8.	Hollókő
	október	16.	Szuhahuta
1954	február	26.	Átány
	március	26-29.	<i>Mekényes/Moldva*</i>
	május	12-13.	<i>Egyházaskozár, Mekényes/Moldva*</i>
	április		Pásztó
	április		Tar

⁹ Vikár B. kétszer gyűjtött Parádon. Az első, századvégi gyűjtés évét nem ismerjük pontosan I. RÁCZ Ilona-SZALAY Olga 1981. 397–398.

	június	8.	Tápé
	július	10	Felsőtárkány
	július	25.	Mátramindszent
	augusztus	26.	Terpes
	augusztus	27.	Felsőtárkány
	szeptember	30.	Sükösd
	október	1.	Tápé
	december	8-9.	Bodony
	december	8-9.	Parád
	december		Nagybárcány, Felsőtárkány
1955	január		Bodony
	március	7-11.	Mátranovák
1960	április		Vajdáccka
1960	május		Bodroghalom, Révleányvár, Láca
1960	október		Tápé
1963	június-július		Tápé
1968	február	11.	Jászapáti
1969	december	5.	Pásztó
1970	szeptember		Zoborvidék: Barslédéc, Béd*
1972	november		Érd/Bukovina Hadikfalva*

Az évszámok jól mutatják, hogy a gyűjtések lényegében folyamatosak, ám egyes években különösen sok időt fordít népzene gyűjtésre egyéb elfoglaltságai és kutatásai mellett.¹⁰ Ilyen évek 1952, 1954 és 1960. A Mátravidék legjellemzőbb, még és már élő dalkicsét 1952-ben és 1954-ben gyűjti össze. Gyűjtései között több szokásdal típusújdonság.¹¹ Amellett olyan fontos adatokat hoz erről a területről, hogy több dallam-, illetve szokásleírás mindjárt kiadásra is kerül az 1951-ben megindított Magyar Népzene Tára sorozat még kiadatlan, soron következő kötetekben. Az első (1935-ös) tari gyűjtésből a *Még én itt se vótam* régi stílusú

10 A gyűjtések megszorodásának részben oka a magánéletében bekövetkezett változás. A szerzetesrendek bezárását követően sok nehézség árán hivatalosan is a Néprajzi Múzeum Zenei Osztályára kerül dolgozni, oda, ahol bér nélkül már addig is évek óta dolgozott. A kényszerűségből adódott időtöbbletet a népzene gyűjtésre fordítja. Életének erről a nehéz időszakáról I. BERLÁSZ Melinda 1982. és TARI Lujza Hatvan TA 94. 1. 1.

11 Legalábbis új abban az értelemben, hogy az a század első feléből származó gyűjtésekben nem volt még belőlük kellő számú és megfelelő földrajzi kiterjedtségre utaló adat, amely az egyedi változatok közlését indokoltá tette volna. A „pünkösdiölés” közölt hevesi változatait például tisztán dúr, d-s-l magú típusok képviselték. Ezzel szemben a Rajeczky által gyűjtöttek kis ambitusú moll típusok. (I. MNT II. 190-193. sz.) Az újévi szokásdalok között az MNT II. kötetbe még nem került be az a moll hangnemű, szimmetrikus lüktetésű típus, melyet Rajeczky Bodonyban vett magnetofonra (I. MNT II. 1-40. sz.).

lakodalmas dallamot a sorozat III/A Lakodalom c. kötete közli (20. sz., Balog Erzsébet). A dallam a diatonikus sirató stílus és a pentaton kvintváltó stílus sajátos ötvözete. A két tetrachordra épülő kvintváltó, A⁵A⁵AA szerkezetű monotematikus dallam ma már ritkaságszámba megy a Mátravidéken. Ujraélesztését egyrészt ezért tartjuk indokoltnak, másrészt azért, mert a gyűjtőről rajzolt kép sem lenne teljes nélküle. (A dallam szótagszáma 6, sorvégzői 5 5 1; a továbbiakban csak a számokat írjuk). *1. kottapélda.*

1.

Még én itt sē vó - tām, De mǎn i-de jöt - tem.

Bá - log Bözsinek á Lǎ - tǎ - sǎrá jöt - tem.

1. kotta

Ugyanebben a kötetben a következő lakodalmas dallamok kerülnek még kiadásra: *Most gondold meg rózsám* (114. sz. Mátrakeresztes, Bognár Lajosné Holtner Mária), *Szép a gyöngyvirág egy csokorba* (119. sz. Szuhahuta, Gembicki Jánosné Gembicki Franciska), *Mikor megyek én a templomba esküdni* (129. sz. Dorogháza, Szűcs Erzsébet), *Most gondold meg rózsám* (130.sz. Szuhahuta, Stork Jánosné Tóth Mária), *Száll a fecske* (132. sz. Szuhahuta, Stork Ferencné Gembicki Rózsa és Gembicki Veron), két *menyasszonysirató* Bodonyból (289-290. sz.),¹² *Panni néni, gyűjjön csak ki* (406. sz. Mátrakeresztes, Nagy Józsefné Sipos Teréz) *Gyűjjön ki hát, Katyi néni*¹³ (410. sz.)

Dorogháza, Szűcs Bálint), *Mari néni itthon van-e* (827. sz. Hollókő, Címer Ferencné Fábíán Mária).

Rajeczky Benjamin egyik gyűjtőfüzetének¹⁴ tanulsága szerint 1948. február elsején Pásztón leírt betlehemes az MNT II. kötetében, mint a palóc betlehemesek egyik reprezentáns darabja kerül kiadásra.¹⁵

Az MNT IV. kötetébe a következő Rajeczky Benjamin által gyűjtött párosító dallamok kerülnek be:

12 Az előadók azonosak az MNT IV. 477-478. szám alattiakkal. A bodonyi gyűjtést részletesen elemeztük korábbi tanulmányunkban, I. TARI Lujza Hatvan TA 94. I. 1.

13 MNT III. 410. sz.

14 A szerzőnek ajándékozott gyűjtő-füzetekről I. TARI Lujza 1987. 26.

15 Jeles napok c. kötet 368. sz. valamint a hozzátartozó jegyzet 1122. oldal.

Zúg az erdő, zúg a mező (241. sz. Tar, Kós Istvánné Göröcs Katalin), *Fonjunk, fonjunk* (két változat Bodonyból: 477. sz. Jakab Gáborné Béres Katalin, 478. sz. Farkas Mihály Józsefné Fejes Gubu Piros), *Láda, láda cifra láda* (731. sz. Tar, Kós Istvánné Göröcs Katalin), *Láda, láda, cifra láda* (két változat a 770. sz. alatt: Terpes Huszár Bálintné Pócsik Mária és eltérés: Huszár Ernő).

Ugyanennek a kötetnek a végén a *Megy a kosár játékról* készített összefoglalásban az egyes falvakat jellemző leírások közt több gyűjtési adatát találjuk meg. Ezek a következők: *Felsőtárkány* (az 1954-es augusztusi gyűjtés alapján 780. o.),¹⁶ *Nagybárkány* (az 1954-es decemberi gyűjtés alapján 809. o.)¹⁷, *Pásztó* (az 1954. áprilisi gyűjtés alapján 819. o.)¹⁸ és *Terpes* (az 1954-es augusztusi gyűjtés alapján 833. o.)¹⁹

A Mátravidékről két dallam került be gyűjtéséből az MNT VIII/A²⁰ kötetbe: *Tiszta búzát szedeget a vadgalamb* (552. sz. Felsőtárkány, Kovács Gergelyné Bóta Rozál) és *Falu végén van a mi házunk* (625. sz. Átány Orbán Ferenc).

A gyűjtőfüzetek és a kiadványok csak a legfontosabb tényeket tartalmazzák. Ezért arról a kötetek jegyzetei közt sem eshetett szó, hogy Rajeczky Benjamin mennyire nagyra értékelte előadóinak a tudását. Igy például a pásztói Szöllősi Jánosét, aki évtizedeken át tanította betlehemezni a férfiakat, s aki a gyűjtőnek egyedül mondta illetve énekelte végig a teljes betlehemes folyamatot.²¹ Az 1960-as évek elején e tanulmány írójának népzene gyűjtés iránti érdeklődését látva azonban arra biztatta, hogy keresse fel „az öreg Szöllősi fiát”. Nézze meg, hogy a szintén kiváló tudású betlehemező férfi mennyit tartott meg apja repertoárjából, mennyire él még a korábbi hagyomány, s miből áll az egyéni és közösségi dal-tudása.²²

Már a Rajeczky-féle átányi és bodonyi gyűjtést bemutató tanulmányban hangsúlyoztuk, hogy a dalanyagban látszik a gyűjtőnek a régi hagyomány rögzítését célzó törekvése. Mindazonáltal még ebből a kisebb, jól körülhatárolható anyagból is kiviláglik, hogy számára a fajsúlyosabb régi dalanyaggal egyenrangú az új. Rajeczky Benjaminszámára egyformán fontos minden adat, amely a falu zenei repertoárjára utal, a falu éppen jellemző zenei állapotát mutatja. Felfigyelhettünk arra, is, hogy a közösség zenei ismeretén belül különös gondot fordít az egyén tudására. A hagyomány átadásának módja, a daltanulás alkalmainak felderítése, a dalok elszármazási helyének nyomkövetése iránti érdeklődését, a közösségi és egyéni repertoár felderítését célzó törekvéseit jól mutatják a mátravidéki gyűjtések.

16 Az előadó Bóta Mata Márta 53. A leírást Mathia Károly gyűjtése erősíti meg ugyanattól az előadótól 1955-ből. A többi előadó Rajeczky-nál Juhász Péter Ferencné és Sike Csillag Ilona.

17 Nagybárkányt egyedül az ő gyűjtése képviseli. Az előadó Institúrisz Józsefné Rabosai Mária.

18 Három gyűjtési adat. Előadók: 1. Kucsik Ilona Szöllősi Lászlóné Szabó Klára, 3. Csige Józsefné Kelemen Klára. A gyűjtési adatot Szabóné 1956-os gyűjtése egészíti ki.

19 Adatközlő: Horúci Mária. A két másik adat Vikár László 1954. IV. és Szabóné 1955. évi gyűjtéséből való.

20 Ez a kötet már nem szokásdallamokat, hanem ún. alkalomhoz nem kötött népdalokat tartalmaz zenei rendszerbe foglalva. I. MNT VIII/A Népdaltípusok 3.

21 A népzene gyűjtők előtt ismert, hogy ez az előadó részéről nem kis teljesítmény, hiszen a sokféle szereplő miatt számos hangszínváltás szükséges. A hagyomány kiemelkedő őrzői között ismeretesek voltak olyan egyéniségek, akik fejben tartották a hosszú szöveg-és zenei folyamatot, továbbá színészi képességeket igénylő hangszínváltást is képesek voltak megvalósítani a különböző szereplők megjelenítésénél. Ilyen volt többek közt a bukovinai székely Gáspár Simon Antal, illetve ilyen a szintén bukovinai székely János Boldizsár.

22 Gyerekkoromban a legtöbb – fiatal férfiakból és illetve csak fiúkból álló – betlehemes csoportot ifjabb Szöllősi János (becenevén Szadeczky Jani bácsi, idős korában „az öreg Szadeczky”) tanította be, aki amolyan falusi ezermester volt. A környékben híressé vált nagyméretű, maga által faragott betleheme, melyet gyakran kértek kölcsön betlehemezéshez a környékbeli falvakból. (Szöllősi élete végén a betlehem a pásztói Városi Múzeumba került.)

E keretek között nem vállalkozhatunk valamennyi dallam bemutatására, ezért csupán azokat a témaköröket, műfajokat emeljük ki, melyek véleményünk szerint leginkább foglalkoztatták. A továbbiakban – néhány kiválasztott dallampélda alapján – ezeket vesszük sorra leírásai segítségével. (A gyűjtőfüzetekben található feljegyzéseket szó szerint idézzük.)

A dal tanulással, átvétellel, repertoárral kapcsolatban különösen tanulságosak a szuhahutai adatok. Szinte alig van olyan dallam, amely mellett ne lenne megjegyzés a dal divatba jövetele vagy a szokásból illetve divatból kimenetele idejére, származási helyére vonatkozóan.

„Amit hoznak, mind átveszik. Nem utasítják vissza avval, hogy nem tetszik. 5-6 an énekelnek kinn az országúton, vasárnap is, télen is.” – mondja a mindössze 16 esztendő, de érezhetően jó énekes hírében álló Stork Ferencné Gembicki Rózsa. „Itt is úgy vannak az énekekkel mikor divatos, akkor jobban felfogják, aztán másik jön és elhagyják.” A *Kétféle vált a mi utunk, semmi közünk egymáshoz* kezdetű új stílusú népdalt (15, 1 5 V) „Rózi hozta Szentimréről, megtanította a hugának, az adta tovább. Ez most a legújabb.” – írja fel Rajeczky Benjamin énekes közlése nyomán. Ugyanebbe a faluba a Mátravidék napjainkban egyik legkedveltebb új stílusú népdalát (*Köszönöm anyám, hogy felneveltél* 10, 1 5 5) „A salgótarjáni kulturgárda hozta előadásra, onnan átvették.” „Katonák is hoznak haza, azoktól is tanulnak.” – jegyzi fel a szintén új stílusú „*A kanyargó Dráva mentén ávosok tanyáznak*” dallammal kapcsolatban (14, 1 5 b10). I. I. *faksimile*. „Katonáéknál a sok gyors indulót tanították, de azokat nem tudtuk megszokni.” – közli Gembicki János, aki a *Sárgarépat nem jó dombra ültetni* új stílusú népdalon (11, 1 5 7) mutatja be, hogy kell „szépen kihúzza” énekelni. I. 2. *faksimile*.

A szuhahutaiak – más falvak lakóihoz hasonlóan – tanultak dalokat a vásárban is. Így például „M.[atu] Viktu Gyöngyösön hallotta vásárban fiatalkorában” azt a dalt, melyet Stork Pál viszont a nagybátyjától tanult. „Stork P.[ál] kisgyerekkorában nagybátyja Hosszúhátra járt aratni, az hozta onnan (Bihar) – jegyzi fel Rajeczky Benjamin a *Házunk előtt gyalogút* ... árust utánzó dallal kapcsolatban I. 3. *faksimile*. Rajeczky Benjamin egyébként „Felső-tárk[ányi] utcai vásáros” dallamos kiáltását is feljegyezi. Ez a lakodalmas dalok között található dallamjegyzés azt sejteti, hogy az árus kiáltását gyűjtés közben, eredeti funkciójában hallotta. I. 2. *kotta*.

Hollóköz Címerné szerint „1916-18 táján énekeltek” a „*Minden este eljön és én várom...*” kezdetű dalt (nótaszöveg, új stílusú dallamszerkezettel: 25, 1 5 2). A szuhahutai Stork Pál szerint a *Rózsát ültettem a gyalogútra* (11, 1 5 8) „1910 táján volt divatos nóta. Ezeket szerették legjobban, meg a betyárnótákat.” Ez az új stílusú népdal ma is közkedvelt a Mátravidéken. A feljegyzés arra világít rá, hogy a dal már a század elején megvolt a területen.

Mátrakeresztesen Nagy Józsefné „Egy lánypajtásával fiatalkorában összeírta a nótákat: «van ezer is!» Fedák Sárinak is énekelte. Hol a gyűjtemény?” – jegyzi fel Rajeczky Benjamin a *Most gondold meg rózsám...* lakodalmas két változata közé.

Az idősebbek kedves nótáira vonatkozó bejegyzések nemcsak az egyéni érdeklődés, hanem a hagyomány változásának irányát is jelzik. „Az öreg Szekrényes nótája (Gembicki Ferenc), 80 egyénhány éves korában halt meg 50-ben”. Az ő kedves nótája a következő volt: I. 3. *kotta*. E dallam szintén a diatonikus sirató stílus és a pentaton kvintváltó stílus kapcsolódását mutatja. A 80 esztendő Gembickiné Odler Rozál a *Leszállott a golya* szövegkezdetű, dúr kis ambitusú (6,6,8,6, 5 2 5) dallammal kapcsolatban közli, hogy „Édesanyja énekelte, mikor a gyereket ringázta, ő is gyerekeknek dalolta.” Az előzővel azonos szótagszámú és szintén kis ambitusú, de moll hangnemű a *Gabjavár ódalba* kezdetű ballada (6,6,8,6, 1 5 1), mely a 71 éves Gembicki Joahimné „Testvérnénjének kedves nótája volt,

mikor font vagy dolgozott”. Ugyanez a ballada (*Galyavár ódalba* kezdettel) volt „A Gem-bicki Kőműves Antal nótája”, akinek az énekét Stork Pál utánozza a gyűjtőnek, pedig „Stork Pali magának ilyet nem énekel. Az öreget nevelték, hogy tótosan éneklj...” A dallam az előző énekes előadásában a pentaton fordulatok ellenére erősebben hajlik a hétfokúság felé. Stork Pál előadásában viszont tisztább pentaton vonulatokat mutat. l. 4-5. *fakszimile*. Ugyanebből a faluból ismerjük „Lajgút János Vízvitt nótájá”-t. A Pápainéről szóló betyárballadát (11, 1 5 1) a szuhahutaiak „Az öregektől hallották, mert most má nem esik meg ilyesmi.” l. 6. *fakszimile*. Nemcsak a balladaszöveg újabbkori. A hozzá kapcsolódó dallam – mely az egész tágabb palóc területen, különösen Gömör megyében máig népszerű – szintén az új magyar népdalstílusba tartozik. Rajeczky Benjamin szintén balladaszöveggel gyűjtötte Mátramindszenten (11, 1 5 4), de két másik faluban más változatait is feljegyezte (*Jaj de köves a vármegye kapuja* és *Nem akar a vezér ökröm legelni*). l. 4. kotta.

A szokásokon belül a legbőségebb adatok talán a lakodalom folyamatával és az esküvőt megelőző udvarlási időszakokkal kapcsolatosak. A párosítók esetében jellemző, hogy még egy viszonylag kis földrajzi területen belül is (mint amilyen például a Mátravidék) mennyire erőteljes, avagy laza a korábbi hagyományhoz való kötődés. Így egyes párosító dallamok (és a hozzájuk kapcsolódó játékok) bizonyos falvakban még párosító funkcióban élnek, míg máshol már csak gyerekjátékként. (A párosító adatokat l. fentebb.) A *Jár a kosár* Felsőtárkányban az 1930-40-es években például még a felnőttek, Pásztón már ekkor a lányok játéka, Terpesen pedig az 1950-es évekre válik azzá.

A lakodalom egyes fázisairól pontos adatokat kapunk a gyűjtésekből. Az esküvői menet-dalok általában már új stílusú népdalok, noha a helybeliek gyakran jellemzik őket régiként. Szuhahután elsőként a következőt éneklék „A háztól induláskor: *Akkor szép a menyasszony/Mikor koszorú van a fején* (sic)”. Ugyanitt „Uton az esküvőre. Idevaló régi” megjegyzést találunk a „*Rózsát ültettem a gyalogútra*” (10, 1 5 8) szintén új stílusú népdal mellett. A *Jaj de bánom hogy megházasodtam* (10, 1 5 5) dallammal kapcsolatban szintén azt közli az előadó, hogy „Ez régi. Templomba menetkor éneklék”. Szintén „A templomba menet esküvőn énekeltek a *Száll a fecske* kezdetű új stílusú népdalt (16,16,14,16, 1 1 3). Ugyancsak „Lakodalmas. Mikor a templomba mennek” a *Szép a rozmaring egy bokorba*”.²³ A *Verd meg lsten azt a papot* (8, 1 b3 b6) dallamot templomból kijövet énekeltek Felsőtárkányban. Ebben a faluban a „Vőlegény kapuja előtt a *Nyisd ki habám az ajtót*” kezdetű éneket volt szokás énekelni. Hollókőn, Dorogházán és Mátrakeresztesen a *Gyere ki te örömanya-t énekeltek* hagyományos keretek között a vőlegényes háznál. A más faluból származó menyasszonyt, illetve a menyasszony ládáját falun belül általában a *Csörög (Zörög) a kocsi* pentaton kvintváltó dallammal (5,5,6,5,5,6, 9 8 5 5 4) vitték a Mátravidéken (Gyűjtésében: Hollókő, Mátramindszent, Szuhahuta). l. 5. kotta. Felsőtárkányban a következő „hujjogató” volt „ágyvivőre”:

Ujuju! Viszik a m[eny]-a-[sszony] ágyát
 Elejtették a ládáját
 Eltört a pályinkás üveg
 Miből iszik a két öreg?

Számos adatot találunk a lakodalom előtti és lakodalom alatti táncmulatsággal kapcsolatban. Mátramindszenten lakodalom előtt „Régen vasárnap este 6-tól 12-ig húzta a cigány. Éjfélkor hazaküldték a népet. Hétfőn 7-kor lekísérték a vőlegényt és a menyasszonyt a

23 A két utolsó dallamot l. a kiadásban megjelent dallamok közt l. fentebb MNT III/A

Tudjék = Hídgy mel jűj edesanyam
(Ellőttér a jűb kermat)

Katona is kormat kara (asztol is
tanulmal)

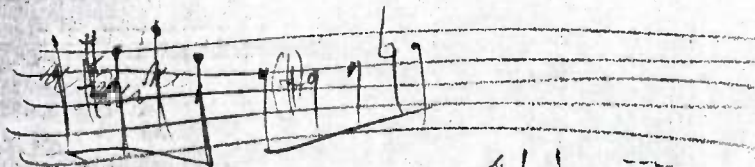

A kanyarogó Drava menten avósh fogatval

Hídgy kétl ejszahol Cserépvány vadászmal

Vallunkat a melior fűrtin ejjel ruffal ugatja

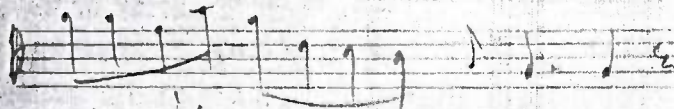

Sapthajukon megvillan az ^{szél} vörös csillag

Kezondáékul a sok gyors üdvelet, ^{faurtothár} de aróhet
nem tudtuk megzobni

Gembóchi

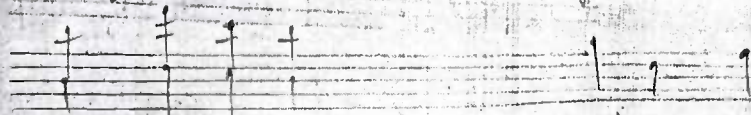
$\text{♩} = 84$ "népén kihalázon"

Lámpáékul nem is dombra üdletin

özögényes lámpák nem is néret

Chant ar öveg megá is legyít néret,

Szeved is a megá, lámpa elegy

Stork P. Kirjenvälkälän neppätyö
Kansallista jäit antaa, se kosta omaa
(Pöytä)
Ne. Viiktu Ojoneuvoon hellesta värisen
fiatalkoralan.

3. faksimile

Utamor egy nagyfogyott libajánstorgparahet,
 ahi fitorau ei ctouban aint elto : "Kis kama, nagy kama"
 J = 152 ratyokata ja fara

Helmei elott apalogot, ara jai a egyirostot

Kiabel-egyenel mert a pirkos konyfara, fob
 fozot aint egyelet

kell, mint a firtain: Kichafis becoms'

ppirei allo mangolla, allo sille vinnello

"Ferkeli, meszeli", minto kama seipeni "hat akive portelo"

Kiskamal, nagy kama - nagyot + Kacsha filian

3. faksimile

Tetoveruinejen hedves uikara voel, 44
dolgorott

Gyembichi Jolhakenue
"Maarä 71. foco rub.

Gäbivero - die - ba

Uet ja uott migaba

Asalet van jukere kopij

Nirbe van be-faj-in

4. faksimile

községházára, onnan a templomba. Külön-külön zenével haza.” – meséli a gyűjtőnek a lakodalom folyamatát tovább is részletesen a cigányprímás. Rajeczky Benjamin gyűjtésében több utalás is van a Mátravidék menyasszonysírató szokására. Felsőtárkányban „Sírató a vőfélyversek közt” volt – jegyzi fel. Mátranovákban a „Menyasszonysíratás a lakodalomban megvolt. Katonabevonuláskor is. A szószólló búcsúztatott, az édesanyja megölelte és akkor síratta, mikor a muzsikás közbe ráhúzta. Úrrított mindenki mint a zálog.” Az előadó a következő formulákkal síratta lányát annak idején: „Kedves leányom, Hogy hagysz itt engem? Kedves leányom, hogy mécc el töllem.” Még utána is sírt: hogy maradok mán egyedül.” A szöveges feljegyzés mellett itt nincsenek dallamok, hiszen a sírató több oknál fogva nem alkalmas a helyszínen történő leírásra.²⁴ Esetükben nélkülözhetetlen volt a magnetofon. Menyasszonysíratók rögzítésére Bodonyban nyílt lehetőség, melynek eredményéről Rajeczky Benjamin tanulmányban számol be a gyűjtést követően.²⁵ A gyűjtőfüzetekből részletes ismertetést kapunk a terület menyasszony – illetve menyecsketáncairól, a hérészbe menésről, a lakodalmas mulató dallamokról (ilyen például Felsőtárkányban *Ha meghalok majd élésnek* 8, 1 5 3), a tréfálkozásokról, mint amilyen például a síratóparódiát is tartalmazó „Tréfás búcsúztató vége: Jaj ki mondja mán nekem a búbos vállán keresztül, hogy kukucs anyám kukucs.” A menyasszonyporkolásakor énekelt dallamról (*Hajnallyik má* 8, 1 5 3) ezt jegyzi fel Szuhahután: „Mikor porkolják a hajnalt, oszt ugrályák a tüzet keresztül” Mátranovákban „Mikor az asszonyok áthozták az ajándékokat, utána táncoltak és arra énekeltek: Most gondold meg rózsám... Jaj de kerek ég.” Ez a dallam Észak-Magyarországon számos más szöveg mellett leginkább lakodalmas szöveggel él, legjellemzőbbnek a Mátravidéken mondható.²⁶ Mindezt bőszéges példákkal igazolja Rajeczky Benjamin gyűjtése Parádról, Szuhahutáról, Mátrakeresztesről, Mátramindszentről és Pásztórról. A lakodalmas némely faluból több változatban is megvan. Itt a szuhahutai változatot közöljük. *l. 6. kotta.*²⁷

A jeles napi szokások közül egy mátramindszenti szentiván napi adat a szokáskörön belüli kissé szegényesebb mátravidéki adatokat gazdagítja.²⁸ „Szentiváni tűzgyűjtás volt a hegyen. Legények ugráltak ének nélkül.” Ugyanitt a lányok „Szentiványi füvet téptek, megverték egymást: «Hasznos legyen» – s közben egy nagy terc közt mozgó *Bujáné, Bujáné, megsült-e mán a málé?* szövegkezdetű motívumismétléses dallamot énekeltek hozzá.

Szintén lányok végeztek a „Haja-baba vivő”-t „Fekete vasárnap előtt.” Ehhez két hangon mozgó dallammal a következőt énekeltek: *Erzsa nényit Lőrinc bácsit visszük a Tarnaba.* A „Ruhát összeadták”. „Másnap «menyasszonyt vittek a házakhoz» (kislány tiszta fehérben, menyasszonyruhában). Természetbenit kaptak, elmulatták.”

Bodonyban az újévköszöntő mellett többek között pünkösddőlő szöveget rögzít (*Mi van máma, mi van máma piros pünkösöd napja*). Jeles napi szokás a következő szuhahutai adat is: „Farsangban, amikor valami bolondság van”, éneklük a megjegyzés mellett álló szlovák szövegű új stílusú népdalt. Mellette újabb megjegyzés: „Régóta ismerik.” Ebben a faluban egyébként néhány szlovák szövegű dalt is feljegyez. Ám mint 40 éves adatközlője, Stork

24 A zoboralji síratókat már a század elején Kodály is igyekezett fonográfira rögzíteni. I. KODÁLY Zoltán-VARGYAS Lajos 1960. 38-42.

25 RAJECZKY Benjamin 1955.

26 I. BORSÁI Ilona 1989. 701., 764-765.

27 Rajeczky B. mátravidéki gyűjtéséből korábban többet közöltünk, egyben bemutatuk a dallamtípus rokonságát egy bukovinai dallamtípussal. I. TARI Lujza 1987.

28 I. GULYÁS Éva-SZABÓ László 1989. 430-433.

stork Pálj magával szét nem emel. Az öreget
ettér, haqf tótóran cüebli, boroly na velleava

2) Ara megis an egya
Köti de nem kelise,
Keli jél - edis jiam,
Kombja velleam

3) Nem kelhetör mis en
Mert le ragya ragya
Sip febate göndör hazam
Ket jeli van rálva

4) Ara megis an egya stb.

5) Nem kelhetör mis en stb.

6) Ara

A geulicki Kimmüver Auhel wöhp

30

rb

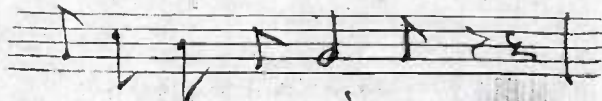
1) Galya-ör ö - del - ba

lit ja wöt me - gi - ba

ott färsich agi färsichle - zing

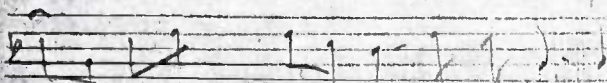
Aggon - ra van wäg - ra

(An örey ngy enchele : "Waggon - ra van wäg - ra"
x was kondaleggy

5. faksimile

Ar origaalid hääletud, meest meest
 mä mem eril meij ägema

subito

Jag de niles jag de li ar ar ut
 Pa-jä-nei jagon J soikid

P jalment
 ar kaimen
 tois

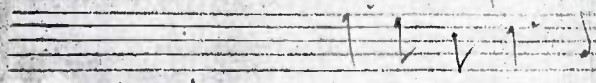

auve ja q be-tes dindit
 jagon J heukset is me-reuseit

teltelinleli a
 Gillagor a qre

jo J-em veidil
 meijbor let
 keim

Mei otjar hi
 ar em pime
 ve-reuseit

J. Oluvoie ja ?

P me kivainjan me-reuseit

Kievel vi ray
 21 ar epri tume
 to

largem tawaste
 mel bele. Cateha

Pa-je jine juvotjaba be for-duti
 meij ar eijel miirbe miijal a kant

toralt
 mem tuolsa
 jol

Uatja bingon anig le a pimebe
 Jora hi wite. Borta karmell icile
 a em hell uelstun a bora
 meij ar eijel pime veid let outa

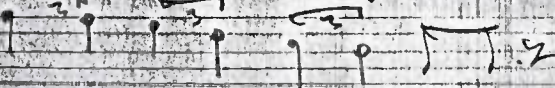
6. faksimile

A Wodolant sasany d. u. — Kedd reggel
Köszön

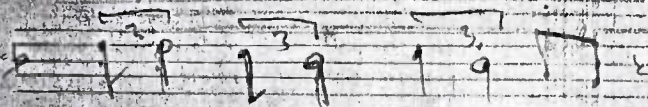
szélesre nyitott

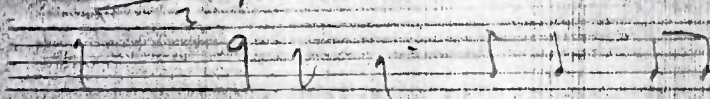
szélesre nyitott a létezés

szélesre nyitott az életét

Míg a létezés bejött

Amint nékem azt nékem létező

7. faksimile

2.

Tollat veszek vagy szőrt, Ócska tollat veszek,

Új szőrt, kecskeszőrt, Min-den-féle tollat veszek!

Rubato

3.

Dúdojjunk, danojjunk Maj csak kitelelünk

Tavaly is dudoltunk Mégis kite - leltünk.

2-3. kotta

János mondta: „Tót nótákat «csak úgy viccképpen énekeljük»; az öregek jobban tudják, de mi már nem. A tót nóta «szép, de nem idevaló», «megérthető, de nem az igazi»”.

Rajeczky Benjamin mátravidéki gyűjtéséből adatot kapunk arról, hogy summásságban „játszottak halottat” meg „halált”. Rendesen sirattak az előbbiben. Felsőtárkányból több virrasztó dallamfeljegyzés is van. (Például: *Getsemányi kerbe a halá, Ó ti keresztények, mily időket értek*). Parádon kolduséneket jegyez le (*Minden virág virágozik*), Terpesen, Mátramindszenten különböző gyerekjátékokat.

A szokáskeretbe tartozó dallamokon kívül számos ún. alkalomhoz nem kötött dallamot találunk a gyűjteményben.

A régi stílusúak között a területen jellemző dudánóták azonos faluban is rögzített változatai jól jelzik az egyéni előadói különbségeket. Ilyenek például Mátrakeresztesen: *Örzsé néni haluskát főz, Ki ment boré de soká jár* (8, 5 1 1). l. 7. kotta. Egy hollóközi dudánóta dallam- és szövegformulái közvetlenül a dudára utálnak: *Mari néni itthon van-e* (8, 5 1 1). l. 8. kotta. A következő 7 szótagos, kvintváltó dudánótatípus a területen jellemző sokféle szövegváltozathoz ad ízelítőt: *Hej Fomerné, Fomerné, A pásztói bírónak* (Hollóköz és Pásztó, mindkettő 7 5 b3). l. 9-10. kotta.

4.

Jaj de köves a vármegye ka - pu - ja

P[inter] Pistát most kísérik be rajta.

Vikszos csizma van a lábán, van rajta,

Húsz esztendő van a szárára vágva.

4. kotta

A parlando rubato előadású régi stílusú népdalok közül való az alábbi, ereszkedő szerkezetű dallam: *Nem számít vet az égi madár* (Felsőtárkány, 8, 4 5 4). Az első verszak ép, az ismétlés ide nem illeszkedő szövege azonban arra enged következtetni, hogy a feljegyzésből valami kimaradt. *l. 11. kotta.*

Az előző dallamhoz hasonlóan középmagasan kezdődik a következő régi stílusú balladás dal: *Jaj de sáros, jaj de hosszú az az út* (Szuhahuta, 11, 4 5 b3) *l. 12. kotta*, valamint az *Összejártam a hegyeket* kezdetű lírai dal is (8, 4 1 1). *l. 7. faksimile.*

Az előző szövegben Vidrócki, a terület betyár-alakja szerepel, ám nem ez a Vidrócki balladához tipikusan kapcsolódó régi stílusú dallam. A területen jellemző Vidrócki ballada (a dallamtípus a diatonikus sirató stílusba tartozik) Rajeczky Benjamin gyűjteményében több szövegváltozatban megvan: *Nagy udvara van a holdnak* (Mátramindszent, 5 4 b3) *Kutyakaparási csárda* (Parád, 5 1 b3) *Elment boré, de soká jár és Ki ment boré, de soká jár* (Pásztó, 5 4 b3) *Erzsi nényi galuskát főz* (Terpes, 5 4 b3 a parlando rubato mellett szintén jellemző giusto előadásban). Kottapéldánk az eltérések könnyebb áttekinthetősége kedvéért egymás alá írtuk a változatokat. A sorrend a következő: 1) Mátramindszent, 2) Pásztó, 3) Terpes, 4) Parád *l. 13. kotta.*

Számos más régi stílusú dallamon kívül (például: *Tiszta búzát szedeget a vadgalamb* 7 5 b3, *Kihajtottam [a libámat]* 4 5 4, *Flóbert karó le van verve* 4 5 4, *Igyunk itt mer van itt* 8 8 4 és dallamváltozat: 7 8 b3 Felsőtárkány, *Beszegődök Tarnócára bojtárnak* 7 5 b3, *Kis*

29 Rajeczky Benjamin hangszeres gyűjtéséről külön tanulmányban szeretnénk beszámolni.

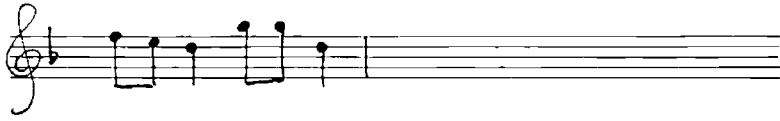
5.

♩=120 Giusto poco rubato

Csörög a kocsi!

Pattog a Jancsi

Talán ér-tem jönnek,

Jaj édesanyám

Felnevelő dajkám

Kocsiba ja ládám,

Kocsiba az ágyam,

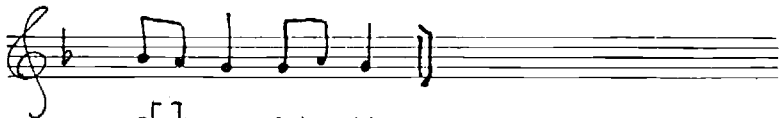

K.[ocsiba] mindenem

Jaj é-des - anyám

felnevelő dajkám

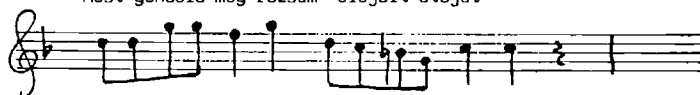
D[e] hamar elvisznek!

5. kotta

6.

Most gondold meg rózsám elejeit utóját

Hogy kivel kötöd be két szemed világát!

{ Mer nem tiszta búza hogy learathatnád,
 Nem tiszta búza jaz,

Se nem köcsöb kenyér, hogy visszajáthatnád.

6. kotta

pejlovam patkószöge de fényes 8 5 b3 Szuahuta) található a gyűjteményben hangszeres dallamok (verbunkosok, csárdások, lakodalmas és egyéb táncdallamok),²⁹ gyerekjátékok (Hajlik a meggyfa Felsőtárkány, Kis ki kis ki hídja/A szt [szent] János hídja hidasjáték Mátranovák), balladák (Jó estét, jó estét/Csáki bíróné asszony Felsőtárkány, V 2 1, és 1 b3 7, Megöltek egy legényt Felsőtárkány, VII b3 4, Terpes, 1 1 b3 Esik eső szép csendesen csepereg Felsőtárkány, b3 b3 V, stb.)

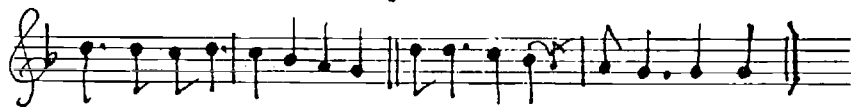
Bőségesen képviselik a területet az új stílusú népdalok is Csak Felsőtárkányon számos új stílusú népdalt gyűjtött Rajeczky Benjamin (Haza legény, haza, virad má 1 b3 b3, Ha bemegyek, ha bemegyek a nagybáttonyi csárdába 1 1 5, Anyám anyám édesanyám mért szültél a világra 1 1 5, Haragszik az édesanyám hogy én megházasodtam 1 1 5, Házunk előtt van egy jegenyefa, földre hajlik az ága 1 1 5, Darumadár magosan száll szépen szól 1 1 5 1, Kis pacsirta ablakomba csicsereg 1 5 1, Kaszárnya, kaszárnya 1 5 1, Huncut a vármegye 1 5 1, Vót szeretóm egy vagy kettő 1 5 2, Arra alá vörös az ég alja 1 5 2, A blúzomon párosával a rózsá 1 5 2, Felszállott a kakas a meggyfára 1 5 2, Barna kislány elalult az este 1 5 4, Szép a rozmaring egy bukorba 1 5 4, Nincsen annyi sári virág a réten 1 5 4, Sej, haj de sok eső, hull a menkő rakásra és Sej haj esik eső hull a ménkü sorjába 1 5 5, Piros barna lány mikor hozzád jártam 1 5 5 stb.). A területen jellemző és kedvelt új stílusú népdalok (például Köszönöm anyám, hogy felneveltél, Beteg a szeretóm, az ágyba fekszik, Csak titokban, csak titokban akartalak szeretni, Hideg szél fúj édesanyám, Kék ibolya bűnnek hajtja a fejét, A szeretóm karjai, karjai, Éjszaka kivikol a bagó, Magasan szál, magasan száll a fiastyúk az égen, Ez a kislány de beteg, Viszi a víz a ... rétet) némelyike a tágabb északi népzenei dialektussal, illetve egyes kisebb tájegységeivel való

30 Tágabb területi összefüggésre utaló dallamok a régi stílusúak között is vannak. Ilyen például a Fán terem a szekfűszeg (6, 5 2 2) Felsőtárkányban feljegyzett lakodalmas, mely a Zoborvidék Három hordó borom van szövegű lakodalmaival rokon.

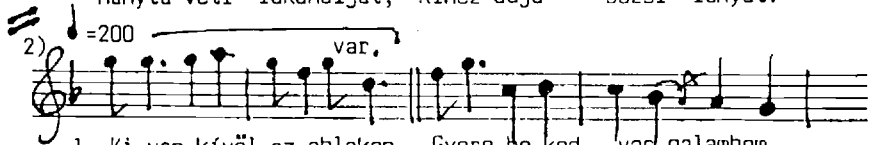
7.

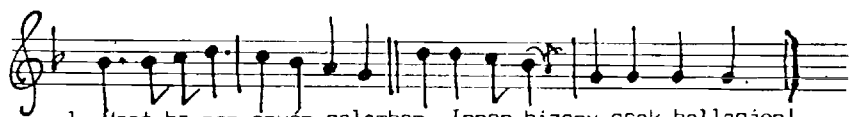
Ürzi néni haluskát főz, { A fe - jibé ütött a gőz
 Főji - bé ü - tött a nagy gőz

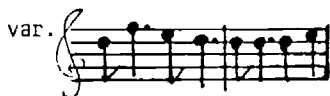
Hányta vëti fakanálját, Kihöz adja Bözsi lányát.

1. Ki van kívül az ablakon, Gyere be ked - ves galambom
 2. Ki ment boré, de soká jár, Jaj Isteném mér nem jön már

1. Mert ha nem enyém galambom, Innen bizony csak ballagjon!
 2. Még ma égy cséppet sè ittam, Bizony, maj mëghalok szomjan.

Ki van boré de soká jár

7. kotta

összefüggést jelez. Ezek közül egy olyan dallamot választottunk ki bemutatásra, mely a Galga-mentén szintén közkedvelt. l. 14. kotta.³⁰

Több népies műdal illetve magyar nóta is van a gyűjteményben (*Sötét felhők vándorolnak az égen* 1 5 5, *Este viszik a menyasszony ágyát* 2 5 9, *Édesanyám kössön kendőt selymet a fejére* 1 1 2, *Szabolcs megye* 2 1 2). Ezek minden esetben azt mutatják, hogy a gyűjtő egyrészt a teljességre törekedett, másrészt tekintettel volt előadójára, aki esetenként mint kedves nótáját hozta elő a népies műdalt illetve magyar nótát.

A dallamfeljegyzéseket és a hozzájuk tartozó szöveges leírásokat sok egyéb bejegyzés

8.

♩ = 160

Mari néni itthon van-e? Az aj-tó-ja nyitva van-e?

Itt hozzuk a maga menyit Barna kislány csalfa szémit.

Á-lé dudász-é Cinográdi dudász-é? - Nem!

Ha nem dudász azt is mondd még, Hogy a fene most egyén még.

Álé dudász-é Cinográdi dudász-é? - Nem!

8. kotta

egészíti ki. A jó énekesek után érdeklődő gyűjtőnek adott nevek a közösség véleményét tükrözik: „Gergelyné, Orsó Panni templombíró anyósa jól énekel” kapja a nevet Mátramindszenten. „Csabai Ágostonné és Meleg Örzi (ezek olyan világ fiai vótak, ők jobban tudják.)” hártja el a szereplést az egyik terpesi asszony. Felsőtárkányban siratóasszonyok neveit is megadják: „Sirató Barta (Varsó) Kati özv. Csire Józsefné”.

Nem kerülük el a zenére vonatkozó megjegyzések sem: „Nem tudja az magát kimulatnyi, aki nem nótázik.” – mondja Bajzáth Andrásné, egyik felsőtárkányi énekes. A „betyárnótákból: Vidrócki, Nagy Jancsi a legrégeb. «az nagyon szép darab, ha olyan van, aki elejitül végig tudja» mondja szuhahutai énekes, Stork Pál.

„Maconkán csonttal sütnék, tökkel harangoznak” – jegyzi fel Szuhahután. „Mindég azt a fát rázzák, amelyikről hull.”- írja be gyűjtőfüzetébe Hollókón.

Vázlatos bemutatásunkban igyekeztünk Rajeczky Benjamin teljes mátravidéki gyűjtéséről áttekintést adni. Láttuk, hogy különösen az 1950-es évek elején számos dallamot és

9.

♩=160

Hej Fomėrnė, Fomėrnė,

Adsz-ė mėg a dunnámė?

Ha nem adsz a dunnámė,

var. var./2-3. vsz.

Adjá' a dė - rėkallyė.

2. Három icce kendermag,
 Jaj de büszke legény vagy.
 Mit ér a büszkeséged,
 Ha nincs szép feleséged.

3.
 3. Hely pitypalatty, pitypalatty,
 Mi van a pendel alatt?
 Két kis egér meg egy nyúl
 Boldog aki jodanyúl.

9. kotta

$\text{♩} = 104$

10.

1) var 2) 1)/2. vsz. 2)/2. vsz.

A pász é. tói bíró - nák

3) 3/2. vsz.

De szép lānyá-i vánnák.

4) 4)/3. vsz.

Ellop-nām az éjszā-ká,

5) 5)/3. vsz.

Hogyhā rām nem virrādna.

2. De már látom, hogy hásád,

Jön a zsándár a vassál.

||: Rām veri já rézvasát,

Bábām szíve meghásád.:||

3. Jaj Istenem, jaj ánnák,

Kinek csókot nem ádnák.

||: Lāsd énnékem az este

Pāros csókot adott a Böske.:||

10. kotta

Parlando

1. Nem szánt-vet az égi madár

Mégis eltartja a határ

Én sém szántok, én sém vetők,

Mégis mégélék köztetek.

Hajdinaré, hajdi - ná-ré,

Harcolnak a szabadsá - gé.

2. Nincsen tarla, nincs raboda,
Nincs a papnak kila búza.
De a pórber csak megmarad,
Hisz a pap maga nem arat.

Parlando rubato 12.

Jaj de sáros, jaj de rügös az az út,

Amelyiken a Vidrócki elindult.

Montale gróf szerencsésen utána

Pest megyébe befordult egy csárdába.

2. Montale gróf egy pohár bort kért volna,
De Vidrócki nem hagyta azt meginnyá.
Kezét lábát összekötték zsineggel,
Úgy szedték el a pénzt a pincérvél.
3. Mon[tale] gr.[óf] levelet írt anyjának,
De az anyja nem válaszolt fiának.
Jaj I[ste]nem de átkozott egy anya,
Kinek nem kell maga születés fia.

1)

Nagy udvara van a holdnak Nagy híre van Vidróckinak

2)

Ki ment boré, de soká jár Jaj Istenem mért nem jön már

Giusto

Érzi nényi galuskát főz Kontya alá csápot a gőz

Kutyakaparási csárda Zsandárral van körülállva

Még a csata Bátony felé Foly a vér mint piros patak.

Még ma egy cseppet se ittan, Bizony maj meghalok szomjan.

Hányjáveti a kánálját Kihéz ádjá Szidi lányát.

Azé van az körülállva, Betyár iszik a csárdába.

14.

$\text{♩} = 104$

A blúzomon párosával a rózsá,
Haragszik rám a szeretöm rokon - ja !
Bárcsak én is olyan rózsá lehetnék,
Kit szerettem, annak párja lehetnék!

14. kotta

sokféle egyéb adatot gyűjtött a területen. Gyűjteményének bemutatásakor nem adtuk meg az általa gyűjtött dallamok számát, hiszen a gyűjtemény értékét nem a dallamok száma határozza meg. Mindez persze az olvasó számára is természetes. Azért említjük meg mégis, mert tudnunk kell, hogy az 1950-es években már csak igen ritkán használtak népzene gyűjtéskor fonográfot, s alig használták még az akkoriban újdonságnak számító (ezért rendkívül drága és nehezen is szállítható) magnetofont. Így Rajeczky Benjaminnak egy-két ritka kivételtől eltekintve nem állt módjában hangfelvételt készíteni. Hagyományos módszerrel dolgozott, azaz a helyszínen kottázta le a dallamokat, írta le a szövegüket, jegyezte fel az előadóra, a dalra, a szokásra vonatkozó tudnivalókat. Ha ennek tudatában nézzük gyűjteményét, (s egyben tudjuk, mennyire időigényes a megfelelő énekesek megtalálása, majd bizalmuk megnyerése, továbbá a helyszíni kottázás), azt mondhatjuk, hogy Rajeczky Benjamin rendkívül hatékonyan dolgozó gyűjtő volt. Elképzelhetjük, mennyivel több, teljesebb és bizonyos értelemben maradandóbb lehetne ez a gyűjtemény, ha már ekkor rendelkezésére áll egy magnetofon! Hogy mennyire jól kérdezett, azt legutolsó mátravidéki gyűjtése igazolja. 1969-ben Pásztón gyűjtött, ahol Kodály egykori énekesét Zeke Jánosné Tari Bözsit is felkereste. Ekkor már magnetofonnal végezte munkáját, így a hangfelvétel őrzi céltudatos, de mindig a beszélgetőpartner egyéniségét előtérbe helyező kérdezmódját.³¹ Nem véletlen, hogy az MNT III/A kötetben Hollóköt, Mátrakereszt és Szuhahutát csak az ő gyűjtése, Tart és Dorogházát szintén az ő és Kodály gyűjtése, Bodonyt pedig az ő és Bartók

³¹ Gyűjtésének ez a része főleg Kodály személyéhez kötött, melyet külön kívánunk közzétenni. Ezért a teljes mátravidéki gyűjteményen belül külön egységként kezeljük, s e helyen részleteket sem közlünk belőle.

János gyűjtése képviseli (noha a legtöbb faluban más gyakorlott gyűjtő is járt már az 50-es évek elején). Rajeczky Benjamin mátravidéki népzenei gyűjteménye a gyűjtő személyén túl kiemelkedően fontos abban a tekintetben is, hogy a mátravidéki falvak egy adott népzenei állapotát rögzíti egy adott időben. Ilymódon nemcsak repertoár- és zenei stílusdokumentumok, de egyben kordokumentumok is. Rajeczky Benjamin írásmódját tekintve pedig nyelvi szempontból nem lebecsülendő, hogy a népdalszövegeket, az előadók közléseit tájnyelvi alakjukban rögzíti.

Irodalom

- BERLÁSZ Melinda: Da Capo al Fine – Ismétlődő segélykiáltások a népzene kutatás létéért (1946-1950) in: Magyar Zene 1982 XXIII. 1. sz. 10-17.
- BORSAI Ilona: 1982 A „Mátrai képek” dalai in: Zenetudományi Dolgozatok 1982. Budapest MTA ZTI 159-182.
- 1989 Népdal Borsai Ilona tanulmányát sajtó alá rendezte Kapronyi Teréz in: Palócok IV. Rítus és folklór Szerkesztette Bakó Ferenc Eger 1989. 679-776.
- GULYÁS Éva-SZABÓ László: Jeles napok in: Palócok IV. Rítus és folklór Szerkesztette Bakó Ferenc Eger 1989. 303-435.
- KODÁLY Zoltán: A magyar népzene A példatárát szerkesztette VARGYAS Lajos Budapest Zeneműkiadó 1960.
- KODÁLY Zoltán Magyar Zene, magyar vers Kodály Zoltán hátrahagyott írásai II. Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte VARGYAS Lajos Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest 1993.
- MNT II. = A Magyar Népzene Tára II. Jeles napok Sajtó alá rendezte Kerényi György Akadémiai Kiadó Budapest 1953.
- MNT III/A = A Magyar Népzene Tára III/A Lakodalom Sajtó alá rendezte Kiss Lajos Akadémiai Kiadó Budapest 1955.
- MNT IV. = A Magyar Népzene Tára IV. Párosítók Sajtó alá rendezte Kerényi György Akadémiai Kiadó Budapest 1959.
- MNT V. = A Magyar Népzene Tára V. Sírátók Sajtó alá rendezte Kiss Lajos és Rajeczky Benjamin (A bevezető tanulmányt írta Rajeczky B.) Akadémiai Kiadó Budapest 1966.
- MNT VIII/A = A Magyar Népzene Tára VIII. Népdaltípusok 3. Sajtó alá rendezte Vargyas Lajos Főmunkatársak Domokos Mária Paksa Katalin Akadémiai Kiadó Budapest 1992.
- NAGY Zoltán: 1993. Ködellik a Mátra. Palóc népdalok és néballadák, Salgótarján
- RAJECZKY Benjamin: 1955 Sírátógyűjtés Bodonyban in: Néprajzi Értesítő XXXVII. 166-179.
1972 A magyar népzenei hanglemezek in: Rajeczky Benjamin Írásai 334-338.
1976 Rajeczky Benjamin Írásai Szerkesztette Ferenczi Ilona Zeneműkiadó Budapest 1976.
- Studia Musicologica Academiae Scientiarum Akadémiai Kiadó, Budapest 1971. 13 sz. (Benjamin Rajeczky Septuagenario Sacrum)
- TARI Lujza: 1976 Rajeczky Benjamin 75 éves in: Muzsika 31-32.
- 1982 Két népszokás-dallamunk és európai kapcsolataik [A 80 éves Rajeczky Benjamin köszöntése] in: Magyar Zene XXIII. 2.sz. 146-161. o.
- 1987 Palóc menyasszonykísérő – bukovinai menyasszonykísérő [A 85 éves Rajeczky Benjamin köszöntése] in: Magyar Zene XXVIII. 1. sz. 26-33. o.
- 1993 Lajtha László, a palóc hangszeres zene kutatója in: Magyar Zene XXXIV. 1. sz. 60-64.
- TARI Lujza-VIKÁR László: Magyar Népzenei Antológia II. Észak Szerkesztette & és & Hungaroton LPX 18124-28 Budapest 1986.

Lujza Tari

Die volksmusikalische Sammeltätigkeit von Benjamin Rajeczky in der Gegend der Mátra-Gebirge

Im Vortrag ist der weltbekannte Ethnomuzikolog und Forscher der Gregorian-Musik, der Zisterziensens Benjamin Rajeczky (1901-1989) als Volksmusik-Sammler vorgelegt. Obzwar er von den 30-er Jahren bis 1972 eigentlich vorsetzend in verschiedenen Orten von Ungarn (aber auch unter den ungarischen Minoritäten in der Slowakei) Volksmusik gesammelt hat, ist er als Sammler auch in Ungarn weniger bekannt.

Die Ethnomuzikologin - die sich nicht nur zu den Schülern von der Professor zählt sondern auch mit der Rajeczky-Familie in engeren Kontakt stand - hält sich für einen beehrenden Pflicht dieses unbekanntes Umfeld des Lebenswerkes von Rajeczky aufzuarbeiten.

Nach Forschungen der verschiedenen Sammlungsbüchern (geschrieben in den Dörfern am Ort und Stelle) und Tonbandaufnahmen mit Dokumentation, zählt sie die verschiedenen Jahren und Dörfern hervor, wann und wo die Sammeltätigkeiten geleitet wurden. Von den Reihenfolge der Sammelreisen ist es ganz klar, daß Rajeczky's Feldforschungen im größten Zahl in den Mátra-Gegend gemacht wurden und zwar in ersten Linie in Jahren 1952, 1954. Dieses Gebiet ist einerseits ihr Heimat (er hat in Eger geboren und hat in Pásztó gelebt), zweitens aber ist im engeren Kontakt des Programms von Zoltán Kodály. Rajeczky hat die Feldforschungen in dieser Region im Jahre 1935 begonnen, im derselben Jahr wann er ihre Studien bei Kodály an der Musikakademie beendet hatte. Ihre erste Sammelreise nach Heimatland ist eigentlich die engere Vortsetzung der Forschungen von Kodály, der seit 1922 bis 1935 in den Mátra-Gegend auf eine größere Sammeltätigkeit begonnen hatte. Unsere Vorstellung ist, daß Kodály die Vortsetzung der Arbeit auf ihr Schüler - der damals als Prister-Musiklehrer schon erfolgreich wirkende Rajeczky anvertraut hat.

Im Vortrag ist die volle Dokumentation (Nahmen der Sänger-Sängerinnen und Musikanten, Publikations-Angaben der bisher publizierten einzelnen Melodien) vorgestellt. Daneben hinaus es wird gezeigt, nach welchen Themenkreisen, musikalischen Gattungen, Volksbräuche und Brauchtumslieder der Sammler eine Interesse gehabt hat. Von der Sammlung stellt sich ganz klar heraus, daß Benjamin Rajeczky die volle Musiktradition der einzelnen Dörfern ins Auge gehalten hat, nach allen Musikstilen und Volksbräuche nachgefragt hat. Nicht weniger hat er eine Interesse für das Repertoire der einzelnen Personen gehabt.

Die zitierte Musik-Beispielen zeigen einerseits diese vielfältige Interesse der Sammler, zweitens aber auch den typischen Volkslieder-Schatz der 'paloc' ethnischen Gruppe. Diese sind mit einigen Facsimilen demonstriert.

TARI LUJZA
MTA ZENETUDOMÁNYI INTÉZET
Budapest I. Táncsics M. u. 7.
Pf. 28. 1250

Adalékok Bán Imre gyöngyösi éveéhez

Szecske Károly

ABSTRACT: *Contributions to Imre Bán's years spent in Gyöngyös.* The author provides new information about the years Imre Bán, the renowned researcher on old Hungarian literature, spent in Gyöngyös as a schoolmaster of the Kohány István State High School between 1930–1952.

The author, who based his report on archival materials, deals with the early stage of Imre Bán's teaching and social activities, as well as his research.

Bán Imre
(1905–1990)

Még Bán Imre (1905–1990) professzor életében elhatároztam, hogy élete és munkássága 1930-tól 1952-ig terjedő Gyöngyösön töltött szakaszát feldolgozom. Indítékom hátterében az egrri nyomdászat múltjával kapcsolatos helytörténeti kutatásaim állottak. 1974-ben ugyanis cikket írtam: Az egrri nyomdászat múltjából címmel, az abban az évben 80. születésnapját ünneplő, 1894-ben Kőnig Ferenc (1856–1945) által alapított nyomdáról.⁽¹⁾

Kutatásaim során Csathó (Kőnig) Istvántól és özv. Csathó Emilné-től tudtam meg, hogy Bán Imre édesapja id. Bán Imre neves nyomdász volt Budapesten.⁽²⁾ Tanulmányom megjelenése után alig két évvel 1976 nyarán levélben kerestem fel Bán Imrét gyöngyösi éveire vonatkozó kérdéseket megfogalmazva. 1976. július 17-én az alábbi forrásértékű választ küldte el nekem:

"Kérésére válaszolva, az alábbiakban vázolom gyöngyösi tanár koromban végzett tudományos munkásságomat.

I. Sajtó alá rendezés, műfordítás

1. Zrínyi Miklós válogatott művei. Magyar Klasszikusok (Szépirodalmi Kiadó), Bp. 1952. Szöveg és kommentár, kb. 23 ív
2. Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból I–II. c. mű számára Apáczai Csere János: De summa scholarum necessitate c. beszéde teljes szövegének, a Magyar Enciklopaedia bevezetésének, valamint a De studio sapientiae c. beszéde szövegrészleteinek új fordítása. I. köt. (Tankönyvkiadó) Bp. 1951, 554–576. és 607–608. Zrínyi Miklós válogatott műveinek szövege és magyarázata, valamint a Montecuccoli-röpirat fordítása, II. köt. 1952, 620–642. és 1193–1204. Rákóczi Ferenc: Vallomások – részlet fordítása, II. köt. 1952, 1032–1039.

1. Szecske Károly: Az egrri nyomdászat múltjából – emlékezés a 80 éves egrri nyomdára, Magyar Grafika 1974. 3. sz. 64–66.

2. Kőnig István és özv. Csathó Emilné személyes közlései. (Eger, 1973/74)

3. Misztótfalusi Kis Miklós mentsége (Szöveg és magyarázatok), Bp. Szépirod. Kiadó, 1952. (Kb. 9 ív)

II. Tanulmányok

1. A francia szellem, A gyöngyösi ált. gimn. értesítője. 1933, 10-19.
2. Liszt Ferenc: uot. 1937, Különlenyomatban is. (19)
3. A gyöngyösi ref. egyház könyvtára a XVII. század 70-es éveiben, Magyar Könyvszemle, 1940, 242-250.
4. Otrokocsi Fóris Ferenc, A reformáció és ellenreformáció korának egyházi írói c. sorozatban (szerk. Incze Gábor), 13. sz. Bp. 1940, 29-47.
5. A gyöngyösi templomper Bocskay István korában, Csikesz Sándor emlékkönyvek II. köt., Debrecen, 1941, 142-159. Különlenyomatban is (18)
6. A gyöngyösi ref. ispotály, Egyháztörténet, 1943, 34-43.
7. A gyöngyösi református egyházközség levéltára, Egyháztörténet, 1943, 389-405.
8. Comenius és a magyar irodalom, Irodalomtörténet, 1950. 4. sz. 103-115.

III. Kisebb cikkek, adatközlések

1. Szent Korona (E kifejezés egy különleges XVII. századi értelmének magyarázata) Magyar Nyelv, 1941, 283.
2. Palóc (Adalék a szó XVIII. századi történetéhez), Magyar Nyelv, 1941, 339.
3. Otrokocsi Fóris Ferenc házassági tragédiája, Egyháztörténet, 1943, 229-232.
4. Egy provinciális egyházi költő: Balassagyarmati T. Mátyás, Egyháztörténet, 1944 (Megj. 1945.), 334-335.
5. Polgári Mihály és magyar történelme, Irodalomtörténet, 1950, 76-79.
6. Hebenstreit József szobrai Gyöngyösön, Művészettörténeti Értesítő, 1952, 133.

Ezen kívül jó néhány tudományos kritikát írtam, felsorolásukat nem tartom szükségesnek. Sokkal fontosabb az, hogy én rendeztem a gyöngyösi ref. egyházközség igen gazdag levéltárát, 1947-1948-ban a teljesen ömlesztett állapotban lévő városi levéltárát (ma az egri áll. levéltárban az én mutatóimmal), végül a gyöngyösi volt ferences könyvtár államosított és helyéről kiköltöztetett anyagát kb. 16.000. 1951-ig a város hivatalos levéltárosa voltam; a ferences könyvtárt 1953 áprilisában adtam át az Orsz. Széchenyi Könyvtárnak (ma Bajza József Tudományos Könyvtár).

Mint ismeretes, 1952. október 1-jei hatállyal kerültem a debreceni egyetemre, tudományos munkásságom felsorolt tételei mind ez időpont előtt keletkeztek...

Még egy kérdésre kell felelnem. Tanártársaim közül dr. Hontert Rezső, Szendy Vilmos és Dési József végeztek tudományos munkát, főként a több kiadásban megjelent Mátrakalauz szerkesztésével. Az első két barátom meghalt, Dési József címét, sajnós, nem tudom.⁽³⁾

Az 1976-ot követő években, mivel különféle kutatási megbízatásoknak kellett eleget tennem, nem tudtam foglalkozni e témával. Erre csak 1991-ben nyílt újabb lehetőségem, Bán Imre halála után. Ekkor ismét kapcsolatba léptem egyik korábbi adatszolgáltatómmal, özv. Csathó Emilnével, aki időközben újból férjhez ment, s ekkor már Czinege Lászlóné volt. Czinegéné ekkor kérésemre 1991 elején levelet írt Bán egykori édesapja, id. Bán Imre

3. Bán Imre levele birtokomban – Bitskey Istvántól tudom, (Jelenleg a debreceni egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Irodalmi Intézetének professzora, a régi magyar irodalom oktatója), hogy Bán Imre válaszelevelének megírása előtt érdeklődött kilétem felől. Ő közölte velem, hogy én Egerben élő helytörténeti kutató vagyok. Vele való kapcsolatomban csak a közölt levél váltására korlátozódott. Én személyesen sohasem találkoztam vele.

Budapesten élő nőtestvéréhez, aki 1991. február 28-án válaszolt levelére. A levél másolatát megkaptam, s ebből tudom most röviden rekonstruálni Bán Imre szüleinek élettörténetét.

Id. Bán Imre Dunapatajon született 1874-ben. Mohácson járta ki az elemi iskolát. Ezt követően itt szerezte meg a nyomdászi szakképesítést. Felszabadulása után a fővárosba költözött, ahol Rákosi Jenő lapjánál, a Budapesti Hírlapnál dolgozott, nyomdászként, illetve korrektorként. Rákosi Jenő id. Bán Imre jóakarója és pártfogója volt. 1902-ben vette feleségül az egri Kőnig Ferenc leányát, Adélt (1885-1944), akit egy budapesti nyomdászterkezetlen ismert meg. Házasságukból két leány és egy fiú született. A fiatalabb leány Éva (1923-1943) fiatalon Egerben halt meg, s itt is nyugszik.

Id. Bán Imre apósa kérésére családjával 1914-ben Egerbe költözött. Kőnig Ferenc egyrészt azért kérte vejét, hogy Egerbe költözzön: nem akarta, hogy a világháborús éveket a fővárosban élje át, másrészt szüksége volt üzemében vejének kitűnő szaktudására. Ifj. Bán Imre az elemi iskola első két osztályát még szülőhelyén, Budapesten végezte el, a harmadik és negyedik osztályt már Egerben. Ezt követően az 1916/17-es tanévben kezdte tanulmányait az Egri Magyar Királyi Állami Főreáliskolában. Itt érettségizett 1924-ben. 1924-től 1928-ig a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem magyar-francia szakos hallgatója volt, s közben egy évet Párizsban a Sorbonnen töltött állami ösztöndíjasként. Franciaországi tartózkodása alatt Kőnig István visszaemlékezése szerint nagyapja anyagilag is támogatta unokáját. Egyetemi tanulmányait befejezve a Budapesti Állami Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság előtt letette kötelező vizsgáit 1930-ban. ⁽⁴⁾

Id. Bán Imre leánya levelének tanulmányozása után 1992 márciusában Klaniczay Tibor akadémikushoz, mint Bán Imre egykori kollégájához fordultam újabb adatok gyűjtése céljából. Az akadémikus röviddel halála előtt 1992. április 1-jén a következő rövid, de szintén forrásértékű levelet küldte nekem:

"Bán Imre ügyében írt levelére sajnos csak töredékesen tudok válaszolni. Az biztos, hogy a szervezett tudományos élettel az intenzív kapcsolatai 1948-1949-ben kezdődtek, amikor bekapcsolódott a Magyar Irodalomtörténeti Társaság régi magyar irodalmi munkaközösségének munkájába. Én is úgy emlékszem, hogy később kapott valami támogatást az Akadémiától. De hogy tudóspótlék formájában-e, vagy más címen, azt nem tudom. Ennek csak az Akadémia levéltárában lehet nyoma. A Debrecenbe való átkerülésének évét pedig debreceni utódja, Bitskey István professzor pontosan meg tudja mondani, s azt is, milyen minőségben kezdte ott munkáját, úgy emlékszem rá, docensként, de nem biztos. Jelezném végül, bár lehet, hogy Ön ismeri is ezt, hogy Bán 70. születésnapja alkalmával a debreceni bölcsészkar által kiadott emlékkönyvben, s a Studia litteraria sorozat egyik kötetében írtam róla egy kis pályaképet, talán akad benne egy-két hasznosítható adat."⁽⁵⁾

Az idézett levelek s a visszaemlékezések tanulmányozása után 1994-től elkezdtem a Bán Imre gyöngyösi éveire vonatkozó levél- és irattári, s magánkézben lévő források összegyűjtését. Sajnos a tüzetes forráskutatások eredménye nem teljes. A Heves Megyei Levéltárba 1950 után, az egykori Koháry István Állami Gimnázium iratai közül rendkívül töredékes anyag került be, az 1946-47-es tanévvel bezárólag. Ezek között 1930-tól 1945-ig jóformán semmi érdemleges rávonatkozó egykori anyag nem található. Az 1945 utáni már valamivel gazdagabb. Az egykori gimnázium jelenlegi jogutódja a Berze Nagy János Gimnázium irattárában semmilyen anyag nem maradt fel 1952-ig.⁽⁶⁾ Bitskey István szóbeli tájékoztatása

4. id. Bán Imre Budapestén élő leánya Marosi Józsefné Czinege Lászlónéhoz írt 1991. febr. 28-án keltezett levele birtokomban. – Kőnig István személyes közlése (1976).

5. Klaniczay Tibor levele birtokomban

6. A gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium iskolai titkárnak és könyvtárosának személyes közlése ez év áprilisában

szerint Bán Imre özvegyétől a debreceni egyetemre bekerült anyag nem tartalmaz semmi gyöngyösi vonatkozású adatot. (7)

A fent leírtak lehetetlenné teszik Bán Imre 1930 nyaratól 1952. október 1-jéig tartó gyöngyösi éveinek tüzetes, s teljes részletességű feldolgozását. Ezért úgy határoztam, közleményemben az általam feltárt töredékes forrásokat használom fel, de nem ismételtem meg a Bán Imréről életében és halála után keletkezett interjúk, méltatások, nekrológok amúgy is hiányos gyöngyösi vonatkozású adatait. (8)

I. Bán tanári arcképének új adalékai

Bán Imre a középiškolai tanári vizsga letétele után az 1930-31-es tanévben az 1634-ben alapított Gyöngyösi Állami Koháry István Reálgimnáziumba került, az 1930 nyarán nyugalmomba vonuló Stiller János latin-görög szakos tanár helyére helyettes tanári minőségben. (9) Feltehető a kérdés, hogy miért nem szülővárosában, Budapesten keresett állást. Ennek oka minden bizonnyal az volt, hogy szülei és rokonai a közeli Egerben éltek. (10) Az 1935-36-os tanévben nevezték ki rendes tanárnak. (11)

Bán Imre nagy szerencséje, hogy egy alkotó, s az oktatásnak és a nevelésnek élő tanári közösségbe került. Kollégái közül nem egy tudóstanárral is volt. Erdős Tivadar (1877-1954) görög-latin szakos tanár neves tankönyvíró volt. (12) Stiller Kálmán (1887-1963) kollégája sokat cikkezett a helyi lapokba. (13) Forgács Ferenc magyar-latin szakos tanár (1884-1956) megírta a gimnázium történetét és közölte az intézmény értesítőjében. (14) Dr. Papp István

7. Bitskey István professzor szóbeli közlése Egerben, 1994 nyarán.
8. A következőkben a teljesség minden igény nélkül sorolok fel néhány Bán Imrere vonatkozó anyagot. Közülük Bán Imre gyöngyösi éveinek legjobb összefoglalói Klaniczay Tibor és Fülöp Lajos írásai. – Bitskey István: Bán Imre hetven éves. Helikon, 1975. 2. sz. 296. – Klaniczay Tibor: Bán Imre köszöntése Studia Litteraria, XIII. 1975. 5-10. (Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen) – Kovács Sándor Iván: A 70 éves Bán Imre köszöntése, Irodalomtörténeti közlemények, 1975. 4. sz. – Julow Viktor: Bán Imre köszöntése, Alföld 1981. 1. sz. 92. – Bán Imre 80 éves, Alföld, 1985. 12. sz. (Tarnócz Márton: A tudós köszöntése, beszélgetés Bán Imrével. Gömörbei András és Bitskey István kérdéseire válaszol.) – Studia Litteraria XXIII. Debrecen, 1985. – A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének Közleményei és Kiadványai. (A kötetet tiszteletére adták ki. A könyv kilenc tanulmányt és egy bibliográfiát tartalmaz a professzor 1975 és 1984 között kiadott munkáiról. – Cs. Varga István: Bán Imre – A régi irodalom professzora, Heves Megyei Népművelés, 1989. nov. 8. – In Memoriam Bán Imre (Borzsák István, Imre László, Bitskey István nekrológiái) Alföld, 1990. 5. sz. 87-91. – Fülöp Lajos: Avatóbeszéd Bán Imrének, a Berze Nagy János Gimnázium aulájában 1991-ben felavatott emléktáblája elhelyezésekor. A Gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium Értesítője az intézet fennállásának 360. évében 1984-1994. Gyöngyös, 1995. Szerk. Berecz Andrásné. 20-25.
9. A Gyöngyösi Állami Koháry István Reálgimnázium Értesítője az 1930/31. iskolai évről. Gyöngyös, 1931.; 15. (A továbbiakban: Értesítő)
10. König István személyes közlése. (Eger, 1976)
11. Értesítő az 1935/36. iskolai évről. Gyöngyös, 1936. 84.
12. Értesítő az 1930/31. iskolai évről. 7.
13. Értesítő az 1932/33. iskolai évről. Gyöngyös, 1933.; 23.
14. Értesítő az 1933/34. iskolai évről. Gyöngyös, 1934. 41.
15. Értesítő az 1934/35. iskolai évről. Gyöngyös, 1935.; 74-85.
16. A Gyöngyösi Koháry István Gimnázium évkönyve az 1941-42. iskolai évről. Gyöngyös, 1942.; 3-4. (A továbbiakban: Évkönyv)

(1881-1962) latin-görög szakos tanártársa Horátius szakértője volt.⁽¹⁵⁾ Luz Ignác (1880-1974) magyar-német-francia szinonimaszótáron dolgozott.⁽¹⁶⁾

Bán Imre munkásságának kibontakozását nemcsak tanártársai segítették, hanem az is, hogy az iskolának gazdag könyvtára volt, s ekkortájt már számos folyóiratot járatott az intézmény. Az értesítő tanúsága szerint, amikor odakerült Gyöngyösre, az alábbi folyóiratok jártak az iskolába: Apolló, Debreceni Szemle, Katholikus Szemle, Magyar Művészet, Magyar Paedagogia, Magyar Pszichológiai Szemle, Napkelet, Népünk és nyelvünk, Társadalomtudomány, Testnevelés, Térképészeti Közlöny, Turistaság és Alpinizmus, Ungarische Jahrbücher, Athenaeum, Budapesti Közlöny, Budapesti Szemle, Egészség, Egyetemes Philológiai Közlöny, Erdélyi Múzeum, Fizikai és Kémiai, Didaktikai Lapok, Irodalomtörténet, Magyar Közéiskola, Magyar Kultúra, Magyar Nyelv, Magyar Nyelvőr, Minerva, Országos Középkisiskolai Tanáregyesületi Közlöny, Pannonhalmi Szemle, Századok.⁽¹⁷⁾ Az 1933-34-es tanévtől járatták a Szegeden kiadott Cselekvés Iskoláját is.⁽¹⁸⁾

Tanári működését az 1930/31-es tanévtől az 1946/47-es tanévig tudjuk adatszerűen nyomon követni.⁽¹⁹⁾

Tanév	Osztály	Tantárgy	Óraszám	Heti órák	Oszályfőnök
1930/31	IV.	francia		16	-
	V.	francia			
	VI.	francia			
	VIII.	francia			(20)
1931/32	V.	magyar		17	-
	VI.	francia			
	VII.	francia			(21)
1932/33	IV.	magyar		19	VI.
	VI.	francia			
	VII.	francia			
	VIII.	francia			(22)
1933/34	V.	magyar		10	VII.
	VII.	francia			
	VIII.	magyar francia			(23)

17. Értesítő az 1937/38. iskolai évről. Gyöngyös, 1938.; 40-41.

18. Uo.

19. Ennek oka, hogy az 1947-48-as tanévtől az 1951/52-es tanévig sem az iskolai értesítők, sem más források nem maradtak fenn.

20. Értesítő az 1930/31. iskolai évről. Gyöngyös, 1931.; 10.

21. Értesítő az 1934/32. iskolai évről. Gyöngyös, 1932.; 13.

22. Értesítő az 1932/33. iskolai évről. Eger, 1933.; 22, 57.

23. Értesítő az 1933/34. iskolai évről. Gyöngyös, 1934.; 149.

24. Értesítő az 1934/35. iskolai évről. Gyöngyös, 1935.; 88-89.

Tanév	Osztály	Tantárgy	Óraszám	Heti órák	Oszályfőnök
1934/35	V.	francia	4	19	VIII. (24)
	VI.	magyar	3		
	VIII.	francia	5		
		magyar	3		
1935/36	II.	francia	4	21	V. (25)
		magyar	3		
	V.	francia	4		
	VI.	francia	5		
1936/37	VII.	francia	4	13	VI. (26)
	VIII.	francia	4		
		francia	4		
1937/38	I.	ének	1	13	VII. (27)
	V.	francia	4		
	VII.	francia	4		
	VIII.	francia	4		
1938/39	IV.	ének	1	10	VIII. (28)
	VI.	francia	5		
	VIII.	francia	4		
1939/40	V.	magyar	3	15	- (29)
	VI.	magyar	3		
		francia	5		
	VII.	francia	4		
1940/41	VI.	magyar	3	14	- (30)
	VII.	magyar	3		
		francia	4		
	VIII.	francia	4		
1941/42	V.	francia	4	22	- (31)
	VI.	francia	4		
	VII.	magyar	3		
		francia	4		
	VIII.	magyar	3		
		francia	4		

25. Értésítő az 1935/36. iskolai évről. Gyöngyös, 1936.; 84-85.
26. Értésítő az 1936/37. iskolai évről. Gyöngyös, 1937.; 32-33.
27. Értésítő az 1937/38. iskolai évről. Gyöngyös, 1938.; 40-41.
28. Évkönyv az 1938/39. iskolai évről. Gyöngyös, 1939.; 28-29.
29. Évkönyv az 1939/40. iskolai évről. Gyöngyös, 1940.; 22-23.
30. Évkönyv az 1940/41. iskolai évről. Gyöngyös, 1941.; 14-15.
31. Évkönyv az 1941/42. iskolai évről. Gyöngyös, 1942.; 26-27.
32. Évkönyv az 1942/43. iskolai évről. Gyöngyös, 1943.; 10-11.

Tanév	Osztály	Tantárgy	Óraszám	Heti órák	Osztályfőnök
1942/43	V.	magyar	3	21	(32)
		francia	4		
	VI.	francia	4		
	VII.	francia	4		
		magyar	3		
	VIII.	francia	3		
1943/44	V.	magyar	3	24	(33)
		francia	4		
	VI.	magyar	3		
		francia	4		
	VII.	francia	4		
	VIII.	magyar	3		
		francia	3		
1944/45	---	---	---	---	---
1945/46	V.	magyar	3	14	(35)
		francia	2		
	VI.	magyar	2		
		francia	2		
	VII.	magyar	2		
	VIII.	francia	2		
		magyar	2		
		francia	1		
1946/47	VI.	magyar	3	20	(36)
		francia	5		
	VII.	magyar	5		
		francia	2		
	VIII.	magyar	3		
		francia	2		

A táblázatból kitűnik, hogy évenként változó heti óraszámúak voltak. Az osztályfőnöki funkció elmaradása feltehetően azzal kapcsolatos, hogy az 1930-as évek végétől a református egyház könyvtárát és levéltárát rendezte.

Bán Imre legkedvesebb és legjobban beszélt idegen nyelvre a francia volt. Ebből a nyelvből külön társalgási gyakorlatok vezetésére is hajlandó volt, az e nyelv iránt intenzíven érdeklődő diákok részére.

33. Évkönyv az 1943/44. iskolai évről. Gyöngyös, 1944.; 8-9.

34. Nincs forrás.

35. Évkönyv az 1945/46. és 1946/47. iskolai évről. Gyöngyös, 1947.; 4.

36. Uo. 14.

37. Értesítő az 1930/31. iskolai évről. 24.

38. Értesítő az 1931/32. iskolai évről. 24.

39. Értesítő az 1932/33. iskolai évről. 34.

40. Értesítő az 1933/34. iskolai évről. 106.

41. Értesítő az 1934/35. iskolai évről. 109.

Tanév	Csoport	Óra	
1930/31	1	2	(37)
1931/32	2	4	(38)
1932/33	1	2	(39)
1933/34	2	4	(40)
1934/35	2	4	(41)
1935/36	2	4	(42)
1936/37	2	2	(43)
1937/38	2	4	(44)
1938/39	1	2	(45)

Az 1939/40-es tanévtől már nem vállalkozott társalgási gyakorlatok vezetésére. Ennek hátterében akkor már kibontakozó tudományos munkássága állott.

Bán Imre állandóan fejlesztette és gazdagította nyelvtudását. Ennek érdekében vállalkozott különféle tanfolyamok elvégzésére is. Olasz nyelvtudását 1937-ben Debrecenben, magyar tudását 1940-ben Budapesten, francia nyelvismeretét 1943-ban szintén Debrecenben tanfolyamon mélyítette tovább.⁽⁴⁶⁾

A második világháború után kiváló francia nyelvtudását méltányolva, az 1946/47-es tanévtől a miskolci tankerület főigazgatója megbízta a francia nyelv tankerületi szakfelügyeletével.⁽⁴⁷⁾

Bán Imre rendkívül szeretett tanítani, tudását növendékeinek átadni. Nem véletlen, hogy már az 1931/32-es tanévben igazgatója megbízta az 1872. december 19-én alapított Vachott Sándorral elnevezett Ifjúsági Önképző Kör vezetésével. Az iskolai értesítő szerint az önképző kör "a lefolyt iskolai évben is, jelentős munkát végzett Bán Imre helyettes tanár vezetése alatt..." Az iskolai évben kilenc rendes gyűlést tartottak, ahol két szabad előadás, tizenegy felolvasás, nyolc szavalat hangzott el. Megbíráltak két jelíges költeményt, három novellát, és egy zeneszámot. A kör rendezte meg a tanév során az október 6-i emlékünnepeket is. December 5-én pedig gróf Koháry István névadó és Edison fizikus emléke előtt tisztelegtek. Bán Imre az év során két pályatételt tűzött ki, amelynek címei: A magyar renaissance történeti regényeinkben, Goethe és Kazinczy.⁽⁴⁸⁾

Az 1932/33-as tanévben a körre bízták ismét az október 6-i ünnepség, sőt március 15-e megünneplésnek megszervezését. Ezen kívül házi ünnepséget tartottak Arany Jánosról és Gárdonyi Gézaról. A vezető tanár az év során az alábbi pályatételeket tűzte ki: Lélekábrázolás Arany Jánosnál, A romantika irodalmi felfogása a költői hivatásról. Ez utóbbit francia nyelvből tűzte ki.⁽⁴⁹⁾ A következő tanévben házi ünnepséget rendeztek a tanulók Herczeg Ferenc író tiszteletére.

44. Értesítő az 1937/38. iskolai évről. 58.

45. Évkönyv az 1938/39. iskolai évről. 43.

46. Heves Megyei Levéltár (a továbbiakban: HML) XXVI-52/2. A Gyöngyösi Állami Koháry István Gimnázium iratai. 1945-1946.; Kimutatás a gyöngyösi áll. gimn. és ált. iskolához való beosztásra ill. foglalkozásra. Gyöngyös, 1946. aug. 4.; 353-1945-1946.

47. Évkönyv az 1945/46. és az 1946/47. iskolai évről. 13.

48. Értesítő az 1931/32. iskolai évről. 19, 23.

49. Értesítő az 1932/33. iskolai évről. 28-29.

50. Értesítő az 1933/34. iskolai évről. 164.

51. Értesítő az 1934/35. iskolai évről. 100.

Magyarból ezt a pályatételt kellett kidolgozni: Mi magyarázza Madách: Az ember tragédiája című művének külföldi sikereit? Franciából Victor Hugo: Nyomorultak című műve elemzését kérte.⁽⁵⁰⁾

Az 1934/35-ös tanévtől átmenetileg Luz Ignác magyar-német szakos tanár vette át az önképző kör vezetését.⁽⁵¹⁾ Az 1941/42-es tanévtől azonban ismét reá bízta. A tanévben az alakuló értekezleten kívül kilenc irodalmi, egy természettudományi, két ünnepi, három választmányi és egy zárógyűlést tartottak. Ezeken elhangzott tizenhárom szavalt, tizenegy felolvasás, kilenc szabadelőadás, hat zeneszám, egy novella és egy színdarabrészlet. A kör rendezte meg az október 6-i és a március 15-i emlékünnepeket. Előadásban emlékezett meg Bán Imre Kőrösi Csoma Sándorról, Babits Mihályról és Remenyik Sándorról.⁽⁵²⁾ A tanévben tizenhárom önképzőkori értekezlet volt, ahol elhangzott harminchat szavalt, húsz felolvasás, hat szabadelőadás, négy zeneszám, két novella, két színdarabrészlet. A kör üléssein foglalkoztak Madách Imre, Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Mécs László, József Attila, Gulácsy Irén, Erdélyi József és Sinka István munkásságával. Különös érdeme Bán Imrének József Attila, Erdélyi József és Sinka István programbavétele. Egyébként annak idején József Attila az egyetlen egyidőben szaktársa volt. Ebben a tanévben is ők rendezték meg az október 6-i és március 15-i díszünnepeket.⁽⁵³⁾

Az 1943/44-es tanévben nyolc értekezletet hívott össze, ahol elhangzott huszonhét szavalt, tizennégy előadás, tizenkét zeneszám, egy novella, három színdarabrészlet. Az év főcélja napjaink irodalmának főként Babits Mihály, Nyíró József és Herczeg Ferenc munkásságának a megismertetése volt. Az év során ők rendezték a március 15-i ünnepséget.⁽⁵⁴⁾

Az 1946/47-es tanévtől újra megindult az önképzőkör hetedik és nyolcadikos tanulók részvételével. A tanévben a kör rendezvényei közül kiemelkedett a modern magyar irodalomról rendezett kultúrest, s a Shakespeare darabokból összeállított jelenetek előadása, s Madách: Az ember tragédiája című műve VIII. és X. színének bemutatása az ő rendezésében.⁽⁵⁵⁾

Az önképzőkör vezetésén kívül több egyéb iskolai elfoglaltsága is volt. Már az 1930/31-es tanévben tagja lett az iskolai Tanulók Segítő Egyesületnek.⁽⁵⁶⁾ A következő tanévtől ő lett az iskolai könyvtár őre.⁽⁵⁷⁾ Az 1934/35-ös iskolai évtől pedig tanárkari értekezletek jegyzői feladatait bízta rá.⁽⁵⁸⁾ 1937/38-tól ő lett a tanári könyvtár őre. Korábban az ifjúsági könyvtárosi feladatokat is ellátta.⁽⁵⁹⁾

Mint vérbeli tanár és ismeretterjesztő számos különböző típusú előadást tartott az iskolában és iskolán kívül. Elsőként a kartársainak tartott nevelési és módszertani értekezleteken elhangzott előadásait említem meg. Az 1939/40-es évben a Magyar irodalmi oktatás mód-

52. Évkönyv az 1941/42. iskolai évről. 42-43.

53. Évkönyv az 1942/43. iskolai évről. 18.

54. Évkönyv az 1943/44. iskolai évről. 16.

55. Évkönyv az 1945/46. és az 1946/47. iskolai évről. 16-17.

56. Értesítő az 1930/31. iskolai évről. 38.

57. Értesítő az 1931/32. iskolai évről. 11.

58. Értesítő az 1934/35. iskolai évről. 88-89.

59. Értesítő az 1937/38. iskolai évről. 40-41.

60. Évkönyv az 1939/40. iskolai évről. 46.

61. Évkönyv az 1940/41. iskolai évről. 24.

62. Évkönyv az 1941/42. iskolai évről. 35.

63. Évkönyv az 1942/43. iskolai évről. 26.

64. Évkönyv az 1943/44. iskolai évről. 22.

65. Értesítő az 1935/36. iskolai évről. 87.

szere ⁽⁶⁰⁾ 1940/41-ben: Az osztályozás módszere és tényezői ⁽⁶¹⁾, 1941/42-ben: Az élménydolgozat módszere – A fogalmazás tanítása ⁽⁶²⁾, a következő tanévben Egy magyar tanmenet tanulságai – Nyelvi összefoglalások módszere ⁽⁶³⁾ 1943/44-ben: Új magyar irodalmi elméletek – A helyesírás tanításának módszere című előadásai hangzottak el.⁽⁶⁴⁾

Az 1935/36-os tanévben kartársainak Liszt Ferencről és Bethlen Gábor erdélyi fejedelméről beszélt.⁽⁶⁵⁾

Fontosnak tartotta a szülőkkel való szoros kapcsolatot is. Ennek érdekében az 1935/36-os tanévben A modern nyelv tanulása és a szülői ház ⁽⁶⁶⁾, az 1937/38-as tanévben pedig a helyes magyarságról tartott előadásokat.⁽⁶⁷⁾ Nem feledkezett meg a diákokról sem. Például az 1930/31-es tanévben finnugortestvéreinkről beszélt nekik.⁽⁶⁸⁾

A helyi református egyház presbitereként több előadást tartott annak vallásos délutánjain. Az 1931/32-es tanévben ezen a rendezvényen két előadása hangzott el.⁽⁶⁹⁾ A következő tanévben Arany Jánosról beszélt az érdeklődőknek.⁽⁷⁰⁾ Az 1934/35-ös tanévben Madách Imréről emlékezett meg.⁽⁷¹⁾ 1940/41-ben több előadást is tartott ezen a rendezvényen.⁽⁷²⁾ Az ezt követő tanévben is tartott ilyen előadásokat.⁽⁷³⁾

Nem feledkezett meg a városban akkortájt szervezett szabadlíceumi rendezvényről sem. Az 1936/37-es tanévben ezen Liszt Ferenc életéről és művészetéről, valamint a renaissance festőművészetéről szólt.⁽⁷⁴⁾ Az 1937/38-as tanévben pedig a magyarság eredetéről beszélt.⁽⁷⁵⁾

Részt vállalt a nemzetvédelmi előadássorozatból is. Például az 1941/42-es tanévben: A magyarság élete a múltban és a jelenben, Szellemtörténetírás és köztörténeti szemlélet címmel tartott előadásokat.⁽⁷⁶⁾

Ha szükség volt rá, más városokat is felkeresett előadásaival. Például 1933. február 2-án az Egri Gárdonyi Géza Társaságban, a Francia szellem című előadását hallhatták az érdeklődők.⁽⁷⁷⁾

Ha módja volt rá, részt vett a tanulók iskolai kirándulásain. 1930. október 10-én másodikos és negyedikes tanulókkal Almássy Gusztáv és Luz Ignác kartársaival együtt felkeresték a siroki várat, a recski ércbányát és a parádi fürdőt.⁽⁷⁸⁾

1934. április 28. és május 9. között több kartársával együtt vett részt a tanulók kirándulásán.⁽⁷⁹⁾ 1937. május 25-26-án tanítványaival Budapest nevezetességeit tekintették meg.⁽⁸⁰⁾

Rendkívül aktív életet élő emberként számos társadalmi elfoglaltsága is volt. Az 1930/31-es tanévtől tagja volt az Eötvös kollégium volt tagjai Szövetkezetének.⁽⁸¹⁾ Az 1935/36-os

66. Értesítő az 1935/36. iskolai évről. 108.

67. Értesítő az 1937/38. iskolai évről. 64.

68. Értesítő az 1930/31. iskolai évről. 20.

69. Értesítő az 1931/32. iskolai évről. 14.

70. Értesítő az 1932/33. iskolai évről. 23.

71. Értesítő az 1934/35. iskolai évről. 91.

72. Évkönyv az 1940/41. iskolai évről. 17.

73. Évkönyv az 1941/42. iskolai évről. 29.

74. Értesítő az 1937/38. iskolai évről. 64.

75. Értesítő az 1936/37. iskolai évről. 54.

76. Évkönyv az 1941/42. iskolai évről. 51.

77. Értesítő az 1932/33. iskolai évről. 23.

78. Értesítő az 1930/31. iskolai évről. 28.

79. Értesítő az 1933/34. iskolai évről. 169.

80. Értesítő az 1936/37. iskolai évről. 49.

81. Értesítő az 1930/31. iskolai évről. 7.

82. Értesítő az 1935/36. iskolai évről. 87.

83. Értesítő az 1936/37. iskolai évről. 35.

84. Évkönyv az 1938/39. iskolai évről. 31.

tanévtől belépett a Collegium Hungaricum Szövetségbe, a helybeli református egyház presbitere lett, s jegyzőjévé választotta a Gyöngyösi Öregdiákok Szövetsége.⁽⁸²⁾ Az 1936/37-es tanévben tagjává fogadta a Mátra Egylet választmányát.⁽⁸³⁾ Az 1938/39-es tanévtől vezette a helyi református diákok Soli Deo Gloria Kollégiumát.⁽⁸⁴⁾

Mivel 1945-ben politikailag igazolták, továbbra is működött a református egyház presbitereként, tagja lett a Magyar Orosz Művelődési Egyesület Kultúrbizottságának, s előadója volt a helyi népművelési tanácsnak.⁽⁸⁵⁾

A második világháború utáni rendszerváltozás magával hozta a tankönyvek jórészének megváltozását is. Ennek során 1946 tavaszán a Vallási- és Közoktatásügyi Minisztérium elrendelte, hogy a Köznevelés első évfolyama ötödik számában közreadott tankönyvjegyzékben feltüntetett gimnáziumi könyvekre vonatkozó észrevételeket, tapasztalatokat, kívánságokat külön értekezleten is meg kell vitatni, s az erről készült jegyzőkönyvet a minisztériumba kell felterjeszteni.

A helyi gimnáziumban ennek a vitája 1946. március 19-én volt. Az intézmény tanárai véleményüket, javaslataikat írásban is leadták. A gyűlés jegyzőkönyve az írásban leadott s az értekezleten elhangzottak tömör összefoglalását tartalmazza.

A jegyzőkönyvben Bán Imre alábbi magas véleményei olvashatók a tankönyvekről. "Baróti-Gerézdi: Magyar írók Katona József VII. o. és Barta-Kovalovszky-Waldapfel: Magyar írók Vörösmartytól József Attiláig. Mindkét könyv – igen helyesen – olvasókönyvtípus. Tartalmas és tömör irodalomtörténeti összefoglalással. Komoly munkával szerkesztett, értékes művek, s néhány hiány pótlásával, néhány kisebb fogyatékoság kiküszöbölésével kitűnő modern tankönyvekké válhatnak. Szempontjaik mindenütt frissek, az irodalomtudomány legújabb eredményeit ügyesen foglalják össze.

A legfontosabb megjegyzésünk az, hogy az olvasókönyvet még részletesebbé kellene tennünk, még több szemelvény felvétele volna kívánatos. A régi magyar irodalomban ez talán nem is annyira szükséges, mint az újabb irodalmi és ízlésirányok ismertetése során.

Az irodalom fogalmát tüzetesebben, s talán kissé pontosabban kellene meghatározni. A felvilágosodás korát nem lehet a XVIII. század elejéig visszatalni. Igaz, hogy vannak felvilágosodási csírák már ebben a korban is, de Rákóczi, Mikes, Faludi még nem képviselői ez újabb iránynak. Rákóczival kapcsolatban egyébként meg lehetett volna említeni a janzenizmus lényegét is.

A VII. oszt. könyv fogalmazásában nem helyeseljük az ilyen részleteket: "nyelvét, verselését általában nehéznek szokták tartani" (184. lap), "Dorottya c. eposzát tartják legsikerültebbnek." (206. lap). Az ilyenfajta fordulatok azt a látszatot keltik, hogy a szerző nem osztja a kialakult irodalomfelfogást, de cáfolni viszont feleslegesnek tartja.

A VIII. oszt. könyvről az alábbi észrevételeket közlöm: Itt kellene az olvasókönyv igen alapos kibővítése. Tompa Mihálytól nem elég egy vers. Róla egyébként az összefoglaló elméletben nincs egy szó sem. Bizonyára tévedésből maradt ki, midőn a szerzők az anyagot megosztották. Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, Justh Zsigmond, Ambruss Z., Tolnai L., megérdemelnének egy-egy jól választott szemelvényt, sőt nélkülük nem is lehet komolyan tanítani a magyar próza történetét. Vajda János két gyönyörű verse »Húsz év múlva« és »Harminc év után« nem maradhat ki egy modern szempontú olvasókönyvből. Ady magyarság-szemléletének bemutatására nélkülözhetetlen volna a »Duna vallomása« c. verse. Gárdonyi (267. lap) nem német nyelvű, hanem csak német-nevű családból származott. (Köztudomású, hogy

85. HML. XXVI-52/2. Gyöngyösi Állami Koháry István Gimnázium iratai 1945/46. Kimutatás a gyöngyösi ál. gimn. és ált. iskolához való beosztásra, ill. foglalkoztatásra. Gyöngyös, 1946. aug. 4.; 353/1946.

anyja magyar paraszti családból származott, atyja pedig lelkesen szolgálta a magyar szabadságharc ügyét.) Vörösmarty–Arany–Petőfi összefoglalása kitűnő, de nélkülözhetetlen lenne egy-egy tömör, összefoglaló szakasz e három nagy költőnk művészi egyéniségének jellemzésére. (Vörösmarty képzelet alkotása, Petőfi drámai ösztöne, lírai realizmusa, Arany emberábrázoló és különleges szerkesztő művészete stb.)

Kár, hogy a világirodalmi kitekintések elmaradtak, nyilván papírhány miatt. Mindamellett a könyvek jók, használhatók, kár, hogy kibírhatalan áruk miatt a tanulók alig 15 %-a tudta megszerezni őket.⁽⁸⁶⁾

A francia nyelvkönyvre a következő megjegyzést tette: "Régi tankönyvek, észrevétel nincs."⁽⁸⁷⁾

A levéltári források között fennmaradtak Bán Imréről érdekes megjegyzések, sőt, olvasható a források között véleménye önmagáról is. Az 1945/46-os tanévből a gimnázium iratai között olvasható négy feljegyzés az akkor az intézményben oktató tanárokról. Bán Imréről az alábbi vélemények találhatók: "1. Igen jó képzettségű, jó módszerrel tanít. 2. Munkájával, példájával nevel. 3. Hivatali dolgának eleget tesz. 4. Széles társadalmi tevékenységet fejt ki."⁽⁸⁸⁾ Egy másik aláírás és dátum nélküli feljegyzésben ez található róla: "Igen jó képzettségű, jó módszerrel tanít. Hivatali dolgának eleget tesz. Széles társadalmi tevékenységet fejt ki."⁽⁸⁹⁾

A harmadik szintén dátum és aláírás nélküli feljegyzés a következőket tartalmazza: "I. Széles látókörű, igen képzett tanár. II. Egyéni tartása van, de a nevelő tényezőket nem aknázza ki eléggé. III. Hivatali teendőit jól és pontosan látja el, de többletmunka vállalásába sokszor kevésbé buzgó. IV. Széleskörű társadalmi munkásságot fejt ki."⁽⁹⁰⁾

A harmadik minősítése már nem egyértelműen pozitív, sőt ellentmondásos. Míg az első minősítésben az áll, hogy "jó módszerrel tanít", a másodikban így vélekednek róla: "de a nevelő tényezőket nem aknázza ki eléggé". A harmadik jellemzésben a harmadik és a negyedik pont teljesen üti egymást. Érthetetlen az, hogy "széles társadalmi tevékenységet fejt ki", ugyanakkor "többletmunka vállalására sokszor kevésbé buzgó". Az 1946. július 31-én kelt "Tanárok és tanulók nyári munkavállalása" című feljegyzésben az alábbi olvasható róla: "Bán Imre gyenge egészségi állapota miatt fizikai munkát nem vállal, különféle társadalmi alakulatoknál végez szellemi munkát."⁽⁹¹⁾

Az utóbb idézet dokumentum mellékleteként található Bán Imre saját magáról 1946. július 30-án papírra vetett jellemzése, amely így hangzik: "A VK Minisztériumnak a tanárok testi munkájával összefüggő rendeletére az alábbiakat jelentem:

- a.) Gyenge egészségi állapotomra való tekintettel fizikai munkát végezni *nem tudok*. Egyébként sem ruhám, sem cipőm nincs olyan, amelyben ilyenmű munkát végezhetnék.
- b.) Országunk szellemi újjáépítése, nézetem szerint, van olyan fontos, mint a fizikai újjáépítés, ebből pedig egész éven át bőségesen kivettem a részemet minden *ellenszolgáltatás nélkül*. E szellemi munkát most is végzem, irányítom a *Magyar-Szovjet Művelődési Társaság* helyi csoportjának kulturmunkáját, előkészítem a csoport őszi munkatervét. Magamnak is állandó ismeretszerzésre, olvasásra van szükségem e téren. Én végzem a társaság tevékenységének sajtóbeszámolóját is.

86. HML. XXVI-52/2. Jegyzőkönyv a gyöngyösi állami gimnáziumban 1946. márc. 19-én a tankönyvek ügyében tartott értekezletről. 192/1945/46.

87. Uo.

88. HML. XXVI-52/2. A véleményt D. J. kollegája írta róla 1946. ápr. 18-án.; 228/1945/46.

89. Uo.

90. Uo.

91. HML. XXVI-52/2. 343/1945/46.

92. Uo.

- c.) Állandóan foglalkozom a magyar irodalom tanításának szakkérdéseivel. Tapasztalataimat szeretném a szakirodalomban közrebocsátani.
- d.) Több könyvismertetést és bírálatot kell elkészítenem az »Egyháztörténet« c. tudományos folyóirat számára. E folyóirat állandó munkatársa vagyok, francia nyelvű kivonatokat is én készítem.⁽⁹²⁾

Magáról írott tömör véleménye rendkívül tárgyilagos, objektív. Ugyanakkor tükrözi emberi önértékelését, s azt, hogy tisztában van saját értékeivel.

Egy 1946. augusztus 4-én általa kitöltött hivatalos kimutatás bepillantást enged széleskörű műveltségébe. Ebben leírta, hogy szaktárgyain kívül tudna tanítani történelmet és német nyelvet, "alsó fokon talán olaszt és művészettörténetet". Nyelvismereténél megjegyezte, hogy ért: "francia, német, olasz", beszél: "francia (tökéletesen), német, olasz". A magyar nyelven kívül még tanítani képes francia nyelven is.⁽⁹³⁾

II. Adalékok tudósi pályája kezdetéhez

1. Bán Imre levéltári rendezői munkája 1945 előtt

A helyi református egyház presbitereként az 1930-as évek végén rendezte templom épületében, az egyházközség régi századokból fennmaradt, addig ömlesztett állapotban lévő iratait. E munka kezdeti és befejezési évét pontosan nem tudtam megállapítani. Azonban a rendezés tényéről az egyházközség presbitériuma 1939. szeptember 15-én tartott gyűlésének jegyzőkönyvében az alábbi rendkívül értékes bejegyzést találtam, amely a következő:

"9. szám. Bán Imre presbiter előterjesztést tesz a gyöngyösi egyházközség levéltárának ügyében. Előadja, hogy a levéltár rendezése során igen értékes anyag került elő, a tudományos feldolgozás Esze Tamás lelkipásztor és az előadó munkája folytán folyamatban van. Jellemzésül megemlíti, hogy az egyház levéltárában 31 XVI-XVII. századi török okmány van. Közülük 29 török nyelvű. Számos egykorú levél pedig a gyöngyösi egyház múltjára vet igen érdekes fényt. Kéri a presbitériumot, állapítson meg egy bizonyos összeget a levéltár rendezésének és kiegészítésének költségeire. Egyben pedig tegyen előterjesztést az egyházkerületnek, az egyházi községi levéltárakban bizonyosan másutt is rejtőző anyag feldolgozására.

A presbitérium igaz örömmel értesül az egyház küzdelmes múltját híven őrző levéltár rendezési munkálatairól. A felmerülő költségek fedezésére évi 50 P.-t állapít meg. Kéri a főtisztelendő egyházkerületet, adjon utasítást az egyházközségek levéltári anyagának rendezésére és lajstromozására, hogy a helyi összeírások alapján elkészülhessen és a tudományos kutatás számára hozzáférhető legyen az egyházközségek levéltári teljes anyaga."⁽⁹⁴⁾

Az idézett jegyzőkönyvi bejegyzés utolsó mondatában foglaltak elrendelésére nem találtam eddig bizonyítékot. Az viszont tény, hogy Bán Imre a rendezés befejezése után közleményt írt: A gyöngyösi református egyházközség levéltára címmel.⁽⁹⁵⁾ A rendezett levéltári anyag volt a forrása: a Gyöngyösi templomper Bocskay István korában című kitűnő tanulmányának.

93. HML. XXVI-52/2. Kimutatás a gyöngyösi ált. gimn. és ált. iskolához való beosztásra, ill. foglalkoztatásra. Gyöngyös, 1946. aug. 4. 353/1945/46.

94. Gyöngyös város Református Lelkészi Hivatala. A gyöngyösi református egyház jegyzőkönyve 1898. III. – 1940. XII.; 504. p.

95. Egyháztörténet, 1943.; 389-405.

96. Csikesz Sándor Emlékkönyvek. II. köt. Debrecen, 1941.; 142-159.

97. Bán Imre idézett levele. 3.

2. A Gyöngyösi Városi Levéltár rendezése 1945 után

Bán Imre hozzám intézett levele szerint 1947/48-ban rendezte a "teljesen ömlesztett állapotban lévő városi levéltárat (ma az Egri Állami Levéltárban, az én mutatóimmal)..."⁽⁹⁷⁾

Levéltári mutatójának címe: Gyöngyös m. város levéltárának ideiglenes mutatója. A leltár két részből áll:

I. "Gyöngyös m. város levéltárának csomagjegyzéke). Terjedelme 9 gépelt oldal. A jegyzék végén ez áll: "Összeállítását befejeztem 1949. szept. 9-én Bán Imre sk. áll. gimn. tanár megb. rendező"

A csomagjegyzék az 1327-től 1944-ig terjedő időszakból származó, a második világháború pusztításai során megmaradt iratok adatait tartalmazza.

A jegyzéket Soós Imre nézte át, az iratoknak a Heves Megyei Közlevéltárba való beszállítása után. Ez 1950 után történt. Soós tintával feltüntette az iraton azon anyagok adatait, amelyek később előkerültek. Például bejegyzése szerint 1953. május 29-én 247 db addig elveszítettnek, vagy elpusztultnak vélt török nyelvű oklevél került elő.

A leltár II. része "Gyöngyös város levéltárának ideiglenes mutatója" címet viseli. Terjedelme 3,5 gépelt oldal A mutató felépítése a következő:

Középkor – XVI.-XVII. sz. XVIII. sz. – XIX. sz. első fele– Szabadságharc (1848-49) – Elnyomatás kora (1849-1867) – Örökemlékű vegyes iratok és közigazgatási iratok." Ezt követi az aláírás: "Gyöngyösön 1949. szept. 9-én Bán Imre áll. gimn. tanár. mb. levéltár-rendező."⁽⁹⁸⁾

Az idézett szövegből kiderül, hogy 1976-ban pontatlanul emlékezett a leltározás befejező évére, amely az idézett adat szerint nem 1948, hanem 1949 volt. Leltára rendkívül fontos levéltári segédlet Gyöngyös város 1944 előtti iratainak rendezéséhez. A rendezés 1950 után e dokumentum felhasználásával történt.

3. Könyvtárrendezői munkája

Bán Imrének, a régi magyar irodalom kiemelkedő tudósává való válásában alapvető volt, hogy a helyi református egyháznak és a ferences rendnek, főleg középkori anyagokban rendkívül gazdag könyvtára volt. Levéltári munkájával párhuzamosan rendezte a református egyház darabszámában nem nagy, de rendkívül értékes könyvtárát. E bibliotékáról: A gyöngyösi református egyház könyvtára a XVII. század 70-es éveiben című közleményében számolt be.⁽⁹⁹⁾

A volt ferencrendi könyvtár 1948-ban "államosított és helyéről kiköltöztetett anyagát kb. 16.000 kötetet" 1945 után rendezte, s "1953 áprilisában adta át az Országos Széchenyi Könyvtárnak".⁽¹⁰⁰⁾ Óriási türelemmel és szeretettel végzett rendezői munkájáról ő maga számolt be 1955-ben a Magyar Könyvszemlében. Rajta kívül e nagy munkát méltatta ké-

98. HML. V-101/B/427. Gyöngyös város iratai. – A Bán Imre által készített jegyzéket a rendezők a város iratai közé sorolták be, s ott található ma is, a fenti jelzet alatt.

99. Magyar Könyvszemle, 1940. 3. füzet. 242-250.

100. Bán Imre idézett levele.

101. Bán Imre: Az Országos Széchenyi Könyvtár Gyöngyösi Tudományos Könyvtára, Magyar Könyvszemle, 1955. 1-2. sz.; 144-146.

102. Misóczki Lajos: A gyöngyösi műemlékkönyvtár. In: Az Egri Múzeum Évkönyve. Agria. XVIII. Eger, 1981.; 209.

sőbb Misóczki Lajos is. Ezért tevékenysége e területéről nem írok⁽¹⁰¹⁾ Misóczki által dolgoztatásban feltárt összefüggések alapján: Bán Imrét méltán nevezhetjük a könyvtár második alapítójának.⁽¹⁰²⁾

III. Bibliográfiai kérdések

1977-ben a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára kiadta addigi szakirodalmi munkásságát tartalmazó bibliográfiát. Tudomásom szerint azóta nem készült, illetve jelent meg ilyen összeállítás. Erre annál is inkább szükség lenne, mivel a nagy tudós pályája immáron befejezett, hisz 1990-ben elhunyt.

Kutatóasaim szerint az 1977-ben kiadott jegyzék, s a magyar irodalom történetéről 1972-től 1991-ig kiadott bibliográfiák sem teljesek Bán Imre munkássága vonatkozásában.⁽¹⁰⁴⁾ Az eddig publikált 1, 2, 3, 6, 7, 8. kötetek közül, a 6. kivételével mind tartalmaz tőle származó vagy rá vonatkozó adatokat. Hozzám intézett, idézett levelében, amelyben felsorolja Gyöngyösön keletkezett munkáit is, az alábbi megjegyzést tette: "Ezekon kívül jó néhány hagyományos kritikát írtam, felsorolásukat nem tartom szükségesnek." Szerintem azonban ezeket egy készülő, teljességre törekvő Bán Imre bibliográfiának tartalmaznia kell majd. Ezek összegyűjtését elkezdtem, s eddig az alábbi eddig nem regisztrált adatokat találtam: 1. Dezséri Bachó László: Gyöngyös a török hódoltság idejében. Heves Vármegye 1942. jan. 7.; 2. p.; 2. Dezséri Bachó László: Gyöngyös története 1526-ig. Heves vármegye, 1943. szept. 29.; 2.⁽¹⁰⁵⁾

IV. Adatok a családi háttérhez

Bán Imre tanári és tudományos munkájának a háttérében a kitűnő tanári testületen, könyvtárakon és levéltárakon kívül a nyugodt családi környezet állott. Feleségével kötött házasságából három gyermek származott: Ilona, 1937; Imre, 1941; Éva, 1945. Felesége, mivel nem állt munkába, családjának élhetett. Nem véletlenül mondta később, hogy eredményei fele feleségét illeti meg.⁽¹⁰⁶⁾

Károly Szecskó

Beiträge zu Gyöngyöser Jahren Imre Bán's (1930-1952)

Die Publikation, die sich hauptsächlich auf ihre archivischen Forschungen stützt, gibt bisher in der Fachliteratur nicht gekannte Angaben zu den Jahren des ausgezeichneten

103. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem tanárainak munkássága. 8. Bán Imre. Szerkesztette és összeállította: Szénásy Barnáné, Ludányi Valéria. Debrecen, 1977.; 25 p.

104. Eddig még a magyar irodalomtörténet bibliográfiája 4. és 5. kötete nem jelent meg.

105. A fenti lapon kívül még át kellene nézni a Heves Megyei Lapokat is. Ezekben az években írt a fővárosban megjelenő Református Életbe és a Református Jövőbe is. Az említett bibliográfia összeállítója ezeket nem dolgozta fel. Ezen kívül át kell nézni az 1945 utáni helyi lapokat.

106. HML. XXVI-52/2 Kimutatás a gyöngyösi ál. gimn. és ált. iskolához való beosztásra ill. foglalkoztatásra. Gyöngyös, 1946. aug. 4.; 353/1945/46.

Kenner der alten ungarischen Literatur, die er in Gyöngyös als Lehrer im "Staatlichen István Koháry Gymnasium" von 1930-1952 verbrachte. Der Autor beschäftigt sich in seinem Studium mit Imre Bán's Lehrer- und gesellschaftlicher Tätigkeit. Er beweist vielseitig, daß man in der gegebenen Zeit auch auf dem Lande neben der alltäglichen Lehrertätigkeit auch wissenschaftliche Arbeit leisten konnte. Sein besonderes Glück war, daß er damals dazu in der Lehrkörperschaft, in der Stadt nicht nur die menschlichen Bedingungen hatte, sondern ihm die Bibliotheken und auch Archive zur Verfügung standen, die er zur entfaltung seiner wissenschaftlichen Tätigkeit brauchte.

SZECSKÓ KÁROLY
HEVES MEGYEI LEVÉLTÁR
H-3300 Eger
Mátyás király u. 62.

A gyöngyösi Szeplőtelen Fogantatás Társulat története 1908-tól 1950-ig I.

A társulat szervezeti felépítése

Várallyayné Hatala Emese

ABSTRACT: *The history of the Immaculata Conception Society of Gyöngyös from 1908 to 1950. This essay discusses the organizational building up, working and everyday life of the youngest and smallest religious society called the Immaculate Conception Society in Gyöngyös. It belonged to the St. Bartholomew church in the upper (northern) part of the town. The members of the society were mainly wine-growers. Its building up was formed on the model of the earlier religious societies. To this moment the life of this society was not written up. The writing up was worked out on the basis of original (oral and written) sources.*

I.

A középkor folyamán egyes mezővárosokban, falvakban az iparos céhek szervezeti felépítésének és reguláinak mintájára vallásos társulatok jöttek létre. A vallásos társulatokat „confraternitas, coetus, sodalitas, congregatio vagy céh névvel jelölték a 14–20. sz. folyamán.”¹ Ezek önkéntesen szerveződött, helyi világi szervezetek voltak, melyek a róm. kat. egyház, főként a szerzetesrendek segítségével alakultak.²

A gyöngyösi vallásos társulatok tagjainak túlnyomó többsége szőlőműves volt. Rendelkeztek közös tulajdonú szőlőterületekkel és legtöbbjüknek malmai is voltak a Bene patakon.³ A plébániatemplomukban védőszentjeik tiszteletére oltárokat tartottak fenn, melyek gondozását szőlőbirtokaik jövedelméből fedezték.⁴ Az oltáraiknál tartották évi miséiket. A 18. sz.-ban közel 30 iparos céh és vallásos társulat működött a városban.⁵ Vallásos társulatok a 18. sz.-ban pl. az Úr céhe, a Szent Miklós, Szent Tamás, Szent Kereszt és a Szent István céhek.⁶ Articulusaik (alapszabályaik) az évszázadok során időnként módosultak, de a társulatok nagyrésze mindmáig tevékenykedik. Századunk huszas-harmincas éveiben tíz vallásos társulat működött Gyöngyösön. A felsővárosi plébániatemplomhoz kapcsolódott a Szent Tamás, a Szent Kereszt, a Szűz Mária, a Rózsafüzér és a Szeplőtelen Fogantatás Társulat. Az alsóvárosi feren-

1. KECSKÉS Péter 1992. 63.

2. UO. 63.

3. LÖFFLER Erzsébet 1984. 290.

4. Uo. 290.

5. KECSKÉS Péter 1992. 63.

6. LÖFFLER Erzsébet 1984. 290.

ces templomhoz a Szent Lélek, a Szent István, a Jézus szíve és a Rozálium Társulat tartozott. A gyöngyöspüspöki templomhoz a Szűz Mária Társulat kötődött.

Török Kálmán felsővárosi plébános századunk elején így ír a gyöngyösi vallásos társulatokról: Jótékony „intézményeket alapítottak a hajdan itt működő jezsuiták ... a földművesosztály körében. E ... vallásos társulatok ... az iparos czéh rendszeréből kölcsönözték alapvonásaikat. S míg egyrésztől az összetartozás, együttérzés és hasonló polgárerények ápolásával ... kultúrintézményekké váltak, másrésztől önkormányzati szervezetükkel hathatósan közremunkáltak, hogy fegyelmezett tagjaik a város életében, ennek javára érvényesültek. A város e legrégebbi társulatai, századok szentesítette szervezetükben, ma is melegágyai a vallásos erényeknek, mely az embertárs jó és balsorsában tevékenységével ... tesz bizonyoságot arról, hogy helyes szociális érzéke van”.⁷

A vallásos társulatok benső élete még igen feltáratlan terület, mert az utóbbi évtizedekben a források tanulmányozására kevés esetben adódott lehetőség. Tagjaik – érthető okoknál fogva – többnyire elzárkóztak a társulatok életét feltáró beszélgetésektől, és az otthonukban őrzött írott és tárgyi források rendelkezésre bocsátásától.

II.

Dolgozatomban az egyik gyöngyösi confraternitas, a Szeplőtelen Fogantatás Társulat társadalomtörténeti és néprajzi szempontból is tanulságos életét és működését szeretném bemutatni.

A társulat történetének, tevékenységének feldolgozása eredeti források alapján történt. Szóbeli adatközlőm Kóródi András (74 éves), akinek felmenői emberemlékezet óta társulati tagok voltak, s ezt a hagyományt követte ő is. Az írott forrásokat szinte megelevenítik ezek a szóbeli visszaemlékezések, melyek főként a társulat mindennapi életét festik le igen szemléletesen.

Adatközlőm rendelkezésemre bocsátotta egy időre a Szeplőtelen Fogantatás Társulat könyveit, pl.: articuluskönyv (a társulat alapszabályzata), leltárkönyv, névsorkönyv, alapító- és zárszámadáskönyv, miséskönyv, jegyzőkönyv (1909–37), kiadásos és bevételes jegyzőkönyv, jegyzőkönyv (1944–49), megörökítési jegyzőkönyv [1., 2., 3. kép]. E könyvek jó forrásul szolgáltak arra, hogy a társulat történetét, szokásait és a tagok gondolkodásmódját megismertesse velünk.

Tárgyi forrásul szolgáltak a féltve őrzött keresztetek, fényképek, és a Szent Bertalan templomban lévő társulati oltár és lobogó, melyek jól kiegészítik és szemléletesebbé teszik a társulat tevékenységéről alkotott képet.

A Szeplőtelen Fogantatás Társulat egyike volt a 20. században Gyöngyösön működő tíz vallásos társulatnak. Felsővárosi társulat volt, a Szent Bertalan templomot tartotta főtemplomának, ott volt az oltára, ott tartotta társulati miséit. [4. kép]

Ez a legkésőbbi alapítású vallásos társulat Gyöngyösön, alapszabályzata 1908. dec. 1-én lett egyházhatóságilag jóváhagyva az egri érsekség által, s ebben az évben írta alá Török Kálmán, a Szent Bertalan templom esperes plébánosa is.

A társulat alapszabályainak első szakaszában ez áll: „A Szeplőtelen Fogantatás-Társulat

7. BOROVSZKY Samu 1909. 135.

1. kép: az alapító és zárszámadáskönyv első oldala

alakult Gyöngyös város róm. kath. vallású híveinek körében isteni Megváltónk születésének tizenkilenc- és nemzetünk megtérésének kilencszázados emlékeztérére.”

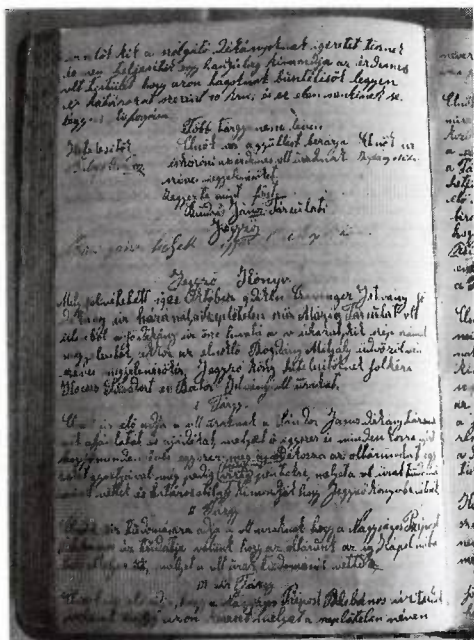
Igaz, hogy egyházzathatóságilag jóváhagyott, legálisan működő társulat csak 1908. végén lett, de a jóváhagyáskor már néhány éve működött. A tagok 1903-at tartják a megalakulás évének.

Már régóta szokás volt Gyöngyösön, hogy dec. 8-án, Szeplőtelen Fogantatás napján gyalogos búcsú indult a mátraverebélyi Szentkúthoz. 1903-ban született meg néhány jámbor ember fejében az az ötlet, hogy a szentkúti búcsú költségeinek fedezésére egy alapítványt létesítenek. Ezen alapítványból „nőtt ki” a Szeplőtelen Fogantatás Társulat, amely lényegében „a búcsú kiszélesítésére alakult”.

Az alapszabályzat második szakasza szerint célja: „tagjai körében a Krisztus iránt való hit és szeretet ápolása; a szeplőtelenül fogantatott Boldogságos Szűz Mária erényeinek követésére jó példaadással való buzdítás; a szentkúti kegyhelyre jámbor zarándoklatok vezetése; a vasárnapok és ünnepnapok megszentelésének előmozdítása; a káromkodás és részeskedés írtása.”

Az 1908. előtti működésről csak igen kevés adat áll rendelkezésünkre: Az alapító- és zárszámadáskönyvben már 1903-tól szerepelnek adatok a társulat pénzügyi helyzetére vonatkozólag, és itt olvashatók a kezdetben a „búcsúalap”, majd a társulat részére adományozók nevei. A névsorkönyvben 1903-tól (tehát a kezdetektől) találjuk meg a belépők névsorát, a miséskönyvbe szintén már 1903-tól vezették a miséket, a leltárkönyvben pedig 1907-től szerepelnek a társulat birtokában lévő vagyontárgyak listái.

A jegyzőkönyvet és a bevételes és kiadási jegyzőkönyvet csak 1909.-től vezették, de

2. kép: jegyzőkönyv (1909–1937)

3. kép: a megörökítési jegyzőkönyv első lapja

minden valószínűség szerint már korábban is rendszeresen összejöttek a tagok, gyűléseket tartottak, vezetőséget választottak, megtartották a társulati miséket, ünnepeket, kivonultak a körmenetekre és tagdíjakat is szedtek. Erre utalnak a miséskönyvben megörökített társulati misék és a jegyzőkönyv bejegyzései is. Az 1909. dec. 19-es választmányi gyűlésen (az első, amiről a jegyzőkönyv beszámol) szó esik „elmaradt taksadíj és kamatokról”, az előző évi „eskümiséről” és „keresztkísértésről”, a társulat „kiadó pénzéről” is, amelyek mind az 1909 előtti társulati életre utalnak.

1909–10-ben szereztek be a legfontosabb társulati könyveket, többek között a jegyzőkönyvet, a bevételes és kiadásos jegyzőkönyvet, és a jótékonsági könyvet, hogy a társulat javára adományozók „örök időkre” belekerüljenek. A misékre alapítványt tevők részére is vettek egy könyvet a misék beiratására. Ugyancsak 1910-ben szereztek be az első társulati lobogót.

A kezdeti években, főleg 1910–11-ben nagyon sok olyan határozatot hoznak a választmányi gyűléseken „örök időkre”, amelyek a társulati élet beindulására utalnak. Határozatok hozatalakor gyakran hivatkoznak régi, nagymúltú testvértársulatokra (főként a nagymúltú Szent Tamás Társulatra), tőlük vesznek példát, ők jelentik a mintát.

Nemcsak a legfiatalabb volt ez a társulat, hanem a legkisebb létszámú is. Míg pl. a Szent Tamás Társulathoz több száz tagja volt, a Szepőlтелен Fogantatás Társulat virágkorában (a század huszas, harmincas éveiben) sem számlált 100–120 tagnál többet. A társulati könyvek gyakran nevezik „kisdud társulathoz” a Szepőlтелен Fogantatás Társulatot.

Török Kálmán plébános a társulatot „közelebről ismervén” 1910-ben azt ajánlotta, „hogy az Istentiszteletekre és Proczessiókra testületileg” jelenjen meg. A vezetők válasza erre az volt, hogy „ez idő szerint ezen kisded társulat nincs azon helyzetbe, hogy a régib és öregeb társulatokkal lépést tarthasson.”⁸ Ez a kijelentés mind a társulat kis létszámára, mind működésének kezdeti stádiumára utal.

A társulat létszámának növekedése szempontjából jelentős év volt 1907, amikor is 18 új tag lépett be soraikba. Az I. világháború alatt alig gyarapodott a létszám, de 1919-ben ismét sok, 13 új belépő volt. A legtöbb belépés a huszas években történt. Érdeemes megjegyezni, hogy 1933-ig, (ameddig a nésvorkönyv a belépők belépési évét vezeti) nem fordult elő olyan év, hogy ne gyarapodott volna a társulat néhány új taggal. (1933 és 1947 között sajnos nincs pontos adat az évről-évre újonnan belépők létszámára.)

Kik voltak a társulat tagjai? „A társulat tagja lehet minden tisztességes ker., kath. hívő, nemre való tekintet nélkül.” – írja az alapszabályzat harmadik szakasza.

Foglalkozási összetétel szerint a tagok városi „szőlőművesek”, ún. „kapások” voltak, a társulatnak tehát kifejezetten „paraszti, szőlőműves jellege volt”.⁹ Ezen a rétegen belül találkozhatunk az egyszerű napszámostól a jómódú szőlősgazdáig mindenkivel. Mindössze egy személynél találtam meg a szíjgyártó foglalkozás megnevezését. (ifj. Vághi János, jelentős alapítótag) Iparosokat csak nagyon ritkán, és általában nem teherviselőnek, hanem csak taksásnak vettek fel, mert „nem akarták hogy megváltozzon a társulat jellege”.¹⁰ (A Szent Tamás Társulat régi alapszabályzatában szerepelt is az a kitétel, hogy teherviselő tagnak csak szőlőműveseket fogadnak be.)

Nézzük meg a társulat családok szerinti összetételét: A társulatok nagyon sokszor rokon családokat fogtak össze, olyan embereket, akik a civil életben szintén nagyon közel álltak egymáshoz. Általános volt, hogy a társulati tagság apáról fiúra szállva generációkon keresztül öröklődött. Az évszázados múltú visszatekintő nagy társulatoknál egy-két nagy család részvétele is dominált. (Pl. a Szent Kereszt Társulatot a Bogdányok és a Csépanyok, a Szent Tamás Társulatot a Tuzák és a Juhászok, a Szűz Mária Társulatot a Tasik, Poczik és a Sankovicsok társulatának nevezték.)¹¹ A Szeplőtelen Fogantatás Társulatnál több jelentős, olykor generációkon keresztül ismétlődő családnevet is találhatunk: Bogdány, Bognár, Pampuk, Juhász, Eperjesi, Tuza, Vághi, Bardóczy, Rejlik, Tasi, Mátyási, Vernyik, Major, Csiba, Buday, Kozmáry.

A Szeplőtelen Fogantatás Társulat tagjainak jórésze egyúttal más társulat tagja is volt (előfordult, hogy háromnak is).

A tagok a társulaton belül egyenrangúak voltak. Függetlenül attól, hogy a civil életben alá vagy fölérendelt viszonyban álltak egymással, mindenkinek a „dékányuram” megszólítás járt.¹² A nép a dékánokat dékányoknak hívta.

A Szeplőtelen Fogantatás Társulat felépítése, belső szervezete lényegében megegyezett a többi, több száz éves múltú visszatekintő testvértársulatával: „A tagok két rendbeliek:

a) alapító tagok, kik egyszersmindenkorra legalább 20 (húsz) koronát fizetnek a társulat pénztárába, ha ez összeget az alapító tag egyszerre le nem fizeti, úgy annak évi 6%-os kamatát fizeti mindaddig, míg az alapítói díjat egészében be nem szolgáltatja.

8. Jegyzőkönyv I. (1909–1937.) (továbbiakban Jkv. I.) 1910. febr. 10./2. tárgy.

9. KÖRÓDI András (továbbiakban K. A.) 1992. Szóbeli visszaemlékezés.

10. Uo.

11. Uo.

12. Uo.

4. kép: a társulat oltárának régi helye, mellette balra a hatvanas évektől használt új oltár (Szent Bertalan templom)

b) pártoló vagy taksás tagok, kik a társulat pénztárába évenként 2 (két) koronát fizetnek.”
– szól az alapszabályzat harmadik szakasza.

Az alapszabályzat negyedik szakasza szerint: „Az alapító tagok minden társulati szolgáltatásban teherviselők. A pártoló vagy taksás tagok tetszésük szerint szolgáltatást is vállalhatnak. Ha a pártoló vagy taksás tag teherviselő is, úgy a társulat a taksásnak minden családtagját temeti, ellenkező esetben csak magát a taksás tagot.”

Mit jelentett teherviselőnek lenni? A teherviselők „teljesítettek szolgáltatást” vagyis ők vonultak ki fáklyákkal, lobogóval a miséken, búcsúkon, temetéseken és egyes városi ünnepségeken pl. főpásztorfogadáson, templomszentelésen. A teherviselők minden esetben férfiak voltak.

Mit jelentett taksásnak lenni? A taksásoknak, akik nem vállaltak szolgáltatást csak a megszabott taksadíjat kellett fizetniük, más egyéb kötelezettségük nem volt. Egyetlen nagy társulati ünnepen, a „Keresztkísértésen” kellett évente nekik is résztvenniük. Taksások nők is lehettek. Azokat az asszonyokat, akiknek férjük társulati tag volt és meghalt, felkérték, hogy iratkozzanak be a társulatba taksásnak.

(Az alapszabályzat későbbi, kézzel frott példányában csak a teherviselő – taksás megkülönböztetés szerepel, az alapító tag – pártoló tag megosztás már nem!)

A társulati élet megszervezésére, irányítására szükség volt egy vezető testületre, amely a Szeplőtelen Fogantatás Társulatban hasonló hierarchiájú volt, mint a példának tekintett testvértársulatokban. Az alapszabályzat ötödik szakasza így fogalmaz: „Mivel minden társulati igyekezetnek alapja a jó rendtartás, ennek okáért a társulat ügyeinek intézésére előljáróság állítatik, úgymint: „szószóló”, „fődékán”, „aldékán”, „jegyző”, „szolgadékán”.

Az előljáróság tagjait ... egy évi időtartamra a társulati közgyűlés választja ...”. Az előljáróság mellé a társulat közgyűlése 20 tagból álló választmányi testületet választ, mely később önmagát kiegészíti.”

„A társulat előljárósága minden évben a Szeplőtelen Fogantatás napján újra alakul ... a fődékán házánál.” – mondja az alapszabályzat hatodik szakasza.

Az ELŐJÁRÓSÁG tagjai tehát az ELNÖK (szószóló), a FŐDÉKÁN, az ALDÉKÁN, a JEGYZŐ és a SZOLGADÉKÁNOK. A jegyzőkönyv és a társulati tagok gyakrabban használják a TISZTIKAR kifejezést, mint az előljáróságot. A tisztikar megegyezik az előljárósággal, csak a szolgadékán nem tartozik bele. Tágabb értelemben viszont beletartozik az alelnök, az aljegyző és a korelnök is. A tisztikar tagjait TISZTVEISELŐKNEK vagy TISZTSÉGVISELŐKNEK nevezték.

A társulat életét a tisztikarral együtt egy húsz tagból álló VÁLASZTMÁNYI TESTÜLET irányította melynek tagjait „VÁLASZTMÁNYOKNAK” hívták. Az elnök minden év elején kijelölt a „választmányok” közül egy öt tagból álló bizottságot, melyet ÖTÖS TAGÚ BIZOTTSÁGnak vagy ÜGYVEZETŐ BIZOTTSÁGnak neveztek. Tagjait „BIZOTTSÁG URAKnak” vagy „BIZOTTSÁGOKnak” hívták. A „bizottság urak” sokszor éveken keresztül ugyanazok a személyek voltak, olyanok akik a választmányi testületben már nagy tekintéllyel, több éves tapasztalattal rendelkeztek és a társulat irányításából évek óta kivették részüket. Az ötös tagú bizottság hatáskörébe tartozott a „társulat kiadási és bevétel könyvének felülvizsgálása évente legalább egyszer”, a társulat „kiadó pénze” felett való intézkedés és a „sürgősebb dolgok elintézése és a társulat ingó vagyonának ellenőrzése”.¹³

13. Jkv. I. 1911. dec. 19./7. tárgy.

Az ötös tagú bizottság üléseit BIZOTTSÁGI GYŰLÉSEKnek nevezték. Ezen az öt „bizottság úron” kívül két „kisegítő bizottság úr” (másnéven pót bizottsági tag) is résztvett. Ők csak azért voltak jelen, hogy tanuljanak, szavazati joguk nem volt.

Bizottsági gyűléseket akkor hívtak össze, ha kevésbé fontos ügyekben kellett határozni. Ezen a gyűléseken döntöttek el, hogy milyen témákat vitassanak meg a választmányi testület és a tisztikar gyűlésein, az ún. VÁLASZTMÁNYI GYŰLÉSEken

A társulat életét legfelsőbb szinten a választmányi gyűléseken irányították, melyeket az alapszabályzat közgyűlésnek nevez. A választmányi gyűléseken tehát a tisztikar és a választmányi testület volt köteles megjelenni. Ezeket a gyűléseket mindig a fődékán házában tartották és az elnök vezette le. Választmányi gyűlést évente legalább négyszer kellett összehívni, de rendszerint ennél sokkal többször üléseztek. (Az 1920-as, 1930-as években gyűléseztek a leggyakrabban, évente átlagosan tízszer is.)

A választmányi gyűléseken való összejövetelek időpontja kötődött a mezőgazdasági munkákhoz. Tavasszal és nyáron ritkábban tartottak gyűlést, míg az őszi és téli hónapokban szinte havonta.

Miket tárgyaltak a választmányi gyűléseken? Itt tárgyalták meg a társulat szervezeti életével kapcsolatos ügyeket, (a tisztségviselők állását illető témákat, a legkülönbözőbb személyi és fegyelmi ügyeket, az új tagok belépését vagy az esetleges távolmaradásokat, kilépéseket). Itt jelentették be az alapítvány tételeket, hagyományozásokat és ajándékozásokat. Megbeszélték az egyházi és társulati ünnepek megrendezésével és időpontjával kapcsolatos ügyeket, a temetéseket, társulati miséket. Megvitatásra kerültek a társulat vagyontárgyaival kapcsolatos kérdések is (azok javíttatása, eladása, újak vétele stb.). Megbeszélték a társulat pénzügyeit (a fontosabb kiadásokat, bevételeket, pénzfelvételeket, tagdíjak nagyságát stb.). Megtárgyalták a társulat szőlőföldjének megművelésével kapcsolatos témákat, és a szőlőtermés, a borkészlet felhasználására vonatkozó kérdéseket is.

De hogyan folytak le ezek a gyűlések? Egykori társulati tag kifejezésével élve „nagyon parlamentárisan” zajlottak.¹⁴ A választmányi gyűlés kezdetekor az elnök üdvözölte a megjelenteket és fölkérte őket, hogy „társulatunknak ezen egynéhány tárgyait a legnagyobb figyelemmel és odaadással legyenek szívesek letárgyalni.”¹⁵ Ezután felkért két „választmányt” a jegyzőkönyv hitelesítésére. A jegyző felolvasta az előző választmányi gyűlésről írt, letisztázott jegyzőkönyvet. Ha a választmányi testület helyesnek találta, akkor a hitelesítők aláírták. (A társulatban csak két alkalommal fordult elő, hogy a jegyzőkönyvet újra kellett írni.) Ezután az elnök előadta az ügyvezető bizottság által előkészített tárgyakat, melyeket sorban megvitatottak. Általában szavazás útján hoztak határozatokat. Az öregebb, köztisztviselőben álló tagok szólaltak fel gyakrabban, az ő véleményük volt a mérvadó. Mindenki véleményét meghallgatták, de a felszólalásokba nem volt szabad beleszólni. Hagyományozások, adományozások, s főként fegyelmi ügyek és belépések esetében behívták és meghallgatták az érintetteket is. A gyűlést az elnök ha „több tárgy nem lévén”, bezárta.

Nézzük meg milyen sorrend szerint lettek megválasztva a tagok a különböző tisztségekre. „Az előljárási tisztét a társulat minden férfi tagja a társulatba lépés idő és sorrendjében a szolgadékánságtól fölfelé egy évig viselni köteles” – írja az alapszabályzat ötödik szakasza. Tehát a tisztség mindenkire rákerült belépési sorrend szerint. Először a szolgadékánságot kellett eltölteni. Ezután alkalmasság szerint vagy az aldékánság vagy a jegyzőség következett (egy-egy év). Akit, mint írástudót, jegyzőnek szántak, annak előtte egy évig aljegyzőnek kellett lennie. Az aldékán és a jegyző voltak a fődékánság várományosai. Ezek tisztségük letöltése után

14. K. A.

15. Jkv. I. 1919. jan. 6.

két-három évig mint „választmányok” vettek részt a választmányi gyűléseken, s csak azután került rájuk a fődékáni tisztség (egy év). Csak a fődékánást elöltött lehetett az elnöki tisztség várományosa. A fődékánást elöltése után újabb három-négy évi „választmányosság” vagy bizottsági tagság következett, de előfordult, hogy még a választmányi testületből is kikerült az illető „pihenni”, azaz csak mint rendes teherviselő tag vett részt a társulat életében.

Akit előre elnöknek jelöltek, azt az elnöki tisztségét megelőző évben „behozták újra a választmányba” egy évre mint alelnököt. Aki az elnökséget is eltöltötte (ált. két év), még néhány évig benn maradhatott mint bizottsági tag a vezetőségben, majd kimaradt a társulatban. Helyettük pedig jöttek mindig az újak. Így frissítették, újtották meg a választmányi testületet.

Ha egy társulati tag valamelyik másik társulatban tisztviseelő volt, akkor a Szeplőtelen Fogantatás Társulatban fel volt mentve erre az időre a tisztviseelői szolgálat alól. Ha akart szolgálhatott, de nem volt kötelező.

Vegyük sorra az előjáróság tagjainak feladatait. Az eredeti hierarchia szerint (az alapszabályzat első példánya) az ELNÖK, vagy régebbi szóhasználattal a „szószóló” áll az első helyen. „Szószóló, ki elnököl a gyűléseken és a temetőben temetéskor az egyházi szertartás után előimádkozik” – mondja az alapszabályzat ötödik szakasza. A társulati ünnepeken az elnök mondott beszédet és ő imádkozott elő.

1911-től „különleges szükségek körülményére” két évente alelnököt is választanak. Az ALELNÖK a már „másod éves” elnök mellett egy év alatt beletanult a tisztségbe és szükség esetén az elnököt is helyettesítette.

1930-ig csak a jegyzőséget eltöltött személy lehetett elnök. Ez az elnöki tisztség fontosságára, társadalmi megbecsülésére utal, hisz csak írástudó, már tanultabb embert kívántak erre a posztra. 1930-ra valószínűleg gyarapodott a társulaton belüli írástudók száma, és aki nem lett jegyző, nem feltétlenül volt írástudatlan. Ezt a feltételezést megerősíti az az 1929-es választmányi határozat, miszerint „1930-tól kezdve az elnöki állást foglalja el az aldékán is aki megfelelő ne csak a jegyző”.¹⁶

Második, de legalább olyan fontos tisztség a FŐDÉKÁNI poszt volt. A fődékánt ÖREGDÉKÁNNak is hívták. Tisztségével, feladatkörével a Szeplőtelen Fogantatás Társulat alapszabályzata részletesen is foglalkozik: „A fődékánnak minden társulatbeliektől illendő tisztelet és becsület adassék; úgy hogyha a társulatot illető dologban közülük akárkit és akár mikor magához szólíttat, és amit kinek-kinek parancsol, a társulat rendje szerint tartozik mindenki szavát fogadni és neki engedelmeskedni.”¹⁷ A fődékán kötelessége volt a társulati tagokat a szolgadékánok által a társulati ünnepekre, egyházi szolgálatokra kirendelni, („bevetni”). A fődékánál tartották a gyűléseket és a különböző ünnepi összejöveteleket.

„Ha valaki a társulatbeliek közül súlyos betegségbe esik és ápolókat kíván, a fődékán tartozik a társulati tagok közül két embert mellé rendelni.” „A fődékán és az aldékán tartoznak a társulatbeli betegeket látogatni és azokat a szentségek fölvetelére figyelmeztetni és inteni. A beteglátogatás kötelme alól csak a hatósági tilalom menti fel őket.”¹⁸

A fődékán ügyelt az aldékánnal együtt a társulat vagyonára is: „A társulat minden vagyonát a fődékán és az aldékán a választmány állandó ellenőrzése mellett, saját anyagi felelősségük mellett kezelik, és a vagyonkezelésről minden évben, a december nyolcadikát követő vasárnapon délután ... számot adnak.”¹⁹ A fődékáni tisztség egy évre szólt.

16. Uo., 1929. dec. 4./3. tárgy.

17. Articuluskönyv, 1. alapszabályzat 7. szakasz.

18. Uo. 10. szakasz.

19. Uo. 14. szakasz.

Fontos szerepet játszott a társulatban a fődekán felesége, a „FŐDEKÁNYNÉ”. Az ő feladata volt a társulati oltár díszítése, virágokkal ellátása, az oltárruhák tisztítása és új gyertyák beszerzése. Ezeket gyakran saját költségükön végezték el. Nagy társulati ünnepekkor a fődekánnénak kellett a társulat választmányi testülete és tisztikara számára ebédet főznie.

Nagyjából egyenrangú tisztség az aldekáni és a jegyzői, bár a jegyzőnek nagyobb társadalmi megbecsültsége volt. Aki az egyiket „viselte”, nem kellett már a másikat is betöltenie. Általában az írástudatlan, vagy épp írástudó, de gátlásos, nehezen fogalmazó személyek, – akik emiatt vonakodtak a jegyzői állás elfogadásától – vállalták el az aldekánságot.

Az ALDEKÁNT másnéven KISDEKÁNKént is emlegették. Természetesen az aldekánnak is megvoltak ill. a társulat története folyamán kialakultak a kötelezettségei: 1909-ben a választmányi testület kimondta „örök időkre” nézve is, hogy az aldekán a szolgadékánnal minden évben az alakuló gyűlés után beszédje az elmaradt taksadíjakat és kamatokat. 1910-ben arról döntenek, hogy a „társulat alapítványi és szenvedő kötvényeiről lajstrom állíttassék ki és az aldekánnál tartsák szerencsétlenség beütése biztosítására”.²⁰ 1933-ban az egyik választmányi gyűlésen a korelnök kifejtette, hogy a társulatnál „az aldekány úrnak semmiféle kötelessége ez ideig nem volt, ezért a választmányi gyűlésen gyakran meg sem jelent. Indítványozta, hogy a társulati ládák kulcsa az aldekánnál legyen, „és akkor kötelessége lesz a társulat vagyona felett mint esküdt embernek örködni”.²¹ Mindezekből kiderül, hogy az aldekán egyik fő feladatának a társulat vagyonának kezelését, annak óvását tartották. Ezt mondja ki az alapszabályzat – már a fődekán feladatainál idézett – 14. pontja is. A fődekánnal együtt végzendő kötelezettsége volt az aldekánnak a társulatbeli betegek látogatása. Ezenkívül az aldekán felelt azért is, hogy a társulat bora „időben le legyen fejtve”, el legyen adva.²² Az aldekáni állás szintén egy évre szólt.

Kivette a részét a társulati életből az „ALDEKÁNYNÉ” is. Ő segédkezett az oltárdíszítésben és az ebédek főzésében a „fődekánnénak”, gyakran a kiadásokban is megosztottak.

Igen jelentős és a társulati tagok által megbecsült tisztség volt a jegyzőség. A JEGYZŐ-nek természetesen írástudó embernek kellett lennie, aki képes volt értelmesen összefoglalni és megfogalmazni a gyűléseken tárgyalt témákat. A jegyző vezette a társulati könyveket. A gyűléseken a jegyző fragmentumot (piszkozat) vett fel a tárgyalt témákról és a hozott határozatokról, amit aztán letisztázott és jegyzőkönyvbe foglalt.

A jegyzői állás elég nagy elfoglaltságot jelentett, és fáradságos munkának számított. Ezt jelzi egy 1912-ben elfogadott felelőtlenség határozat, miszerint a jegyzői állás „igen terhes”, ezért a társulat idősebb tagjai ezen és a többi „súlyos állás” alól legyenek felmentve. Ugyanezen a gyűlésen döntenek úgy, hogy a jegyzőség nem egy hanem két évre szóljon, mivel arra alkalmas egyén akkoriban nem volt elegendő számmal a társulatban. Nyolc évvel később, 1922-ben fogadták el azt az indítványt, miszerint „a jegyzői állás egy évre is megfelel, van elég fiatal erre megfelelő” tagtárs a társulatban.²³ Egy 1914-es választmányi gyűlésen kimondták, hogy a leendő jegyző szolgadékánságot ne viseljen, s ha már volt szolgálta vagy annak váltságát fizette, akkor kapja vissza az összeget.

Amikor valakit a jegyzői tisztségre előre kijelöltek, előtte egy évre megválasztották aljegyzőnek. Az aljegyző feladata az volt, hogy ezen egy év alatt ismerkedjen a fogalmazással, a jegyzői feladatokkal. A gyűléseken mindig ott kellett ülnie a jegyző mellett, neki is fel kellett vennie fragmentumot, amit aztán összehasonlítottak a jegyzőével, kijavították

20. Jkv. I. 1910. máj. 16./8. tárgy.

21. Uo. 1933. szept. 24./3. tárgy.

22. Uo. 1933. szept. 24./4. tárgy.

23. Uo. 1922. nov. 12./4. tárgy.

és megbeszélték az esetleges hibákat. A jegyzőnek feladata volt tehát az aljegyző segítése és tanítása is, hogy az aztán egy év múlva megfelelően el tudja látni a tisztségét.

Itt kell megemlíteni még a KORELNÖKI tisztséget. A társulat választmányi testületében a korelnök is benne volt. A korelnökség tiszteletbeli poszt volt. Általában annak járt, aki már minden tisztséget elviselt, esetleg több évig is szolgált, mint ami szokásos volt, vagy esetleg valamely nagyobb adományt tett a társulat számára. És természetesen általában ő volt a társulat legidősebb tagja. A korelnök résztvett mindazokon a társulati ünnepeken, összejöveteleken, amelyeken a többi tisztviselő.

Korelnökök a Szeplőtelen Fogantatás Társulat fennállása során a következő személyek voltak:

1910-?	id. Bognár Mihály
1930-31	Váhgi János
1931-44	Major István
1944-47	Bogdány József

Az eddig említettek voltak a tisztikar tagjai. Az ő együttes kötelezettségük volt, hogy jelen kellett lenniük minden egyes társulati temetésen, misén, búcsún, ünnepen, egyszerűen minden összejöveteleken, ahol a társulat kivonult. Nagy idő és anyagi áldozatot követeltek ezek, de „vállalták szívesen, mert rangot is adott nekik, ha tisztviselők voltak”.²⁴

Az előjáróshoz tartozott még (a tisztikar tagjain kívül) a SZOLGADÉKÁN, vagy más néven SZOLGALÓDÉKÁN. A szolgadékan feladata volt a vezetőség és a társulati tagok közti közvetítés, mozgósítás bizonyos eseményekre, összejövetelekre (pl. temetésekre, búcsúkra stb.). Társulati szóhasználat szerint ők „vetették be szolgálatra a dékánytársakat”, azaz ők „talpalltak”.

Jelen társulatban évente két szolgadékánt választottak. Ezek lettek más szóval a „hites szolgák”. Amennyiben vállalták a feladatot, egyúttal „talpallós szolgák” vagy másnéven „lábbal szolgáló szolgák” lettek. Ha nem vállalták a „talpallást”, meghatározott összegű „szolgaváltságdíjat” fizettek a társulatnak, és maguk helyett szolgát fogadtak. Ezeket a fogadott szolgákat „fizetett szolgáknak” nevezték. A társulat pontosan számontartotta, hogy ki ki helyett tölti a szolgaságot. A „szolgaváltság” címén lefizetett összeget a „lábbal szolgáló szolgák” kapták meg, ez volt az ún. „talpalló”.

A szolgálai tisztség elvileg egy évre szóló kötelezettség volt, de a „lábbal szolgáló szolgák” gyakran több évig is „talpalltak”. Már jól ismerték a tagokat, lakhelyüket, és szívesen vállalták ezt éveken át újra.

Sok vitás ügy keletkezett a szolgadékanság vállalása, vagy a fogadott szolgák járandóságának nem fizetése miatt.

A szolgadékanoknak a választmányi testület 1927-es döntése következtében nem kellett „maradságot” (tagdíjat) fizetniük. 1928-ban pedig olyan határozatot hoztak, mely szerint a szolgadékanoknak és a tisztviselőknak „kocsiilletéket” sem kellett fizetniük.

Nem tartozott a vezető beosztásokhoz, de a társulat életében jelentős és fontos volt a búcsúvezetői és a nagylobogósi poszt.

A BÚCSÚVEZETŐ volt a szentkúti búcsúnak, a társulat „fogadott Szent Búcsújának a fővezetője”.²⁵

Ez a megbízás több évre szólt, a búcsúvezetők általában halálukig viselték ezt a posztot. 1912-ben a választmányi testület szükségesnek találta, hogy „búcsúvezető kíségetőt” is válasszanak.

A társulat működésének kezdetétől 1922-ig, haláláig Bakocs János volt a társulat búcsúve-

24. K. A.

25. Jkv. I. 1912. jún. 2./8. tárgy.

zetője. 1922-ben az addigi búcsúvezető kiségitő, Tasi Sándor vállalta el ezt a posztot. Sajnos nincs adat a társulat későbbi búcsúvezetőinek személyéről.

A társulat NAGYLOBOGÓSÁnak kellett vinnie a nagy temetési lobogót, amely alatt a társulati tagok a temetésekre kivonultak. A jegyzőkönyv adataiból kiderül, hogy a lobogó elég súlyos volt, erős és fiatal emberre volt szükség a viteléhez. A társulat „nagylobogó-vívői” általában részesülést kértek a társulati províziókból és nem fizettek sem maradságot sem kocsisilletéket. Ez a megbízás szintén nem meghatározott időre szólt.

A jegyzőkönyv a társulat következő nagylobogósairól tesz említést: Bardóczy Ferencz 1925-ben öregségére hivatkozva kérte az állás alóli felmentését, aki helyett Szundi Ferenczet választották meg. 1932-től Demeter István, 1933-tól Ferencz János vállalta ezt a tisztséget. Későbbi adatok nincsenek a nagylobogósok személyéről. A LOBOGÓKERESZTANYAság és LOBOGÓKERESZTAPAság (régbben lobogóvédnök és lobogóvédnök) tiszteletbeli címeknek számítottak. Lobogókeresztzülökké általában a társulati lobogót elkészíttető vagy felújító házaspárt neveztek ki. A lobogókeresztanya csináltatott a lobogóra egy szalagot, amelyen egy ilyesfajta felirat állt: „Szeplőtelen fogantatott Szűz Mária tiszteletére xy-né”. Az új lobogó felszentelésekor a lobogókeresztanya helyezte a szalagot és egy koszorút a lobogóra. A lobogókeresztzülöket a nagy társulati ebédekre, évfordulókra és ünnepekre is meghívták. 1910-től id. Bognár Mihály és neje, 1922-től Marton István és neje Horvát Rozália, 1947-től pedig II. Juhász Ferencz és neje Liptay Mária voltak a Szeplőtelen Fogantatás Társulatnál a lobogókeresztzülők.

A társulat története során jónéhányszor előfordult, hogy egyes tagok valamilyen oknál fogva felmentésüket kérték a rájuk váró tisztség betöltése alól. Nézzük meg milyen okok lehettek ezek.

1930-ban a soron következő fődékán kifejti, hogy ő ugyan „szívesen elfogadná 1931-re a fődékányságot, de a helyisége túl szűk”, nem felel meg a gyűlések megrendezésének. Ezen lényeges érvet figyelembe véve a választmányi testület „egyszer s mindenkorra” fölmentette a fődékánság elviselése alól.²⁶

1932-ben az 1933-ra való fődékán esetében más volt a helyzet: „szét van válva a kedves feleségétől” és „fődékánasszony nélkül nem töltheti be a kötelezettségét”.²⁷ Ezt az indokot is méltányolta a választmányi testület 1934-ben a soron következő fődékánt öregségére való tekintettel mentették fel. Az 1938-ra megválasztandó fődékán azért vonakodott a tisztség elfogadásától, mert a felesége „tiltakozott” ellene. Ezt a v. t. nem tudta méltányolni és a kijelölt fődékánt megbüntették.²⁸

Az aldékáni tisztség alól is előfordult néhány felmentéskérés. Pl. 1934-ben a kijelölt aldékán elhúzódó betegségére hivatkozva kért és kapott fölmentést.

Az aljegyzői és a következő évben ezzel járó jegyzői állás alól azért kérte 1912-ben az egyik társulati tag felmentését, „mert ő az alsórészen lakik” és „néki ... igen terhére lenne”. A helyette felkért egyén szintén alsórészi lakhelyét emlegetve kérte fölmentését. A társulat ezt az indokot elfogadta azzal, hogy ez „úgy is felsórészi társulat”.²⁹

A jegyzői állásnál az arra való alkalmatlanság volt az igazi fölmentő ok: 1929-ben a választmányi testület a kijelölt jegyzőt felmentette, „mivel hogy meggyőződést szerzett ...

26. Uo. 1930. szept. 11./1. tárgy.

27. Uo. 1932. nov. 14./8. tárgy.

28. Uo. 1937. ápr. 4./2. tárgy.

29. Uo. 1912. jún. 2./5. tárgy.

hogy arra képtelen, de egyéb tisztséget hajlandó elfogadni”.³⁰ 1946-ban az egyik választmány szembetegsége miatt nem fogadta el az aljegyzői, később jegyzői állást.

1926-ban az egyik társulati tag (Marton István lobogókeresztapa) az összes tiszti állás alól felmentést kapott, „mert körülményei nem engedték” meg azok elviselését. Az elnök javaslatára ezután megválasztották „tiszteltbeli választmánynak”.³¹

Nézzük meg, hogy hogyan lehetett valaki tagja a társulatnak és hogyan zajlott a belépés. Belépéskor a tagot annak szándéka szerint vagy teherviselőnek vagy taksásnak vették fel. A tagok „helyzete” később változhatott.- Igen ritkán, de előfordult, hogy taksás átkérte magát teherviselőnek és fordítva. Teherviselők általában öregségükre hivatkozva iratták át magukat taksásnak. Az átvételtől a választmányi testület határozott.

Az alapszabályzat harmadik szakasza szerint a társulatba beállt „mindkét rendbeli tagok ... a legközelebbi társulati misén, a keresztsókolás előtt ígéretet tesznek”, melynek szövege a következő: „Én NN, mint a Szeplőtelen Fogantatás Társulatának tagja, ígérem, miszerint Isten segítségével minden erőmből azon leszek, hogy a Krisztus iránti hitben és szeretetben, a szeplőtelenül fogantatott Szűz Mária érényeinek követésében, valamint a vasárnapok és ünnepnapok megszentelésében, továbbá a káromkodás és a mértéktelenség elkerülésében a társulatnak méltó tagja legyek. Amen.” Ezt az articulusi pontot próbálja gyakorlattá tenni egy 1918-as elnöki bejelentés, miszerint ezt a fogadalmat „ha ezután valaki a társulatba beáll” „az eskümisén az oltárunknál is kell tenni”.³²

Előfordult, hogy a társulat valakit „sem teherviselőnek, sem taksásnak”, hanem „tiszteltbeli tagnak” vagy „dísztagnak” vett fel. A társulat tiszteltbeli tagja volt többek között 1909-től Dr. Török Kálmán felsővárosi plébános és 1922-től Kóczian Jenő felsővárosi kántor.

1922-ben a társulat elhatározta, hogy negyven éven felüli személyt nem vesz be a társulatba teherviselőnek, csak taksásnak. Ez alól azonban néhányszor tettek kivételt.

A társulatba belépni kívánó először a társulat elnökének vagy a fődékánnak jelezte szándékát, akik behívták a következő választmányi gyűlésre. A gyűlésen minden egyes belépni szándékozónak külön-külön foglalkoztak. Mindegyiktől megkérdezték, hogy „tagja-e más társulatnak és tartja-e aztat?” (vagyis hogy kiveszi-e részét a társulat életéből)³³. Ha nem tartotta, akkor ebben a társulatban sem tartották kívánatosnak a tagságát. (Egy 1922-es esetben a Szűz Mária testvértársulattól hozandó igazolásra kötelezték azt a két belépni kívánót, akik azt nyilatkozták, hogy a másik társulatban való tagságukat nem tartják.) Ha egy másik társulattól kizártak valakit, akkor azt ide sem vették föl.

Előfordult, hogy felolvasták a belépni szándékozónak az alapszabályzatot, és kifejtették, hogy milyen kötelezettségek várnak rájuk.

A jegyzőkönyvben az 1910. dec. 10-i választmányi gyűlés után dátum nélkül található egy beállónak szánt összefoglaló a következő címmel: „A társulatunkba beállani kívánóknak elmondani való figyelmeztetés”: „Volt e mán ön más Társulatban ... Hites felesége van e Ha ez úgy van akkor önt a társulat rendes tagjául elfogadja Hogy ha ön a társulat elől írt Törvény szabályait elfogadja Melly így szól Ha önt a Fődékány szolgálja által Temetésre vetteti s ha a Temetésre meg nem jelenik Büntetése legyen 8 fillér. S ha pedig Búcsúkor lobogósnak vagy fáklyásnak vagy pedig Akár melly Misére fáklyásnak ... vetik és ha ígérte magát és meg nem jelent Büntetése legyen 80 fillér. Vagy ha ... Tag társunk betegségben

30. Uo. 1929. dec. 4./4. tárgy.

31. Uo. 1926. márc. 7./4. tárgy.

32. Uo. 1918. dec. 20./6. tárgy.

33. K. A.

szenved s kívánna ... éjjelre virrasztót ... a fődékány ... ha önt vetteti kötelességének ismerje ennek engedelmességre és ha nem teljesíti Büntetése ... 80 fillér. És ha a maradságból vagy akár miféle tartozásból 4 koronán felül felgyűlne és ezen tartozás vissza maradása idején Történne önnek a vagy Feleségének halálozások ennek következtében a társulat nem köteles kirukkolni. Ha pedig a szolgaság rá fog kerülni azt kötelességének tartsa elviselni egy Évig ... Vagy ha körülményei nem engedné ha a társulat olly szíves hogy megválthatja magát szolgaság váltság fizetése legyen 20 korona és Ezen felül a Jegyző állás vagy Aldékány Fődékány s Elnöki állás reá kerül kötelességének ismerje elviselni ... Beiratási illetéket pedig 20 fillért És legyen a Társulatunk tisztességes tagja Isten segítse velünk együtt”.

A társulatba belépni szándékozót erkölcsileg és jellemileg is megbírálták, s ha „sem erkölcsi sem személyi hibát nem találtak benne”, elfogadta a „társulat törvényeit”, és befizette a beiratási díjat, akkor a társulat tagjai közé felvette.

Belépéssel járó anyagi terhek:

Attól függően, hogy a belépő taksásnak vagy teherviselőnek lépett be a társulatba, a belépési költség is különbözött.

Mivel a taksások évenkénti taksadíjat fizettek, belépéskor csak beiratási díjat, másnéven illetéket kellett fizetniük. Más a helyzet a teherviselőkkel. Ők a belépésükkor a beiratási díjon kívül meghatározott összegű alapítványt tettek. Az alapítvány összegét nem volt kötelező azonnal kifizetni, általában a felét fizették készpénzben, másik feléről kötelezvényt adtak. Ez volt a társulat szóhasználatára az „alapítványi kötvény”. E „kötvény” után kamatot tartoztak fizetni a társulat pénztárába. Az alapszabályzat szerint a kamatláb 1908-ban 6% volt.

Az alapítványi díj, a taksadíj és a beiratási illeték természetesen a pénz értékének változásával a társulat fennállása során gyakran változott. (Pl. az alapszabályzat harmadik szakasza szerint 1908-ban az alapítványi díj 20 korona, a taksadíj 2 korona, és a beiratási illeték 20 fillér volt. Az infláció következtében 1923-ban a már akkor 1000 korona alapítványi díjat 20 000-re emelték, a taksadíj 5000 korona, a beiratási illeték 1000 korona lett. 1927-ben 4 pengő alapítvánnyal léptek be az új teherviselő tagok.)

A társulat nem szívesen vált meg tagjaitól. Az alapszabályzat későbbi, újonnan szerkesztett nyomtatott példányának 13. szakaszában ez áll: „Aki egyszer a társulatba beáll, abból elegendő ok nélkül ki nem léphet. Ha mégis kilépne, a társulaton semmi követelni valója nincs többé, még azon esetben sem, ha a társulat kilépéséhez hozzájárult. Ha a kilépett tag ismét felvetetni kívánja magát, a visszavételről az egész társulat határoz; ha annak határozata rá nézve kedvező, a visszavételkor az egész társulatot megkövetni tartozik.”

Ha a társulattól több évre elmaradt tag később vissza akart térni, csak az esetben fogadta vissza a társulat, ha erkölcsileg megfelelt, és az évek óta nem fizetett maradságát és restanciáját rendezte.

Ha egyszer valakit kizártak a társulattól, általában többé nem fogadták vissza.

Önként kilépések igen ritkán fordultak elő a társulat életében. A harmincas évek elején, amikor a gazdasági válság hatásaként sok tag nem tudta rendesen fizetni a tagdíjat, történt több önként kilépés. Ha valaki több évig elmaradt a társulattól, egy idő után automatikusan megszűnt a tagsága. Eleinte előfordult, hogy valaki évekig nem járt a társulatba, majd amikor a családjában haláleset történt, mégis kérte a társulati temetést. A temetéssel járó

terhek pedig a társulatot terhelték. Így aztán később született egy szóbeli határozat, miszerint aki „három évi maradsággal fel van, utána automatikusan” megszűnik a tagsága.³⁴

A vallásos társulatok működését 1950 szeptember 24-én belügyminiszteri rendelet alapján Gyöngyösön is betiltották. A többi gyöngyösi társulathoz hasonlóan a Szeplőtelen Fogantatás Társulat sem oszlott fel, fenntartotta a hagyomány éltető ereje. Leszűkített keretek között tovább folytatta tevékenységét.

IRODALOM

BOROVSZKY Samu

1909. Heves vármegye. Budapest.

KECSKÉS Péter

1992. Oppidum és confraternitas: A gyöngyösi Szent Lélek Társulat. In.: NÉP-NYELV Budapest, 63–70.

LÖFFLER Erzsébet

1984. A gyöngyösi céhek a XVIII–XIX. században. In.: HAVASSY Péter–KECSKÉS Péter (Szerk.) Tanulmányok Gyöngyösről Gyöngyös, 287–318.

Várallyayné-Hatala Emese

Die Geschichte des Vereins „Unbeflechte Empfängnis” in Gyöngyös ab 1908 bis 1950. I.

Der Aufsatz beschäftigt sich mit dem religiösen Verein "Unbefleckte Empfängnis" (Szeplőtelen Fogantatás), der offiziell 1908 genehmigt wurde. Zu dieser Zeit gab es in Gyöngyös 9 religiöse Vereine. Die Geschichte einiger von diesen Vereinen geht auf das Mittelalter zurück.

Während des Mittelalters wurden in Gyöngyös nach dem Vorbild des Aufbaus und der Verfassung der Handwerkerzünfte mit der Hilfe der Katholischen Kirche religiöse Vereine gegründet. Diese Vereine hatten Altären in ihrer Pfarrkirche, an denen sie ihre Messen hielten. Sie verfügten auch über Weinbauanlagen, die von den Mitgliedern gemeinsam gebaut wurden. Sie wurden von jährlich neugewählten Vorständen geführt, die regelmässig Sitzungen hielten. Die Tätigkeiten und Alltage der Mitglieder wurden in einer Vereinverfassung vorgeschrieben. Die Vereine zogen mit Fackeln und Flaggen an den Kirchenfesten und Begräbnissen der gestorbenen Mitglieder aus. Sie nahmen auch an den bedeutendsten städtischen Festen gemeinschaftlich teil.

Unter den religiösen Vereinen in Gyöngyös war der Verein "Unbefleckte Empfängnis" am jüngsten und zugleich am kleinsten. Sein Aufbau und seine Verfassung bildete er nach dem Vorbild der älteren Vereine in Gyöngyös aus. Seine Pfarrkirche war die Sankt Bartholomäus Kirche. Dieser Verein war in erster Linie für die Organisation und Abwicklung der Wallfahrt, – die jedes Jahr zu der "heiligen Brunne" in Mátraverebély geführt wurde, – gegründet. Die Mitglieder waren meistens Weinbauer, die oft aus einigen verwandten Fa-

34. Uo.

milien stammten. Der Vorstand bestand aus den Funkzionären (Oberdekan, Vizedekan, Vorsitzende, Notar, Dienerdekan) und einem Ausschuss, der 20 Mitglieder zählte. Sie wurden in der Reihe des Eintritts in den Verein von Jahr zu Jahr neugewählt. Die Aufgaben der Funkzionäre waren in der Verfassung vorgeschrieben. Der Vorstand hielt wenigstens viermal in einem Jahr Sitzungen, in denen die Themen des Vereinlebens diskutiert wurden.

VÁRALLYAYNÉ HATALA EMESE
H-3200 Gyöngyös
Jeruzsálem u. 10. IX./56.12

**Gyöngyös helyőrség története
1956 október 23 és december 31 között**

Kozári József

Abstract: The history of the Gyöngyös garrison from October 23rd to December 31st 1956. The study deals with the history of the 4th Motorized Division in the period between 23rd October 1956 and November 4th. The resources are the reports that were requested following the order of the chief of the general staff. Every division leader was obliged to write a report and submit it to the ministry. These documents were regarded as top secret until 1994, they have recently become available for research. These data inform us about what opinions the commanders of the different division, the general staff and the rank and file had, and also about how they acted during the revolutionary period of 1956. The reports are naturally unable to give an overall view of the contemporary events, however they are undoubtedly useful contributions to a better knowledge of the army operations in 1956. The author had set this aim for himself.

1994 folyamán kutathatóvá váltak azok a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött, s azt megelőzően szigorúan titkosnak minősített iratok, amelyeket a Magyar Honvédség vezérkari főnökének 1956. december 17-én kelt 02-es számú parancsa hívott életre, s melyekben az egységparancsnokok beszámoltak csapataik október 23-a utáni tevékenységéről.

Ezek a jelentések nemcsak a hadsereg 1956-os történetének képezik fontos forrását, hanem mindazon szervezeteknek, településeknek vagy intézményeknek, amelyek a hadsereggel valamilyen kapcsolatban voltak, habár sok esetben nagyon sommásan fogalmazznak, és nem térnek ki minden részletre. Az is tény, hogy egy forrás alapján nem lehet minden tekintetben hiteles képet adni egy eseményről, de megismerése mindenképpen szükséges egy árnyaltabb kép kialakításához. Ezért tartjuk fontosnak, hogy a Gyöngyössel kapcsolatos jelentéseket közreadjuk, s reméljük, hogy a kortársak visszaemlékezéseivel és minél több napvilágra kerülő dokumentummal kiegészítve a közeli jövőben egy valósághibb kép kialakítására is módunk lesz.

1956. október 23-a Gyöngyösön a következő katonai alakulatokat találta: a 4. gépesített hadosztály törzse, és az alárendeltségében lévő közvetlen alegységek, a Táncsics Mihály laktanyában elhelyezett 83. felderítő zászlóalj, valamint a Gyöngyösi Járási Kiegészítő Parancsnokság. Ennek a katonai erőnek jó része azonban csak papíron létezett, hiszen a 4. gépesített hadosztály átszervezés alatt állt, a 83. felderítő zászlóalj keretegység volt 100 fővel, a kiegészítő parancsnokság pedig elsősorban adminisztratív tevékenységet folytatott.

A 4. gépesített hadosztály törzsének a Honvédelmi Minisztérium parancsa értelmében október 25-ig kellett befejeznie az átszervezést. Ennek keretében az alárendelt egységeket átadták, – az egri 6. gépesített ezredet például az esztergomi hadosztálynak – a raktárakban lévő anyagokat leadták, a hadosztályközvetlen alegységek személyi állományát új állomáshelyükre útba indították, az időközben áthelyezett tiszteket új beosztásukba átirányították,

és a törzs összes osztálya és alosztálya a felszámolás befejezésén, illetve a felszámolási okmányok elkészítésén dolgozott. Az állományukba tartozó 71 tiszt, 3 tiszthelyettes és 1 harcos még fegyverrel sem rendelkezett október 23-án, csak később, a felderítő zászlóaljtló kaptak fegyvereket. A 83. felderítő zászlóalj 10 harckocsija, 17 golyószórója, 219 géppisztolya és 20 pisztolya a hozzá tartozó lőszerrel azonban nem lebecsülendő erőnek számított, bár mint korábban említettük, a személyi állomány mindössze 100 főt tett.¹

"1956 őszére – emlékezett vissza a hadosztály egykori szakaszparancsnoka – a gyöngyösi hadosztálytörzs megkezdte a felszámolást. Megszűntek a hadosztályközvetlen alegységei, a híradó zászlóalj, a tüzértörzs, tehát az összes fegyvernemi törzsek, illetve azok csapatai, és ezek el is hagyták Gyöngyöst. A laktanyát azonban őrizni kellett, – hiszen még nem minden anyagot szállítottak el a raktárakból – és akkor egyszer csak megjelent itt Esztergomból egy felderítő zászlóalj. Ennek parancsnokát rögtön kinevezték laktanyaparancsnoknak. Ettől kezdve az esztergomi felderítő zászlóalj adta a laktanya őrséget, és biztosította a laktanya fenntartását is. Még a szakácsokat is ők adták. Ebből is láthatja, hogy a hadosztálytörzs teljes felszámolás alatt volt. A hadosztályparancsnok és néhány helyettese, valamint a törzsből úgy 10–15 tiszt még itt tartózkodott. Dehogy voltunk mi 71-en. Bár lehet, hogy papíron annyian voltunk, a szabadságon meg a betegállományban levőkkel, de én 10–15 tisztnél többre nem emlékszem. Jómagam is csak azért maradtam itt, mert felderítő tiszt lévén áthelyeztek az esztergomi zászlóaljhoz. Ezt a beosztást azonban már nem vettem át. Hát így találta a hadosztályt október 23-a."

1956. október 23-án a jelentések szerint Gyöngyösön különös esemény nem történt. A katonák hangulatát, csakúgy mint az ország lakosaiét az elmúlt hetek sajtóvitái foglalkoztatták, de vitakoztak a magyar párt és kormányküldöttség jugoszláviai tárgyalásairól is.

A katonák meggyőződése volt, hogy változtatni kell az addigi politikán, sőt bizonyos változásokat már érezni is véltek, s ezért nagy várakozással hallgatták Gerő Ernő esti rádióbeszédét. A 20 óraker elhangzott beszéd azonban nem nyugtatta meg a hallgatóságot. Véleményük szerint a beszéd a politikai helyzetet nem tisztázta, befejezetlen volt, és bizonytalanságot idézett elő a tisztikarban. Mint a kiegészítő parancsnokság tisztjei elmondták: "Valamennyiünket meglepett Gerő Ernő 23-i rádiónyilatkozata. A reális helyzetről vajmi keveset tudtunk akkor".²

A Gyöngyösön állomásozó katonák az október 23-i budapesti eseményekről első ízben október 24-én a rádió adásaiból értesültek. A rádió épülete elleni támadás megdöbbenést keltett a tisztekben. A helyőrségparancsnok rövid tisztí gyűlésen igyekezett tájékoztatni beosztottjait a történekről, s ebben segítségére volt három tiszttársa, akik szolgálati ügyben előző nap Budapesten tartózkodtak, és beszámoltak az általuk látottakról és tapasztaltakról. Sajnos arról nem szól forrásunk, hogy az említett tisztek mit láttak és tapasztaltak Budapesten, mint ahogy arról sem, hogy mit tartalmazott a helyőrségparancsnok tájékoztatója. Az viszont tény, hogy a helyőrség alakulatait a parancsnok riadókészültségbe helyezte, és a teljes személyi állományt felfegyverezte. A hadosztálytörzsnél és a 83. felderítő zászlóaljnl is ügyeletes tisztí szolgálatot szerveztek. Arra nem térnek ki a dolgozat forrásául szolgáló dokumentumok, hogy a riadót felsőbb parancsra, vagy az események ismeretében rendeltéke el. A városban felderítő járőrszolgálatot szerveztek, és felvették a kapcsolatot a megyei, járási, városi pártszervekkel, tanácsokkal és a BM megyei és városi osztályaival.³

1. 4. gépesített hadosztály jelentése Hadtörténeti Levéltár 1956-os gyűjtemény 3. őrzési egység. 482–483. l.

2. Gyöngyösi Járási Kiegészítő Parancsnokság jelentése. Hadtörténeti Levéltár 1956-os gyűjtemény 6. őrzési egység 429. l.

3. 4. gépesített hadosztály jelentése Hadtörténeti Levéltár 1956-os gyűjtemény 3. őrzési egység 484. l.

"Meg kell mondjam magának – folytatja visszaemlékezését az egykori szakaszparancsnok, hogy Gyöngyös október 25-ig csöndes és nyugodt volt. Én semmiféle hírt nem hallottam a pesti eseményekről, és ha a polgári lakosságnak voltak is információi, ez a város életében nem nyilvánult meg. Mint a városba küldött felderítő tiszti járőr tagja semmi rendkívülit nem tapasztaltam. Mi se szoltunk senkihez, hozzánk se szóltak. Egyébként én a Gerő beszédre sem emlékszem. Lehet hogy nem is hallottam. Talán szolgálatban voltam."

24-én a járási kiegészítő parancsnokságon is elrendelték az összetartást. A parancsnok megszervezte a szolgálatot, kiosztották a fegyvereket, a parancsnokság udvarán golyószóró tüzelőállást létesítettek, s bár a személyi állomány komoly vitákat folytatott az események megítélését illetően, melynek során az ellenforradalomtól a felkelésen át a szabadságharcig hangzottak el vélemények, a hivatalos kormány elleni fegyveres fellépést egyöntetűen elítélték, és elhatározták, hogy ha a parancsnokságot támadás éri, használni fogják fegyvereiket.⁴

Október 25-én rendszeres járőrözés folyt a város területén. A kiküldött járőrök semmiféle rendellenességet nem tapasztaltak. A városban békés munka folyt. A parancsnokság a szomszédos településekkel és helyőrségekkel összeköttetésben állt, csakúgy mint Budapesttel. 25-én délután a helyőrségparancsnok a tisztek részére eligazítást tartott, de az sajnos nem maradt fenn, hogy mit tartalmazott konkrétan az eligazítás, csak azt tudhatjuk meg, hogy az "eseményekről és változásokról" szólt. Ugyanakkor utasítást adott a járőrözés fokozására és tiszti távbeszélő ügyeletesi szolgálat felállítására is.⁵ Nem jelez rendkívüli eseményt a járási kiegészítő parancsnokság sem, bár az elgondolkodtató, hogy a városi rendőrséget 2 géppisztollyal és 6 puskával megerősíti, és a városi pártbizottságra is átszállítanak egy láda puskalőszert. Ezeket az intézkedéseket a helyi események nem látszanak igazolni, feltehetően a Budapestről érkező hírekben kell az intézkedés okát keresni.⁶ A fővárosi események tovaerjedéséről szóló első hír október 25-én 18 és 20 óra között érkezett a gyöngyösi helyőrségbe. A megyei pártbizottság értesítette telefonon a hadosztálytörzset, hogy Mezőkövesden nagyobb arányú megmozdulás történt. "Ez volt az első eset, amely tudomásunkra jutott, mely szerint a budapesti események hatására a vidéken is megmozdulások történtek", írja a jelentés.⁷ Éjfél körül a megyei pártbizottság titkára telefonált, és arról tájékoztatta a gyöngyösi helyőrségparancsnokot, hogy Miskolcra több, emberekkal zsúfolt teherautó indult Budapestre, s Egerben megállva további önkénteseket toboroztak a főváros megsegítésére. Egy küldöttségük a megyei pártbizottságot is felkereste azzal a kéréssel, hogy segítsék őket Budapestre jutni. Az nem maradt fenn, hogy a megyei pártbizottság milyen választ adott a kérésre, de az a jelentés alapján egyértelmű, hogy a megyei első titkár megkérte a gyöngyösieket, ne engedje az említett teherautókat Budapestre jutni. A hadosztályparancsnok, –aki a helyőrségparancsnok is volt egy személyben – miután konstataulta hogy az események a fővárosból vidékre is átterjedtek, szoros együttműködést alakított ki a 83. felderítő zászlóalj parancsnokával és minden szükségesnek ítélt feladatot vele együtt hajtott végre. A megyei pártbizottság telefonja után intézkedtek az útlezárásról. A felderítő zászlóalj törzsfőnökét kiküldték 5 emberrel, hogy a Miskolc-Budapest országutat Gyöngyös keleti bejáratánál zárja le, és felszólították Kál község helyőrségparancsnokát, értesítse Gyöngyöst, ha az említett tehergépkocsik Kápolnán áthaladnak. Október 26-án hajnalban Gyön-

4. Gyöngyösi Járási Kiegészítő Parancsnokság jelentése Hadtörténeti Levéltár 1956-os gyűjtemény 6. őrzési egység 429. l.

5. 4. gépesített hadosztály jelentése Hadtörténeti Levéltár 1956-os gyűjtemény 3. őrzési egység 484. l.

6. Gyöngyösi Járási Kiegészítő Parancsnokság jelentése Hadtörténeti Levéltár 1956-os gyűjtemény 6. őrzési egység 429. l.

7. 4. gépesített hadosztály jelentése Hadtörténeti Levéltár 1956-os gyűjtemény 3. őrzési egység 484. l.

gyös keleti bejáratánál megjelent négy emberrel zsúfolt tehergépkocsi, melyek utasai közül néhányan fegyverrel is rendelkeztek. Minthogy a teherautók közeledését Kál nem jelezte, az útbiztosítók nem készültek fel a fogadásukra, s így akadálytalanul áthaladhattak a városon, sőt az egyik gépkocsi utasai feltörték a gyöngyösi TEFU telep benzinkútját, és az így megszerzett benzinnel folytatták útjukat Budapest felé. Az eseményről a városi rendőrkapitány is értesítette a katonai parancsnokságot.

Nem derül ki, hogy Kálból miért nem jelezték a gépkocsik közeledését. Az biztos, hogy a káli helyőrségparancsnoknak október 25-e nagyon eseménydús nap volt. Előbb a Mezőkövesdi Forradalmi Munkástanács küldöttségével tárgyalt, akik – mint jelentésében írta – "alakulatunktól a felállítandó nemzetőrség részére fegyvert és lőszert követeltek. Mivel a küldöttség fegyvelmetlenül (ittasan) és meg nem engedhető módon viselkedett, lefegyvereztük őket."⁸ A lefegyverzés során derült ki, hogy a mezőkövesdieknél lévő fegyverek a Kápolna községi rendőrségről valók, ahonnan nem sokkal korábban vették magukhoz a mezőkövesdiek. Később, 18 óra körül a káli tanácsra kellett rendfenntartó alakulatot küldenie, mert a falu lakossága fáklós felvonulást rendezett, de rendbontásra sem a demonstráció alatt sem később nem került sor.

Este 20 óra tájban pedig Hevesről kértek segítséget azzal, hogy Jászapáti felől Budapestről kiszorított garázdálkodó fegyveres csoport közeledik Heves felé. A káli alakulat 15 katonával és 20 fegyveres nemzetőrrel Hevestől délre 3 km-re eltorlaszolta a jászapáti utat, és védelemre rendezkedett be. Ráadásul a hajnali órákban ennél a záróegységénél Füzesabony felől megjelent egy szovjet gépesített hadosztály, amely rövid várakozás után Jászapáti felé vette útját.⁽⁹⁾ Mindeközben talán kevesebb figyelem fordult a Kápolna községen áthaladó forgalom ellenőrzésére, de az is meglehet, hogy az ominózus teherautók nem a 3-as úton keresték Kápolnát.

E rövid kitérő után térjünk vissza a Gyöngyösön zajló eseményekhez. Miután a Pestre tartó gépkocsikat nem sikerült feltartóztatni, a hadosztályparancsnok utasította a hatvani nehézharckocsi zászlóalj parancsnokát, hogy a Budapest felé haladó tehergépkocsikat állítsa meg, és kényszerítse visszafordulásra. Ugyanakkor elrendelte, hogy Gyöngyös Budapest felőli és Miskolc felőli bejáratait harckocsikkal zárják le, erősítsék meg a laktanya őrségét és a rendőrséget. A rendőrségre 10 főt küldtek ki megerősítésül. További parancsai értelmében az abasári 44. harckocsi ezred lezárta a mátrafüredi utat, a verpeléti 35. nehéz harckocsi ezred pedig az Eger–Verpelét–Gyöngyös útvonalat, és a 3. sz. főközlekedési utat Kápolnánál. Utasította a 6. gépesített ezredet Egerben, – ezt az ezredet október 24-én hajnalban Budapestre vezényelték, a helyőrségben maradt katonák parancsnoka Jobb László főhadnagy, hadműveleti tiszt volt, aki mint a városi forradalmi bizottság tagja gondoskodott a város rendjéről – hogy biztosítsák a várost, és támogassák a megyei pártbizottság munkáját, s végül 2 nehéz harckocsit vezényelt Verpelétről az egri megyei pártbizottság elé. Ezeket a harckocsikat később a megyei első titkár kérésére az egri laktanyába irányították.

Hajnali három és négy óra között a hatvani zászlóaljparancsnok jelentette, hogy a jelzett gépkocsikat feltartóztatták és lefegyverezték, kettőt visszaindítottak, egyet pedig a rajta lévőekkel együtt a hatvani laktanyába kísérték. 5 órakor a Gyöngyös déli, Budapest felőli bejáratát biztosító csoport jelezte, hogy a Hatvanból visszafordított teherautók megérkeztek, majd a laktanyába kísérték őket. A hadosztályparancsnok néhány tisztársával beszélgetni kezdett a teherautók utasait alkotó, zömében 20 év körüli miskolci fiatalokkal, és meggyőzte őket arról, hogy nincs értelme Budapestre menniük, inkább térjenek vissza Miskolcra. A csoport el is indult Miskolc felé.

8. 8. hadsereg lőszerraktár Kál jelentése Hadtörténeti Levéltár 1956-os gyűjtemény 5. őrzési egység 94. l.

A délelőtti folyamán a városban nyugalom volt. Kora délután azonban a Budapestről. Miskolcra és Egerből érkező diákok hatására a gyöngyösi ifjúság néma tüntetést akart szervezni, ez azonban nem sikerült. Az nem derül ki forrásainkból, hogy miért nem. A járási kiegészítő parancsnokság már ekkor parancsot kapott a címerek eltávolítására a sapkákról és a zászlóról. A kiegészítő parancsnokság épületén lévő címeres zászlót bevonták, felcsavarták, majd a címet így eltakarva tüzték ki ismét az épületre. Eltávolították az épület homlokzatán lévő vörös csillagot is, mint azt a jelentésükben írják: "Az épület homlokzatán lévő 5 ágú csillagot a járókelők nagy helyeslése közepette levettük".⁹

Délután 17 óra körül zömében fiatalokból álló tömeg lepte el a város utcáit, akikhez a város lakossága nagy számban csatlakozott. A tömeg 18 óra tájban a járási pártbizottság elé vonult, eltávolította az épületről a vörös csillagot, majd ugyanezt tette a középületeken lévő címerekkel is, miközben "ruszlik haza", "vesszen Gerő", "Rákosinak kötelet" jelszavakat kiabáltak. Amikor a csillagok és a címerek eltávolítása megkezdődött, a helyőrségparancsnok felhívta telefonon a megyei első titkárt Egerben, hogy mi a teendő. Arról is tájékoztatta a megyei pártvezetőt, hogy több ezres tömeg van az utcán, tevékenységük megakadályozása csak fegyveres fellépéssel lehetséges. Az első titkár azt az utasítást adta, hogy a vérontást mindenképpen el kell kerülni. Egyébként, tájékoztatta a gyöngyösieket, Egerben már a szovjet emlékművet is ledöntötték.¹⁰ A helyőrségparancsnok több tisztet küldött ki a városba a tömeghangulat befolyásolására, így akarván a komolyabb összeütközéseket elkerülni.

A tüntetés alatt a kiegészítő parancsnokság bejárati kapuja elé két fős tiszt őrseget állítottak, majd – mint jelentésükben írják – "később tudomást szereztünk arról, hogy a tömeg a laktanyába küldöttséget menesztett és harckocsi segítséget kértek a helyőrségparancsnoktól a szovjet emlékmű ledöntéséhez. Ezen lépés részleteit nem ismerjük. Az emlékművet nagy ováció közepette ledöntötték, ami hallható volt a kiegészítő parancsnokság udvarán is."¹¹

Az emlékmű ledöntése és a tüntetés a hadosztály jelentése szerint a következőképpen történt. A tüntetés résztvevői a város épületeiről eltávolították a címereket és a csillagokat, majd a laktanya elé vonultak, hogy a Hatvanból visszafordított miskolciakat kiszabadítsák. Azt ugyanis senki nem tudta a tömegből, hogy az általuk kiszabadítandók már elhagyták a laktanyát és visszaindultak Miskolcra. A több ezres tömeget a laktanya kapuja előtt három tiszt fogadta, és megpróbálták őket visszafordítani. Igyekezetük azonban hiábavaló volt, mert a tömeg elsodorta őket és a laktanya kapuját benyomva előzönlötte az őrség előtti teret. Ekkor érkezett oda a hadosztályparancsnok, aki a géppisztolyos tiszt őrseget magához rendelve megállította a benyomulókat. A fegyverek láttán a tömeg megtorpant. Ezt kihasználva a hadosztályparancsnok rövid beszédet intézett hozzájuk, amelyben kijelentette, hogy a nép hadserege természetesen nem fog lőni a népre, de a laktanyát megszállni nem engedi. Javaslatot tett, hogy a tüntetők által kijelölt bizottság meggyőződhet arról, hogy a laktanyában nincsenek fogvatartott polgári személyek, majd felszólított mindenkit, hogy hagyják el a katonai területet. A tüntetők azt követelték, hogy a hadosztályparancsnok tartson velük. Az a jelentésből nem derül ki, hogy hová, az azonban tény, hogy a parancsnok több tiszt-társa kíséretében a tömeg zömének élén elhagyta a laktanyát. Közben a tüntetők felfedeztek

9. Gyöngyösi Járási Kiegészítő Parancsnokság jelentése Hadtörténeti Levéltár 1956-os gyűjtemény 6. őrzési egység 429. l.

10. 4. gépesített hadosztály jelentése Hadtörténeti Levéltár 1956-os gyűjtemény 3. őrzési egység 486. l.

11. Gyöngyösi Járási Kiegészítő Parancsnokság jelentése Hadtörténeti Levéltár 1956-os gyűjtemény 6. őrzési egység 430. l.

egy, a riadótér és a javító zászlóalj körlete között álló harckocsit, – amely éppen arra készült, hogy a pártbizottság épületének biztosítására induljon – és felmáshozták rá. A tankot már bemáshozták, a kezelőszemélyzet azonban még nem foglalta el a helyét. csak a vezető tartózkodott a nyitott nyílásokkal veszteglő kocsiban. A tankot ellepő tömeg arra kényszerítette a harckocsivezetőt, hogy induljon a laktanyát elhagyó tüntetők után. Menet közben parancsot kapott az egyik tisztjétől, hogy "rontsa el" a járművet, majd vezesse be a laktanyába. Ezt a parancsot azonban nem tudta teljesíteni, mert a kocsin tartalékos harckocsikezelők is voltak, akik éberem figyelték és minden gyanús mozdulatára életveszélyes fenyegetésekkel válaszoltak. így ha nem akarta, hogy a bemáshozott harckocsit a tömeg véglegesen hatalmába kerítse, tovább kellett követnie utasításait. A szovjet emlékműhöz érve – amelyet akkor már kéziszerszámokkal bontottak – a harckocsivezetőt felszólították a ledöntésben való részvételre. A harckocsivezető engedelmeskedett a felszólításnak.

A szovjet emlékmű ledöntésének idején a laktanya előtt is tüntetett egy körülbelül 200 fős tömeg, akik fegyvert követeltek, de az ezzel megbízott tiszteknek sikerült meggyőzéssel távozásra bírni őket. 20.00 óra körül azonban újabb tüntetők érkeztek a laktanya elé fegyverszerzési szándékkal. A menet élén 3 tehergépkocsi haladt. Ezek vezetői nagy sebességgel a laktanya kapujának kormányozták járművüket, így akarván betörni az objektumba. Elképzelésüket azonban nem sikerült megvalósítani, mert a laktanyából a tehergépkocsikkal szembe indítottak egy harckocsit, s ugyanakkor az őrség riasztó ösztüzet adott a levegőbe. Ennek hatására a tömeg szétszaladt. 21.30-kor azonban ismét mintegy 1500, fegyvert követelő leptek el a laktanya kapuja előtti térséget, és a rendőrség, valamint a városi pártbizottság előtt is sokan gyülekeztek. Ezeket a csoportosulásokat azonban a városban járőröző harckocsiszakasz feloszlatta. *"Ennek a szakasznak én voltam a parancsnoka – mondja egy visszaemlékező. A laktanya falánál lévő őrségbe voltam beosztva, részt vettem a riasztólövés leadásában, és elmondhatom, hogy nagyon vigyáztunk nehogy megsebesítsünk valakit. Szóval ott vagyok a falnál a kapu közelében, amikor hívat a hadosztályparancsnok, és azt kérdezi vállalnám-e hogy egy harckocsiszakasszal kimegyek a főtérre a tömeget feloszlatni. Miért ne vállalnám? – feleltem. El is indultam három harckocsival. Kiértünk a főtérre ami tele volt emberekkel, és egymáshoz szorosan felzárkózva elkezdtünk körözni. A tömeg utat engedett és felhúzódott a járdára. A következő körben már fél lánctalppal a járdán mentünk, így az ott lévők még nagyobb teret engedtek. Amikor a tömegből egy „benzinespalackot nekik!” kiáltás harsant, a hang irányába kézfegyverekből riasztólövést adtunk le. Erre a tüntetők szétfutottak. Nagyon vigyáztunk, hogy senki se sérüljön meg. Én a harckocsimmal Gyöngyössolymos felé a víztoronyig kergettem egy csoportot, gondosan ügyelve rá, nehogy utolérjük őket. A parancs végrehajtása közben senkit sem sebesítettünk meg, és semmiféle sérülést nem okoztunk. Ezért dicséretet is kaptunk a parancsnoktól. A feladat végrehajtása után én elmentem pihenni."* A főtér tehát kiürült, a laktanya előtt tüntetők azonban nem tágtottak. Fegyvert követeltek, amellyel Budapest megsegítésére kívántak vonulni. A helyőrségparancsnok tárgyalásokat kezdett velük de nem volt hajlandó fegyvert kiadni. A tárgyalások négy és fél óra hosszat tartottak, de nem vezettek eredményre. Ekkor a kapu védelmére beosztott tisztek riasztó ösztüzet adtak a levegőbe, és ezzel egyidejűleg egy harckocsi is elindult a hátsó kapun keresztül a tüntetők szétzavarására. Ugyanebben az időben érkezett a laktanya elé az a harckocsiszázad amelyet még éjjel körül kért a helyőrségparancsnok az abasári 44. harckocsiezredtől erősítésül. Ekkor már éjjel fél kettőre járt az idő, tehát október 27-ét irtak. A felvonuló erőt látva a tömeg szétszaladt. haláleset vagy sérülés nem történt.

Október 27-én a város "felzaklatott állapotban volt", amely arra készítette a helyőr-

ségparancsnokot, hogy megerősítse a laktanya és a város közrendjének védelmét. Ennek érdekében Abasárról két harckocsiszázaljat vezényeltek Gyöngyösre, megerősítették a Pipishegyi lőszerraktár őrségét, és a laktanya területére szállították a 34-es AKÖV járműparkját, megelőzendő azok jogtalan felhasználását.

Az esti órákban tüntetés kezdődött több ezer ember részvételével. A tüntetők a középületek elé vonultak, majd az épületek birtokbavétele után az ott található okmányok égetéséhez fogtak. A helyszínre érkezett harckocsiszakasz azonban szétzavarta a tüntetést. "A h[arckocsi]k a feladatukat sikeresen végrehajtották, ezzel elejét vették a komolyabb rombolásnak és gyújtogatásnak. Az éjszaka folyamán sűrű járőrözést hajtottunk végre".¹² A tömeghangulat láttán a helyőrségparancsnok utasítására a hadsereg megszállta a postát, a rendőrség és a járási kiegészítő parancsnokság pedig irattárával együtt a laktanyában nyert elhelyezést.

A nyugtalanság október 28-án sem szűnt a városban. Ezen a napon válaszották be a városi munkástanácsba Bérces alezredest, valamint Csányi és Rácz századosokat. A három honvédtiszt a munkástanáccsal együttműködve igyekezett mindent megtenni a rend fenntartása érdekében. Ezt szolgálta a 18 órától 5 óráig terjedő kijárási tilalom és a szesztilalom bevezetése, a helyi vasútállomás katonai biztosítása, a fegyver- és lőszerraktárak, valamint a laktanya őrségének megerősítése. Ez utóbbi intézkedéseket az is indokolta, hogy 28-án este egy 50 fős csoport fegyveres támadást intézett a pipishegyi lőszerraktár ellen. A támadókat két harckocsi kiküldésével kényszerítették távozásra, a kijárási tilalomnak ellenszegülőket pedig egy tiszt járőrsoport érelyes fellépése készítette a rendelet betartására. "A Pipisre küldött harckocsiknak én voltam a parancsnoka – meséli egy hajdani résztvevő. Azt a parancsot kaptam, hogy vonuljak 3 harckocsival a Pipishegyi lőszerraktárhoz, mert az Izzó felőli oldalról megtámadták. Hozzá láttam a feladat végrehajtásához. Azt hiszem csak sorkatonák voltak velem, nem emlékszem, hogy tiszték is lettek volna a csoportban. Én mentem az első harckocsival, én irányítottam rádión az egységet. Nagyon kellett figyelni, mert a katonák nem ismerték a járást. Nem is ismerhették, hiszen nemrég érkeztek Esztergomból. Ahogy elhagytuk Gyöngyöst, a mátrai vasút kereszteződésénél elejbünk löktek két vascsillét. Ezeket néhány lövéssel elsöpörtük és mentünk tovább. Ahogy a hegy alá értünk fegyverroport és kézigránát robbanásokat hallottam. Megállítottam a harckocsikat, és két katonával felkúsztunk körülnézni. Az már az első pillanatban nyilvánvaló volt, hogy a lőszerraktárnak a gyár felőli oldalán van a haddelhadd. A mátrafüredi és a Gyöngyös felőli rész csendes volt. Így nyugodtan fel tudtunk menni a harckocsikkal nem fenyegetett a kilövés veszélye. Odaértünk a bejárathoz, az ismerős őrsparancsnok örömmel fogad, mondja hogy de jó hogy megjöttünk, arra hátul nagy zűr van. De hogy pontosan mi azt ő sem tudta. Magamhoz vettem egy géppisztolyt meg néhány kézigránátot, és pár katonával meg az abasáriak tisztjével, – mert most jut csak eszembe nem esztergomiakkal, hanem abasáriakkal mentem az akcióra, azokkal akik a megerősítésre jöttek előző nap – elindultunk a megadott irányba. Az őrséghez érve nagyon megijedt, remegő kiskatonákat találtunk, de ránk nem lőtt senki. Sem akkor, sem később. Az őrköt megnyugtattuk, leváltottuk, én magam is álltam ott őrségben, de semmi rendkívülit nem tapasztaltunk. Egyetlen lövés sem dördült el a kerítésen kívülről. Ma sem tudom megmondani, és akkor sem tudtam, így is jeletem a laktanyába visszatérve, hogy mit történt. Lehet hogy az őrség esett pánikba és kezdett lövöldözni, de az is lehet, hogy a támadók megijedtek a helyszínre érkező harckocsiktól.

12. 4. gépesített hadosztály jelentése Hadtörténeli Levéltár 1956-os gyűjtemény 3. őrzési egység 489. 1.

Mindenesetre bennünket semmiféle támadás nem ért. Nem kizárt, hogy az őrség pánikolt be valamitől."

Október 29-én megalakult a Gyöngyösi Helyőrség Forradalmi Katonai Tanácsa. Forrásunk sajnos nem közli a testület névsorát, csak arról tesz említést, hogy a tanácsba beválasztották Bérces alezredest és Nádasi őrnagyot is, s hozzátette: "A parancsnoki jogköröket a Katonai Forradalmi Tanács nem csorbította és nem is korlátozta".¹³

Este mintegy 100-150 gyöngyösi fiatal üléssztrájkot rendezett a főtéren. Forrásunk nem említi, hogy mi volt a megmozdulás oka, vagy hogy milyen jelszavak alatt demonstráltak a tüntetők. Mindössze annyit tudhatunk meg, hogy az üléssztrájkot a helyszínre érkező tisztí járőr szétverte.

Október 30-án a városi munkástanács határozatot hozott a nemzetőrség felállításáról. A nemzetőrség vezetésével a honvédség részéről Rácz László századost és Takács Ottó hadnagyot bízták meg. A nemzetőrség polgári vezetőinek neveit azonban csak hiányosan említi a forrásunkul szolgáló jelentés, mégpedig a következőképpen "/: Szabó és Bodó :/".¹⁴ A nemzetőrség állományába zömében tartalékos tiszteket küldtek, és a 83. felderítő zászlóalj-ból 20 főt. De bekerült a testületbe a járási pártbizottság által javasolt 8 fő is. Mindezek számbavétele után nem járhatunk messze az igazságtól ha kijelentjük, a gyöngyösi nemzetőrség a gyöngyösi helyőrségparancsnok ellenőrzése alatt állt.

Október 31-ére vonatkozóan nincs adat forrásunkban.

November 1-ének reggelén a Szovjet Hadsereg egy egysége vonult át a városon Budapest irányába. Az oszlop egyik könnyű páncélozott gépjárműve a város közepén meghibásodott, és mozgásképtelenné vált. A szovjet járművet a lakosság körülvette, és személyzetét lefegyverezte. A fegyvereket azonban a helyőrség tisztjei visszaszerezték, és biztosították a páncélgépkocsi csatlakozását egységéhez.

November 2-án katonai szempontból nem történt különös esemény a városban.

November 3-án ismét szovjet egységek vonultak át a városon, most Salgótarján irányába.

November 4-én délután szovjet csapatok vonultak be a városba. Az esti órákban a laktanyát is birtokba vették, leváltották a magyar őrséget, megszállták a távbeszélő központot, és megszüntettek minden mozgást a laktanya területén. A magyar egységeket azonban nem fegyverezték le. A parancsnokokkal való tárgyalások után november 5-én reggel 8 és 9 között elhagyták a laktanyát. A város karhatalmi feladatait továbbra is a magyar egységek látták el. A november 5-ével kezdődő időszak azonban már egy másik dolgotat témájául szolgálhat.

József Kozári

Die Geschichte der Gyöngyöser Garnison zwischen 23. Oktober und 31. Dezember

Das Studium beschäftigt sich mit der Geschichte der 4. mechanisierten Division in der Zeit zwischen 23. Oktober und 4. Dezember. Zur Quelle dienen die, durch die Befehle des Generalstabschefs ins Leben gerufene Meldungen, die jeder Einheitsbefehlshaber machen und dem Ministerium vorlegen musste. Diese Dokumente waren bis 1994 strengst geheim

13. 4. gépesített hadosztály jelentése Hadtörténeli Levéltár 1956-os gyűjtemény 3. őrzési egység 490. l.

14. 4. gépesített hadosztály jelentése Hadtörténeli Levéltár 1956-os gyűjtemény 3. őrzési egység 491. l.

und erst in der letzten Zeit forschbar. Von ihren Eintragungen erfahren wir, was für Meinungen die Befehlshaber der einzelnen Einheiten und deren Kommandantenschaft und Personalstand hatten und wie sie zu der Zeit der Revolution 1956 gehandelt haben. Die Eintragungen geben selbstverständlich kein umfassendes Bild über die zeitgenössischen Ereignisse aber sie dienen auf jeden Fall zum nützlichen Beitrag dazu, dass man sich eine nuancierte Meinung über die Tätigkeit der Armee 1956 bildet. Der Autor setzte sich diese Aufgabe zum Ziel.

KOZÁRI JÓZSEF
ESZTERHÁZY KÁROLY TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
H-3300 Eger
Eszterházy tér 1-2.

Regionális köznyelvi vizsgálatok Gyöngyösön és környékén

Fülöp Lajos

Imre Samu emlékének

ABSTRACT: *The Examination of the Regional Standard Language in Gyöngyös and Its Environs.* The paper – in a fixed size – treats the problems of a peculiar variant of the language: the regional standard language in the given area. The author has designed to provide a “basic description” In the introduction he gives his reason for the choice of the theme and describes the aim and method of the research. In the principal part of the study he introduces the informants – mainly in a sociolinguistic respect –, then he writes about the result of the collection and the texts recorded on tape. Finally he summarizes the most important characteristics of the corpus.

1. Témaválasztás, cél és módszer

A dolgozat – megszabott terjedelemben – egy sajátos nyelvváltozat, a regionális köznyelviség problémakörével foglalkozik a jelzett területen, Gyöngyösön és közvetlen környékén, ideszámítva a gyöngyöspüspöki városrészt is, amelyet 1922-ben közigazgatásilag a városhoz csatoltak, és a régió központjával már csaknem egybeépült Gyöngyössolymost is. A vizsgálódást elsősorban az adatközlők nyelvszociológiai bemutatásának és adatmentő szövegeközlésnek szánom.

A témaválasztást az indokolja, hogy a regionális köznyelv műszóval¹ az újabb külföldi és hazai szakirodalomban egyre gyakrabban találkozunk. Ennek az értelmezéséről, a nyelvváltozat társadalmi szerepéről, szociolingvisztikai jelentőségéről és vizsgálatának szükségességéről az utóbbi években ugyan már néhány iránymutató írás megjelent², sőt évtizedek óta szerepel a Nyelvtudományi Intézet, egyetemeink és a Szombathelyi Tanárképző Fő-

1 IMRE Samu (1973. 257) a fogalmat így értelmezi: „Regionális köznyelven a beszélt nyelvváltozatoknak azt a típusát értjük, amely – elsősorban fonológiai-fonetikai, de kisebb mértékben grammatikai és lexikai jellegzetességei tekintetében is – az irodalmi nyelv igényes és beszélt változata (a köznyelv) és a nyelvjárások között helyezkedik el; tehát tipikusan átmeneti kategória”. A meghatározást DEME László azzal egészítette ki, hogy „ezeket a központi köznyelv regionális, azaz táji színezetű változatainak szoktuk tartani, s funkciójukat tekintve ma is azok” (1973. 261).

A regionális köznyelviség létrejötte és elterjedése KISS Jenő megállapítása szerint (1995. 1.) „annak a hosszú nyelvtörténeli folyamatnak a része, amely a köznyelv kialakulásával, illetőleg a köznyelvnek a nyelvjárásokra gyakorolt hatásával kezdődik. A nyelvjárások és a köznyelv kapcsolata... mindig különös kapcsolat volt. Míg azonban a kezdeti szakaszban a nyelvjárás hatása volt nagyobb, újabban a fordított irányú befolyás összehasonlíthatatlanul jelentősebb.”

2 A teljes bibliográfia helyett az irodalomjegyzékben csak azokat a műveket sorolom fel, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a témához.

iskola magyar nyelvészeti tanszékének a kutatási tervében is, ettől függetlenül – bonyolultsága, sokrétősége miatt – a téma szociális-kulturális összefüggései, területi jellemzői és célravezető eljárásai máig is hiányoznak.

A regionális köznyelviség mint kutatási probléma a téma fontosságához és a dialektológiai területhez képest még mindig elhanyagolt állapotban van. Ebből következik, hogy inkább csak az útkeresés jellemzi ezeket a vizsgálatokat. Tematikai-módszertani iránymutatás szempontjából ezért is jelentős az *Imre Samu* szerkesztésében megjelent *Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből* (1979) című kiadvány a benne közölt elméleti igényű, gyakorlati tapasztalatokra épülő írásokkal.³

Bemutatásunk három részre tagolódik. A bevezető fejezet általános kérdéseket tárgyal: a közlés célját és a módszert vázolja.

A fő rész az adatközlőket mutatja be – elsősorban nyelvészeti szempontból –, életútjukat, pályájuk főbb állomásait, szociális-kulturális-környezeti kötődésüket, életkorukat, iskolai végzettségüket, foglalkozásukat, beosztásukat, műveltségi és nyelvi jellemzőiket (pl. egyes- vagy kettősnyelvűek stb.), beszédtemájukat, ui. ezek a sajátságok határozzák meg az egyének nyelvhasználatának alakulását. Nem véletlen, hogy a regionális köznyelviség feltalálási helye elsősorban a nyelvjárás övezte városi környezet, hordozói pedig általában a helyi születésű, középiskolát vagy felsőfokú tanulmányokat végzett értelmiségi, ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi, hivatalnoki vagy alkalmazotti foglalkozású személyek; főként azok, akik egy tágabban értelmezett középső nemzedék (30 év felett és 60 év alatt) tagjai, esetünkben valamennyien férfiak.

A dolgozat öt beszélőtől egyenként kb. 15-20 percnyi szövegfelvételt közöl. A vizsgálatban elsősorban a szöveg hangzási oldala volt fontos. A beszélgetést igyekeztünk úgy irányítani, hogy az adatközlő lehetőleg folyamatosan, szívesen beszéljen a választott témáról, megőrizve a szituáció természetességét. A szövegfelveletek témakörei a következők: (1.) Háborús élmények, hadifogság; (2.) A gyöngyösi kórház története; (3.) Vadász- és erdei kalandok; (4.) A gyöngyössolymosi termelőszövetkezetről; (5.) A gyöngyösi vágóhíd bemutatása.

Végül a *záró fejezet* – a spontán megfigyelés alapján – a nyelvi mozgás irányának alakulására és néhány hangtani jelenség változására hívja fel a figyelmet.

2. Az adatközlők és a nyelvi anyag

A vizsgálat magnetofon-felvételei (1., 2., 3., 5. sz.) – egy híján – a *Városunk köznyelvi kiejtése* című pályázatra készültek 1969-ben, Gyöngyösön. Ezt a pályázatot az Országos Néprajzi Múzeum és az MTA Nyelvtudományi Intézete hirdette meg. A gyűjtéshez *Deme László*, *Imre Samu* és *Végh József* készített útmutatót. A 4. sz. adatközlő szövegét 1986 őszén vettem fel az ELTE BTK tíz dialektológiai érdeklődésű magyar szakos hallgatójának a jelenlétében, Gyöngyössolymoson. A felvételt módszertani megbeszélés követte.

Megható érzés volt utólag azoknak a barátaimnak, jóismerőseimnek a hangját hallani, akik már csaknem másfél évtizede eltávoztak közülünk. Mondanivalójuk felidézésével is tisztelettel emlékezünk rájuk...

3 A kötet tanulmányait BALOGH Lajos, H. BERNÁTH Rózsa, POSGAY Ildikó, SZABÓ József, G. VARGA Györgyi és ZILÁHI Lajos írta.

4 A pályázati felhívást a *Magyartanítás* XI. évf. 1. száma közölte (1–17).

A terjedelem kötöttsége miatt csupán öt adatközlő nyelvi anyagát mutatom be az itteni regionális köznyelviség főbb hangtani jelenségeinek, kiejtési sajátosságainak az illusztrálása céljából⁵. A szövegeket az adatközlők monogrammjának betűrendjében közlöm.

1. sz. adatközlő

F. G. a felvétel idején 54 éves volt. Elzárt mátrai községben, Bodonyban született, földműves szülők gyermekeként. Alsó fokú tanulmányait ugyanott végezte, majd az egri tanítóképzőbe került. A 30-as évek derekán tanítói, később a Tanárképző Főiskolán levelező tagozatán tanári oklevelet szerzett. Előbb szülőfalujában, azután Gyöngyösön kezdett tanítani. A 40-es évek elején katonai szolgálatra hívták be, nem sokkal később a keleti frontra vezényelték, ahol csakhamar fogságba esett. A fogságból – igen sok megpróbáltatás után – csak évek múlva szabadulhatott. Ismét tanított, emellett az 50-es évek elejétől iskolát vezetett. Tudatosan törekedett a népi hagyományok gyűjtésére, ápolására. *Adatok Bodony község történetéhez* címmel (1969) helytörténeti, szociográfiai kiadványt jelentetett meg. Ebben írja az emlékezetes sorokat: "Ez a község is magában hordja a múlt minden szenvedésének emlékeit. Földjére a névtelenek verejtéke és vére hullott... Élete a legutóbbi időkig az elmaradott települések tipikus példája. Ennek képe, tónusa, légköre még bennünk él elevenen, de egyre kevesekben. A régi gondolkodás (termelésben és morálban egyaránt) úgy hullt le rólunk, mint őszi fáról a száraz levél".

Magam évekig együtt dolgoztam vele, közeli barátságban voltunk. Ízesen, tempósan beszélt. A beszédhelyzetnek megfelelően könnyen és gyorsan tudott regisztert váltani. Nyelvhasználati szempontból a kétnyelvűség, a kétpólusosság jellemezte. Bár a nyelvjárás a vérében volt, regionális köznyelviségéhez nem fér kétség.

A felvételt a gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium nyelvjáráskutató szakkörének tagjai, Dobos Mariann és Pichler Gusztáv vették fel 1969 tavaszán Fülöp Lajos irányításával. A szöveget Fülöp Lajos jegyezte le. A beszélgetés témája: Háborús élmények, hadifogság.

(Mi még fiatalok vagyunk, és eseményekben is elég kevés áll mögöttünk. Megkérjük G. bácsit, hogy beszéljen nekünk életének emlékezetes eseményeiről, tapasztalatairól, háborús élményeiről.)

Egyrészt igaz, hogy mint fiataloknak, valóban kevés esemény van mögöttetek, tapasztalat is kevés, az idősebb kornak megvan az az előnye, hogy valóban töp tapasztalattal rendelkezik. Talán néhány életképén keresztül szeretném azt érzékeltetni, hogy/ milyen volt az a régebbi kor, mi érdekesség volt benne, s amennyiben ennek/ hasznát vehetitek, úgy segítettem nektek, mert bizony néha/ az idősebbekben is sok feszültség van még, sok el nem ért vágy, gondolat és a többi, amik szintén/ egy-éty hosszú életnek az eredményei.

Az első részként röviden: magam is falusi gyerek voltam, láttam eszt a nehéz életét, és főként/ a paraszcságnak eszt a réttentő földéségét, mejjel szeretét volna részesédni a földben, természetes a velejáró munkával is. A 30-as években már erőtejjesen készült a világ/ égyg második háborúra, és magam is mint fiatal/ belekerültem, részt is vettem/ a második háborúban,/ mékpedig elég nagy részt kellett letöltenem belőle. A/ magyar embér eszt a

5 Az akkori magnetofon-felvételek közül a regionális köznyelviség bemutatására egy itt nem közölt szöveg a Mátrai Tanulmányok 1993. évfolyamában jelent meg (50–2). Adatközlő: Molnár József tanár, muzeológus. A beszélgetés témája: A gyöngyösi tűzvészről. A felvételt Bugarszky Katalin és Ferenczfalvi Éva készítette, Fülöp Lajos irányításával, 1969 tavaszán.

földességét nem tutta ugyan kielégíteni, eggy jellegzetes és jellemző képként hagy mongyam aszt, hogy amikor a Kárpátokban állt a magyar hatsereg, és a szovjet hatsereg már nem messze volt tőle, az előnyomulás nyilvánvaló volt, hogy nincs megállás előtte. Az a magyar hadvezetőség, amely az elmúlt és az előtte lévő/ 20 évben sosem ígért földet/ a parasztnak, de az utolsó kéccségesbeesési pillanadban, fázisban/ parancsként jött ki, hogy minden kilőt szovjét harccocsíért/ öt hold földet kap/ a katona. Aszt hiszém, önmaga hejétt beszél ez a parancs, hogy ijjen későn jött a földosztás, nem lehetét szívügye, és nem lehetét fölgye, othona, hazája ennek az embérnek. Ugyanakkor/ csupán érdekessékként említém mék, hogy ebben az országban herceg Eszterháziaknak 200000 hold fölgye volt. Természetes, mindezek mellett még nagyon-nagyon sok nagybirtok is volt.

(És hogyan folytatódott ez a háború?)

Magáról a háborúról nagyon sok mindént/ nem akarok mondani, nem is érdekés, elég gyorsan bfejeződött ezután. Talán a későbbiegeben, a/ fokság idejéből tanúsákként, érdekessékként mondanék el eggy esetét. Naty/ hadifogoly táborba voltunk, többezres léger, tél, réntkívil hideg idő, s a barakogból igen elevenen nésztük, hogy jön-é az ebéd. Az ételhordók naty fahordóban hozták/ az egyépként igen csúsözs gyalogúton. Természetesen az éhesebb része,/ a kapuba már leste, várta/ az ételhordókat, s az eggyik alkalommal aszt történt, hogy/ a két embér a hordóval megbotlott, az elék csordultig lévő hordóból kilötytént a borsófőzelek. A két-három tag, aki a kapuba leselkedett, gyorsan/ nekihasalt a kilötytént kásának, és a mindig kéznél lévő kanállal, ami még mēnthenő volt, fölötték. Utánna bevonultak a légérba ök is/ az ebédosztáshoz. Minden ijjen ételhordás, az elég szertartásos, fontos és nagy jelentőségű esemény vót, ahol a szakácsnak nagy mestérséggel, szakszerűséggel kellēt az osztást végeznie, mert bizony/ nétalántán a kását eggyik-másik osztásnál tőpször mékkavarta, a priccšen leselkedők azonnal hozzátették megjegyzéseiket, hogy ennek vagy annak az egyénnek/ kéccēr kavart vagy étyszēr kavart, ennek következménye az volt, hogy esetleg az ajján összegyűlt sűrűbb részt/ hát éty-két kavarással igen messze lehetőtt egymástól taszingálni, és igen híg rész, leves jutott a takságnak. Nos, ennél az esetenél is/ kiosztással, mint rendszeresen, természetis az adag az nem hajszálpontosan van méretézve, néhány fejadaggal töb volt ott. Eszt szigorú pontos mēnetrēntszērinti kiosztással végeszte eggy megbízott tag, és létszám szērint a mindig sorra következők kapták a fölöslegét. Ennél az alkalomnál is/ olvasta a néfsort, kik következnek, akik kapják a pluszt. A priccšen lapuló társaságból az eggyik/ észrevette, hogy az is belekerült a soron következő néfsorba, aki már kint illégálisan a földről évett. S amikor kimēnt/ a csajkájával, hogy fölvégye az egyépként jogos fejadagot, rájuk kiabált, hogy ennek már nem jár, mert kint évett. Átvette a szavalókórus természetesen a dolgot, és valóban lē is szavaszták, hogy részére/ nem fojósíthattyák a második fejadagot. Nos, hát ilyen apróságok is előfordultak, természetesen az eggyik adag, sēm a másik adag nem volt akkora, hogy éppen még nē kaphatta volna még aszt a kis ráadást. Hát ebbe némi írtység, féltés is szerepēt jáccott.

Kicsit messzebb van eseményben, vagy legalábbis időben, egy másik, hasonló dolog, s ha elmondom, talán azzal a célzattal tēnném, hogy nem mindig hejes a túlzott mohóság, mēggondolatlanság, nem célszerű, nem használunk vele. Nos, a következő történt. Cukor átrakodást végesztünk/ az eggyik tengéri kikötőbe, nyolcórás munkaidő alatt/ egész természetisnek hatott és szabad volt/ a cukor fogyasztása. A legfinomabb zsákot fölbontottuk, a kanál a zsebbe volt, s lehetett enni. A cukornak azonban mégvan az a sajátossága és tulajdonsága, hoty ha/ hirtelen sokat észik belőle valaki, akkor/ kellemetlen gyomorérzést okoz, sőt/ van erre közmondás is, hoty hány, mékpedig erőtejjesen. Nos,/ az is előfordult,

hogy a túlzott kiehéztettség vagy mohóság, főleg mohóság következtében az illető sokat evett, és étyszerre, gyorsan. Következésképpen az lett, hogy valóban undor fokta el, hosszú időn keresztül rá se tudott nézni a cukorra. Természetesen, hogy az ésszerűbb ember/ aszt az utat követte, hogy nyolc óra hosszan keresztül, lassan kanalazta, amit a szervezet fölvetett, megemésztett, tárolta is. Nyilvánvaló, hogy a cukor, mint tiszta szénhidrát anyag, azonnal erősítésként is hatott. Ugyanennél a munka... ezén a munkaterületén fordult elő/ több alkalommal, hogy a lágërba való bevonulás előtt/ persze mindenki próbálkozott azzal, hogy cukrot is vigyén bē. Legföljebb arról volt szó, hogy/ mennyit praktikus bevinni. Mi az, amit esetleg bē engednek vinni. Megintcsak egynehánynál a mohóság elrontotta természetesen még a szerzés normális állapotát is, ugyanis/ kilószámra köt föl magára, testére anyagot, próbálta az őrését keresztüljácanni. Munka után sorakozó volt, az őrés végignészte, s nagy gyakorlattal, azonnali kézmozdulattal nyúltak oda, ahol lapult az éty-két kilós zacskó, és dobálták ki. Ezzel szemben a kisebb mennyiség/ természetesen ható mennyiséggel égyáltalán nem törődtek. Jómagam a következőképp csináltam: volt néhány zseb a katonai uniformison, minden zsebet tökéletesen kitisztítottam a zseppiszoktól, portól, és kint/ minden zsebbe két-három félmarék cukrot helyeztem. Amikor az őr engem is megnézett, egész természetesen találta, azaz nem volt sok. Nem is szólt semmit, nem is rakatta ki velem, hanem engette, hogy elvigyem. Természetesen a lágërba bēérve, hát ugye elő volt készítve, ha nem is a pērszaszōnyeg, de papír, naty csomagolópapír, mejjel zsak... papírszāgból készítettünk, ráálltam/ és minden zsebemét kiforgattam. Hát még ijjen mōtszērrel is bē lehetett vinni éty kiló, másfél kiló cukrot. Sohasēm szóltak érte. Csak inkább a túlzott mohósāgot, kabzsisāgot itélték el, és/ nem engedték bēhozni.

(G. bácsiék hogyan jutottak haza a fogság után?)

Elmondon röviden aszt is. Persze időközben sokminden esemény történt még, ami egész könyvekét töltene ki, érdekēs is, szomorú is, kedves is, bājos is, vęgyesen. A hazajövetel mindannyiunkat igēn mélyen érintett, és készültünk rá. Amikor a vonatogba voltunk már, és tettek bizonyossāggal, hogy hazajövünk, szinte elkézelhetetlen volt asz, hogy hazajövünk azokhoz, akikē/ három, négy, öt évvel ezelőt/ láttunk... Az út folyamāt nem akarom elmondani, hanem talán aszt, hogy/ bēérve Magyarorsāgra, Dēbrēcēnbe vittek, ahonnan mēkkapva a papírt, indultunk haza. Fōlszāltam a hazafele induló vonatra, mēkhūzōdvān az égyik sarogba, elég nemzetközi öltözębe... Elöttem éty/ fiatal család kizsgyermeküket etette, amikor láttam, hogy a férfi/ égy elkészítet szendvicsfēlét nyújtott felém. Fogaggyam el. Ebbe az időbe még eléggē ritka volt, nem hétkōznapi, mindēnapos jelenség a hadifogoly nyilvánvaló, hoty/ kicsit magam is furcsa érzéssel fogattam el, hiszēn/ inkább saját magam szerettem volna már mēkkesni aszt az énnivalót.

Utānna/ hazatérve, talām még az égy mélységēsen nagy esemény, amikor az állomāson lészālttam, éty taxisofōr volt ott,/ régebbi ismerōsöm./ s mongya, hoty hazavisz. Mondom, de nekēm ām nincs pénzēm. Mire ő, hogy ő még nem kérdēszte,/ hanem űjkek bē a kocsiba, és/ visz. Valōban vāktásztunk, repülō autōval, repülō szívvel, s amikor az autō már a kapunk elōt volt, s kinyitották, messzirōl láttam édesanyāmat, aki/ még mindig nem tetta, hoty ki jön a kocsiba, három-négy év után, amikor kiléptem, nyilvánvaló aszt az érzést, aszt az örōmet, aszt a boldogsāgot elfelejteni nem lehet, hosszú idő volt már akkor mögōttünk, sok-sok mēkpróbātātās, s az édesanyai szívnek az a végtelen/ boldogsāga, hogy a gyermeke hazatért, ebbōl az eléggē nehéz éledbōl... Utāna pillanatok alatt mēnt híre hazatérésēmnek, hazatérésünknek, és egész komoj csōdület tāmatt érdeklōdēsre, és sok-sok minden más kéréssel.

2. sz. adatközlő

F. I. osztályvezető főorvos, egyben a helyi kórház igazgatója volt. Itteni származású, s az 1. sz. adatközlővel szemben kifejezetten egy nyelvű, aki a regionális köznyelvi változatot beszéli. Ez az elsődleges nyelvhasználati formája, azaz szóbeli megnyilatkozásaiban ezt használja – jórészt a beszédhelyzethez való kötöttség nélkül. Tehát: ezt a nyelvhasználati formát követi mind a családias-bizalmas, mind a nyilvános-közéleti beszédhelyzetekben.⁷

Az adatközlőnek munkaköréből és közéleti szerepköréből következőleg gyakran kellett nyilvánosság előtt szerepelnie. A szövegfelvétel idején – 61. évével – az adatközlők sorában ő volt a legidősebb. Időnkénti emlékeztetése az évszámok használatában többször megmutatkoztak. Beszédében viszonylag kevés a tájnyelvi szineződés, – bár a zárt é-zése elég következetes. Előadásmódja, mondat szerkesztése logikus, szabályos, stílusa tárgyilagos.

A beszélgetés a gyöngyösi kórház történetének főbb állomásait villantotta fel az intézet vezetőjének tömör összegzésében. A felvétel 1969 tavaszán készült, felvette Dobos Mariann és Pichler Gusztáv – Fülöp Lajos irányításával. Lejegyezte: Fülöp Lajos.

(Nagyon szeretnénk, ha P. bácsi a kórház életéről, történetéről beszélne nekünk.)

Két-három évvel ezelőtt ünnepelte a város 630 éves fennállását. Ez alkalommal, a városi tanács ünnepi gyűlésen emlékezett még Gyöngyös iparának, kultúrájának, de az egészségügyének a fejlődéséről is. Engem ért az a méltosztétel, hogy/ rövid előadásban összefoglalhattam 600 éves városunk egészségügyét.

Sajnos, túl sok emléket összehozni nem tudunk, mert a városban a XIV-XVI. században/ csak annyit tudunk az egészségügyről, hogy talám voltak külföldön járó diákok, akik orvosi égyetemet végeztek, a nevüket azonban nem ismerjük. Valószínűleg a XV. században lételedő ferencrendi szerzetesek voltak, akik/ elsőnek foglalkoztak egészségügyi föladatakkal, gyógyítással, de állítólag ezek is csak a szerzetesrendi tagokat gyógyították. Későbbi századokban is csak a vásárok alkalmával síppal, dobbal magukat hirdető kuruzslók végeztek bizonyos egészségügyi beavatkozásokat, de ezek is inkább a csodák, mint a gyógyító hatásra voltak építve. Gyöngyösön az első egészségügyi intézkedés 19./ bocsánat 1703-ból maradt fenn. Ekkor Rákócziól a városi borbéjok kérték, hogy céhüknek aggyanak szabájokat. A kuruc háborúk idején Gyöngyösön/ köszponti fekvése következtében volt hadikórház, azonban/ ez a hadikórház Gyöngyös város közegészségügyén, amejjik rentkívül rossz állapotban volt, alig változtatott, alig javított. Ennek tutható be, hogy az 1709-19.. ismétlem, az 1709-1710-es szörnyű pestisjárványba, amibe a Vak Bottyám generális is mékhalt, Gyöngyösön/ az akkori följegyzések szerint 5000 katolikus és 500 protestáns pusztult el a városban. A tanács 1700-as évek elején próbálkozot hozni rendeleiteket a fő rendbontókkal, a mészárosokkal/ s a vargákkal szemben, de a rendelet nem hozott javulást, és/ 1738-ba újból fölkereste a várost a pestis, és annyira elhatalmasodot, hogy a város a Csapó ucca végén, a mai Jókai ucca végén levő kocsmáját is járványkórháznak ajánlotta föl. Szociális gondoskodásról/ talán 1718-ban találhatunk nyomokat, mert a város alapítványt tett/ ekkor a szegények rentszérés segéjzésére, és/ 1761-ben/ az Erzsébet templom melletti ispotájt, ez a mai kettes számú iskola, megvásárolta, és eszt ápolódnak használta föl/ elaggott, öreg férfiak számára. A napóleoni háborúk idején 1908(!)-ban szintén a hatsereg kötelezte a várost, hoty hadikórházat telepíccsén és rendkívül sok és sújos sebesülte irányított a kórházba. Azomban a rossz élelmezés még a apszolút hiányzó egészségügyi ellátás miatt/ rentkívül nagy volt a katonák között a vesztéség. Annyira, hogy/ részint a sújosan sérült katonák halála, részint

7. L. KISS Jenő 1995. 3-5.

a nagy éség, nyomor miatt naponta negyven, ötven ember halt meg a vározsba, és ezeket tömegsírba temették el. Magyarokat, franciákat, németeket égyaránt.

A francia háború után indult meg a reformkor, ennek a szele Gyöngyösre is elkerült, hiszen városunkban született Bugát Pál, nagy reformerünk, aki/ 1938-ban(!) Észak-Magyarországon kitért nagy kolerajárvány országos kormánybiztosa lett. Ő az akkori rendélkezés-re álló tudomány alapján igyekezett a kutak fertözöttségét mékszüntetni, azomban az írást tudatlan, szellemileg tejjesen elmarart tót, ruszin tömegék/ úgy vélték, hogy a kormányzat/ mégmérgezi a kutakat, s ezér ez a primitív fertötlenítési eljárás sém vezetett eredményre. Gyöngyösön sém javultak sémmit sè a közegésségügyi viszonyok, útyhogy ezérkilencszáz-harmincegybe(!) újból jeléntkézett a kolera, és újból csak ezerkétszáz, ezeröttszáz, nem is ezerkétszáz, ezeröttszáz körül volt/ a elpusztult embéréknek a száma. Tulajdonképpen ezideig még aszt sè tuggyuk Gyöngyösról, hogy volt-e rentszeresített orvosi, közegésségügyi szeméj a város szolgálatában. A/ 1800-as évek elejétől már a város tartott égy orvost, aki/ nemcsak a közegésségügyet, de a betegék gyógyítását is hivatva volt elvégezni. Az első ijjen szeméj, akiról emlékeink vannak, dr. Hornér, a később magyarosított nevű Vezekényi István, ő volt a város tisztifőorvosa az 1800-as évek elején, aki réntkívuil mégalázónak tartotta, hogy/ ijjen nagy városnak, hiszen Gyöngyösnek akkor/ igen, viszonylag nagy volt a lakosság száma, tízezer fölötti volt, ennyire, hogy ijjen nagy városnak ennyire elmarad a közegésségügye, és ezér ő./ mindénféleképpen próbált segíteni. Több ízbe fölszólította a városnak az előljároságát, hogy alapíccsanak kórházat, azomban a város ojjan szerény anyagi körülményék között volt, hogy/ erre bizony ety fillér sè jutott. Ekkor/ a kor szellemének mékfelelően ő gyűjtéshéz fojamodott, és a városban, a város környékén lévő arisztokraták, nemesék, de a városban élő étyyszerű iparosok, parasztembérék között is. Gyűjtést rendézett, és ezégből a gyűjtésekből összefojt pénzből alapította meg 1900..., ismételen rosszul mondtam, 1838-ban a gyöngyösi kórházat, améjék akkor/ hat ágygal, égy orvossal, Vezekényi Istvánnal keszte még a működését. Az 1848-as szabaccságharc/ roppant terhékét jelentett a városnak, ez a hat ágy tejjesen eléktelennek bizonyult az ide özönlő, mind császári, mind honvédi sebésülteknek, úty, hogy a/ császári parancsnokség a kórházat léfoglalta, emellett még hadikórházat is/ nyitattott. Sői/ a városi tanácsra négyvenezér forint sarcot vetett ki, abból a célből, hogy ebből a katonai betegellátást biztosítsa. Ami a város közegésségügyi állapotát illeti, az állandó tisztifőorvos jegyzőkönyveiből marart fönn, hogy példátlan piszkosság uralkodott Gyöngyösön, réntszérés uccaseprés égyáltalába nem volt, az uccákat átszelő patakok lerakói voltak mindén, a házagból kihányt szemétnék, dögnék, fekáliának. A tanács próbálkozott valamit segíteni, fürdőt is nyitott a kórházban, néha-néha az uccát is végiksöpörték, azomban mindez kevés volt ahhosz, hogy a közegésségügy javujjon, be is jött újból a kolera, és 1873-ban ismét 632 ember halt meg.

Gyöngyös város közegésségügyi álapotára jellemző, hogy a mégye településeí közül/ 1880-ban Gyöngyösön volt a legnagyobb halálozási arány, ojjannyira, hogy tízenhét év alatt a város lakossága égyáltalában nem gyarapodott, sőt 16400 főről 16100 főre fogyatkozott. Ezeknek az elhanyagolt állapotoknak az volt a következménye, hogy/ Gyöngyösön volt csaknem az országban a legmagasabb a csecsemőhalálozás, még 1910-ben is, száz/ égy éven aluli csecsemőből harminc mékhalt, és tíz év alat majdnem 1100 tubérkulózisos beteg pusztult el. 1917-ig körülbelül ötven esztendő telt el a kórház alapításától, allig változott valami, igazs, hogy bővült a kórház ötven-hatvan ágygal, azomban az alapja, a város közegésségügye sémmit/ változást nem hozott, a töméntelen sikátor, a vízlévezetés, a szennyvízlévezetés, a vízellátás eléktelensége változatlanul/ Magyarország égyik legelhanyagoltabb városává tette Gyöngyöst. Ekkor következét be Gyöngyös életének naty katasztrófája,

ami együttal a megújulás kezdete is volt, Mint tuggyuk, 1917-ben/ óriási tűzvész tört ki, aminek a következtében, miután víz nem volt, hatszáz ház légett. Az a szomorú szerepe volt a városi kórháznak, hogy ennek a rozoga mosókonyhájából pattant ki a szikra, améjjik a várost lángra gyújtotta, és hatszáz ágyat, hatszáz házat tönkretétt.

S a Horthy-korszakban, ha növekedett is a kórház ágylétszámban, minőségi fejlődés még nem montható. Volt ugyan óriási nagylétszámú, majdnem 500 ágyas elmeosztáj, azonban az elmeosztájon kívül csak belgyógyászat és sebészet működött. Az alapítványi kösokórház álamosítása/ hozta még/ tulajdonképpen az indító erőt ahhoz, hogy a mai 12 szakmát ellátó, 800 ágyas modern kórház létrejöjjon.

3. sz. adatközlő

N. Gy. a magnetofon-felvétel idején 55 éves volt. Az ő helyzete, szerepe meglehetősen különleges. Falusi értelmiségi család gyermeke (az édesapja ugyancsak tanító volt). Az elemi iskola befejezése után az egri tanítóképzőben folytatta tanulmányait, majd Gyöngyössolymoson telepedett le. Jóval később a történelem szakot is elvégezte a budapesti tudományegyetemen, és megszerezte a bölcsészdoktori címet is. Sokoldalú, polihisztor-típusú egyéniség, rátermett, kiváló nevelő, aki iskolát igazgatott, pezsgő kulturális és sportéletet teremtett, tehetséges falusi fiatalokat patronált, helytörténeti, néprajzi, természettudományi, vadászati és oktatást segítő, szemléltető anyagot gyűjtött, tudomány-népszerűsítő előadásokat tartott, kiállításokat szervezett, és szinte a semmiből megteremtette a gyöngyösi Mátra Múzeumot, amelynek első igazgatója volt. Mindemellert szenvedélyes vadász, természetjáró, a Mátra hegység legkiválóbb ismerője, szakíró és szerkesztő... Több tanulmánya, könyve, novellája jelent meg. Legkedvesebb műve *Képek Gyöngyössolymos történetéből* címmel 1964-ben jelent meg.

Erős fizikumú, kiváló kommunikáló képességgel megáldott, fáradhatatlan egyéniség volt. Elsődleges nyelvhasználati formája – mint a felvételtől is kitűnik – a regionális köznyelvi változat. Az egyszerű parasztembertől az akadémikusig mindenkivel azonnal megtalálta a kellő hangot és témát. Szókincse igen gazdag, stílusa pedig hajlékony. Mindent egybevetve: színes egyéniség, közvetlen, anekdotázó természetű, derűs és életszerető ember volt; szemlélte, tevékenysége Tömörkény Istvánra és Móra Ferencre emlékeztetett, de Kittenberger Kálmánt, Széchenyi Zsigmondot és Fekete Istvánt is mesterének tartotta. (Az utóbbiakkal személyes kapcsolatot is tartott.)

Maradandó élményem, hogy barátomnak mondhattam, és évekig segíthettem múzeumi tevékenységében. Első nyelvjárási tanulmányomat⁸ – *Gyöngyössolymos nyelvi rétegződése* címmel – is ő jelentette meg a Múzeumi Füzetek 1. számaként. Ennek bevezetőjében írja a következő sorokat: "...a munka annál is inkább időszerű, mert a társadalom gyors fejlődése, a műveltség emelkedése az egységes köznyelvet teszi általánossá, ami akarva – nem akarva a nyelvjárási értékek pusztulását eredményezi"⁹. És ezzel máris a szóban forgó kérdésnél vagyunk...

A felvételt 1969 tavaszán Murai Judit és Péter Zsuzsa készítette, lejegyezte Fülöp Lajos.

8 FÜLÖP Lajos 1958. 1–32. A dolgozat 1955-ben, éppen 40 esztendeje készült, s Gyöngyössolymos nyelvi rétegződését vizsgálta. Azokra a nyelvi változásokra és változatokra igyekezett felhívni a figyelmet, amelyek ma már a „regionális köznyelviség” problémakörébe tartoznak.

9 l. m. 1–2.

(Arra kérjük Gy. bácsit, beszéljen nekünk a vadászélményeiről.)

Hát/ ha maguk eszt kívánnák, akkor az az érzésem./ Mennyi idejük van? – ezzel kezdeném.

(Hát körülbelül húsz-harminc perc.)

Akkor alig igén hiszém, mert ahhoz, hogy én a vadászélményeimét elmongyam, éty/ kerek esztendő is kevés lenne, én inkább/ aszt mondanám maguknak, hogy talán/ afelől érdeklőggyenek, amit lekszívesebben szeretnének, gondolok itt arra, hogy az erdő vaggyaitól, a vizes világ vaggyaitól/ vagy a mező/ vadászati objektumairól kívánnak-é valamit úty tőlem, és mingyárt könnyebb léssz a beszélgetés, mingyár másféleképen adódik, és az időt is ki tuggyuk mékfelelően tölteni.

(Hallottuk, hogy egyszer egy golyóval három vagy négy vaddisznót le tetszett teríteni. Nagyon örülnék, ha ezt mesélné el nekünk.)

Hát, én nem tudom, hogy eszt honnan hallották, de/ én már alig igén emlékszém rá, ojan régén volt. Tél, nagy hó/ és fújt a szél réttenetés módon, asztán ahogy ballaktam léfelé a Disznószállásnál, úty hívják eszt a határrészt fenn a mátyásszenimrei terület alatt, jöttem léfelé, ahogy léérék az étyházbükki oldalba, elkezd nagy, puha/ pëjhëgben hullni a hó. Asztán a szél éty kicsit, mivel katlanban voltam, úgy mintha mégált volna, persze fënn a fák hëgyében erősen mozgott, és/ éty kicsit úty szemléltëm, nézelőttem, ügyelgetem, figyeltem, egészen addig, amik csak/ kocsizörgést nem hallottam a Hëgyës felől, fënről égy öreg szekeres hajította haza a lovát, úgy délutáni idő volt már, amikor/ a velem szemköszti oldalon a naty fehér folt mégmozdult, és ijjen apró fekete foltok váltak ki belőle.

Hirtelen/ úty számolni akartam, de/ úty körülbelül húszig juthattam el, tovább, nem azért mintha nem tudnék tovább számolni, szóval tuttam már akkor is, lényeg az, hogy szóval, hát húszig számoltam, utána asztán összerëzsgëtt a sok disznó, nem tuttam, hogy mennyi léhet, de töménytelen sok volt. Na, ahogy a disznók mégmozdultak a szekeresnek a zörgésére, a szél rájuk fújt éppen, égyénesen nekëm tartottak égy ijjen horhoson léfelé. Apró fenyőcsemeték oldalába jöttek, és nagyon érdekes volt, hogy a fehér, a zöld, a fekete úgy égybeolvatt, s ahogy, mondom, tartott felém ez a fekete/ sërëg. Hát persze/ gondolkottam rajta, hogy mëjjiket löjem, hogy löjem, mint löjem, de/ túlságosan nem nagyon tuttam kívënni, mer akkora hó volt, szóval/ kiválasztani aszt, amëjjiket éppen löni akartam, akkora hó volt, és ojjan tömegbe jöttek, hogy szinte égybeolvatt az egész. Hát, mondom...

(És teljesen egyedül tetszett lenni?)

Egyedül voltam. Egyedül./ Nem kell félni a disznótól, szóval nem kell a vattól félni, mert a vad lényegësen jobban fél az embërtől, mint az embër a vattól. Na, hangsúj azon van, hogy jön léfelé, szinte a mély havat túrja az egész rëneteg/ porzik a hó, mellé këbzejjék el aszt a hangulatosan kedves, mongyuk hát/ miliót,/ amikor naty puha pëjhëgben mék szinte úgy mëkszörja felülről is a hó eszt a mozgó és sziporkázó tömegët. Hát ahogy égy ijjen hajlason elibém vágnak, égy nagy/ agyarast, amëjik szinte úgy a eleje táján törtetëtt léfelé, úgy mëkcélosztam. Asztán ahogy a puskámmal éty kicsit úty kísërtem, mert hiszën/ inkább kísërve szoktam löni, mintsem kapázsból a vadat, ahogy rajta táncol az irányzék, a célgömb a disznó oldalán, mëkhúzom, abba a pillanadba ugyë óriási nacs csattanás, a disznók mëgbojduznak, az egész szinte úty szëtfreccsen, és azon töröm a fejem, hogy ismétëjkek és löjkek égy másikat is, de látom, hogy a kan karikázva/ baktat bë az oldalon,/ namondom, a jóból is mëgárt a sok elv alapján, elég léssz ez nekëm, a puskám váltra tészëm, a disznók

asztán irányt váltanak, a végén mégis csak écs csomóba verődve elszaladnak. Hát/ mēgyék a kan felé, amējik a lōvēs hejētől ēgy olyan hūsz-huszonōt mētērrel bejeb volt, odamēgyēk ugyē, kalapom lēvēsēm, hogy illō tisztelettel köszōncsem az öreg remetēt,/ persze akkor már nem volt remete, mert ēggyūt volt a többivel, szóval lényeg az, hoty hát/ mēgemelēm a kalapom, és annak rengye-mōggya szērint a tōrettel, mert régi vadászrēgula, hogy lētōrök ott a közelben lēvō gajról, āgacskāról ēty kicsi részt, aszt asztán belemártjuk a lōtt sebbe, a vérrel megfrēccsētēt kicsiny kis gajjacskāt asztán felszūrja az ember a kalapjához.

Alik, hogy ezzel végzēk, ūty szētnēzēk, a csapatāt nēzēm, amin becsūsztott, hát a csapa végēben látok ēty fekete pontot, amējik mēg mozog ēty kicsit. No, mondom, ez mi ez, ezēk elmarattak volna? Hát a disznō csapatāján fēlbballagok, hát ot fekszik elōttem a másīk disznō. Hū, a teremtētēt, ijjen szērēncsēm is alig igēn volt mēg ēletēmbe, bár lōttem már máskor is ēgy gojōval két disznōt, na mondom, ūgy lāccik, mēgismēlōdōit. Hát odamēgyēk, mēk-hūzom, mēkfordítom, mēgnēzem, ēgy jó derēk sūldō volt, asztán, hát mondom, eszt bēhūzom a másīkhoz, hogy lēgyen ēggyūt, a másīk ugyanīs már közel volt az ētyhāzbūkki ország-ūthoz, illetōleg szekēr, bocsānat nem országūt, az erdōben nincs, hanem ijjen, ijjen erdei ūthoz, szekērūthoz. Közbe a szekeres mēg jön ēgyēnesen lēfelē, körülbelül ēggy ojjan kétszáz mētērre lehet tōlem./ Namondom, itt a szērēncse, ūgy lāccik csōstōl jön, mert mingyárt lēssz/ kivel fēlraknom ugyē a szekērre, asztán bēsāllítja ojjan hejre, honnan asztán könnyen haza juttathatom. Bē is hūzom, mellē tēsēm, várom a szekerest, a szekeres fēnn a dombon mēgáll. A dombról rá lēhetēt látni arra a részre, ahol a disznōk tartōszkottak akkor, amikor én rālōttem, és/ az öreg pīpās, amikor mēgáll a domb fōlōt, elkezd nekēm a kalapjával intēgetni, és mutogat a vōlgybe, hogy mēgvan, mēgvan. Mondom, micsoda. Hát aszt mon-gya, ott van a disznō bēnt. Nēzēk, mondom az én disznōm, hát nem, az én két disznōm már it van, na mics csināljak, hát igaz-ē, nem-ē, el akar-ē bolondītani vagy láttya eszt vagy aszt, akkor fogom magam, kiballagok hozzá, bēnēzēk, ot fekszik a harmadīk disznō.

No, persze ijjenkor, nem tudom, hallottāk már aszt, hogy a vadászember/ az ēty kicsit tōbbet is szokot mondani, mint a valōság. Ijjenkor asztán hol az ēggyik lábāt emeli fēl a halgatō, hol a másīkat, én azomban ūgy voltam, hogy/ inkābb kevesebbet mondok, mintsēm sokat, mer hiszēm a vadászāt annyira sokrētū, annyira szīnēs, annyira eleven foglalkozās, hogy abban mindig akad annyi kuriōzum, amely/ sokszor hīhetetlen, vagy amējiek sokszor hīhetetlenek ugye, de hīgyēk el, hogy ez így volt. Na asztán/ lényeg az, hogy behūsztuk a harmadīk disznōt is, fēltōrtük, nem tudom kívāncsiak-ē, hogy mit jelēt az, hogy fēltōrēm a disznōt, hát ugyē, hogy különōsen nyāridōben nagyon lényegēs, nagyon fontos, hogy az ember fōlnyissa a hasfalāt, utāna a lāgy részēkēt aszt kiszēggyük, persze tēlidōben nem szīkségēs, fontos az, hogy ēgy nyílās lēgyen rajta, hogy az szellōzni tuggyon, tehát a meleg belsō rész, a zsigēr/ asz ki tuggyon szellōzni, és nē vēgye fēl a vad ennek a szagāt. Na/ mondom kívāktuk, fēlraktuk a kocsi-ra, az a két szēgēny lō, szānkával jōttek, illetve szānka volt a kocsi végēhez kötve, a két lō, a szānkāt lēakasztotta az öreg, azon vittük ki, ūtyhogy utāna ūgy jōtt bē a szekērēt, mert a szekeret is mēg a/ disznōkat is/ a szānnal nem bírtāk már a kis hēgyi lovak. Hát ez az, ami mongyuk, hát ūgy érdekēs volt, ha már ūty kívāncsiak rá, eszt így elmondottam.

4. sz. adatközlō

Ny. J. a vele való beszélgetēs idején 46 éves volt. Gyōngyös környēki község, Gyōngyös-solymos szūlōtte, itt végezte az általános iskolāt, a középfokū tanulmányokat pedig a gyōn-

gyösi Mezőgazdasági Szakközépiskolában. Szülőfalujától csupán a katonai szolgálat idején volt távol, majd levelező úton az egyetemi diplomát is megszerezte a GATE-n. Itt is doktorált szőlészeti-borászati ismeretekből. Életrajzi nyilatkozata a *Sorsfordulók Gyöngyössolymoson* című kiadványban jelent meg¹⁰, ebből idézem az alábbi részletet: "Paraszti családból kaptam nemcsak az anyagi nehézségekből, hanem abból is, hogy önerőből miként lehet ezeken úrrá lenni... A kényszer megszabta, hogy kenyérkereső foglalkozást válasszak, mert kellett a pénz. Mindez mégsem volt hiába... A sorra jövő esztendőkön aligha töprenghettem el, mert egyre-másra jöttek a feladatok..." Adatközlőnk azóta a helyi termelőszövetkezet elnöke, korábban községi tanácselnök is volt.

Nyelvhasználatára a diglosszia (kettősnyelvűség) jellemző. Családi, rokoni, baráti körben, tehát familiáris beszédhelyzetekben az anyanyelvjáráshoz, közéleti szerepkörben pedig a regionális köznyelviséghez közelít.¹¹ Szövege a zárt *ë* következetes használatán kívül néhol szembetűnően nyelvjárási (az esetek felsorolását l. a záró fejezetben). Stílus szempontjából az adatközlő a gyakorlati, főként a gazdasági életben tevékenykedő középvezetők tipikus nyelvét beszéli: nyelvhasználata panelekkel tarkított, amelyek sokszor már-már automatikusan termelődnek. Néhány esetben a nehezebben ejthető idegen szavak leegyszerűsített ejtésével is találkozunk. A mondatformáláson érzékelhető a megfogalmazás nyerssége, az egyes fordulatok ismétlése, a laza mondatfűzés stb.

A szöveg az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékének hangarchívumában található. A felvételt *Fülöp Lajos* készítette és jegyezte le 1986 őszén. A beszélgetés témája a gyöngyössolymosi termelőszövetkezet bemutatása.

(Kérlek, beszélj nekünk a solymosi termelőszövetkezet életéről, munkájáról.)

Igën, tán akkor onnan indújjunk ki, hogy ezérkilencszázhatvan decembër huszonëgyedikén történt még az átszervezés Gyöngyössojmoson, és/ alakult még a Mátra Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, mëj ma is ebbe a fëlépítésében, tehát "ëty falu, ëty szövetkezet" elvën működik./ Korábban volt két kezdeményezés, ötvennégybe "Rákóczi" névre hallgató, és ötvenödbe "Új Élet"-re hallgató/ tísz-tízënot családot tömörítöü szövetkezet, majd ezérkilencszázhatvanban az egész falut érintette/ több mint ezer taggal.

(Hogyan változott azóta a taglétszám?)

Hát, a taglétszám azóta változott, csökkent/ körülbelül felére csökkent. Ma, mintëggy ötszázsharminc-ötszázsharmincöt taggal számolunk.

(S milyen területen gazdálkodtok?)

Kétezërszáz hëktáros területën gazdálkodunk. Van szántóterület is, a mëkhatározóu a szölöterület, az öszterületnek a huszonöt százaléka, tehát ëggy ötszáz hëktáros nagyüzemi szölöterülettel rendelkëzünk. Ugyanennyire tëhetöü a szántóterületnek az aránya, ëgy másik ötszáz hëktár./ van nyolcszázhatvan hëktár erdönk, a többi terület mëg rét, legelöü. Tëvékënyiségët, mint említettem, az elsö pillanattól a szölöü határoszta mëg. Naty fëladat volt az akkori szölöterületët, eszt a hagyományos szölöt lécsereëni, lëváltani, tehát a rëkonstrukciót végrehajtani. Lënz-Mouzër típusra kesztük, tehát itt akár Sojmosról a Füredre, vagy Gyöngyösröl a huszonnégyes útnak a baloldalán/ erre hejeszkëdnek el ezëk a területëk, a kösségët körbeövezik. A tipikus, hagyományos vagy bakmüvelësu szölöü, hogy úgy mongyam, tejjesen

¹⁰ PÉCSI István 1986. 13–4.

¹¹ Vö. KISS Jenö 1995. 5.

mékszünt, talán éggy öt-hat hëktárnyit találunk még a hásztájiba. A hásztáji telepítés is tejjes egészében már Lënz-Mouzër típusú telepítés, sőt újabban úgy a hásztájiban, mint a közösbén már az ëtysíki függönyt vagy lëngönek is nevezik itt hejbe,.../ eszt fölépítüük.

A tëvekenységet tekintve ezék a mekhatározó területeink, hát a szőlőtelepítésnek, hogy úgy mongyam/ a második rëkonstrukciót végezük napjaingba. Foglalkozunk, azaz kiéptëtük a szöllőü földolgozásnak a vërtikumát. Tejjes egészében az utóbbi évegben már mi dolgozzuk fel, és készitüünk belöle bort, tárojjuk.

(Ti palackozzátok is?)

Nem, csak bërpalackozást végesztetüünk, döntöen hordós borként értékesitüük.

(A Borforglami Vállalatnál?)

Ó nem, nem a borkombináttal van kapcsolatunk, hanem a kiskörösi borkörvel vagyunk partnëri kapcsolatdba, legjobb számításunkat ot talájjuk ma még.

Hát nagyon sokat lehetne a kedvező-kedvezötlen dologról beszélni.../ Az utóbbi évek eredményësbek, korábban több nehësséggel küszköttünk, hát döntöen a nehësségek inkább a hatvanas évegben jelënkésztek.../ Èn hát itt kesztem dolgozni...

(Te mikor vetted át a vezetést?)

Hetvenkilenc március tizënöttel, hetvenkilenc március tizënöttel, úgy szoktam mondani, hogy nekëm ez az elsöü/ és harmadik munkahejem, mert ezërkilencszáshatvankettöü februar tizënnëtyötöl dolgozom itt./ Hát attól, mert akkor szërëltem lë a honvéccségtöl, tëhát az átszervezés idöszaka alatt én katona voltam, és itt végikcsináltam mindënfajta munkát, elöbb fizikai munkába.../ és hetvenhárom május elsejën mëntem át felkërésre itt hejbe tanácselnöknek/ hetvenkilenc március tizënötig...

(Tërjünk vissza a termelöszövetkezethez!)

Hát a mai állapotróü ëty-két gondolatot,.../ hát a utóbbi öt-hat évben országosan is a legjobb szövetkëzeték közë tartozunk átalába, az elsö ötvenbe belefërünk az ezër.../ ezërháromszáz közül.

(Hallottam, közben sok aranyërmet szereztek...)

Hát lëssz mód, és ëty kicsit arra is mëgyüünk a téesz felé, és bënëzüünk a köszpondba.../ Gongyaink, hát azok akadnak mindíg. Nagyobb ütemben szeretënk fejlödni, mint ahogy a lehetöség mëgengedi...

(Az a jó, ha van, ami sarkalljon!)

Nem panaszköthatunk, tényleg úgy tagjaink, mint a lakosság elismeri a szövetkëzetët, hát legnagyobb üzemnek számitüünk a települlésën.

(Ès a fiatalok maradnak-e? Van-e utánpötlás?)

Ha úgy.../ úgy tekintëm, hogy a szövetkëzet aktív dolgozóinak az átlagéletkora harmincnyöc év, akkor ëgy nagyon szép számot mondok./ Harmincnyöc év, hát sajnos, eszt az arányt a nõk rontyák, az övek negyvennégy év, és a férfiaké harminchat év körül alakult. No, most utánpötlás, kivéve az úgynevezët tipikus mezögazdasági munkát, tëhát az úgynevezet kapamunka, ami gyakorladba nincs, de így nevezik, ott nincs utánpötlás. A fiatalabbak mindën területre jelëtkëznëk, tëhát az irodai munkátöl a müszakig, mühely,... traktorosnak, gép-

kocsivezető, építőbrigád, minden területre, kivéve/ a szőlőtermesztést, ahol gongyaink vannak az utánpótlással. Hát törekszünk arra...

(De hát azt is gépesítettétek, amennyire lehetett. Szélesebb a sortáv, ugye?)

Lényegébe ott is, két, két-három/ két.../ igen, korábban három méter, most három ötvenbe telepítjük ezeket, tehát tejjes a gépi művelés. It véksőfokon a meccés az, amit kézzel kell végezni, itt is már gépi meccés, tehát nem kell az erő kifejtés, hanem, ügyé/ pneumatikus (!) meccőollók vannak, és ezzel végezzük, ęty kis zöldmunkát végeznek, és a lęszędés/ mer a kapállás sincs, mer gyomirtózunk köszte. A növényvédelmet géppel végezzük...

(Miért csökkent felére a técsztagok aránya?)

Hát kettős dolog, rézben a gépesítés is indokoltá tette, hogy az ęktęnzív (!) termellést bizonyos szintig intęnzívebb váltya fél, tehát gépi a kémikáliáknak az alkalmazása, ... szükségessé és lehetővé tette, a másik/ az előbb említett utánpótlási dologból vagy nehésségből is adódott. A hatvanas években a településen lakók, mindęnki valamikenképpen kötődött a termelőszovetkezethöz, tehát földterülettel, ęgyebekkel rędndelkędzt, és idejött,/ de titüket is mivel ijesztették a szülők, ha nem dolgoz, vagy nem tanultok, akkor męnték a téeszbe. A parasztyeréküket ezzel ijesztgették, ma is jellemzőü...

A hatvanas években, mikor az átszervezés történt, szóval az az önkęntesség, amit sokat emlegetünk,/ szóval elég erős męggyőzészsel męnt, és akkor, aki csak, aki csak męnekülhetett a termelőszovetkędzéből, mert említtem, hogy nemcsak Sojmoson, hanem az országba is ez a harmadik nekifutás volt,/ hát bizony-bizony, elrontottuk ennek a kifejezésnek, hogy "termelőszovetkędzel", a nevét és hírnevét...

Itt a környékén igen jó gazdaságok vannak, és ezért csökkent, tehát rézben szükségessé vált, nem kellett annyi munkaerő, mert hát a téesz alakulásakor/ ügyé/ szászhúsz darab lóval szántottuk mi is a szántóterületét, ma van tizęnkettő/ vagy tizęnnęgy darab...

(Kapcsolódó erdei munka, telepítés, kitermelés folyik nálatok?)

Tehát említtem nyolcszászhatvan hęktár erdőterülettel rędndelkędünk ęvénte, mintęgy két- és félezér köbmétért termelünk ki, és ez ęty terfszērü erdőgazdálkodásnak az eredménye. Vékső fokon annyit termelhetünk ki, amęnnyi fatömeg szaporodik ęvénte, tehát fahozadéka van, így öszmęnnyiségébe, köbmétérbe nem változik, mert ez aszt is jelęnti, hogy/ erdőműveléssel is foglalkozunk. Tehát vagy újuladból újra nő az erdőü, de tisztíttyuk, ápojjuk, vaty pedig ha ojjan területén van, akkor telepíttyük.

(Erdészeitek, szakemberek vannak?)

Minden területén szakembęrrel rędndelkędünk, ęgyetęmęt, főiskolát végzēt szakembęreink vannak.

(A kőbánya külön ügylet, ugye?)

Kőbánya/ az nem hozzánk tartozik tejjesen...

(Mással nem foglalkoztok?)

Hát az erdőgazdálkodáshoz van saját faüzemünk, ahol az itteni, innen kitermelt faanyagot földolgozzuk, a szántóföldi növénytermesztéshez/ ügyęe/ van állattenyésztesünk, ęty három-százás húshasznú szarvasmarhával foglalkozunk...

(Ott legeltetitek a Cserkő körül?)

Arra, igen, azon a részén... No, a szőlőt tejjel egészében feldolgozzuk, még a véktermékét is/ ugye, saját szeszfőzdével rendelkezőnk, a törköjt/ vaty sēprőt/ vagy a gyümölcsöt, mert egy öven héktárnyi gyümölcsösünk is van.../ Hát ilyen jellegűek a mi dolgaink...

5. sz. adatközlő

T. S. a szöveg felvételének idején 49 éves volt. Adatközlői szerepeltetése – szociolingvisztikai szempontból – igen tanulságos. Paraszti eredetű munkáscsalád gyermekeként kezdetben a nyelvjárás hatott rá (egy korábbi beszélgetésünk alkalmával ezt ő maga említette). Az elemi iskola elvégzése után szakmát tanult, korán munkába állt. Üzemi környezetbe került, majd az 50-es évektől társadalmi-mozgalmi tevékenységet is vállalt, több szakmai és politikai tanfolyamon részt vett. Szívesen és sokat olvasott. Levelező úton elvégezte a gépipari technikumot is, majd gazdasági területen vezetői megbízást kapott. Életútja, pályája jól példázza a társadalom és nyelv, a társadalmi és nyelvi változások összefüggését, az átrétegződés gyors hatását az egyén nyelvhasználatára. Üzemvezetői munkája révén különböző nyelvi rétegek képviselőivel kellett kapcsolatot tartania, és a köznyelvi-szaknyelvi hatás egyre jobban átformálta beszélt nyelvét.

A tőle közölt felvétel is a tájnyelvi jelenségek háttérbe szorulását mutatja. Szövegében a regionalitás igen gyenge, még a zárt *ë* használata sem következetes. Érezhetően törekedett a tájnyelvi sajátosságok kiküszöbölésére, stílusát is a tárgyilagos, szakmai hangvétel jellemzi. Mindezek alapján az adatközlőt – regionális-köznyelvi szempontból – ún. egyesnyelvűnek tekinthetjük.

A szöveget a nyelvjáráskutató szakkör tagjai, Bugarszky Katalin és Ferenczfalvi Éva vették fel 1969 tavaszán, lejegyezte Fülöp Lajos. A beszélgetés témája: A Gyöngyösi Vágóhid és Húsfeldolgozó Vállalat bemutatása.

(Meggérem igazgató urat, beszéljen nekünk Gyöngyös egyik legmodernebb üzeméről, a vágóhídról.)

Gyöngyös/ egygyik legmodérnabb vágó... üzeme a vágóhid. Nem is egész a városnak, hanem talán Közép-Európának legmodérnabb rész/ a vágócsarnoki rész, ahol a konvejon/ függesztett vágás történik. Tulajdonképpen a lényege ennek az, hogy a/ vágás/ mintegy futószalagon történik, a futószalag kezdetén/ behajtyák az élő állatot, sertést, marhát, kábítás után lészúrnák, és ekkor kerül éty függesztett/ magas pályára, ahol végikhalad az állat, csigára akasztva, és a földolgozó hentésék/ egygy-egy munkahején álva/ csak mekhatározott munkakütemét, munkamēnetét végeznek el. Tehát így alakult ki azután ez a futószalag-rēntszērű konvejoros vágás. A/ vágócsarnok egygyik érdekessége/ az omszki marhahajtó gép, amej a marha bőrét/ mintegy három-négy másotpērc alatt fejti lē, tehát rentkívvül gyorsan végez egy-egy bőr lēhúzásával. A másik érdekesség az, hogy a/ állatok nem hasítva lēznek, hanem szétfūrészlik őket. A fūrészlēs szintē rentkívvül gyorsan halad, egy mozgó lapon álló hentēs végzi el, elektromos fūrészszel, pērcēk alatt fūrészszel szēt egygy marhát vagy egygy sertést, és/ így a hasításnál keletkező csontszilánkolódást tejjel mértékbe kiküszöbölték. A zsírrolvasztó/ sajnos nem túlság... túlzottan modērn. Hagyományos módszerrel történik/ a zsírnak a kiolvasztása, egyedüli fejlődēs ezēn a tēren csupāncsak az, hogy dublikátorogban süttik ki a zsírt, nem pedig üstögben. A feldolgozó rész/ szintēn mekfelel a modērn követelményeknek, igen erősen gépesített a darálás, keverēs, töltēs műveletei, a legmodérnabb

része pedig a főzőfüstölő szekrény. Ezek a szekrények/ három/ műveletre képesek, főznek, füstölnek/ és meleg levegővel szárítanak, tehát/ jóformán a bekerült árút tejjesen készre gyártják. Jelenleg/ a vérszeparátor és bélüzem előkészítése, illetőleg építése fojlik, ezeknek a beállításával további/ fejlődése, további/ új modernizálása várható a vágóhidnak.

Természetes, hogy/ ez a modern vágóhid/ vonza az érdeklődőket, vonza a látogatókat. Magyarország minden tájáról/ szinte nap mint nap érkeznek látogatók, érdeklődők, akik figyelmével kísérik a vágóhid munkáját. Sőt/ külföldről is vannak érdeklődők, jelentkezők, akik az ijjen és hasonló réntszérű vágóhidat megvásárolják, illetőleg mők kívánják vásárolni, és odahaza hazájugba fölépíteni. Ijjen fölépítés három történt eddig/ tudomásom szerint/ eggy Albániában,/ eggy Egyiptomban/ és eggy/ Mongóliában. Az egyiptomi és mongóliai építkezéssel egyidejűleg arab és mongol hentések is tartózkodtak hosszabb ideig Gyöngyösön, hogy/ né csak építhessének új vágóhidat, de még is tanulhassák itt nálunk a vágóhidon való munkát, és így odahaza a mékszérzett tapasztalatok alapján/ azonnal hozzáfokhassanak a fölépítét vágóhidon a korszerű termeléhez. A vágóhid/ mongol és egyiptomi munkásain kívüül/ külföldi, nyugati tőkésék is érdeklődtek már a réntszér iránt, és/ mők kívánták vásárolni a terveket, a dokumentációt. Hogy ez a vásárlás hogy áll, erről pillanatnyilag nem tudok tájékoztatást adni, mert nem ismerem a további fejleményeit.

Néhány szót a tejjesítményéről a vágóhidnak. A vágóhid tejjesítménye nyolc óránként körülbelül 480-500 darab sertés, vagy 40-50 darab marha. Ez aszt jelenti, hogy több mint/ illetőleg nem egész éty percenként végeznek eggy darab sertésnek a vágásával, tehát aránylag elég sokat tudnánk lővágni, persze, ha volna elegendő. Pillanatnyilag az a hejzet, hogy/ kevesebb az élőállat, mint amennyi a vágóhid kapacitását kimerítené, aszt hiszsem, hogy eszt minnyájan érezzük is/ abban, hogy a városban nincsen elegendő hús, amikor vásárolni akarunk. Egyépként a vágóhid elláttya egész Heves megyét hússal, húskészítmény áruval, sőt Budapestre, Miskolcra, Debrecénbe is szállít, szükség szerint és/ vágás esetén. A szállítás modernül történik nagyon.. A vállalat hét vagy nyolc/ modern hűtőkocsival rendelkezik, az Ikarusz gyártmányok/ rentkívül jók, modernak, útközbe hűtik a húst, így a hús mindig frissen és egészségesen érkezik még az üzletégbe, és itt természetesen a fogyasztókhoz. A húskészítményék szállítása szintén zárt, fedett kocsigban történik, íty pormentes, száraz/ áru érkezik mindig/ az üzletégbe. A vállalat kocsiparkja jelenleg/ is/ és állandóan fejlődés alatt áll, valamikor a vállalat kezdetén, amikor még a vágóhid jóformán csak gyerekcipőbe járt, eggyetlen lovaskocsival rëndelkészték. Lassan halattunk a fejlődés útyán addig, amíg a jelenlegi kapacitáshoz elértünk. Ma már nem okoz problémát/ négy vagon húsnak a kiszállítása sém, ha ez szükséges, és van is annyi húsnak.

Néhány szót még a távlatról, a jövőről. 1969. január elsejével, mint mindenhol az országba, itt is eggyesültek a húsipari és állatforgalmi vállalatok, így a vállalat komoj nagyüzemmé fejlődött máris. Azonban további fejlődés is előrevetítte már az árnyékát. Megindult éty hűtőháznak az építése, ezzel párhuzamosan/ szociális épület épül, modern öltözőkkel, fürdőszobákkal, fürdőhejségékkal, vállalati mosodával, ahol/ a dolgozók ruháját is/ már természetesen a munkaruháját/ is/ kimossák, tisztíttyák, vasajják. Az állatforgalmi vállalat eggyesülésével kapcsolatban/ állatszállások is kerülnek majd építésre, így területrëndezésre is sor kerül, és mintég három-néty holdas területtel emelkedik a vágóhid területe. Itt az állatszállásokon kívül modern TMK műhej és autójavitó műhej terv... építése is tervbe van véve. A jelenlegi és nagyobbrészt már most kiürített TÜZÉP területe pedig/ a vállalati dolgozók szeméjkocsijainak, motorkerékpárjainak és kerékpárjainak elhejzésére fok szolgálni, természetesen a régi mótszér szerint, előrézben mindenhol kertel, mer a vérés hentésmunka mellett a vállalat mékkövetéli aszt, hogy külső képe szép, mékfelelő légyen, és/

rózsakertye szintén hagyományosan szép virágaival az összes vágóhidak közül kiemelkedő, és ismert az egész országban, azok előtt, akik a vágóhidakat járók, és több vágóhidat is ismernek. A szépség mellett fontos azonban az egészséges, szép, és jó árú is, és erre a vállalat állatorvosai ügyelnek föl. Az állategészségügyi szolgálat állatorvosai az élő állat bээрkézésétől egészen a kész árú kimenetelig/ figyelemmel kísérik a földolgozás útját, és bárhol/ bármilyen rendellenességét, betegségét, vagy a higiénia elleni, a higiénia követelményei elleni véccségeit tapasztalnak, azonnal közbelépnek. A vállalat laboratóriummal is el van látva. A laboratórium/ a földolgozás minden fázisában ellenőrzi a félév gyártmányok és a kész gyártmányok minőségét, vízst tartalmát, saft tartalmát, baktériológiailag ellenőrzi, egészségvédelmi szempontból/ figyelemmel kíséri az árú útját. Az állatorvosok a bээрkézés/ a bээрkézett élő állatokat fölülvizsgálják egészségileg, megálapítják, levákható-é. A levágot álatokat azután ismét megvizsgálják, hogy fogyasztásra alkalmas-é. A levágot állatok húsát fogyasztásra alkalmas állapotban szállítjuk ki, vagy földolgozásra továbbbagyuk a földolgozóknak. A földolgozó minden egyes munkafázisát ellenőrzi/ az állatorvosok, és így minden bizonytal/ és minden kéccségeit kizárólag/ csak egészséges/ és ép árú kerülhet ki az üzletgebe.

A fejlődés további útját az ország élőállat ellátoccsága szabja majd meg. Ha lesz eléendő élőállat, és át tudunk térni töbműszakos termelésre, két vagy három műszakra is esetleg, akkor/ nemcsak a mégyét, és nemcsak a várost, hanem/ az ország többi városait is el tuggyuk majd látni elegendő hússal és hűkésztimmennyel. Egyik távlati tervünk az, hogy Salgótarjánt is bevonnjuk a vállalat működési körének területébe. Ez/ a bányavidék ellátásából fontos volna, mert Salgótarjánban nincs vágóhid. Ott/ bészállítás történik, a balassagyarmati vágóhid láttya el Salgótarjánt, amej mégyei székhéj is, amellet a salgói medencének fontos köszpontya, és ellátoccsága sok kifogásolni valót, sok kívánni valót hagy maga után. Ha/ lessz elegendő élőállatunk, bevonnjuk Salgótarjánt működési körzetüingbe, továbbfejlesztjük a vágóhidat, és így lehetőségét adunk a vásárlóinknak, hogy tele pultokról vásárolhassanak.

3. Néhány összegző megjegyzés

Bárczi Géza A magyar nyelvjáráskutatás időszerű feladatai című előadásában¹² már az ötvenes években rámutatott, hogy a köznyelv és a nyelvjárások viszonyában jelentős változások következtek be: a köznyelv hatása egyre erősödik, a nyelvjárásai sajátosságok pedig fokozatosan gyengülnek, és átadják helyüket a köznyelvi (helyi köznyelvi) formának. Bárczi ugyanakkor a cselekvésre is felhívta a figyelmet: "... a nyelvjárás visszahúzódásának... vizsgálata a gazdasági és társadalmi átalakulás idejében szinte a levésben, történéésben megfogható folyamat, melynek vizsgálata nem is halaszható, mert a ritka alkalom elmúlik..."

Kétségtelen, hogy ez a feladat bonyolult, sokréttű és időigényes munka. Elméleti és módszertani tisztázást, szemléleti és gyakorlati váltást kíván, amely tekintettel van az élő nyelv mozgására, különösképpen a fonetikai-fonológiai jelenségek változására. Korábban – nyelvjárásai anyagom rendezése közben – magam is véletlenül döbbsentem rá a nyelvi valóság összetettségére: meglepődve tapasztaltam, hogy az egyik szóban *ly*-os, a másikban pedig *j*-s jelölést használtam a Mátraalján akkor még sokkal gyakoribb *ly* hang rögzítésére. Tovább vizsgálódva láttam, hogy az *ly*-os lejegyzés idősebb asszonytól, a *j*-s pedig iskolás gyer-

¹² L. BÁRCZI Géza 1954. 86.; Uő. i. m. 65–6.

melettől való. A különbség önmagáért beszél: a hangállomány (és általában a nyelvhasználat) nemcsak egy kisebb helységen vagy egy családon belül, de ugyanazon egyénnek a beszé-
dében sem egységes és következetes. Ezért is hangsúlyozta *Deme László* a vizsgált település
"nyelvi képe" és "nyelvjárási képe" közötti különbséget.¹³

Bárczi – említett előadásában – utalt a demográfiai viszonyok alakulásának, a migráció
következményeinek a figyelembevételére is. A kérdéshez kapcsolódik Szathmári István
megfigyelése is a köznyelv alakulásának, a regionális köznyelviség létrejöttének a feltéte-
leiről.¹⁴ Ebből a szempontból ítélve Gyöngyös (helyi) köznyelvének "homogén nyelvjárási
alapja" van, mert a várost minden oldalról viszonylag egységes (palóc, illetve egyre inkább
már csak palócos) tájnyelvi környezet övezi. Igaz ugyan, hogy a lakosság körében az elmúlt
fél évszázad alatt jelentős mozgás, lélekszám-gyarapodás következett be, de ez a folyamat
a környező községekből történő beáramlás volt. Ezek a települések viszont már korábban
is szoros kapcsolatban voltak Gyöngyössel. Egy 1989. évi kimutatás szerint "Gyöngyös
városkörnyék" területéhez 23 község tartozik. Ezekről a településekről, főleg autóbuszjárat-
tal, könnyen és gyorsan elérhető a város. Gyöngyöspüspököt 1922-ben közigazgatásilag is
Gyöngyöshöz csatolták, Gyöngyössolymos pedig már szinte egybeépült a külső lakóövezet-
tel. Az sem véletlen, hogy jónéhány környező község előnevében is hordozza a város nevét,
így Gyöngyöspüspöki, Gyöngyöshalász, Gyöngyössolymos, Gyöngyösoroszi, Gyöngyöstar-
ján, Gyöngyöspata stb. A 660 éves Gyöngyös ui. ma már jelentős tájegység, a Mátraalja
gazdasági, társadalmi és művelődési központja.

A nagyobb arányú iparosítás 1950-ben kezdődött, majd a hatvanas évek elejétől felgyor-
sult. Az iparfejlesztéssel és a mezőgazdaság átszervezésével együtt járt a társadalom szer-
kezetének az átalakulása is. Addig, amíg a II. világháború előtti utolsó népszámláláskor
város lakóinak száma 24086 fő volt, ebből az iparban 21,5%, a mezőgazdaságban 34%
dolgozott, 1960-ban a város lakóinak lélekszáma 28668 fő, 1970-ben 32100, 1980-ban
36900, 1989-ben pedig 40765 fő. Beszédeselek a következő számok is: az iparban dolgozók
aránya 1970-ben 30%, 1980-ban 40%; a mezőgazdaságban dolgozóké 1970-ben 6,5%,
1980-ban pedig mindössze 4%. (Az arányok 1989-ben is ugyanazok.)

Más, bizonyító erejű számok (így a lakáshelyzet alakulása, az oktatás-művelődés mutatói,
a sajtótermékek, rádió- és tv-előfizetők statisztikája stb.) is azt mutatja, hogy az elmúlt négy
évtizedben nemcsak a lakosság lélekszáma gyarapodott, hanem a város lakott területe is
megduplázódott. (A fenti adatok *Molnár József* kitűnő összefoglalásából valók.)¹⁵

Az egykori mezőgazdasági kereskedelmi jellegű település (mezőváros) ma már jelentős ipar-
ral rendelkező *középnagyságú városnak, regionális központnak* számít. Az itt csak változ gaz-
dasági és társadalmi változások nyelvi-kiejtésbeli síkon is éreztették hatásukat: ez pedig a nyelv-
járási sajátosságok visszaszorulásában és a (helyi) köznyelviség erősödésében mutatkozik meg.

A köznyelv hatása egyes nyelvjárási sajátosságokra erősebb, másokra gyengébb.¹⁶ Váro-
sunkban és környékén ilyen pl. az *á*, az *ā*, az *ē*, az *ly* fonéma, valamint a záródó típusú
diftongusok (óu, öü, ei) visszaszorulása, vagy a meg- igekötő *g* eleme nem hasonul az utána
következő *ige* szókezdő mássalhangzójához (tehát megfog és nem méffog) stb. Ezeket a

13 DEME László 1963. 68.

14 SZATHMÁRI István 1974. 312.

15 MOLNÁR József 1990. 52–4.; L. még HAVASSY Péter–KECSKÉS Péter (szerk.) tanulmánykötetnek ide
vonatkozó írásait.

16 IMRE Samu 1962. 321–5.; Uő. 1971. 359.

jelenségeket ui. a köznyelvet következetesebben beszélők gyakorta csúfolják, és így érthető, hogy a városi köznyelvbe is csak diszkrét formában, szórványosan jelentkeznek.

Ebből a szempontból különösen a paraszti származású, községi környezetben élő 4. sz. adatközlő számít szoros kivételnek, aki ha nem is mindig következetesen, de viszonylag gyakran ejti a kettőshangzót (*hallgatóu, tehetőü*), az l hang esetében pedig intervokális helyzetben gemináció következik be (*kapállás, települlés*). (Természetesen az adatközlők életmódjában, környezeti kötöttségében, a beszédhelyzetben stb. sok a sajátos vonás, s ezek a nyelvhasználatukban is kifejeződnek.)

A zárt *ë* valamennyi adatközlő ejtésében továbbra is fellelhető, szinte jellemezni lehet vele a városi regionális köznyelvi kiejtését. Nem csoda, ha példaanyagunk is itt a legbősegebb (*étyyszerű, féllett, mgyék*). Változott a helyzet az egyes fonémák megterhelését illetően is: ilyen pl. az *ö* gyakorisága (*fölpítés, körösztiül* stb.). Azok a beszélők, akik egyébként következetesen használják a zárt *ë* hangot, időnként át-átváltak a szerintük köznyelviessébb *ö*-zésre (és nem nyílt *e*-zésre!). Hasonló a *j* terhelésének a megnövekedése is (*hadifogoj, ijjen* stb.).

A részletesebb elemzés, pl. monografikus feldolgozása vagy jelenségvizsgálat egy következő dolgozat feladata lehet.¹⁷ Ennek az éppen negyedszázados diakrón anyagnak a közlése már így is elodázhatatlan kötelességünk volt!

Irodalom

Rövidítések:

MNy. = Magyar Nyelv

MNyTK. = A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai

Nyr. = Magyar Nyelvőr

NytudÉrt. = Nyelvtudományi Értekezések

BÁRCZI Géza: 1954 A magyar nyelvjáráskutatás időszerű feladatai. (In: Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 6. Bp.

DEME László: 1963 Gondolatok nyelvátlasz-ellenőrzés közben. (In: Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből.) NytudÉrt. 40. sz. Bp.

1973 A regionális köznyelvi kutatások kérdéséhez. MNy. LXIX.

FARKAS Gábor: 1969 Adatok Bodony község történetéhez. Gyöngyös

FÜLÖP Lajos: 1958 Gyöngyössolymos nyelvi rétegződése. Gyöngyös

1993 Gyöngyös és környékének nyelvjárási sajátosságai. (In: Mátrai Tanulmányok.) Gyöngyös

HAVASSY Péter-KECSKÉS Péter (szerk.): 1984 Tanulmányok Gyöngyösről. Gyöngyös

IMRE Samu: 1962 Néhány megfigyelés nyelvjáráseink mai változásáról. Nyr. LXXXVI.

1971 A mai magyar nyelvjáráseink rendszere. Bp.

1973 A regionális köznyelvi kutatásokról. MNy. LXIX. (szerk.)

1979 Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből. NytudÉrt. 100. sz. Bp.

KISS Jenő: 1990 A mihályi nyelvjáráse változásai 1889 és 1989 között. MNyTK. 190. sz. Bp.

1995 A regionális köznyelviség mint kutatási probléma. MNy. XCI

MOLNÁR József: 1990 Gyöngyös társadalma. (In: Gyöngyösi kalauz.) Gyöngyös

17. L. VARGA Györgyi 1979. 22–31.; KISS Jenő 1990. 10–3.

- PÉCSI István: 1986 Amíg az évezredes álom teljesült. (In: Sorsfordulók Gyöngyössolymoson.) Nyíregyháza
- SZATHMÁRI István: 1974 Gondolatok a regionális köznyelvek kutatásáról. MNy. LXX.
- G. VARGA Györgyi: 1979 A regionális köznyelvek kutatásáról. (In: Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből.) NytudÉrt. 100. sz. Bp.

Lajos Fülöp

Untersuchungen bezüglich der Umgangssprache in Gyöngyös und Umgebung

In diesem Aufsatz wird eine spezifische Sprachvariante, d.h. der Problemkreis der regionalen Umgangssprache in der oben erwähnten Gegend (in Gyöngyös und Umgebung) in angemessenem Umfang behandelt. Die Untersuchungsergebnisse versteht der Verfasser als "Grundbeschreibung", deren spätere Aufgabe die Erweiterung und die ausführliche Darlegung des Sprachmaterials und der Beobachtungen ist.

Die Studie besteht aus drei Teilen. In der Einleitung wird die Themenwahl begründet, die Vorgeschichte des Materialsammelns erläutert und die Methode erklärt. Im Hauptteil werden die Datenübermittler in erster Linie aus soziolinguistischer auf Sicht vorfestellt, ferner die Erlebnisse des Sammelns und die Tonband aufgenommenen Texte festgehalten. Im dritten und letzten Teil folgt eine phonologisch-phonetische Schlussfolgerung bzw. Zusammenfassung.

Die Wahl der Thematik dieser Versuchsreihe rechtfertigt einerseits die Tatsache, dass wir dem Begriff "regionale Umgangssprache" in der neueren aus- und inländischen Fachliteratur immer häufiger begegnen, andererseits sind die Inhalte des Begriffs, die wichtigsten auf Theorie und Praxis bezogenen Fragen bis heute ziemlich ungeklärt.

Vom begrifflichen Standpunkt aus betrachtet ist die regionale Umgangssprache ein Übergangsgebilde, das zwischen Dialekt und zentraler Umgangssprache angesiedelt werden kann. Ihre Funktion betreffend ist sie eine dialektal gefärbte Variante der Umgangssprache. Folglich ist die regionale Umgangssprache in erster Linie in ländlichen Gegenden, wo Mundart gesprochen wird, anzutreffen. Die Träger dieser Sprachvariante leben in der Stadt oder in deren Umgebung, wurden dort geboren, haben Abitur oder Hochschulabschluss, arbeiten im gehobenen Dienst oder haben Führungspositionen inne (als Angestellten, Beamten, Ärzte, Lehrer, Geschäftsführer, Direktoren usw.). Sie gehören einer Bevölkerungsgruppe mittleren Alters an; im weitesten Sinne als "mittlere Generation" genannt (über 30 und unter 60).

Die wichtigsten Wesensmerkmale des zusammengetragenen Materials sind:

- Die Texte wurden spontan auf Tonband aufgenommen.
- Es handelt sich um Erlebnisberichte.
- Im Vordergrund der Betrachtung stehen Aussprache und Klang der Sprache.

(Der Aufsatz enthält fünf ca. 20 minütige Texte von fünf verschiedenen Erzählern.)

Resümee: Der Einfluss der Umgangssprache auf bestimmte mundartliche Eigenarten kann stark oder schwach ausfallen. Dieser Einfluss führt zur Assimilation der Phoneme a,

a, e, ly und der zum Verschluss neigenden Diphthonge (*óu, őü, ei*) in der hier behandelten "Palóc"-Region. Weiterhin vorhanden ist jedoch der *e*-Laut in der Aussprache sämtlicher Materialvermittler. (Natürlich weisen Lebenslauf und Lebenswandel im Falle aller Materiallieferer viele Besonderheiten auf. Diese machen sich wiederum im Sprachgebrauch bemerkbar.) Auf dem Gebiet der Einsatzhäufigkeit einzelner Phoneme hat sich die Lage ebenfalls geändert; *ö* und *j* kommen z.B. öfters vor. Der Einfluss der Umgangssprache ist vielleicht auf diesem Gebiet am stärksten.

FÜLÖP LAJOS
H-1126 Budapest
Nárcisz u. 27.

GYÖNGYÖS – BIBLIOGRÁFIA
1983 – 1994
(Válogatás)

Összeállította: Lovász Béláné

ABSTRACT: *Gyöngyös-bibliography (1983–1994).* The bibliography is the thematic continuation of the Gyöngyös Bibliography issued in 1983. (see No. 1) It is a collection of publications about the town of Gyöngyös that came out in the period between January 1st 1983 and December 31st 1994. (separate works, analytical descriptions of collected works, articles published in the local press with the exception of county newspapers) Without the intention of being exhaustive, it contains the thematically significant essays in thematic classification.

Jelen bibliográfia az 1983-ban megjelent Gyöngyös bibliográfia (ld. 1. tétel) tartalmi folytatása, az 1983. jan. 1. – 1994. dec. 31. közötti időszakban megjelent kiadványokat, írásokat foglalja össze (önálló kiadások, gyűjteményes kötetek analitikus leírásai, a helyi sajtó cikkei a megyei napilap/ok/ kivételével). A felsorolt művek túlnyomó többsége a Vachott Sándor Városi Könyvtár Helyismereti Gyűjteményében megtalálható.

I. Összefoglaló munkák, vegyes gyűjtemények, segédletek

- 1 Gyöngyös: Bibliográfia: I-III. köt. / Összeáll. Lovász Béláné. – Kiad. a Vachott Sándor Városi Könyvtár. Gyöngyös, 1983. 111 p.
- 2 Gyöngyös: Képes album. – Gyöngyös: Városi Tanács, 1987. 145 p.
- 3 Gyöngyös: A Városi Tanács jubileumi kiadványa / Szerk. biz. elnöke: Dr. Tir Dezső. – I. évf. 1983. 1-4. sz. ; II. évf. 1984. 1-9. sz.
- 4 Gyöngyösi adattár – Gyöngyösi Kalendárium 1990-1991, 1993-1995. évfolyamai végén, utolsó fejezetként. Gyöngyös környéki települések fontosabb adatai. Közigazgatás. Egyesületek, társadalmi szervezetek. Egyházak. Iskolák, gyűjtemények, közművelődési intézmények. Sporteredmények
- 5 Gyöngyösi kalauz / Szerk. Molnár József. – Kiad. Gyöngyös Város Tanácsa, 1990. 77 p.
- 6 Gyöngyösi Kalendárium 1990 / Szerk. Patkós Magdolna, Komenczi Bertalan, Hatala Zoltán. – Gyöngyös, 1989. 136 p. – X. évf.
- 7 Gyöngyösi Kalendárium 1991 / Szerk. Patkós Magdolna, Tóthné Bokros Mária, Vitovszki Mária. – Gyöngyös, 1990. 104 p. – XI. évf.

- 8 Gyöngyösi Kalendárium 1993 / Szerk. Patkós Magdolna, Tóthné Bokros Mária. Gyöngyös, 1992. 180 p. – XII. évf.
- 9 Gyöngyösi Kalendárium 1994 / Szerk. Patkós Magdolna. – Gyöngyös: PRÉS Alapítvány, 1993. 206 p.- XIII. évf.
- 10 Gyöngyösi Kalendárium 1995 / Szerk. Patkós Magdolna, T[óthné] Bokros Mária. – Gyöngyös, 1994: PRÉS Alapítvány, 1994. 215 p. – XIV. évf.
- 11 Heves megye helyismereti irodalma / Összeáll. Guszmánné Nagy Ágnes. – Eger: Megyei Könyvtár. 1983-1988. Évenként. Gyöngyösi adatokkal.
- 12 Mátrai Tanulmányok: 1993 / Szerk. Horváth László. Gyöngyös, 1993. 165 p.
- 13 Nép – Nyelv: Tanulmányok Fülöp Lajos 60. születésnapjára / Szerk. Balázs Géza és Selmeczi Kovács Attila. Bp. 1992. 99. p.
- 14 Tanulmányok Gyöngyösről / Szerk. Havassy Péter, Kecskés Péter. Gyöngyös, 1984. 697 p.

2. Természeti viszonyok. Idegenforgalom

- 15 Adatok Gyöngyös és a Mátra idegenforgalmához 1918-ig / Misóczi Lajos – Agria, XXVII-XXVIII. 1991-1992. 207-222. p.
- 16 Döbbenet.. Mentsük meg a Csató kert gyógyvizét / Vadon Béla – Prés, 1993. márc. 21 p.
- 17 Folia historico-naturalia Musei Matraensis: A Mátra Múzeum természetrajzi közleményei / Szerk. Varga András. Gyöngyös. 8-17. köt. 1983-1992 (évenként). + Supplementum 2. Sár-hegy: Tanulmányok. 1988.
- 18 Gyöngyös – Gyöngyössolymos – Mátra: Alkalmi kiadvány a Sárkányrepülő EB idejére. Gyöngyös, 1986. 17 p. Rövid leírások a látnivalókról.
- 19 Gyöngyös: Mátra. Idegenforgalmi kalauz. Bp.: Borent Média, 1992. 24 p.
- 20 Gyöngyös: Térkép. – Gyöngyös: Városi Tanács VB., 1987. 44x76 cm
- 21 Gyöngyös: Térkép. – Bp.: SOLLUN BT., 1992. 58x32 cm
- 22 A gyöngyösi Mátra idegenforgalma / Dala László – SzürKal, 10-11. p.
- 23 A "gyöngyösi" Mátra üdülőterülete / Dala László – Gyöngyös, II. évf. 1984. 3. sz. 17-23.p. Turisztikai visszatekintés is (1887-től).
- 24 A Mátra gyógy- és ásványvizei / Bartus József – GyKal, 1993. 137-139. p. Parád, Csató-kert.
- 25 A terület- és településfejlesztés földrajzi adatai Heves megyében / Bodnár László. Eger, 1986. 387 p. Gyöngyösi és környékbeli vonatkozások.

3. Történelem, műemlékek

- 26 A 2. sz. Általános Iskola – régen ispotály – nyugati homlokzatán levő Szent Erzsébet szobor / Molnár József – GyM, 1992. 11. sz. 22-24. p. Az ispotály története is.
- 27 A II. világháború gyöngyösi áldozatai / Molnár József – MátrTan, 119-142. p.
- 28 Az 1917. évi gyöngyösi tűzvész országos hatása / Heiszler Vilmos – TanGy, 1984. 547-562. p.
- 29 Adomák az 1917-es gyöngyösi nagy tűzzel kapcsolatban / Molnár József – Diárium: A Dobó István Vármúzeum közművelődési füzetek: 3. – Eger, [1983]. 37-39. p.

- 30 Akkor nem mosolyogtak így: Tíz évig a Gulágban – Gyöngyösi Hírek, 1990. máj. 5. Pók László visszaemlékezése.
- 31 Árpád-kori várak a Mátra déli oldalán / Dénes József – *Agria* XXI. 1985. 77-92. p.
- 32 Bene vára a Mátrában / Kandra Kabos. Mátrafüred: Bene Egylet, 1992. 40, [2] p. Reprint kiad.
- 33 Bene vára és a település története a XIII-XV. században az írott források tükrében / Draskóczy István – *Agria* XXIV. 1988. 57-80. p.
- 34 Benevár régészeti feltárásának jelenlegi helyzete / Szabó J. József – *TanGy*, 129-146. p.
- 35 Bombázás Gyöngyösön a Csobánka utcában / Boldog István – *GyKal*, 1991. 21-22. p.
- 36 Címképünk a Fő tér 9. számú, az egykori Heves megyei Általános Bank Rt. székházát ábrázolja, az 1917 május 21-i nagy tűzvész előtti állapotában. Tervezte Mende Valér, építette 1911-12-ben Gajdóczki Antal gyöngyösi építési vállalkozó / Molnár József – *GyM*, 1994. márc. 34-35. p.
- 37 Címképünk a Jókai u. 8. számú, ún. Rusz-házat, ma a Bugát Pál Kórház II. sz. Kórházát ábrázolja. Medgyaszay István terve alapján 1922-23-ban épült / Molnár József – *GyM*, 1994. júl. 20-24. p.
- 38 Címképünk GAJDÓCZKI Dezső gyöngyösi építész ábrázolja / Molnár József – *GyM*, 1994. aug. 25-31. p.
- 39 Címképünk dr. HARRER Ferencet, az 1917 május 21-i tűzvész után Gyöngyös város első kormánybiztosát ábrázolja / Molnár József – *GyM*, 1994. május 27-31. p.
- 40 Címképünk WARGA László fővárosi műszaki tanácsost, a főváros műszaki ügyeinek intézőjét, az 1917. május 21-i tűzvészben leégett Gyöngyös város részletes újjáépítési tervének elkészítőjét ábrázolja / Molnár József – *GyM*, 1994. jún. 26-31. p.
- 41 Címképünkön a Benei-Mátrafüredi Keresztelő Szent János tiszteletére épített templomban levő Vidi Ferenc festő: Szent László vizet fakaszt c. olajfestménye látható / Molnár József – *GyM*, 1994. dec. 35-40. p.
- 42 Címképünkön a Berze Nagy János Gimnázium épületének főhomlokzata. Az épületet 1898-99-ben Rausher Miksa szombathelyi műépítész tervei és költségvetése alapján a gyöngyösi Kovács (Pálinkás) Ferenc építési vállalkozó építette / Molnár József – *GyM*, 1994. szept. 19-23. p.
- 43 Címképünkön a gyöngyösi születésű dr. VARGHA László néprajzkutató, Ybl díjas építészettörténész, a magyar népi építészeti feldolgozója szerepel / Molnár József – *GyM*, 1994. okt. 27-31. p.
- 44 Címképünkön a Mátrai Állami Gyógyintézet (Szanzatórium) főépülete látható. Jendrassik Alfréd építész mérnök terve alapján 1927-31-ben Csonka László építési vállalkozó építette / Molnár József – *GyM*, 1994. nov. 33-39. p.
- 45 Címképünkön a Quadri Kristóf gyöngyösi kőművesmester által 1767-68-ban épített gyöngyöspüspöki templom látható / Molnár József – *GyM*, 1994. jan. 28-31. p.
- 46 Címképünkön a Rabl Károly gyöngyösi építőmester által 1784-ben épített un. "Szent Korona" ház látható / Molnár József – *GyM*, 1994. febr. 28-31. p.
- 47 Címképünkön a Wälder Gyula műegyetemi tanár által tervezett 1924-25-ben Fodor Károly építész mérnök által épített gyöngyösi Kozmáry Dezső Tűzoltóaktanya Páter Kiss Szaléz utcai főkapuja látható / Molnár József – *GyM*, 1994. ápr. 27-31. p.
- 48 Dukesz Artúr (1892-1919) / Dr. Hontert Rezső – *BNJGj.e*, 127-131 p.
- 49 Az eltűnt idő.. / Horváth László – *GyKal*, 1990. 42-45. p. Dr. Puky Árpád polgármester életútja.

- 50 Egy gyöngyösi tábornok: báró Dévay Pál (1735-1800) / Molnár József – GyKal, 1993. 32-34.p.
- 51 Emléktáblák és köztéri szobrok Gyöngyösön / Molnár József. – Gyöngyös, 1985. 53. p. Borítócím: Gyöngyös 650 éves város. 1334-1984.
- 52 Eredmények és gondok a Gyöngyös-mátrafüredi Benevár romjainak régészeti feltárásában / Szabó J. József – Gyöngyös, 1983. I. évf. 2. sz. 23-25. p.
- 53 Falu a város szélén: Gyöngyöspüspöki története / Molnár József – I. rész: Prés, 1992. ápr., 18. p. ; II. rész: Prés, 1992. aug., 18-19. p.
- 54 A felszabadulás és a népi demokratikus átalakulás kezdetei Gyöngyösön (1944-1945) – TanGy, 563-596. p.
- 55 Fertályok és fertálmesterek Gyöngyösön / Szabó Jolán – Agria, XXV-XXVI. 1989-1990. 445-457. p.
- 56 A Fő tér / Molnár József – Prés, 1990. 4. sz. ápr. 14-15. p. Története, 1301-1943.
- 57 Fő tér 11. sz. épület, az Orczy levéltár és könyvtár udvari része / Molnár József – GyM, 1983. máj. 15-16. p.
- 58 Főnix: a hamvaiból újjáépült város: 1917-1992 / Összeáll. Dr. Nagy Lajos. Gyöngyös: Gyöngyös Város Polgármesteri Hivatala: Szent Bertalan Plébánia, 1992. – 87 p.
- 59 Gyöngyös a városrendezés tükrében / Keresztesi Lajos = Gyöngyös, I. évf. 1983. 2. sz. 14-18. p.
- 60 Gyöngyös és a Rákóczi-szabadságharc / Molnár József = BNJGj.e, 25-35. p.
- 61 Gyöngyös gazdasági és társadalmi változásai a török korban / Szakály Ferenc – TanGy, 147-178. p.
- 62 Gyöngyös műemlékeinek bemutatása / Mísóczi Lajos – Műemlékvédelem, 1993. 3. sz. 163-169. p.
- 63 Gyöngyös település- és birtoklástörténete / Draskóczy István – TanGy, 91-128. p.
- 64 Gyöngyös története / Dr. Sereg József – BNJGj.e, 9-25. p.
- 65 Gyöngyös története [sorozat] / Sereg József – Gyöngyös, I. évf. 1983. 2. sz. II. évf. 1984. 4. sz. A kezdetektől 1917-ig.
- 66 Gyöngyös város becsületos tanácsa elhatározta.. 1659-1848: Válogatás két évszázad városi határozataiból / Szerk. Kovács Béla. – Eger: Heves Megyei Levéltár, 1984. 394 p.
- 67 Gyöngyös város bírái a török kiűzésétől 1848-ig / Szabó Jolán – TanGy, 195-228. p.
- 68 [Gyöngyös város pecsétjei, címerei: sorozat] / Molnár József – GyM, 1990. jan.-dec., a füzetek végén. Pecsétek: 16-17. század, 1783. 1847, 1902. Címer: 1989. dec. 21. Farkas Tamás és első felesége egyesített címere. Grassalkovich kastély címeres kapurészlete. Szabó céh 1614-es pecsétje. Asztalos, csiszár, lakatos, szíjgyártó céh 1771-es pecsétje.
- 69 Gyöngyös város privilégiumlevele / E. Kovács Péter – TanGy, 11-19. p.
- 70 [Gyöngyösi ajtók, kapuk: középületek, lakóházak] / Molnár József – GyM, 1991. jan.-dec., a füzetek végén.
- 71 Gyöngyösi kronológia / Molnár József – Főnix, 6-25. p. 1241-1944. nov. 18.
- 72 Gyöngyösi kronológia / Molnár József – GyKal, 1990. 46-55. p. 1241-1944. nov. 18-ig.
- 73 Gyöngyösi kronológia II. 1989-1990. / Molnár József = GyKal, 1991. 43-56. p.
- 74 Gyöngyösi kronológia III. 1990-1991. / Molnár József = GyKal, 1993. 54-75. p.
- 75 Gyöngyösi kronológia IV. 1992-1993 június / Molnár József = GyKal, 1994. 93-116.

- 76 "A gyöngyösi kuplerájban szól a zongora.." / Horváth László – GyKal, 1994. 136-140. p.
- 77 A gyöngyösi munkásmozgalom története 1962-ig / Szecskó Károly – HSz, 1983. 4. sz. 45-50. p. ; II. rész: HSz, 1984. 1. sz. 30-33. p. (1945-1957)
- 78 A gyöngyösi munkásörség története 1957-1986 / Fel. kiad. Bokros István. Gyöngyös, 1987. 58 p.
- 79 Gyöngyösi testamentumok és fassiólevelek: 1642-1710 / Németh Gábor. Eger, 1991. 108 p.
- 80 A gyöngyösi tüzek története / Molnár József – Gyöngyös, II. évf. 1983. 8. sz. 12-15. p.
- 81 Gyöngyösön, 1956-ban! / Patkós Magdolna – I. rész: Prés, 1990. 16. sz. okt. 26. 3. p. ; II. rész: Prés, 1990. 17. sz. nov. 2. 3. p. Bodó Attila (Nemzetőrség parancsnoka) visszaemlékezése.
- 82 Haller-Berényi-Orczy palota díszkapuja / Molnár József – GyM, 1983. ápr. 20-22. p. Az épület története is.
- 83 Az ifjúság helyzete Gyöngyösön a Tanácsköztársaság idején / Molnár József . – Eger, a Heves megyei Propagandista különkiadása, 1984. 17 p. (Klny. a Heves megye 1919-ben c. kötetből)
- 84 A koronát az ebédlőben őrizték. Egy nevezetes ház Gyöngyösön – Pécsi István: Üzennek az ősök. Eger, 1983. 75-79. p.
- 85 A Magyar Kommunista Párt gyöngyösi szervezetének megalakulása és működésének kezdete / Molnár József – Heves megyei munkásmozgalom története: VII. Eger, 1987. 46-75. p.
- 86 A Mátra hegység Árpád kori várai / Dénes József – Castrum Bene: 1989. Gyöngyös, 1990. 40-50. p. .
- 87 Múltat idéző tér / Tóth László – GyKal, 1993. 124-126. p. Zeneiskola mögötti tér – Mária szobor áthelyezése, tér-kialakítás.
- 88 A munkásmozgalom története Gyöngyösön a második világháborúig / Molnár József – GyTan, 507-545. p. Klny. is
- 89 Nostalgia – volt egyszer egy Csathó-kert / K[akuk] I[mre] – Mátrai Tükör, 1994. I. évf. 2. sz. 3. p.
- 90 A "nyitány" sikerült. Gyöngyös első hároméves terve / Horváth Mihály – HSz, 1985. 3. sz. 87-89. p. 1947-1949.
- 91 Az Orczy-család társadalmi és gazdasági felemelkedése a 18. században és a 19. sz. első felében / B. Gál Edit – MátrTan, 9-26. p.
- 92 Orczy-kastély északi, 14 oszloppal díszített szárnya / Molnár József – GyM, 1983. márc. 15-16. p.
- 93 "Örökül hagyom Fiamnak, s az ő fiának.." [Az Orczy család] / B. Gál Edit. – GyKal, 1993. 29-31. p.
- 94 A polgári demokratikus forradalom Gyöngyösön / Molnár József. Eger, 1990. Heves megyei Propagandista különkiadása. 92-100. p.
- 95 Rákóczi-ház / Molnár József = GyM, 1983. febr. 16. p.
- 96 Régi gimnázium, a mai zeneiskola épülete / Molnár József – GyM, 1983. jún. 13-14. p.
- 97 Róbert Károly városi rangot adományozó levele – BNJGj.e. 8-9. p.
- 98 Szaléz atya és társai: Az Andrássy út 60-ban! / Pók László – Prés, 1989. 8. sz. 20-21. p. folyt.: 1989. 9. sz. 14-15; 1989. 10. sz. 18-19; 1989. 11. sz. 18-19; 1989. 12. sz. 12-13; 1990. 1. sz. jan. 14. p.

- 99 Szemelvények Gyöngyös történetéhez (1334-1984) / Misóczki Lajos. Eger: Dobó István Vármúzeum, 1984. 265. p.
- 100 "Szent Korona" ház / Molnár József – GyM, 1983. aug. 23-24. p.
- 101 [Szobrok, kereszt és díszkút] [Sorozat] / Molnár József – GyM, 1993. 1-12. sz. [ismertetések a füzetek végén] Kereszt a gyöngyösoroszi út elágazásánál. Mandalinos nő. Díszkút. Csikók. Sz. Flórián szobra. Gyöngyösi kapások szobra. Szt. Bertalan templom ikergótikus ablaka. Szűz Mária szobor. Puttó – P. Kiss Szaléz u. 8. sz. Károly Róbert szobra. Pihenő-kő (Mátra Múzeum udvara)
- 102 Új címerünk és zászlónk van / Molnár József – Gyöngyösi Hírek, 1990. jan. 1. p.
- 103 Új (régi) utcanevek Gyöngyösön – Prés, 1990. 7. sz. júl-aug. 13. p.
- 104 Vak Bottyán János / Sereg József – BNJGj.e, 35-37. p.
- 105 Változó utcanevek Gyöngyösön / Molnár József – Prés, 1990. 20. nov. 23. 11 p. ; II. rész: 21. sz. nov. 30. 6. p. ; III. rész: 23. sz. dec. 14. 6. p. ; IV. rész: 1991. 2. sz. jan. 18. 6. p.
- 106 A vörös pók hálójában az arany Kolimán / Kassay Kázmér. Bp.: Agroprint Ny., 1993. 134 p. – P. Kiss Szaléz és társainak ügye is.

4. Társadalom (néprajz, vallás)

- 107 Berze Nagy János gyöngyösi kapcsolatai / Dr. Fülöp Lajos – GyKal, 1990. 33-36. p.
- 108 Dávid csillaga alatt – Prés, 1989. 8. sz. 7. p. A zsinagóga felújításáról, átalakításáról.
- 109 Az egri egyházmegyei plébániák történeti áttekintése / Soós Imre. Bp. 1985. Gyöngyös-Alsóvárosi, Felsővárosi, Gyöngyös-Püspöki plébániák: 321-326. p.
- 110 A ferencesek második honfoglalása / Patkós Magdolna – Prés, 1990. 22. sz. dec. 7. 6-7 p.
- 111 Gyöngyös . A ferencesek plébániatemploma / Misóczki Lajos. – Bp.: Kartográfiai Váll., 1990.16 p. (Tájak-Korok-Múzeumok kiskönyvtára, 311.)
- 112 A gyöngyösi "arnótok" művészeti öröksége / Kárpáti László – MátrTan, 89-118. p.
- 113 A gyöngyösi Egyházi Kincstár / Fehér Miklós – GyKal, 1993. 121-123. p. Az 1991. aug. 23-án nyitott, újjáalakított kiállításról.
- 114 A gyöngyösi Ferences rendház refektóriumának falképei / Kisterenyei Ervin – GyKal, 1993. 126-128. p. Restaurálás közbeni állapot, feltárás.
- 115 A gyöngyösi ferences templom egy ikonográfiai különlegessége / P. Posta Benjámín – GyKal, 1991, 19-20. p. A szenvedő lelkek kápolnájáról.
- 116 A gyöngyösi református gyülekezet lelkipásztorai és tanítói :1557-1710 / Monok István. –Bp.: Ráday Gyűjt. 1986. 46, [12] p.
- 117 A gyöngyösi szüreti mulatságokról / Molnár József – SzürKal, 34-36. p.
- 118 [Kápolnák és kisebb templomok Gyöngyösön és környékén] / Molnár József – GyM, 1992. jan.-dec. /a füzetek végén leírások, + címlapkép/. Felsővárosi temető kápolnája, Kármelhegyi kápolna, Szentlélek kápolna, Alsóvárosi temető kápolnája, Nepomuki Szt. János kápolna, Mátrafüredi templom, Szt. Anna kápolna, Szt. Rókus kápolna, Mátraházai templom, 4. sz. iskola – Fejérváryné Árvaház – kápolnája, "Kistemplom" /Jókai u., megsemmisült/
- 119 Madárfogás lépvesszővel a gyöngyösi határban / Pálosné Nagy Rózsa – Agria, XXIV. 1988. 297-306. p.

- 120 Mátrafüred [Palóc Néprajzi magángyűjtemény bemutatása] / Szalmási Ferencné – GyKal, 1991. 57-58. p.
- 121 Mátrai Szüret '88: Programfüzet. – Kiad. Gyöngyös, Városi Tanács, 1988. 14 p.
- 122 Megalakult a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Gyöngyösi Szervezete – Prés, 1991. 17. p. máj. 10. 5. p.
- 123 Megújuló Szent Bertalan templom / Dr. Nagy Lajos – GyKal, 1993. 115-117. p.
- 124 Oppidum és confraternitas: A gyöngyösi Szent Lélek Társulat / Kecskés Péter – NNy, 63-73. p. + fotók.
- 125 A reformáció szerepe városunk életében / Berzétei László – GyKal, 1994. 117-120. p.
- 126 Szent Bertalan templom kincstára / Héjjné Détári Angéla – Főnix, 65-87. p.
- 127 A Szent Erzsébet templom / Tóth László – GyKal, 1993. 118-120 p. Története, felújítása.
- 128 Szent István- emlékek / Molnár József – Prés, 1989. 8. sz. 18-19. p. Szt. Orbán templom, Mátrafüredi kápolna, Szt. Bertalan templom, Ferences templom, Szt. Erzsébet templom, Korona-ház, Szent Jobb Gyöngyösön. Utcaelnevezések.

5. Közművek. Egészségügy

129. Bélyegnapi országos kiállítás: 1988. szept. 16-25. Katalógus. Gyöngyös, 1988. 15. p.
- 130 Adatok Gyöngyös postatörténetéhez (1679-1874) / Sugár István – TanGy, 229-256. p.
- 131 Adatok Gyöngyös sajtótörténetéhez / Kapor Elemér – TanGy, 673-686. p. 1863/1944.
- 132 Állami Erdei Vasutak: Gyöngyös: Mátrafüred: Lajosháza. – Kecskemét, 1987. 1 lev.
- 133 Bélyegkiállítás ; 25. Országos Ifjúsági Bélyegkiállítás katalógusa. – Gyöngyös, 1987. 36 p.
- 134 Bugát Pál / Dr. Fülöp Lajos – BNJGj.e, 85-89. p.
- 135 Bugát Pál [Városunk szülöttei voltak] / Dr. Fülöp Lajos – HSz, 1983. 4. sz. 43-45. p.
- 136 Bugát Pál, a malakológus / Podani János, Varga András – Fh, 9. Gy. 1984. 75-78. p.
- 137 Bugát Pál emlékek Gyöngyösön / Varga Sándor. – Gyöngyös: Bugát Pál Kórház, 1990. 29 p.
- 138 Bugát Pál és a szem anatómiája / Dr. Pintér László – GyKal, 1994. 124-125. p.
- 139 Emlékezés Bugát Pál halálának 125. éves évfordulójára / Molnár József – Fh, 15. 1990. 7-10. p.
- 140 A gyógyszerészet jelene és gyökerei / Írták: a Richter Gyógyszertár munkatársai. – Gyöngyös, 1984. 30 p.
- 141 A gyöngyösi Bugát Pál Kórház 150 éve / Misóczki Lajos. – Gyöngyös: Bugát Pál Kórház, 1988. 154. p.
- 142 A gyöngyösi kórház története 1938-1955 / Varga Sándor. – Gyöngyös: Bugát Pál Kórház, 1988. 83 p.
- 143 A gyöngyösi sajtó: 1945-1946 / Pető Ernő – MátrTan, 153-165. p.
- 144 A gyöngyösi víztorony / Szilágyi Attila, Szabó Béla. – Gyöngyös: A Városi Tanács Műszaki Osztálya, 1987. 7 p. + 17 képmell.
- 145 A gyöngyösi vasút története (Kivonat) / Horváth László – GyKal, 1993. 35-37. p.
- 146 Heves megye villamosenergia-ellátásának története / Simon Antal. – Eger, 1984. Gyöngyös villamosenergia-ellátása, 1909-1945: 24-27. p.

- 147 Kétszáz éve született Bugát Pál: Emlékezés egy 52 évvel ezelőtti emléktáblalep-
lelésre / Molnár József – Prés, 1993. ápr. 24. p. Rövid életrajz, helyi kötődések
részletezése
- 148 Közjóért, becsületből: Egy hosszú életű gyöngyösi egyesületről röviden / Hatala
Zoltán – GyKal, 1990. 37-41. p. A Gyöngyösi Önkéntes Tűzoltó és Mentőtestület.
Kozmáry Dezső
- 149 A Magyar Szemorstársaság 1984. évi nagygyűlésének műsora és előadáskivona-
tai. Gyöngyös, 1984. 22 p. Gyöngyös rövid története, bemutatása is.
- 150 A Mátra Művelődési Központ Bélyeggyűjtő körének 35 éve / Baranyiné Szilágyi
Erzsébet (és mások). – Gyöngyös, 1993. [125] p.
- 151 Mátravidék: A Magyar Parasztszövetség hetilapja.. / Molnár József – Prés, 1990. 6.
sz. jún. 26-27. p. ; II. rész: 1990. 8. sz. aug. 31. 8. p. ; III. rész: 1990. 13. sz. okt.
5. 12. p.
- 152 Richter Gedeon / Berecz Andrásné – Gyöngyös, II. évf. 1984. 5. sz. 15-16. p.
- 153 A Városi Tanács Bugát Pál Kórháza szakdolgozóinak pályamunkái 1968-1988. /
kiad. a Bugát Pál Kórház. Gyöngyös, 1988. 179. p.
- 154 Városunk szülötte, Bugát Pál / Varga Sándor – GyKal, 1994. 121-123. p.

6. Gazdasági élet

- 155 Egy iparos élet emlékei / B. Gál Edit – GyKal, 1994. 126-128. p. Fehér Gyula,
szabó.
- 156 Életutak, mestersorsok Gyöngyösön / B. Gál Edit – Iparosok és kereskedők a két
világháború közötti Magyarországon / szerk. L. Nagy Zsuzsa. Bp.: MTA Törté-
nettud. Int., 1994. 95-115. p.
- 157 Az első szocialista üzem / Kelemen Árpád – Gyöngyös, II. évf. 1984. 2. sz. 15-21.
MÁV Kitérőgyár története.
- 158 Erdei termékek gyűjtése a gyöngyössolymosi erdőben / Pálosné Nagy Rózsa – NNY,
74-77 p.
- 159 Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII-XIX. században / Petercsák Tiva-
dar – TanGy, 457-506. p.
- 160 Gyöngyösi céhek a XVIII-XIX. században / Löffler Erzsébet = TanGy, 287-318. p.
- 161 Gyöngyös gazdasági és társadalmi változásai a török korban / Szakály Ferenc –
TanGy, 147-178. p.
- 162 Gyöngyösi céhek a XVIII-XIX. században / Lénárt Andor – TanGy, 257-286. p.
- 163 A gyöngyösi ipar fejlődése (1872-1960) / B. Gál Edit – TanGy, 129-342. p.
- 164 A gyöngyösi Mátra Múzeum céhpecsénymói / Molnár József – Agria, XX. 1984.
139-146. p. Klny is.
- 165 A gyöngyösi vízimolnárság / Selmeczi Kovács Attila – NNY, 58-62. p.
- 166 Hatvan – Gyöngyös: Szaknévsor: Közérdekű információk, vállalkozói névsor, cég-
jegyzék '94. / Fel. szerk. Barta Róbert. Jászberény, 1994. 24 p.
- 167 A Heves megyei Ruházati Ipari Vállalat 25 éve (1954-1979) / Misóczki Lajos – A
Heves megyei munkásmozgalom története, V. Eger, 1985. 125-214. p.
- 168 Hevesi Körkép. Eger: Magyar Média Lapkiadó V., 1984. 84 p. Vállalatok, üzemek
bemutatása.

- 169 Jubileum [GYÖNGYSZÖV ÁFÉSZ 40. évfordulója] Áttekintés a szövetkezet életéről, Gyöngyös kereskedelméről – GYÖNGYSZÖV c. üzemi lap melléklete, 1985. november.
- 170 Kiadvány / Morvai Ferenc. – Gyöngyös: Megamorv, 1994. 150. p.
- 171 Mészégető kemence maradványai a mátrafüredi benevár mellett / Szabó J. József – Agria, XXIV. 1988. 81-88. p.
- 172 Mikroelektronikai Vállalat, Gyöngyös: Az alapítás története illusztrációkkal [1986]. 34 p.
- 173 Műszakiak a városért. 25 éves a Gépipari Tudományos Egyesület gyöngyösi szervezete / Csefán József – Gyöngyös, II. évf. 1984. 2. sz. 22-25. p.
- 174 Szolgáltatások Gyöngyösön 1991/92 / Szerk. Tüske Béla. – Gyöngyös: Ciceró Print Kft. 1991. 80 p.
- 175 Szűrszabók és szűcsök Gyöngyösön / Flórián Mária – TanGy, 371-400. p.
- 176 Vadászavatás a Mátra alján / Pálosné Nagy Rózsa – Agria, XXVII-XXVIII. 1991-1992. 477-486. p.
- 177 Vadászszokások / Dr. Pálos Lászlóné – GyKal, 1994. 162-163. p.
- 178 Vízimalmok és molnárok a Mátraalján / Selmeczi Kovács Attila – TanGy, 343-370. p.

Szőlőművelés, borászat

- 179 Dr. Kriszten György, a szőlész oktató és kutató munkássága / Lénárt Zoltánné – SzürKal, 21-22. p.
- 180 Az egri és a mátraaljai történelmi borvidék / Dr. Bodnár László. Eger, 1987. 367 p.
- 181 Egy gyöngyösi szőlőnemesítő: Poczik Ferenc / Molnár József – SzürKal, 1988. 27-28 p.
- 182 A Farkasmályi pincék / Molnár József – SzürKal, 1988. 16. p.
- 183 Farkasmályi pincék / Molnár József – GyM, 1983. okt. 23-24. p.
- 184 A filoxéra-vész a gyöngyös-visontai borvidéken / Misóczki Lajos – Agria, XXIV. 1988. 143-164. p.
- 185 A gazdaság és társadalom összefüggései a Gyöngyös környéki szőlőkultúrában / Kecskés Péter – HSz, 1984. 3. sz. 30-34. p.
- 186 Gyöngyös, a szőlő- és a bortermelés hazája / Dr. Kriszten György – Gyöngyös, I. évf. 1983. 3. sz. 14-18. p.
- 187 Gyöngyös-Domoszló 40 éve: 1949-1989 / Misóczki Lajos. – Bp.: Mezőgazdasági Kiadó, 1988. 152 p.
- 188 Gyöngyös és a Mátraalja szőlőművelésének észak-magyarországi összefüggéseihez / Kecskés Péter – TanGy, 401-456. p.
- 189 A gyöngyösi szőlő- és borkultúra története / Lénárt Zoltánné – SzürKal, 4-6. p.
- 190 Mátraalja a borversenyek tükrében / Kósik István – GyKal, 1993. 140-143. p.
- 191 Mátraaljai Szőlő- és Bortermelők Háza: Vinotéka / Dr. Gyuris Árpád – SzürKal, 22. p.
- 192 Régi gyöngyösi bormértékek / Molnár József – SzürKal, 18-19. p.
- 193 A Sár-hegy és szőlői / Pozder Miklós – Fh, 10. köt. 1985. 63-72. p.
- 194 Születi Kalendárium '88 / Szerk. a Mátrai Szület '88 Propaganda Bizottsága Pelle Sándor vez. Gyöngyös, 1988. 54 p.

7. Művelődés, oktatás

- 195 A II. Országos MonodrÁma Szemle / Kalocsai Miklós – Gyöngyös, II. évf. 1984. 4. sz. ápr. 16-17. p. Emlékezés az I. MonodrÁma Szemlére (1980) is.
- 196 Országos MonodrÁma Szemle, május 22-28. Gyöngyös, 1984. 28 p. Borítócím: Gyöngyös, 650 éves város, 1334-1984.
- 197 XV-XVII. századi zenei emlékek Gyöngyösről és GyöngyöspatÁról / Szendrei Janka – GyTan, 179-184. p.
- 198 40 éves a Gyöngyösi Játékszín: 1954-1994 / összeáll. Jankovits Jenő, Bozsik István. – Gyöngyös: Mátra Művelődési Központ, 1994. 86 p.
- 199 350 éves a gyöngyösi gimnázium / Márta Ferenc – Gyöngyös, II. évf. 1984. 5. sz. 7-10 p.
- 200 350 éves gyöngyösi gimnázium / Sereg József – HSz, 1983. 4. sz. dec. 36-40. p. 1634-1983. Híres növendékek is.
- 201 AgrÁrfelsőoktatás Gyöngyösön / DrÁviczki Imre – Misőczki Lajos – HSz, 1984. 2. sz. 25-28. p.
- 202 Általános iskolák / Murcsányi László – Gyöngyös, I. évf. 1983. 4. sz. 3-6. p.
- 203 A Bajza József Kulturális és Hagyományőrző Egyesület másfél éve / Patkós Magdolna – GyKal, 1990. 95-97. p.
- 204 Castrum Bene 1989: VÁrak a 13. században: A magyar várépítés fénykora / Szerk. Horváth László. – Gyöngyös: Mátra Múzeum, 1990. 316 p.
- 205 Castrum Bene 2/1990: VÁrak a későközépkorban / Előszó: Gerő László; Bev. Juan Cabello. – Bp.: Castrum Bene Egyesület. és mások. – 393 p. Castrum Bene – kollokvium anyaga, Gyöngyőstarján, 1990.
- 206 Egy rangos természettudományi múzeum vidéken / Homa János – HSz, 1988. 1. sz. 40-42. p.
- 207 Egykori növendékek – mai szemmel / Berecz Andrásné – Gyöngyös, II. évf. 1984. 5. sz. 11-18. p. Rövid ismertetések: Bugát Pál, Bajza József, Török Ignác, Nagy Ignác, Vachott Sándor, Vahot Imre, Spetykó GÁspár, Zalár József, Richter Gedeon, Berze Nagy János, Dukesz Artúr.
- 208 Ember és természet: Vadászattörténeti és természetvédelmi kiállítási vezető / Dr. Pálosné Nagy Rózsa. – Gyöngyös: Mátra Múzeum, 1985. 27 p.
- 209 Észak-magyarországi Pedagóguskórusok találkozója: 1988. április 23-24: Gyöngyös / Szerk. Kalocsai Miklós. – Gyöngyös, 1988. 11. p. Műsorfüzet.
- 210 Fejezetek Gyöngyös művelődéstörténetéből a közgyűjtemények tükrében / Misőczki Lajos – TanGy, 597-659. p. Műemlék könyvtár. A Szent Bertalan templom kincstára. Gyöngyösi levéltár. A református egyházközség gyűjteménye. Az egyesült izraelita hitközség gyűjteménye. A Szent Miklós Magyar Ortodox Egyházközség gyűjteménye. A Kaszinó Egyesület gyűjteménye. A Heves Megyei Gazdasági Egyesület gyűjteménye. A Mátra Múzeum. Tansermúzeum. Vachott Sándor Városi Könyvtár.
- 211 A felsőfokú agrÁrszakember képzés tradíciói, jelene és jövője Gyöngyösön / Dr. Szemes Lajos – Gyöngyös, II. évf. 1984. febr. 3-6. p. 1925-1984.
- 212 Galéria – kÁlvária / Patkós Magdolna – Prés, 1990. 2. sz. febr. 6. p. 10 év története.
- 213 Gyöngyös művelődési fejlődése: 1944/1945 – 1969-ig / Dr. Misőczki Lajos – Gyöngyös, II. évf. 1984. 7. sz. 15-20. p.

- 214 A gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium, Gyors- és Gépiró Szakiskola Értesítője az intézet fennállásának 360. esztendejében: 1984-1994 / szerk. Berecz Andrásné. – Gyöngyös, 1994. 308. p.
- 215 A gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium jubileumi emlékkönyve: 1634-1984. Gyöngyös, 1984. 270 p.
- 216 A gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium oktató-nevelő munkája 1970 és 1984 között / Márta Ferenc – Gyöngyös, II. évf. 1984. 5. sz. 24-28. p.
- 217 A gyöngyösi egykori Ferences Könyvtárról – Híres magyar könyvtarak / Keresztúry Dezső. – Bp.: RTV Minerva, 1982 [1983]. – 49-58. p. Klny. is.
- 218 Gyöngyösi évszázadok / Báryné Gál Edit. – Gyöngyös: Mátra Múzeum, 1987. 20 p. Helytörténeti kiállítás-vezető.
- 219 Gyöngyösi évszázadok: Állandó kiállítás a Mátra Múzeumban / Báryné Gál Edit. – Gyöngyös: Mátra Múzeum, 1992. 12 p.
- 220 A gyöngyösi gimnázium államosításának története / Misóczki Lajos – Agraria, XXI. 1985. 207-214. p.
- 221 Gyöngyösi Játékszín: 1954-1984. Ismertető. Gyöngyös, Révai Ny. 1 p.
- 222 Gyöngyösi Játékszín: 1954-1989: A 35 év összefoglalója / Szerk. Jankovits Jenő. – Gyöngyös, 1989. 16 p. Borítócím: Gyöngyös 650 éves város: 1334-1984.
- 223 A gyöngyösi kollégiumok / Dr. Csépe György – Gyöngyös, II. évf. 1984. 4. sz. 12-15. p.
- 224 A gyöngyösi műemlékkönyvtár / Dr. Fülöp Lajos – BNJGJ.e, 38-42. p.
- 225 Gyöngyösi Műhely / Szerk. Delast Elena. – Gyöngyös: Gyöngyösi Műhely, Mátra Művelődési Központ, 1992. 40 p. Gyöngyösi képzőművészek felsorolása és bemutatása.
- 226 A gyöngyösi Nemezc József Mezőgazdasági Szakközépiskola és Húsipari Szakmunkásképző Intézet évkönyve: 1925-1986 / szerk. Vadász Ernő [és mások.] – Gyöngyös: Nemezc Mezőgazdasági Szakközépiskola és Húsipari Szakmunkásképző Intézet, 1986. 94 p.
- 227 A gyöngyösi Társadalmi Ünnepeket és Szertartásokat Szervező Iroda Módszertani füzetek házaságkötésére. – Gyöngyös, 1985. [45] p.
- 228 A gyöngyösi Vak Bottyán Gimnázium és Szakközépiskola az 1960-as években / Sereg József – Gyöngyös, II. évf. 1984. 5. sz. 19-23. p.
- 229 A gyöngyösi Vidróczi Néptáncgyűttes 30 éves működéséről / Szerk. Szívós József. – Gyöngyös, 1992. 52. p. Borítócím: Vidróczi Néptáncgyűttes
- 230 Harminc éves a Gyöngyösi Játékszín / Szerk. Jankovits Jenő. – Gyöngyös, 1984. 24 p. Borítócím: Gyöngyös 650 éves város, 1334-1984.
- 231 Az igaz Művészet szolgálatában: A gyöngyösi Galéria krónikája / Pelle Sándor – HSz, 1985. 3. sz. 45-47. p.
- 232 Jubileumi program a Berze Nagy János Gimnázium fennállásának 350. évfordulójára. Gyöngyös, 1984. 26 p. Borítócím: Gyöngyös 650 éves város: 1334-1984. Tart.: A gimnázium 350 éves történetének rövid áttekintése / Tóth Vilmos. Rövid életrajzok: Berze Nagy János, Bugát Pál, Török Ignác, Bajza József, Nagy Ignác, Vachott Sándor, Vahot Imre, Zalár József, Dukesz Artúr
- 233 Kamara képzett hangszálakkal: A Szent Bertalan Kamarakórus rövid krónikája / Baghy Emília – GyKal, 1993. 129-130. p.
- 234 A kilencvenes évek gimnáziuma / Berecz Andrásné – GyKal, 1991. 38-39. p.
- 235 A Mátra: Állandó kiállítás vezető / Dr. Nagy Gyula. – Gyöngyös: Mátra Múzeum, 1985. 24 p.

- 236 Mátra: ismertető a gyöngyösi Mátra Múzeum természettudományi kiállításához / Kovácsné Földessy Mariann. – Gyöngyös, 1990. 39 p.
- 237 "Mátra" Művelődési Központ: Gyöngyös, Nemezc tér 3. – Gyöngyös, 1984. 8 p. Ismertető.
- 238 A Mátra Művelődési Központ 15 éve: 1978-1993. / Szerk. Kary József. – Eger, 1993. 1. köt.: 77 p. 2. köt.: 73 p. /adattár/. Gyöngyös művelődéstörténete is, 1800-1993.
- 239 A mezőgazdasági szakképzés útja Gyöngyösön (1871-1972) / Misóczki Lajos – Gyöngyös, II. évf. 1984. 3. sz. 13-16. p.
- 240 Néptánciskola és közösségei: Ördögsekér együttes, Kalamajkó együttes, Garabonciás Folkműhely / Tomory Gábor – GyKal, 1993. 131-133. p.
- 241 Oskolák és iskolák: Epizódok tizenhat régi iskolánk történetéből / Mészáros István. – Bp.: TanKvk., 1988. Gyöngyös: 185-198. p.
- 242 Óvodai nevelés / Murcsányi László – Gyöngyös, I. évf. 1983. 3. sz. 3-7. p.
- 243 Pátzay János és Gyöngyös / Boldog István – GyKal, 1994. 129-131. p. Kántor, karnagy.
- 244 A pedagóguskórusok első észak-magyarországi találkozója / Kalocsai Miklós – Gyöngyös, II. évf. 1984. 7. sz. 21-23. p.
- 245 Studensek, magisterek, doctorok / Kovács Béla – Archivum, 11. sz. Eger, 1983. 5-41. p. Gyöngyösi származású személyek külföldi egyetemeken a XIV. századtól
- 246 Százéves az Alsóvárosi Egyházi Énekkar / Szlanka Tibor – Gyöngyösi Hírek, 1990. febr. 5. p.
- 247 Színház a 19. századi képzőművészetben: Színészportrék, szerepképek, jelenetképek. A Magyar Színházi Intézet kiállítása a Mátra Művelődési Központban. Gyöngyös, 1984. május 22-május 30. / Összeáll. Sz. Suján Andrea. – Magyar Színházi Intézet, É.n. 21, [30] p.
- 248 Új otthont kapott az ipari szakmunkásképző iskola / Sánta Imre – Gyöngyös, I. évf. 1983. 2. sz. 14-18. p.
- 249 Vadászattörténeti Osztály a Mátra Múzeumban / Pálos Lászlóné= HSz, 1984. 2. sz. 54. p.
- 250 Városi és Pedagógus Kórus: Gyöngyös: 1977-1992 / Szerk. Szívós József. – Gyöngyös, 1992. 28 p. Borítócím: Pedagóguskórusok találkozója
- 251 Vihar a 4-es iskola körül / Szurovecz János – Prés, 1992. márc. 4. p.

8. Nyelvészet. Irodalom

- 252 Egy gyöngyösi tudós tanár: dr. Bán Imre / Molnár József = Prés, 1991. 21. sz. júl. 5. 7 p.
- 253 Egy régi március: 175 éve született Spetykó Gáspár / Molnár József – Prés, 1991. 10. sz. márc. 15. 6-7. p.
- 254 Gyöngyös és környékének nyelvjárási sajátosságai / Fülöp Lajos = MátrTan, 1993. 27-54. p.
- 255 Gyöngyösi-diákok voltak [Nagy Ignác, Berze Nagy János, Bajza József] / Fülöp Lajos – HSz, 1984. 1. sz. 25-30. p.
- 256 Gyöngyösi földrajzi nevek egy XIX. századi városi jegyzőkönyv alapján / Fekete Péter – Az egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola tudományos közleményei, 17. 1984. 149-165. p.

- 257 A jelzős szerkezet számbeli egyeztetése Gyöngyös és vidékének nyelvjárásában / Fülöp Lajos – Studia in honorem P. Fabián, E. Rácz / Szathmári.. – Bp. 1988. – 47-52. p.
- 258 A mátraaljai nyelvjárás mondattanához / Fülöp Lajos = TanGy, 661-672. p.
- 259 Megamorv-Petőfi Expedíció jelentése / Morvai Ferenc Kazánfejlesztő és Kutató Iroda. [1988?]. 65 p.
- 260 Mondattani sajátosságok a mátraalji palóc nyelvjárásban / Fülöp Lajos – A magyar nyelv rétegeződése I. Bp. 1988. Akad. K. 327-336. p.
- 261 A Sár-hegy dűlőnevei / Pozder Miklós – Fh, Supplementum 2. Gyöngyös, 1988. 87-89. p.
- 262 Spetykó Gáspár (1816-1865) / Dr. Fülöp Lajos – BNJGj.e, 101-105. p.
- 263 Vachott Sándor (1818-1861) / Dr. Hontert Rezső – BNJGj.e, 106-108. p.
- 264 Vahot Imre (1820-1879) / Dr. Hontert Rezső – BNJGj.e 109-111. p.
- 265 Zalár József (1825-1914) / Dr. Czinder Károlyné – BNJGj.e – 111-115. p.

Rövidítésjegyzék

- BNJGj.e = A gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium jubileumi emlékkönyve: 1634-1984. Gyöngyös, 1984. 270 p.
- Főnix = Főnix: A hamvaiból újjáépült város: 1917-1992 / Összeáll. Dr. Nagy Lajos. Gyöngyös, 1992. 87 p.
- Fh = Folia Historico-Naturalia Musei Matraensis / Szerk. Varga András. Gyöngyös, 1983-1992. Számozott kötetek, évenként
- GyKal = Gyöngyösi Kalendárium
- GyM = Gyöngyösi Műsor: A Mátra Művelődési Központ műsorfüzete
- HSz = Hevesi Szemle
- KlNy. = Különlenyomat
- MátrTan = Mátrai Tanulmányok: 1993 / Szerk. Horváth László. Gyöngyös, 1993. 165 p.
- NNy = Nép – Nyelv: Tanulmányok Fülöp Lajos 60. születésnapjára / Szerk. Balázs Géza, Selmeczi Kovács Attila. Bp. 1992. 99 p.
- SzürKal = Szüreti Kalendárium '88. Gyöngyös, 1988. 54 p.
- TanGy = Tanulmányok Gyöngyösről / Szerk. Havassy Péter, Kecskés Péter. Gyöngyös, 1984. 697 p.

Szerzői névmutató

- B. Gál Edit** *ld.* Gál Edit, B[áryné]
 Baghy Emilia 233
 Balázs Géza 13
 Baranyiné Szilágyi Erzsébet *ld.* Szilágyi Erzsébet, Baranyiné
 Barta Róbert 166
 Bartus József 24
 Berecz Andrásné 152, 207, 213, 234
 Berzétei László 125
 Bodnár László 25, 180
 Bokros István 78
 Bokros Mária, Tóthné 7-8, 10
 Boldog István 35, 243
 Bozsik István 198
 Cabello, Juan 205
 Csefán József 173
 Csépe György 223
 Czinder Károlyné 265
 Dala László 22-23
 Delast Elena 223
 Dénes József 31, 86
 Détári Angéla, Héjjné 126
 Draskóczy István 33, 63
 Dráviczki Imre 201
E. Kovács Péter *ld.* Kovács Péter, E.
 Fekete Péter 256
 Fehér Miklós 113
 Flórián Mária 175
 Földessy Mariann, Kovácsné 236
 Fülöp Lajos 107, 134-135, 224, 254-255, 255-256, 260, 262
 Gál Edit, Báryné 93, 155-156, 163, 218-219
 Gerő László 205
 Guszmanné Nagy Ágnes *ld.* Nagy Ágnes, Guszmanné
 Gyuris Árpád 191
 Hatala Zoltán 6, 148
 Havassy Péter 14
 Heiszler Vilmos 28
 Héjjné Détári Angéla *ld.* Détári Angéla, Héjjné
 Homa János 206
 Hontert Rezső 48, 263-264
 Horváth László 12, 49, 76, 145, 204
 Horváth Mihály 90
 Jankovits Jenő 198, 222, 230
Kakuk Imre 89
 Kalocsai Miklós 195, 209, 244
 Kandra Kabos 32
 Kapor Elemér 131
 Kárpáti László 112
 Kary József 238
 Kassay Kázmér 106
 Kecskés Péter 14, 124, 185, 188
 Kelemen Árpád 157
 Keresztesi Lajos 59
 Keresztúry Dezső 217
 Kisterenyei Ervin 114
 Komenczi Bertalan 6
 Kósik István 190
 Kovács Béla 66, 245
 Kovácsné Földessy Mariann *ld.* Földessy Mariann, Kovácsné
 Kriszten György 186
L. Nagy Zsuzsa *ld.* Nagy Zsuzsa, L.
 Lénárt Andor 162
 Lénárt Zoltánné 179, 189
 Lovász Béláné 1
 Löffler Erzsébet 160
 Márta Ferenc 199, 216
 Mészáros István 241
 Misóczi Lajos 15., 62, 99, 111, 141, 167, 184, 187, 201, 210, 213, 220, 239
 Molnár József 5, 26-27, 29, 36-47, 50-51, 53, 56-57, 60, 68, 70-75, 80, 82-83, 85, 88, 92, 94-96, 100-102, 105, 117-118, 128, 139, 147, 151, 164, 181-183, 192, 252-253
 Monok István 116
 Morvai Ferenc 170, 259
 Murcsányi László 202, 242
 Nagy Ágnes, Guszmanné 11
 Nagy Gyula 235
 Nagy Lajos 58, 123
 Nagy Rózsa, Pálosné 119, 158, 176-177, 208, 249
 Nagy Zsuzsa, L. 156
 Németh Gábor 79
P. Posta Benjámín *ld.* Posta Benjámín, P.
 Pálos Lászlóné *ld.* Nagy Rózsa, Pálosné

- Pálosné Nagy Rózsa *ld.* Nagy Rózsa, Páloshé
 Patkós Magdolna 6-10, 81, 110, 203, 212
 Pécsi István 84
 Pelle Sándor 194, 231
 Petercsák Tivadar 159
 Pető Ernő 143
 Pintér László 138
 Podani János 136
 Pók László 98
 Posta Benjámin, P. 115
 Pozder Miklós 193, 261
 Sánta Imre 248
 Selmeczi Kovács Attila 13, 165, 178
 Sereg József 54, 64-65, 104, 200, 228
 Simon Antal 146
 Soós Imre 109
 Sugár István 130
 Suján Andrea, Sz. 247
 Sz. Suján Andrea *ld.* Suján Andrea, Sz.
 Szabó Béla 144
 Szabó J. József 34, 52, 171
 Szabó Jolán 55, 67, .
- Szakály Ferenc 61, 161
 Szalmási Ferencné 120
 Szecskó Károly 77
 Szemes Lajos 211
 Szendrei Janka 197
 Szilágyi Attila 144
 Szilágyi Erzsébet, Baranyiné 150
 Szívós József 229, 250
 Szlanka Tibor 246
 Szurovecz János 251
 Tir Dezső 3
 Tomory Gábor 240
 Tóth László 87, 126
 Tóth Vilmos 232
 Tóthné Bokros Mária *ld.* Bokros Mária,
 Tóthné
 Tüske Béla 174
 Vadász Ernő 226
 Vadon Béla 16
 Varga András 17, 136
 Varga Sándor 137, 142, 154
 Vitovszki Mária 7

Lovász-Danyi, Mária

Gyöngyöser Bibliographie (1983–1994)

Die Bibliographie ist eine Fortsetzung der, 1983 erschienenen Bibliographie. (Sieh 1. Absatz). Sie sammelt, die Publikationen zwischen 01.01.1983-31.12. 1994. Das sind die analytischen Beschreibungen selbstständiger Sammelwerke bis auf die Artikel der Bezierkstagesblätter. Sie enthält gewählte inhaltlich bedeutende Artikel nach thematischer Gruppierung. Die ersten Kapitel zeigen folgende Aufteilung: 1. Zusammenfassende Arbeiten, gemischte Sammlungen, Assistenzen, 2. Naturverhältnisse, Fremdenverkehr, 3. Geschichte, Denkmäler, 4. Gesellschaft (Etnographie, Religion), 5. Kommunalbetriebe, Gesundheitswesen, 6. Wirtschaftsleben, Weinbau, 7. Bildungswesen, Unterrichtswesen, 8. Sprachwissenschaft, Literatur.

LOVÁSZ BÉLÁNÉ
 VACHOTT SÁNDOR VÁROSI KÖNYVTÁR
 H-3200 Gyöngyös
 Barátok tere 1.

